

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KÜRESELLEŞMENİN SIRADIŞI ÖYKÜSÜ

Tacirler, Vaizler,
Maceraperestler,
ve Savaşçılar
Globalizmi
Nasıl Şekillendirdiler



NAYAN CHANDA



ODTÜ YAYINCILIK®

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

2. BASIM

KİTABA ÖVGÜLER

“Küreselleşme hakkında yazılan yığınlarca kitap dikkate alındığında, konuyla ilgili yeterince şey yazıldığını varsaymak hiç de yanlış olmayacak. Ancak bu varsayım Nayan Chanda’nın usta analizini okuduktan ve bu yetenekli yazarın, birbirimize neden ve nasıl bağlı olduğumuz konusundaki görüşlerimize yeni ve önemli bir katman eklediğini anladıktan sonra paramparça olmaktadır. Mutlaka okunması gereken bir kitap.”

— Moises Naim, *Foreign Policy*, Yazı İşleri Müdürü

Şimdiden yirmi birinci yüzyılın klasikleri arasında yerini almaya hazır bir kitap. Nayan Chanda, insanlığın Afrika’daki ortaya çıkışından internet bağımlılığımıza kadarki büyüleyici öyküsünü anlatmak için derin ve kapsamlı bilgisini, bir gazetecinin anlatım yeteneğiyle birleştirmiş. Chanda gerçekten bir dünya vatandaşı. Kitabı dünyadaki her evde, okulda, işyerinde ve elçilikte okunmalı ve ortak entelektüel mirasımızın önemli bir parçası haline gelmeli.

— Büyükelçi Derek Shearer, *Stuart Chevalier Diplomasi ve Uluslararası İlişkiler Profesörü ve Occidental College’da Küresel İşler Direktörü*

“Chanda’nın *Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü* temiz hava gibi. Konuyu ele alışı, Afrika’dan yola çıkan ilk insanlardan finans piyasalarındaki en son duruma kadar kapsamlı, bilgi dolu ve akıllıca. Küreselleşme ve tarihi konusunda şimdiye kadar yazılmış muhtemelen en iyi ve tek ciltlik kitap. Bu konuda eğitim gören tüm öğrencilerin okuması şart.”

— Bruce Mazlish, *MIT’den Emekli Tarih Profesörü*

“Bana göre, mükemmel bir okuma kitabı – inanılmaz bilgilendirici, öngörülü ve enerji dolu, bir o kadar da etkili ve basit bir dille yazılmış. Temalar yeni ve organizasyon özellikle ilginç. Kitabın en güçlü yanlarından biri, tarihle bugün arasında ilişki kurma şekli, kitabın tamamındaki küresel perspektif, ekonominin ötesine odaklanabilme ve şimdi yaşadığımız dünyayı oluşturan güçler çakışmasını anlatış biçimidir. Benim tahminime göre bu kitap çok yaygın kesimlerce okunacak ve küreselleşme hakkında eserler bulunan her kitaplıkta özel bir yere sahip olacak.”

— Jeffrey Garten, *Yale Üniversitesi, Uluslararası Ticaret, Finans ve İşletme Uygulamaları Bölümü, Eski Dekanı*

Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü

İnsanlar Afrika'dan çıkıp tüm dünyaya yayıldığından beri, birbirleriyle yeniden bağlantı kurmak için sayısız yollar ve nedenler bulmuşlardır. Bu eğlenceli kitapta Nayan Chanda, dünyayı sürekli olarak ve tekrar tekrar şekillendiren tacirlerin, vaizlerin, maceraperestlerin ve savaşçıların tarih boyunca yaşadığı mecrayı izliyor. Chanda'ya göre küreselleşme, binlerce yıl önce başlayan ve bugün de giderek artan bir hızla devam eden bir çeşit bağlılık ve bağımlılık.

Küreselleşme, nihayetinde –yeni bir ticaret yolu yaratan yalınız maceraperestten büyük imparatorlukların genişleme arzularına kadar– hayatımızın her yönünü tanımlayan sayısız emellerin ve kaygıların bir ürünüdür. Ne yediğimiz veya giydığımız, neye bindiğimiz veya sahip olduğumuz, dünyanın her yerinde insanların binlerce yıl boyunca harcadığı emeğin ve çektiği sıkıntının ürünüdür. Chanda bugün küreselleşmeyi etkileyen ekonomik ve teknolojik güçleri inceleyip gözler önüne seriyor ve kaçınılmaz olarak küreselleşen dünyayı nasıl kucaklayabileceğimiz ve kucaklamamız gerektiği konusunda düşündürücü bir görüşle bitiriyor.

Vücudumuzdaki hücrelerden, günlük yaşantımızın ayrılmaz parçası olan nesnelere kadar her şeyde, kıtalar arasında ve binlerce yıldır uzayıp duran görünmez ipliklerle bağlıyız. İyisiyle kötüsüyle, hepimiz küreselleşmenin ürünüyüz ve bu sıradışı öykünün bir parçasıyız.

Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü

Tacirler, Vaizler, Maceraperestler ve
Savaşçılar Globalizmi Nasıl Şekillendirdiler

Nayan Chanda



BOUND TOGETHER
How Traders, Preachers, Adventurers, and
Warriors Shaped Globalization
Nayan Chanda

Copyright © 2007 Nayan Chanda.

Tüm hakları saklıdır. Bu kitap, kısmen veya tamamen, resimler de dâhil olmak üzere, hiç bir yöntem ve biçimde (Birleşik Devletler Telif Hakkı Yasası Bölüm 107 ve 108 uyarınca verilen izin ve yayınevi eleştirilenleri tarafından verilen iznin dışında) yayıncının yazılı izni olmadan çoğaltılamaz.
Originally Published by Yale University Press

KÜRESELLEŞMENİN SIRADIŞI ÖYKÜSÜ
Tacirler, Vaizler, Maceraperestler ve
Savaşçılar Globalizmi Nasıl Şekillendirdiler

ISBN 978-9944-344-87-6



ODTÜ Geliştirme Vakfı
Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları
ODTÜ Yayıncılık

© Tüm yayın hakları ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.'nindir. Yayıncının izni olmaksızın, hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir bölümü ya da tümü yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni
Levent GÖNÜL

Çeviren
Dilek CENKÇİLER

Editör
İlter ERTUĞRUL

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni
Emrullah ÖZ

2. Basım Ağustos 2014
Tarcan Matbaacılık Yay. San.
Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15 İskitler-ANKARA
Tlf.: 0(312) 384 34 35 Faks: 0(312) 384 34 37
Sertifika no: 25744

ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.
İnönü Bulvarı, ODTÜ Yerleşkesi 06531 ANKARA
Tlf.: (312) 210 38 70 210 38 73
Faks: (312) 210 15 49
Sertifika no: 15723
Eposta: odtuyayincilik@odtuyayincilik.com.tr
İnternet: www.odtuyayincilik.com.tr

Annemin ve babamın anısına
ve
Diğer anne ve babam, Amarjit ile Bhagwant'a

İçindekiler

Giriş	xi
1 Afrika'daki Başlangıç	I
2 Deve Ticaretinden E-Ticarete	37
3 İçerideki Dünya	77
4 Vaizlerin Dünyası	115
5 Hareket Halindeki Dünya	159
6 İmparatorluk Düzeni	191
7 Köleler, Mikroplar ve Truva Atları	227
8 Küreselleşme: Profesyonel Sözcükten Lanete	265
9 Küreselleşmeden Kim Korkar?	293
10 Önümüzdeki Yol	331
Kronoloji	349
Teşekkürler	365
Notlar	369
Dizin	413

Giriş

Karımla birlikte New Haven, Connecticut'taki evimize taşındıktan birkaç gün sonra, çalışmayan bazı prizleri onarmak üzere eve bir elektrikçi gelmişti. Jerry orta yaşlı, dost canlısı biriydi ve bana Yale'de ne yaptığımı sordu. Yale'in Küreselleştirme Araştırmaları Merkezi ile bağlantılı olduğumu söyleyince, sanki az önce, Kolombiya uyuşturucu kartelinin kurucu üyesi olduğumu itiraf etmişim gibi çok şaşırmıştı. "Ah! Tanrı yardımcınız olsun," diye mırıldandı. Kafam karıştığandan, ona ne olduğunu sordum. Jerry, küreselleşme için çalışan biriyle tanıştığı için gerçekten şaşırmış görünüyordu. "Küreselleşmenin yağmur ormanlarını yok ettiği doğru değil mi?" diye sordu açıklama yaparcasına. Amazon'a en fazla yaklaşma cesaretini gösterdiğim zamanın, birkaç kitap ısmarlamak için olduğunu söylemem, konumumu pek değiştirmemişti.

Ancak Jerry'nin tepkisi, önemli sorunlar yaratmıştı. Küreselleşme tam olarak nedir ve neden yağmur ormanlarını yok etmekle suçlanıyor? Durup dururken ortaya çıkmış gibi görünüyor ve şimdi sanki her yerde. Neredeyse her sorunun —olağanüstü gelişmelerin bile— suçlusu olarak küreselleşme denilen bu olay görülmektedir. Yağmur ormanlarını yok etmedeki rolü, belki de anlaşılması en kolay olan şey. Ormanlar esas olarak, dünyanın artan nüfusu için tarım alanı yaratmak amacıyla yok edilmektedir. Artan uluslararası tica-

ret ve büyüyen inşaat malzemesi ve mobilya talebi, tüccarları ve ağaç kesicileri harekete geçirmiştir. Jerry'nin kaygılarını yanıtlamak amacıyla, küreselcilerin kimler olduğunun, neleri ve neden yaptıklarının ve ne kadar zamandır bu işle uğraştıklarının anlaşılmasının önemli olduğunu düşündüm.

Küreselleşme kelimesi sözlüklerde yer almaya başladığından beri, anlamı büyük bir değişim geçirmiştir. *Küreselleşme* kelimesinin düzinelerce tanımından sadece iki tanesi, bu olayla başa çıkma sorununu yansıtmaktadır. Encyclopedia Brittanica ansiklopedisine yazan James L. Warson *küreselleşmeyi* kültürel açıdan —“eşyaların ve düşüncelerin yayınımla damgalanan günlük yaşam deneyiminin, dünyanın her yerinde kültürel ifadelerle standartlaşma güdebileceği süreç” olarak— tanımlamaktadır. Küreselleşmenin resmi Dünya Bankası tanımı, doğal olarak, tamamen ekonomik anlamda, “Bireylerin ve firmaların, diğer ülkelerde yaşayanlarla gönüllü ekonomik işbirliği yapma özgürlüğü ve becerisi,” şeklinde yapılmıştır.¹ Solcu eleştirmenler, Marks'ın, dünyanın dört bir yanına ulaşan kapitalizmin “kurt adam tarzı açlığı” hakkındaki gözlemini tekrarlayarak, küreselleşmeyi, genişlemeci ve sömürücü kapitalizmle eş anlamlı görmektedir. Küreselleşmeye, iş hayatı ve ekonomi prizmasından bakmak, insanın interneti, cep telefonlarını ve içinde yaşadığımız kablo TV bağlantılı dünyayı anlamamıza yardımcı olmaktadır, ama insan hayatının kapitalizmin oluşumundan ya da elektriğin icadından çok önce nasıl küreselleştiğini açıklamamaktadır.

Yakın zamanda çıkan birçok kitap, özellikle Thomas L. Friedman'ın *The World is Flat (Dünya Düzdür)* kitabı, hareketli sermayenin, ticaretin ve teknolojinin bugün nasıl hemen bağlanan, birbirine bağımlı bir dünya yarattığını açıklamaktadır. Kevin O'Rourke ile John G. Williamson gibi iktisat tarihçileri, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki ulaşım — nakliye devriminin nasıl büyük çaplı ticaret ve göç olayını başlattığını ve günümüzdeki küreselleşmenin temelini attığını göstermişlerdir. Gerçekten de, onların görüşüne göre, küreselleşme, büyük çaplı ticaretin dünyanın her yerinde mal fiyatlarına bir uyum getirmesiyle başlamıştır. Ama sadece ekonomik açıdan tanımlanan küreselleşme, küresel bağlantılığın ve aslında vapurdan uzun zaman önce ortaya çıkan yakınsamanın sayısız anlarını açıklamamaktadır.

Küreselleşme kelimesi, küresel olarak bağlanmış olan yaşantımızın, bu bağlantılılığı toparlamak üzere bir kelimeye ihtiyaç duymasıyla ortaya çıkmıştır. Ama günlük yaşantımızın içine bakacak olsaydık, bizi eski zamanlardaki çok uzak yerlere bağlayan çok sayıda ip görürdük. Hemen her şeyin — vücudumuzdaki hücrelerden, hayatımızdaki günlük objelere kadar — içinde uzun bir

yolculuğun izlerini taşıması, geçmişe bakmadan nasıl açıklanabilir? İnsanlar, ilk anda, neden Afrika'dan ayrılıp, küreselleşen türler haline geldi? Yediğimiz, içtiğimiz ya da kullandığımız şeylerin çoğu, bugün bu objeleri bulduğumuz yerlerden farklı yerlerde yaratılmıştır. Bir ülkeyle bağdaştırdığımız ve gururla kendimize mal ettiğimiz hemen her şey, ne kadar uzak olursa olsun, dünyanın başka bir yeriyle bağlantılıdır. Bugünün kapitalist iş modeli neden Starbucks kahvesinin – küreselleşmenin simgesel bir sembolü – dünyada binlerce yerde satıldığını ya da Japonya'nın Canon kamerasının küresel olarak bilinen bir marka olduğunu açıklayabilir. Ama ekonomik tanım, başka soruları yanıtsız bırakmaktadır. Örneğin, başlangıçta sadece Etiyopya'da yetişen kahve çekirdeği, nasıl olup da, Java ve Kolombiya üzerinden yolculuk ederek fincanlarımızı doldurdu? Çinceye Guanyin ve Japonca'ya Kwanon olarak tercüme edilen Bodhisattva *Avalokitesvara* adı nasıl oldu da Japonların kamera markası adına ilham kaynağı oldu?

Sonsuz sayıda başka soru, faaliyette olan daha derin süreçler olduğunu göstermektedir. Nasıl oluyor da aynı gen mutasyonu sadece, birbirinden binlerce kilometre uzaktaki kıtalarda yaşayan üç kişide bulunabiliyor? Arabistan'ın çöllerinde doğan İslam, dünyada bir milyardan fazla insanın din değiştirmesini nasıl sağladı? Avrupalılar yayla – Moğol at kılından yapılan yay – keman çalmayı nasıl öğrendi? Veya, ona bakarsanız, dokuzuncu yüzyıl Arap matematikçisi El Harizmi, şimdi bilgi dünyasını yöneten algoritmalara adını nasıl verdi? Köle işçiliği ile şeker kamışı yetiştirme konusundaki ekonomik model, nasıl oldu da Akdeniz'in doğusunda gelişip, Karayipler'e geldi? Neden Kristof Kolomb Yeni Dünya'da kırmızı biber tohumlarını bulmadan önce neden Kore'de ateş gibi *kimchi* yoktu? Amerika Birleşik Devletler'i para birimi adını nasıl oldu da Almanya'da gümüş madenciliği yapılan bir kasabadan aldı? Neden California'da ilk şarap varilini üreten üzümlere misyon üzümleri deniyor? Çinlilerin kâğıt yapma teknolojisi batıya nasıl ulaştı ve okuduğunuz kitabın stokunun üretilmesini sağladı? Sorular değişik olduğu kadar, sonu da gelmemektedir ve her şeyi kucaklayan küresel bağlantılılık olayının özüne inmektedir. Küreselleşmenin ekonomik tanımı, New Haven'deki bir elektrikçinin neden, Brezilya'daki yağmur ormanlarıyla ilgilendiğini veya bu tür konularda küresel bilincin nasıl oluştuğunu açıklayamamaktadır. 8. bölümde göreceğimiz gibi, *küreselleşme* kelimesinin nasıl ortaya çıktığı, dünya-daki artan bütünleşme görüntüsüyle doğrudan bağlantılıdır. Bu küresel bağlantılar konusundaki bilinci yansıtan küreselleşme deyiimi, tanımladığı süre-

cin —bir isim verilmeden, binlerce yıl boyunca sessizce devam eden bir sürecin— ta kendisinden doğmuştur.

Bu kitap küreselleşmenin, başka şeylerin yanı sıra, daha iyi ve daha doyurucu bir hayat bulma konusundaki temel insani dürtüden kaynaklandığını ve basitlik adına tacirler, vaizler, maceraperestler ve savaşçılar olarak sınıflandırılabilir birçok aktör tarafından yönlendirildiğini göstermeye çalışacaktır. Bu küreselciler, daha zengin bir yaşam bulmak veya kişisel hırslarını tatmin etmek amacıyla, orijinal yerleşim yerlerini terk etmişlerdi. Böyle yaparak, yalnızca ürünleri, düşünceleri ve teknolojiyi sınır ötesine taşımakla kalmamışlar, artan bir birbirine bağıllıkla, Roland Robertson'un deyimiyle, "Bir bütün olarak dünya hakkındaki bilinçliliği kuvvetlendirmişlerdi."² 'Küreselleşme'yi sevmemesine rağmen, elektrikçi Jerry'nin gezegenin sağlığı konusundaki kaygısı onu, kendileri de yoğun bir şekilde birbirine bağlı olan küresel anlamda bilinçliler arasına yerleştirmektedir. Tabii, gerçek anlamda insan Ferdinand Magellan'ın 1519 yılında dünyanın etrafını gemiyle dolaşmasına kadar, bu tür küresel bağlantılardan bahsedemez. Ancak, bilinen dünyanın genişlemesi —Yunanlılar bunu *oikumene* olarak adlandırıyor— ve coğrafi olarak ayrılmış toplumların bağlanması anlamında, küreselleşme, bir eğilim olarak, tarihin başlangıcından beri bizimle olmuştur. Aynı güçler, bazen farklı isimlerle, dünyayı daha hızlı ve daha sıkı bir şekilde bağlamak amacıyla faaliyettedir. Çokuluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları, aktivistler, göçmenler ve turistler, binlerce yıl önce başlayan entegrasyon sürecini sürdürmektedirler.

Bu nedenle, bu kitap, bazı basit soruları, yanıtlamak değilse de, anlamaya yönelik kişisel bir arayışın sonucudur: Küreselciler kimdir ve insan, etrafını saran her şeyin küresel kökenini nasıl açıklar? Bu türdeki bir soruya cevap arayışım, küresellik hakkındaki düşüncelerimi değiştirmiştir ve bugünkü bakış açım, başladığım zamankinden çok farklı. Başladıkları yerden dünyayı dolaşırken malların ve düşüncelerin kökenini ve değişimini anlamaya çalıştım, eşyaların ve kavramların küresel yolculuğuna baktım. Çeşitli küresel yolculukları teşvik eden güçleri anlamaya çalıştım. Daha geniş eğilimlerin örnekleri olarak, bir dizi eşya ve düşünce seçtim. Ana aktörleri ve güdülerini belirlemeye çalıştım. Bu aktörlerin —tacirler, vaizler, maceraperestler ve savaşçıların— ve taşıdıkları mallarla düşüncelerin yörüngelerini takdir edebilmek için, onlara bin yıllık bir tabloda bakmaya çalıştım. Benim küreselleşme hikâyem, anatomik olarak modern olan insanların, yaklaşık elli bin yıl önce Afrika'dan çıkma yolculuklarıyla başlamaktadır. Hayatta kalmanın gerekliliği

olarak bu insanlar, nesiller boyunca ilerleyen, dünyanın oturulabilecek yerlerini işgal eden ve yerleşip diğer dağınık insan toplumlarıyla yeniden bağlantı kurmadan önce, farklı yollarda ilerleyen ilk maceraperestlerdi. Belirli insanlar veya toprakların lineer tarihini sunan geleneksel formatı bırakıp, onun yerine, bu dört aktörün faaliyetleri aracılığıyla artan bağlantıların ve birbirine bağımlılığın izlerini sürmeye çalışacağım. Dört aktörün oynadığı role ilişkin kısa bir kronoloji, sayfa 349-363'te verilmektedir.

William McNeill, uzun soluklu tarihçi Fernand Braudel, dünya sistemi tarihçisi Immanuel Wallerstein ile kültür tarihçileri Bruce Mazlish, Philip D. Curtin ve Jerry Bentley gibi, küresel tarih konusundaki öncülerin eserlerinden yararlandım. Başka yazarların eserleri, örneğin Jared Diamond'ın *Guns, Germs and Steel* (Silahlar, Mikroplar ve Çelik) adlı kitabı ve Robert P. Clark'ın *Global Imperative: An Interpretive History of the Spread of Humankind* (Küresel Zorunluluk: İnsanlığın Yayılmasının Yorumlu Tarihi) adlı kitabı, uzun vadeli perspektifte, küresel bilinçliliğin yükselişini tasarlamama yardımcı olmuştur. Bu hikâyeyi oluşturmama yardımcı olan bir dizi kitap ve makale, sonnotlarda minnetle bahsedilmektedir. Altı yıldan fazla bir zaman boyunca bu kitabı araştırmak, eğlenceli bir keşif yolculuğu oldu. Dünyanın nasıl küreselleştiği konusundaki merakımı gidermenin yanı sıra, sürecin bu uzun vadeli perspektifinin, başkalarının, şu andaki küreselleşme aşamasında faaliyette olan güçleri anlamasına yardımcı olacağına inanıyorum. Tacirlerin dalgalara göğüs germesine neden olan daha iyi bir yaşam ve daha fazla güvenlik arzusu, savaşçıların yabancı toprakları işgal etmesine neden olan aynı politik hırs, vazirlerin başkalarını kendi iyi anlayışlarına döndürmelerine neden olan aynı dürtü ve maceraperestleri yeni topraklar ve fırsatlar aramaya iten aynı gayret, hâlâ dünyayı küçültmeye devam etmektedir. Farklı kategorilere başkaları da eklenmiştir: Göçmenler ve turistler, geçmişteki maceraperestlerin yerini almıştır ve insan haklarını, çevreyi ve diğer birçok davayı destekleyen Sivil Toplum Kuruluşları, geleneksel inanç vaizlerine katılmışlardır. Katlanarak artan sayıları sonucunda, tüketiciler yeni küreselleşme kategorisi olarak ortaya çıkmıştır. Bir açıdan bakıldığında hepimiz, çeşitli rollerimizle, bu süreçte bir katılımcı ve aktörüz. Küreselleşen ağa umutsuzca tüccar, göçmen ve tüketici olarak katılmak isteyen, ama küresel kurallarla ve içinde bulundukları koşullarla engellenen dünya nüfusunun üçte biri, büyük bir istisna oluşturmaktadır. İlk yılların küreselleşmesiyle bugünkünü birbirinden ayıran büyük farklar, ürünlerin ve düşüncelerin iletildiği hız, tüketicilerin ve ürünlerin sürekli

artan *hacmi* ve bunların *çeşitliliği* ve sonuç olarak, sürecin artan *görünürlüğü* olarak ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin tüm iyisi ve kötüsüyle açıkça görünmesine neden olan şey, işte bu artan *görünürlüktür*. Bu, küreselleşmenin getirdiği yepyeni gelişmeleri inkâr etmek anlamına gelmemektedir. İlk kez olarak, mallardaki yenilikle üretim ve hizmet temini, kıtalar arasında gerçek zamanlı olarak gerçekleşmekte, hazırlıklı olanlara benzeri yaşanmamış olanaklar ve hazırlıklı olmayanlara da mücadele ortamı sunmaktadır.

Eğer, artarak bütünleşen dünyayı yaratan güçlerin zorunlu devamlılığı kabul edilecek olursa, küreselleşmeyi durdurulamayan bir süreç dışında bir olgu olarak görmek imkânsız hale gelir. Tarih, yakın bütünleşmeden kaynaklanan çeşitli felaketlerin – Kara Ölüm’ün yıkımından, sözde ‘Birinci Küreselleşme’nin (1870-1914) çöküşüne kadar – periyodik olarak süreci nasıl kesintiye uğrattığını kaydetmiştir, ama hiçbir olay ya da afet, bunu sona erdirmeyi başaramamıştır. Küreselleşmenin bu kadar uzun süre sürmesini sağlayan dürtülerin takdir edilmesi belki de, önemli felaketleri önlememizi ve ne kadar marjinal olursa olsun, akışı şekillendirmeye çalışmamızı sağlayabilir.

1. Bölüm, “Afrika’daki Başlangıç” insan türünün, Buzul Çağı’nın sonlarında, çok küçük bir gruptan oluşan atalarımızın, daha iyi yiyecek ve güvenlik bulmak amacıyla Afrika’yı terk ederek başlattığı ilk küreselleşmesinin izini sürmektedir. Elli bin yıl boyunca okyanus sahillerinde dolanarak ve Orta Asya boyunca kovalamaca oynadıktan sonra, sonunda bütün kıtalara yerleştiler. Bu süreçte pigmentasyonlarını ve yüz özelliklerini değiştirdiler ve aynı zamanda, farklı diller ve kültürler geliştirdiler. Uzaklaşma dönemi, Buzul Çağı’nın sona ermesiyle bitti. Doğu Akdeniz, Hindistan ve Çin’den gelen tacirler, vaizler, askerler ve maceraperestler, birbirleriyle iletişim kurmaya başladı ve küreselleşme sürecini başlattı.

2. Bölüm, “Deve Ticaretinden E-Ticarete” insan uygarlığının doğuşundan bugüne, ticaretin gelişmesini izlemekte, alışveriş ağıyla dünyanın artarak genişleyen bir kesimini nasıl birleştirdiğini göstermektedir. Büyüyen ticaret ve gelişen ticari eşyaların yanı sıra, nakliye imkanları – deve kervanlarından, muson rüzgârlarıyla işletilen yelkenli gemilere, istimbotlardan konteynır gemilerine ve internetten alışverişe – devamlı olarak hızla gelişmiştir. Bir zamanlar dünyanın tekstil ihtiyacını karşılayan Hintli el tezgâhı dokumacıları, Sanayi Devrimi nedeniyle, neredeyse yok oldu. Küresel ekonomik düzende onların yerini Hindistan’daki çağrı merkezlerindeki işçiler ve fiber optik kab-

lolar üzerinden dünyayı birleştiren — dünyayı daha da sıkı bağlayan — yazılım programcıları aldı.

3. Bölüm, “İçerideki Dünya” küresel ticaretten kaynaklanan ve içlerinde, küresel bağlantılılığı barındıran üç gündelik ürüne yakından bakmaktadır. Başlangıçta Hindistan’da yetişen Pamuk, yerini Amerikan pamuğu alıncaya kadar, dünyanın her yerine yayılmıştı. Bir noktada sadece Arap dünyasının bildiği Kahve, dünyayı fethetmiş, ataları hiç kahve çekirdeği görmemiş olan milyonlarca insana iş imkânı sağlamıştır. Bugünün Küreselleşmesindeki en güçlü araç olan ve bilgi devrimini körükleyerek, şimdi neredeyse bütün sanayi ürünlerinde egemen olan mikroçip, binlerce yıl boyunca üç kıtaya yayılan matematik ve fizik alanındaki gelişimden doğmuştur.

4. Bölüm, “Vaizlerin Dünyası” farklı insan topluluklarına el uzatıp bağlantı kurmada, dini vaizlerin oynadığı rolü incelemektedir. Onların ikna çabalarının sonucu, dünyanın, üç dinin egemenliği altına girmesidir. Budist seyyahlar ve vaizler inançlarını en ücra köşelere taşımış ve bu süreçte dünyanın sanat, kültür ve toplumunu değiştirmiştir. Hristiyan misyonerler ve Müslüman vaizler, genellikle kılıç desteğiyle, milyonlarca yabancı insanın dinini değiştirmiştir. Modern çağda, farklı türde bir laik misyoner, — çevre ve açarı doyurmaktan tutun da, insan hakları ihlallerinin durdurulmasına kadar, çeşitli davalar adına — dünyayı daha da yakından birleştirmek için katılmıştır.

5. Bölümde, “Hareket Halindeki Dünya”da, bir sonraki dağın ya da bir sonraki adanın ardında ne yattığını keşfetme merakıyla, coğrafi olarak ayrılmış bir dünyayı birleştirmede kilit etken olan maceraperestlerin hikâyesi anlatılmaktadır. M.Ö. 500 yılında Afrika’nın batı sahilinden aşağı doğru yelken açan Kartaca komutanı Hanno’dan, on dördüncü yüzyıldaki Faslı gezgin İbn-i Batuta’ya ve Marco Polo’dan Ferdinand Magellan’a kadar sayısız maceraperest ufkumuzu genişletmiş ve bugünün entegre dünyasının yaratılmasına katkıda bulunmuştur. Milyonlarca göçmen, daha iyi bir yaşam arayışıyla evinden ayrılmış ve milyonlarca hevesli turist, modern ulaşım olanakları sayesinde, dünyayı bağlayan kalın köprüler kurmuşlardır.

6. Bölüm, “İmparatorluk Düzeni” hırslı liderlerin, yayılmacı arzuları ile iktidar ve ihtişam arayışları nedeniyle uzak diyarlara giden savaşçıların rolünü incelemektedir. Büyük İskender’den Cengiz Han’a, hırslı adamlar, toprakları ve nüfusları kontrolleri altına almış, değişken bir gen havuzu yaratmış ve kültürleri yaymıştır. Krallar tarafından yaptırılan büyük politik binalar — Romalılardan İngiliz İmparatorluğu’na kadar — yasal ve dilbilimsel birliği ve ayrıca dünya üzerinde bitki ve hayvan örneklerinin değişimini geliştirmiştir.

7. Bölümde, “Köleler, Mikroplar ve Truva Atları”nda, genişleyen küresel bağlantıların, karanlık zayıf noktaları incelenmektedir. Daha çok tacir, vaiz, asker ve maceraperest dünyaya yayıldıkça, beraberlerinde ciddi sorunlar da taşımışlardır. Başından itibaren, başka topraklardaki savaş suçlularını ve yakalanan insanları köle yapmışlardır. Avrupalıların Yeni Dünya’yı keşfetmesi, köleliği süreçte yeni boyutlara taşımış, Amerika’nın pek çok yerinde farklı ırktan insanlardan oluşan toplumlar yaratmıştır. İpek yolundaki tacirler tarafından taşınan veba patojeniyle, özellikle İspanyol maceracılar tarafından götürülen çiçek hastalığı ve grip virüsünden, turistlerle birlikte dünyanın etrafında uçan SARS* virüsüne, küresel bağlantı kendi payına düşen felaketleri de beraberinde getirmiştir. Son zamanlarda, kötü niyetli bilgisayar virüslerini yazarlar, gezegendeki bilgisayar kullanımını bozmak ve yok etmek amacıyla, yüksek hızlı fiber optik bağlantılarını kullanmışlardır.

8. Bölüm, “Küreselleşme: Profesyonel Sözcükten Lanete” dünyanın birbirine bağlı olduğu konusunda artan bilinçlilikle, 1961 yılında İngilizce kelime hazinesine çekinerek girişinden itibaren, “*globalization – küreselleşme*” kelimesinin nasıl, profesyonel bir sözcük haline geldiğini incelemektedir. 1970’lerden bu yana, elektronik veri tabanlarında yapılan bir inceleme, bu kelimenin kullanımının, serbestleşme ile teknolojik ilerlemelerin dünya çapında ticareti ve yatırımları yönlendirdiği 1990’larda hızla arttığını göstermektedir. Kelimenin anlamı, küreselleşme sürecinde ortaya çıkan ekonomik problemlerle, birbiri ardına değişmiştir. Küreselleşmenin değerinin takdir edilmesindeki değişim, kelimenin daha çağrıştırmacı ve kaygı dolu kelime tarafından gölgede bırakılmasıyla anlaşılmaktadır: Dış kaynak kullanımı.

9. Bölümde, “Küreselleşmekten Kim Korkar?”da, daha hızlı ekonomik entegrasyonla ortaya çıkan ekonomik büyüme ve refaha rağmen, küreselleşmenin bazı insanlar için nasıl zehir dolu bir kelime haline geldiğini incelemektedir. Seattle’dan Cancun’a ve Cenova’dan Hong Kong’a kadar, birçok yerden gelen protestocular, Dünya Ticaret Örgütünün (WTO) ve Büyük Sekizler Grubu (G-8) ülkelerinin toplantılarını takip etmiş, demokratik olmayan kuruluşlar ve adil olmayan politikalardan yakınmışlardır. İşçi piyasalarını Çin ve Hindistan’daki insan kalabalığına açan ticaret ve haberleşme hızının artışı, şimdi, ekonomistleri ve politikacıları, küreselleşmenin sanayi ekonomileri üzerindeki etkisi konusunda kaygılandırmaya başlamıştır.

* SARS: Severe Acute Respiratory Syndrome-Ağır Akut Solunum Yolu Yetersizliği Sendromu [ç.n.]

Son bölüm, “İlerideki Yol” küreselleşme sürecinin özetini sunarak, sorunlu geleceğine bakmaktadır. Küreselleşme, birçok insanın fakirlikten kurtulduğu bütünleşmiş bir dünya yaratmış, ama küreselleşmenin hızlı ilerlemesi, dünya nüfusunun neredeyse üçte birini yolun kenarında bırakmıştır. Önümüzdeki küresel zorluk, bir şekilde dışarıda kalan nüfusu dâhil etmek ve Çin’le Hindistan gibi gelişmekte olan büyük ülkeleri, açık kapı politikalarını sürdürmeye teşvik ederken, gelişmiş Batıda yükselen milliyetçi ve korumacı dalgayı önlemektir.

Çok uzun zaman önce yapılan Afrika’dan çıkış yolculuğundan beri hız kazanmakta olan dünyayı birleştirme dürtüsünü durdurmak kolay olmayacaktır. Ama kaderlerimizin birbirine ne kadar bağlı olduğu dikkate alındığında, şimdi geçici bir raydan çıkma bile, Büyük Ekonomik Kriz öncesinde denenenden çok daha pahalıya mal olabilir. Aşırı derecede bağlanmış bir dünyada, risk çok daha yüksektir.

Küreselleşmenin Sıradışı Öyküsü



1. Bölüm

Afrika'daki Başlangıç

“Bak, geri dönüyorlar ve gerçekten inanılmaz bir şey getirmişler! Mıs ıblı kokan dikilmeye hazır, fidanlar. Ebonin, değeriı fildişı, babunlar, maymunlar ve köpekler, sayısız leopar derisi, hatta köleler ve çocuklar. Başka hiçbir Mısır kralına böyle bir şey nasip olmamıştır.”

—Kraliçe Hatshepsut, tapınağının duvarında, Punt'a (Afrika'ya) yapılan Mısır seferinden dönenleri karşılarırken haykırıyor (M.Ö. 1473–1458).

Tarihin bazı anlatımlarında, altında yatan gerçek anlamın içeriğini hayal gücü sağlar. Küreselleşme hikâyesini anlamaya başlamak için, bildiğimiz masal başlangıç ifadesi olan ve ardından, burada olduğu gibi, kısmen hayali, kısmen gerçek olan bir öyküyle devam eden “Bir zamanlar ya da bir varmış bir yokmuş,” ifadesinden daha uygun bir açılış cümlesi olamaz.

Bir zamanlar, Dünya denilen bir yerde bir köy vardı. Bu köy, güneşin uzun yeşilliklerin ve engebeli dağların arasından doğduğu bir ormanın kenarındaydı. Hayat zordu ama yeterince kazılacak kök, toplanacak yemiş ve av-

“White Lady of the Brandberg”, Namibya’da, M.Ö. 2000–1000’den kalan bir kaya resmi. Çizim, Güney Afrika’daki Kaya Sanatı Araştırma Merkezi’nden verilmiştir.

lanacak ceylan veya tavşan vardı. Barınak olarak, mağaralar veya sarkan kayalar vardı. Ama köyün etrafındaki kırsal alan değişmeye başladı. Güneş daha sıcak ve hava daha kuru hale geldi. Hayvanlar kuraklıktan telef oldukça ya da su aramak amacıyla bölgeden ayrıldıkça, yiyecek giderek azalmaya başladı. Köylüler de, yiyeceğe yakın olmak amacıyla sürüleri izlemeyi tercih ettiler. Ağır ağır ilerlerken gruplara ayrıldılar. Bazıları hayvanları izleyerek kuzeve yöneldi, diğerleri okyanusa doğru ilerledi. Bu göç, birbirlerinden giderek daha da uzaklaşan grupları iyice ayırdı. Sonu olmayan bir yürüyüşü. Bazıları yürürken güzel görünen yerlere yerleşti, diğerleri yiyecek ve güvenlik vaat eden yönde ilerlemeye devam etti. Binlerce yıl geçti.

Buzla kaplı düzlüklerde, rüzgârli steplerde ve karla kaplı dağlarda geçen sonsuz, yavaş ilerleyişleri sırasında köylüler, güneşten yanmış görünümlerini kaybetti. Zamanla saçlarının ve gözlerinin rengi değişti, hatta yüzleri ve vücut yapıları da değişim geçirdi. İki bin nesil boyunca dolaştıktan sonra, artık hiç kimse, Duniya'daki orijinal köyün nerede olduğunu hatırlamıyordu. Dağınık yerleşim yerlerinde insanlar, dağlarla, çöllerle ve eskiden kara olan köprüyü sular altında bırakan yükselen okyanusla birbirinden ayrılan geniş topraklara yayıldı. Farklı diller konuşuyorlardı, çeşitli kıyafetler giyiyorlardı ve farklı yiyecekler yiyorlardı. Sonra bir gün, dağların ardından bir tacir geldi ve başka bir yerleşim birimi, farklı bir dil konuşan, yeni ve ilginç araçlar yapan başka insanlar keşfetti. Ayrı köyler arasında ticaret başladı. Artık Duniya'da oluşan çok sayıda köyden birinden bir vaiz de, başkalarına kendi tanrısını öğretme umuduyla, cesaret edip yollara düştü. Bir başka köyde hırslı bir reis, bir imparatorluk kurma umuduyla, egemenliğini diğer köylere yaymak için, küçük bir ordu topladı. Ayrıca, köylerinin kenarındaki dağların ardında veya mavi suların karşı tarafında ne yattığını merak eden cesur köylüler de vardı. Görebileceklerini görmek üzere yola koyuldular ve uzak kıyılarda bulunan şaşırtıcı bitkiler, hayvanlar ve hazinelerle ilgili hikâyelerle döndüler.

Binlerce yıl ve binlerce nesil geçti. Bazı köyler artık köy değildi, koşuşturmalı kentler ve şehirler haline gelmişti. İnsanlar, bir köyden diğerine, at sırtında gidebileceklerinden daha hızlı gitmelerini sağlayacak çeşitli araçlar icat etmişti. Duniya'da bir yerden diğerine büyük miktarlarda eşya taşıyan gemiler yapmışlardı. Nüfus, üç bin nesil önce kuraklık yaşayan köylerinden ayrılan orijinal birkaç yüz insandan, milyarlara ulaşmıştı. Kitleler artık iş arayışı içinde yolculuk yapıyor, göç ediyor ve büyük bir alan üzerinde mal alışverişinde bulunuyordu. Hiç kimse kökeni oluşturan köyün adını ya da atalarının nasıl

yaşadığını hatırlamıyordu. Ama, şimdi Duniya'yı bezeyen köyler ve kentler hakkında her gün yeni şeyler öğreniyorlardı. Farklı yiyecekler tadabiliyorlar, daha önce duymadıkları müzikleri dinleyebiliyorlar ve evdeki sihirli kutuları sayesinde, Duniya'nın diğer yerlerinde neler olduğunu görebiliyorlardı. Bunun duniyalaşma olduğu sonucuna varmışlardı. Birçoğu bu yeni hayatı çok seviyordu, ama bazıları, Duniya'nın diğer yerlerinde yaşayan insanların çok daha rahat yaşamlar sürdürdüğünü öğrenince üzülmüştü. Başkaları, farklı görünen ve başka diller kullanan uzak yerlerdeki köylülerin kendi şehirlerine gelip işe girmelerinden yakınıyordu. Başka yerlerden gelen ucuz türünler dükkânlarındaki rafları dolduruyordu ve fabrikalar kapanıyordu. Eğer duniyalaşma buysa, istemiyoruz, diyorlardı. Ama hiç kimse, binlerce yıl önce bir köyün torunlarını bağlayan bu artan ve onları yaklaştırmaya devam eden bağlantı dalgasını nasıl kontrol edeceğini bilmiyordu. Bir zamanlar hepsinin aynı köyden olduklarını bilmiyorlardı.

Bu bir fantezi değil. Yalnızca Afrika'daki o mecazi köyü arayın ve Duniya'yı Arapça, Hindu veya Hausa dilindeki karşılığıyla –dünya ile– değiştirin ve elinizde, özet halinde küreselleşme hikâyesi kalır. Tabii, insanlar yerleşinceye ve ekin biçip mahsul alıncaya kadar, ortada köy yoktu. Ama Afrika kıtasını mecazi bir köye benzetmek, o kadar abartılı değildi. Afrika bugün yaklaşık bir milyar kişiye ev sahipliği yapan büyük bir alan olabilir, ama o kadar uzun bir zaman önce Afrika'dan ayrılan atalarımızın sayısı yalnızca iki bin civarında, bir küçük köy boyutunda olabilir. Bir tahmine göre, Afrika'dan çıkan göçmen sayısının 150'den fazla olmadığını, tipik bir avcı grubu boyutunda olduğunu belirtmektedir.¹ Bu ilk maceraperestler yolculuk tutkusuna kapılmış olabilir, ama bilinen yerleşim yerlerinden, esas olarak hayatta kalma amacıyla çıkmışlardır. Geride kalanlar, Afrika'nın daha konuksever yerlerine giderek hayatta kalmışlardır. Bugün Afrikalı olmayan Duniya'nın beş milyar sakini, Afrika'dan ayrılan o köylülerin torunlarıdır. Onlar artarak birbirlerine bağlanmaktadır ve iyisiyle kötüsüyle, daha bağımsızlardır. *Homo sapien*'ler – Afrika'da ortaya çıkan, anatomik olarak modern insanlar – dünyanın her yanına gönüllü olarak dağılan ve küreselleşme dediğimiz olayı başlatan ilk memeli türüdür. Afrika'dan çıkmak için yapılan ilk yolculuktan bu yana geçen altmış bin yıl içinde insanlık birbirinden uzaklaşmıştır. İnsanlar arasındaki, "ırk" dediğimiz gerçeğin temelini oluşturan fiziksel farklılıklar, coğrafya, iklim ve doğal seçimle gelen büyük ayrılıkların yaşandığı bu dönemde oluşmuştu. İleride göreceğimiz gibi, Afrika'dan sürülen çok yönlü insan topluluk-

ları çeşitli enlem ve boylamlarında ortaya çıkarak, kendilerini farklı toplumlarda organize etmişler ve okyanus veya dağların ardındaki uzun zamandır görmedikleri kuzenleriyle yeniden bağlantı kurmaya başlamışlardır.

Bu – maceraperestler, tacirler, vaizler ve savaşçılar tarafından başlatılan – yeniden bağlantı kurma süreci, her geçen yıl daha da yoğunlaşmış ve hızlanmış, dünyayı her zamankinden daha da sıkı bağlamıştır. Yirmi birinci yüzyılın başlangıcı, “Afrika’dan çıkan” maceraperestler açısından halkanın tamamlanması açısından ilginç bir dönüm noktası olmuştur. Binlerce fakir ve işsiz Afrikalı, yine göçmen olarak hareket halindedir. Avrupa’da ve Orta Doğu’da daha iyi bir yaşam bulma umuduyla, ürkütücü çölleri zahmetle aşıp, hayatlarını tehlikeli yolculuklarda tehlikeye atmaktadır. Altmış bin yıl önceki atalarımızın aksine bugünün Afrikalıları, Akdeniz ve ötesinin eskiden bilinmeyen dünyasına ulaşmak için Yemen sahillerinde yürümüyor ya da Nil ve Ürdün vadilerinden bin bir zahmetle kuzeye gitmiyor. Dokuz yüz mil deniz suyunun ötesinde daha iyi bir yaşam umuduyla, Senegal ve Moritanya’nın Atlantik sahilinden, balıkçı teknelerine biniyor, gemilere doluşuyor. İlk durakları: Kanarya Adaları, Avrupa Birliği’nin atlama taşı. Bu sadece Afrikalıların yine daha iyi bir yaşam bulabilmek için kıtadan ayrılmaları değildir. Kanarya Adaları’nın kumsallarında suda ilerleyen tamamen giyimli Afrikalı göçmenleri çoğu zaman karşılayan manzara, ironiyi tamamlamaktadır: Plajda güneşlenen “doğacı” Avrupalı tatilciler, atalarımızın Afrika’yı terk ettikleri zaman kiyle aynı çıplaklık durumundadır.

Etiyopyalı – insanlığın beşiği – ve Somalili diğer umutsuz insanlar da Yemen ve ötesine ulaşma umuduyla okyanusa gitmektedir. Küreselleşme devam etmektedir. Bu bölümde, daha güvenli, daha iyi bir hayat bulma dürtüsünün, insan atalarımızı nasıl maceraperestlere dönüştürdüğünü ve türümüzde küreselleşmenin ilk adımına damgasını vuran bir yolculuğa çıkmalarına neden olduğunu göreceğiz. İnsan yerleşimlerinin ortaya çıkması ve birbirleriyle bağlantı kurma sürecinin başlaması, kırk bin yıl sürecekti. Ama bugün daha da büyük entegrasyonları güden aynı motivasyonlar, insanların yerleşik toplumlar oluşturduğu günden beri bizimle birlikte olmuştur.

BİR YOLCULUĞUN GİZLİ HİKÂYESİ

Aslında hepimizin Afrika’dan geldiğimizi nereden biliyoruz? Yirmi yıl önce, bu öneri çoğunlukla tahminlere dayanıyordu. İnsanlığın evrimleşmesi hak-

kındaki *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (İnsanın Türeyişi ve Cinsiyetle İlgili Seçim-1871) kitabında Charles Darwin, Afrika'da insanların en yakın müttelikleri, goriller ve şempanzeler yaşadığı için, "ilk atalarımızın, başka bir yerde değil de, Afrika kıtasında yaşamış olma olasılığının daha yüksek olduğunu" ileri sürmektedir.² Her ne kadar, bu açıklamadan bu yana toplanan çok hacimli biyolojik ve paleoantropolojik kanıtlar, dünyada yaşamın evrimsel tarihini kuvvetlendirdiyse de, Darwin'in Afrika hakkındaki öngörüsünü doğrulamak için uzun süre beklenmesi gerekmiştir. Hücrelerimizin derinine bakma konusunda kazandığımız yeni becerilerle, orada yazılı olan tarihin deşifre edilmesi fırsatı yaratılmıştır. İlk adım 1953 yılında İngiliz bilgin Francis S. Crick ile Amerikalı meslektaşı James D. Watson'ın DNA'nın yapısını keşfetmesiyle atılmıştı. "Yaşamın sırrını keşfettik," diye açıklamıştı Crick haklı bir gururla.³ DNA'nın çift sarmal yapısının —genetik bilgileri nesilden nesile aktaran karmaşık moleküllerin— keşfiyle, atalarımızın tarihine inmek için en güçlü aracını elde etmiş olduk. Watson'un yazdığı gibi, "Her bireyin DNA'sında, atalarımızın yaptığı yolculuklara ilişkin kayıtların yazılı olduğunu görüyoruz."⁴ Bu ilk günlerden bu yana, DNA sıralaması yapmak çok daha kolaylaşmış, hızlanmış ve ucuzlamıştır. Arkeologların, klimatologların ve dil bilimcilerin yardımıyla, genetikçiler ve paleoantropologlar insan nüfusunun tarihlerini anlamayı başarmışlardır—bu, sadece yirmi yıl kadar önce, imkânsız olan bir oluşumdur.

Endonezya ve Çin'de *Homo erectus* fosillerinin —sözde Java ve Pekin insanının— bulunması, *Homo sapiens*'in veya anatomik olarak modern insanların atalarının, iki milyon yıl kadar önce seyahat etmeye ve Asya'yı sömürgeleştirmeye başladığını göstermektedir. Louis ve Mary Leakey gibi paleoantropologların 1950'lerde yaptığı yoğun çalışmalar ve sonraki otuz yılda, çok sayıda araştırmacının çalışmaları, modern insanların atalarının Doğu Afrika'daki Rift Vadisinde yaşadığını göstermiştir.⁵ İsrail'de yüz bin yaşındaki *Homo sapiens* kalıntıları bulunmuş, ama o örnek, muhtemelen o dönemde o bölgede yaşayan daha sağlıklı Neanderthaller tarafından engellenerek, biyolojik bir çıkmaza girmişti. Şaşırtıcı bir şekilde, bundan başka bu güne kadar bulunan tek modern insan kalıntısı Avustralya'da ortaya çıkmış olup, kırk altı bin yıl öncesine dayanmaktadır. Anatomik olarak modern olan bu insanlar —*Homo sapiens*— birden fazla kökene mi sahipti, yoksa Afrika'da tek bir tür olarak mı evrimleşmişlerdi? Afrika'daki o fosil bulgularının yalnızca ilk insanlar değil de, doğrudan atalarımız olduğuna ilişkin ilk ilginç kanıt, bazı eski fosillerde

değil, modern kadınların hücrelerinde bulunan tarihte gün ışığına çıkmıştır. Bu çarpıcı keşif, daha önceki DNA yapısı keşfine dayanıyordu. Genetikçiler, dünyanın farklı yerlerindeki canlı insanların DNA'sını inceleyerek, atalarının hareketlerini inceleyebiliyor ve dünyanın tarih öncesi insan kolonizasyonunun izini sürebiliyor. Şimdi artık, yaklaşık altmış bin yıl önce, küçük bir grup insanın —bugünkü Doğu Afrika'dan yüz elli ile iki bin arasında insanın— çekip gittiğini biliyoruz.⁶ Ondan sonraki elli bin yıl boyunca hareket etmişler, yavaş yavaş Bereketli Hilâl, Asya, Avustralya ve Avrupa'yı işgal etmişler ve sonunda Beringia kara bağlantısını aşarak Amerika kıtasına ulaşmışlardı. Buzul Çağının sonunda yükselen sular, Amerikalı Asya kıtasından ayırmıştı. Uzun zaman ayrı kalan kuzenler, ancak Kristof Kolomb'un 1492'de San Salvador kıyılarında Arawaklarla karşılaşması sırasında yeniden bir araya gelecekti.⁷ Bu konuya tekrar döneceğiz. Şimdi, atalarımızın, insanları gerçekten küreselleşmiş ilk tür haline getirmeyi nasıl başardığına bakalım.

AFRİKA'DA BİR ANNE

Bütün insanların aynı ortak ebeveynlerden geldiği 1987 yılında keşfedilmiştir. Yeni Zelandalı biyokimyacı Allan Wilson ile Amerikalı meslektaşı Rebecca Cann bu sonuca, Berkeley'deki California Üniversitesinde, insan DNA'sının o zamana kadar ihmal edilen kısmına bakarak vardı. Wilson ve Cann'ın ekibi, dünyanın her yerindeki hastanelerden bağışlanan bebek plasentalarından 147 adet mitokondriyal DNA örneği topladı. Bir nesilden diğerine geçerken yeniden birleşen DNA'nın aksine, mitokondriyal DNA'da (mtDNA olarak kısaltılmaktadır) nesiller boyunca büyük ölçüde değişmeden kalan, sadece "genetik işaretler" haline gelen mutasyonlarla bazen değişen küçük parçalar bulunmaktadır. mtDNA anne tarafından gelir, sadece anneden çocuklarına geçer ve sadece kız çocukları bir sonraki nesle iletebilir. mtDNA bir kız çocuğunun anne tarafındaki atalarından aldığı bütün mutasyonları bozulmadan bırakır, böylece insanın, ilk mutasyon izlerini bulmasını sağlar. Mutasyon hızı kabaca sabit olduğundan, mutasyonlardaki değişim düzeyi, nesiller boyunca aktarılan mtDNA dizisiyle yaratılan aile ağacının yaşını hesaplamamıza yardımcı olur. Wilson ile Cann'ın araştırması bomba etkisi yaratmıştı. Beş coğrafi insan nüfusunun aile ağaçlarına inerek, beşinin de "yaklaşık 200.000 yıl önce, muhtemelen Afrika'da yaşadığı varsayılan tek bir kadından" geldiğini bulmuşlardı.⁸ Basın, ister istemez, yanlış yönlendirme olsa da, bu kadına "Af-

rikalı Havva" adını takmıştı. Bu kadın gerçekten de, James Watson'un belirttiği gibi, hepimizin, iki yüz bin yıl önce Afrika'da yaşamış "büyük – büyük – büyük büyükannesiydi."⁹ Tabii ki, o dönemde yaşayan tek kadın o değildi: Sadece en şanslısıydı çünkü torunları hayatta kalarak dünyanın nüfusunu artırmayı başarmış, oysa diğer kadınların torunları yok olmuştu.¹⁰ Veya, soy ağacı açısından, onların soyu bir "nesil tükenmesine" uğramıştı.¹¹ Hayatta kalan üç kız çocuğunun çocuklarından oluşan nesil – L1, L2 ve L3 mtDNA işaretleriyle belirlenmiş – şimdi dünyanın nüfusunu oluşturmaktadır. İlk iki soy, Afrika'daki kadın nüfusun büyük bir kısmını oluştururken, dünyadaki Afrikalı olmayan kadınların tamamı, hücrelerinde L3 soyunun iki kızının – M ve N – mirasını taşımaktadır. Bir bilim adamı, bu iki mutasyonun oluşabileceği yerleri varsayarak – Hindistan ve Orta Doğu – bu soylara Manju ve Nesrin adlarını takmıştır.

En yakın zamandaki ortak annemiz Afrikalı olabilir, ama ya babamız? Son zamanlarda babalıkla ilgili Y kromozomunu açıklayan önemli ilerlemeler kaydedilmiş ve boşluğu doldurmuştur. 2000 yılındaki çığır açan araştırma makalesinde İtalyan genetikçi Luigi Luca Cavalli-Sforza ve meslektaşları Peter Underhill, erkek cinsiyetini belirleyen Y kromozomunun da Afrika kökenine sahip olduğunu belirlemektedir.¹² mtDNA'nın sadece anneden çocuklarına geçmesi gibi, babadan oğula geçen Y kromozomu da, diğer kromozomların maruz kaldığı karıştırmaya – veya yeniden oluşturmaya – maruz kalmaktadır. Ama tıpkı mtDNA'da olduğu gibi, mutasyonlar oluşmaktadır. Bunun sonucunda, babalarımızın tarihi daima oğullar tarafından taşınmaktadır. Afrika'dan ayrılan atalarımızın tamamı hücrelerinde ya Afrikalı Adem'in, sıradan "M168" adı verilen Y kromozomunu, ya da Afrikalı Havva'nın kızlarından birinin mtDNA'sını taşıyordu. Genetikçiler, dünya nüfusu üzerinde yapılan yoğun çalışmaya dayanarak, artık, hepimizin en son ortak atamızın Afrika'dan sadece elli bin yıl önce ayrıldığını söylemektedir.¹³

Wilson ile Cann'ın Afrika'dan çıkan insan kökeni tezine, tabii ki, bazı antropologlar ve genetikçiler tarafından karşı çıkmıştır. Modern insanın çok bölgesel evrimine inanan ekol, *Homo Sapien*'lere ait daha yeni veya tek bir kökeni kabullenmeyi reddetti. Bu görüşün destekçileri, Çin'de ve Doğu Asya'da başka yerlerde bol miktarda bulunan *Homo erectus* fosilinin (örneğin Pekin Adamı ve Java Adamı), bir devamlılığı gösterdiğini savunuyordu ve bu araştırmacılara göre, *Homo sapiens*'in iki kıta arasındaki sık gen değişiminden oluştuğu belliydi, zira *Homo erectus*'un daha önceki türleri Afrika'dan yakla-

şık bir milyon yıl önce ayrılmıştı. Ayrıca, diye savunuyorlardı, arkeolojik kanıtlar, Afrika'dan çıkış hipotezine uymuyor ve bu nedenle, bu vargıyı, en iyi olasılıkla, prematüre yapıyordu.¹⁴ En azından Çinli eleştirmenler açısından Afrika kökenlerinin yalanlanması, Çin medeniyetinin eskiliği konusundaki ulusal gururla bağlantılı olabilir. Ancak, insan genomunun göçü konusundaki araştırmalar, Afrika kökeniyle ilgili daha fazla kanıt üretmeyi sürdürdükçe, bilimsel görüş giderek Afrika'dan çıkış ekolüne doğru kaymaya başlamıştır. Çinlilerin bazı itirazları, hem Çinli, hem de uluslararası genetikçiler tarafından toplanan kapsamlı bir DNA veritabanını esas alan bir dizi yeni araştırma ile karşılık verilmiştir. 1998 yılında, Çin ve Birleşik Devletler'deki yedi önemli araştırma grubundan oluşan ve Çin Ulusal Doğa Bilimi Vakfı tarafından finanse edilen bir konsorsiyum, Çin'deki yirmi sekiz resmi nüfus grubunun DNA analizini yapmış ve "Afrika kökenli modern insanların, Doğu Asya'da halen geçerli olan gen havuzunun çoğunluğunu oluşturduğu" sonucuna varmıştı.¹⁵ Çinliler dahil diğer birçok araştırmacı, o zamandan beri Çin'in her yerinde çok sayıda Çinliden örnekler almış ve aynı sonuca ulaşmıştır.¹⁶ İlginç bir şekilde, hem mtDNA, hem de Y kromozomu üzerinde yapılan araştırmalar, Afrika'da bile, Afrika içindeki orijinal grubun ilk kolonizasyonu hakkında kanıtlar göstermiştir. Doğu Afrika'da kalan kuzenler de, yaşama savaşı içinde, kıtanın iç kesimlere yayılmıştı. Güney Afrika'da kuvvetli bir düşünce ekolü; aslında, Buşmanların atalarının, aynı zamanda bizim de atalarımız olabileceğini ve hepimizin atası olan o insanların güneyden kuzeye doğru yayılmış olabileceğini ileri sürmektedir. Hangi yöne gitmiş olurlarsa olsunlar, Buşmanların veya Kalahari Çöllerindeki Khoisanların ve Orta Afrika'daki yağmur ormanlarındaki belirli pigme kabilelerinin DNA'sında izlerini bırakmışlardır.¹⁷

Genom devrimi ve Afrikalı Havva'nın keşfi, insanın kökenlerini bulması konusunda yeni bir ilgi yaratmıştır. Koyu renk saçlı *New York Times* sütun yazarı Nicholas Kristof, kim olduğunu bildiğini sanıyordu. Babası Birleşik Devletler'e Avrupa'dan gelmişti, bu nedenle Kristof kendisinin tipik Amerikalı – Avrupalı bir soydan geldiğini varsaymıştı. Ama, aslında gerçekte kim olduğunu bulmak ve kökenleri hakkında daha fazla bilgi almak istiyordu ve bu nedenle DNA örneğini analiz edilmek üzere gönderdi. Onu bir sürpriz bekliyordu. Sadece iki bin nesil önce, büyük – büyük – büyükannesi Afrikalıydı ve muhtemelen Etiyopyalı ya da Kenyalıydı. Beyaz teni ve beyaz ırk özelliklerinin altında, "Afrikalı-Amerikalıyım!" diye hayretle bağırmıştı Kristof. Sütü-

nunun yayınlanmasından sonra, e-posta akınına uğramıştı. Özellikle matrak birinde şöyle yazıyordu, "Aramıza hoş geldin. Ama arabayla New Jersey'den geçerken dikkatli ol." Ancak, Afrika kıtası Nicholas Kristof üzerinde tek başına hak iddia edemez. DNA'sında bulunan genetik işaretler, şimdi Finlandiya, Polonya, Ermenistan, Hollanda, İskoçya, İsrail, Almanya ve Norveç'te yaşayan insanlarla da akraba olduğunu gösteriyordu. Kristof bana, "[DNA] testi yalnızca ne ölçüde melez olduğumuzu belirtiyordu," demişti.¹⁸

İnsan toplumunun bir zevki, onun genom yolculuğunun izini sürmeyi mümkün kılmaktadır. İnsanlar, koşullar elverdiğinde, bir yerde yerleşmeyi tercih eder, ama daha iyi bir yaşam bulmak için göç etmeye de aynı derecede hazırdırlar. Bunun sonucunda, insanlık yolculuğu hattı boyunca yerleşen insanlar, coğrafi bölgelerle bağlantılı bir nesille damgalanmıştır. İnsanların çoğunlukla, kadının evlendikten sonra kocasının evine geldiği yaşam tarzını uygulaması da, Y kromozomunu belirli bir bölgeyle ilişkilendirme imkânını vermektedir. Benim DNA'ma baktıklarında genetikçiler Hindistan'dan geldiğimi anlar. M52 Y kromozomum, çok sayıda Hintli tarafından da paylaşılmakta olup, önemli bir ipucudur. Bu beceri genetikçilerin ve antropologların, Afrikalı Havva'nın soyunun eski kıtadan ne zaman ve nasıl ayrıldığı konusunda daha iyi bir tablo oluşturmaya imkân sağlamıştır. DNA, kırk ile elli bin yıllık bir döneme yayılan bu göçün, ardışık dalgalar halinde, çoğunlukla yumuşak dalgacıklar olarak, ama bazen büyük kabartılar halinde geldiğini göstermektedir. Wilson ekibi, Afrika nüfusu dışında inceledikleri bütün dünya nüfusunun, birden fazla kökene sahip olduğunu görmüşlerdir ve bu durum her bölgenin tekrar tekrar kolonileştiğini göstermektedir.

AVUSTRALYA'YA ENKAZCI EKSPRESİ

Arkeolojik kanıt olmaması nedeniyle, Afrikalı dedelerimizin Afrika'dan neden ayrıldığını söyleyemiyoruz. Belki de Buzul Çağı'nın sonundaki kuraklık dönemi ormanları küçülttü ve avcı nüfusa av oluşturan ovaları kuruttu. Küçük bir grup ciddi bir şekilde, Kızıldeniz'i aşarak güney Arap sahillerine ulaşma adımını attığında, bütün dünya önlerine açılmıştı. Av sürülerini Orta Doğu içlerine kadar takip ederek veya Arap Yarımadası'nda kabuklu hayvanları kovalayarak Hindistan'a ulaşan insanlar, bütün gezegeni nüfuslandıracak bir yolculuğu başlatmıştı.

Bu yolculuklar arasında en çarpıcı olanlardan biri, Afrikalı atalarımızdan oluşan nüfusun, yalnızca yedi yüz nesil içinde Avustralya'ya ulaşmasıydı. Ba-

zıları bu yolculuğa Avustralya'ya giden "ekspres katile" adını vermiştir. Tabii, atalarımız Avustralya'ya doğru gittiklerini bilmiyordu: Yalnızca yiyeceği takip ediyorlardı. Ama nesiller boyunca insanların, Hindistan ve Güneydoğu Asya boyunca doğruya ilerlemesi, onları, Doğu Afrika kökenlerinden yirmi bin kilometre uzaklıktaki bir kıtaya getirmişti.

Science dergisinde Mayıs 2006'da yayınlanan bir dizi makalede, uluslararası genetikçilerden ve antropologlardan oluşan bir ekip, babadan miras kalan Y kromozomundan elde edilen bilgiye göre, bu insanlık yolculuğunun tarihlerinin, Wilson'un daha önce mtDNA hakkındaki çalışmasından çıkarılan tarihlerle genel olarak uyum içinde olduğunu göstermişti. Makaleler, genetik araştırmalarla antropolojik kanıtları birleştirerek, Afrika'nın ve Orta Doğu'nun dışında bulunan en eski insan kalıntısının, güneydoğu Avustralya'daki Mungo Gölü'nde kırk altı bin yıl öncesinden ve Borneo mağarasında, bundan da bin yıl öncesinden kalan kalıntıların, Hint Okyanusu boyunca sahil yolunu izleyerek hedeflerine ulaşmış olabileceklerini göstermiştir. Yerli halkın uzun zamandan beri izole olduğu Andaman Adaları'nda araştırmacılar, altmış beş bin yıl önceki Afrikalı grubun bilinen kurucusunun kine uyan mtDNA türleri bulmuştur. Tuhaf bir şekilde, Andamanların asıl yerlisi olan nüfus, Güney ve Güneydoğu Asya nüfusuyla paylaşılmayan eşsiz işaretlere sahipti ve bu durum bu insanların, elli ile yetmiş bin yıl arası bir zaman önce Afrika'nın dışına göç eden anatomik olarak modern insanlar Hint Okyanusu'nun sahil bölgelerine ilk eriştikleri zamandan beri izole bir yaşam sürdürdüklerini göstermektedir.¹⁹ Uzun bir süre izole olarak yaşayan Malezyalı asıl yerli bir grubun, Orang Asli ya da orijinal halkın incelenmesi sonucunda, Afrika'ya uzanan benzer DNA izleri görülmüştür.

M130 işaretini taşıyan soydan gelenlerin takip ettiği sahil yolu artık belirlenmiş olsa da, Afrikalı insanların Avustralya'ya bu kadar çabuk ulaşması, gizemini koruyordu. Ancak, genetikçi Vincent Macauley ile arkadaşları, Hindistan'dan Avustralya'ya uzanan geniş toprak şeridi boyunca örneklenen mtDNA'ların moleküler tarihleri inceleyerek, nüfus yayılma hızını ölçmeyi başarmıştı. Hindistan'la güney Avustralya arasındaki tahmini on iki bin kilometrelik mesafe, sahil yolunu izleyerek, yaklaşık 150 nesilde aşılmıştı. Kumsallarda hayat muhtemelen oldukça rahattı ama nüfusta hızlı artışa ve toplumun bir kısmının yiyecek bulma ihtiyacıyla —yılda üç kilometre gibi olağanüstü bir hızla— ilerlemesine yol açmıştı. Macaulay, Avustralya'ya giden ekspresle karşılaştırıldığında, Buzul Çağı sonrasında Avrupa'nın yeniden kolo-

nizasyonu sırasında yayılma hızının yalnızca yılda 0,6 kilometre olduğunu belirtmektedir.²⁰

KIZILDENİZ'DE AKŞAM YEMEĞİ

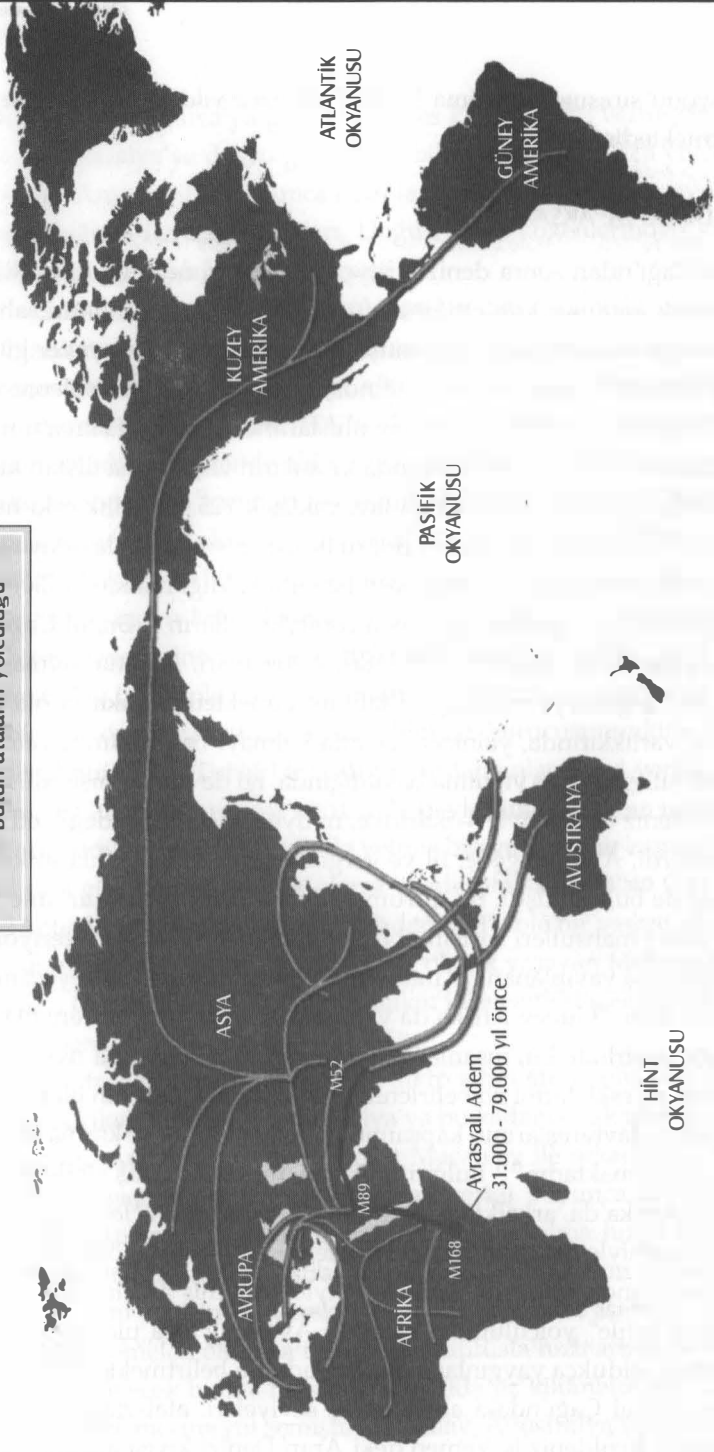
Buzul Çağı'ndan sonra deniz seviyesinin yükselmesi, bu göçe ilişkin bütün arkeolojik kanıtları yok ettiğinden, paleontologlar uzun süre sahil yolculuğuyla ilgili kanıt bulmaya çalışmıştı. Daha sonra şansları yaver gitti. 1999 yılında Robert C. Walter başkanlığında, deniz biyologları, paleontologlar, antropologlar ve jeologlardan oluşan uluslararası bir ekip, Eritrea'nın Kızıldeniz sahilindeki Abdur Köyü yakınında insanların yaşadığına ilişkin kanıtlar buldu. Bilimin şansına, sismik bir olay, yaklaşık 125.000 yıllık eski hazineyi barındıran kalker kayalığı yukarı doğru itmişti. Sismik olayla ortaya çıkan kaya, yeni deniz ortamında ataların nasıl hayatta kaldığı hakkında ilk somut bilgileri içeriyordu. Bilginler, fazlasıyla çorak koşulların — Buzul Çağı'yla ortaya çıkan yiyecek kaynaklarındaki kıtlık — insanları, hayatta kalmak için sahil bölgelerine gitmeye zorladığını tahmin etmektedir. Enkazcı olarak sürdürdükleri varlıklarında, yalnızca hayatta kalmayı başarmamış, yemeklerinden kalan fosilleşmiş çöp yığınına bakıldığında, iyi de beslenmişlerdi. Kendilerine sadece deniz ürünleriyle — istiridye, midye ve yengeç — değil, etle de ziyafet çekmişlerdi. Aynı bölgede, fil ve gergedan gibi iri hayvanların kazınmış kemikleri de bulunmuştu. Bu durum, oldukça egzotik bir "surf and turf", yani et ve deniz mahsulleri karışımı bir diyet uyguladıklarını gösteriyordu.

Nature' da yayınlanan bir makalede Walter ve diğerleri heyecanla şu sonuca varıyordu: "Güney Afrika'da yapılan benzer, tarihi tahmini olarak bilinen buluşlarla birlikte bu, insanların deniz kenarı ortamlarına uyum sağladığını gösteren en eski, tarihi iyi belirlenmiş kanıttır ve Afrika'nın bir ucundan diğerine, insan davranışlarının kapsamında bir genişleme ve karmaşıklıklaşma olduğunu açıklamaktadır."²¹ Bulgunun tarihi, mekândaki taş aletlerin zaman açısından, Afrika'da, arkaikten anatomik olarak modern *Homo sapiens'*e belirgin geçişin tarihiyle örtüştüğünü göstermektedir. Daha da önemlisi, Abdur kalker kayalığında bulunan ve insan eliyle yapılmış araçlar, bir grup insanın "ekspres kafil" yolculuğuna başlayıp Avustralya'ya ulaşmadan önce, sahil yaşamının oldukça yaygınlaşmaya başladığını belirtmektedir.²²

Son Buzul Çağı'ndaki alçak deniz seviyeleri, atalarımız arasında küçük grupların, Kızıldeniz'le Yemen'deki Arap Denizi kıyısı arasında yeni ortaya

Afrika'nın dışına küreselleşme

- Benim atalarımın yolculuğu
- Bütün ataların yolculuğu



Kaynak: Harlta, Genografi Projesi tarafından sağlanmıştır (2006)

çıkan kara köprüsünü yürüyerek aşmalarına imkân sağlamıştı.²³ Yaklaşık kırk sekiz bin yıl sonra, Mısırlı bir deniz keşif seferi, Kızıldeniz'de belki de aynı bölgeye dönecek ve Mısırlıların, Afrika'nın o kesiminin o günkü adıyla, Punt'la ilk karşılaşmasını oluşturacaktı. Elli bin yıl önce kuzey yarımkürede genişleyen buz tabakaları, deniz seviyesini yaklaşık 100 metre indirmiş olmalıydı ve bunun sonucunda ortaya çıkan deniz yatağı, Afrika, Hindistan ve Güneydoğu Asya arasındaki bugünkü mesafeyi kısaltmıştı. Genetikçi Spencer Wells, Hindistan'ın batı sahilinde yaklaşık 200 kilometre kadar bir karanın Sri Lanka'yı bir kara köprüsüyle Hindistan'a bağlamış olabileceğini tahmin etmektedir.²⁴ İnsan, atalarımızın yolculuk hızının, taş gereçlerin geliştirilmesi ve Hindistan'ın tropik sahil şeridine ulaştıkça ortaya çıkan yeni bitki ve ağaçların varlığıyla artmış olabileceğini tahmin edebilir. Özellikle hindistancevizi ağacının bolluğu, büyük bir nimet olmuştur. Hindistancevizinin eti besin oluştururken, suyu da güvenilir bir içecektir. Yaprakları, güneşe ve yağmura karşı barınak yapımında kullanılabilir, kurutulmuş içleri rulo yapılarak ip olarak kullanılabilir ve gövdesinden sal veya kayık yapılabilir. Kütüklerin birbirine bağlanarak sal yapılması, güney Hindistan'da uzun zamandan beri uygulanmaktadır. Böyle bir sala Tamilce dilinde verilen isim olan *kattumaran*, daha sonra *katamaran'a* dönüşmüştür. Her durumda, alçak bir deniz seviyesi, sığ Java denizinden Endonezya'ya doğru yolculuğu kesinlikle kolaylaştırmıştır. Güneydoğu Asya'ya ulaşanlar, Avustralya'ya ulaşmak için Timor Denizi'nin sığ sularında kürek çekebilirdi.²⁵ Avustralya'ya ilk ulaşan insanların, tarih öncesi köpek dingoyu kıtaya tanıtmış olması, botla geldiklerini göstermektedir.²⁶

AFRİKALI BÜYÜK—BÜYÜKBABAM

Afrika'dan ayrılıp, yalnızca beş bin yılda Avustralya'ya ulaşan göçmenlerin "ekspres katile" göçmenlerine ilişkin bütün bu haberler beni çok şaşırtmıştı. Atalarım ilk giden kafilde miydi? Bir şekilde Hindistan'da mı inmişlerdi? Şans eseri, bu soruların yanıtını, National Geographic tarafından, IBM'le işbirliği yapılarak, 2005 yılında başlatılan Genografi Projesi sayesinde buldum. Teksas doğumlu Wells tarafından yönetilen bu iddialı proje, çağlar boyunca insanlığın genetik yolculuğunu haritalandırmaya çalışmaktadır: Nereden geliyoruz ve bugün yaşadığımız yere nasıl geldik? Bu araştırmanın bir parçası olarak, proje yöneticileri, insanları DNA örneklerini göndererek ve onlara ataları hakkında bilgi sağlayarak katılmaya teşvik etmektedir.

Bir katılımcı kiti ısmarladım, ciddi bir şekilde, pamuklu çubukla yanaklarımdan DNA örneği aldım ve küçük şişeleri, üzerlerinde sadece bir seri numarasıyla postaladım. Haftalar boyunca sabırsızlıkla bekledikten sonra, sonuçlara erişebildim. Sonuçlar web sitesine konmuştu ve analizi yapan laboratuvar beni sadece bir seri numarası olarak tanıyordu. Ama National Geographic'in web sitesindeki raporu açıp, seri numaramla girince, bana hemen Hindistan'dan geldiğimi söyledi. Raporum, "Bu soy, Hindistan'a yapılan tarih öncesi ilk göçlerden birisini simgelemektedir ve bugün, bu soydan gelenler Hindistan'ın dışında ender olarak bulunmaktadır," diye iddia ediyordu. Benim dâhil olduğum genetik grup beni, şimdi Orta Doğu ve Avrupa'da bulunan milyonlarca ve Hindistan'da da yüz milyonlarca kişiyle, uzak da olsa, hemen kan yoluyla akraba yapan üç adet Y kromozomu işareti taşımaktadır. Genomumda kalan Y kromozomları, büyük-büyük-büyük-büyükbabalarımanın uzun soyunda, en sonuncusunun M168 Y kromozomu işaretine sahip olduğunu göstermektedir. Bu işaret aynı zamanda, şimdi Etiyopya olarak bilinen yerde yaşayan birine de aitti. Raporda dikkatimi çeken kısım, şu yorumdu: "Çok geniş bir alana yayılmış olan M168 işaretinin izi, 31.000 ile 79.000 yıl arası bir süre önce yaşamış olan ve *bugün yaşayan her Afrikalı – olmayan insanın ortak atası* olan Afrikalı bir adama çıkmaktadır. Bu adamın torunları Afrika'dan ayrılmış ve insanlığın ana kıtasından uzakta hayatta kalmayı başaran tek soy olmuştur." Bir anda, Hindistan'da büyürken dinlediğim Panchatantra'dan bir özdeyiş, anlam kazanmıştı: *Vasudhaiva kutumbakam*, "Bütün dünya bir ailedir."

En ilginç olanı, Y kromozomlarımdaki işaretlerin sırasıydı: M168'den M89'a, M201'e ve M52'ye gidiyordu. Sanki, son noktalarına ulaşmadan önce atalarımın geçtiği ülkelerin mühürünü taşıyan aile pasaportumu bulmuş gibiydim. Bir tıp araştırmacısının belirttiği gibi, "Tanıştığın insanlar ve gördüğün yerler, genomundadır."²⁷ Bu yolculuktaki ilk durak, dünyadaki tüm Afrikalı olmayanlar için olduğu gibi, bugünkü Etiyopya'da bir yerdir. Hikâyeye göre, 31.000 ile 79.000 yıl arasında bir zaman önce, bir noktada M168 soyu – buna Büyükbaba işareti diyeceğiz – kuzeydoğuya doğru yola çıktı. Belki, düzlükler çok kalabalıklaşmıştı ve yeni av alanları aramaya çıkmışlardı. Kısa bir nem ve uygun iklim dönemi, bu zamanda, avlanan hayvanların çeşitliliğini artırmıştı, bu nedenle bu göçebe halklar yalnızca yiyecek kaynaklarını izlemiş olabilirler, diye tahmin yürütüyordu raporum. Baba tarafından gelen bir sonraki işaret, M89 – buna Doğu Akdeniz işareti diyeceğiz – atalarımı, kırk

beş bin yıl önce Kuzey Afrika'da veya Orta Doğu'da yaşayan ve genişleyen otlaklarla av bolluğunu izleyerek, bugünkünden çok daha yeşil olan Orta Doğu'ya gelen grubun içine yerleştirmektedir. Genomumdaki bu işaret, birçok açıdan hayal kırıklığı yaratmıştı. Atalarım, bütün yolcuların, Büyükbaba M168'den ayrılan kurucu grubun tipik işareti olan —Avustralya işareti denilen— M130 işaretini taşıdığı, Avustralya'ya giden o "ekspres katile"de değildi.²⁸

Diğer genetik araştırmalar, Doğu Akdeniz işaretini taşıyan soydan gelen küçük bir grubun Orta Doğu'dan kuzeye doğru ilerleyerek Anadolu'ya ve Balkanlar'a gittiğini, tanıdık ovaları, ormanlara ve dağlık bölgelere değiştiklerini göstermektedir. Benim atalarım Kızıldeniz'i belki en dar noktası olan Babal Mandab'dan ya da Keder Kapısı'ndan geçip Arap yarımadasını aşarak, sonunda Hindistan'a yerleşirken, M89 taşıyan birçok insan Orta Doğu'da kalmıştı. Diğerleri yolculuklarına devam edip, İran'daki ovaları takip ederek, Orta Asya'nın çok geniş steplerine ulaşmıştı. Bizon, antilop, tüylü mamut sürüleri ve diğer av hayvanları muhtemelen, yeni ovalar keşfetmeleri konusunda onları kışkırtmıştı. Dünya suyunun büyük bir kısmı buz tabakaları halinde donduğundan, o dönemin geniş stepleri Fransa'dan Kore'ye kadar uzanıyordu. M89 soyundan ova avcıları, bu step "otobanında" hem batıya, hem de doğuya uzanmışlar ve sonunda Avrasya nüfusunu oluşturmuşlardı.

Benim genom raporum, atalarımın doğuya giden ve yolculuklarını bugünün İran ve Afganistan'ında sürdüren daha büyük grubun içinde olduğunu söylüyor. O aşamada atalarım, yeni ve daha ender rastlanan M201 soyunu elde etmişti. Rapora göre, M201 "ilk olarak, Kuzey Hindistan'daki İndus vadisinde, M89 soyunda görülmüş ve ondan sonra, son 10.000 ile 20.000 yıl arasında yayılmıştı." Atalarımdan bazıları sanki batıya doğru, Anadolu'ya ve Orta Avrupa'ya gitmiş gibi görünüyor, çünkü M201 soyu, o bölgedeki insanlar arasında görülmektedir.²⁹ Ama atalarımın izlediği güney rotasına bakıldığında, Hindistan'ın, İndus Vadisi'nde beş bin yıl önce ortaya çıkan, ilk Harappan uygarlığının kurucuları arasında olabilirler. Bereketli Hilal'de Sümer uygarlığı ile İndus Nehri Vadisi arasında M.Ö. üçüncü bin yılda gelişen ticaretin, daha eski bir bağlantının devamı olup olmadığı konusunda tahminde bulunulabilir. Daha sonra göreceğimiz gibi, İndus ve Fırat-Dicle Vadisi ticareti, sonunda bütün dünyayı birbirine bağlayacak bir olayın başlangıcıydı. Y kromozomumdaki son işaret —M52— atalarım Batı Hindistan'a ulaştığı zaman elde edilmişti. Anlaşılan atalarım Batı Hindistan'da buldukları şeyleri sevmişti

çünkü, bu işareti taşıyan küçük bir grubun Güneydoğu Asya sahil nüfusu arasında görünmesi dışında, M52 işaretini taşıyan soyun başka hareketine ilişkin kanıt bulunmamaktadır. Son yirmi ile otuz bin yıl arasında, M52 bütün Hindistan'a yayılmış, neredeyse ulusal işaret haline dönüşmüştür. Hindistan'daki insanların büyük çoğunluğu, özellikle güneyde ve doğuda, bu "Hindistan işaretini" taşımaktadır.³⁰ Afrika'dan çıkan ve Hindistan'ın gen havuzuna katılan ikinci bir grup zaman yolcusu Hindistan'a, Orta Asya'da bir tur attıktan sonra ulaşmıştır. Bunlar farklı bir Avrasya işareti —M20— taşıyordu, bu da, Hindistan'ın kuzeyi ile güneyi arasındaki çarpıcı fiziksel farklılığı kısmen açıklayabilir.

SARI İMPARATORUN SİYAH ANNESİ

Bir grup göçmen nasıl oldu da, doğuya giden grupla kalmak yerine, Orta Asya'ya ulaştı? Genetikçi Spencer Wells'in açıklamasına göre, ilk insan göçü, bilinçli olarak bir yerden başka bir yere taşınma çabası değildi. Avrasya steplerinin sürekli yollarında yürürlerken, sadece daha da ilerideki avı izlemiş olabilirler. Yaklaşık kırk bin yıl önce, Doğu Akdeniz soyunda —muhtemelen İran veya Güney Orta Asya düzlüklerinde— yeni bir işaret, M9, ortaya çıktı. Bu işareti taşıyan ve Wells'in Avrasya klanı olarak adlandırdığı nesiller, sonraki otuz bin yılda dünyanın sonuna kadar erişeceklerdi. Kısa zamanda, daha önce hiç kimsenin görmediği büyüklükte dağlarla karşılaştılar. Son Buzul Çağı'nın acı soğuğu dünyayı sararken, Hindikuş, Himalaya ve Tiyenşan bölgeleri M9 klanı için korkunç bir engel oluşturacaktı. Bu noktada, bugünkü Tacikistan bölgesinde göçmenler ikiye ayrılmış, bir grup güneye, diğer grup kuzeye yönelmişti. Farklı bir işaret, M20 işaretini taşıyan güney grubu, Hindistan'a ulaşmış ve eşsiz Hint genetiğinin temelini oluşturmuştu. Onların, M45 işaretini taşıyan kuzeyli kuzenleri, tüylü mamutlar avlayarak ve şaşırtıcı derecede fazla nüfusa sahip Orta Asya sayesinde dondurucu Sibiry'a soğuşuna katlandı. "Avrasya'nın iç kesimleri," diye yazıyordu Wells, "Atalarımız için oldukça vahşi bir okuldu... Steplerdeki misafirlikleri sırasında modern insanlar, oldukça uzmanlaşmış araçlar geliştirmişti, bunların arasında Ay'dakinden farklı olmayan ısılarda kendilerini ısıtacak, ama yine de ren geyiği ve mamutlarını başarıyla avlamaları için gerekli olan hareketliliği sağlayan kıyafetler dikmelerine izin veren kemik iğneler bulunuyordu."³¹

Sibiry'a ya erişenler ve Beringia karını yürüyerek aşip Alaska'ya ulaşmaya hazır olanlar, aşırı soğuk sıkıntısıyla katılaştıran M45 klanının üyeleri olacaktı.

Ama Sibirya'ya ulaşmadan önce, Avrasya—Orta Asya üyelerinden bazıları, Güney Sibirya'dan Batı Çin'e doğru yol alan bir başka soy, M175 soyunu üretecekti. Kabaca otuz beş bin yıl önce, M175'in ve bağlı işaretlerin torunları büyük ölçüde Kore ve Kuzey Çin'e yerleşti. Arap, İran ve Orta Asya soyundan kaynaklanan Uygur, Kazak, Kırgız ve Huiler gibi azınlıkların dışında, Çin'deki azınlıkların çok büyük bir bölümü M175 işaretini ya da onun türevi olan bir işareti taşımaktadır.³² Bunlar şimdi Doğu Asya kromozomlarının yüzde 60 ile 90 arasındaki bölümünü oluşturmaktadır. Ama Avrasya grubu Çin'e gelmeden önce, orijinal Avustralya ekspresinde, sözün gelişi, güneydoğu Asya adalarında kafileden ayrılanların torunları, yola düzülmüştü.

Güneydoğu Asyalı ve diğer genetik grupların Çin'de nasıl birleştiğinin hikâyesi için, genetikçi Li Jin'le öğrencilerine dönüyoruz. Çin nüfusunun kökeni hakkındaki tartışmayı ilk ve son olarak çözmek istiyorlardı. Gerçekten yerel olarak tarih öncesi Pekin Adamı'ndan mı gelişmişlerdi? Çinliler, üçüncü milenyumda Çin'deki kabileleri birleştiren efsanevi Sarı İmparatorun torunları olduklarına inanıyorlardı. Jin ve öğrencileri yayılarak on bin erkekten DNA örneği topladı. Bütün bu Y kromozomlarda olağandışı bir tek örnek bulunmadı. "Aradık," demişti Jin daha sonra, "Ama bulamadık. Modern insanlar Afrika'da ortaya çıktı."³³ Eğer Sarı İmparator gerçekten yaşıadıysa, anlaşılan, çok uzun zaman önce onun da Afrikalı bir annesi olmuştur. Jin'in, Güneydoğu Asya, Okyanusya, Doğu Asya, Sibirya ve Orta Asya'daki 163 nüfustan aldığı örnekler de aynı sonuca ulaşmıştı. Her birey, orijinal Büyükbaba işareti M168'i ve Avustralya ekspresi işareti M130'u taşıyordu.³⁴

2000 yılında Jin, Çin nüfusunun Güneydoğu Asya kökeni hakkında kesin kanıtlar sundu. Doğu Asya'nın güneydeki bölgelerine modern insanların ilk girişinin, yaklaşık on sekiz bin ile altmış bin yıl arasında bir süre önce gerçekleştiğini tahmin ediyordu. Güneydoğu örneklerinde yapılan hem Y kromozomu, hem de mtDNA analizi, M130 soyunun Güneydoğu Asya'daki torunlarında bulunan —haplotip denilen— yedi ana genetik gruplaşmasının aynısının, Çin'de de bulunduğunu göstermişti. Bugünkü Çin nüfusunun genetik işaretlerine baktıklarında genetikçiler, "eski iki-dişli yerleşim kanıtının, bugünkü Çinlilerin kanında hâlâ görülebildiğini," görebiliyorlar.³⁵ Güneydeki nüfus daha uzun süredir orada olduğundan, genetik değişim düzeyi, kuzeydeki insanlara göre daha fazladır. Antropologlar, daha sonra oluşan genetik karışımın, bugün kuzeylilerle güneyliler arasındaki fiziksel farklılıkları açıklayabileceğinden kuşkulananmaktadır. Kuzey Çinliler daha açık renkli ve uzun

olup, daha küçük gözleri ve daha belirgin gözkapakları vardır. Güney Çinliler daha esmer ve enlidir, güneydoğu Asya insanlarına daha çok benzemektedir.³⁶

Jin ve arkadaşlarının bulgularına göre insanlar, kuzeye, Çin ve Sibirya'ya ilerlemenin yanı sıra, iki yöne daha ilerlemişti. Anlaşılan bir grup adalardan atlayarak, Polinezya ve Mikronezya dâhil, Pasifik Adaları'na ulaşmış, diğeri de Tayvan'a doğru ilerlemişti.³⁷ Aynı Büyükbaba kromozomunun bu torunları, Kaptan James Cook'un uzun yelkenli gemisi gelinceye kadar, binlerce yıl boyunca Avustralya ve Pasifik'in muhteşem yalnızlığında yaşayacaktı. Ziyaretçiler tarafından, asıl yerlilerle ilgili olarak yapılan resimler, onları sanki başka bir dünyadan gelmiş gibi göstermektedir.

Çin ve Güneydoğu Asya, Japonya'ya göçün bekleme alanı ve daha sonra da başlangıç noktası haline gelmişti. Yirmi bin yıl ile on iki bin yıl arasında bir yerde, alçak deniz seviyesi Japonya'yı Asya kıtasına bağladığında, Orta Asya'daki vahşi hayvan avcıları, Kuzey Japonya'ya taşındı. Kuzeybatı Çin'deki Tibet'le Altay Dağları arasındaki bölgeden yaklaşık üç bin kişi Japonya'ya yürüdü ve daha sonra Jomon kültürü olarak bilinecek olan kültürü geliştirdi. Yükselen deniz seviyeleri, neredeyse on bin yıl boyunca Japonya'yı Asya kıtasından kopardı ve bu arada Güneydoğu Asya ile Güney Çin'deki nehir vadilerinde yaşayan insanlar tarımı geliştirdi. Pirinç ekimi Kore yarımadasına da yayıldı ve soğuğa dayanıklı pirinç türü geliştirildi. Yaklaşık iki bin üç yüz yıl önce, Güneydoğu Asyalılar ve Korelilerle aynı genetik işaretleri taşıyan insanlar gemiyle Güney Japon adalarına gittiler.³⁸ Çiftçi göçmenler ıslak pirinç kültürünü başlattı ve bu kültür bütün Japonya'ya yayılarak, Japon kimliğinin işareti olarak ortaya çıktı. Yirminci yüzyılda Japonya pirinç pazarını açmayı reddedecek, Japonya'da yetiştirilen pirincin eşsiz olduğunu iddia edecekti.

Doğu Afrika ve Doğu Akdeniz'den sonra, Orta Asya dağları ve stepleri de insan genomu açısından önemli bir çalkalanma noktasıydı. Yaklaşık otuz bir yıl önce Orta Asya işareti M45, bir başka soyun, M173'ün doğmasına neden olmuş ve bu soy, o zamana kadarki yolculuğun kuzeydoğu kolunun yönünü değiştirmiş ve stepleri aşarak batıya, Avrupa'ya doğru gitmeye başlamışlardı. Bu göçmenler, bugünkü Avrupalıların çoğunluğunu oluşturacaktı. Fransa'daki fosil kanıtlarının yanı sıra mağara resimlerine dayanarak, soğuk tundralardaki ren geyiklerinin o dönemde Almanya'ya, hatta Fransa'ya uzanan steplerde çok yaygın olduğunu biliyoruz. O zamana kadar en soğuk Orta Asya kışlarında eğitim gören Avrasyalılar, Avrupa'ya taşınmışlar ve birkaç bin

yıl içinde, geniş bir alana yayılmışlardı. Neanderthaller — modern insanların mitokondriyal genomlarını paylaşan ve Avrupa ile Batı Asya'da yaşayan arkaik insan formu — yerlerini modern insanlara bırakmıştı.

Yakın zamanlara kadar, Avrasya'dan gelenlerle Neanderthallerin karışık ilişkilere girdiklerine ilişkin kanıt bulunamadığı gibi, Neanderthal katliamına ilişkin de kanıt yoktur.³⁹ Doğal seçim sürecinde, dil, araçlar, zekâ ve sosyal avlanma beceri avantajıyla modern insanların kazandığına inanılıyordu.⁴⁰ Avrupa'nın birçok yerinde Neanderthal nüfusun yok oluşu, çok daha soğuk ve kuru iklim koşullarının ani saldırısı ile çakışmış olabilir. Eğer, mevcut kanıtların belirttiği gibi, anatomik olarak yeni modern insan nüfusu, teknolojik ve kültürel olarak, şiddetli buz koşullarıyla başa çıkabilecek şekilde daha iyi donatılmış olsaydı, o zaman, diye dikkati çekmektedir Paul Mellars, Neanderthalere öldürücü darbeyi vurabilirlerdi.⁴¹ Yaklaşık yirmi beş bin yıl öncesine gelindiğinde, Neanderthaller yok olmuş, dünyayı atalarımıza bırakmışlardı. Ayrıca, M52'nin Hintliler, M45'in Orta Asyalılar ve M175'in Doğu Asyalılar için olduğu gibi, M173 soyu da Avrupalıları tanımlayan terminal işaret olarak ortaya çıkmıştı.

AMERİKA'YA GELİŞ

Orta Asya işaretini taşıyan insanların yolculuğu sona ermemiştir. Ren geyiği ve tüylü mamut arayışıyla Sibirya'ya ulaşan torunlar, halklardan, hatta insanlardan tamamen yoksun olarak, sessizce son kıtaya gireceklerdi. Her ne kadar Kuzey Amerika'ya ilk yerleşen insanların, Sibirya'dan geldiği konusunda genel bir uzlaşma varsa da, ne zaman geldikleri konusu hararetle tartışılmaya devam edilmektedir. 1932 yılında, on bir bin yıllık, mamut kemiğine yerleştirilmiş yivli taş bıçak ağzı Clovis, New Mexico'da bulunduğu beri, antropologlar Clovis insanların, Asya'dan gelen ilk insanlar olup olmadığını tartışmışlardır. Bu iddia, Pennsylvania'da Meadowcroft Mağarasında ve Şili'de Monte Verde'de, insan yerleşimine ilişkin daha da eski insan kalıntıları bulunduğu zaman suya düşmüştü. Amerikan Yerlileri üzerinde yapılan kapsamlı DNA analizi, Kızılderililerin yüzde 90'dan fazlasının, Amerikan Yerlisi Adem'i olarak adlandırılan Y kromozomunu taşıdığını göstermiştir.⁴² Kabaca 22.500 yıl önce yaşamıştı ve Sibirya ile Orta Asya'nın Altay Dağları bölgesinde yaşayan soydan geliyordu. Ancak yaklaşık on beş bin yıl önce Buzul çağı gerilemeye başladıktan sonra, Sibirya'daki katılmış deneyimli insanların

Kuzey Amerika düzlüklerine girmeleri mümkün olabilmisti. Paleoklimatologlar, Kanada düzlüklerinin dağ eteklerine dayandığı yerdeki Rocky Dağlarının doğusunda buzsuz bir koridorun açıldığına inanmaktadır.⁴³

mtDNA analizinden, anne tarafından gelen soyların, Alaska karlarını aşarak koridora gelen büyük hayvan avcılar ve yerleşenler arasında az olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların hepsi yakın akrabaydı.⁴⁴ Ama grup Büyük Düzlüğe ulaştıktan sonra, bütün arazi ve hayvanlar onlara ait olmuştu. Nüfus patlamakla kalmamış, insanlar birbiri ardına dalgalar halinde kıtaya ulaşmış ve kısa sürede her yöne dağılmıştı. Yaklaşık on dört bin yıl önce, o kadar uzun bir zaman önce Etiyopya'da başlayan insan yolculuğu, Amerikan Yerlileri Şili'nin en güneydeki ucuna eriştiğinde, dünyayı fethetmeyi tamamlamıştı. Pasifik Adasındakiler gibi, Amerikan Yerlileri de, Avrupalılar gemiyle kıyılarına gelinceye kadar, tamamen izole bir şekilde yaşayacaktı. Eski Dünyadaki gen akışından tamamen izole oluşları, daha sonra göreceğimiz gibi, onları, birçok yaygın hastalığa karşı bağışıklıktan yoksun bırakmış ve Avrupalılarla ilk karşılaşmalarından sonra felaket getirmişti. Yine de, tuhaf bir şekilde, bazı tipik gen işaretleri –haplogrup X olarak tanımlanan– Amerika'ya Kolomb'dan çok önce gelmişti. Genetikçiler, İtalyan ve Finli nüfusun, bazı Amerikan Yerlileriyle genetik bir bağ paylaştığını keşfedince şaşırmışlardır. İşarete, onu en az on bin yıllık yapmaya ve bu nedenle Kolomb'dan sonra gelen Avrupalılar tarafından getirilmemiş olmasını sağlamaya yetecek kadar mutasyon bulunmaktadır. Bu Avrupa işareti Amerika'ya nasıl ulaştı? Kuzey Atlantik'i kaplayan buzul duvarları ve buz tabakaları dikkate alındığında, insanların kuzeyden bir yolla Amerika'ya ulaşmaları imkânsızdı. Bu gizemi, gelecekteki genetikçilerin çözmesi gerekmektedir.⁴⁵

Sibirya ile Alaska arasındaki, Japonya ile Çin arasındaki, Kıta Avrupası ile İngiltere arasındaki ve Endonezya takımadalarıyla Güneydoğu Asya arasındaki kara köprüsü gibi eski bağlantıların hepsi, Buzul Çağı'nın sona ermesi ve okyanusların yükselmesi sonucunda sular altında kalmıştı. Buzul Çağı'nın sonundan beri deniz, genellikle yaklaşık yüz yirmi metre yükselmiştir; ve çok uzun bir süre buz tabakalarıyla kaplı olan topraklar, otuz metre yükselmiştir. Elli bin yıl önce Afrika'dan merkezkaç hareketi olarak başlayan insanlık değişimi, geçtikleri kıtaların fiziksel olarak birbirinden ayrılmasıyla doruğa ulaşmıştı. Tarihçi David Christian'ın belirttiği gibi, "İnsanlar şimdi dünyanın her yerine yerleşmişken, bu eski bağlantıların kopması, insanları, farklı tarihlere sahip ayrı nüfuslar olarak bölmekle tehdit etmişti."⁴⁶ Bunun yerine ortaya çı-

kan şey, dört dünya bölgesiydi: Afro-Avrasyalı, Avustralya-Yeni Gine, Amerikalı ve Pasifik dünya bölgesi. Her bölgede yaşayan insanlar arasındaki — kendi bildikleri evrende — bağlantı, Kolomb'un okyanus engelini aştığı çağa kadar, gelişecek ve yoğunlaşacak, böylece mini küreselleşmeler oluşacaktı. Eski Dünya'nın görüş alanından kaybolmuş olan Amerika kıtası, 1492'de Kolomb'un *Santa Maria*'sındaki gece nöbetçisi, soluk ay ışığında San Salvador kıyılarını gördüğünde "Tierra, tierra! (Kara, Kara) diye coşkuyla bağırduğunda, yeniden ortaya çıkacaktı.

Bu küresel yolculuk hakkındaki şaşırıcı şeylerden biri, ara sıra sularda salya da bot kullanımı dışında, neredeyse tamamen yaya olarak gerçekleştirilmiş olmasıydı. At, altı bin yıl öncesine ve deve üç bin yıl öncesine kadar evcilleştirilmemişti, yani Afrika'dan kaçıştan veya ataların Güney Amerika'nın en güney burnuna ulaşmasından çok sonra kullanılmaya başlanmıştı.⁴⁷ Kadın ve erkeklerden oluşan küçük bir nüfus, daha iyi bir yaşam bulmak için yürümüştü. Onların çocukları, torunları ve sonraki iki bin nesil, yerleşecek bir yer buluncaya kadar yürümeyi sürdürmüştü. Bazıları göçebe hayatı yaşamaya devam ederken —bugün bile dünyanın her yerinde bulunan otuz kırk milyon pastoralci gibi — diğerleri, tarım, balıkçılık ve avcılıktan oluşan yerleşik bir düzen oluşturmıştı. Atalarımızın dünyanın uzunluğunu yürüyerek aştığı, Buzul Çağı'nın sonundaki inanılmaz çetin hava koşullarını yaşayarak geçirdiği kırk elli bin yıl, bedenlerimizi şekillendirmiş, yüzlerimizi ve pigmentasyonumuzu değiştirmiştir. İlk küreselleşmenin — insanların dünyanın her yerine dağılmasının — etkisi, yüzeysel olarak farklı insan türlerinin ortaya çıkmasıdır.

RENK DEĞİŞİKLİĞİ

Afrika ovalarından ayrıldıktan iki bin nesil sonra, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşamaya başlayan torunlar, birbirlerinden çok farklı görünüyor ve birbirlerini anlayamayacakları diller konuşuyorlardı. Ama muhtemelen hiçbir şey biz insanları, o elli bin yıllık yolculuk sırasında vücutlarımızda oluşan son derece yüzeysel değişiklikler —ten rengi gibi morfolojik özellikler— kadar bölmemiştir. Ten rengi, "İrk" denilen kategoriyi yaratmada önemli bir unsur haline gelmiştir. Genetik olarak bütün insanlar yüzde 99.9 birbirlerine benzese de, ten renginde belirgin bir fark yaratan o DNA'mızdaki küçük fark, insan türünün yarattığı küreselleşme çanına ot tıkamaktadır. Üç milyar nükleotid

dizisi içinde o farklar ne kadar önemsiz olursa olsun, yine de belirli coğrafi bölgeye denk gelmektedir. Genetikçi Francis Collins, genetik farklılıkların, bir bireyin kökenleri hakkında, en azından bireyler dünyanın aynı yerinden geliyorsa, oldukça doğru tahminler yapmakta kullanılabileceğini söylemektedir.⁴⁸

Genetikçi Luca Cavalli-Sforza'nın belirttiği gibi, Afrikalıların dünyanın diğer yerlerine göçü, onları çok çeşitli iklim koşullarıyla karşı karşıya bırakmıştı: Aışkın oldukları sıcak ve nemli ya da sıcak ve kuru ortamlardan, ılıman ve soğuk ortamlara, hatta Sibiry'a'da olduğu gibi dünyadaki en soğuk yerlerden birine gitmişlerdi. "Her etnik grubun yerleştii ortamların etkisi altında genetik olarak işlendiğini söyleyebiliriz," diye yazmıştı Cavalli-Sforza.⁴⁹

Afrika'dan ayrılan atalar muhtemelen, bugünkü Etiyopyalılar gibi, çoğunlukla koyu tenli ve uzun boyluydu. Afrika derisi, ekvatora yaklaştıkça daha da kuvvetli olan morötesi güneş ışınlarından (UV) korunmak amacıyla deri hücreleri tarafından üretilen pigment olan melanin tarafından üretilmektedir. Melanin, etkin bir güneşten koruyucu olarak işlev gördüğünden, koyu renk tenli bireyleri güneş yanığından ve deri kanserinden korur.⁵⁰ Güneşin radyasyonu, doğurganlıkla bağlantılı önemli bir gıdayı, folik asidi yok eder, böylece daha az sayıda çocuk ve şekillendirme evrimine neden olur. Ama insan bedenin, kalsiyum alınması ve kuvvetli kemikler için gerekli bir madde olan D vitamini sentezlemek amacıyla, güneş ışığına duyduğu ihtiyaç, kuzeye doğru ilerleyen insanlar üzerinde farklı bir baskı yaratmıştır. Orada, daha zayıf bir güneş altında ve daha az güneşli günlerle, doğal seçim süreci, daha açık renk tene sahip insanları tercih ediyordu. Melaninden yoksun olan insanlar D vitamini alabilmek için daha fazla güneş ışığı alabilirdi. Aslında, annelerin daha fazla D vitamini ihtiyacının, neden her toplumda kadınların ten renginin erkeklere göre yüzde 3-4 daha açık olduğunu açıkladığına inanılmaktadır.⁵¹ Aynı süreç, — UV ışınlarının Akdeniz'le aynı seviyede olduğu enlemde olan — Güney Afrika'ya taşınan San halkının açık tenini de açıklamaktadır. Arktik'te kat kat kıyafetler altında ve çok az güneşle yaşayan Inuit'lerin nispeten koyu renk tenlerini nasıl açıklayacağız? Bu sorunun cevabı, D vitamini eksikliği sorununu, D vitamini açısından zengin olan balık ağırlıklı yiyeceklerle çözmelerinde yatmaktadır.⁵²

İKLİMİN ŞEKİLLENDİREN ELİ

Beden şekilleri de ortama uyum sağlamıştı. Sıcak bir iklimde terleme yoluyla vücudun serin tutulması ve soğuk iklimlerde sıcaklığın korunması, vücut şeklini belirleyen iki ana işlev haline gelmişti. Tropikal ormanlar gibi sıcak ve nemli iklimlerde, kısa boylular daha başarılı oluyordu çünkü onların vücutlarında, hacimleriyle karşılaştırıldığında ter atmaları için daha büyük bir yüzey bulunuyordu ve çünkü daha az beden ağırlığı taşıyor ve avlanırken daha az ısı çıkarıyorlardı. Örneğin, pigmelerin kıvrıkcık saçları da terin kafatasında daha uzun süre kalmasını sağlıyor ve sonuçta daha fazla serinlemeye yol açıyordu. Doğu Afrika nüfusunun ince ve uzun yapısı da aynı amaca hizmet ediyordu, zira onların maksimum yüzey alanı, hacim oranları, tropik güneş altında daha iyi serinlemelerini sağlıyordu.⁵³ Nispeten küçük kafaları ve zayıf omuzları, gölgede dinlenen hayvanları yakalamak için en uygun zaman olan öğlenleri yayılan güneş ışınlarını daha az yakalıyordu.

Orta Asya'da insanların maruz kaldığı son Buzul Çağı'nın acı soğuğu da izlerini bırakmıştı. "Moğol" özelliğinin basık yüzü, kısa burnu ve şişkin göz kapaklarının, atalarımızın Orta Asya ve Sibiryaya geçişinin sonuçları olduğuna inanılmaktadır. Cavalli-Sforza, Moğol vücudunun ve özellikle kafasının yuvarlak olma eğilimi gösterdiğini, bunun da vücut hacmini artırdığını belirtmektedir. Vücut hacmine göre derideki azalan buharlaşma alanı, daha az ısı kaybı olduğu anlamına gelmektedir. Küçük burnun donma olasılığı daha azdır ve dar burun delikleri akciğerlere gitmeden havayı ısıtır. Yağlı deri kapakları gözleri soğuk Sibiryaya havasından korurken, karın parıltısına karşı siper görevi yapar. Daha önce gördüğümüz gibi, orta Asya'nın dondurucu soğukundaki yolculukta sağ kalmayı başaran M175'li grup, yaklaşık otuz beş bin yıl önce Çin ve Kore'ye gitmeye başlamıştı. Tabii, Darwin'in tahmin ettiği gibi, "cinsiyet tercihi" konusunda bireylerin özel zevkleri gibi diğer etkenler de etkili olmuş olabilir. Cavalli-Sforza, göz rengi ve şekli gibi bazı özelliklerin büyük olasılıkla, cinsiyet tercihine uğradığını ileri sürmektedir. Doğu Asya'da badem göz şeklinin daha yaygın olması da Darwin tercihindən kaynaklanabilir. Bazı gruplar bu göz şeklinin daha çekici olduğu görüşünü benimsemiş ve artmasına yol açmış olabilir.⁵⁴ Çekik göz kapakları, Cavalli-Sforza'ya göre, güney Afrikalı Buşmanlar ve başka Afrika nüfus gruplarının da özelliğidir. Benzer şekilde, göz şekli muhtemelen, cinsiyet tercihi yoluyla Kuzeydoğu Asya'dan ılık ve nemli Güneydoğu Asya'ya yayılmıştı. İnsanlar arasında ortaya

çıkan fiziksel farklılıkları merak ederken, Cavalli-Sforza'nın şu uyarı sözlerini hatırlamakta yarar bulunmaktadır: "Ayrıca, iklime tepki gösteren genlerin, dış özellikleri etkileyenler olduğunu unutmamalıyız. Bedenin uyum sağlaması çoğu zaman değişiklik gerektirir, çünkü bu, bizim dış dünyayla arabirimimizdir. Bu ırk farklılıkları yüzeysel oldukları için bu kadar dikkatimizi çeker ve otomatik olarak, yüzeyin derininde, yani genetik karakterimizin geri kalanında da aynı oranda farklılıklar olduğunu varsayarız. Ama bu böyle değildir: Genetik karakterimizin geri kalanı aslında pek değişmez."⁵⁵

Küresel yolculuk, insanlar arasında morfolojik değişikliklere neden olduysa da, Afrika'dan gelen torunlar, hücrelerinde gizli olarak, yüzlerce, hatta binlerce yıl sonra hastalıklara neden olacak mutasyonlar taşımışlardır. Bethesda, Maryland'de Ulusal Sağlık Enstitüsünde ender görülen kas hastalıklarını inceleyen araştırmacı Paul Plotz, akraba olmayan, ama yine de genomlarında benzer mutasyonlar görülen Afrikalı-Amerikalılar arasında ender görülen bir hastalık türünü bulduğunda şaşırmıştı. Mutasyonun kaynağını bulmak amacıyla bir tarihçiyle birlikte çalışarak, hastalığın Nijerya'daki Hausa kabilesinde yaklaşık bin yıl önce gerçekleştiğini anladı. Bugünkü Gana'da yaşayan Ashanti halkıyla yapılan ticaret bağlantısı – anlaşılan genetik değişim de içeriyordu – sonucunda, mutasyon Ashantilere de geçmişti. Bu mutasyona sahip tüm Amerikalı hastaların, Birleşik Devletler'e köle olarak getirilen Ashanti ataları vardı. Pakistanlı bir adamda bulunan aynı hastalık mutasyonu hakkındaki raporlar, Afrika'nın, Güney Asya'yla arasındaki köle ticareti bağlantısı konusunda umut dolu kanıtlar sağlamıştı.⁵⁶

On bin yıl öncesine gelindiğinde insan ırkı, Antarktika dışında, hemen bütün kıtalara ulaşmıştı ve insan toplumlarını yeniden birleşme yoluna çıkaracak bir süreci müjdeleyen yeni bir çağın başlangıcına hazırlanıyordu. M.Ö. 20.000 yılından kısa bir süre sonra, küresel ısınma başlamış ve birçok iniş çıkıştan ve kısa bir süreliğine aşırı soğuk ve kuraklığa dönüşten sonra, Buzul Çağı'nın sonu, M.Ö. 10.000 yılında gerçekten başlamıştı. Sanki ipucu almış gibi, gezegendeki her yerde buz tabakalarının erimesini, tarımın yükselişi ve uzman esnafları, papazları ve patronları destekleyen yerleşik çiftçi toplumlarının ortaya çıkması izledi. Avcı olarak kalanlar çoğunlukla kırsal yaşamı tercih etmiş, yerleşik toplumlar arasında gezici bir bağlayıcı olarak ortaya çıkmışlardı. Fazla tarım sonucunda şehirler, yeni zanaatlar ve mal üretimi belirdi. Eski zamanların resmi olmayan değişimleri, ticaret ağlarına dönüştü. Avcının hayatının sürekli bir parçası olan savaş, eyaletlerin oluşmasıyla, da-

ha düzenli hale geldi. Bunu kısa zamanda imparatorluk kurma izledi. Esas olarak, insanların başkalarıyla bağlantı kurmasını tetikleyen temel güdüler – ticaret yaparak kâr yapma dürtüsü, dini inanç yayma isteği, yeni topraklar keşfetme arzusu ve silah gücüyle başkalarına egemen olma hırsı – bunların hepsi, M.Ö. 6000 yılına gelindiğinde bir araya getirilmişti ve şimdi küreselleşme dediğimiz süreci başlatmak üzere hazırды.

İNCİR AĞACININ KÖKLERİ

İklim değişikliği toprakların yeşermesine neden olmuş, Sahra'da ağaçlar fışkırmış ve soğuk steplerde ormanlar oluşmuştu. Artan nem ve göllerle nehirlerin oluşumu, kıyılarında daha büyük yerleşimlerin ortaya çıkmasına imkân vermiş ve bunun karşılığında, aynı bölgeden daha fazla yiyecek yetiştirme ihtiyacı doğmuştu.⁵⁷ Harvard'lı arkeolog Ofer Bar-Yosef'in belirttiği gibi, insan aklında kritik bir sapmayla, "İnsanlar, doğaya müdahale etmeye ve tanrıların sağladığına güvenmek yerine, kendi yiyeceklerini sağlamaya karar vermişlerdi."⁵⁸ Fırat kıyılarından Yangtze Vadisi'ne kadar, her yerde tarım toplumları oluştu. Avcıların göçebe yaşamlarının artık uygun olmamasının bir nedeni, insanların eskiden, doğaya doğru yaptıkları bin yıllık yolculuklarında sahip olduğu seçeneklere artık sahip olmamalarıydı. Bir bölgede yiyecek kaynağı azalınca, bir sonraki kumsala gitmişlerdi. Ama on iki bin yıl sonra, yalnızca harekete geçme olanağı yoktu, zira, göçmenler, orada yaşayanlarla anlaşmazlığa düşebilirlerdi. Çimen tohumlarının tahıl olarak uyarlanması, hayvanları evcilleştirmek ve balıkçılığı öğrenmek, daha kolay gelmiş olabilir. Evcilleştirilmiş bitki tohumlarının belirli mesafelere taşındığına ilişkin bazı kanıtlar olsa da, tarım dünyanın birçok yerinde aynı anda gelişmiş. İlk yerleşik insanların vahşi bitki ve hayvanlardan yararlanmayı öğrendiği yer, Akdeniz'in doğu sahillerinde, Bereketli Hilal bölgesiydi. Buğday, arpa, çavdar, nohut, mercimek, koyun, keçi ve domuz, bunların hepsi ilk kez bu bölgede yetiştirilmiş veya evcilleştirilmiş, ondan sonra Eski Dünya'nın bağlantılı kesimlerinde yayılmıştı. İlk olarak, şimdi Türkiye olarak bilinen bölgede evcilleştirilen buğday, altı bin ile dört bin yıl önce bir dönemde, İndus Vadisine ve Çin'e yayıldı.⁵⁹ Çin'deki Yangtze Nehri havzası pirincin evcilleştirilmesini 11.500 yıl önce görmüş ve buradan güneye yayılmıştı.⁶⁰ Pirinç tarlaları oluşturan tarım göçmenleri, Endonezya'ya kadar Güneydoğu Asya'daki nehir vadilerinde dalgalar halinde yayılacaktı. O eski yolculuğun genetik izleri bugünkü nüfusta hâlâ bulunmaktadır.

Tarım toplumlarının oluşması, yenebilecek kökler, meyveler ve yemişlerle av arayışıyla bölgede dolaşan insan grupları için ilk kez kökleşmiş bir kimlik sağlamıştı. Son arkeolojik kanıtlar insanların, bahçeler — incir ağacı — oluşturarak kendilerinin de gerçekten kök salmaya başladığını göstermektedir. İncirin insanlar tarafından evcilleştirilen en eski bitki olması, toprak bağlılığı ve toprağa bağlı kimlik olarak adlandırılabilir olgunun başlangıcı konusunda umut dolu kanıtlar sunmaktadır. Jericho'nun kuzeyindeki Aşağı Ürdün Vadisinde eski bir sitede kazı yapan arkeologlar, yanık incirlerle karşılaştılar. Yapılan inceleme sonucunda, bu yaklaşık on iki bin yaşındaki incirlerin, evcilleştirilmiş besin değeri olan bitkilerin ilk örnekleri olduğu ortaya çıktı.

Anlaşılan bir genetik mutasyon, verimsiz bir meyve üretebilen, ama kesildiğinde, kökleri diğer bütün meyvelerden daha kolay kök saldığı için, kolaylıkla evcilleştirilebilen bir incir türü yaratmıştı. Araştırmacılar, incirlerin, yabani arpa, yabani yulaf ve meşe palamudu gibi diğer sebze ürünleriyle birlikte saklanmış olarak bulunduğunu bildirmişti, bu da, bu ilk Neolitik çiftçilerin yaşam stratejilerinin, yabani bitkilerin karışık kullanımı ve incirin evcilleştirilmeye başlanması olduğunu göstermektedir.⁶¹ İncir ağaçları ve daha sonra ortaya çıkan zeytin ve hurma gibi bitkilerin meyve vermesi yıllar sürebildiğinden, bostan ekimi, yerleşik bir yaşam seçen insanlar için ilk kimlik işareti olarak değerlendirilebilirdi.⁶² Bunu buğday ve arpa tarlaları izleyecekti. Başka bulgular, tahılların evcilleştirilme tarihine daha geriye atıncaya kadar, evcilleştirilmiş incir ekimi, insan evrimindeki tarım aşamasının başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Tarım insanların kök salmalarını gerektiriyordu ve sonunda, dünyada durmadan yayılmayı sona erdirmişti. Orta Doğu'da kök salmanın ve kimliğin simgesi haline gelen zeytin, beş bin yıl sonrasına kadar evcilleştirilmeyecekti.⁶³

Başlangıçta insanlar, yerleştikleri yerde büyüyen incir gibi türlere bakmışlar ve benimsemişlerdi. Zaman geçtikçe, bir dizi başka bitki ve sonra hayvan, yaşantılarına dâhil edildi. M.Ö. 10.000 yılına gelindiğinde yerleşik kültürler tahıl yetiştirmeye odaklanmıştı ve hayvancılık, Bereketli Hilal'in geniş kavşinde şekillenmeye başlamıştı. Yakın Doğu, İndus Vadisi ve Yangtze havzasında olduğu gibi, belirli coğrafi yerlerle özdeşleşen insan yerleşiminin gelişimi, uygarlığın, devletlerin ve imparatorlukların oluşumundaki ilk adımdı. Ürdün vadisinde yerleşik tarım uyguladığı bilinen en eski topluma Natufianlar adı verilmişti. Bunu izleyen bin yıllarda, Bereketli Hilal'in farklı yerlerinde başka toplumlar da ortaya çıktı: Sümerler, Akadlar, Asurlular, Hititler, İs-

kitler, Kenanlar, Filistiyalılar, Fenikeliler, İbraniler ve diğer birçok uygarlık.⁶⁴ Belirli bir bölgenin işgali, işgal uğruna sürekli savaşların yapıldığı insanlarla bağlantılı olmaya başlamıştı. Toprağa ne kadar güçlü bir şekilde sahip olunduğu ve ne kadar bağlantı kurulduğu, kişinin kimliğinin bir parçası olmuştu ve onur, M.Ö. 500 dolaylarında *Mahabharata* adlı Hint destanında felaketle sonuçlanan savaşın başlangıcını işaret eden ültimatomla özetlenmişti: "Bir iğnenin ucu kadar değer taşıyan toprağı bile, savaşmadan bırakmayacağız." Topluluklar yükselerek, prensliklere ve krallıklara dönüştü; mal değişimi için başka topluluklarla bağlantı kurdular veya askeri saldırılar düzenlediler ve başkalarının topraklarını işgal ettiler. Bu süreç, modern politik yapıların ortaya çıkmasına kadar devam etti.

YENİ GÖÇLER

Tarım beraberinde, artan oranda bağlantı sağlayan dört ana taşıyıcı getirmişti: Göç, ticaret, din ve devletin fetih gücü. Ekilen tahıllarla yiyecek kaynağı garanti altına alınınca, nüfus artmış ve insanların araç ve tohumlarıyla başka alanlara göç etmesine yol açmıştı. Tarım sonrası dönemde yaşanan göç, Afrika'dan çıkış göçünden farklıydı. İlk dönemde olduğu gibi, hayatta kalma yolları arayışıyla yapılan bir yolculuk değildi. Bir antropologun ifadesiyle, bu ikinci göç, "tipik olarak, belirli alt gruplar (genellikle akrabalarından oluşan) tarafından, belirli amaçlarla, bilinen yerlere doğru ve aynı yolları kullanma olasılığı yüksek bir şekilde gerçekleştirilen bir davranıştı."⁶⁵ İnsanların eski aletleri ve tarım becerileriyle yerleşebilecekleri yeni topraklar bulmak amacını taşıyan kararlı bir yolculuktu. İşlenebilir topraklar arayan bu ilk göçmenler, başka yerleşik toplum gruplarıyla da karşılaştı.

Evdeki olumsuz streslerin ekonomik "baskısı" ve yeni hedeflerin cazibesinin "çekimi" bir yana, kültürel-ideolojik bir etken de göçü hızlandırmış olabilir. Antropolog David Anthony, "Erkek konumunun ve rolünün büyük ölçüde savaşlardaki başarılarla belirlendiği ve bu nedenle genç erkeklerin aktif olarak anlaşmazlık fırsatı aradığı toplumlarda, uzun süreli zafer arayışlarına yönelik akınların birikimli etkilerinin, dışı doğru önemli göçlere neden olabileceğini" söylemektedir.⁶⁶ İster barışçıl özümseme yoluyla olsun, ister vahşi işgalle, yaşanan dünya, insanların bağlantıları geliştikçe genişlemiştir. Göçler, hedefine ulaşmak için yol atayan ve engellerden kaçınan akıntılar gibi gerçekleşmiştir. Sonunda parıldayan iz, daha fazla göç ve ticaret için, çok kulla-

nılan bir yol haline gelmişti. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu maceracı öncüler ve göçmenler – bu kitapta maceraperestler olarak gruplandırılmıştır – küreselleşmenin ana aktörleri olarak ortaya çıkmışlardır. Yerel kaynak yetersizliğine tepki olarak başlamış olabilecek kısa mesafeli göçler, kısa sürede uzun mesafelere yayılacak büyük bir olay haline dönüşecekti.

Her ne kadar birçok göç dalgasının nedeni tartışma konusu olsa da, bir ilişki ağı yaratmak şeklinde bir etkisi olmuştur. Örneğin, birçok dilbilimci, tarımsal yaşam biçiminin Anadolu'dan yayılmasının, Proto-Hint-Avrupa diye adlandırılan dilin, Avrupa ile Orta ve Güney Asya gibi geniş bir alanda yayılmasında çok önemli bir rol oynadığına inanmaktadır. Daha yaygın olan ve genetik-dil bilimsel adli analizler tarafından desteklenen hipotezlerden birine göre, daha fazla toprak arayan ilk çiftçiler, M.Ö. 7000 civarında Türkiye'den ve Anadolu'dan, Güneydoğu Avrupa'ya göç etmişler ve – Sanskritçe, Yunanca, Latince ve Farsça ile sonuçta İngilizce, Fransızca, Rusça ve Almanca gibi modern diller dâhil – seksen yedi dilin doğmasına neden olan ilk Hint-Avrupa dilini yaymışlardır.⁶⁷ Hint-Avrupa dillerinin yayılması konusundaki bu “çiftçi ekolü”nün yanı sıra, bir başka ekol, açıklama olarak kılıcın gücünü kullanmaktadır. Bu teori, Hint-Avrupa dillerinin, bugünkü Ukrayna'dan gelen sözde Kurgan kültürüne sahip, balta kullanan atlı istilacılar tarafından yayıldığını savunuyordu.⁶⁸ Bu teoriye göre, aşağı Volga bölgesinden, atları evcilleştiren yarı göçebe bir grup göç ederek, Avrupa'dan Orta Asya'ya uzanan geniş step uzantısını aşmış ve ılıman iklim koşullarının, onların kırsal ekonomilerine uygun olduğu bir dönemde, güneye doğru ilerleyerek bugünkü Türkiye ve Yunanistan'a ulaşmıştı. Bu süreçte, onlar veya bağlantılı gruplar politik kontrolü ele geçirmiş ve sonunda, Hint-Avrupa dillerini ve kültürlerini yaymışlardır.⁶⁹

Dilin yayılmasını neyin sağladığına ilişkin tartışmalar sürmektedir, ama M.Ö. 4000 yıllarında atların, Aşağı Volga-Dinyeper bölgesinde yaşayan insanlar tarafından evcilleştirilmesinin, dağınık toplumları birleştirmede, yeni ufuklar açan bir gelişme olduğu konusunda kuşku bulunmamaktadır. Ama, atların, tekerlekli arabalara bağlı bir çekim hayvanı olarak kullanılması, ancak iki bin yıl sonra gerçekleşecekti. Tarihin geç bir aşamasında atlar, Moğol imparatorluğunun genişlemesinde lokomotif ve gerçekten de, modern çağa geçiş döneminde ulaşım yolu olacaktı. Atların çektiği tramvaylar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar New York şehrinde hizmet verecekti. David Anthony ve arkadaşlarının, at dişi fosilindeki kırıntının izini sürmesi, atların ilk

evcilleştirilmesiyle ilgili kanıtları sağlamıştı. Ama araştırmacıların *Scientific American*'da belirttiği gibi, kısa süredeki etkisi inanılmaz olmuştu:

Atların ehlileştirilmesi, Düzlüklerdeki kabilelerin yaşamlarında, hemen her açıdan çok önemli bir devrimdi. Atlılar, yaya giden insanlara göre, iki üç kat daha uzağa ve daha hızlı gidebiliyordu. Daha önce etkili bir şekilde erişilemeyen kaynaklar, düşmanlar, müttefikler ve piyasalar, bir anda erişilebilir olmuştu. Kuru ovalarda varlık gösterme ve ekonomik olarak hayatta kalabilme, yaya avcılar için belirsiz ve riskli bir girişimken, tahmin edilebilir ve üretken hale gelmişti. Nehir vadilerindeki yerleşimleri nüfus ve ekonomik üretkenlik merkezi olan yerleşik bahçıvanlık kültürüne sahip köylüler, kovalanamayan ya da cezalandırılmayan atlı düşmanların yıldırım gibi akınlarına karşı savunmasız kalmışlardı.⁷⁰

Atlar, göçmen tacirlerin ve askerlerin, daha önce düşünülemeyecek uzaklıklardaki tarımsal yerleşimleriyle bağlantı kurmalarına yardımcı olmuştu. İleride göreceğimiz gibi, atlar sayesinde, Avrasya'yı kapsayan geniş stepler, insanların, malların ve düşüncelerin iletimi için bantlı taşıyıcı sistem haline gelmişti.

TİCARET BAĞLANTISI

Tarım toplumları aynı zamanda küreselleşmenin ikinci aktörünü de doğurmuştu: Tacir. Yiyecek arayan toplumlar zaten ürün değişimi, evlilikle tören değişimleri ve diğer hediye verme geleneklerini gerçekleştirmişti. Tarımın yayılması, değişim uygulamasına yeni bir hareket kazandırmıştı çünkü şimdi, bir yerdeki insanlar, onlara sahip olmayanlara satmak ya da takas etmek üzere, düzenli olarak tahıl ve bitki yetiştiriyordu. Tarımın ilk ticareti nasıl teşvik ettiği, dünyanın en eski yerleşim birimlerinden birinde, bugün Türkiye'de bulunan Çatal Höyük'deki (M.Ö. 7400-6000) arkeolojik bulgularda görülmektedir. İki aktif yanardağın yakınında bulunan Çatal Höyük, Doğu Akdeniz'de ve Akdeniz'in doğusunda obsidyen ticaretinde neredeyse tekel olmuştu.⁷¹ Obsidyen, keskin kenarlı volkanik bir kaya olup, tırpan olarak kullanılabilirdi, yani ekin toplama konusunda çok önemli bir araçtı. Birkaç nesil önce, Kızıldeniz'deki enkazcı yerleşimi, volkanik kayayı, istiridye kabuklarını açmak amacıyla kullanıyordu. Avrupa'nın diğer kesimlerindeki yiyecek fazla-

lıkları, daha sonra, çakmaktaşı madenciliği gibi uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasına ve bunların balta başlarına ve başka gereçlere dönüştürülmesine yol açmıştı.⁷² Bunun karşılığında, yerleşimler, Kızıldeniz'den ve Akdeniz'den, taşlar ve her türlü malzemenin yanı sıra, birçok kabuk alıyor ve zanaatkârlar bunları gereçler ve tören objeleri haline getiriyor veya kumaş olarak dokuyorlardı.⁷³ Afrika'yı Akdeniz'e bağlayan ve yoğun olarak kullanılan yollardaki insanlar arasındaki tarım mallarının ticareti, Jericho gibi eski kentlerin oluşmasına neden olmuş olabilir. Kamış ve hayvan derisinden yapılmış nehir tekneleri Fırat'ta ve Nil'de dolaşıyordu ve M.Ö. dördüncü bin yıldan itibaren kumaş yelkenler ortaya çıkmıştı. Dördüncü ve üçüncü bin yılda, Aşağı Dicle'de ve Fırat Nehri Vadisi'nde, metal, iyi kereste, taş gibi mallarla ve başka egzotik maddeleri yetiştiren komşu Suriye ve Anadolu bölgeleriyle ticarete dayanan Mezopotamya uygarlığı doğdu. Zamanla, ticaret ağı İran Körfezi'ne ve Batı Hindistan'a kadar yayılmıştı.⁷⁴ Mezopotamya arpası Körfez'deki Arap nüfusu besliyor, onlar da silah ve araç yapımı için bakır sağlıyordu. Lüks mallar ve hediye değişimi de diğer toplumlarla bağlantı kurmanın ve liderler arasında ittifak kurmanın önemli bir yolu olmuştu.⁷⁵ Tütsü, lavanta, abanoz ve diğer egzotik ürünleri arayan Mısır Firavunları Punt'a, muhtemelen bugünkü Eritrea (atalarının bir zamanlar Afrika'dan çıktığı nokta) ticaret heyetleri göndermeye başladı. Liderlerle takas yapmak amacıyla boncuk dizeleri, baltalar, kamalar, kolyelerle, şarap ve bira alıyorlardı. Seferlerin sonunda zürafa ve leopar derisi ve belki de ilk Afrikalı köleleri, pigmeleri, hükümdarlık ailesinin bireyleri için dans ettirmek üzere getiriyorlardı. Üçüncü bin yılın ortalarında Afrika'dan ayrılan insanlarla geride kalanların ilk kaydedilen karşılaşması, bir sonraki bin yılın genişleyen teması sırasında Afrika'da neler olacağını belirlemiş görünmektedir. Komik bir şekilde, birkaç yüzyıl sonra Araplarla Avrupalılar, Afrika'dan köle almak için neredeyse aynı malları getirmişlerdi.⁷⁶

Punt'a yapılan keşif seferleri, yelkenli büyük gemilerle ve eşek kervanlarıyla gerçekleştirilmiş olup, zaten ticarete çok büyük bir gelişme oluşturunuyordu. Ekonomiler geliştikçe, tacirlerin uzun mesafeli ticaretin rolü genişlemişti. Islak kâğıttaki mürekkep lekesi gibi, Mezopotamya ve Mısır'dan yapılan ticaret bağlantılı bölgeler yayılmayı sürdürmüştü. Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, Çatal Höyük'te başlayan ve eşek kervanlarından oluşan ticaret ağı, Mezopotamya'dan İndus Vadisine ve Afrika Sahrasının aşağısına ulaşmış ve yayılmayı sürdürmüştür. MS. 1. yüzyıla gelindiğinde, Çin'den, Hindistan'dan ve Güneydoğu Asya'dan akan mürekkep izleri diğerleriyle ça-

kışmaya ve birleşmeye başlamış ve bu süreçte düşünce ve kültür yaymışlardı. Ticaret yapan sınıf devletin gücüne meydan okumak için ayaklandıığında, ticaret toplumları değiştirecekti. Uzun mesafeli değişimlerin gelişmesiyle, toplumları daha da yakınlaştırmak için, ticaret yayılmaları ortaya çıkacaktı.⁷⁷ Tacirler – mal veya hizmet değişimiyle hayatlarını kazanan insanlar ya da modern deyişle, iş insanları – sayesinde, ticaret ağı sürekli olarak genişleterek, sağlamlaşarak ve hızlanarak, sonunda dünyayı sınıksı saran bir ağ haline dönüşecekti.

İMPARATORLUK DÜRTÜSÜ

Tarım toplumunun oluşması aynı zamanda, eyaletlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bunlardan bazılarının imparatorluk hırsları, Afro–Avrasya dünya bölgesi içindeki eyaletleri ve sonunda diğer üç bölgeyi birbirine bağlayan üçüncü kilit dürtü haline gelmişti. Çatal Höyük gibi kasabalarda izole tarım toplumları olarak başlayan hareket, Bereketli Hilal ve Mısır'da geniş alanların yanı sıra, Sudan'ın yeni ovalarına yayılmıştı. Hindistan'daki İndus Vadisinde ve Ganj düzlüklerinde, Çin'in Yellow (Sarı) Nehir havzasında tarım toplumları oluşmaya başladı ve birleşmeye başladı. İster güçlü bir liderin zorlamasıyla olsun, ister giderek karmaşıklaşan toplumu idare etme ihtiyacından kaynaklansın, temel devlet gücü kendini göstermeye başlamıştı.⁷⁸ Yaklaşık beş bin yıl önce, Fırat Vadisi'nde ve daha sonra Nil Vadisi'nde küçük şehir devletleri ortaya çıktı. Mohenjo-Daro ve Harappa'da, İndus vadisindeki tarımla beslenen şehir uygarlığı şekillendi. Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki Mezopotamya bölgesi, bugünün Suriye'sinden gelen bir çöl kabilesi, Sargon'un önderliğinde, Akad İmparatorluğu'nu (M.Ö. 2430-230) kurduğu zaman, ilk devletin kuruluşuna tanık olmuştu. Sargon'un fethi, Akdeniz'den İran Körfezi'ne uzanıyordu – Mısır haricinde – Akdeniz'in doğusundaki neredeyse tüm yerleşim birimlerini kapsamış, böylece Akadları dünyada, ırk, din ve kültür açısından farklı ulusları, tek bir insanın kontrolü altında politik bir silah haline dönüştüren ilk imparatorluk haline getirmişti.⁷⁹ İmparatorluk müdahalesi için bir başka temel güdü, kaynakların kontrolüydü. Örneğin, Sargon, Mezopotamya ve Mısır'da bulunmayan, ama günlük yaşamda ihtiyaç duyulan keresteyi güvence altına almak için savaşa girmişti.⁸⁰ Onunki, sürekli orduya, idari hizmete ve organize ticarete sahip ilk devletti. Belki de, ticareti geliştirme konusundaki imparatorluk gururunun ilk örneğinde Sargon, Dilmun'da-

ki [günümüzdeki Bahreyn], Magan'daki [İran Körfezi'nde] ve Meluhha'daki [Harappa] gemilere, Agade'de [muhtemelen Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği yerde] yeni oluşturulan imparatorluk merkezinde demir attırmasıyla övünüyordu.⁸¹ Sargon, rakip şehir devletleri yenmiş ve yenilen halktan fidye almayı içeren yaygın uygulamayı izlemek yerine, onları kendi imparatorluğuna dâhil etmişti. Aslında, Jean-Jacques Glassner'in yazdığı gibi, Akad İmparatorluğu, savaşa karşı yeni tavırlar sergilemiş, buna göre, direkt politik kontrolün dışında kalan yerlerde savaş, ganimet arayışıyla ve ücretsiz iş ile askeri hizmet şeklinde sürdürülen haraçla güdülen, kurumsal ekonomik faaliyet haline gelmişti.⁸²

Toprak ve nüfus tabanını genişletme yaklaşımı, tarih boyunca hırslı hükümdarlar tarafından benimsenecek, böylece, birbirinden çok uzaktaki nüfuslar arasında bağlantı kurulacaktı. Sargon zamanında görülen, potansiyel tehditler hakkında istihbarat toplama ihtiyacı ve ittifak kurma olgusu, diplomasiyi gerektiriyordu. Uzun mesafeli diplomatik görevin en eski örneklerinden biri, M.Ö. 130'da, Çin'in Han imparatoru, periyodik olarak Çin'i tehdit eden göçebe kabilelere karşı ittifak arayışıyla, İran sınırlarına kadar geldiği zaman görülmüştü.⁸³

M.Ö. ikinci bin yılın başına gelindiğinde, Babil'de, yazılı yasal düzeni ile ilk "modern" devlet ortaya çıkmıştı. Hammurabi Kanunları'nın 282 yasası, para birimi ve ticaret dâhil olmak üzere, yaşamın çeşitli kişisel ve genel yanı ile ilgili olup, daha sonra Roma yasalarına ve imparatorluğun diğer farklı nüfusuna uzantılarına esin kaynağı olacak çatıyı yaratmıştı.⁸⁴ Devletin ticaretteki artan rolü, daha sonra norm haline gelecek ve özellikle bir yasada belirgin olacaktı: "Eğer bir tacir, bir aracıya tahlıl, yün, yağ ya da ticaret yapılacak herhangi bir mal verirse, aracı değerini yazacak ve (parasını) tacire geri getirecektir; aracı, tacire vereceği paranın karşılığında mühürlü bir makbuz alacaktır."⁸⁵ Ticaretin düzenlenmesi ve yönetilmesi, barış döneminde ortaya çıkan devletlerin temel işlevleri olarak belirmişti. Bunun sonucunda, Avrasya bölgesini kapsayan ve toplumlarda ve kültürlerde çok etkili olan uzun mesafeli bir değişim ağı ortaya çıkmıştı.

Daha etkili taşımacılık yollarının ortaya çıkmasıyla, özellikle at ve arabalı savaşlarla ve sabit ekonomik tabanların gelişmesiyle, imparatorlukların ve ordularının boyutu da büyümüştü. Politika gurusu Rein Taagepera, imparatorlukların kontrolü altındaki alanların, Akadlarda Sargon dönemindeki 0,6 megametreden (1 megametre = 100.000 km²), Hindistan'da Mauryalar altında

3 megametreye, Roma İmparatorluğu döneminde 4 megametreye, Çin'de Han hanedanı altında 6 megametreye yükselmiş ve Moğollar döneminde, 25 megametreye, maksimum toprak imparatorluğu miktarına ulaşmıştı.⁸⁶ İnsanlığın, okyanusta artan ustalığı ve on altıncı yüzyıldaki keşif çağı, tarihte ilk defa, güneşin asla batmadığı imparatorlukların oluşmasına neden oldu. Ekonomik yararlar, politik kontrol ve Avrupalı imparatorluklardan kaynaklanan yoğun göçler, periyodik kesintilere rağmen, dünyada dinamik bir bütünleşme yaratmıştır. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu imparatorluk dürtüsü —bu kitabın konusunu oluşturan savaşçılar tarafından somutlaştırılan— bugünün bağlantılı dünyasının şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

İNANCI YAYMAK

İnsan varlığına anlam veren sembolik formlar ve hareketler dizisi olarak din, başından itibaren insan yaşamının parçası olmuştur. Tarımın geliştiği bin yılın başlarında, bütün bereketin kaynağı Ana Tanrıça mezhebi, tarım toplumlarında bağımsız olarak ortaya çıkmıştı. Sümerlerde İnanna, Babil'de İştâr, Kenanlarda Anat, Mısır'da İsis ve Yunanistan'da Afrodite olarak biliniyordu. Hindistan'da adının ne olduğunu bilmiyoruz ama İndus vadisinde pişmiş topraktan yapılmış Ana Tanrıça heykelcikleri bulunmuştur. Tarım uygarlığı geliştikçe ve devletin gücü arttıkça, devlet tanrıyla giderek daha fazla bağlantı kurmaya başlamıştı. Devletin başarıları, tanrıların nimetine bağlanıyordu. Hükümdar, ilahiliğin parçasıydı ve tanrının hayali meskeni, Babil'deki zigguratlar gibi tapınak kulelerinin yaratılmasına esin kaynağı olmuştu. Hayatın giderek daha karmaşık bir hal alması sonucunda, daha fazla tanrı hayal edilmiş ve mitolojiler gelişmişti. Yine de, ilk tarım toplumlarında, dinler yerel olma eğilimindeydi ve tanrılar yerel kabileleri veya şehirleri korumak amacıyla çağırılıyordu. İmparatorlukların ortaya çıkması ve ticaret ağlarının gelişmesi, beraberlerinde, farklı inançları ve ilahları getirmiş, evrensel din kavramına olanak tanımıştı. Aslında, David Christian'ın belirttiği gibi, evrensel dinlerin çoğu, Mezopotamya ile Kuzey Hindistan arasındaki merkezde ortaya çıkmıştı. M.Ö. birinci bin yıla gelindiğinde insanların maddesel ilerlemesi, "insan ve toplum hakkında fazlasıyla olumsuz bir değerlendirme ve tek başına gerçek ve sonsuz derecede değerli bir başka gerçeklik duygusu coşkusu" yaratmış gibiydi.⁸⁷ Gautam Buddha'ya göre, M.Ö. altıncı yüz yılda Hindistan'da, sarayda bile yaşam, sadece erdemli bir yolun izlenmesiyle sona erdirilebilecek,

sonsuz acı döngüleri anlamına geliyordu. Budizm de, yarım milenyumluk aralıklarla izleyecek olan Hıristiyanlık ve İslam gibi, misyonerlik inancıydı. Gautam, aydınlanma yaşayıp Buddha olduktan sonra, kendi mutluluğuyla yetinmeyip, ilerlemeye ve dünyaya kendi bakış açısını açıklamaya karar verdi. Sonraki kırk beş yıl boyunca, bütün ülkeyi dolaşarak vaazlar verdi. Dünyanın en ücra köşelerine inancı yayma misyonu, daha sonra sadık krallar ve keşişler tarafından üstlenilmişti. İsa'nın müritlerine verdiği görev de çok farklı değildi: "Bu nedenle gidin ve bütün ülkelerde müritler yaratın, onları yüce Tanrı ve Oğlu ve Kutsal Ruh adına vaftiz edin ve onlara, size emrettiğim her şeye uymalarını öğretin" (Matta 28: 19). Ticaretin neden olduğu zevk ve yozlaşmaya tepki olarak yedinci yüzyılda Arabistan'da ortaya çıkan tek tanrılı İslam inancı, inanmayanları dönüştürmedeki Mesih coşkusu ile güdülüyordu. İleride göreceğimiz gibi, izleyen yüzyıllarda bu evrenselci dinlerin, insanları kendi dinlerine döndürme ruhu, dünyadaki ayrı nüfusları birbirine bağlama konusundaki dördüncü temel hareket olacak, onları daha yakından bağlayarak, yaşamlarını şekillendirecekti. Misyonerlik faaliyetlerinin ardında yatan insanlık koşulunun evrensellik ruhu daha sonra, laik gruplar tarafından üstlenilecekti. Çevre ve insan hakları savunucuları faaliyetlerine, insanlığa bütün olarak yardım etme inançlarını dâhil ederek, dünyamızı her zamankinden daha da sıkı bir şekilde bağlamaktadır.

İnsanların Afrika'dan dünyaya yaptığı yolculukla ilgili bu oldukça şematik anlatım, bu geniş hareketin özeti dahi olma çabasında değildir. Yalnızca, temel eğilimleri anlama ve dünyamızın büyüyen bağlantısını yönlendiren güçleri belirleme girişimidir. Kitabın geri kalanı, detaylı bir şekilde, ama seçilmiş örneklerle, insanların güvenlik ile daha iyi ve daha doyurucu bir yaşam arayışlarının, erkeklerle kadınları nasıl göç etmeye, ticaretle uğraşmaya, uzak yerlere yolculuk etmeye ve diğer insanları kendi dinlerine döndürmeye yönlendirdiğini; büyüklük hırslarının nasıl nesiller boyunca hükümdarları uzaktaki toprakları işgal etmeye ve büyük nüfusları tek bir imparatorluk şemsiyesi altında toplamaya teşvik ettiğini inceleyecektir. Aynı temel motivasyonların bugünkü küreselleşmeyi yönlendirdiğine inanıyorum. Ticaret bağlantılarını, ıslak kâğıtta akan mürekkebe benzettim. Bunlar, durgun bir denize fırlatılan taşların yarattığı dalgacıklar, farklı insan yerleşimlerinden yayılan birçok bağlantı olarak görülebilir, yayılan çizgiler diğer dalgacıklara ulaşarak birleşir ve sonunda, dünya çapında kocaman bağlantı modelleri oluştururlar. Dalgacıklar zamanla, dalgalara dönüşmüştür. Yeni bir Afrika'dan çıkış hareketiy-

le, kuşkusuz uzun zaman önceki atalarımızın umutsuzluğunu hissederek, insanlar Atlantik veya Akdeniz'i geçmek için teknelere binmekte ve başka kıtalardan on milyonlarca göçmen, daha iyi bir yaşam umudu gördükleri yerlere akmaya devam etmektedir. Geçmişteki maceraperestlerin yerini, yeni bir turist sınıfı almıştır. Geçmişin kervanlı tacirlerinin yerini, mallarını konteynır gemileriyle nakleden çok uluslu şirketler almıştır. Bugün küreselleşmeyi zorlayan bir başka yeni aktör de, daha ucuz ve iyi mal ve hizmet talepleri, küresel ticaret ateşini körükleyen tüketicilerdir. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları izleme benzeri kuruluşlar, ortak iyilik mesajları ile uzak topraklara ulaşma konusunda geleneksel vaizlerin kapsamını genişletmiştir. Geçmişteki imparatorluk hırsları yerlerini, demokrasi ve insan haklarını yayma konusundaki politik hırslara bırakmıştır. Çok uluslu güçler dünyanın her yerine yayılmakta, "demokrasi düşmanları"nı zaptetmek veya savaşan ülkeler arasında barışı korumaya çalışmaktadır. Bütün bunların sonucu, dünyanın her tarafındaki insanların yaşantısını daha da yakından birbirine bağlamak olmuştur. On binden fazla yıl önce başlayan, dağılmış insan topluluklarını yeniden birleştirme süreci, her zamankinden daha güçlüdür ve teknoloji sayesinde devamlı hız kazanarak bizi birbirimize her zamankinden daha sıkı bağlamaktadır.



2. Bölüm

Deve Ticaretinden E-Ticarete

Kutsal İmparatorluğumuzda her şey verimli bir bolluk içinde mevcut ve kendi sınırları içinde hiçbir ürün eksikliği yaşanmıyor. Bu nedenle, kendi ürünlerimizle karşılık dışarıdaki barbarlardan ürün ithal etmeye gerek yoktu. Ama Kutsal İmparatorluğun ürettiği çay, ipek ve porselen, Avrupa'daki ülkeler ve sizler için mutlak ihtiyaç olduğundan, desteğimizizin işareti olarak, Kanton'da yabancı hong'ların [ticari firmaların] kurulmasına izin verdik, böylece istedikleriniz tedarik edilebilir ve ülkeleriniz böylece bizim iyiliğimizle katkıda bulunabilir.

—İmparator Qian Long'un Kral III. George'a yazdığı mektup, 1793.

2004 yılı baharında oğlum Ateesh'e, üniversiteden mezun olması nedeniyle uygun bir hediye ararken, Apple iPod müzik çalar üzerinde karar kıldım. Tam olarak ne istediğimi biliyordum, bu nedenle bir alışveriş merkezine gitmem gerek yoktu. Onun yerine doğrudan Apple Bilgisayarın web sitesine gittim ve bilgisayarımı internet üzerinden, oğlumun avucuna binlerce şarkı

Marco Polo, İran Körfezi'nde Ormuz'da karaya çıkıyor. Resim, Marco Polo, Le Livre de merveilles du monde, 1298'den; 1410 tarihli el yazması kopyadan alınmıştır. Fransa Ulusal Kütüphanesi.

yerleştirecek olan cazip görünümlü bir müzik çaların siparişini verdim. Site, cihazın parlak metalden yapılmış arka kısmına oğlumun adının yazılmasına bile imkân veriyordu.

Ücretsiz teslimat seçeneğini tercih ettim. Apple Bilgisayar California’da olduğundan, iPod’un Doğu sahilinde bana ulaşmasının birkaç günden fazla sürmeyeceğini düşündüm. Bundan sonra olanlar karşısında hayrete düştüm. Siparişi verdikten sonraki birkaç dakika içinde, e-posta ile bir teyit mesajı aldım, mesajda, cihazla ilgili gelişmeleri takip etmek için bir de izleme numarası bulunuyordu. Tembel tembel, taşıyıcı firma olan Federal Express’in web sitesinden teslimatın durumunu kontrol ettim ve şaşkınlıkla doğruldum. Ürün California’dan değil, Şangay-Çin’den gönderiliyordu. Bunu izleyen bir buçuk gün boyunca, iPod’un Pasifik’ten gelişini bilgisayar ekranımda hayranlıkla izledim. DNA’mızdaki genetik işaretlerimizin, bizim yolculuğumuzu anlatması gibi, iPod paketinin barkodu da, çeşitli yerlerden geçtikçe tarandığından ve izlendiğinden, küçülen bir dünyanın inanılmaz hikâyesini anlatıyordu.

Siparişi aldıktan sonraki birkaç saat içinde Apple’ın Çinli çalışanları, Ateesh’in adını iPod’a yazmışlar ve bütün aksesuarlarıyla birlikte küçük bir kutuya yerleştirmişlerdi. Şangay’da öğleden sonra saat 13.52’de —siparişimin teyidini aldıktan tam tamına altı saat kırk beş dakika sonra— özel olarak hazırlanmış iPod, FedEx’in tasnif merkezine gitmek üzere, FedEx arabasıyla Apple fabrikasından ayrıldı. Sekiz saat, dokuz dakika sonra paket, Anchorage-Alaska’ya giden uçağa bindirilmişti. Siparişi verdikten sonraki günün gece yarısında Pasifik üzerinde uçup, Indiana’nın Indianapolis havaalanındaki FedEx merkezine inerken iPod’u izledim. Ateesh’in kişisel iPod’u, bir dizi taşıma bandı ve rampadan geçtikten, tarayıcılar tarafından incelendikten ve robot kollar tarafından belirli posta kodlarına sahip konteynırlara yönlendirildikten ve sonunda kamyonet ve uçaklarla yolculuk yaptıktan sonra, “satın al” komutunu tıkladıktan yalnızca kırk saat sonra, New Haven’daki evimizin kapısına ulaşmıştı. Bu cihaz iki günden az bir sürede 8000 mil yolculuk yapmıştı ve şimdi mutfak masamızın üstünde duruyordu. Atalarımızın Asya kıtasından aynı yolculuğu yaparak Kuzey Amerika’ya gelmesi, binlerce yıl sürmüştü.

Beyaz parlak metal kutunun arkası, sigara paketi boyutundaydı ve “California’da bulunan Apple tarafından tasarlanmış, Çin’de birleştirilmiştir” diyordu. Tabii, California’da tasarlanmış ve Çin’de birleştirilmiş bir müzikçala-

rın Amerikalı bir taşıma şirketi tarafından kapımıza getirilmesi hikâyesinin yalnızca bir bölümüydü. “Yapıldığı yer” bölümü, daha kaç ülkenin işçilerinin, iPod’un üretimine katıldığını belirtmiyordu. Makinenin kalbini oluşturan mikrosürücü Hitachi tarafından Japonya’da, kontrol çipi Güney Kore’de yapılmıştı, Sony bataryası Çin’de monte edilmişti, stereo digital-analog dönüştürücü Edinburgh-İskoçya’da bir şirket tarafından yapılmıştı, flash bellek çipi Japonya’dan geliyordu ve on bin şarkıyı tarayıp çalmanızı sağlayan çipteki yazılım Hindistan’da Portal Player’daki programcılar tarafından tasarlanmıştı. Ama “Amerikan” ürünü olduğunu sandığım bu cihazı satın alarak, dünyadaki milyonlarca tüketici gibi, istemeden küreselleşmeye katkıda bulunmuşum. Bu durumda en büyük küreselleşmeci, Apple Bilgisayarın kurucusu Amerikalı harika çocuk Steve Jobs’dur. Jobs, bu kitapta izlediğim 4 ana küreselleşme aracı kategorisinden birinde yer almaktadır.

Jobs için birçok şey söylenmişti ama çok az insan onu tüccar olarak değerlendirdiyordu. Bu günlerde bu kelime, esas olarak, bilgisayar terminallerinde oturup, sanal bir dünyada her şeyi alıp satarak gerçek para kazanan kadın ve erkekler için kullanılmaktadır. Ama girişimci Jobs ve onun Apple şirketi, benim “tacir” olarak adlandırdığım geniş aracı —gezegenin uzak noktalarındaki yerlerde bulunan tüketicilere ürün ve hizmet taşıyan ya da üreten ve bu süreçte birbirine bağlı bir dünya yaratan insanlar— sınıfına girmektedir. İleri teknoloji dünyasının bu gerçek rock yıldızını, Hristiyanlığın ilk yıllarında, İpek Yolu’nda deve kervanlarıyla mal taşıyan tacirlerin ya da Güneydoğu Asya’dan karanfil nakleden Hollandalı tacirlerin modern bir versiyonu olarak hayal etmek zor olabilir. Ama yaptıkları işin özü incelendiğinde —sınırlar ötesinde mal üreterek ve naklederek kazanç sağlamak— Jobs bunlardan biridir. Apple bilgisayar aynı zamanda tacirlerin, esas olarak aynı işi yaparken —insanları birbirine bağlarken— stratejilerini nasıl değiştirdikleri konusunda iyi bir örnek oluşturmaktadır. Apple sadece bir nakliye filosuna sahip olmakla kalmayıp, üretim tesisi bile bulunmamaktadır. Jobs ve mühendisleri tarafından Cupertino, California’da tasarlanan ve Taiwan, Güney Kore ve Hindistan’daki diğer birçok insanın yeniliklerini ve çalışmalarını bütünleştiren bir müzikçalar, Çin’de monte edilmiş, internette satılmış ve Amerikalı bir kurye şirketi tarafından evime teslim edilmişti. Yine de, Apple, bin yıllar boyunca tacirlere esin kaynağı olan aynı kâr güdüsüyle pazarını genişletmeye çalışmakta, kârı dünyanın her yerinde Apple hissesine sahip olan milyonlarca insanı zenginleştirmektedir.

Bu bölümde Adam Smith tarafından ‘insanların kâr amaçlı “kamyon ve ticaret” güdüsü’ olarak adlandırılan ve uygarlığın doğuşundan beri büyüyerek bir ticaret ağıyla dünyanın büyük bir bölümünü saran olguyla ilgili birçok örnek göreceğiz. İnsanlar, Bereketli Hilal’e yerleştikleri dönemden beri, farklı ve daha iyi yiyecek, mal ve araç yapım malzemesi arayışlarını bırakmamışlardır. Bu sosyal ihtiyacı karşılamak ve fiyat çözümlemesi aracılığıyla kâr yapmak — ucuza alıp, pahalıya satmak — amacıyla yeni bir grup insan, yani tacirler ortaya çıkmıştı. Kârlı değişimler için uzun yolculuklar ve yurt dışında yaşama riskini almaya hazır olan tacirler ve finansçılar, en önemli arabirimler olarak belirmişti. Ticaretin meyvelerini taşıma yolları, eşek ve deveden yelkenli gemi ve vapurlara, konteynır gemileri ile uçaklardan fiber optik kablolarla ilerlemiştir. Ödeme şekilleri takas, deniz kabukları, metal para, kâğıt para ve kredi kartından, elektronik banka havalelerine ve PayPal gibi online ödeme sistemlerine dönüşmüştür. Bu gelişmeler, büyük miktarlarda malın hızlı bir şekilde nakledilmesini sağlamış ve tüketici üsleri ile tüccar ve girişimci sayıları da artmıştı. Çok uluslu şirketler, bireylerin ve tacir gruplarının yerini almıştı ve bunların hepsi, en eski örneklerinden biri olan ve 1600 yılında kurulan English East India Company (İngiliz Doğu Hindistan Şirketi)’nin halefleri olmuştu. Birleşmiş Milletler sayımına göre 2003 yılında dünyada altmış üç bin çok uluslu şirket bulunuyordu.¹ Bu işlerin hissedarları da sayılacak olsa, dünya ticaretini geliştiren insanların sayısı yüz milyonlarla ifade edilebilir. Geçmişin deve kervanından doğan “d-ticaret” ile bugünün, Apple iPod’unu evime getiren e-ticaret arasındaki fark, bu tür işlemlerin çapında ve hızındadır. Bu nedenle, popüler hayal gücünde, dış ticaretin küreselleşme ile eş anlamlı hale gelmesi şaşırtıcı değildir.

Ama, geçen bölümde gördüğümüz gibi, yabancılarla ticaret yapmak, Bereketli Hilal’de yerleşik yaşamın doğuşundan beri bizimle beraberdir. Toplumlar arasında en çok ticareti yapılan mal, et kesmek için bıçak ve ekin biçmek için orak olarak kullanılan — volkanik kaya — obsidyendi. Bu ticaretin kanıtları, takas edilen taş aletler ve deniz kabukları şeklinde Orta Doğu ve Batı Asya’nın her yerine yayılmıştır. Ancak ticaretin ilk yazılı belgesi bize, M.Ö. ikinci bin yılın başından ulaşmaktadır.

Egzotiğe duyulan ihtiyaç ve zevk, insanların ticaretle uğraşmalarına neden olmuştur. Tarım geliştikçe ve yiyecek fazlası oluştuğça, bir sınıf insan kâr ihtimalinin cazibesine kapılarak ve belki de macera duygusu içinde, altın ve gümüşle satın alınabilecek veya ellerinde ne varsa onunla takas edilebilecek

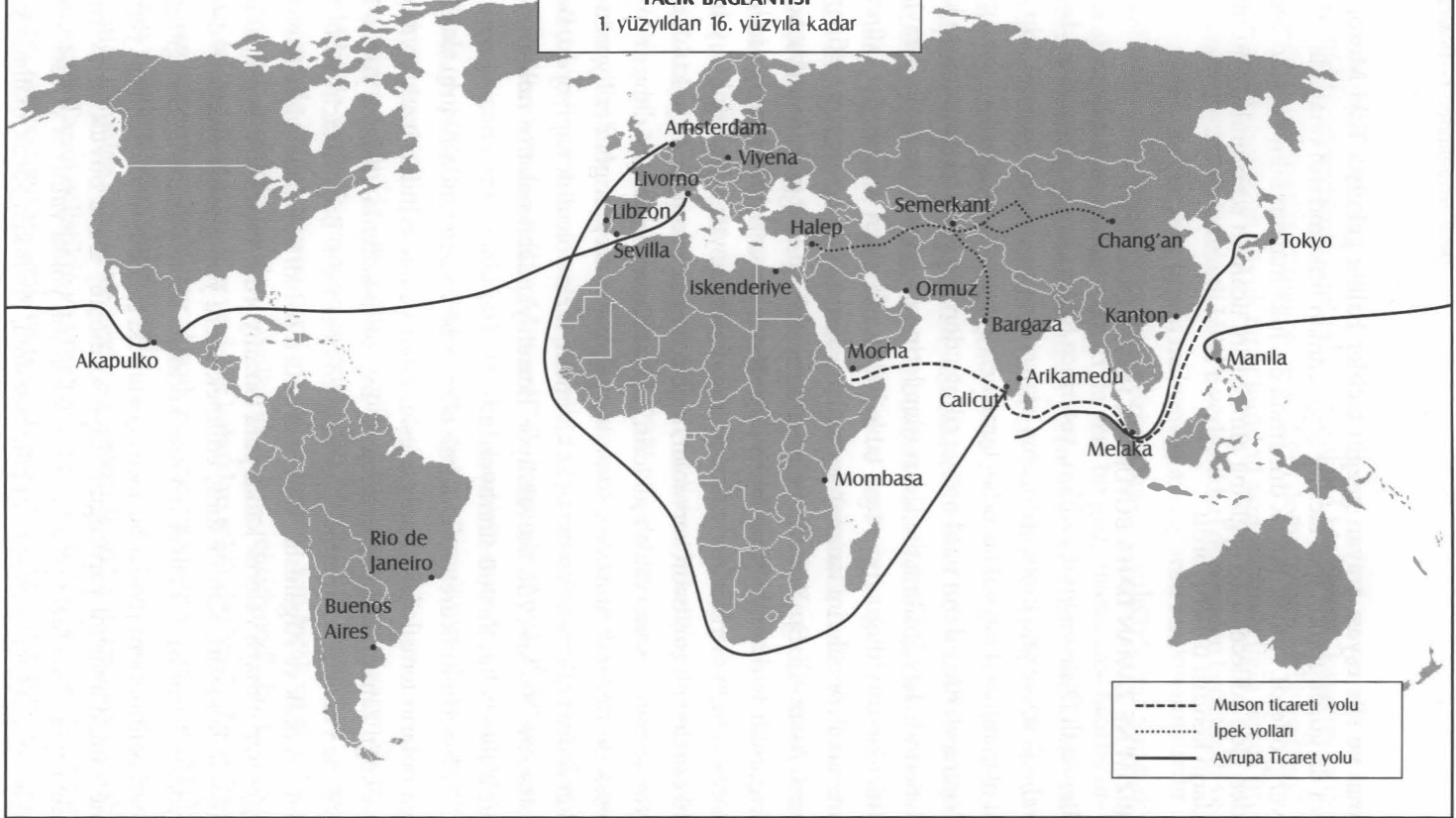
mal ve süs eşyası arayan gezgin tacirler haline gelmişti. Eski Mezopotamya’da gördüğümüz gibi tacirler çoğu zaman hükümdarın onayıyla çalışır ve vergi öderdi. Ancak, birçok durumda da, lüks mal teminini ve ticari işlemlerden elde edilecek kârı sağlama almak için, ticaretin sorumluluğunu hükümdarın kendisi üstleniyordu.

BİZİM NE ZAMAN DAHA BÜYÜK BİR EVİMİZ OLACAK?

Bereketli Dicle ve Fırat vadileri, yeterince tohum ve kumaş yapımında kullanılmak üzere yün üretiyordu, ama bronz savaş malzemesi yapmak için gerekli olan mineral kaynaklarından tamamen yoksundu. Bu gerekli takası gerçekleştirecek tüccarların nasıl ortaya çıktığı, dört bin yıllık Mezopotamya kil tabletlerinde kaydedilmiştir. Ticari işlemlerin ve kervan ticaretinin detaylarının titizlikle tutulduğu çivi yazısı tabletleri deşifre eden arkeologlar, küreselleşmenin ilk öncülerini tanımamızı sağlamışlardır: Yabancı tacirler ve finansçıların. Assur-idi, Su-Kubum, Salim-ahum ve Pusu-ken gibi, Asur başkenti ile bugünkü Türkiye’de bulunan Kültepe-Kaniş arasındaki kervan ticaretini işleterek zengin olan tacirlerle tanışıyoruz. Bazen üç yüz adet, tahıl ve yün yüklü eşekten oluşan uzun kervanlar, bu bin üç yüz kilometrelik yolculuğu yapıyor ve bunun sonucunda eşeklerin çoğu satılıyor, arta kalan daha az sayıdaki eşek de mineral, altın ve gümüş taşıyarak Asur’a geri gönderiliyordu. Eşek kervanları günde ortalama otuz kilometre hızla yolculuk yapıyordu. Bir eşek ortalama 100 kilo yük taşıyabiliyor, ticareti yapılabilecek mal miktarı ve türü ile aşılın yolun türünü sınırlıyordu.²

İlk zorunlu ticaret göçü olarak bilinen olay sonucunda Asurlu tacirler veya onların temsilcileri, Kaniş’te eşlerinden ve ailelerinden uzakta yaşıyordu ve çoğu zaman ikinci eş alıyorlardı. Tacirlerin kalayda yaklaşık yüzde 100 ve yünde yüzde 200 kâr ettikleri tahmin edilmektedir. Başarılı tacirler büyük evler yapacak ve Afganistan’dan ithal edilen pahalı *lapis lazilum*lara (lacivert taşı) sahip olmaya yetecek kadar para kazanıyordu. Tacir Pusu-ken’in karısı Lamassi ile kızları, Kaniş’e ihraç edilmek üzere yün giysiler örerek evde çalışıyordu. Lamassi, kil tablet üzerine kocasına söyle yazmıştı: “Sen gittiğinden beri Salim-ahum [başka bir tacir] çoktan iki katı büyüklükte bir ev yaptı! Biz ne zaman aynısını yapacağız?” diye sormuştu.³ Daha büyük bir ev yapmak amacıyla, daha fazla para kazanmak için mi, yoksa yalnızca yüksek gümrük ödemekten kaçınmak için mi bilinmez ama, Pusu-ken kaçak mallarla yakala-

TACİR BAĞLANTISI
1. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar



nıp hapse atıldı. Bir mektupta, Kaniş veliahtına ne olduğu belirtilmeyen “bir hediye” verdikten sonra serbest bırakıldığı belirtilmektedir.⁴

Asur ticaretinde kilit bir oyuncu, gerekli sermayeyi ve malları sağlayan zengin girişimci ya da *ummeânı*mdı. Louis Lawrence Orlin’in açıkladığı kadarıyla, “Devamlı olarak kendi memleketindeki fazla mallara pazar bulmakla uğraştığından, gezgin çalışanlarına ya doğrudan Anadolu’daki yerli tüke-ticilere satılacak olan ya da aracılara veya yurt dışındaki bölgesel temsilcile-rine verilecek olan malları veriyordu.”⁵ İlk girişimci kapitalistler, siparişlerini bilgisayarla değil, kil tabletlerle veriyordu ve uzun yolculuklarda ağırlığı en aza indirmek amacıyla, tabletin boyutunun küçük olması gerekiyordu. Mesafeye odaklanılması, o dönemdeki Asur yazışmalarında dikkati çekmektedir. Pusu-ken’e kil tablette yazılan tipik bir iş yazışmasında şunlar yazıyordu:

Kalay ve tekstilde, [her birinin] yarısını al ve buna denk gelen [ücreti] —bana bir iyilik yaparak— gümüş olarak kendin yatır ve gümüşün İna-ja’nın kervanıyla bana ulaşmasını sağla. Lütfen beni üzme! Eğer kalay ve tekstilleri almaz ve [böylece] bana iyilik yapmazsan, ya nakit karşılı-ğı veya uzun vadeli ya da kısa vadeli olarak sat ve benim için en iyisi neyse onu yap.⁶

Ayrıca, Asur ile Kaniş arasındaki, dik dağlar ve çöllerle kaplı eşek kervanı yolunda da sorun vardı. Tacirler periyodik olarak eşkıyaların saldırısına uğ-ruyor ve hayvan kaybına maruz kalıyordu. Bu tür saldırılar çağlar boyunca uzun mesafeli ticaretin standart tehlikesi olmuştu. O zamandan beri nakliye-nin hızı ve geciken teslimat maliyetleri de tacirleri kaygılandırmıştır. Bugün bile, Llyod’s sigorta şirketi, korsanlarla dolu Güneydoğu Asya sularındaki ge-miler için daha yüksek prim almaktadır. Daha fazla sefer yapıp, daha fazla mal iletme arzusu, tacirlerin sürekli olarak daha kısa yollar ve daha hızlı ula-şım olanakları aramalarına neden olmuştur.

ÇÖL GEMİSİ

Daha fazla kapasitede nakliye, Hristiyanlık çağının başına doğru baskı yo-luyla hizmete girmişti. Develerin evcilleştirilmesi, Afrika çatalında M.Ö. 3000 ile 2000 yılları arasında gerçekleşiyse de, “Kuzey Arap eyeri”nin icadı ve Arap yarımadasındaki tacirlerin deveyi “çöl gemisi” olarak kullanabilmeleri, ancak M.Ö. 500 ile 200 yılları arasında bir zamanda olmuştu.⁷ Develer 6 saat-

te yaklaşık olarak 30 kilometre gidebiliyordu ve 250 kilo, yani at ya da katarın iki katı kadar yük taşıyabiliyorlardı. Yol boyunca yiyecek bulabildiklerinden, tarihçi William McNeill şuna dikkat etmiştir: “Yarı çorak arazilerin çok bol olduğu Orta Doğu topraklarında kervanlar, yelkenli gemiler kadar hızlı gidebiliyordu. Bu nedenle kervanlar çoğu zaman gemilerle, neredeyse eşit koşullarda rekabet edebiliyordu. Hristiyanlığın ilk asırlarında, deve idaresi sanatının sağlam bir şekilde yerleştiği dönemden, M.S. 1300 sonrasında gemi tasarımlarında yaşanan gelişmeler ve denizcilik teknikleri rekabet koşullarını değiştirinceye kadar, yaklaşık 1000 yıl boyunca bu rekabeti sürdürmüşlerdir.”⁸

Develerin kullanılmaya başlamasıyla ticarete yeni ufuklar açılmıştı. Orta Asya çölleri boyunca deve kervanları, Çin, Hindistan ve Doğu Akdeniz arasındaki ilk doğrudan bağlantıyı oluşturmuştu. Steplerde ve Taklamakan Çölü’nün kenarı ile Orta Asya’daki dağ vadileri boyunca vahaları ve insanların yerleşim yerlerini birbirine bağlayan bir dizi ticaret yolu ortaya çıktı. Bunlar belki de, otuz-kırk bin yıl önce av peşinde Afrika’dan çıkan göçmen gruplarının doğuya hareket ettiği çok doğal geçitlerdi. M.S. birinci yüzyıla gelindiğinde yabancı tacirler, Taklamakan’ın eteklerinde dolanarak, Roma İmparatorluğuna ipek ve lake malzeme; Çin’e yünlü ve keten tekstil, cam, mercan, kehribar ve inci taşıyorlardı. Çin ipeği yol boyunca nakledilen en kıymetli mal olduğundan, on dokuzuncu yüzyıl Alman coğrafyacı Baron Ferdinand von Richthofen bu yollar dizisine romantik İpek Yolları ya da Die Seidenstrassen adını vermişti, bugün çok yaygın bir şekilde İpek Yolu olarak bilinmektedir.

Bu sürekli olarak değişen yol ağı, bin yıldan fazla bir süre boyunca, Asya kıtası, Avrupa ve Aşağı Sahra Afrikası arasında önemli bir bağlayıcılık görevi yapmıştı. Bu yollar aracılığıyla tacirler, Avrupalı ve Asyalı elitlerin çok istediği lüks mallardan çok daha fazlasını taşımışlardı. İster Çin ya da Hindistan’da, ister başka ülkelerde olsun, at yetiştirme olanağı olmayan hükümdarlar için Orta Asya atları, İpek Yolu’nda çok değerli bir ihracat maddesi haline gelmişti. Bu atlar yalnızca Mercedes Benz marka arabanın dengi olmakla kalmıyor, aynı zamanda güçlü bir süvari alayı kurmanın temel unsurunu oluşturuyordu. Çin’deki Tang hanedanının kayıtları, devletin top top ipek satışından elde ettiği yıllık gelirin yaklaşık yedide birini at ithal etmeye harcadığını göstermektedir.⁹ On birinci yüzyılda Orta Asya’dan Çin’e giden önemli ticaret yollarını kontrol eden Tibetli kabileler, Çin çayını Orta Asya atlarıyla takas ederek —yılda bazen yirmi iki bin at takas ederek— zengin olmuşlardı. Ayırı-

ca, doğal olarak, İpek Yolu'nda maldan çok daha fazlası iletiliyordu. Bin yıldan fazla bir süre boyunca üç kıtaya yayılan yol, din, sanat, felsefe, dil, teknoloji, mikrop ve genlerin iletiminde bir iletim hattı olarak görev yapmıştı.¹⁰

İpek Yolu ticareti, Moğol İmparatorluğu'nun bütün yola egemen olduğu on üçüncü yüzyılda doruğa ulaşmıştı. Afganistan'dan Pekin'e çift hörgüçlü Orta Asya develerinin sırtında yapılan yolculuk ortalama olarak bir yılda tamamlanıyordu ama mallar teslim edilebiliyordu.¹¹ Moğol gözetleme kuleleri ve karakolları tarafından sağlanan barış ortamı ve yol boyunca kervansaray ya da dinlenme evlerinin bulunması, mal akışında patlama yaratmıştı. Tacirler Çin'den İran ve İtalya'ya buğday eriştesi ve ipek kültürünü taşımış, bu iki ülke kendi kârlı ipek sanayilerini oluşturmuştu. Çin'deki kâğıt yapım teknolojisi Avrupa'ya taşınmış, kitap basımı ve Rönesans'ın temelini oluşturmuştu.¹² İran'dan gelen tacirlerin getirdiği kobalt sayesinde, Ming seramik atölyelerinde İslam pazarına özel mavi-beyaz porselen tasarımları geliştirilmişti.¹³

İki ile beşinci yüzyıllar arasında deve kervanlarına önderlik eden tacirler, Afrika'da Aşağı Sahra'da eskiden bilinmeyen bölgelerde yeni yerleşim yerleri kurdular. Dördüncü yüzyıla gelindiğinde Aşağı Sahra'daki altın, Kuzey Afrika'daki bakır ve hurma ağaçlarıyla takas edilmeye başlandı. Sahra'nın kenarındaki vahalarda bol miktarda yetişen hurma ağaçları kârlı bir şekilde altınla takas ediliyordu. Kervan ticareti bağlantısı daha sonra Kuzey Afrikalı hevesli Müslüman tacirler İslam inancını Nijerya, Gana, Senegal ve ötesine taşıdığı zaman, bir kültür köprüsü olarak ortaya çıkacaktı. Senegambiya dilinde *Muslim* (Müslüman) kelimesi tacirle eş anlamlı hale gelmişti.¹⁴

Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda, Çin'deki Tang hanedanının başkenti Chang'an, şimdiki Xian, İpek Yolunun son noktasıydı. Bir milyon yaşayanyla dünyanın en büyük şehri olmakla kalmayıp, uluslararası tacirler ve din misyonerlerinin varlığı sayesinde, aynı zamanda en kozmopolit şehriydi. İpek Yolu ve Chang'an ayrıca, daha sonra inceleyeceğimiz gibi, Budizm'in yayılmasında da rol oynamıştı. Bu noktada, Chang'an şehrinin, tacirlerin dünya kültürünü nasıl bağladığı konusunda klasik bir örnek olduğunu belirtmekte yarar var. Tarihçi Valerie Hansen, Chang'an'ın Batı Pazarı civarındaki yabancıların mekânlarını, dünya kültürünün en canlı yeri olarak tanımlamaktadır: Çinli olmayan sakinler, memleketlerindeki dinlerine adanmış dini kurumlar oluşturmuşlardı. Farsça konuşan tacirler, beraberlerinde İran'dan getirdikleri dinlere ayrılmış iki tür tapınakta ibadet etmeyi sürdürmüştü. Suriye'den gelenler kendi Hristiyanlık tarzlarını, Nasturiliği benimsemişlerdi.¹⁵

BİRAZ TATLI ŞARAP, KURU İNCİR VE BİR SOFİST

Tekne, uzun mesafeli bağlantı konusunda çok çeşitli alternatifler yaratan bir nakliye şekliydi. Mezopotamya'nın kuru ve alüvyonlu düzlüklerinde en fazla talep edilen malzeme, saray, tapınak ve mobilya yapımında kullanılan ke-resteydi ve Doğu Akdeniz sahilleri ile Hindistan'da bulunuyordu. M.Ö. İkinci bin yılın ortalarına gelindiğinde Fenikeli tacirler Fırat üzerinden, kuzeyden aşağı Mezopotamya'ya sedir ağacı yüzdürmek ve batı Hindistan'dan sert ke-reste, mineral ve değerli taş getirmek amacıyla sazdan yapılmış tekneler kullanmaya başlamıştı.¹⁶ Hint yarımadasında Mohenjo-daro ve Harappa kentlerindeki nehir ticaretine dayalı uygarlık —esnafın ahşap tekneler yaptığı ve sanatçıların değerli taşları, altın, gümüş ve fildişi takılara, keten iplikleri kumaşlara dönüştürdüğü uygarlık — Mezopotamya'daki en büyük ticaret ortağı olarak ortaya çıkmıştı.¹⁷ Akad hükümdarı Sargon'un, Sümerlerin Güney Asya'ya verdikleri adla, Meluhha'daki ve diğer yerlerdeki gemilerinin, Fırat üzerindeki başkentinin rıhtımında demir atmalarıyla övündüğünü daha önce görmüştük.¹⁸ Hindistan'dan yapılan ithalât, yalnızca lüks tüketim maddelerini içermiyordu: Yarımada'daki küçük maymunlar bile zengin Mezopotamyalılar arasında popüler bir evcil hayvan olmuştu!

Akdeniz'in doğu sahilinde —bugünkü Lübnan'da Sayda ve Sur kentleri —yaşayan Fenikeliler, denizcilik becerileri ticaret ağlarını İran Körfezi'ne ve Akdeniz boyunca yayma konusunda uzmanlaşmış ilk tacirlerdi. Kıbrıs'tan alınan bakır ve Lübnan'dan alınan sedir, bütün doğu Akdeniz'e naklediliyordu. Çeşitli insanlarla haberleşme ihtiyacı Fenikelilerin, karmaşık hiyeroglif ve çivi yazısı yerine alfabe geliştirmelerine yol açmıştı. Kendi memleketlerindeki nüfusun baskısı ve daha geniş pazar arayışlarıyla bilinen dünyanın genişlemesi, Fenikelilerin Kuzey Afrika sahillerinde, Sicilya'da, Sardunya'da ve ıspanya sahilleri boyunca sömürgeler oluşturmalarına neden olmuştu.

M.Ö. birinci bin yılda Yunanlı tacirler Fenikelileri izlemiş ve Yunan yerleşimleri, Doğu Akdeniz'e ve Karadeniz sahillerine yayılmıştı. Güney İtalya ve Sicilya, Yunanlılar tarafından o kadar yoğun bir şekilde sömürgeleştirilmiş ki, o bölge Magna Graecia ya da Büyük Yunanistan olarak tanınmaya başlamıştı.¹⁹ Akdeniz'le Hindistan arasındaki ticaret, M.Ö. üçüncü yüzyılda, Hindistan kralı Bindusara'nın Yunan Kralı Antiochus'tan kendisine "biraz tatlı şarap, kuru incir ve bir sofist" göndermesini isteyecek kadar gelişmişti.²⁰

HİNT OKYANUSU'NDA BEDAVA YOLCULUK

M.S. birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu Kızıldeniz'e ulaşmış ve uzun zamandır imrenilen egzotik lüks malların kaynağı olan Hindistan'la ticaret kapıları tamamen açılmıştı. Hiçbir tacirin adını bilmiyoruz ama, birinci yüzyılın ortalarında adı bilinmeyen bir Yunanlı yazar tarafından yazılan muhteşem bir denizcilik ve ticaret el kitabı, "bilinen dünyanın" genişlemesi konusunda detaylı bir tablo çizmektedir. The Periplus of the Erythrean Sea (Kızıldeniz, Arap Denizi ve Hint Okyanusunu kapsayan denizlerde denizcilik) kitabında yazar, bilgili bir şekilde, Afrika sahilinden aşağıya ve Hint kıyıları boyunca, ta yukarıya, Bengal'e kadar — ötesinde Çin'in bulunduğu yere kadar — süren yolculuğu anlatmaktadır.

Hippalos adında Yunanlı ya da Mısırlı bir denizcinin, mutlu bir şekilde güneybatı rüzgârını "keşfedişinden" bahsetmektedir, buna göre yazın Kızıldeniz'in ağzından hareket eden gemiler, Hindistan'ın Malabar kıyısına giden yolun büyük bir bölümünü yelkenle alabiliyor ve kışın, rüzgâr aksi yönde estiğinde geri dönebiliyordu. Bu rüzgâr daha sonra, Arapça'da mevsim anlamına gelen *mausim* kelimesinden türeyen "muson" olarak bilinmeye başladı ve Pliny daha sonra bu buluşun ve "kâr hırsının Hindistan'ı nasıl daha da yakınlılaştırdığını" yazmıştı.²¹ Rüzgârı ve akıntıları izlemek, Hindistan'la Mısır arasındaki —Roma İmparatorluğunun doğu ucu— gemi yolculuğu süresini gidiş-dönüş olarak çarpıcı bir şekilde, otuz aydan üç aya indirmişti.²² Bir tarihçinin belirttiği gibi, geri dönüş rüzgârının güvenilirliği, Hint Okyanusu'nu, uzun mesafeli yolculuklarda dünyanın en ılımlı ortamı haline getirmişti.²³ 1780 yılında buharlı gemilerin icadına kadar, malların nakliye hızları bin yedi yüz yıl boyunca sabit kalmıştı.

Yaklaşık üç bin deniz mili uzunluğundaki Hindistan yolculuğunun süresinin azaltılmasındaki başarı, irtibatı yoğunlaştırmış ve ticaret hacmini artırmıştı. Yunanlı coğrafyacı Strabo şöyle yazıyordu: "Eskiden yirmi gemi bile Babülmendep Boğazı'nın dışına çıkmaya cesaret edemezken, şimdi büyük filolar Hindistan'a ve Etiyopya'nın uç noktalarına kadar gönderiliyor."²⁴ Buluştan bir yıl önceki yirmi gemiyle karşılaştırıldığında, bugün Mısır'dan Hindistan'a mevsimin her gününde kalay, kurşun, şarap, mercan, cam ile altın ve gümüş paralar taşıyan bir ticaret gemisi hareket ediyordu. Nakliye süresindeki kazanç ve açık denizde gidebilecek dayanıklı, sağlam gövdeli gemi yapımındaki ilerlemeler, Roma'nın "dünya ekonomisinin" merkezi olduğu dö-

nemde gerçekleşmişti.²⁵ Romalı elitler, egzotik mallara heves edecek kadar zengin olmuşlardı ve deniz aşırı ticarete yatırım yapmaya ve riskli, uzun deniz yolculuklarını finanse etmeye hazırlardı. Uzak yerlerden getirilen lüks mallar Roma İmparatorluğunun gücünü tanımlıyordu ve Roma mükemmel bir tüketim şehri olmuştu, sık ve kozmopolit. Grant Parker'ın belirttiği gibi, "Romalı tüketiciler için, dikkate geçecek kadar az insan tarafından ziyaret edilebilen bu kadar uzaktaki yerlerin gerçekten var olması, hayal gücünde yarattığı etki kadar önemli değildi."²⁶ Roma'da özel bir baharat pazarı oluşturulmuş ve şehrin en fiyakalı sokağına Via Piperatica, yani Biber Sokağı adı verilmişti. Lüks mal arayışı Roma ticaretini uzaklara taşımıştı. Bir Vietnam limanında, aralarında M.S. 152 yılından kalma, İmparator Antonius Puis'e ait altın madalyon da dâhil olmak üzere, çeşitli Roma eserlerinin bulunması, Romalıların Asya'yla yaptığı ticaretin boyutlarını göstermektedir.²⁷

Lüks tüketim mallarına karşı duyulan bu giderek artan ilgi, altınını İspanya'dan alan Roma hazinesini tüketmişti. İmparator Tiberius'un Senato'da şöyle yakınmasına neden olmuştu: "Giyim zevkini nasıl ıslah edeceğiz? Kadınlık gösterişi belirli malzemelerini ve özellikle, imparatorluğu servetinden eden ve ortak pazarın parasını ucuz süs eşyası karşılığında yabancı ülkelere ve hatta Roma'nın düşmanlarına gönderen mücevher ve değerli incik boncuklara karşı hırsı nasıl halledeceğiz?"²⁸ Ancak tarihçiler, Roma hazine bakanlığının bütün ihracatlarda yüzde 25 gümrük vergisi ödediğine işaret ederek, ahlaki ve modern anlamda, Tiberius'un korumacı suçlamalarının geçerliliği konusunda kuşkuluydu. Ancak, bu şikâyet yine de, Asya ticaretinin Roma ekonomisi için ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

İTALYA'DAN SOĞUK, AROMALI ŞARAP

Aslında, Güney Hindistan'da bulunan çok sayıdaki Roma kraliyet parası ve Kızıldeniz'de Hintli tacirlerin varlığına ilişkin kanıtlar, bu ticaretin artan hacmine tanıklık etmektedir. Roma imparatorluğundaki elit tabaka, artan miktarlarda Hint baharatı — karabiber ve zencefil— ve bunun yanı sıra, fildişi ve ipek tükettikçe, Hindistan'a yerleşen Yunanlılar ve Romalılar için ve Hint aristokrasisi için, İtalyan ve Yunan şarabı, zeytinyağı ve garum (balık sosu) dolu testiler Hindistan'a geliyordu. O dönemde papirüse yazılan bir sevk belgesi, sadece bir fildişi, tekstil ve aromatik bitki sevkıyatının, Mısır'da en iyi kalitede 9,7 kilometre karelik bir tarla satın alınmasına yetecek kadar para ka-

zandırdığını gösteriyordu. Vasat büyüklükte 500 tonluk bir gemi, böyle 150 adet sevkiyat yapabiliyordu.²⁹ Hristiyanlığın başında Roma'yla ticaret yapılan en önemli Hint limanı, Hindistan'ın güney sahilindeki Arikamendu kentiydi ve takasın sonunda Roma altını ve bol miktarda Yunan ve İtalyan şarabı kazanıyordu. Eski bir Tamil şiiri insanın "her gün ellerine, altın kakmalı bardaklar alan parlak bilezikli kızlara, yavanalar (Batılılar) tarafından şahane kâselerle getirilen soğuk, aromalı şarap vererek zevkini artırdığını" coşkuyla anlatmaktadır.³⁰ Arkeologlar, Yunanistan'ın Kos adasında üretilen iyi şarabın son derece meşhur olduğunu, öyle ki, Elizabeth Will'in ifadesiyle, çok miktarda "gerçek İtalyan yapımı Kos şarabının" Hindistan'a tipik Kos testisiyle ihraç edildiğini keşfetmişlerdir.³¹ Testiler M.Ö. birinci ve ikinci yüzyıl arasında bir döneme ait olduğundan, bu olay, küresel ticaret tarihinde taklit ürün atağı konusundaki ilk kanıtlardan biri olmalıdır.

Küresel ticaretin diğer kötülükleri de ilk başından itibaren görülmeye başlanmıştı. Köle ticareti, üçüncü bin yıldan beri uygulanıyordu ve buna, en azından Hristiyanlık döneminin başından beri, kadın trafiği de eklenmişti. *Periplus*'un yazarının belirttiği gibi Hintli Barygaza (bugünkü Bharuch) kralına ihraç edilen mallar arasında "Krallık haremi için seçkin kızlar" da yer alıyordu.³² Bengal'deki hükümdarların on dördüncü yüzyıldaki haremlelerinde Çinli ve "Romalı" (Avrupalı) cariyelerin varlığıyla övünüldüğü biliniyordu.³³ İlkel teknelerle geniş okyanuslar üzerindeki yolculukların tehlikesi dikkate alındığında, bu tür insan kargosunun sayısı muhtemelen fazla değildi. Orta Avrupa'dan ve Afrika'dan büyük ölçekli köle ve kadın ticareti yapılabilmesi için, büyük çaplı kervan ve okyanus denizciliğinin başlaması beklenecekti.

Muson rüzgârlarıyla ticaret sayesinde, Hint Okyanusu sanal bir göl haline dönüşmüş, Hindistan'ın batı sahillerinde, Kızıldeniz boyunca ve Afrika'nın doğu kıyısında çok sayıda liman ve antrepo ortaya çıkmıştı. Kâr arayan Hintli tacirler de doğuya dönmüş, altın ve kokulu ahşap arayışıyla Güneydoğu Asya'daki adaların keşfedilmemiş denizlerine gitmişlerdi. Eski bir Hintli yazar, tehlikeleri açıkça belirtmektedir: "Java'ya giden dönmüyor. Eğer şans eseri dönerse, o zaman da, yedi nesil boyunca ailesini geçindirecek kadar para getiriyor."³⁴ Artan muson ticareti Arap yarımadası etrafındaki trafikte patlama yaşanmasına ve nakliye ücretlerinin düşmesine neden olmuş, karadaki kervan trafiğini etkilemişti. Sonuç olarak kervan ticaretinde yaşanan sarsıntı sonrasında, bir Arap kabilesi olan Kureyşler, geriye kalan taşıma ticaretindeki olanakları ele geçirerek, 400 yılı civarında, Mekke vadisinde daimi bir yer-

leşim yeri oluşturmıştu. İki yüzyıl sonra Kureysli bir tüccar, Hazreti Muhammed olarak ortaya çıkacak ve ticaret kabilesini yeri oluşturan bir devlete dönüştürerek, İslam imparatorluğunun temelini atacaktı.³⁵

Artan Hint Okyanusu ticaretinin etkileri, takip eden yüzyıllarda Sofala, Kilwa, Mogadishu ve Malindi'nin telaşlı limanlar olarak ortaya çıkmasından ve Arap ve Hintli tacirlerin artan nüfusundan belliydi. Bir zamanlar Kraliçe Hatshetsup'a cazip gelerek, Mısır uygarlığı doğarken uğruna heyet gönderilen köleler, altın, fildişi, tütsü, reçine ve diğer egzotik ürünler artık sadece Akdeniz'deki zenginlere değil, uzaklardaki Hindistan ve Çin'deki elitlere de sunuluyordu. Doğu Afrika sahilindeki Mogadishu'da, Kilwah'da ve Mafia adalarında sekiz ve dokuzuncu yüzyıldan kalma Çin paraları bulunmuştur.³⁶ Philip D. Curtin, Çin'deki kaynakların ta yedinci yüzyıldan itibaren Afrika'da aşağı Sahra'daki Zenj kentinden gelen kölelerden bahsedildiğini ve on ikinci yüzyıla gelindiğinde, Kanton'daki çoğu zengin insanın Afrika'dan gelen kölelere sahip olduğunun belirtildiğini söylemektedir. İran'a güherçile (potasyum nitrat) madenlerinde çalıştırılmak üzere ve Irak'a bataklık temizlemek amacıyla binlerce köle götürülmüştü.³⁷

Dicle nehri ile İran Körfezi'ne bağlanan Abbasi başkenti Bağdat, doğu ticaretinin son noktası olarak bolluk ve lüksün merkezi olacaktı. Bir Abbasi hükümdarının belirttiği gibi : "Burası Dicle; Çin'le aramızda hiçbir engel yok; denizdeki her şey, Dicle aracılığıyla bize gelebilir."³⁸ Gerçekten de, Arap gemicilerin Çin ve Hindistan'a okyanus üzerinden nakliyat yapması dokuzuncu yüzyılın ortalarında, gemilerin körfez ve Kızıldeniz'den çıkarak bir yılda Çin'e gidip geldiği dönemde, son derece rutin olmuştu. Bağdat'ta bulunan ve dokuzuncu yüzyıldan kalan bir anlatıya göre, Doğu ile Batı arasında "Hindistan, Sind, Çin, Tibet, Türklerin diyarı, Daylamitler, Hazarlar ve Habeşlerden" devamlı olarak mal akışı oluyordu. Çin'den ipek, tarçın, kâğıt, mürekkep ve seramik; Hindistan'dan sandal ağacı, abanoz ve hindistan cevizi; Semerkant'tan kâğıt ve İslam dünyasından hazır meyve ve yiyecekler; bunların hepsi de dünyayı dolaşıyordu.³⁹

İran körfezinde bir başka şehir, Siraf, Afrika, Hindistan ve Çin'le muson ticaretini yürüterek, örneği görülmemiş bir refaha ulaşmıştı. Ticaret bir dizi yeni mesleğin ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olmuştu: tersaneler, doku-macılık, maden işçiliği, kuyumculuk ve çömlekçilik. Jerry Bentley'in belirttiği gibi, "Dokuzuncu yüzyılda Siraf'ta yaşayanlar, büyük bir cami ve pazar kurmuşlardı ve sofralarında Çin'den ithal edilen porselen eşyaları kullanıyorlardı."⁴⁰

Çinlilerin liman kenti Kanton'da, Araplar tarafından Khanfu olarak bilinen ve Arap, Avrupalı ve Yahudi tacirlerden oluşan büyük bir koloni oluşmuştu. O dönemden kalan bir anlatıya göre, batıya dönüş musonunun başlamasıyla, ipek, kumaş, kâfur, misk ve baharat yüklü büyük Arap gemileri Kanton'dan ayrılıyor ve "Asya'nın her yerinden, her boyut ve şekilde teknenin yanından geçiyordu."⁴¹ Yedinci ve sekizinci yüzyıla ait Çince belgelerde İranlılar, Hintliler ve Malezyalılar, gelen gemilerin sahipleri olarak listelenmektedir.

On ve on birinci yüzyıla gelindiğinde, Arap tacirler ve Hintli esnaf, fildişiyle ilgili temel tedarik zinciri üretimini kurmuştu. Hindistan ve Güneydoğu Asya'da bulunan fillerden alınan fildişi, Afrika'dan gelen fildişinden daha pahalı ve daha sertti. Afrika sahili boyunca bulunan Arap tacirler Hindistan'a büyük miktarlarda fildişi ihraç ediyor, buradaki zanaatkârlar bunlardan mücevher ve süs eşyası ile Çin'e ve Akdeniz'e ihraç edilmek üzere dinsel ikonlar yapıyordu.⁴² Eskiden en çok sevilen ticaret malının —baharatın— yanı sıra, Hintli zanaatkârların taş boncuk yapımı, pamuklu tekstil dokuma ve boyaması ve ayrıca, bronz eserle ve çelik kılıç üretimindeki becerileri, yabancı tacirleri Hindistan'a çekiyordu. Hindistan'ın ihracatta başarıya erken ulaşması fildişi oymacıları, altın ve gümüş kuyumcuları ile bir dizi farklı el sanatını birlikler halinde düzenlemelerine ve ayrıca, uzman bireyler tarafından detaylı bir finans ve pazarlama sisteminin geliştirilmesine dayanıyordu.

Yolculuk o kadar uzun bir süre gerektiriyordu ki, neredeyse uzun-mesafeli ticaretin başlamasıyla birlikte, Anadolu'da ve Hindistan'da Pondicherry kenti yakınındaki Arikamedu'da gördüğümüz gibi, ticaret göçleri oluşmaya başlamıştı. Ticaret hacmi arttıkça, musondan yararlanmak için aylarca bekleme gereği, yabancı tacirlerin Hindistan'ın Malabar sahiline yerleşmesi için bir başka neden oluşturmuştu.⁴³ Calicut, Cranganore (Roma döneminde Muziris olarak biliniyordu) ve Kuilon kentlerinin nüfusunun önemli bir bölümünü Arap, İranlı, Ermeni ve Yahudi tacirler oluşturuyordu. Yabancı tacirler, zenginliğin habercisi olarak görüldüğünden, o kadar memnuniyetle karşılanıyordu ki, onlara *Mapilla*, yani damat deniliyordu. Portekizli kâşif Vasco da Gama 1498 yılında Kalikut'a geldiğinde, Mapilla yalnızca Müslüman tacirler —dokuzuncu yüzyıldaki Arap ve İranlı tacirlerin torunları— anlamında kullanılmaya başlanmıştı.⁴⁴ Açıkçası, tacirler okyanusları aşarak mal değişiminde bulunmakla kalmamış, ev sahibi ülkenin gen havuzunu da zenginleştirmişti!

ARAP LATİN YELKENİ VE ÇİN DÜMENİ

Haçlıların uzun savaşı sona erip, Müslümanlar Kudüs'ün kontrolünü yeniden ele geçirdiklerinde, uzun mesafeli ticaret yeni bir boyut kazanmıştı. Haçlılar olarak Müslümanlarla savaşmak üzere Doğu Akdeniz'e gelen Batı Avrupalılar ülkelerine döndüklerinde, baharat ve Asya'daki diğer lüks tüketim mallarına karşı yeni bir zevk edinmişler, ithalat için yeni talepler yaratmışlardı. Tacirler bu talepleri karşılama yolları ararken, zengin ticaret şehirleri olan Cenova ve Venedik, dünyanın her yerindeki teknolojileri birleştirmiş ve denizcilik teknolojisinde, her havada istikrarlı gemi yolculuğuna imkân verecek önemli bir devrim başlatmıştı. Venedik 1104 yılında, ilk genel limanı olan Arsenal'i yaratmıştı ve burada, tersaneler büyük, kürekli kadırgalar yaparak, ticareti yeni boyutlara taşıyacaktı. Hint Okyanusu'nda, esas olarak muson rüzgârının yönünü izleyerek ve yıldızlara bakarak hareket eden gemilerin aksine, Avrupa'daki gemiler, özellikle Kuzey Denizi'nin sisle sınırlı sularında daha kısıtlanmıştı. Avrupalılar şimdi Arapların, hız kazanmalarına ve rüzgâra yakın seyahat etmelerine imkân veren latin yelkenlerini — bir direğe ve hareketli bir serene sabitlenen üçgen yelken — benimsemişti. Ayrıca Çinlilerden, gemilerin limanlara güvenle yanaşmasını sağlayan bodoslama dümeni kullanımını aldılar. Kuzey Avrupa'dan gelen bol kereste sayesinde gemiciler artık okyanuslarda kullanılmak üzere, üç direkli gemiler —kare, latin ve sabit yelkenlerle donatılmış— yapabiliyorlardı.⁴⁵ Bilim adamları, pusulanın, en azından dokuzuncu yüzyıldan beri cihazı bilen Çinlilerden alınıp alınmadığı konusunda uzlaşmaya varamamaktadır. Kökeni ne olursa olsun, Avrupa'da on üçüncü yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlanan pusula, yolculukları daha güvenli hale getirmişti ve gemiler artık Akdeniz limanlarından Manş Denizi'ne ve Akdeniz'in doğusundaki ülkelere yılda iki yolculuk yapabildiğinden, ticaret hacmini iki katına çıkarmıştı.⁴⁶

Çinli gemi imalatçıları da etkileyici ilerlemeler kaydetmişti. Marco Polo 1292 yılında gemiyle Çin'den Hindistan'a geçtiğinde, Çin'de yapılan gemiler artık 1520-1860 ton taşıyabilecek kadar büyüktü ve özel kamaralarıyla birlikte, birkaç güverteye sahipti. İki yüz yıl sonra, Çinli Amiral Zheng He filosunu Hint Okyanusu'na çıkardığında, gemi imalatı teknolojisi 140 metre uzunluğunda, bin kişilik mürettebat taşıyabilen, dokuz direkli "hazine gemileri" yapacak kadar ilerlemişti. Ama Çin denizcilik teknolojisindeki bu etkileyici gelişmeler, Çin'e fazla katkı sağlayamadı çünkü Zheng He'nin Hint Okyanusu'na açılmasından kısa bir süre sonra, bir krallık emriyle Çin içe döndü. Ancak

gemicilikteki teknolojik gelişmeler ve Avrupa’da artan baharat talebi, yolculukların temposunu artırmış ve ticaret bağlantılarını genişletmişti. Tarihçi James Burke bu yeniliklerin Avrupa ticaretini nasıl etkilediğini şöyle anlatıyordu:

Latin yelkenlerin yayılmasının ilk etkisi, yolculuk sayısını artırmasıydı, zira kaptanların artık limandan ayrılmak için karadan gelen uygun rüzgârı beklemesi gerekmiyordu. Ticaret hızı arttı ve bunun sonucunda, gemilerin boyutu da büyüdü, çünkü bir limandan çıkıp daha fazla sayıda limana giderek daha fazla kargo taşınmaya başladıkça, bir geminin iki geminin işini yapması daha mantıklı hale gelmeye başladı. Paradan tasarruf ediliyor ve kâr artıyordu... Dümenler kaptanlara büyük gemilerini boylamasına kontrol etme imkânını sağlıyordu ve buna karşılık, bu durum tacirleri teşvik ediyordu... Latin ve kare yelkenle birlikte, bodoslama dümenin pusulayla birlikte kullanılması, yolculuk süresini neredeyse hemen değiştirdi... Pusulanın yardımıyla gemiler bulutlu havalarda gece gündüz yolculuk yapabiliyordu. Yolculuk sayısı ikiye katlandı ve mürettebat devamlı olarak işe alınmaya başlandı. Bu durum karşılığında yatırımcıları teşvik etti ve yolculuk sayısı daha da arttı.⁴⁷

MALABAR’DA BİR YAHUDİ TACİR

On iki ve on üçüncü yüzyılda bu şekilde artan ticaret hacmi ve tacirlerin geniş bölgelere yayılmasına ilişkin büyüleyici belgeler, Kahire’de bir sinagogda saklanmaktadır. Yahudi âdetleri içinde “Tanrı” kelimesi geçen belgelerin yok edilmesini yasakladığından, Yahudi tacirlerin yaptığı yüz binlerce sayfa ticari yazışma sinagogda, Geniza denilen özel kasada saklanmakta ve tarihçilere bilgi dolu bir hazine sunmaktadır. Bu nedenle, tam anlamıyla Tanrının lütfuyla, uzak kıyılara — Uzak Doğu, Hindistan ve Yemen, Mısır, Filistin ve Suriye, Tunus ve Fas’a — yolculuk eden ve ticari olduğu kadar kişisel kaygılarını da yazan tacirleri tanımış olduk. Tekstil, metal, keten, tıbbi bitkiler ve preparatlar, baharat ve aromalar, parfüm ve tütsü ticareti yapmışlardı.

Geniza yazışmalarında Abraham Yiju ile Hindistan’da Malabar sahilinde bronz fabrikası işleten ve Hintli çalışanlarının, Aden ve İspanya’dan gönderilen bakırı, kalayı ve eski bakır tekneleri yeni gemilere dönüştüren Tunuslu Yahudi tacirle tanışıyoruz. Demir, her türlü baharat ve tekstil gibi maddeler de Hindistan’dan yaptığı sevkıyatın parçasını oluşturuyordu.

Büyük gemiler düzenli yolculuklar yapsa da, tehlike her zaman vardı ve dolayısıyla Tanrının yardımına da ihtiyaç duyuluyordu. Yiju bir müşterisine, kötü haberi vermek üzere yazdığı mektupta şunları yazmıştı:

Sen, efendim, Tanrı konumunu daim etsin, ipekleri sattığını ve malları işlenmek üzere gönderdiğini ve *Rashmit*'in gemileriyle gönderdiğini yazmışsın. Ancak, *Rashmit*'in iki gemisinin tamamen kaybolduğunu öğrendim. *Kutsal Tanrı* senin ve benim zararımı telafi etsin. Efendim, sana ait kargonun kaybolmasından ne kadar etkilendiğimi bana sorma. Ama Yaradan kısa zamanda telafi edecektir. Her durumda, Tanrının hükmü tartışılmaz.

Abu 'all ile gönderdiğin "bakırın" tamamı [gemi, *nakas*] geldi ve "masa kâsesi" de geldi. Tam istediğim gibi —tanrı seni ödüllendirsin ve telafini üstlensin (çünkü bunu yalnızca o yapabilir).⁴⁸

Yiju'nun yazışmaları ve yaklaşık bin iki yüz adet diğer mektup, kâr amacıyla inanılmaz riskler alan tacirlerin yaşadığı küreselleşmiş dünya hakkında bir tablo sunmaktadır. Bu tacirler büyük kazançlar sağlarken, uzun mesafeli ticaret farklı kıtalardaki insanların özel yaşantılarını da şekillendirmişti. Yiju, —Ashu adında Hintli bir köle kızın özgürlüğünü satın aldığı ve evlendiği Hindistan'da geçirdiği on yedi yıllık konukluk sonrasında — hayattaki tek kızını yeğeniyle evlendirmek üzere Arabistan'a geri döndü.

Yiju Hindistan'dayken, Normanların Tunus'u istilasının sonucunda kardeşi yoksul bir göçmen haline gelmişti. Yiju'nun bir tesellisi vardı: Hindistan'da tacir olarak kazandığı servet şimdi ailesine yardımcı olabilirdi. 1149 yılında kardeşine gönderdiği mektupta şunları yazmıştı:

Bu mektuptaki amacım, kardeşim, sana Hindistan'dan ayrıldığımı ve eşyalarım, hayatım ve çocuklarımla birlikte, Tanrı korusun, Aden'e sağ salım ulaştığımı haber vermek. Bunun için Tanrıya şükredelim. "*O insanlar Tanrıya iyiliği ve insanların çocuklarıyla ilgili mucizevi başarıları nedeniyle şükrediyor.*"

Şimdi sana, hepimize yetecek kadar param olduğunu söylemek istiyorum. Yüce Tanrı, bu paranın kendim ve çocuklarımı geçindirmeme ve sana da yetmesine izin versin.⁴⁹

Abraham Yiju, ailelerinin geçinmeleri ve dünyayı bütünleştiren süreçte yaşamaları için servet kazanan birçok şanslı yabancı tacirden biriydi. İpek Yo-

lu ve gelişen Hint Okyanusu ticareti sayesinde, uluslararası bir ticaret ekonomisi gelişmişti ve bu ekonomi Kuzeybatı Avrupa'dan Çin'e kadar uzanıyor, bu süreçte daha önce görülmemiş bir zenginlik yaratıyordu. 1293'de Ceno-va'daki deniz ticareti, Fransa krallığının aynı yıldaki gelirinin üç katıydı.⁵⁰ Tabii, bu ticaret çoğunlukla elitler için lüks malları kapsadığından, küreselleşmenin bugün içerdiği birbirine yakından bağlılığı yaratmamıştı. Yine de, bu ülkelerin ekonomilerinin bir bölümü — iç bölgeler ihraç edilen malları üretirken, karadan ya da deniz yoluyla birbirine bağlanan ticaret şehirlerinden oluşan ağ — artan bir şekilde, dış ticarete bağlı olmaya başlamıştı. Ticaret, bazılarına hayal edilemeyecek bir zenginlik getirirken, bazılarını da sömürü ve acı getirmişti.

MELAKA'NIN ELİ VENEDİK'İN BOĞAZINDA

Deniz ticareti geliştikçe, sadece Endonezya'da yetişen karanfil ve hindistan cevizi gibi çok değerli baharatların cazibesi, Arap tacirleri Güneydoğu Asya'ya taşımaya başlamıştı. Güneydoğu Asya'ya Malabar sahillerinden getirilen biber tarımının yaygınlaşması da, Çin'den olduğu kadar, Hint Okyanusu'nun kenarındaki tüm yerleşim yerlerinde bulunan tacirlere çekici gelmişti. On dördüncü yüzyıla gelindiğinde Arap ve Gujarati Müslümanlarının ticaret kuşatması, Sumatra ile Java'nın kuzey kıyılarını sarmıştı.⁵¹ Zengin ve dindar tacirler aynı zamanda, yerlilere Müslümanlığı kabul ettirme konusunda da başarılı olmuştu.

1409 yılında Malezya Prensi Parameswaram, Malakka Boğazı'ndaki balıkçı kasabasının yerine Melaka şehrini kurarak, bölgenin gelişen ticaret bağıını sermayeleştirmeye çalıştı. Müslüman tacirler bölgede egemen olduğundan, İslam dinini seçti ve vatandaşlarının da aynı şeyi yapmasına öneyak oldu. Melaka'da toplanan tacirlerin çok uluslu ve çok dinli yapısını dikkate alarak, tarafsızlığını sıkı bir şekilde korudu. Tacir yanlısı politikaları ve düşük vergiler sayesinde Melaka ya da Malakka, Güneydoğu Asya'daki en parlak kozmopolit şehirlerden biri haline geldi. "Musonların sonu"nda bulunduğu- dan, güneybatı musonuyla batıdaki tacirleri getiren ve kuzeydoğu musonuyla Japonya ile Çin'dekileri taşıyan rüzgârlar sayesinde Malakka, mal değişimi için en çok sevilen ticaret merkezi oldu. Vasco da Gama'nın Hint Okyanusu- na gelişinden sadece yirmi yıl sonra Malacca'nın Portekizli savaş gemisine av olmasına şaşmamak gerek. Tomé Pires adındaki eski eczacı yeni tüccar ve

diplomat Portekizli, *Suma Oriental*'da (*Doğu Hikâyesi*, 1512) bölgenin, dünya ticaretiyle tamamen bütünleşmiş, çok canlı bir hikâyesini bırakmıştı. Pires, Melaka'nın nüfusunun kırk ile elli bin arasında olduğu tahmininde bulunuyor, altmış bir "ülkenin" ticareten temsil edildiğini ve limanlarında yaklaşık seksen dört dilin konuşulduğunu belirtiyordu. Yabancı tüccarların, İran Körfezi'yle Asya arasında mal götürüp getirerek kazandıkları inanılmaz paraları takdir ediyor ve şöyle yazıyordu: "Malakka ticaret için yaratılmış bir şehirdi, dünyadaki her şehirden daha uygundu; musonların sonu ve diğerlerinin başı. Malakka'nın etrafı çevrili ve kendisi ortada. Her türde ticaret yapan farklı ülkeler arasında ticaret ve alışveriş yapan herkesin Malakka'ya gelmesi gerekiyor... Malakka'ya sahip olan, Venedik'in boğazını sıkışmış olur."⁵²

Melaka'nın gücü ve zenginliği yalnızca Hindistan ve Çin arasında bir durak olmasından kaynaklanan coğrafi konumu nedeniyle değil, dünyadaki artan biber talebi nedeniyle de artmıştı. Portekizli, İspanyol, Hollandalı ve İngiliz tacirlerinin gelmesinden sonraki yüz yıl boyunca yaşanan uluslararası ticaret ve din değişiklikleri, baharat yetiştiren Güneydoğu Asya'yı değiştirmişti. Tarihçi Anthony Reid'in gözlemlediği gibi, "Yeni şehirler ve devletler ortaya çıkmış, Güneydoğu Asyalıların çoğu kutsal kitap ve evrensel dinlerin kapsamı içine alınmış ve nüfuslarının büyük bir bölümü, yaşamaları, kıyafetleri ve günlük ihtiyaçları, hatta yiyecekleri için uluslararası ticarete bağlı olma-ya başlamıştı."⁵³ Bu bağımlılık kısa sürede büyük bir trajediye ve acıya neden olacak, baharat bağları nedeniyle binlerce insanın ölümü ya da köleleştirilmesiyle sonuçlanacaktı. Onların kaderi, Avrupa'nın fethi ve ticari imparatorlukların oluşması yılları sırasında, dünyanın her yanında tekrarlanacaktı. Ticaretin kötü sonuçları, 7. bölümde daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Şimdilik geri dönüp, Batı Avrupalıların Asya'da egemen olmasına neden olan baharat arzusunun kökenine bakmakta yarar olabilir. Daha önce gördüğümüz gibi, baharat isteği Roma İmparatorluğu döneminde yoğun bir ticarete yol açmıştı. 408 yılında Vizigotlar, Roma'yı işgallerine son verme şartı olarak, altın, gümüş ve biberden oluşan bir fidye istemişti. Ancak, imparatorluğun çöküşünden sonra ticaret, genel ekonomik ve politik istikrarsızlık arasında, düşüşe geçmişti. Zaten Roma İmparatorluğunun altınlarını tüketmiş olan baharat, daha da pahalılaşmıştı. Sonra, İslamiyetin yükselmesi — Asya baharatını Kızıldeniz'den Akdeniz'e nakletmek amacıyla kullanılan büyük depo İskenderiye'nin düşmesiyle birlikte— ticarete büyük bir darbe vurdu. Baharat konusundaki genel yokluk ve artan fiyatlar arasında Venedikliler Müslümanlarla,

Avrupa'da baharatların neredeyse tek dağıtıcısı olmak konusunda anlaşmaya vardı. İtalyan şehir devletleri bu rolü, on birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar süren Haçlı Seferleri sırasında, Avrupa'nın Kutsal Toprakları Müslümanlardan geri alma çabaları ticareti kesintiye uğrattığında bile sürdürdü. Her zaman değerli olan baharat, lüks malzeme olarak yeni bir sosyal düzeye ulaştı. 1114 yılında İskoç Kralı, İngiltere Kralı I. Richard'ı ziyaret ettiğinde kendisine, diğer konukseverlik örneklerinin yanı sıra, günde dokuz yüz gram biber ve 1,8 kilo tarçın verilmişti.⁵⁴

ŞEYTAN GÖRSÜN YÜZÜNÜ, HANGİ RÜZGÂR ATTİ SENİ?

Avrupa'da Asya baharatlarına karşı artan tüketici talebi ve Hristiyan krallıkların kaynağa ulaşma yollarını ararken Orta Doğu'daki Müslüman tacirleri atlamaya çalışmaları, Afrika'nın etrafında yeni yollar keşfedilmesine çalışılmasına ve çok geniş, okyanus aşırı tehlikeli yolculuklara dayanıklı gemiler yapmaya başlanmasına yol açmıştı. Uzun mesafeli ticaret her zaman cesaret ve arzu gerektirmiştir. On beşinci yüzyılda, Portekiz'in 'Denizci' lâkaplı prensi Henry, Afrika'nın etrafından dolanarak Asya'ya giden bir yol bulma konusunda öncü olmuş ve daha uzun deniz yolculukları için gemi ve denizcilik araçları tasarlama konusunda Venedik'in Arsenal'inin oynadığı rolü üstlenmişti. 1497 yılında Portekiz Kralı I. Manuel, "baharat aramak üzere" Vasco da Gama'nın Hindistan yolculuğunu onayladı. Gama'nın ilk ulaşını Kalikut kıyılarında gören Tunuslu Müslüman bir tacir ona İspanyolca olarak şunu sordu, "Şeytan görsün yüzünü, hangi rüzgâr attı seni?" Ulaşın kısa yanıtı şu oldu: "Hristiyan ve baharat aramaya geldik."⁵⁵

Bu soru pek tuhaf sayılmazdı, zira yolculuk son derece tehlikeliydi. 1500 ile 1634 yılları arasında, Philip D. Curtin'in tahminine göre, Portekiz'den Hindistan'a doğru yola çıkan bütün gemilerin yüzde 28'i denizde kaybolmuştu. Vasco da Gama ile Cabral, Asya'ya yaptıkları ilk yolculukta, mürettebatlarının yarısını ve gemilerinin yarısından fazlasını kaybetmişti. Ama yüksek kazancın cazibesi nedeniyle gemiler gelmeye devam ediyordu.⁵⁶ Portekiz'in komşusu İspanya'daki Katalan Krallığı, Kristof Kolomb'un Atlantik'i aşarak Hindistan'a doğrudan bir yol bulma çabalarını finanse etmişti. Bu çabanın sonucu, ufukların bir anda genişlemesi olmuştu. Kolomb'un Yeni Dünya'yı keşfettiği tesadüfi yolculuktan sonraki yirmi yıl içinde, Ferdinand Magellan'ın mürettebatı (sadece yüzde 10'u hayatta kalabilmişti) dünyanın etrafını dola-

şarak, ilk gerçek küreselleşmeyi yarattı. Dünya çapında bir ticaret başlamış ve tacirler, kâşifler, misyonerler ve fatihler arasındaki, çoğu zaman belirgin olmayan farklılıklar daha da silikleşmişti. Ama süre gelen kaynak, köle ve ülkelerin kendi ürünleri için yeni pazarlar arama karmaşası, dünyayı daha da sıkı sıkıya bağladı. İlk kez bütün kıtalar birbirlerine, tekneler, yük katırları ve deve kervanlarından oluşan araçlar zinciri yerine, doğrudan sevkıyla bağlanmıştı.

Hindistan'da Goa, Malezya'da Melaka ve Çin'de Macau'da on altıncı yüzyılda Portekizliler tarafından köprü başlarının oluşturulması, gerçek küresel ticaretin çatısını oluşturmuştu. Doğu'ya düzenli olarak giden gemilerin varlığı — Çin porseleninden Hint elmaslarına — uzmanlaşmanın doğmasına yol açtı. Portekizli tacirler, Asya'dan Çin porseleni ile dönünce, Portekiz kralı ve sarayda yaşayanlar, Samuel Johnson'un tanımıyla, "Çin özentisi hastalığına" yakalanan ilk insanlar oldu. 1580 yılına gelindiğinde, Lizbon'da Rua Nova dos Mercadores'de altı adet Çin porseleni dükkânı bulunuyordu.⁵⁷ Bu porselen çılgınlığı karşısında Batılı tacirler, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda, en az yetmiş milyon parça porselen ithal etmişti.⁵⁸

Avrupa limanlarında tacirler tarafından bırakılan yazışma yığnında, İtalya'nın Livorno limanından başarılı bir Yahudi elmas tüccarıyla tanışıyoruz. Ergas ve Silvera ticarethanesinden Isaac Ergas, Hindistan'daki meşhur Golconda madeninden müşterilerinin elmas siparişlerini karşılıyordu. Livorno'nun on sekizinci yüzyıldaki Yahudi tacirlerini inceleyen İtalyan bilgin Francesca Trivellato, müşterilerin belirli siparişlerde bulunduğunu belirtmektedir. Benim iPod'umu Apple'den sipariş etmem gibi, elmas arayan İtalyan müşteriler Ergas'a gelip para yatırıyordu. Hindistan'da elması sağlayacak olan tacirler İtalyan lirasıyla (liretiyle) ilgilenmediğinden, Ergas ve Silvera Akdeniz mercanı boncuklarından gönderiyordu. Bazı müşteriler siparişlerini Hindistan'a yapılan yıllık muson yolculuğuna yetiştirecek kadar şanslıydı ve mercan sevkıyatı İngiliz ve Hollanda gemileriyle Lizbon'a iletiliyordu. Orada, bir yıllık Goa yolculuğuna çıkacak olan büyük gövdeli gemilere aktarılıyordu. Goa'daki Hintli tacirler mercanların piyasa değerini belirleyip, buna göre farklı boyut ve kalitede elmas gönderiyordu. Her şey yolunda gittiği takdirde — ve gemi fırtınada batmazsa — müşteriler elmaslarını bir iki yıl sonra alabiliyordu.⁵⁹

Portekizli ve Hollandalı tacirlerin Arap Denizine açılması, bir başka özel ticaretin, kahve ticaretinin kapısını açmıştı. On sekizinci yüzyılın başlarında

Fransız tacir Jean de la Roque, ilk Fransız gemisini Ümit Burnu'ndan dolaştırarak Aden ve Mocha'ya götürmüştü. Bu bir yıllık tehlikeli yolculuğa, kahve çekirdeğini, Türk, Hollandalı ya da İngiliz araçlardan daha pahalıya almak yerine, kaynağından almak amacıyla çıkmıştı. Yolculuğu iki buçuk yıl sürmüştü ama altı yüz ton kahvede ettiği kâr, sıkıntılarına değmişti. Daha da önemlisi belki de, yolculuktan sonra yazdığı *Voyage de l'Arabie heureuse* (1716) kitabının Etiyopya ve Yemen'de yetişen ürün hakkında, daha bütün dünyaya yayılmadan önce, ilk detaylı bilgiyi sunmasıydı. De la Roque'un Mocha yolculuğundan yirmi yıl sonra, Fransız bir kaptan kahve bitkisini Karayipler'e götürecekti (Kahve hakkında daha fazla bilgi için 3. bölüme bakınız).

Kıtaları birbirine bağlayan taşımacılık devriminin, ilk çok uluslu ticaret şirketinin ortaya çıkması için gerekli koşulları oluşturmaya başlamamak gerek. M.Ö. üçüncü bin yılda Asurlu tüccarların Anadolu'dan yürüttüğü ticaret girişimleri, dünyanın ilk çok uluslu ticareti olarak nitelendirilmektedir.⁶⁰ Önemli miktarda doğrudan yurtdışı yatırımı içeren ve ülkeler arasında ticaret aracılığı ile uğraşan bir işletme olarak tanımlanan *çok uluslu* deyimini, en azından başlangıç aşamasındaki haliyle, bu bölümde daha önce tanıştığımız Pusu-ken tarafından yürütülen girişimlere kesinlikle uygulanabilir. Ama 1600'lerin başında İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan şirketleri gibi devlet güdümlü ticaret tekellerinin oluşumu, yeni bir basamak oluşturmuyordu ve global şirketlerin ortaya çıkacağıнын habercisiydi. Çok uluslu şirketlerin sayısı, on yedinci yüzyılın sonunda yaklaşık beş yüzken, şimdi altmış üç binden fazla şirket bulunmaktadır. Tüketici sayısı da aynı oranda artmıştır.

Hızla artan önemli bir katkı da, keşif konusunda nispeten geç kalmış olan Hollandalılardan gelmişti. On altıncı yüzyılın sonuna gelindiğinde Hollandalılar fluyt ya da uçan gemi adını verdikleri ucuz, genel amaçlı kargo gemileri geliştirmişti. Tüfek platformları ve zırh kaplamadan yoksun olan ve korsanlarla dolu okyanuslarda yolculuk için uygun, daha hafif ve daha geniş olan fluyt'lar yalnızca iki yüz-üç yüz ton ağırlığındaydı ve daha fazla kargo taşıyabilmenin yanı sıra, daha az sayıda mürettebatla işletilebiliyordu. Fluyt'lar ya güvenli sularda yolculuk yapıyor ya da savaşçılar eşliğinde gidiyordu. Tam donanımlı bir fluyt, Avrupa'dan Asya'ya gidiş-dönüş yolculuğunu sekiz ayda tamamlayabiliyordu.⁶¹ Gemi taşımacılığında egemen olan Hollandalıları yakalamak isteyen İngiliz hükümeti, astronomi ve karasal manyetizma konusundaki araştırmaları finanse ve teşvik etmeye başlamıştı. Bu yatırım birçok yenilikle, özellikle denizcilere açık denizde nerede olduklarını gösteren ilk güvenilir deniz kronometresinin imalatıyla sonuçlanmıştı.

On sekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıkan başka yenilikler, yolculuk süresini azaltıp, yolculuk güvenliğini artırırken, hız konusundaki bir sonraki büyük atılım, buhar gücünün kullanılmaya başlamasıyla geldi. Buhar olmaksızın, on dokuzuncu yüzyıl ortasındaki en hızlı İngiliz gemileri bile Kanton'a 110 günde gidip gelebiliyordu ve Jules Verne'nin hayali 80 günde devri âlem gezisi hâlâ çok uzaklardaydı.⁶² Bütün bunlar 1807 yılında Robert Fulton, buharlı gemiyi icat edince değişti. Nakliye ücretleri önemli ölçüde azaldı ve belli başlı ülkeler arasında değişimi yapılan mal hacmi hızla artarak, 1840'lardaki yirmi milyon tondan, 1870'lerde yılda seksen sekiz milyon tona ulaştı. Aynı dönemde, en sanayileşmiş ekonomilerle, dünyanın en uzak ya da en geri bölgeleri arasındaki ticaret değeri altı katına çıkmıştı.⁶³

Gemilerin daha büyük boyutları ve vapurların daha hızlı gidiş – dönüş süreleri sayesinde, İngiliz okyanus aşırı taşıma ücretleri, 1840 ile 1910 arasında yaklaşık yüzde 70 düşmüştü. Dünya çapında gerçek nakliye ücretleri de 1840 ile 1910 yılları arasında, yılda yüzde 1,5 azalmıştı.⁶⁴ Düşen maliyetler, dünya çapındaki deniz yolculuklarının hızında da kendisini göstermişti.⁶⁵ 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın tamamlanması, Kızıldeniz'le Akdeniz arasındaki son engeli de kaldırmış ve yolculuk süresini neredeyse üçte iki oranında kısaltmıştı.⁶⁶ Ayrıca, 1877 yılında Fransız mühendis Ferdinand Carré tarafından tasarlanan ilk soğutuculu gemi *Paraguay*'ın hizmete girmesi, uzun mesafe ticaretinde yepyeni bir çığır açmıştı: Taze gıda ticareti. Arjantin'in sığır eti ve Avustralya'nın kuzu budu artık Avrupa'da akşam yemeklerinde sunulabiliyordu. Kenneth Pomeranz'ın yazdığı gibi:

Demiryolları ve vapurlar, ticaret taşımacılığının hızını ve hacmini çok artırıp, fiyatları çarpıcı bir şekilde kırdıkça, zaman, mekân ve nesneleştirme konusunda kavramsal bir devrim başlattı. Vapurlarla, Atlantik ve Pasifik ufak göllere ve kıtalar küçük prensliklere dönüştü... Küresel süper market, on dokuzuncu yüzyılda şekillenmeye başladı. Uzun mesafeli ticarete artık lüks mallar egemen değildi. Arjantin, Uruguay ve Birleşik Devletler'den gelen sığır ve koyun eti ile Avustralya, Birleşik Devletler ve Hindistan'dan gelen buğday, aç Avrupa nüfusunu besliyordu; Japon fabrikaları, ABD, Hint ve Çin pamuğunu karıştırıyordu.⁶⁷

Kırk beş yıl sonra Panama Kanalı'nın açılması, Pasifik'i Batı'ya yaklaştırmış, New York'la San Francisco arasındaki mesafeyi yüzde 60, Hong Kong'la arasındaki mesafeyi de yüzde 30 oranında kısaltmıştı. Hava kargosunun ica-

dına kadar hiçbir şey dünyayı Süveyş ve Panama kanalları kadar küçültmeyecekti.

Panama kanalı açılmadan önce bile, gemiciliği canlandıracak bir başka düşünce, Pennsylvania’da tesadüfen petrolün bulunmasıyla gelişmişti. Eski zamanlardan beri, topraktaki kilden petrol sızdırma işlemi, geceyi aydınlatmak amacıyla fener ve lambaları yakmakta kullanılmıştı. Doğanın bu cömertliğini başka kullanımlar için rafine etme konusundaki ilk patent 1694 yılında İngiltere krallığı tarafından, “bir tür taşın özünü çıkararak büyük miktarlarda zift, katran ve yağ elde etmenin yolunu bulan” üç kişiye verilmişti. Kalın petrol yağının rafine edilerek petrole dönüştürebileceği, 1859 yılında Edwin Laurentine Drake tarafından, geliştirdiği kuyu delme tekniği, Pennsylvania’da kalın ham petrol fışkırttığı zaman keşfedilmişti. Yarım yüzyıl içinde, içten yanmalı motor icat edilmiş ve 1970’lere gelindiğinde, dizel yakıtla çalışan devasa petrol tankerleri, ham petrol taşıma ücretlerini ve bütün nakliye maliyetlerini düşürmeye başlamıştı.

Nakliye ücretlerindeki bir başka düşüş, Kuzey Carolinalı bir kamyon girişimcisi olan Malcolm McLean tarafından sağlanmıştı. Kargo dolu kamyon römorklarını gemilere yerleştirme planı, dünyanın ilk konteynır gemisi olan Ideal — X’in yaratılmasına yol açtı. 26 Nisan 1956’da, elli sekiz adet konteynır, Ideal — X’e sadece sekiz saatte yerleştirilmiş, nakliye ücretini yüzde 97’den fazla azaltarak ton başına 15,8 sente indirmişti. Böylece, gemicilikte, nakliye ücretlerini devamlı olarak düşüren yeni bir dönem başlamıştı. En büyük konteynır gemileri, “dev gemiler” adı takılmış olup, otuz iki kilometre uzunluğundaki kamyon dizisine eşit konteynırlar taşımaktadır⁶⁸ ve bir araba, beş yüz doların altında nakliye ücretiyle, dünyanın her yerine taşınabilmektedir. Konteynır gemileri saatte otuz yedi kilometre hıza ender olarak ulaşabilse de, her geminin taşıdığı büyük yük miktarı ve konteynırların yüklenme, boşaltılma ve gemiden kamyon ya da trenlere kesintisiz aktarılma hızları, nakliye ücretlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Artık şimdi, bir konteynırı limandan yüz mil ötedeki son durağına göndermek, deniz yoluyla Şangay’dan Rotterdam’a göndermekten daha pahalıya mal olmaktadır.

Tabii, hızdaki en büyük kazanç, hava taşımacılığının başlamasıyla oluşmuş, bunun maliyeti 1950’lerle 1980’ler arasında önemli düşüşler yaşamıştır. Özellikle önemli olan, 1970’de geniş gövdeli Boeing 747 Jumbo jetlerin kullanıma geçmesiydi ve kısa sürede bunun kargo versiyonu uçmaya başlayacaktı. Ancak, maliyet tasarrufu sadece nakliyede değil, zamandaki kısalmada da

yatıyordu. Bir gemi mallarını yüklemede ve boşaltmada ne kadar az zaman harcarsa, liman giderleri ile tazminat ve de sonuçta ithal edilen malların fiyatları o kadar düşük olmaktadır. Ekonomistler, 1950 ile 1998 arasında hızlı nakliyeden kaynaklanan maliyet tasarrufunun, üretilen mallardaki Amerikan vergisini yüzde 32'den 9'a indirmeye denk olduğunu hesaplamaktadır.⁶⁹

ALTIN PARALARDAN PAYPAL'A*

Daha hızlı ve büyük gemilerle uçaklar, teslimatta hız kazanılmasında rol oynayan tek etken değildi. Gelişen değişim ortamı — takastan deniz kabuklarına, altın ve gümüş vaat eden değerli madenler ve mektuplardan plastik kredi kartlarına— işlemleri basitleştirmiş ve ticareti canlandırmıştır. Maden iki bin yıldan fazla bir zamandır para olarak kullanılıyor olsa da, Akdeniz ülkeleri tarafından basılan altın paralar, M.Ö. yedinci yüzyıla kadar, bütün Akdeniz'de ve Hindistan yarımadasında tacirler tarafından yaygın bir şekilde kabul edilen para birimi olmamıştı. Bir yüzünde tanrıça Athena'nın başı, diğer yüzünde onunla bağlantılı kuşun — baykuş— resmi olan gümüş Atina parası tacirler için, bugünün Visa ve MasterCard'ı kadar değerliydi. Daha sonra Roma İmparatorluğu tarafından çıkarılan altın ve gümüş paralar, tacirler Hint Okyanusu'ndan Güneydoğu Asya ve Çin'e seyahat ettikçe, daha da geniş bir erişim sağlamıştı. Asyalılar, kendi baharatları ve tekstillerine karşılık olarak Akdenizlilerden ve daha sonra Avrupalılardan bazı mallar istemişti. Romalıların spesifikasyonlarına uygun tekstil üretmeye razılardı ama, ödeme olarak her zaman altın ve gümüşü tercih etmişlerdi.

On üçüncü yüzyılın ortalarında, İtalyan şehir devletleri kendi altın paralarını basmaya başlayıncaya kadar, Bizans İmparatorluğu ile Mısır tarafından basılanlar, kabul edilen değişim ortamı olmayı sürdürmüşlerdi.⁷⁰ Yine de, Roma İmparatorluğunun yıkılması ve bunun sonucunda Roma paralarının naddirliği, küresel ticarete ters etki yaratmış ve örneğin, Hindistan'ın ücra köşelerindeki ticarete bağımlı kentlerin yok olmasına neden olmuştu.⁷¹ Bunun üzerine Hintli tacirler dikkatlerini Güneydoğu Asya'ya çevirerek, tekstilleri için yeni pazarlar aramaya başladılar. Birkaç asır sonra, Endonezya'da baharat yetiştiren adalarla gelişen ticaret bağlantıları, Arap ve Avrupalı tacirlerin Hint limanlarını, baharat ihracatında röle istasyonu olarak kullanmalarını ve

* Paypal: İnternet üzerinden kredi kartı kullanmadan alışveriş imkanı sağlayan bir ödeme sistemi.[ç.n.]

bunları Hint yapını tekstillerle takas etmelerini sağlayacaktı. Cam boncuklar ve yün kumaşlar, Hindistan'dan yaptıkları ihracatın bir bölümünü karşılasa da, Avrupalılar yine de iş yapabilmek için değerli madenlere ihtiyaç duyuyordu. Alıcının daha sonra ödeme yapmaya söz verdiği kredi sistemi de Hint yarımadasında ve Orta Doğu'da gelişti. Ancak, resmi olmayan kredi ağı, bağlantısız bireyler yerine, ister Hristiyan, ister Yahudi, ister Hindu olsun, sadece ticaret yapan aileler arasında geçerliydi.⁷²

On üçüncü yüzyılın sonlarında Cenova, Floransa ve Venedik'te altın paraların piyasaya sürülmesinin sonucu olarak, madeni paralara geri dönülmesi, uluslararası ticarete yeni bir canlılık getirmişti.⁷³ Ancak ticaretin hızı vebanın neden olduğu felaketle azalmıştı. On dördüncü yüzyıldaki Kara Ölümün yıkımı sönerken uzun mesafeli ticaret, Orta Avrupa'da gümüş varlığındaki artışla yeni bir canlılık kazandı. On beşinci yüzyılın ortalarında, maden şaftlarının pompalanması ve gümüşün ayrılmasında kullanılan kimyasal süreçlerle ilgili teknolojik yenilikler, gümüş madenciliğinde patlamaya yol açtı. Japonya'daki gümüş madenleri de Hollandalı tacirlere, Asya'daki işlerini yürütmeleri için gereken değerli madenleri sağlıyordu.

Artan miktarlardaki gümüş —özellikle Almanya'dan gelenler— Venedikli tacirler tarafından, Alman fabrikaları için Suriye pamuğu ve Avrupa'da tüketilmek üzere Asya baharatı satın almak amacıyla kullanılıyordu.⁷⁴ O dönemde Almanya'da basılan gümüş paraların üstünlüğü, asırlar sonra hâlâ hissedilmektedir. ABD para birimi dolar adını, Alman gümüş parası Joachimstaler'in —kısaça "thaler"— basitleştirilmesinden almaktadır.

Her ne kadar Kolomb, Marco Polo'nun ifadesiyle, Japonya'da Cipangu'nun altın damlı evlerini bulamadığı için, hayal kırıklığı içinde öldüyse de, kısa bir süre sonra, Meksika ve Peru'da büyük miktarlarda değerli maden bulunmuştu. Bir tarihçinin belirttiği gibi, "neredeyse kara paraydı."⁷⁵ Avrupalı tacirler daha önce hayal bile edemeyecekleri miktarlarda lüks mallar satın aldıkça, Meksika ve Peru'da köle işçiliği ile çıkarılan gümüş külçeler kısa zamanda Asya'ya akmaya başlamıştı. On yedinci yüzyılın ilk yarısı boyunca, Avrupa'ya her yıl yaklaşık 288 ton gümüş gönderilmiş ve bunun büyük bir bölümü daha sonra, mal almak üzere Baltık, Doğu Akdeniz ve Asya'ya nakledilmişti. Bir asır sonra, Yeni Dünya'dan Avrupa'ya gönderilen yıllık gümüş miktarı beş yüz tona yükselmışti ve bunun yarısından fazlası baharat, ipek, porselen ve diğer lüks malların ithalinde harcanmıştı.⁷⁶ 1621 yılında Portekizli bir tüccarın notlarında şunlar yazıyordu: "Gümüş, Çin'de toplanmadan ön-

ceki yolculuklarında, bütün dünyayı dolaşüyor ve sonra, burada sanki doğal merkezindeymiş gibi kalıyor.”⁷⁷

GÜMÜŞ, TEKSTİL VE BAHARAT ÜÇGENİ

Önce Afrika’da ve daha sonra Brezilya’da Portekizliler tarafından çıkarılan altın, dünya ticaretine katkıda bulunmuştur. 1712 ile 1755 yılları arasında, her yıl onlarca ton altın Lizbon’a gönderiliyor ve egzotik ihracatın bedelini karşılamak üzere Asya’ya iletiliyordu.⁷⁸ Baharat Adalarına ulaşan Avrupalı tacirler —hayretler içinde— kendilerine karanfil, kakule, küçük hindistan cevizi ve tarçın sağlayabilen yerlilerin, gümüşle pek ilgilenmediğini, onun yerine pamuklu kumaş istediğini gördü. Kısa sürede, Hollandalı ve İngilizlerin Hintlilere dokuma tezgâhlarında dokunmuş kumaşları için külçelerle ödeme yaptığı ve sonra, kendi ülkelerindeki pazar için kumaşları Güneydoğu Asya’da baharatla takas ettiği bir ticaret üçgeni oluştu. Bir tarihinin belirttiğine göre, Avrupalılar artık “Meksika ve Peru’daki altın ve gümüş madenlerini, Akdeniz ve Atlantik sahilleri boyunca yer alan pazarlar aracılığıyla, Güneydoğu Asya’nın uzak baharat bahçeleri ve aromatik ormanlarına bağlıyordu.”⁷⁹

Venedik’in büyüyen uluslararası ticarete katkısı, denizcilikte yaptığı yeniliklerin ötesine geçmişti. Başarılı ticareti destekleyen kurumsal yenilikler —bankacılığın gelişmesinden muhasebeciliğe, yabancı para değişimine ve kredi pazarlarına— Venedik’e üstünlük kazandırmıştı. On beşinci yüzyılda, senet, devredilebilir bono gibi kredi olanaklarının gelişmesi ve İngiltere ile Hollanda’da faiz almanın yasallaşması, ticaret hareketlerine hız kazandırmıştı. Örneğin; İngiliz ve Hollandalı Doğu Hindistan Şirketleri, banka gibi çalışmaya başlamıştı. Yurt dışında çalışan ve kendi özel işleri sayesinde bağımsız olarak zengin olan personelinden altın ve gümüş olarak para alıyor ve kendi memleketlerine döndüklerinde, yatırdıkları miktarı faiziyle geri ödemeyi vaat ediyordu. Nakit paranın bu şekilde hazır olması, şirketlerin, külçelerin denizde riskli bir yıl geçirerek Londra, Lizbon veya Amsterdam’dan gelmesini beklemeden mal alıp sevk edebilecekleri anlamına geliyordu.⁸⁰ Ancak, on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başlarında yavaş yavaş azalan gümüş kaynakları ve tacirlerin değerli metal rezervleri konusundaki kaygıları sonucunda, özerk hükümetler tarafından çıkarılan kâğıt paralar ve banknotlar daha da yaygınlaştı. Kâğıt paralar ayrıca, işlemleri de kolaylaştırmıştı. Sadece savaş çıktığında sorunlar yaşanıyordu. Örneğin, Napolyon

Fransa'sı ile Avrupa arasında on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başında yaşanan savaş sırasında Fransız hükümeti altın vaat eden banknotları değerlendirmeyi durdurmuştu.

Ancak, uluslararası ticaretin ikinci kez hız kazanması Yeni Dünya'da —özellikle California'da— önemli miktarlarda yeni altın kaynaklarının bulunmasıyla gerçekleşti. California'yı kısa zamanda Avustralya ile onun altın madenleri izledi ve küresel pazara, ticareti kolaylaştırmaya yetecek kadar değerli maden pompalandı. Altın, dünyadaki tüm kâğıt paraları desteklediğinden —örneğin, bir Amerikan doları, 1.5 gram saf altına eşitti— aslında, tek bir küresel para cinsi vardı. O halde, I. Dünya Savaşı öncesindeki, altın standardının sona erdiği yılların, birçok açıdan küreselleşmenin "altın çağı" olarak değerlendirilmesine şaşmamak gerek. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle devletler altınla ödeme yapmayı askıya almış, Avrupa'daki ve Atlantik Okyanusu'ndaki çarpışmalar, ticareti kesintiye uğratmıştı. Altın standardı 1920'lerde kısa bir süre için geri dönmüş ama, 1929 yılında borsanın çökmesi sonucunda yaşanan Büyük Depresyon yıllarında yine vazgeçilmişti. O tarihte dünya birbirine ticaret ve mali bağlarla o kadar sıkı bağlanmıştı ki, Wall Street'te başlayan sefalet, kısa sürede Amerika'nın tün ekonomik ortaklarına yayılmıştı.

Dünya daha sonra, 1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın dehşetinden çıktığında, yeni bir ekonomik düzen kök salmaya başladı. Hayata dönen Amerikan doları, altına bağlı olup, yeni küresel para birimi haline geldi. Dünya ticaretinde artık Amerikan Doları egemen olmuştu ve bütün ülkeler kendi para birimlerini dolara bağlıyordu. 1920'lerde, müşterilerine hesap açarak alışverişe, benzin istasyonlarında arabalarını doldurmaya ve ellerinde nakit olmadan otellere gitmelerini teşvik etmek amacıyla icat edilen kredi kartı, yeni bir yaşam kapısı açmıştı. Hızla gelişen Amerikan ekonomisi kesinlikle bu kolay tüketiciliği teşvik ediyordu. Tüm alışverişlerde kullanılabilecek evrensel bir kart düşüncesi, New York'ta moda olan bir restoranda yediği bir iş yemeği sırasında yaşadığı bir utanç anında, Frank X. McNamara'nın aklına geldi. Sıra hesabı ödemeye geldiğinde, cüzdanını unutmuş olduğunu fark etti. Müşterilerini eğlendirme konusu, insanın nakit para taşımasını gerektiren temel harcamalardan biriydi, böylece McNamara 1950 yılında ilk evrensel kredi kartını —Dinner's Club kartını— çıkardı ve bunu sekiz yıl sonra American Express izledi. 1970'lerde ortaya çıkan elektronik ağ, o zamandan beri kıtalararası ticareti çok kolaylaştırmıştır. Altın ve gümüş uzun zamandan beri para birimi olarak kul-

lanılmamaktadır, ama, aynı metalik renkleri taşıyan plastik kredi kartları, küresel işlemleri kolaylaştırmak amacıyla onların yerini almıştır.

KİL TABLETLERDEN İNTERNETE

Uzun mesafeler üzerinden mal alıp satmada karşılaşılan en önemli sorun, haberleşme zorluğuymdu. Tacirler, ticaret ortakları ile nasıl haberleşiyorlardı ve ne alınıp satıldığını nasıl takip ediyorlardı? M.Ö. 5000 yılında, şimdi Irak olan yerde yaşayan Sümerler bu sorunun çözümünü yazıyı icat ederek bulmuştu. Bir tacir satılan sığır sayısını yazmak için küçük bir kil tablet ve yarı bir sopa kullanırdı. Diğer uçtaki ortak, tableti okumak için kil kılıfı kırıp, teslim edilen hayvan sayısını doğrulardı. Asurlu tacirimiz Pusu-ken finansçısı ve karısıyla, bu tür kil tabletler aracılığıyla haberleşiyordu. O zamandan beri atalarımız, ticari işlemlerini gerçekleştirmek amacıyla papirüs, deri parşömen, kabartma bambu ve kâğıt kullanmışlardır. Moğolların Çin ve Orta Asya'daki egemenliklerinin doruğunda, kıtalararası teslimat bilgisi ve ticari sözleşmelere imkân sağlamak amacıyla, İpek Yolu boyunca posta istasyonları kurulmuştu. On ikinci yüzyılın sonuna gelindiğinde Cengiz Han, Avrupa'dan başkenti Ulan Batur'a kadar uzanan bir ulak sistemi kurmuştu. Kahire'deki ya da Hindistan'ın Malabar sahilindeki Yahudi tacirler gibi ticaret göçmenleri, mal kuryelerini mektup taşımada da kullanmışlardı ve bunların kalan kopyaları Kahire Genizası'dır. On sekizinci yüzyılda Fransızlar, uzun mesafeler arasında bir görsel sinyalizasyon sistemi kurmuşlar, bu amaçla uzun kuleleri ve hareketli kolları kullanmışlardı.

Ancak, Roma dönemlerinden, Cengiz Han ve Napolyon Bonapart'a kadar geçen sürede, uzun mesafeli mesaj iletimi genellikle sadece hükümdarların kullanımı —uzaklara dağılmış topraklar üzerinde kontrolü sürdürmek ve askeri operasyonlar düzenlemek— içindi. Neredeyse yedi yüz yıl boyunca, sonunda telgraf icat edilinceye kadar, ticaret bilgileri sadece, yolcu ve malların en hızlı taşınabildiği ulaşım imkânlarının hızında iletilebilmişti. Livorno'daki on sekizinci yüzyıl mercan ve elmas tacirimiz Isaac Ergas, Lizbon, Londra ve Goa'daki ticaret ortaklarına sayısız mektup yazmış, ama mercan sevkıyatlarının o pazarlarda ne kadar kazanç getirdiğini öğrenmek için bir yıl ya da daha fazla beklemesi gerekmişti.

Bütün bu beklèmeler 1844 yılında ilk telgraf hattının tamamlanmasıyla sona erdi (telgraf, tam olarak "uzak mesafelere yazı göndermek" anlamına gel-

mektedir). Baltimore'dan Washington, DC'ye tel üzerinden gönderilen ilk test mesajında eski ressam yeni kâşif Samuel Morse uygun bir şekilde şunları yazmıştı, "What hath God wrought?-Tanrı neler yarattı?" Elektromıknatıs ve bakır telden oluşan küçük bir aygıt ve Morse kodunun nokta ve tirelerinden oluşan mesaj, dünyayı daha da yakınlaştırmaya devam eden bir bilgi devrimini başlatmıştı. "Kolomb'un keşfinden beri," diye yazmıştı Londra'daki *Times* gazetesi, "[telgraf sayesinde] insanlık faaliyeti küresinde bugüne kadar yapılan en büyük genişleme dâhil hiçbir şekilde karşılaştırılamayacak kadar büyük bir şey yapılmıştır."⁸¹ Telgraf kablosu, diye yazmıştı Atlantik kablo öncüsü Cyrus Field'ın kardeşi, "insanlık ailesinin zarar gören kesimleri arasında canlı, besili bir bağıdır."⁸²

Diğer birçok buluş gibi telgraf da hızla ticaret hizmetinde yayılmıştı. Avrupalı girişimci Paul Julius von Reuter 1840'larda zaten iş adamları için bir haber sistemi işletiyor, farklı şehirlerden gelen posta güvercinleri tarafından getirilen hisse senetleri kapanış fiyatlarını dağıtıyordu.⁸³ Ticari telgraf yaygınlaştıkça, gönderilen telgrafların büyük çoğunluğu işle, özellikle hisse senetleri ve mal fiyatları ile ilgili olmaya başladı. İlk kez, hammadde fiyatları —minerallerden tahıl ve pamuğa— gerçek zamanlı olarak bulunabiliyordu. Bilgi, tren ve buharlı gemilerle kolayca nakledilebilmeye birleşerek, gerçekten küresel bir pazarın ortaya çıkmasını sağlamıştı. Teller 1848 yılında şehre ulaşınca, Chicago Ticaret Kurulu oluşturuldu. 1867'de, borsa kayıt cihazının icadıyla, ticaret bilgilerinde bir başka canlılık yaşanmıştı. New York'ta bir telgraf operatörü olan E. A. Callahan, değişen hisse senedi fiyatlarını kesintisiz bir kâğıt şeridine otomatik olarak kaydeden bir telgraf makinesi geliştirmişti. Beş yıl sonra Western Union kablo şirketi, telgrafla para havalesi sistemi başlatmış, tüketicilerle tacirleri daha da yakınlaştırmıştır.

Esas olarak Birleşik Devletler'le Avrupa arasında yolcu getirip götürmek amacıyla kullanılmakta olan buharlı gemilerin artık farklı bir görevi vardı. Bilim kurgu yazarı Arthur C. Clark'ın, Apollo uzay projesinin Victoria dönemi muadili olarak tanımladığı olayla, Atlantik Okyanusunun tabanına, suya dayanıklı Gutta-percha ile kaplanmış makaralar dolusu bakır tel döşendi.⁸⁴ Gutta-percha lastiği Malaya adlı İngiliz sömürgesinden geliyordu. 1866 yılında transatlantik kablonun işletmeye alınması iş anlaşmalarını hızlandırdı ve fiyatları keskin bir şekilde aşağıya çekti. Bu pazardaki müstakbel yatırımcılar daha önce, buharlı gemiyle gelen on günlük bilgilere göre sipariş vermek zorunda kalıyor ve siparişlerinin gerçekleştirilmesi de bir on gün daha sürüyor-

du. Artık gerçek zamanlı fiyatlarla donatıldıklarından, transatlantik tacirler alım—satım siparişlerini aynı günde gerçekleştirebilecekti. “Bunun sonucunda,” diyordu Kevin O’Rourke, “iki şehir arasında tıpatıp aynı mal için ortalama mutlak fiyat farkı, anında yüzde 69 azalma gösterdi.”⁸⁵ Telgraf bağlantıları kısa sürede Orta Doğu’dan Hindistan’a ve Asya’nın uzak köşelerine kadar uzanmıştı. 1870 yılında İngiliz Hint Denizaltı Telgraf Şirketi, Londra ile Bombay arasındaki ilk telgraf bağlantısını kurdu. Bir yıl içinde, aynı hat sapa Hong Kong’a uzatıldı. I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Avrupa’yı Uzak Doğu’ya bağlayan dokuz hat vardı, ama bunların bir kısmı, düşman topraklardan geçtiğinden kullanılmıyordu.

Telekomünikasyon ve ulaştırma devrimleri, geleneksel gümrük engelleri yıkılmaya başladıkça ticarete büyük bir atılım sağlayacaktı. Yurtdışı nakliye-yi kısıtlayan İngiliz Tahıl Yasasının 1846 yılında ve Denizcilik Yasası’nın 1849 yılında yürürlükten kaldırılmasıyla, 1870’lere kadar sürecek olan serbest ticaret çağı başlamıştı. İngiltere 1860 yılında, daha serbest ticaret için Fransa ve diğer Avrupa ülkeleriyle anlaşmalar imzaladı ve bu anlaşmalarda “en çok kayırılan ülke” ifadeleri yer aldığından, tüm ülkeler iki yönlü liberalleşmeden yararlanabiliyordu. Ancak, Amerikalı tahıl üreticilerinin rekabeti ile karşı karşıya kalan Avrupalılar, gümrük engellerini yükseltmeye başlamışlardı. Ticaret korumacılığı I. Dünya Savaşı’na kadar düzenli olarak arttı ve Büyük Depresyon, on dokuzuncu yüzyıl küreselleşmesini sona erdirdi.

MELAKA’DAN MEMPHİS’E

Telgraf devrimini 1876 yılında Alexander Graham Bell’in telefon — kelime anlamıyla, uzak mesafelere ses göndermek — adındaki huni benzeri cihazı izlemişti. Ancak, telgrafın aksine, deniz altı telefon kablolarının döşenmesi için seksen yıl geçmesi gerekecekti. New York’tan Londra’yı aramak için telsiz telefonlar vardı ama üç dakikalık bir konuşma bugünün parasıyla 458\$ tutuyordu.

Amerikan Telefon ve Telgraf Şirketi (AT&T) ilk transatlantik telefon sistemini 1956 yılında kurdu ve Japonya ile Hong Kong’a transpasifik kablo bundan bir yıl sonra geldi. 1989 yılında, Kuzey Amerika ile Güney Afrika’yı — Yeni Dünya ile insanların elli bin yıl önce yolculuklarına başladıkları kıtayı — bağlamak amacıyla bir transatlantik kablo daha döşendi. Teknolojik gelişmeler bir yana, 1983 yılında New York’la Londra arasında herhangi bir zaman-

da, aynı anda telefon edebilen insan sayısı yalnızca 4200'dü. Bu elit grubun üyesi olan bir kişinin önce telefonu yazdırması ve sonrada bağlantı sağlanması için saatlerce beklemesi gerekiyordu ve bunun için çok miktarda para alınıyordu. Daha sonra, Xerox tarafından 1966 yılında faks makinesini icadıyla ticaret hız kazandı. Magnafax faks cihazı iri yapılı olup, yaklaşık 17 kilo ağırlığındaydı ve bir sayfayı altı dakikada gönderebiliyordu. Faturalardan tasarımlara kadar, her türlü metin haberleşmesi artık dakikalar içinde dünyanın öbür ucuna gönderiliyor, iş anlaşmalarını ve üretim süreçlerini hızlandırıyordu. Şimdi New York'ta Madison Caddesinde bir moda tasarımcısı bir elbise tasarlayıp, gerçek zamanlı olarak ürün spesifikasyonlarını Shenzhen — Çin'deki elbise fabrikasının müdürüne gönderebiliyordu. Yine 1966'da bir Amerikan Konsorsiyumu ASCII (American Standard Code for Information Interchange — Bilgi Değişimi Konusunda Amerikan Standart Kodu) kodunu geliştirmiş ve bu kod kısa sürede dünyanın her yerinde benimsenerek, metinlerin ve numaraların telefon hatları üzerinden ışık hızıyla iletilmesini sağlamıştı.

Elektronik devrimi dünyayı yerinden oynatmıştı. 1960'ların ortasında Fred Smith adında bir Yale öğrencisi, bilgisayarların gücünün nasıl bir gecede paketler gönderilmesinde kullanılabileceği konusunda bir makale yazdı. Smith'in düşüncesinin tohumları 1970 yılında Federal Express adını verdiği bir şirket kurduğu zaman şekillendi. Şirket, kolileri bilgisayarla izleyerek ve küçük bir jet filosu kullanarak Amerikan şehirlerine hizmet vermeye başladı. İlk gecesinde sadece 186 paket teslim etmişti. Şirket şimdi bütün dünyada hizmet vermekte, günde ortalama üç milyon paket — benim ısmarladığım küçük iPod'dan araba motoruna ve hatta organ nakli için insan organlarına kadar her şey — teslim etmektedir.

Büyüyerek yayılan FedEx'in (telefon rehberinde ve logolarında adları böyle geçiyor) Memphis-Tennessee'deki merkezi, Melaka'nın modern versiyonu gibidir, dünyanın her yerinden mal aktarılan bir limandır. Daha önce gördüğümüz gibi, on beşinci yüzyılda Melaka'da, farklı malzemeler taşıyan tacirler, geri dönüş musonuyla memleketlerine gitmeden önce, aylarca satın alma ve takas yapma işlemleriyle uğraşıyordu. Çuvallar dolusu baharat ve diğer malzemenin her bir tacirin deposundan rıhtıma taşınması için gerekli olan filleri sultan sağlıyordu. Modern Melaka'da durum farklıydı. FedEx'in Memphis'teki merkezinde, bir gecede dünyanın her yerinden binlerce paketin, taşıma bantlarından vızır vızır geçtikten sonra robot kollar tarafından son ulaşacak-

ları noktaya ait konteynırlara yönlendirilmelerini izledim. Büyülü an 02:07'dir. Her gece bu saatte, FedEx merkezinin ortasındaki kocaman salona sessizlik çöker. Her gün bu saate gelindiğinde, üç milyon paket tasnif edilmiş, kaydedilmiş, işlem görmüş ve bekleyen 150 uçağa yüklenmek üzere hazır duruma gelmiştir. Bundan sonra, FedEx jetlerinden oluşan bu hava donanmasındaki her uçak pistte kükreyerek ilerler ve Tennessee'nin karanlık göklerinde kaybolur.

O gece Tennessee'de robot barkod tarayıcılarını iş başında, milyonlarca paketi hedeflerine göre tasnif ederken izledim. Her pakette önemsiz görünen siyah dikey çizgilerden oluşan bir dikdörtgen bulunuyordu. Bu, alçakgönüllü bir yeni teknolojinin, barkodun ya da Evrensel Ürün Kodunun sonucuymuş ve 26 Haziran 1974'de Amerika'daki bakkallarda oldukça tantanalı bir başlangıç yapmıştı. Bugün, dünyanın her yerinde beş milyondan fazla barkodlu ürün taranmakta ve satılmaktadır.⁸⁶ Dükkânların raflarına yerleştirilen sensörler artık ayakkabı kutularındaki, gömleklerdeki veya şampuandaki barkodları okuyup, stoklar azaldıkça sağlayıcıları uyarmakta ve yeni malların, pahalı envanterlere gerek kalmadan, hızla gelmesini sağlamaktadır.

Telgrafın doğuşundan sonra ticaretteki en dramatik değişim elektronik devrimiyle — özellikle kişisel bilgisayar ve World Wide Web (Dünya çapında ağ) ile — gerçekleşmiştir. 1976 yılında, yirmi bir yaşında üniversiteden ayrılmış çok zeki bir genç olan ve milyoner olma hayalleri kuran Steve Jobs, çeşitli parçaları birleştirerek ilk kişisel bilgisayarı oluşturdu. Bir yıl sonra Apple Bilgisayar kurulmuş ve PC (Personal Computer — kişisel bilgisayar) devrimini başlatmıştı. 1980'lerde IBM (International Business Machines — Uluslararası İş Makineleri) bayrağı devraldı, hobiciler için elektronik bir oyuncak olan cihazı, bireyler için güçlü bir üretkenlik aracı haline dönüştürdü. 1990'lara gelindiğinde, dünyadaki PC'leri birbirine bağlamak üzere internet ortaya çıkmış ve atalarımız Afrika'dan ayrılıp dağılmadan öncesinden beri insan toplulukları arasında yaşanan en yakın bağlantıları yaratmıştı.

Ticaret işlemlerini kaydetme yöntemleri Sümerlerin kil tabletlerinden, tüy kalem ve parşömen kâğıt, daktilo ve bilgisayar klavyeleri aşamalarından geçtikten sonra, tablet PC'lere dönüşmüştür. Kelime işleme, hesap çizelgeleri ve veri tabanı yönetiminden, çok sayıda başka yazılıma kadar, ticaretin her yönünü basitleştiren ve hızlandıran paketler geliştirilmişti. Kişisel bilgisayarların sürekli artan işleme gücü ve ayrıca — 1980'lerin ortasında finansal serbest-

liği yakından takip ederek — düzenli olarak düşen fiyatları, küresel ticarete örneği görölmemiş bir hız kazandırdı. Dünyanın her yanındaki milyonlarca bilgisayar artık telefon hatlarıyla birbirine bağlanabiliyordu. Ama birbirleriyle nasıl konuşacaklardı? Bunun çözümünü İngiliz fizikçi Tim Berners-Lee buldu. Berners-Lee, tanınmış Avrupalı atom fiziği laboratuvarı CERN’de danışman olarak çalışmaya başlamıştı ve laboratuvarındaki çeşitli insanlar, bilgisayarlar ve projeler arasındaki bağlantıları hatırlayabilmek için bir program yazdı. Şunları merak ettiğini hatırlıyor:

Bilgisayarlarda saklanan tüm bilgilerin birbirine bağlantılı olduğunu varsayalım, diye düşündüm. Bilgisayarımı, her şeyin her şeye bağlanabileceği bir yer yaratacak şekilde programlayabileceğimi varsayalım. CERN’deki ve gezegendeki her bilgisayarda bulunan her türlü bilgiye ben ve herkes ulaşabilirdi. Tek, küresel bir bilgi alanı olurdu.

O yerdeki herhangi bir bilgi parçası bir adresle etiketlendikten sonra, bilgisayarıma gidip onu almasını söyleyebilirdim. Bilgisayar, her şeye aynı kolaylıkla referans oluşturmayı başararak, daha önce ilgisiz görünen, ama aslında bir ilişki paylaşan şeyler arasındaki bağlantıları simgeleyebilir. Bir bilgi ağı oluşur.⁸⁷

Her şeyi birbirine bağlama olarak bulunduğu çözüm, farklı dillerde programlanmış bütün bilgisayarların anlayabileceği ve bir web tarayıcısının aralıksız olarak okuyabileceği, yazabileceği ve farklı yerlerde bulunan bilgisayarlardan metin, görüntü ve ses aktarabileceği bir işaretleme diliydi (hypertext markup language-HTML). Her şeyi birbirine bağlama düşüncesiyle oyalanmaya başladıktan on yıl sonra Berners-Lee, bir istemci yazılımı — göster ve tıkla tarayıcı — düzenleyici geliştirmiş ve buna World Wide Web (Dünya çapında ağ) adını vermişti. Gerisi tarih oldu. Başka bilginler bir bilgisayardan diğerine elektronik posta göndermenin yolunu buldu. 2006 yılına gelindiğinde, yaklaşık bir trilyon insan — dünya nüfusunun altıda biri — internete bağlanmıştı. 2001 yılında, artık mültimilyoner olmuş olan Steve Jobs, cep boyutundaki müzikçalar iPod ile yine manşetlere geçti. Tüketici dünyasında fırtına yaratarak, 2005 yılında inanılmaz bir şekilde 32 milyar cihaz satıldı. Dünyanın her yerinde müziğin iPod tarafından online olarak indirilebilmesi, milyonlarca insanın, aksi halde bırakın dinlemeyi, hayatında duyamayacağı şarkılardan zevk almalarını sağlamıştır. Benim oğlum için iPod ısmarlamam aynı zamanda, sadece bir kaçını sayacak olursak, Çin, Japonya, Güney Kore ve

Malezya'daki fabrika işçileri için iş anlamına geliyordu. Onlar makinenin kalbine giden bileşenleri üretmişlerdi.

YENİ MUSON RÜZGÂRI

İnternetin yükselişi, fiber-optik iletişim ile el ele gerçekleşmiştir. Lazer —dar, tek yönlü ışık hüzmesi— ve ışık vurumlarıyla bilgi taşıyabilen fiber-optik kablo üretimindeki başarı, iletişim alanında devrim yaratmıştı. Lazer ışınlarının ses ve görüntüleri, ışık hızıyla dünyanın uzak köşelerine taşınmasını sağlayan ince fiberglas teller, yeni, maddi olarak karşılanabilecek, anında iletişim çağını başlatmıştır. On dokuzuncu yüzyıl ortasındaki telgraf operatörleri, Samuel Morse'un nokta ve tirelerinden belki dört veya beş tanesini bir saniyede gönderebilirken, yirminci yüzyılın sonunda hızlı işlemciler ve fiber-optik kablo saniyede, 1 gigabite ya da 1.000.000.000'a kadar hızla 1 ve 0'lar iletebiliyordu. *Encyclopedia Britannica*'nın tamamı göz açıp kapayıncaya kadar gönderilebiliyordu.

1988 yılında ilk transatlantik fiber-optik kablo döşendikten sonra, aynı anda yaklaşık 37.800 çağrı yapılabiliyordu. Daha sonra, 1990'ların ortalarında döşenen yeni kablolar, daha önceki tüm denizaltı kablolarının toplamından oluşan bütün ağdan daha fazla trafik taşıyabiliyordu.⁸⁸ 1996 yılında, Avrupa ile Kuzey Amerika arasında aynı anda yapılabilen çağrı sayısı 1,3 milyon ve Asya'ya yapılabilen çağrı sayısı yaklaşık bir milyondur. Buna, 1960'ların ortasından beri fırlatılan 150'den fazla haberleşme uydusuyla aşılacak yeni kapasiteyi eklersek, dünya çapında bir milyon daha kişiye bağlanma imkânına sahip olursunuz.

İşletmeler bu yeni fırsatları değerlendirme konusunda hiç zaman kaybetmemişti. Chicago Borsası 1999 yılında kapanış saatinden sonra da ticaret yapılmasına izin vermeye başladı ve yirmi dört saatlik pazarın doğmasına neden oldu.⁸⁹ Dünyanın her yerinde, telefon veya yüksek hızda kabloya bağlı bir bilgisayar terminalinin başına oturarak, tahvil ve hisse senedi alıp satabilirsiniz. Mevcut mal ticaretine döviz değişimini de ekleyince, dünyada 1983 ile 1992 yılları arasında döviz ticaretinde yedi kat artış gözlenerek 160 milyar dolara ulaşmıştı.⁹⁰ Bunu izleyen on yılda, yüksek hızda ağlar üzerinde, döviz ticareti ikiye katlanarak, günde bir trilyon dolara ulaştı. Bu miktar, Everest Dağı'nı cüce gibi gösteren, 120 mil yükseklikte yüz dolarlık banknotların üst üste yığılmasıyla ölçülebilir.⁹¹

İnternetin gelişmesi, Hindistan'ın önde gelen yazılım şirketi Infosys Technologies'in kurucusu N. R. Narayana Murthy gibi yeni bir tür tacirin doğmasına yardımcı olmuştur. Ufak tefek, gözlüklü Murthy, fakir bir aileden gelen çok zeki bir yazılım mühendisiydi. Üniversiteyi bitirdikten sonra ilk rutin kodunu yazarken çok gerilen Murthy, altı programcı arkadaşıyla birlikte 1981 yılında Infosys'i yarattı. "Kendimiz için, Hint toplumu için ve belki de, dünya için diye hayal ediyorduk," diye hatırlıyordu, "daha parlak bir gelecek yaratma umuduyla Bombay'da küçük bir odaya tıksişp kalmıştık."⁹² Şirket, kişiye özel yazılım programları yazarak müşterilere hizmetini satıyordu. 1980'lerde bürokratik engellerle ve bilgisayar bağlantısı yokluğu ile karşı karşıya kalan Murthy, bir "araba tamircisi" modeli geliştirdi. O ve meslektaşları yabancı müşterilerin mekânlarına gidiyor, programları yazıyor ve eve nakit parayla dönüyordu.

Murthy, küreselleşmenin ürünü olduğu kadar destekçisi olan birçok girişimciden biridir. Murthy bana, bürokratların direnci ve altyapı eksikliği gibi maddi engellerle karşılaşmasına rağmen, küreselleşmenin getirdiği model değişimini gördüğünü anlattı. Küreselleşmeyi, "sermayeyi en ucuz olduğu yerden almak, yeteneği bulunduğu en iyi yerden almak, maliyetlerin en uygun olduğu yerde üretmek ve pazarların ulusal sınırlarla kısıtlanmadığı yerlerde satış yapmak" olarak gördüğünü söylüyor. 1990'larda Hindistan'da yaşanan liberal ekonomi reformu telekomünikasyon sektörünü canlandırmış ve iletişim maliyetleri düşerken o kısıtlamaları kaldırmıştı. Birinci yüzyılda, artan sayıda taciri Hindistan'ın baharat sahiline getiren muson rüzgârlarının keşfedilmesinden çok farklı olmayan bir şekilde, bilgisayar ve iletişim devrimi de hizmetlerin dışarıya açılmasına ve elektronik tabanlı küresel teslim modelinin oluşmasına imkân sağladı. 1990'ların sonundaki dot-com patlaması sırasında okyanus yataklarına serilen fiber optik kablo yığını ve daha sonraki iflaslar, maliyetlerin düşmesine neden olmuştu. Hintli ve Singapurlu firmalar, iflas eden fiber-optik ağ sahiplerinin aceleyle yaptıkları satıştan en çok yararlanan şirketler olmuştu. Bunun sonucunda Asyalı şirketler, neredeyse yepyeni optik bilgi yollarını, yüzde 95 veya daha çok indirimli elde etmeyi başarmıştı.⁹³ Hindistan'ın telekom devi VSNL (Videsh Sanchar Nigam Ltd.) AT&T'nin eski deniz altı fiber optik ağını, iflas eden Tyco firmasından yalnızca 130 milyon dolara aldı. Bu ağın geliştirilmesi orijinal sahibine 3 milyar dolara mal olmuştu.⁹⁴

Infosys'in Bangalore'daki gelişen yerleşkesine yaptığım ziyaret sırasında, fiber optikle ilgili bu yeni muson dalgasının ticaret için ne anlama geldiğini ilk elden gördüm. Bu, mesafenin önemsiz olduğu yerlere hizmet sunan bir uzun mesafeli ticaretti. İki yüz kişinin oturabildiği büyük bir salonda, kocaman, duvar boyutundaki bir televizyon ekranı, Infosys'in sunabileceği çeşitli ürünleri tartışmak amacıyla, dünyanın farklı köşelerindeki müşterilerle mühendisleri canlı olarak yüz yüze getiriyordu. Yaprak halindeki yerleşkenin bir başka havalandırmalı salonunda, çok sayıda programcı bilgisayar terminallerinin başına oturmuş, müşterilerinin Frankfurt, Londra ve New York'taki ana bilgisayarlarına bağlanmıştı. Bunlar, kıtalarca uzakta bulunan yabancı müşterileri için geliştirdikleri birkaç milyon dolarlık yazılım uygulamalarının ince ayarını yapıyorlardı. Dünyanın en zengin 500 küresel şirketinin önemli bir bölümü şimdi müşterileri konumundaydı ve 1981 yılında 250 dolar sermayeyle kurulmuş bir şirket, 2006 başında, yaklaşık 22 milyar dolarlık bir pazar sermayesine sahip olmuştu.

Fiber optik kablo ve pahalı olmayan sesli internet telefonu (VOIP), Senegal gibi ülkelerde yeni girişimcileri harekete geçirmiş ve Avrupa ile Afrika kıtası arasında yepyeni bir bağlantı oluşturmuştur. Yakın zamana kadar esas olarak fındık ihraç eden Senegal şimdi, eğitilmiş genç insanlarıyla internet üzerinden hizmet ihraç etmektedir. Dakar'daki Premium Contact Center International çağrı merkezinin mavi halı kaplı ofisinde genç kadın ve erkekler, parıldayan bir dizi bilgisayar ekranının karşısında oturarak, yavaşça telefonlara mırıldanmaktadır. Hattın diğer ucundaki Fransız müşteriler, çağrılarının iki bin beş yüz mil uzaklıktaki bir başka kıtadan yanıtladığını fark etmemektedir. Fransız firmalarıyla çalışan Senegalli personel, çamaşır makinesi satınakta, müşteri araştırmaları yapmakta ve internetle ilgili sorguları yanıtlamaktadır. "Çalışmamızı, Fransa'dakinden yüzde 20 ile 40 arasında daha ucuz fiyat vererek başlattık," diyor Abdoulaye Sarre, şirketin tatlı dilli üst düzey yöneticisi, büyük, havalandırmalı bürosunda. Çağrı merkezi hizmeti Fransız müşterilere tasarruf ve Senegalli personele, ortalama maaşın üzerinde bir ücretle, müşteri danışmanlığında yepyeni bir kariyer imkânı sağlamaktadır.

İnsanların kaya taşı ve giysi takas etmeye başladığı, yaklaşık beş bin yıl öncesinden beri, tacirlerin sayısı ve sınırlar ötesine gönderdikleri mal çeşidi —harika bir şekilde— artmıştır. Asurlu Pusu-ken'den Yahudi Abraham Yiju'ya ve Tomé Pires'den Jean de la Roque'a ve Steve Jobs'dan Narayana Murthy'e, tacirler sürekli olarak mallarının kapsamını genişletmiş, daha geniş

pazarlara ulaşmış ve dünyayı bütünleştirmişlerdir. Kâr dürtüsü onların daha hızlı ve daha yüksek kapasiteli ulaşım yolları ve daha çabuk ve doğru ödeme şekilleri aramaya itmişti. Devamlı hızlanan işlem kapasitesine sahip kişisel bilgisayarların ortaya çıkması, fiber optik telekomünikasyonun değişen hızıyla birleşince, etkin bir şekilde, mesafeyi bir hamlede elimine etmiş, artık coğrafyanın etken olmadığı yeni bir ticaret ve sanayi türünün temelini atmıştı. Binlerce e-ticaret sitesi — Amazon’dan Travelocity’e — evlerinin ya da bürolarının rahat ortamından kitap, elektronik cihazlar ve hatta tatil paketleri satın almayı tercih eden müşterilere hizmet vermek amacıyla mantar gibi türemişti. 1995 yılında eBay’le, küresel internet bit pazarıyla, “eski” mükemmel ticaretin yeni bir türevi doğdu. Pazar taciri ataları gibi, sıradan insanlar şimdi kullanılmış eşyalarını, eski film posterlerini ve incik boncuklarını, potansiyel olarak en yüksek teklifi verenlerden oluşan, küresel olarak birbirine bağlanmış bir topluma satabilirdi. Banka ile alıcı arasındaki aracı olarak, online ödeme sistemi PayPal’ın ortaya çıkması, dünyanın her yerinde, banka veya kredi kartı hesabına sahip herkesin, sizin atmaya hazır olduğunuz eski bir kitap veya kamera için teklif verebileceği anlamına geliyordu.

Benim iPod’u — birçok ülkenin bileşeninden bir araya getirilen ve kırk sekiz saatten az bir süre içinde, Federal Express tarafından New Haven’daki evime teslim edilen — bu kadar kolay alabilmem, binlerce yılda gelişen küresel pazarın yalnızca küçük bir örneğidir. Bugün satın aldığımız üretilmiş malların çoğu, Martin Kenney’in belirttiği gibi, “koreografisi dikkatli bir şekilde hazırlanmış milletler üstü, maceralı bir yolculuğun sonucudur.”⁹⁵ Bu arada, kesintisiz uluslararası ödeme ve takas sisteminin — iPod’un bedelini kişisel kredi kartıyla ödememe imkân veren sistemin — ortaya çıkması, Romalıların döneminden İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan şirketlerine kadar tacirleri köstekleyen bir engeli ortadan kaldırmıştır. Yeni satın aldığım malı gönderme zamanı geldiğinde, çıkıp bir deve sürücüsü veya bir Hollanda fluyt’u sahibi aramaya ya da muson rüzgârını beklemeye gerek kalmamıştı. Binlerce kilometre uzakta üretilen bir ürün elde etmek için bunların hiç birisine ihtiyacım yoktu, çünkü bir kişisel bilgisayarım, internet bağlantım, kredi kartım ve beyaz bir FedEx kamyonet tarafından ücretsiz olarak getirilecek bir ev adresim vardı.



3. Bölüm

İçerideki Dünya

İnsanın ürettiği, anlayışımıza uygun ve bize zevk veren her şey, kökeni nerest olursa olsun, bir anda bizim oluyor.

—*Rabindranath Tagore, C. F. Andrews’a mektup, 13 Mart 1921.*

Seattle’ın yaklaşık 150 yıl önceki doğumundan beri, Zümrüt Şehir, 1999 Kasım’ında sokaklarında gördüğü türde bir vahşete tanık olmamıştı. Organizatörler, Pasifik’in mavi suları kıyısındaki şehir, Dünya Ticaret örgütünün ilk zirvesinin ev sahibi olarak seçildiğinden beri, sorun olabileceğinin farkındaydı. Dünyanın her yerinden gelen her politik görüşten protestocular —işçi sendikası üyelerinden öğrencilere, tarımcılardan çevrecilere— küreselleşmeye karşı tavır almak amacıyla Seattle’da toplanmayı planlamıştı. Clinton yönetimine, olayın gururlu ev sahibine, serbest ticaret aracılığıyla destekledikleri küreselleşmenin, insanlara zarar verdiğini açıkça göstermek istiyorlardı. Gelişmekte olan ülkelerdeki pazarları açma konusundaki acımasız baskı, zengin

Mocha, Yemen’de Fransız kahve tacirleri, 1710. Resim, Jean de la Roque, *Voyage de l’Arabie heureuse* (Amsterdam: Steenhower, 1716)’dan alınmıştır.

çok uluslu şirketlere yardım ediyor, ama onların dışındaki herkese ve her şeye zarar veriyordu. Gelişmiş ülkelerdeki işçiler, Çin ve Endonezya gibi ülkelerde, sağlığa zararlı ortamlarda daha az paraya insan çalıştıran işyerlerine düşen işlerini kaybediyorlardı. Şirket kârı yolunda, dünyadaki yağmur ormanları yok oluyordu ve daha büyük av peşinde koşarak okyanusları tarayan şirketler, deniz kaplumbağaları için yok olma tehdidi oluşturunuyordu. Protestocuların öfkelerini göstermeleri için Seattle'den, Amerika'nın en güçlü küreselleşme şirketlerinin — Boeing, Microsoft ve Starbucks — bulunduğu şehirden daha iyi bir yer var mıydı?

Seattle yetkilileri ve federal görevliler, protestocuların “Deniz şehrini kapatmak” için elli bin güçlü “küreselleşme karşıtı seferberlik” planladığını biliyordu. Göstericileri, dünya liderlerinin ve Dünya Ticaret örgütü (WTO) görevlilerinin toplanacağı konferans salonundan uzak tutmak amacıyla binlerce emniyet görevlisini toplamışlardı. Ama zirvenin başlaması gereken günden bir gece önce başlarına neler geleceğini öngörememişlerdi.

Şehri saran ve toplantının iptal edilmesine neden olan kargaşanın unutulmayan sahnelerinden biri, Darth Vader tarafından — göz yaşartıcı bomba ve biber spreyi kullanan polisler gibi — boşaltılan Washington Devlet Konvansiyon ve Ticaret merkezinin girişinde değil, şehrin iş merkezi semtinde gerçekleşmişti. Milyonlarca televizyon seyircisi ekranlarındaki küçük drama, genç bir erkeğin çöp tenekesini kaldırarak, bir Starbucks kahve dükkânının cam kapısına doğru fırlattığını gördü. Oradan geçmekte olan yaşlıca bir kadın genç adamı azarlayarak, “Yapma. Ülkemizi ve şehrimizi gülünç duruma düşürüyorsun,” dedi. “Bu bir öz savunma,” diye haykırdı protestocu yanıt olarak. “Kendini neye karşı koruyorsun? Pencereye karşı mı?” diye bağırды kadın hayretle.¹

Seattle'ın savaş alanında döndüğü gün ulusal televizyonun ana yayın saatinde gösterilen barbarlık, küreselleşmenin binlerce ciddi eleştirmeni için utanç kaynağı olmuştu. Ama WTO toplantısının iptal edilmesine yol açan yoğun protestolar yine de, protestocuların kabul edilemez küreselleşme eşitsizliği olarak gördüğü olguya dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştı. Seattle protestolarına katılan Global Exchange gibi kuruluşlar, uzun zamandır Starbucks ve diğer önemli kahve toptancılarının kahvelerini küçük üreticilerden adil rekabet fiyatlarıyla satın almalarında ısrar ediyorlardı ama başarılı olamamışlardı. 454 gramı için önerilen 1,50\$'lık adil rekabet fiyatı ile şirketlerin aynı miktardaki kahve çekirdeği için gerçekte ödedikleri 50 sent arasındaki

farkın, büyük şirketler için acayip bir kâr anlamına gelirken, küçük üreticiler için yoksulluk ifade ettiğini savunuyorlardı.

WTO Seattle zirvesi, Starbucks şubeleri ile diğer çok uluslu şirketlerin dükkânlarının yıkımıyla hatırlanmaktadır, ama gösterilere katılan protestocular arasında geniş bir işçi kitlesi, çiftçiler, öğrenciler ve çeşitli şikâyetleri bulunan profesyoneller yer alıyordu. Ucuz maliyetli üreticilerin “damping”ini protesto eden Amerikalı işçiler —çelik imalathanelerinden tekstil fabrikalarına kadar— ile kirletme uygulamalarına ve Asya ile Latin Amerika’daki kahve yetiştiricileri gibi yabancı işçilerin sömürülmesine karşı çıkan çevre ve insan hakları kuruluşları vardı.

Aslında Seattle’daki protestolar, küreselleşmenin iki yönlü yapısını vurgulamaktadır. Yüzyıllar boyunca devam eden ve temel maddeleri içeren uzun mesafeli ticaret, kesinlikle dünyayı daha yakınlaştırmıştır. Bir yerde yetiştirilen pamuk, başka bir yerde kıyafete dönüştürülüyordu; Kenya’daki kahve toplayıcılarının ağır işçiliği, New York ve Londra’daki perakende kahve satıcılarına bol kâr sağlıyordu. Az para ödenen işçilere ve küçük yerel üreticilere duyulan temel insani sempati, dünyayı daha da yakından bağlamıştı. İnsanlar, uzak diyarlardaki talihsiz kahve yetiştiricileri için üzülmüyordu. Ayrıca, Amerika’daki işleri “çalarak” gelişmekte olan ülkelerdeki kötü koşullarda işletilen yerlere gönderen şirketlere de kızıyorlardı. Amerikan tekstil sanayiinin en büyük işçi sendikası olan UNITE, denizaşırı akışı teşvik ettiği için WTO’yu protesto etmek amacıyla tüm gücüyle Seattle’daydı. Tabii, Seattle’daki ayaklanmanın dramatik görüntülerinin, dünya çapında milyonlarca televizyon ekranına yansımaya imkân sağlayan iletişim devrimi de, aslında küreselleşmenin ürünü olan küreselleşme karşıtı hareket konusunda küresel bir bilinçlilik yaratmıştı. Bu bölümde, giydiğimiz kıyafetler, içtiğimiz kahve ile Bilgi Çağına güç veren ve her yerde bulunan mikroçip gibi her gün kullandığımız malların aslında, binlerce yıllık ticaret bağlantıları, askeri fetihler ve fiziksel dünyanın keşiflerinin yarattığı bağlantılılıktan kaynaklandığını göreceğiz. Pamuk, kahve ve mikroçipler yaygınlaştıkça, dünyanın birbirine bağlılığı ve bağlantılılığı da artmıştır. Amerikan pamuk tekstili işlerinin kaybı konusunda Seattle’da yapılan protestolar birçok açıdan, on yedinci yüzyılda İngiltere’de East India Şirketinin bürosuna saldıran dokumacılar tarafından hissedilen öfke ve umutsuzluk ile bir asır sonra Sanayi Devrimi ve İngiliz vergileri nedeniyle geçimlerinden olan Hintli dokumacıların sessiz ölümünün devamıdır. Kahve, Kuzeydoğu Afrika’daki ilk evinden çıkıp yayıldıkça, bu ko-

yu renk demi içenler ve ihbar edenler — Müslüman ulemalar, Hıristiyan rahipler, sultanlar ve hatta kahvelere dalan kocalarının yokluğundan bıkan kadınlar — arasında benzer duygular yaratmıştı. Tabii, çeşitli öfkelerinin ardında yatan gerekçeler, Seattle'daki Starbucks kafelere saldıran vandallarınkinden farklıydı. Ama on altıncı yüzyılda Osmanlı güvenlik güçlerinin İstanbul'daki kahvehaneleri basması, Seattle'daki protestoların, uydu televizyonu ve internet aracılığıyla gördüğü dünya çapındaki ilgiyi görmemişti. Bütün elektronik aletlerde bulunan küçücük silikon dilimi — mikroçip — küreselleşme karşıtı protestoları dünya çapında bir olay haline dönüştürmeye yardımcı olan suçluydu. Ama mikroçipin kendisi de, binlerce yıllık keşfin ve küresel etkileşimin ürünüdür. İki Amerikalı tarafından icat edilen mikroçip aslında, "her yerde" yapılmaktadır. Aşağıda göreceğimiz gibi, pamuk, kahve ve mikroçip gibi günlük malzemelerin hepsinin içinde, küreselleşme temsilcilerinin dünyanın bağlantılılığını oluşturmasının hikâyesi yatmaktadır. Intel'in her yerde kullandığı logosunda vurduğu sloganı — "Intel Inside" (İçinde Intel var) — yeniden uyarlayacak olursak, pamuk, kahve ve mikroçiplerin İçinde Dünya bulunmaktadır.

PAMUK PARADAN DAHA AKICI

Atalarımız kendilerini örtmek için hayvan derilerini ve türlerini, ağaç kabuğunu, örülmüş çimen ve çeşitli bitki liflerini denemişlerdi, ama sonunda pamuk galip gelmişti. Botanikçiler, — şimdi, gömleklerden ayakkabı bağına kadar, gerçekten hayatımızın kumaşını sağlayan — *Gossypium* türünün, birbirinden bağımsız olarak hem Eski Dünya'da, hem de Yeni Dünya'da geliştiğini söylemektedir. Ama bu tür, Kolomb'un yolculuklarına kadar Kuzey Amerika dışında bilinmiyordu. O zamandan beri dünyanın her yerine yayılmış olup, şimdi pamuk üretiminin yüzde 90'ını oluşturmaktadır. Ama, insanlığın Eski Dünya'daki ilk dört bin yıllık tarihinde pamuk, esas olarak Hindistan ve Mısır'la bağlantılı, değerli bir malzemeydi.

Yabani pamuk (Arapça *koton* kelimesinden türemiştir), M.Ö. 2300 ile 1760 yılları arasında bir zamanda Hindistan yarımadasında Indus Nehri vadisinde evcilleştirilmişti. Hintlilerin pamuklu giysi dokuması ve solmayan renklerle kumaş boyama konusundaki becerileri, komşuları tarafından hemen keşfedilmişti ve altın, gümüş ve değerli taşlar karşılığında kumaş satın almak üzere tekneler ve deve kervanları göndermeye başlamışlardı. M.S. birinci yüzyılda

muson rüzgârının keşfedilmesiyle, okyanusta gidebilen gemiler, Hindistan'la mevcut kervan ticaretine katılmıştı.

Her ne kadar M.Ö. birinci yüzyılda Çin'de de bir pamuk türü biliniyorsa da, Çin'de toplu kitlelere hizmet eden geleneksel tekstil sanayiinin temelinde kenevir lifi vardı. Güneydoğu Asya kanalıyla Hindistan'dan getirilen pamuğun, Çin'de önemli bir ticari tarım ürünü olarak değer kazanması M.S. onuncu yüzyıldan önce gerçekleşmemişti.² Çin'de büyük çaplı pamuklu giysi üretimi on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda başlamış ve Yangtze Havzası'ndan Kore ve Japonya'ya yayılmıştı.³ Ancak, başından itibaren, krallık elitleri tarafından kullanılan ipek, Çin'in temel ihracatı olmaya devam etmişti. Buna karşılık Hintliler, solmayan renklerde bitki boyalarını ve tahta kalıplarla baskı tasarımlarını keşfederek, ihraç edilebilir pamuklu kumaş imalatına başlamıştı. Ayrıca, pamuğu çekirdeklerinden ayırma sanatında ustalaşmışlar, lifleri döndürerek iplik haline getirerek, bambu ve ahşaptan yapılmış el tezgâhlarında kumaş dokumaya başlamışlardı. Ancak, lif keşfedildikten ve temel teknoloji yayıldıktan sonra, başkaları da katılıp, daha da geliştirmişti. Mahatma Ghandi tarafından, sömürge karşıtı mücadele sırasında Hindistan'ın kendi kendisine yetmesinin simgesi olarak, popüler hale getirilen Hint çırığının, on üçüncü yüzyılda İran'dan alınmış olabileceğine ilişkin göstergeler bulunmaktadır. Çırığın Hindu karşılığı olan *Charkha* kelimesi Pers kökenlidir.⁴

Evcileştirilmiş pamukla birlikte, Hindistan'dan dokuma teknolojisi de yayılmıştı. Çin teknolojisinin tarihini inceleyen Mark Elvin, Çin'de, "pamuğun tanıtılması, beraberinde, belki de Hindistan'dan pamuk çekirdeğinin ayıklanmasını da getirmiş, bu arada çoklu iğne sahip ve ayak pedallıyla sürülen çırık icat edilmişti," diye yazmaktadır.⁵ Song hanedanı (960-1279) dönemine gelindiğinde pamuk dokumacılığı, Çinlilerin teknelerinde branda yelken kullanmalarına imkân sağlayacak kadar gelişmişti.⁶ On yedinci ve on sekizinci yüzyılda pamuk dokumacılığı Çin'deki en büyük sanayi olarak ortaya çıkmıştı. Binlerce köylü, günlük pazarlarından ham pamuk satın alıp, evlerinde döndürerek veya dokuyarak —genellikle vergi ödemek üzere— ek kazanç sağlıyordu.

600 yılı gibi eski bir zamanda, pamuk Hindistan'dan Irak'a getirilmiş ve buradan Suriye, Kıbrıs, Sicilya, Tunus, Fas, İspanya ve sonunda Mısır'a yayılmıştı.⁷ Onuncu yüzyıla gelindiğinde Araplar, pamuk ekimini daha da batıya, Portekiz'e götürmüştü. Ancak, pamuğun birinci bin yılda bu kadar yayılma-

sına rağmen, kumaşlar çoğunlukla evlerde tüketilmek üzere ve ek gelir sağlamak amacıyla dokunuyordu. Kaliteli pamuklu kumaş hâlâ ithal ediliyordu. İslamiyet'in kutsal hac döneminde büyük yıllık kumaş pazarı Cidde'de ve Mekke'de düzenleniyordu ve orada satılan tekstil yığını Mısır ve Hindistan'dan gelmeye devam ediyordu.⁸ Sanayi Devrimine kadar, Hindistan yapımı tekstil, dünyadaki en büyük ana üretim ihracatı olmayı sürdürdü. Hindistan'ın 1700 yılında dünyadaki brüt yerel ürünlerin yaklaşık yüzde 25'ini karşılamasının ardındaki temel unsur, pamuklu tekstiliydi. Bu onur o tarihten sonra Çin'e geçmiştir. Ama tekstil ithalatı Hindistan açısından yirminci yüzyılda Çin, bol işçiliği ile büyük hacimlerde kumaş üretebileceği tekstil makineleri satın alıncaya kadar, neredeyse tekel olmaya devam etmiştir.

Hindistan'ın pamuklu tekstilleri, Romalılar döneminden beri Kızıldeniz, Arap denizi ve Hint Okyanusu ticaretinde imrenilen bir ticaret malı olmasına rağmen, Avrupalılar Hint pamuğunu ancak Vasco da Gama 1498 yılında nakliye konusunda öncülük ettiği zaman keşfetmişti. O zaman bile, Portekizliler giysiler için kumaş yerine, Bengal'deki karışık desenlerle işlenmiş pamuklu yorganlarla daha çok ilgileniyorlardı. Portekiz Kralı Henry'nin, Fas sultanına gönderdiği hediyeler arasında, "Bengal'in işli yatak örtüleri" yer alıyordu.⁹ Ama kısa süre sonra, Asya'ya baharat almaya gelen Hollandalılar ve İngilizler, bu alımları gerçekleştirebilmek için gerekli olan para biriminin Hindistan'ın pamuklu tekstili olduğunu anladılar. Hollandalılar ayrıca, Yeni Dünya'ya gönderilmek üzere köle satın almak için, kareli ve çivit rengine boyanmış Hint kumaşları ihraç ediyordu. Kölelere giydirilen mavi pamuklu Hint dokuması "keder giysisi" olarak bilinmeye başladı.¹⁰

Asırlar boyunca tamamen keten ve yünle giyinen Avrupalılar (ipek giyen zenginler hariç), sonunda pamuğu keşfetmişti. Açık ve solmayan renklere sahip, hafif, yıkanabilir pamuklu kumaşlar moda olmuştu. Hindistan'da pamuklu üretimi hızla gelişmişti, ama döndürme ve dokuma teknolojisi asırlar boyunca temelde aynı kalmıştı. Hızla gelişmişti, çünkü giderek daha fazla işçi pamuk yetiştirmeye ve kumaş üretmeye zorlanıyordu. Uzmanlıklar oluşmuştu ama yalnızca kumaş çeşitlerinde ve desenlerinde. Gujarat'ta ve Coromandel sahilinde, köylerin tamamı tekstil üretiminde uzmanlaşmıştı. İşçilere, şart koşulan zamanlarda belirli miktarda kumaş üretmeleri için malzeme veya nakit avans veriliyordu. Köy evlerinde tek bir çıktıkta örülen pamuk, öküz arabalarından oluşan kervanlarla, sahil kasabalarında ve limanlarında yüzlerce dokuma tezgâhı barındıran atöyelere taşınıyordu, bitirilen tekstil de bura-

dan Avrupa'ya ihraç ediliyordu. Kumaşın iyi kalitesinin yanı sıra, Hint kumaşının en çekici yanı, parlak renkleri ve desenleriydi. Hintliler, yıkanınca solmayan parlak bitki boyaları yaratma sanatında ustalaşmıştı. Hintli üreticiler, artan talebi görünce, desen ve renk konusunda Avrupa ve Asyalıların zevklerine hızla uyum sağlamışlardı.¹¹ Endonezya'dan Nijerya'ya, yabancı alıcılar, yerel motiflerini içeren desen ve modelleri veriyor, tacirler de bunları, bir sonraki sezonda teslim edilmek üzere Hindistan'daki köy dokumacılarına götürüyordu.¹²

KÂFİRLERİN İPLİĞİNDEN SAKININ

Hindistan'da gelişen protokapitalist sistem — Avrupa'da geliştirilen (tacir gıysi satıcılarının, kendilerinin sahip olduğu yünü işlemek ve dokumak için çiftçileri çalıştırdığı) “zorlama sistemi”ne benzeyen sistem — artan talebi karşılamak üzere genişletilebiliyordu. Hint tekstili için o kadar büyük talep vardı ki, İngiltere'nin sürekli bir ticaret açığı vardı ve bu durum, yaklaşık yedi yüz yıl önce Romalı tarihçi Pliny'nin yakındığı durumdan çok farklı değildi.¹³ 1710 ile 1759 yılları arasında Doğu Hindistan Şirketi, çoğu pamuk olmak üzere, dokuz milyon sterlin değerinde mal ithal etmiş ve yirmi altı milyon sterlin tutarında külçe ihraç etmişti.¹⁴ 1695 yılında Hindistan'ı ziyaret eden İtalyan gezgin Gemelli Careri, dünyada dolaşan bütün altın ve gümüşün sonunda Moğol İmparatorluğuna ulaştığını iddia etmişti. On altıncı yüzyılda Yeni Dünya'dan dışarı çıkarılan tahmini on yedi bin ton gümüşün yaklaşık altı bin tonu, Avrupa'nın ithalâtının karşılığını ödemek üzere Hindistan'a verilmişti.¹⁵ Bu ticaretin doruğunda, on sekizinci yüzyılın başında Hindistan dünyaya, yılda yirmi yedi buçuk milyon metre ince ve kalın kumaş ihraç etmişti.¹⁶ Hindistan'ın tekstilde dünyaya egemen olması İngiliz ipek ve yün dokumacılarını telaşlandırmıştı. Romalılar döneminde, ipek ithalâtını yasaklamak için, ahlaki nedenler (örneğin kadınlar tarafından giyilen ince, şehvet uyandıran kıyafetler karşısında duyulan dehşet) öne sürülmüştü. Asırlar sonra, bazı İngilizler, pamuk ithalâtını yasaklamak için dindarlığın yeterince iyi bir neden olduğunu düşünmeye başlamıştı. *England Treasure by Forraign Trade* (1664) kitabında Thomas Mun, dindar Hristiyanların kafirler tarafından üretilen pamuklu kumaşları giymemelerini öğütlemişti.¹⁷ Protestolar ve işçi ayaklanmaları sonunda İngiltere'nin 1701 Basma Yasası'nı uygulamasına, Hint tekstillerinin ithalinin ve giyilmesinin kısmen yasaklanmasına yol açtı. Ancak, protes-

tolar devam etti. Hindistan'ın pamuklu kumaşlarının cezalandırılmasına karşı galeyana yaşanan yerlerden biri, daha önce Fransa'da Protestanlara yapılan zulümden kaçarak, ipek dokumak üzere dokuma tezgâhları kuran birçok Huguenot'un yaşadığı Spitalfields'di. Tarihi bir anlatımda belirtildiği gibi:

Hint basmalarının ve baskılı keten giymenin giderek daha çok moda olması, 1719 yılında ciddi karışıklıklara neden oldu. 13 Haziran'da 4.000 'Spitalfields'lıdan oluşan bir grup dokumacı, şehrin sokaklarında yürüyerek, Hint basması veya keteni giyen, bulabildikleri tüm kadınlara saldırdılar ve onlara mürekkep, nitrik asit ve başka sıvılar döktüler. Belediye Başkanı, isyancıları bastırmak için Eğitimli Birliklerin yardımını aldı, isyancılardan iki tanesi Süvariler tarafından yakalanarak, Marshalsea Hapishanesine atıldı. Korumalar ayrılır ayrılmaz, grup yeniden toplandı, dokumacılar karşılaştıkları bütün basmaları yırttılar.¹⁸

1721 yılında İngiltere ikinci bir Basma yasasını onaylayarak, her türlü pamuklu tekstili yasakladı, ama bu yalnızca kaçakçılığı körükledi. Hint basmasının popülerliğinin belirgin yanıtı, aynı kumaşı yerel olarak imal etmekte ama bunda da sorunlar çıktı. Avrupa'daki yevmiyeler, Hindistan'daki yevmiyelerden altı kat fazla olduğundan, Avrupa'da yapılan kumaş, Hindistan'dan ithal edilen kumaşla rekabet edemiyordu. İşçilik ihtiyacını azaltacak teknoloji arayışları, bir dizi icada ve sonunda, 1771 yılında Cromford'da suyla çalışan iplik fabrikasının açılmasına yol açtı. Sanayi Devrimi başlamıştı. Lancashire kenti "karanlık şeytani fabrikaları" ile yeni sanayi çağının simgesi olarak ortaya çıktı ve pazarlama merkezi Manchester, "kolları dünyaya yayılan bir sanayi sisteminin ilk küresel sanayi şehri – Cottonopolis (Pamuk Şehri) – haline geldi.¹⁹ Makinelerle çalışmak için yine de birçok işçi gerekmesine rağmen, üretim hızı ve hacmi, o güne kadar Hindistan'ın yararlandığı ucuz işçilik avantajını gidermişti. Yalnızca on dört yıl içinde (1814-1828) Hindistan'ın İngiltere'ye yaptığı pamuklu parça mal ihracatı üçte iki oranında azalmış ve Hindistan'a, seri olarak üretilen İngiliz tekstili ihracatı, vergi politikalarının da desteğiyle, beş katından fazlaya ulaşmıştı.²⁰ Hindistan, tarihinde ilk kez, vatandaş kitlesinin giydiği eşyaları ithal ediyordu. Tekstil işiyle uğraşan on binlerce Hintli köylü, geçim kaynağını kaybetti. Hindistan'ın Genel Valisi William Bentinck'in 1835 yılında gizli bir raporda yazdığı gibi, "Ticaret tarihinde [dokumacıların] yaşadığı sefaletin benzerini görmek pek mümkün de-

ğil. Pamuk dokumacılarının kemikleri Hindistan'ın düzlüklerinin rengini solduruyor.”²¹

KRAL PAMUK VE KÖLELERİ

Sanayi Devrimi, İngiliz fabrikaları için yeterince pamuk sağlayamayan Amerikalı pamuk çiftçileri üzerinde ters etki yaratmıştı. Ham liften tohumları elle ayırma işlemi son derece yavaş bir işlemdi ve ihraç edilebilen pamuk miktarını kısıtlıyordu. 1793 baharında Georgia'da bir pamuk tarlasında tatil yapan bir Yale mezunu tarafından şans eseri yapılan bir buluş, engeli ortadan kaldırdı. Eli Whitney'in elle çalıştırılan pamuk çekirdeği çıkarma aleti, bir işçinin günde yaklaşık 25 kilo temizlenmiş pamuk toplayabileceği anlamına geliyordu. Hızlanan süreç Amerikan pamuk ihracatını, Whitney'in icadından sonraki yıl, çarpıcı bir şekilde on katına çıkardı. Ondan sonraki yirmi yıl içinde pamuk ihracatı 725.000 kilodan 15,8 milyon kiloya çıktı. Artan pamuk talebi, pamuk çekirdeği ayıklama aletiyle teşvik edilerek, pamuğu kral koltuğuna oturttu. Pamuk ekimi, neredeyse diğer bütün tarımı dışlayarak genişledi. Aynı zamanda, Afrikalı köle sayısı da arttı, özellikle kadınlar, pamuk yolarken daha çevik oldukları düşüncesiyle daha fazla tercih ediliyordu. 1800 ile 1810 yılları arasında Birleşik Devletler'deki köle sayısı üçte bir oranında artmış ve sonraki on yılda da yine üçte bir oranında artmıştı. Değişen cinsiyet birleşimi, Amerikalı köle nüfusunun yarımküredeki en kalabalık nüfus olmasına yol açtı.²² Yıllar sonra, köleliği kaldırma çağrıları yoğunlaştığında, sadık bir destekçi olan Senatör James H. Hammond, 4 Mart 1858 tarihinde Amerikan Senatosu'nda şu ünlü sözleri söyledi: “Pamuk uğruna savaş açmaya cüret etmeyin. Dünyadaki hiçbir güç bu konuda savaşmaya yeltenmez. Pamuk en üstün şey.”

Senatör bir noktada hatalıydı: Bundan kısa bir süre sonra Amerikan İç Savaşı köleliği sona erdirdi. Ama yine de, savaşın neden olduğu kıtlıklar, Kral Pamuk'un dünyadaki ilerlemesini tetikledi. Fabrika sahiplerinin alternatif kaynak arayışları, doğrudan Hindistan'dan yenilenen pamuk talebine ve Mısır ile Brezilya'da Amerikan yayla pamuğunun başlamasına yol açtı. Amerikan İç Savaşı, Mısır tarihinde dönüm noktası haline geldi, zira savaş yıllarında Aşağı Mısır'ın bereketli topraklarının yüzde 40'ı pamuğa dönüştürülmüştü. Ama İç Savaş sona erince, yeni yetiştiricilerin beklenmedik şansı, pamuk fiyatları düştükçe kısa sürede sefaletе dönüştü. Brezilya gibi yerlerde, doğal

afet pamuk krizi ile birleşince, bazı yorumlara göre, yarım milyon insanın açlık ve hastalık nedeniyle ölmesine neden oldu. Her ne kadar tarihçiler, dünya pazar fiyatlarındaki düşüşün tarımcıları ne kadar etkilediği konusunda uzlaşmaya varamasalar da, pamuk tarihçisi Sven Beckert'e göre; "en azından, dünya piyasasının entegrasyonu, dünyanın ücra köşelerinde yaşayan insanların karşı karşıya kaldığı ekonomik belirsizliği artırdı. Gelirleri ve tam anlamıyla yaşamları, kontrol edemedikleri küresel fiyat dalgalanmalarına bağlıydı."²³ Seattle'daki protestocular, pamuğun küreselleşmesinin bir buçuk asır sonra Amerika üzerinde nasıl son derece farklı bir etki yarattığını gösteriyorlardı: Devlet yardımıyla beslenen Amerikalı pamuk çiftçileri evlerinde kalırken, Amerikan tekstil fabrikalarının çalışanları, ithalat nedeniyle işlerini kaybetme korkusuyla sokaklardaydı. Ağır bir şekilde desteklenen Amerikan pamuğunun ihraç edilmesine karşı seslerini yükseltecek Malili protestocular yoktu.

Pamuk tarımı bugün bu geleneksel yetiştiricilerin ötesine geçerek —Avrupalı sömürge yöneticileri tarafından getirildiği,— Afrika ülkelerinde önemli bir ticari tarım ürünü haline gelmiştir. Pamuk ihracatı, on milyon çiftçinin geçimlerini pamuktan sağladığı Batı ve Orta Afrika'daki ülkelerin ihracat gelirlerinin yaklaşık yüzde 30'unu oluşturmaktadır. İleride göreceğimiz gibi, Amerikan pamuk desteği nedeniyle geçimlerinde oluşan tehdit, daha sonra küreselleşme karşıtlığını patlama noktasına getirecek ve ticaret görüşmelerini iptal edecekti. Pamuk üreticilerine dönmeden önce, pamuğun neden olduğu Sanayi Devriminin, dünyayı nasıl bağladığının hikâyesine bakalım.

Amerikan pamuğundaki gelişmeler aynı zamanda İngiliz tekstil hegemonyasının çöküşünü işaret ediyordu. On sekizinci yüzyılın sonunda, Arkwright su değirmeninde çırak olarak çalışan Samuel Slater, İngilizlerin teknoloji ihracatı konusundaki bir yasağını dikkate almayarak, gemiyle Amerika'ya gitmeden önce değirmenin teknik detaylarını ezberlemişti. 1793 yılında Slater, Pawtucket, Rhode Island'da Amerika'nın ilk başarılı pamuk fabrikasını kurdu. Dünyanın tekstil üretimi tacı, bol miktardaki pamuk kaynağı, bir dizi icat ve üstün yönetim sayesinde, kısa sürede Amerika'ya geçmişti. Kumaş üretiminin makineleştirilmesini, terzilik ve giysi üretiminin mekanizasyonu izledi. 1755 yılında İngiliz hükümeti, mekanik dikişte kullanılacak iğne için ilk patenti verdi. Amerika'da ilk dikiş makinelerinin, girişimci Isaac Singer tarafından, 1846 yılında patent müracaatında bulunmuş olan Elias Howe tarafından geliştirilen teknoloji kullanılarak pazarlanması, ancak yüz yıl sonra gerçekleşebildi.

Fransa'da dikiş makinesine patent almak için daha önce yapılan girişim sorunla karşılaşmıştı. Mucidi Fransız terzi Barthélemy Thimonnier, işlerini kaybetme korkusuyla giysi fabrikasını yakan kızgın bir terzi grubu tarafından neredeyse öldürülüyordu.²⁴ Kundaklama olayından sonra Thimonnier beş parasız kalmıştı ama, Amerikalı akranları daha başarılı olmuştu. Howe ile Singer milyoner oldu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, denizcilere üniforma dikilmesiyle, hazır giyim olayı başlamış oldu.²⁵

Birleşik Devletler, su gücü ve kömür gibi ham enerji kaynaklarının kullanımından, daha verimli, işlenmiş enerjiye – içten yanmalı makine ve elektrik enerjisine – geçti. Bunun sonucunda, döndürme ve dokuma süreçleri hızlandı. Ancak, giysi üretimi teknolojisi, esas olarak aynı kalmıştır. Elle hazırlanan ve ayak pedallı dikiş makinelerinin yerini, birden fazla dikiş çeşidi alternatifine sahip elektrikli dikiş makineleri almıştır, ama tek başlarına giysilerin yine de elle dikilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, giysi üretiminin, modern ekonomide en fazla eleman çalıştırılan sektör olarak ortaya çıkmasına şaşmamak gerekir. Ayrıca, iplik çevirmeden düğme dikmeye kadar, işlemin farklı bölümlerinde yeni ekonomilerin, dünya çapındaki tedarik zincirine katılması olanağını sağlamıştır. 2000 yılında Çin'de tekstil ve giysi sektöründe altı milyon insan çalışıyordu, bunu Hindistan'daki bir buçuk milyon ve Birleşik Devletler'deki sekiz yüz bin insan izliyordu.²⁶

Ucuz işçilik arayışındaki Amerikan tekstil sanayii, sürekli olarak güneye kaymıştır. New England'dan Kuzey Carolina'ya, Karayipler'e ve sonunda Pasifik'i aşarak, ortaya çıkmakta olan aç ekonomilere gitmiştir. Yevmiyeler, Birleşik Devletler'de saatte on dolarla, Çin ve Vietnam'da yirmi sent arasında değişmektedir. Bu düşük ücretler yine de kırsal Çin ve Tayland'da ezici yoksulluktan çıkış kapısını açmıştır. Ama Batı'daki insan hakları ve işçi grupları ve Seattle'daki göstericiler, şirketlerin yönlendirdiği küreselleşmenin Amerika'daki alışveriş merkezlerini, kötü çalışma koşullarında üretilen ürünlerin doldurduğu suçlamasında bulunuyordu.

TEDARİK ZİNCİRİ VE KÖTÜ KOŞULLU İŞYERLERİ

1960'lardan bu yana tekstil üretimi ve giysi yapımı işleri gerçekten de Çin, Hindistan, Bangladeş ve Sri Lanka gibi gelişmekte olan ülkelere kaymıştır. Gelişmekte olan ülkeler, 1970'lerin başında yüzde 30 olan dünya giysi ihracatı hisselerini ikiye katlayarak yüzde 60'ın üstüne çıkarmıştır.²⁷ MFA (Çok Lif-

li Düzenleme), yaklaşık elli ülkeye verilen karmaşık bir kota sistemi olup, 1974 yılında gelişmiş ülkelerin giyim sektörlerini, düşük yevmiyeli işçi çalıştıran ülkelerin rekabetinden korumak amacıyla geliştirilmiştir. Geleneksel olarak büyük olan ihracatçıları sınırlandırarak, daha küçük ülkelere küresel pazara giriş hakkı verme etkisi yaratmıştı. Bu, küresel büyümenin istenmeden yayılmasıydı. Kota sistemi, giysi tedarikçilerini kaynaklarını çeşitlendirmeye zorlarken, daha geniş ve karmaşık bir tedarik zinciri yaratmalarına yardımcı olmuştur. “Yayılmış üretim” alanının öncülerinden biri, Hong Kong’da yerleşik giysi şirketi Li ve Fung’dur. İplik, Güney Kore’den alınabilir, Tayvan’da dokunup boyanabilir, sonra öncelikli kotası olan herhangi bir ülkeye —Sri Lanka, Kamboçya, ya da Filipinler’e— gönderilerek giysilerin dikilmesi ve Japon yapımı fermuarların eklenmesi sağlanabilir. Sonunda ortaya çıkan pantolonun üzerindeki etiket “Kamboçya Yapımı” diyebilir ama aslında gerçekten küresel bir üründür.²⁸ Kota sistemi ayrıca, tekstilden elde edilen kazancın birkaç ülke arasında paylaşılmasına yaramıştı zira tedarik zincirindeki çeşitli işler dağıtılıyordu. 2004 yılının sonuna gelindiğinde dünya çapında yaklaşık 40 milyon insan —bunların çoğu gelişmekte olan ülkelerdeydi— 350 milyar dolarlık giysi ticaretine katkıda bulunuyordu. Bir zamanlar dünyanın en iyi müslinini üretmekle tanınan Bangladeş gibi ülkeler dünya pazarının dışında kalabiliirdi. Ancak kota sistemi sayesinde, Bangladeş’in giysi ihracatı 1983-1984 yıllarındaki toplam ihracatın yaklaşık yüzde 4’ünden, 1999-2000’de yaklaşık yüzde 76’ya ulaşmıştır. Bangladeş’in giysi ihracatı, çoğu kadın olmak üzere, bir buçuk milyon işçiye iş imkânı yaratmıştır.

Tabii ki bu durum, MFA’nın ciddi sorunları olmadığı anlamına gelmemektedir. Köken etiketinin temel özellik olduğu kota sistemi, işletmeciler tarafından yaratılan sayısız entrikalara neden olmuştur. “ABD Yapımı” etiketinin değeri dikkate alındığında, Pasifik’te küçük bir ada olan Amerikan Samoa; J.C. Penney, Sears ve MV Sport’a kıyafet dikmek amacıyla ucuz işçi getiren Daewoosa gibi tekstil ihracatçıları için çok cazip bir yer haline geldi. İşçilerin fiziksel olarak taciz edildiğine, yevmiyelerin ödenmediğine ve sağlıksız konut ve gıdalara ilişkin hikâyeler, ancak bazı Vietnamlı kadınlar fabrikadan kaçarak hikâyelerini anlattığı zaman gün ışığına çıkmıştı.²⁹ Dünya Bankası ve IMF ekonomistleri tekstil ve giysi ticaretine getirilen engellerin, gelişmekte olan ülkelere kırk milyar dolar ihracat geliri kaybına mal olduğunu ve onları, yirmi yedi milyon işten —zengin ülkelerde kurtarılan her insan başına otuz beş işten— yoksun bıraktığını tahmin etmektedir.

Ancak, Ocak 2005'te kotanın kaldırılması, korunmuş gelişmiş ülke işçilerini olduğu kadar "kota hoplaması" aracılığıyla fakir ülkelerin olası küçük kazançlarını da tehdit etmiştir. Çin'in devasa tekstil üretim kapasitesi uzun zamandan beri, az miktardaki kotasını aşmış ve Çinli ihracatçıların, kotası bulunan ülkelerde operasyonlar kurmalarına yol açmıştı. Kota sona erdiğinde, Çin'de düşük yevmiyeleri, artan teknik becerileri ve en son teknoloji ulaşım ve haberleşme alt yapısını dengelemek için yüzlerce modern tekstil fabrikası kurulmaya başlamış, Amerikan pazarındaki, o ana kadar yüzde 10-15 olduğu tahmin edilen payını yüzde 50'ye kadar artırabileceği korkusunu yaratmıştı.³⁰ Uzun zaman kotalar nedeniyle geride kalan Hindistan, dünya tekstil pazarındaki payını 2002'de yüzde 4'ten yüzde 17'ye çıkardı. Diğer ülkeler, dünya ithalatçılarının Çin'e kaymasının, binlerce işçisini işsiz bırakmasından korkuyordu. Diğer bir tahmine göre, dünya çapında yaklaşık otuz milyon iş tehdit altında kalabilirdi.³¹

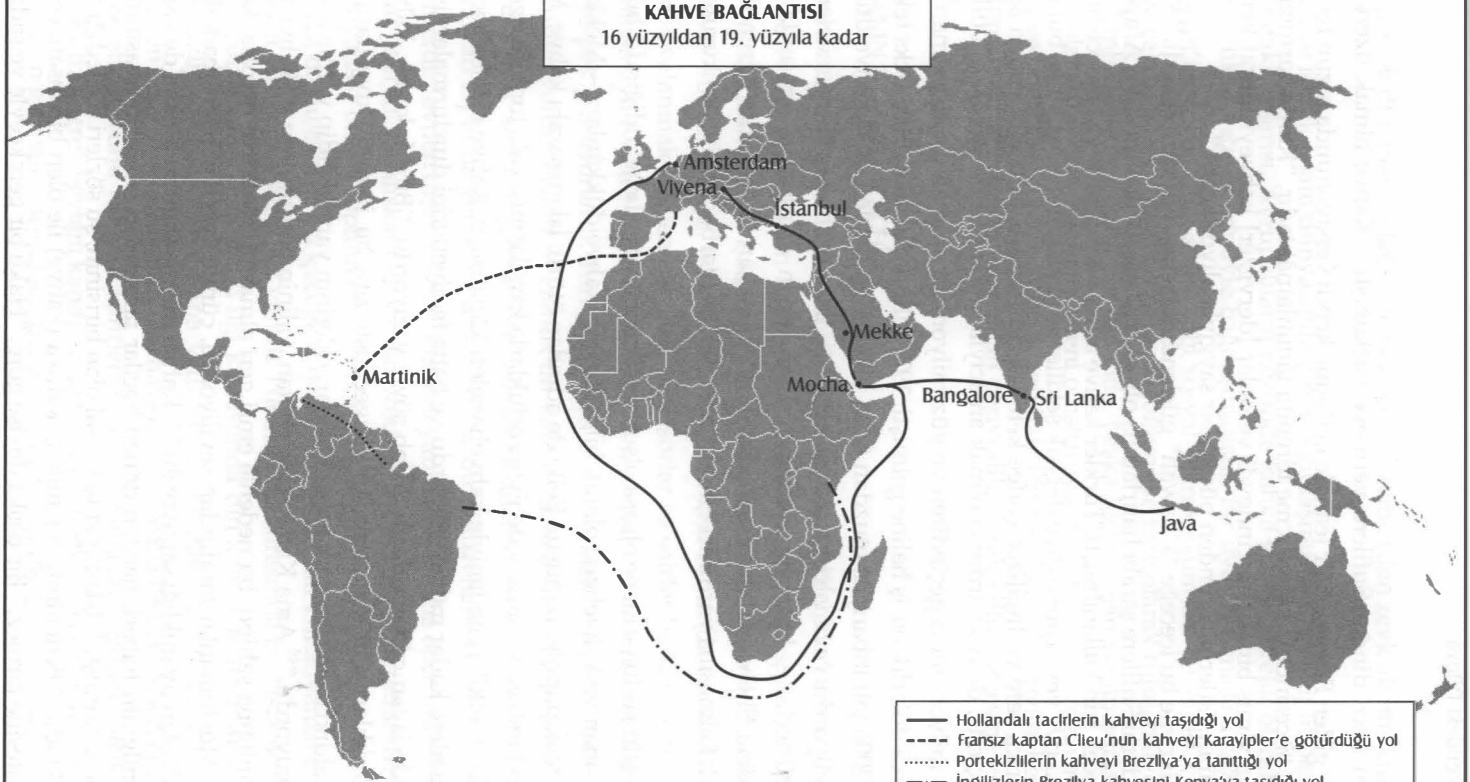
Ancak kotanın sona ermesi, kotayla sınırlı ithalâta daha yüksek ücret ödemek zorunda kalan tüketicilere daha düşük fiyatlar vaat ediyordu. *Financial Times*'da yer alan bir raporda belirtildiği gibi, "Amerikalı tüketiciler açısından yıllık maliyet 70 milyar dolar olarak belirlenmiştir ve en çok, giysiye nispeten fazla pay ayıran yoksul aileleri etkilemiştir. ABD sanayiinde kotalarla kurtarılan her işin tüketicilere ortalama olarak 170.000 Dolara mal olduğu tahmin edilmektedir."³² Kalan yirmi beş bin Amerikalı giyim işçisini işte tutmak için, Amerikalı vergi mükellefleri belki de o bedeli ödemeye hazırdı. Her durumda, bu, protesto etmek üzere Seattle'a giden işçilerin dikkate alacağı bir tartışma değildi. Yoksul ülkeler açısından kotanın kaldırılması, tahmin edilenden daha hafif bir düşüş yarattıysa da, Ocak 2005'ten başlayarak Çin'den Birleşik Devletler ve Avrupa'ya yayılan ihracat dalgası, yerel sanayiler ve işçiler arasında yeni bir protesto dalgası oluşmasına neden olmuştu. Hem Birleşik Devletler, hem de Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü'nün bir güvence hükmünü kullanarak Çin ihracatını üç yıl boyunca sınırlamıştı. Seattle'daki protestocuların davası bir başka şekilde gecikme yaratmış ve küreselleşmenin ilerlemesini bir süreliğine durdurmuştu. Ama Amerikan Tarım Bakanlığı'ndaki bir analizcinin tahminine inanılacak olursa, tekstil ve giyim sektöründe halen yaşanmakta olan iş kaybı hızına bakıldığında, 2014 yılına geldiğimizde Birleşik Devletler'de tekstil sanayi kalmayacak.³³

HOPLAYIP ZIPLAYAN KEÇİLER

Seattle'daki Starbucks dükkânlarını parçalayan göstericiler altı yıl sonra, Etiyopya'nın, kahvenin ana yurdunun, nefret edilen zincirin varlığından korunmuş olduğu haberini duyunca muhtemelen sevineceklerdir. Onun yerine, Addis Ababa'da, Starbucks'a benzeyen bir dekora sahip, çalışanların Starbucks benzeri yeşil önlüklerle, Starbucks'ın düzenli uluslararası fiyatlarının beşte birine, sütlü kahve servisi yaptığı bir kahve evi açılmıştı.³⁴ Kahve evine, bilinmeyen bir kırmızı çekirdekteki kafeinin gücünü keşfettiği söylenen efsanevi keçi çobanının anısına Kaldi adı verilmişti. Küreselleşmenin epeyce nefret edilen reklâm çocuğu olan Starbucks, aslında, kahvenin, Etiyopya'nın dağlarını aşarak dünyayı dolaşırken birçok kez yaşadığı yeniden doğuşun en sonuncusudur.

Coffea Arabica adına rağmen, kahve bitkisi esas olarak Etiyopya dağlarında yabani bir bitki olarak yetişmişti. On beşinci yüzyılda evcilleştirilip Yemen'de ekildiği zaman ün kazanmıştı. Ancak efsaneye göre, bir zamanlar Güneybatıdaki Kaffa vilayetinde, keçi çobanı Kaldi tarafından keşfedilmişti. Bir öğleden sonra keçi sürüsünü toplamak üzere giden Kaldi, keçilerinin olağanüstü heyecanlı bir durumda olduğunu, etrafta hoplayıp zıpladıklarını, kafalarını vurduklarını ve eve dönmek istemediklerini görmüştü. Yedikleri kırmızı çekirdekleri tadınca nedenini anlamıştı. Çekirdekler, dilinden vücudunun her yerine güzel bir karıncalanma duygusu vermişti.³⁵ Bazı bilginler kahve adının, bulunduğu vilayetin adından —Kaffa'dan— geldiğini savunmaktadır.³⁶ Çobanın çekirdekleri nerede bulduğu da tartışma konusudur. Heinrich Eduard Jacob tarafından yazılan *Coffee: The Epic of a Commodity*'de anlatılan keçi hikâyesi versiyonuna göre kahve yapımının icadı Yemen'deki Müslümanlarla ilgilidir. Yemen'deki Shehodet Manastırının imamı, keçilerin çoban tarafından bildirilen tuhaf davranışlarını araştırmaya başlamıştı. Çobanın keçileri "büyülediğini" söylediği tuhaf yemişin kavrulmuş çekirdeğini demlemişti. "Birkaç dakika içinde Shehodet manastırının imamı," diye yazıyordu Jacobs, "sanki büyü yapılmış gibiydi. Bugüne kadar halkı tarafından bilinen diğer tüm sarhoşluklardan farklı bir sarhoşluk içindeydi. Aslında coşkulu bir Müslüman olan imamın sarhoşluk konusunda hiç deneyimi olmamıştı... Şimdi... her ne kadar bedenini neredeyse hissedemiyorsa da, zihni olağanüstü faal, neşeli ve uyanıktı. Düşünmekle kalmıyordu, düşünceleri somut olarak görülebiliyordu." İmam kısa bir süre sonra bu siyah, acı içeceği, gece yarısı duala-

KAHVE BAĞLANTISI
16 yüzyıldan 19. yüzyıla kadar



- Hollandalı tacirlerin kahveyi taşıdığı yol
- - - Fransız kaptan Clieu'nun kahveyi Karayipler'e götürdüğü yol
- Portekizlilerin kahveyi Brezilya'ya tanıttığı yol
- . - İngilizlerin Brezilya kahvesini Kenya'ya taşıdığı yol

rından önce dindar Sufilere vermeye başlamıştı.³⁷ Kahve almak üzere Yemen'e giden Fransız tacir Jean de la Roque kendi versiyonunda, uzun bir dua gecesi öncesindeki kahve içme törenini tanımlamaktadır. "Kahve kırmızı kilden yapılmış bir kabın içindeydi ve onlar [dervişler] kahveyi bizzat kendisi dolduran üstlerinin elinden büyük bir saygıyla alıyorlardı."³⁸

Minnetle bu içeceğe "k'hawah" güçlendirici içki adını vermişlerdi.³⁹ Koyu renk demi Sufilere şarabı hatırlatmış olmalı ki, "şarap" kelimesinin Arapça'sı bu içecek için kullanılmıştı. Türkler kahve adını vermişlerdi ve böylece bu kelime kauve veya cauve diye değişik şekillerde söylenmeye başlamış, buradan Fransızca café ve İngilizce coffee kelimeleri türemişti. Altı yüz yıldan az bir süre içinde, duaya yardımcı olmak amacıyla kullanılan bir içecek, elli ülkede yirmi milyon aileyi geçindiren ve yüz milyonlara aromalı çeşitler sunan milyarlarca dolarlık bir iş haline gelmişti. 1971 yılında kurulan Starbucks tek başına, 2006 yılı itibarıyla, otuzdan fazla ülkede, on binden fazla kahve dükkanını işletiyordu veya işletme lisansı vermişti. Bazı Amerikan üniversitelerinin kampüslerinde, kütüphanelerinin yanına, uzun çalışmaları sırasında, Yemen'deki Shehodet Manastırı'ndan farklı olmayan bir şekilde, öğrencilerin uyanık kalmasına yardımcı olmak üzere, küçük Starbucks büfeleri kurulmaktadır.

Keşfin kesin tarihi ne olursa olsun, on üçüncü yüzyıla gelindiğinde, bu içeceği sunan ve kahvehane olarak bilinen Arap kahve dükkânları – Mekke'de bile – çok popüler olmuştu. Belki de adından ötürü, İslam şarabı kahve, Mekke'nin hırslı genç valisi nedeniyle zorluklarla karşılaşmış, vali, toplum üzerindeki kötü etkileri nedeniyle kahvehaneleri kapatmıştı. Kahve içenler geceleri geç saatlere kadar müzik çalıyordu ve hatta faaliyetlerini durdurmaları istendiğinde isyan çıkarıyorlardı. Jacob şöyle yazıyordu, "Birçok kadın, kahveyi kışkındıkları için kocalarından vazgeçmişti zira bu içeceğin uyarılarından zevk aldıkları için uyanık kalan kocalar, eşlerinin yanına gidip yatma arzusu duymuyordu."⁴⁰ Ama Kahire'deki Sultan, valinin patronuydu ve kahve içme alışkanlığına sahipti, bu nedenle emri geri almasını istedi. Ne de olsa, kahve sadık Müslümanlar tarafından seviliyordu, çünkü "gece yapılan ibadetlerde gerekli olan uyanıklığı sağlıyordu."⁴¹ Kahve düşmanlarının Mekke'de yaşadığı yenilginin haberi, hacdan dönen hacılar tarafından İslam dünyasının her yerine taşınmıştı.⁴² İslamiyet'te kutsal olan birisinin, şu sözleri söylediği anlatılmaktadır: "Bedeninde bir miktar kahwa (kahve) ile ölen bir insan, cehennem ateşine girmez." Bir başka deyişe göre, "Haklı bir gerekçeyle ve sadakat-

le ve gerçek dini inançla kahve içmek, saklı gizemlerden zevk alınmasını sağlar.”⁴³

Kahve içmek İslam dünyasında çok yaygınlaşmış ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki başarısı, Avrupalıların gözünde kahve içmeyi sürekli olarak Doğu’nun lüksü ve egzotizmiyle bağdaştırmıştır. Bir uyarıcı olmasına rağmen, İslamiyet’in yasakladığı şarap gibi sosyal olarak olumsuz bir etkisi yoktu. Kahve çekirdekleri kolaylıkla nakledilebiliyor ve taze olarak tutulabiliyordu. En önemlisi, kahve günün her saatinde, başka hiçbir şeyin yapamadığı gibi, sosyal olarak bir araya gelme nedeni oluşturuyordu. Yine de, içeceğin adının şarabı ve onun İslamiyet’le bağlantısını hatırlatması, hem Hristiyan, hem de Müslüman din otoriteleri tarafından periyodik olarak kötülenmesine yol açmıştı.

ŞEYTANIN LEZZETLİ İÇECEĞİ

Kahvenin küresel yolculuğu, Osmanlıların on altıncı yüzyılda Yemen’i fethetmesiyle ve imparatorluğun kapılarını bu yeni içeceğe açmasıyla başlamıştı. 1554 yılında Halep’te bir işadamı, Şamlı bir işadamıyla birleşerek İstanbul’da ilk kahve dükkânını açtı. Bu olay alevlendi ve kısa zamanda keyif düşkünü beyler, oyalanmak isteyen erkekler, profesörler ve şairler bu kahve dükkânına doluşmaya başladı. Okuyorlar, tavra oynuyorlar ve şiir dinliyorlardı ama camiye pek gitmiyorlardı. Yarı şaka yollu olarak oralara *mekteb – i irfan (bilgi okulu)* deniyordu. Ralph S. Hattox’un kahve tarihi kitabında belirttiği gibi, kahvehaneler sadece eğlence yeri olarak hizmet vermiyor, aynı zamanda Müslüman topluma yepyeni bir şey aşıyordu. Kahvehaneler herkese istediği saatlerde “evden dışarı çıkma” fırsatını yaratıyor ve daha önce mümkün olmayan yeni sosyal alışkanlıklar yaratıyordu.⁴⁴ Bu, Avrupa’nın fethinden sonra dünyadaki birçok topluma yayılan bir alışkanlıktı.

İtalya’da bu buruk, acı içeceğe duyulan sevgi, dindar Hristiyanlar arasında kaygı oluşturmıştı. 1592 yılında Hristiyanlar arasında bu “İslam şarabına” duyulan ve giderek artan ilgi konusunda din adamları arasında oluşan anlaşmazlığı çözmek üzere Papa VIII. Clement’e danışılmıştı. Papa kararını vermeden önce bir yudum almış ve haykırmıştı: “Ama bu Şeytan içeceği o kadar lezzetli ki, bunu yalnızca kâfirlerin kullanmasına izin vermek yazık olur. Bunu vaftiz ederek Şeytanı kandıracağız.”⁴⁵ O dönemde, Avrupa’daki en yaygın – ve en güvenli – içecekler şarap ve bira olduğundan, kahvenin insanla-

rı ayıltma özelliği de önemsiz sayılmazdı. Ama Papa'nın onayına rağmen, on yedinci yüzyılda Etiyopya Kilisesi Hristiyanların kahve ya da (Yeni Dünya'dan getirilen) tütün içmesini yasakladı çünkü Müslümanlarla ve dinsizlerle bağlantılıydı.⁴⁶ Ama kahve içimi Avrupa'da almış yürümüşü.

Her ne kadar kahve Kahire'deki Müslüman din adamlarının ilk meydan okumalarına direndiyse de, hiçbir zaman tam olarak aklanmamıştı. Periyodik olarak, aşırı hevesli ulemalar, erkeklere zevk veren ve ibadetten uzak tutan bu kötü içecekten yakınıyordu. İstanbul'daki kahvehanelerin şarap odalarından daha da beter olduğunu söyleyen Müslüman hukukçular ve din bilginleri, on yedinci yüzyılın başında Sultan IV. Murat'ın bunları kapatmasında ısrar etti. Kahvehanelerin sayısı binlere ulaşmıştı ve ahlakdışı konuşmalar yapılan, şiir okunan ve kumar oynanan yerlerden daha fazla olmuşlardı. Hükümet karşıtı konuşmaların yapıldığı ve entrikaların döndüğü yerlerdi. IV. Murat kıyafet değiştirerek kahvehaneleri ziyaret etmiş ve gördüklerinden hiç memnun kalmamıştı. 1640 yılında şehrin kahvehaneleri yerle bir edilmiş ve sahipleri hapse atılmıştı.⁴⁷ Yine de bu yasak uzun sürmemişti. Sigara dumanı kaplı kahvehaneler geri gelmekle kalmamış, Türk stili kahve içimi de Avrupa'da çılgın gibi yayılmıştı.

Jacob adında bir Türk Yahudi'si 1650 yılında Hristiyan Avrupa'da, Oxford'da ilk kahvehaneyi açtı. Kahvenin Kıta Avrupa'sına yolculuğu kısmen, İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi tacirlerinin İran'da karşılaştığı zorlukların beklenmeyen sonucuydu. İran'da, İstanbul'dakine benzer şekilde açılan kahvehaneler, erkeklerin camiye gitmek yerine kahvehanelerde açık saçık hikâyeler anlatarak zaman öldürdüğünü düşünerek sinirlenen imamların tavsiyesi üzerine, Şah tarafından kapatılmıştı. Hollandalı ve İngiliz tacirler, satılmayan kahve stoklarını İngiltere'ye naklederek yatırımlarını kurtarmaya çalışmış, böylece Oxford'da Jacob'un kahvehanesiyle başlayan yeni çılgınlığı iyice yaygınlaştırmıştı. Öğrenciler, profesörler ve entelektüellerin sıklıkla geldiği kahvehaneler, insanlar bir pens değerindeki kahve karşılığında bilgi edindikleri için, "peni üniversitesi" lakabını kazanmıştı. Kahve hâlâ İslam tarzında —koyu, sütsüz ve şekerli olarak— içiliyordu. Karayipler'deki köle kolonileri tarafından artan miktarlarda üretilmekte olan ve ilk kez Kristof Kolomb tarafından getirilen şeker sayesinde, şeker artık zenginlerin kullandığı bir lüks malzemesi değildi. Laktoza dayanıklı Avrupalılar kısa sürede kahveye süt ekleme yolunu buldu.⁴⁸ Kahveyi sütle karıştırma başarısı, ilk kahveha-

neleri olan Blue Bottle'ı 1683 kuşatmasında Viyana'yı almayı başaramayan Türk askerler tarafından bırakılan kahve çuvallarını kullanarak açan Viyanalılara aittir. Efsaneye göre, Viyana'da Capuchin keşişi olan Marco d'Aviano adında bir İtalyan, krema ve balla kahveyi birleştirerek acılığını almayı akıl etmişti. Minnettar kalan Viyanalılar bu kahverengi içeceği, keşişin kıyafetinin rengine benzemesi hatırına Cappuccino adını vermişlerdi.

Güneş kralı XIV. Louis'nin, Hollandalılardan hediye gelen kahve bitkisi sayesinde, kendi kahvesini kendi yaptığı – Avrupa'nın ilk serasında, Versailles'daki Jardin des plant'ta yetiştirilen kahveden – Fransa'da, Osmanlı elçisinin 1669 yılında sarayına gelmesiyle, kahve moda oldu. Büyükelçi Süleyman Ağa, olağanüstü kahvenin elçisi olmuştu. Daha sonra, 1851 yılında anlatılan İngiliz versiyonuna göre Ağa, Parisli kadınları kahvesi, zarafeti ve egzotizmiyle cezbetmişti.

Eğer benzer durumda bir Fransız, kadınları memnun etmek için siyah ve acı likörünü sunsa, sonsuza dek onunla dalga geçilirdi. Ama bu içecek bir Türk tarafından – zarif bir Türk tarafından – sunulursa bu o kişiye olağanüstü bir değer verilmesi için yeterliydi. Ayrıca, damak zevkinden önce, sunumdaki zarafet ve temizlik ile gözler baştan çıkarılıyordu. Kahvelerin konduğu o parlak porselen fincanlar, üzerine konularak hanımlara sunulduğu altın saçaklı peçeteler; buna mobilyaları, kıyafetleri ve yabancı âdetleri, ev sahibiyle bir tercüman aracılığıyla konuşmanın tuhaflığını ekleyin, çinilerin üzerinde yerde oturmak, vs. ve kabul edersiniz ki, Fransız kadınların başını döndürmeye fazlasıyla yetecek kadar neden vardı.⁴⁹

Kahve ve onunla birlikte olan her şey moda oldukça, yüksek sosyete Parisliler, Türk tarzında türban takma, kaftan dalgalandırma ve halılarda ve minderlerde yuvarlanma alışkanlıklarını etkilemeye başladılar. Kahve basit bir içecekten, yaşam tarzına dönüşmüştü. Şık kahve salonlarından, entelektüellerin buluşma mekânı olan kafelere kadar her yerde, Yemenli Sufinin içeceği, Avrupa kültürüne ulaşmıştı. Hangi kahveyi içtiğinizden çok, hangi kafelere gittiğiniz, kim olduğunuzu gösteriyordu. 1689 yılında Paris, ilk kafesinin – La Procope – açılışına ve o günden sonra Paris'in entelektüel yaşamını bu içeceğe bağlayan *café* kültürünün ortaya çıkışına tanık olmuştu. Voltaire'in La Procope'a düzenli olarak gittiği ve günde seksen fincan kahve içtiği söyleni-

yordu.⁵⁰ Left Bank café ve Jean-Paul Sartre gibi entelektüel devlerin uğrak yeri olan Le Couple, şimdi bir dönüm noktası olmuştu.

Avrupa'da kahve evlerinin hızla yayılması ve bu moda içeceğe karşı talebin artması, Yemen'in Mocha limanından gelen kahve sevkıyatıyla karşılanamıyordu. İhraç edebileceği değerli mallara sahip ülkelerdeki uygulamalarda olduğu gibi, Yemen Sultanı da belirli kısıtlamalar getirmişti: Kahve çekirdeklerinin haşlanmadan veya kavrulmadan ihraç edilmesini yasaklamıştı. Kahve için çıldıran Avrupalılar buna karşı bir çözüm geliştirdi. Yağmurun bol olduğu toprakları kolonileştirdiler. Ama, ilk bilinen başarılı kahve kaçakçılığı, on yedinci yüzyılın başında birkaç adet çiğ kahve çekirdeğini çıkarmayı başaran ve Güney Hindistan'da ekimini başlatan, Mekke'ye giden Hintli bir hacı olan Baba Budan'a aittir. Hollandalı tacirler kısa zamanda bunu taklit etti. Seylan'da ve Endonezya adası Java'da kahve ektiler.

Fransa'daki kahve çılgınlığı, Fransa'nın Yemen'le kahve ticaretinde tekeli elinde bulunduran tacir Jean de la Roque'a ait Company of the Indies şirketi için çok kârlı bir işti. Bu nedenle şirket, Karayipler'deki Martinik adasındaki yetkililerin kahve tohumu çalmak için Yemen'e bir casus göndermeyi planladığını öğrenince paniğe kapılmıştı. Kısa sürede çözüm bulundu.

AŞK VE KAHVE ÇEKİRDEĞİ

Kahvenin Karayipler'e yolculuğu çok ünlü bir kahramanlık ve fedakârlık hikâyesidir. 1723 yılında Fransız ordusunda çavuş olan Gabriel Mathieu de Clieu, Martinik'e tek bir kahve bitkisi getirmekle görevlendirilmişti. Bu, bir zamanlar Hollandalıların XIV. Louis'ye verdiği Arap kahvesi bitkisiyle aynı türdendi. Bugüne kadar Martinik'te anlatılan ve tarihçilerin de mantıklı bulunduğu hikâyeye göre, Clieu'nun gemisi Atlantik'i aşarken yaşadığı eziyetli yolculuk sırasında rüzgârsız bir denizde yakanınca, az miktardaki içme suyunu, bu tek bitkiyi canlı tutmak amacıyla kullanmıştı.⁵¹ Bu tek fidan, Yeni Dünya'ya kahvenin getirilmesinin işaretiydi. On yıldan az bir zamanda Martinik'in tepelerini iki milyon kahve fidanı kaplamıştı. 1732 yılına gelindiğinde Company of the Indies pes etmek zorunda kalmıştı ve Karayipler'den gelen kahvenin, sadece yeniden ihraç edilmek üzere Fransız limanlarına girmesini kabul etmişti.

Fransızlar ve Hollandalılar, Güney Amerika topraklarında bile, canlı tohum ihracatını yasaklayan Yemen uygulamasını benimsemişti. Altın bitkiyi

ele geçirme konusundaki başarısızlıkları nedeniyle uzun zamandır hırslı olan Portekizliler sonunda, 1727 yılında, tarafsız bir Portekizli-Brezilyalı görevli, Fransız ve Hollanda Guyanası valileri arasındaki bir sınır anlaşmazlığında aracılık yapmak üzere davet edildiğinde, bir fırsat yakaladı. Francisco de Melho Palheta bu görevi hemen kabul etmişti ama, onun ilgisini, bir toprak dalaşında karar vermekten çok, kahve tohumunu gizlice çıkarmanın yolunu bulmak çekiyordu. Fransız valinin karısıyla yaşadığı hızlı ama tutkulu bir ilişki, Palheta'ya ideal fırsatı sundu. Heinrich Jacob'a göre, bir ziyafette ve kuşku lanmayan kocanın gözlerinin önünde, valinin karısı Palheta'ya kocaman bir buket vermişti. Buketin içinde gizlenmiş bir şekilde, bir avuç taze kahve çekirdeği bulunuyordu. Palheta hazinesiyle oradan ayrılmış ve Brezilya, dünyanın en büyük kahve üreticisi olma yolundaki ilk adımını atmıştı. 1750 yılına gelindiğinde, Yemen'deki İslam mistiklerini şaşırtan ve büyüleyen kahve, dünyanın etrafını dolaşmış, beş kıtada yetiştirilmeye başlamıştı. Tarihin en büyük ironilerinden biri olarak, 1893 yılında, Brezilya'dan gelen kahve tohumları İngiliz kolonileri olan Kenya ile Tanzanya'da – yaklaşık bin yıl önce meşhur çobanın çekirdeği bulduğu yerden fazla uzak olmayan bir yere – getirildi.⁵²

Brezilya'daki Fransız-Portekiz kökenli kahvenin romantik hikâyesi uydurma olabilir ama, bitki gerçekten Brezilya'ya komşu Fransız Guyanası'ndan gelmiş gibi görünmektedir. Bunun sonrasında ise kahvenin, ülkenin en önemli ihracat maddesi ve Brezilya tarihindeki en vahşi bölümlerinden birisinin nedeni olarak ortaya çıkması gelecekti. Seylan ve Java'daki kahvenin bir mantar salgınına yakalandığı söylenmektedir ve bu durum, Brezilya kahvesine gelişme fırsatı vermiştir. Portekizliler tarafından yürütülmekte olan okyanus aşırı köle ticareti, Brezilya'da maden kazmak ve şeker, kakao ve tütün ekmek için giderek daha fazla işçilik gerektikçe on altıncı yüzyıldan beri devam ediyordu. Tuhaf bir şekilde, tam da kahve Brezilya'ya geldiği zaman, koloni hükümeti İngilizlerin baskısına boyun eğmiş ve köleliğin kaldırıldığını açıklamıştı. Yine de, toprağı temizlemek ve kahve ekmek, bakmak ve toplamak için işçiye duyulan şiddetli ihtiyaç, köleliğin daha önce yaşanmamış boyutlarda yeniden canlanmasına neden oldu. Rio de Janeiro'daki İngiliz vali 1830'ların sonunda, Brezilya'ya köle ithalinin “korkutucu ve etkileyici” boyutlara ulaştığını belirtmişti. Avrupa'daki ekonomik refah ve kahve, şeker ve kakao talebindeki artış, sürekli genişleyen kahve cephesinin göstergesiydi. Brezilya kahve

demekti (O Brasil é o café) diyordu özdeyiş ve kahve kölelik demekti. Şimdi, her yıl kırk beş binden fazla Afrikalı kölenin gelmesinin sorumlusu, yasa dışı ticaretti.⁵³ Kahve tarımı aynı zamanda, köle ticaretinde demografik bir değişikliğe de neden olmuştu. Kahve tarımı için köle alanlar, genç köleleri, yetişkin kadın ve erkeklere tercih ediyordu ve bunun nedeni, belki de, kahve fundalıklarında dolaşmak ve körpe meyveleri toplamak için daha çevik olmalarıydı. Tarım kölelerinin üçte ikisi ile dörtte üçü arasındaki miktarını erkek çocuklar oluşturuyordu. 1888 yılında köleliğin kaldırıldığı döneme gelindiğinde Brezilya'da, çoğu kahve tarlalarında olmak üzere, 1,5 milyon köle bulunuyordu.⁵⁴ Kölelerin azat edilmesi, Avrupa'dan gelen göçmenler için yeni bir teşvik unsuru oluşturmuştu, zira İtalyanlar, Portekizliler, İspanyollar, Almanlar, Ruslar ve hatta Japonlar, kahve tarlalarında çalışmak üzere Brezilya'ya gelmeye başlamışlardı, ama sadece ilk iki grup, göçmenlerin yüzde 60-70'ini oluşturuyordu.⁵⁵

Kahve, Asya'da da düzensizlik yaratmıştı. Kârlı kahve ticareti, Güneydoğu Asya'da sömürgeciliğin gelişmesine ve altın tahılı üretmek için zorunlu işçi kullanılmasına yol açmıştı. Hollandalı tacirler kahveyi Batı Java'ya 1707 yılında getirmiş ve yerli aristokratlar hevesle kahve tarımı çılgınlığına katılmıştı. Hollandalı tacirler için kahve yetiştiriyorlar ve sağlıyorlardı ve Java'nın, Endonezya'nın en önemli kahve üreticisi olarak ortaya çıkmasına neden olmuşlardı. Sonuçta Java da, daha önce Mocha'da olduğu gibi, dünya kahve sözlüğüne girmişti. 1725 yılına gelindiğinde, Avrupa'daki kahve patlaması doruğa ulaşmıştı ve fiyatlar, yavaş yavaş bağımsız yetiştiricileri dışarıda bırakacak düzeye inmişti. Dünya kahve fiyatlarındaki bu düşüş, üretimdeki fazlalıktan kaynaklıydıysa da, Avrupalı şirketler kârda azalmayı kabul etmeye hazır değildi. Askeri güçle desteklenen Hollanda Doğu Hindistan Şirketi bir uygulama başlatarak (onları İngilizler de izlemişti) yerel üreticileri kahve ve diğer ürünleri teslim etmeye zorlamıştı. Yerel yöneticiler, teslimat kotasını doldurmak amacıyla, tebaalanının kölelerden oluşan iş gücünü kullanmaya başladı. Dünyada dalgalanan kahve fiyatlarındaki değişim, üreticilere de yansdı. Hollandalıların üreticileri, fiyatlar yüksekken kahve üretimini artırmaya ve fiyatlar düşüncü üretimi azaltmaya zorlaması, çiftçiler açısından felaketle sonuçlandı ve ilk küreselleşme karşıtı savaş olarak nitelendirilebilecek 1810–1811 Java Savaşına yol açtı.⁵⁶

AÇLIK ÖLDÜREN

On dokuzuncu yüzyıl kahvenin, elitler için özel bir içecekken, kitle malı haline dönüşmesine tanık olmuştu. On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde kadınlar, Paris'te sokak köşelerinde iki sente toprak kaplarda kahve satar duruma gelmişti. O dönemde anlatılan bir hikâyeye göre, işçiler "bu üründe, diğer bütün ürünlerde bulabildiklerinden daha fazla ekonomi, geçimlik ve tat bulmuşlardı. Bunun sonucunda, kendilerine genellikle akşama kadar destek olduğunu söyleyerek, inanılmaz miktarlarda kahve içiyorlardı."⁵⁷ Bazılarının kahveyi, kapitalizmin yükselmesi sırasında işçilerden yararlanma aracı olarak görmesi şaşırtıcı değildir. Sidney Mintz kahve, şeker, çay ve çikolata gibi hafif uyuşturucuları "proleterlerin açlığını öldüren şey" olarak tanımlamaktadır. "Giderek daha fazla sayıda mahrum bırakılan insan Avrupa'nın şehirlerinde toplanmaya başladıkça ve deneme üretimi yayıldıkça, çay ve şeker, her durumda aç olan insanları tatmin eder hale gelmişti. Tatlı kaloriler memnuniyetle karşılanıyor, sıcak içeceğin kendisi, soğuk yemeği ısıtıyordu ve uyarıcı, hastayı, gıdasız kalanı, çok çalıştırılanı, çok genci, yaşlıyı neşelendiriyordu," diye yazmıştı.⁵⁸

Nakliye masraflarının azalması, Birleşik Devletler'de ve Avrupa'da gelirin artması ve kentleşmenin gelişmesi, kahveyi o dönemde gelişmekte olan Batı için evrensel bir içecek haline getirmişti. Artan talebe karşılık olarak kahve tarımı yayılmış ve ardından kaçınılmaz patlama ve çöküşü getirmişti.

Küresel kahve patlamasının kölelik ve zorunlu işçilik açısından olumsuz yönü tam anlamıyla geçmemişti ama, bugün dünyada yaklaşık yirmi milyon kahve yetiştiricisi, kötü hava koşulları, zararlı yaratıklar ve aşırı üretimden kaynaklanan fiyat dalgalanmalarının kaprisleriyle yaşamaktadır. Kahve şimdi, çoğunlukla dünyanın her yerinde küçük üreticiler tarafından yetiştirilmektedir. New York'un kahve borsası gibi uzak yerlerde, çekirdekleri için iyi bir fiyat alıp alamayacaklarını, yoksa maliyetin altında satmak zorunda kalıp kalmayacaklarını tacirler belirlemektedir. Eğer dünyanın en büyük üretici olan Brezilya'da havanın iyi olacağı tahmin ediliyorsa, dünya çapındaki kahve fiyatları güneye yönelmektedir. Aksine, Brezilya'daki kötü hava fiyatları yukarı ittiğinde, başka yerlerdeki üreticiler mutlu olmaktadır. Yeşil çekirdekler uzun süre saklanamadığından, kahvenin stoklanması, fiyat dalgalanmalarına karşı çözüm olmamaktadır. Geçmişte, 1938'de çekirdek fazlasına çözüm bulunması konusunda Brezilya hükümetinin yaptığı çağrıya karşılık, İsviç-

re'deki Nestlé şirketi, çekilmiş kahveyi dondurup kurutarak koruyabilecek ve toz haline gelen kahveyi sıcak su ekleyerek içecek haline dönüştürecek bir işlem geliştirmişti.

Ancak, 1960'lardan beri, kişi başına düşen kahve tüketimi azalma göstermektedir ve düşen fiyatların ceremesi — her zamanki gibi — çiftçiye yansıtılmaktadır (Hollanda Doğu Hindistan Şirketi döneminden pek de farklı olmayan bir şekilde). Bir yetiştiricinin aldığı ücret, 1998'deki kilo başına 2,50 \$ gibi yüksek fiyattan 1 doların altına düşmüştür.⁵⁹ Brezilya ve Vietnam'daki teknolojik yenilikler iki ülkenin de 1997 yılından beri üretimlerini iki katına çıkarmalarına yardımcı olmuş, önce bir bolluk yaratmış, ardından da kahve fiyatlarında çöküşe neden olmuştur. 2002 yılında, Dünya Bankası, yalnızca Orta Amerika'da, kahve çiftliklerinin işgücünü azaltması veya iş yerini kapatmaları nedeniyle 600.000 kişinin işini kaybettiğini hesaplamıştır. Muhtemelen hiçbir şey küreselleşmenin getirdiği şans değişikliğini, kahvenin anavatanı olan Etiyopya'da yaşananlardan daha dramatik bir şekilde gösteremez. Yaklaşık 15 milyon Etiyopyalı, kısmen, ülkenin ihracat gelirinin kabaca üçte ikisini oluşturan kahve ekonomisine bağlı olarak yaşamaktadır. Düşen fiyatlar 2000-2001 yıllarında yaklaşık 300 milyon dolar ihracat kaybına neden olmuştur ve bu miktar, ülkenin toplam yıllık ihracat gelirinin yarısına eşittir.⁶⁰

Dört dev kavurucu ve perakendeci —Procter and Gamble, Kraft Foods, Sara Lee ve Nestlé— birlikte, dünya kahvesinin yüzde 40'ını kontrol etmektedir ve düşen fiyatlardan yararlanmışlardır. Düşük fiyatların bir kısmını üreticilere yüklemiş ama kendi kâr marjlarını da epeyce şişirmişlerdir. Üreticilere ödenen fiyatlar 1997'den beri yüzde 80'den fazla azalmıştır, ama Amerikan şehirlerinde çekilmiş ve kavrulmuş kahvenin ortalama perakende fiyatı sadece yüzde 27 ile 37 arasında düşmüştür.⁶¹ Bu düşüş sırasında iyi iş yapan şirketler, bir fincan kahve için müşterilerinden beş dolara yakın para alan ve bunun yalnızca bir penisi çiftçiye giden Starbucks gibi uzmanlaşmış butik perakendecilerdir.

Hollanda'da yerleşik bir Sivil Toplum Kuruluşu birliği, bu bariz sömürüyü önlemek için, sanayiinin çiftçilere bir güvenlik ağı sağlaması amacıyla kulis faaliyetlerine başlamıştı. Bu birlik üçüncü dünya üreticilerine yardımcı olmak için adil rekabet faaliyetleriyle uğraşan İngiliz yardım kuruluşu Oxfam'ın da desteğini almıştı. 1977 yılında, Oxfam dahil çeşitli kaygılı sivil toplum kuruluşlarından oluşan bu birlik, fakir üreticilere ve onların kooperatiflerine 0.454 gram başına 1,26 dolar taban fiyatı ödedikleri takdirde ana kahve

kavurucularına ve perakende satıcılara sertifika veren 'Uluslararası Adil Rekabet Etiketleme Kuruluşları'nı oluşturdu.

Amerika'da yerleşik Global Exchange de bu arada, en önemli perakendecilere, çekirdeklerinin bir bölümünü sertifikalı adil rekabet üreticilerinden almaları konusunda baskı yapmaktadır. Özel perakendeci Starbucks, dünya kahve üretiminin sadece yüzde 1'ini kullansa da, küresel marka görüntüsü bu şirketi Seattle benzeri protestoların paratoneri haline getirmiştir. Şirket 1971 yılında üç kahve düşkünü tarafından kurulduğundan beri Starbucks uluslararası bir ikon haline gelmiş olup, dünya çapında yaklaşık on bin kafeye sahiptir ve bunların yüzden fazlası, dünyanın en büyük çay içen ülkesi Çin'dedir. Türk Büyükelçisi Süleyman Ağa'nın Paris'teki göz alıcı kahve partilerinin bilinçsizce tekrarlanması gibi, Starbucks da sıradan bir içeceği bir deneyime, dünyanın her yerindeki milyonlarca genç için "cool-havalı" bir olay haline getirmiştir ve bu süreçte milyonlarca dolar kazanmıştır. Amerika'nın egemen olduğu küreselleşmenin simgesi olarak, fantezi isimlere sahip Coke, McDonalds ve Nike gibi çeşitli kahve türleri satan şirketler ortaya çıkmıştır. Onların başarısı aynı zamanda, kahve üreticilerinin yoksulluğunu ve sömürülmesini de gün ışığına çıkarmıştır. Geçmişte kahveye yapılan muhalefet, kahve içenlerle ve onların kahvehanelerdeki faaliyetleriyle ilgiliyen, bugünkü eleştirmenler, kahve çiftçilerinin aldığı az fiyatlara itiraz etmektedir. Lobi gruplarının baskısı altında kalan Starbucks 2001 yılında, yaklaşık 500.000 kilo –ithalatının yalnızca yüzde 1'ini– adil rekabet kahvesini, on sekiz aylık bir dönemde satın almayı taahhüt etti. Başlangıçta aynı baskılara direnen Folgers'in yapımcısı Procter and Gamble da adil rekabet sertifikalı kahve almayı kabul etmiştir.

Ancak adil rekabet konusundaki bu küçük başarılar, küresel anlamda fazla üretimin neden olduğu krizin derinliğini gizleyememektedir. Adil rekabet fiyatlarında satılan kahve miktarı, genel anlamda fark yaratamayacak kadar azdı. Kahve yetiştiren ülkelerdeki hükümetler, çiftçileri kahve üretimini bırakarak başka ürünlere kaymaya zorlama konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Peru ve Kolombiya gibi ülkelerde birçok çiftçi kakao ve diğer uyuşturucu ürünlere dönerken, diğerleri nesiller boyunca yetiştirdikleri tek ürünü –kahveyi– yetiştirmeye devam etmektedir. Seattle'daki göstericiler tarafından Starbucks'da gerçekleştirilen ve televizyonda yayınlanan "kendini savunma" hareketi dikkatleri küresel bir krize çekmiş, ama başka bir işe yaramamıştı.

YONGALI KAHVE

Seattle'dan yalnızca bir yıl sonra, 2000 yılında Starbucks, dünyaya bir başka kafein esaslı, bağımlılık yapıcı sıcak içeceği sunan kahve türünü, yani çayı ülkeye getirerek önemli bir darbe yaptı. Milliyetçi görüşlü Çinlilerin protestoları arasında, Pekin'de, beş yüz yıllık Yasak Şehir'in tam ortasında bir Starbucks kafe açıldı. Tanımlanamayan bir barakanın içinde, sessiz sedasız duran kafe, tipik Starbucks'lar gibi değildi. Ama Amerikan şirketinin Çin'in gücünün göstergesi olan tarihi mekâna gelmesinin politik simgesi son derece açıktı. "Bu, Çin'in 1,2 milyar insanına ve 5000 yıllık geleneksel kültürüne vurulmuş bir şamardan farksız," diye ateş püskürtüyordu Çin'de bir gazete. Ama Starbucks'ın ilerlemesi durdurulamıyordu.⁶² 2003 sonbaharında bir grup Amerikalı turistin Starbucks büfesinin etrafında dolanmasını ve memleketlerinden tanıdıkları sütlü kahvenin tadını çıkarmasını seyrettim. Ortalıkta pek Çinli müşteri yoktu. Birçok Çinli için günlük yevmiye demek olan üç dolara bir fincan kahve, Oolong çaylarından vazgeçmek isteseler bile, onlar için uygun bir seçenek değildi.

Ancak, Birleşik Devletler'de Starbucks, daha fazla müşteri çekmek için başka bir strateji uygulamaya başlamıştı: Kablosuz internet kafe. Şirket, Ağustos 2002'de, Starbucks satış noktalarını ofis ile ev arasında bir geçiş noktasına dönüştürme umuduyla, müşterilerine kablosuz (Wireless Fidelity) internet bağlantısı sunma programını başlattı. Dört yıl sonra, yaşam tarzı tercihiyle müşteri çekme stratejisi, müzik ve videoyu da kapsayacak şekilde genişledi. Müşteriler, Frappuccino'larını yudumlarlarken, şirketin şarkı listesinden MP3'lerine şarkı indirebiliyor, en sevdikleri DVD'leri ısmarlayabiliyorlardı. Starbucks'ın düşüncesini diğer dükkânlar da benimsemiş görünüyor. Artık dünyanın her yerinde birçok kafe sıcak bir fincan çay sunarken, müşteriler dizüstü bilgisayarlarında arama yapmaktadır. Dünyanın en global ürünlerinin –kahve, tüketici elektroniği ve İnternet– birleşmesi, gerçekten de pazarda yapılan mükemmel bir eşleşmedir.

Bu global ürünler arasındaki önemli fark, köklerinde ve dünyaya nasıl yayıldıklarında yatmaktadır. Kahve fidanları, insanlar yararlarını keşfedip, sonunda kahve üretimini ve tüketimini bütün dünyaya yaymadan önce, asırlar boyunca Etiyopya ve Yemen tepelerinde büyümüştü. Bugünün Starbucks müşterilerinin elektronik donanımı –bilgisayarlar, iPod'lar, PDA'lar, kameralar ve videolar– hep derinliklerinde, belki de küreselleşmenin en çok rast-

lanan ürününü, mikroçipi taşımaktadır. Sadece bilgisayarlar ya da tüketici elektroniği değil, bugün kullandığımız hemen her makinede, mantık veya bellek yongalarına yerleştirilmiş bir zekâ bulunmaktadır. İki Amerikalı bilim adamının, Jack Kilby ile Robert Noyce'un 1959 yılında yaptığı icat, bir silikon parçasını hesap makinesine dönüştürerek gezegendeki hayatta devrim yaratmıştır. Yonga ya da yarı-iletken, elli yıldan az bir süre içinde, hayatın her yönünü, insanlık tarihinde hiçbir şeyin yapamadığı kadar hızlandırmıştır. Devreye atın evcilleştirilmesi, muson rüzgârlarında ustalık kazanılması ve buhar ile içten yanmalı motor ve telgrafın icadı, uzun ama yavaş gelişen ve küreselleşme dediğimiz bağıllığın aşamalarını oluşturmuştur. Yine de bugünün küresel baş döndürücü hızı, varlığını Kilby'nin 2000 yılında Nobel ödülünü kazandığı (Noyce bir yıl önce ölmüştü) buluşa borçludur. Nobel komitesi Kilby'nin, transistörleri bir çipe yerleştirmesindeki dehayı anlamıştı. Kilby ve Noyce'un bulduğu mikroçip, dönemimizi geçmişteki küreselleşmeden ayıran modern bağlantılılığın dört yönünün hepsinden sorumludur: Transferlerin hızı, hacmi, çeşitliliği ve görünürlüğünden.

Ancak, diğer bütün icatlarda olduğu gibi, mikroçip de, mantık ve hesap yapmak amacıyla inanılmaz bir elektron gücü yaratan, dünyanın farklı yerlerindeki binlerce yıllık fikirlerin ve deneylerin bir dizi halinde birleşmesinin ürünüdür. Hem düşüncelerin küreselleşmesinin ürünüdür, hem de küresel bağlantıları zorlayan muhteşem bir araçtır. Bir bilgisayar, binlerce parçadan oluşur, ama özünde ya da esasında, yeşil anakartta sinsice oturan 2,5-3 cm genişliğinde bir baskı silikon yonga parçası –merkez işlem ünitesi (CPU)– bulunur. Sisteme enerji verildiğinde, hesaplar yapar ve benim bu metni yazmamı, internette gezinmemi, Web'den müzik indirmemi ya da yıllar öncesi akla gelmeyecek bir verimlilikle arabamı kullanmamı sağlayan mantık aşamalarını izler. 20 Temmuz 1969'da astronot Neil A. Armstrong, insanlık için büyük bir adım olarak nitelendirilen bir olayda ayın topraklarına ayak basmıştı. Ama o adımın atılması, adı belirtilmeyen kahramanlar sayesinde gerçekleşmişti: Apollo uzay aracının aya ulaşması için gereken milyonlarca hesabı yapan düşük güçlü, yüksek hızlı mikroçipler. O zamandan beri hesap hızı katlanarak artmıştır. Örneğin, şimdi birçok kişisel bilgisayarın işletiminde kullanılan Intel'in Pentium 4 işlemcisini ele alın. Eğer ayaklarınız o işlemci kadar hızlı olsaydı, bir saniyeden az bir zamanda yürüyerek aya gidip gelebilirdiniz.⁶³ Matematikteki ilerlemelerle hesap yapmak ve diğer makinelere talimat vermek amacıyla gerekli olan akımı kontrol edecek elektrik enerjisi ve

maddesinin icadının nasıl olduğu ve mikroçipin yaratılmasına nasıl yol açtığı, bu kısa tarihin kapsamı dışındadır. Ancak, dünyanın her yerindeki bilgilerin, matematikçilerin ve düşünürlerin — bunlar, maceraperest olarak sınıflandırılabilir — uzun vadeli çalışmalarından bahsedebiliriz. Geçmişteki maceraperestler coğrafi bilgi ufukumuzu genişletirken, bu yeni kâşifler mevcut bilgi kutusunun dışına çıkarak, dünyayı bu süper hızlı küreselleşme aracıyla bağlamışlardır. Burada Intel'in işlemcilerinin her yerde bulunmasıyla ilgili sloganı — Intel Inside (İçinde Intel var) — yeniden düzenlenerek, Intel'in ya da her hangi bir üreticinin mikroişlemcisinin iç organlarının, dünyadaki bilim kâşiflerinin düşüncelerini ve tickering'lerini taşıdığını söyleyebiliriz. Gerçekten de Dünyayı İçlerinde taşımaktadırlar.

Pamuk ve Kahve gibi, mikroçip ve mikroişlemciler de kürselleşmenin hem ürünü, hem de destekçisidir. Ama onların aksine, bugünün makinelerinin ardındaki minicik beyin görünmemektedir. İnsan bir bilgisayar ya da iPod'u sökse bile, içinde sadece Birleşik Devletler, Japonya, Tayvan veya Güney Kore'de yapılmış küçücük baskı silikon plaka içeren mühürlü bir hazne bulacaktır. Bu size sadece nerede tasarlandığını ya da hangi fabrikada silikon plakadan kesildiğini söyleyecektir. Bu küçük bilgisayar beyninin ardında, dünyanın her yerindeki sayısız insanın kaç binlerce düşüncesinin ve keşfinin yattığını göstermeyecektir.

SIFIRLA İTİŞMEK

Hayvan başından, tahıl sepetine kadar, sahip olduğumuz malı saymak insanlığın en eski dürtülerinden biridir. Mezopotamya'nın kil tabletlerinden görüldüğü gibi, insanların en önce yaptığı şeylerden biri saymak olmuştur. Mezopotamya'nın durumunda rakamlar, altmışlık birimlerle ifade ediliyordu ve rakamlardaki sıfır, pişmemiş kile kazınan iki kama simgesiyle gösteriliyordu. O dönemlerde sayı olarak sıfır kavramı bulunmuyordu. Parlak Yunan uygarlığı, ölçüm yapmak amacıyla geometriyi geliştirmişti ama rakam olarak, sıfır kavramına odaklanmamışlardır. Yaklaşık 130 yılı civarında yazdığı *El Macisti* adlı kitabında (Batlamyus), altmış tabanlı Babil sayı sistemini ve sıfırı da ilk kez rakamlar arasındaki boşluğu belirtmek için kullanmıştı. Ama *sunya* adını verdikleri boşluk olgusu konusundaki görüşleri daha da ileri götürenler, (Yunanlılardan öğrenen) Hintli astronomi uzmanlarıydı. "Yavanalar [Yunanlılar] barbardır," diye yazmıştı *Gargi Samhita*'nın Hintli yazarı, "ama yine de, astro-

nomi bilimi bunlarla birlikte doğmuştu ve bu nedenle tanrılar gibi saygı gösterilmeleri gerekir.” Bu saygı yedinci yüzyılda, Yunanlıların bıraktığı yerden devam eden Hintli astronomi ve matematikçi Brahmagupta’nın çalışmalarında gösteriliyordu. Sıfır sembolünü kullanmış ve sadece boşluk belirteci olarak değil, rakam olarak sıfır kavramının yarattığı birçok soruyu yanıtlamaya çalışmıştı. Arapça’ya çevrilen bu kavram, o dönemde Orta Doğu’daki en büyük eğitim merkezi olan Bağdat’taki bilginlere ulaşmıştı.⁶⁴ İki yüz yıl sonra, Bağdat’ta bulunan İranlı bir matematikçi olan Muhammed bin Musa El Harizmî, sıfıra eşitlenen denklemler ya da daha cebir olarak tanınmaya başlayan konu üzerinde çalışmak için Hindu rakamlarını kullanmıştı.⁶⁵ Ayrıca, rakamları çarpma ve bölmek için hızlı yöntemler geliştirmişti ve bunlar (adının yozlaşan Latince’deki yazım şekli olan Algoritmi’den esinlenerek) algoritma olarak bilinmeye başlanmıştı. El Harizmî sıfıra, *cipher* kelimesinin türediği Sanskritçe *sunya* kelimesini kelime anlamı olarak tercüme ederek “sıfır” adını vermişti. El Harizmî’nin dokuzuncu yüzyıl cebiri bile (cebir kelimesi ünlü *El Cebr ve’l Mukabele* kitabının adından türemiştir), Jacob Bronowski’nin “bir tür bilgi pazarı” olarak adlandırdığı bir kültür olan Mağribi, İspanya’ya ulaşınca kadar Batı tarafından bilinmemişti.⁶⁶ Ama uzun süre, sıfır yaygın olarak kullanılmamıştı. On üçüncü yüzyılın başında, neredeyse tamamen Araplaşmış bir tacir olan ve Kuzey Afrika’da muhasebe yöntemlerini inceleyen İtalyan matematikçi Fibonacci, El Harizmî’nin kavramını, *Liber Abaci* (Abaküsün Kitabı)’nda yaygınlaştırdı. Sıfırı kullanan bir sonraki büyük matematikçi, Kartezyen koordinat sisteminin bulucusu Fransız filozof René Descartes olmuştu. Sıfır Avrupa’da geçerlilik kazansa da, sıfırı benimseme konusundaki son adımın atılması 1600’lü yıllarda İngiliz fizikçi Sir Isaac Newton ile Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz tarafından gerçekleştirilecekti. Sıfırın kavranması matematiğin doğuşuna neden olmuştu ve matematik olmasaydı, modern fizik, mühendislik, mikroçip ve aslında ekonominin ve muhasebenin büyük bir bölümü de olmayacaktı. Mikroçiplere güç veren mantığın gelişmesinde büyük katkıları olan bir başka kişi, İngiliz matematikçi George Boole’dur. *Investigation into the Laws of Thought* (1854) adlı eserinde Boole, daha sonra Boole mantığı olarak tanınacak olan yeni sembolik mantık bilimini geliştirmişti. Buna göre, bütün kararlar evet veya hayır ve doğru ya da yanlışla indirgenebiliyordu. Bu ikili sistem (binary) mantığı, ileride bir transistörün açma-kapama anahtarını yardımıyla mantıksal işlem gerçekleştirmeye çok uygun olacaktı.

THALES'İN AMBERİ

Maddi dünyanın ve yasalarının anlaşılması, matematikteki gelişmelerle el ele ilerlemişti ve bilginin yayılma hızı, matbaa ile artmıştı. Yunanlı bir filozof ve Yunan bilim düşüncesinin kurucularından biri olan Miletus'lu Thales (M.Ö. 600), statik elektrik şarjı olayını ilk gözlemleyen kişiydi. Amberin kürke sürtüldüğü zaman yüklendiğini ve saç gibi daha küçük objeleri çektiğini gördü. Birkaç yüz yıl sonra Çinliler, bağımsız olarak bazı kayalarda manyetizmayı keşfetti ve denizciler tarafından kullanılmak üzere kaba bir pusula yaptı. Pusulanın Avrupa'ya ulaşması birkaç yüz yıl daha sürdü. İngiliz bilim adamı William Gilbert'in İngiliz denizciliğinin gelişmesine ve fethine yol açan bu cihazdan büyülenmesi, amber ve başka mıknatıslarla deney yapmasına yol açmıştı. Kutupta, gemi yaklaştığı takdirde bütün çivilerini sökecek bir manyetik dağ mı vardı? Birçok kişinin inandığı gibi, yakınlarda sarımsak olduğu takdirde manyetik pusula hatalı mı çalışacaktı? Manyetizma ile ilgili bir tezinde Gilbert bu sorulara yanıt vermiş ve Yunanca amber kelimesinden esinlenerek elektrik kelimesini icat etmişti. Bir sonraki önemli adım Leiden Üniversitesi'nden Hollandalı fizikçi Pieter van Musschenbroek tarafından – Leyden kavanozu olarak adlandırılan kavanozda (1745) – elektrik yükü üretecek bir yöntemin geliştirilmesiydi. Batarya fikri doğmuştu. Londralı bir kitap kurdu olan ve fizik ile kimya eğitimi görmüş olan Michael Faraday, elektromanyetik endüksiyonu – kablolarla ve mıknatıslarla oynayarak elektrik üretmeyi – keşfetti ve 1831 yılındaki bu buluşu, elektrik jeneratörünün, motorunun ve transformatorünün yolunu açtı. 1873 yılında Fransız Alpleri'nde bir Fransız kâğıt imalatçısı, su türbinini dinamoya bağlayarak, ilk su gücünü yarattı. On yıl sonra buhar türbininin icadı, elektrik üretmek için bir su kaynağına yakın olma zorunluluğunu ortadan kaldırarak, elektrik üretimini kömür enerjisine bağladı. Düzenli okyanus aşırı nakliye, telgraf ve artan yolculuklar, kıtalar arasında sık ve artan bilimsel bilgi değişiminin oluşmasına yardımcı oldu.

1883 yılında, elektrik bir süredir kullanılmaktayken, ampulün mucidi Thomas A. Edison önderliğinde bir grup bilgin, elektriğin bir başka özelliğini – metal plaka içinde akabildiğini – keşfetti. Edison etkisi adı verilen bu olay, şimdi televizyonlarda ve diğer video terminallerinde bulunan katot ışın tüpünün yaratılmasına yol açtı. 1897'de, Atlantik'in diğer tarafında Cambridgeli fizikçi J. J. Thomson, gizemli akımın aslında ne olduğunu keşfetti. Metal ve camın içinde fışkıran görünmeyen enerjinin hızını matematiksel olarak hesapla-

arak, bir hidrojen atomunun —mümkün olan en küçük objenin— boyutunun binde birinden daha küçük bir şey olması gerektiğini anladı. Thomson'un "corpuscule" (parçacık) adını verdiği bu en ufak obje, daha sonra bütün atomlarda mevcut olan elektron olarak tanınmaya başladı. Thomson'un elektronları keşfetmesinden sonra, bir başka İngiliz bilim adamı J. A. Fleming, elektron akışının, her hangi bir mekanik anahtardan daha hızlı bir şekilde açılıp kapatılabileceğini belirledi. Bu buluş, diyotların ve buna bağlı radyo iletimlerinin keşfine yol açtı. Topu bundan sonra New York'ta bir Amerikalı, Lee de Forest aldı ve elektron akışını büyüten bir başka tür vakumlu ampulü icat etti. Bu kapasiteyle, elektrik dalgaları güçlerini kaybetmeden mesafeler arasında köprü kurabiliyordu ve böylece radyo doğdu.

Hızlı bir şekilde —saniyede on bin kez— açıp kapatma sağlayan ve sinyalleri güçlendirmeyi başaran bu vakumlu ampulün icadı, bilgisayar kurmak için gerekli olan temelleri atan olanaklar sağladı. Başlangıçta vakumlu ampuller, II. Dünya Savaşı sırasında ordudaki telsizlerde ve radarlarda kullanılıyordu. Babamın 1950'lerin sonunda satın aldığı Philips radyo benim için sonsuz bir büyülenme kaynağıydı. Radyonun arkasındaki air vent havalandırma kanalları arasından, nereden geldiği belli olmayan bir ses, tıslayan bir gürültüyle radyonun içinden çıkarken, turuncu bir parıltıyla yanıp sönen tüpleri görülebiliyordum. Vakumlu ampul kullanan bu cihazların en önemli sorunu, tükettikleri korkunç miktardaki enerji ve yaydıkları ısıydı. Buna karşılık, hızlı hesap yapabilen ilk sayısal bilgisayar 1930'larda Pennsylvania Üniversitesi'ndeki ENIAC (Elektronik Nümerik Bütünleyici ve Bilgisayar) tarafından geliştirilmişti. Bu bilgisayar bir odanın tamamını işgal ediyordu ve on sekiz bin tane vakumlu ampul kullanıyordu. Bunların hafif parıltısı güvelere (bug) çekici geliyordu ve kısa devrelere yol açıyorlardı. İşte bir bilgisayarı (debug) "temizleme" ihtiyacı bu dönemde ortaya çıktı ve katı hal transistörlerin icadı güve belasını yok etmiş olsa da, bu kelime o tarihten beri yerleşmiştir.⁶⁷ 1940'ların başında Danimarkalı bilgin Niels Bohr'un yaptığı çalışma, maddelerin atom yapısını incelemiş ve tıpkı gezegenlerin güneşin etrafında dönmesi gibi, bütün atomlarda elektronların çekirdeğin etrafında döndüğünü belirlemişti. Farklı maddelerin farklı elektron yapıları, hangi maddelerin iyi ya da kötü elektron iletkenleri olduğunu belirliyordu. Bakır iyiydi, tahta kötü. Bilginler daha sonra germanyum ve silikon gibi maddelerin ortada kaldığını keşfetti: Bunlar "yarı-iletken" di. Bunlar elektron iletmede veya taşımada sınırda performans gösterdiklerinden, bilim insanları bunların kimyasal oluşu-

munu değiştirerek, laboratuarda oluşturulan yarı iletkenlerin iletme direnmesini veya hızlandırarak artırmasını sağlamanın yollarını keşfettiler.

1947 yılında Bell Laboratuvarlarında üç bilgin — John Bardeen, Walter Brattain ve William Shockley — bu yarı-iletkenlerin, vakumlu ampullerle aynı işlevi yapmasını sağlamanın yolunu buldular: Elektronik sinyalleri büyütme ve vakumlu tüplerden yirmi kez daha hızlı açıp kapamak. Transistörler o kadar az enerji tüketiyordu ki, ilk kez olarak portatif radyolar, ısıtma cihazları ve diğer elektrikli aletler pille çalıştırılabilirdi. Yedi yıl içinde, dünyanın ilk tam transistörlü radyosu — Regency — satışa sunuldu. 1954 yılının Noel döneminde büyük bir başarı kazanmıştı. Üç ay önce on dokuz yaşındaki Elvis Presley, ilk plağını yapmıştı.⁶⁸ İlk yılında yüz binin üzerinde satan transistörlü radyo ile Rock'n Roll çağı başlamıştı. Transistörlü radyoların ve televizyonların seri üretimi, dünyayı daha da küçültmüştü. Transistörün icadı, Atlantik'in iki yanındaki bilim insanlarının, hızlı açma kapama düğmelerinin, bir ve sıfırın kombinasyonu ile ortaya çıkan ikili rakamları hesaplamak amacıyla nasıl kullanılabileceğini öngörmelerinden çok sonra gerçekleşmişti. Bir İngiliz ve bir Macar bilim adamı aynı anda, farklı problemlerin çözümünde ikili sistem matematiği kullanmayı düşünmüştü.

Parlak İngiliz bilim adamı Alan M. Turing, 1937 yılında yazdığı bir makalede “hesaplanabilir her hangi bir diziyi hesaplamakta kullanılabilecek tek bir makine icat etmenin mümkün olduğunu” öngörmüştü.⁶⁹ II. Dünya Savaşı sırasında Almanların gizli şifrelerini çözme zorunluluğu, büyük çaplı elektronik anahtarlama kullanımının geliştirilmesine yol açmıştı. 1943 yılında İngiltere'nin Bletchly Parkında hizmete alınan Colossus adındaki bilgisayar, meşhur Alman Enigma şifresini çözmek amacıyla Turing'in istatistiksel teorisini uygulamaya koymuştu. Macaristan doğumlu John von Neumann 1930 yılında, İleri Araştırmalar Enstitüsüne katılmak üzere Princeton, New Jersey'e gelmişti. Tekrarlanan tekrarlayan hesapları daha önce görülmemiş bir hızda halleden Philadelphia'daki ENIAC bilgisayarının gücünden etkilenen von Neumann, hesaplama makinelerinin evrensel uygulamalarla yaygın olarak kullanıldığı bir gelecek görmüştü. Elektronik bir bilgisayarın, veri ve komutları almak, işlemek ve kullanıcıya cevabı bildirmekten oluşan genel mimarisini oluştururken Turing de kendisine katılmıştı. “Bilgisayar hesapları anahtarların açma ve kapama konumları arasında gidip gelmesiyle yapılabildiğinden,” diye yazmıştı Turing, açık konumuna 1 ve kapalı konumuna 0'ı tahsis etmek ve bütün matematiği bu iki rakamla ele almak gayet doğaldı. T.R. Re-

id'in bir zamanlar belirttiği gibi, "İnert elektronik anahtarlar zincirini güçlü bir hesaplama aracına dönüştürmek için ikili sistem rakamlar ve ikili matematiğin nasıl kullanılacağını bulmak, Von Neumann, Turing ve benzerleri açısından büyük bir deha örneğiydi."⁷⁰ Ayrıca, makinelerin karar vermelerini ve karşılaştırmalar yapmalarına izin veren ve böylece karmaşık modellerle veya "programlarla" çalışarak kelimeleri ve rakamları işleyebilen tam bir mantık sistemi de geliştirmişlerdi.

COLOSSUS'DAN MİKROÇİPE

Hızlı açma kapama anahtarlarıyla çalışacak program geliştirilirken mevcut makineler Colossus ve ENIAC boyutundaydı. Meydan okunan şey, bilim adamlarının "numara engeli" veya "rakamların tiranlığı" idi. Transistörlerin daha fazla komut taşımalarını sağlamak için, binlerce transistörü birbirine bağlayan diyot, direnç, kapasitör ve kablo gibi bileşenlere ihtiyaç duyuluyordu. Bu sorun, ENIAC'ta vakumlu tüplerin yayılması gibi, karmaşık kabloların ve transistörlerin bir odaya yayılmasıyla aşılmıyordu. Colossus'un Almanların savaş makinelerine meydan okumak amacıyla geliştirilmesi gibi, mikroçipin de yapımına Soğuk Savaş sebep oldu. Roket ve füze imal eden Amerikan savunma uzmanları, Amerikalı üreticilere, Minuteman füzelerine takılabilecek, düşük güç tüketen küçük transistörler yapmaları konusunda baskı yapmıştı. Bu çok acil bir ihtiyaçtı çünkü Rusların ilk insan yapımı uydu olan Sputnik'i Ekim 1957'de fırlatmış olmaları, "füze açığını" dramatik bir şekilde ortaya koymuştu. Sputnik, Rusların Birleşik Devletler'i vurabilecek kapasitede bir kıtalararası balistik füzeye sahip olduğunu gösteriyordu.

İki yıldan az bir zaman içinde, iki Amerikalı mühendis, Texas Instruments'dan (TI) Jack Kilby ve Fairchild Semiconductor'dan Robert Noyce çözümü yarattı. Birbirlerinden bağımsız olarak, ilk mikroçipin ya da entegre devrenin yapımına yol açan fikirler akıllarına gelmişti. Meşhur olduktan sonra "Kibar dev" lakabı verilen 1,98 metre uzunluğundaki Kilby, Kansas kırsalında büyümüşü ve on dört yaşında hırslı bir amatör radyo operatörü olmuştu. MIT giriş sınavında başarılı olamamıştı ama mühendislik diplomasını Orta Batı'daki üniversitelerden almış ve buluşları nedeniyle altmış adet patent alacak şekilde çalışmalarını sürdürmüştü. En önemli buluşu, TI'ya girdikten kısa bir süre sonra, çok sayıda transistör ve başka bileşenlerle devre kurma göreviyle debelenirken gerçekleşti. Üç bileşenin hepsini – transistör, kapasitör

ve direnç – raptiyenin yarı boyutunda silikon kristallerden yapmayı içeren tek parça düşüncesi, mükemmel bir çözümdü.⁷¹ Kilby daha sonra, entegre devre tasarımı düşüncesinin, dünyanın farklı yerlerinde birçok insanın aklına geldiğini kabul etmişti. Şöyle yazmıştı: “1950’lerin başında, bir başka İngiliz, Geoff Dummer, tüm elektroniğin tek bir blok olarak yapılabileceği zamanı öngörmenin mümkün olduğunu ileri sürüyordu.”⁷² Kilby, bu rüyayı gerçekleştirecek pratik yolları bulmuştu. Kilby’yle birlikte bu icadı yapan Noyce, kahramanı William Shockley tarafından işe alınmış ve transistörün Nobel ödülü kazanan mucitlerinden biri olup, Kilby ile aynı sorun üzerinde çalışıyordu ve aynı sonuca ulaşmıştı. Birçok transistörü eziyetsiz bir şekilde bir araya getirme yolu arayan Noyce, bağımsız olarak, devreleri tek bir çip üzerinde birleştirmeyi düşünmüştü. Buna ek olarak, düzlemsel teknoloji denilen bir yöntemle –silikon plakalar üzerindeki devrelerin baskısı için fotolitografi kullanarak– kabloları düğüm etmeme yolunu da bulmuştu.

Savunma uzmanları mikroçipi Minuteman füzelerinin burnuna yerleştirirken, entegre devrenin sivillere tanıtımı 24 Mart 1959’da New York Coliseum’da Elektronik Derneğine yapıldı. Bu ürünü tanıtan Texas Instruments’ın başkanı, Kilby’nin buluşunun, silikon transistörden sonra en önemli ve en kârlı teknolojik gelişme olacağını söyledi. Ama basın, bu çığır açıcı teknolojinin gelişini neredeyse yok saymıştı. Silikondan yapılmış bu böceğe benzeyen şeyin neler yapabileceğini görmek çok zordu. Transistörlerin, cep radyolarının piyasaya sürülmesiyle insanların hayal gücünü yakalaması gibi, Texas Instruments’ın da bu yeni teknolojinin değerini çarpıcı hale getirecek bir tüketici ürününe ihtiyacı vardı. Daktilo boyutundaki hesap makinelerini gömlek cebine sığacak ince bir kutuya dönüştürmekten daha iyi ne olabilirdi? TI, tüketici ürünlerinde hiç deneyimi olmadığını biliyordu ve tıpkı, transistörlü radyoyu üretmek için dışarıda bir şirkete yöneldiği gibi, mikroçiple patlama yaratmak için de bir ortak bulması gerekiyordu. Gelecekteki Amerikan-Japon teknoloji işbirliği açısından çok önemli olacak bir kararla TI, Japonya’da bir tüketici elektroniği şirketi olan Canon’la, Pocketronic’i –hesap sonuçlarını bir kâğıt şeridine basan 1,8 pound ağırlığında bir kutu – piyasaya sürme konusunda ekip oluşturarak işbirliği yaptı. Piyasada iki bin dolara bulunan masa üstü hesap makineleriyle karşılaştırıldığında, dört yüz dolarlık fiyatıyla kelepirdi. “Süper markette,” diye bildiriyordu bir Amerikan sanayi dergisi, “bu yeni hesap makinesi karınızın en ucuz fiyatları bulmasına yardımcı olacak.

Kereste deposunda, hangi kontrplak, kereste ve sunta kombinasyonunun projeniz için en ucuz olacağına karar vermenize yardım edecek.”⁷³ Bilgi devrimini tam olarak başlatan bir sonraki mantıklı adım, Japon üretimi ile Amerikan yeniliği arasındaki ortaklıktan doğmuştu.

Temmuz 1968’de, Intel’i (bu isim *integrated-entegre* ile *elektronik* kelimelerini birleştirmektedir) kurmak için Fairchild Semiconductor’dan ayrılan Noyce ile Gordon Moore, çok sayıda transistör içeren bir çip geliştirmek için bütün varlıklarını ortaya koydular. Böyle bir yonga, işlevleri ne olursa olsun, bütün bilgisayarların ihtiyacı olan bir bellek saklama birimine dönüştürülebilirdi. Intel’in kuruluşundan kısa bir süre sonra Noyce, Japonya’da yarı iletkenin öncüsü olan Sharp Corporation’dan Tadashi Sasaki’yi görmeye gitmişti. Sasaki, Noyce Fairchild’dayken Noyce’la birlikte çalışmıştı ve yardımcı olmak istiyordu. Sharp, yarı-iletken tasarımı konusunda başka bir şirketle anlaşmalı olduğundan, Sasaki üniversiteden eski bir arkadaşı olan, yeni hesap makinesi üreticisi Busicom’dan Yoshio Kojima’dan Intel’e sipariş vermesini istedi. Haziran 1969’da Busicom’un üç elemanı, Intel’in Santa Clara, California’daki bürosuna gelerek, yapılmasını istedikleri işi tarif etti. Busicom, entegre devreleri satın alma taahhüdüyle birlikte, tasarım ve mühendislik giderlerini karşılamak üzere altmış bin dolar yatırdı.⁷⁴ Intel’in esas ilgi alanı bellek yongasını geliştirmekti ama, müşterisinin siparişini karşılamak amacıyla mühendisleri, merkezi işleme birimi ile bütün gerekli işlevleri gerçekleştirmeye yetecek kadar transistör ve devreyi içeren diğer yongaları içeren büyük çaplı entegre yongayı geliştirmeye başladı. 1971 yılına gelindiğinde, Intel 4004 adını verdikleri ilk mikroişlemciyi hazırlamışken, Busicom iflas etmişti. Ama pazarlıkta Japonya’nın programlanabilir bir hesap makinesi yapma planı Intel’in yonga üzerinde bilgisayar oluşturmaya yardımcı oldu. Intel, mikroişlemci ve bilgisayar devrimini başlatan otuz tonluk ENIAC’la aynı hesaplama gücüne sahip, 2300 transistörle donatılmış 1,25 cm uzunluğundaki yonga üzerindeki haklarını geri aldı.

Mikroçipler küçülmeye devam etmekte, giderek daha fazla transistör içermekte –yirmi birinci yüzyılın başında bir milyar– ve saniyede hayal dahi edilemeyecek sayıda hesap yapabilmektedir.⁷⁵ Bir ağ halindeki fiber optik kablolarla ve tepemizdeki uydularla, bir anda gezegeni bağlamayı başarmışlardır. Dünya, dükkânlardaki bütün ürünlerde, kişisel kimlik kartlarında ve hatta büyükbaş hayvan ve evcil hayvanlarda, daha fazla sayıda yerleşik rad-

yo frekanslı kimlik belirleme yongası kullanmaya yöneldikçe, insan yapımı ürünlerde küreselleşme tamamen yeni bir boyut kazanmaktadır. Von Neumann ile Turing'in öngördüğü gibi, o küçük cihaz, programlama yardımıyla, her türlü veriyi işleyebilirdi. Taşıyabildiği bilgi ve dünyayı bağlama hızı nedeniyle mikroçip artık küreselleşme sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Bu rol, yalnızca insanları daha hızlı ve daha kolay bir şekilde bağlamak değildir. Intel ve diğer yonga üreticileri "halkasız üretim" yöntemine — maliyeti giderek artan bir şekilde, karmaşık yarı iletken tasarımı yapma — dönerken, plakanın gerçek imalatı Tayvan, Güney Kore ve diğer ülkeler tarafından üstlenilmiştir. Modern teknolojinin bu kritik bileşenlerinin üretimindeki bu görev paylaşımı, küresel anlamda birbirine bağımlılığı daha önce örneği görülmemiş bir şekilde artırmıştır. 1999 yılında Tayvan'da şiddetli bir deprem yaşanmış, dünyadaki yarı iletkenlerin yarısından fazlasının üretiminden sorumlu olan yirmi sekiz plaka üretim tesisinde üretim kesilerek, dünya çapında yonga kıtlığı korkusuna neden olmuştur. Küresel ekonominin şansına, yonga üreticileri çabuk toparlanmış, üretimde sadece küçük bir darlık yaşanmıştır. Ancak, Pasifik'teki deprem bölgelerinden kaynaklanan kesinti tehdidi, küresel ekonominin tepesinde artan oranlarda Demokles'in kılıcı gibi durmaktadır. Yonga üretimi kaynaklarını değiştirme çalışmaları sürmektedir. 2006 yılında Intel, Vietnam'da iki milyar dolarlık bir mikroçip montaj ve test tesisi kurulacağını açıklamıştır. Düşük maliyetli ekonomisi ve eğitimli iş gücü sayesinde Vietnam, dünyadaki üreticileri birbirine bağlayan, görünmeyen plaka zincirine dahil olmuştur. Intel'in yatırımı istemeden, insanları tekrar birleştirme sonucuna da ulaşmıştır. ABD elçiliğinde görevli birinin genç oğlu olan Than Trong Phuc, Nisan 1975'de Saigon'daki elçiliğin çatısından helikopterle kurtarılmıştı. Otuz yıl sonra, Intel'in Vietnam'daki ülke yöneticisi olarak geri dönmüştür.

Bu arada mikroçipler ve elektronik ortam, küreselleşme karşıtı protestocuların, mesajlarını çok çeşitli ve daha hızlı yollarla aktarmalarına yardımcı olmayı sürdürmektedir. 2003 yılındaki bir başka Dünya Ticaret Örgütü toplantısı sırasında protestocular televizyon istasyonlarına ve diğer eylemcilere protestoların yayın kalitesindeki görüntülerini iletmek amacıyla, eşit düzeyde video paylaşım hizmeti düzenlemişti. Ayrıca, küreselleşme karşıtı konuşmaların ses kayıtlarının internet üzerinden vermek amacıyla kablosuz ağlar oluşturmuşlardı.⁷⁶ Aslında mikroçipler tarafından işlenen bilgi, bugünün küresel-

leşmesini, geçmişin yavaş yavaş artan bağılılığından ve bağımlılığından ayıran tek ve en önemli etkidir.

Seattle’da, tekstil işçilerinin ve kahve yetiştiricilerinin sömürülmesine karşı çıkan ve küreselleşmenin kötü etkilerini kişisel bilgisayarları ve interneti kullanarak suçlayan göstericiler, küçümsediklerini düşündükleri uzun vadeli sürece istemeden katılımda bulunmuşlardı.



4. Bölüm

Vaizlerin Dünyası

İlerleyin keşişler, İnsanların iyiliği için, İnsanların mutluluğu için, dünyaya duyduğunuz sevginin hatırına; tanrıların ve insanların iyiliği, kazancı ve refahı için. İki kişi aynı yöne gitmesin. Dharma'yı öğretin keşişler, başında iyi, ortasında iyi ve sonunda iyiyi anlatın.

—Buda'dan ilk altmış öğrencisine, 2,500 yıl önce.

Haftanın her günü olduğu gibi, Empire State binasının ağır cam kapılarının dışında birçok etnik gruptan oluşan bir kalabalık toplanmıştı. Bir İtalyan ailesi, bir Brezilyalı, yaşlı bir Hintli çift, Kansas'tan genç öğrenciler, Beşinci Caddede kapısının dışında toplanmışlar, 86. kattaki Rasathaneye çıkan asansöre binmek için sıralarını bekliyorlardı. Dünya Ticaret Merkezi kuleleri 11 Eylül 2001 tarihindeki terörist saldırısı sonucunda yıkıldıktan sonra, 443 metre yüksekliği ile göğü delen sivri uçlu bina, New York'un en yüksek binası olma zaferini yeniden kazanmıştı. Dünyanın her yerinden on binlerce insan oraya gidip,

Çin'li keşiş Xuanzang 645 yılında, altı yüzden fazla Budist metin taşıyarak Chang'an'a dönüyor. Dunhuang Mağarası, Çin.

King Kong'un ünlü bir şekilde Fay Wray'i ve daha yakın zamanda Naomi Watts'ı eline alıp, kendisini yok etmeye çalışan hava saldırılarına karşı koyduğu binanın tepesinden yayılan şehrin manzaralarını görmeye çalışmaktadır. 1 Nisan 2005 sabahı, Empire State binasının önünde kuyruk oluşturan insanlar, otuz dört kat yukarıda, İnsan Hakları İzleme bürosunda gerçekleşmekte olan sessiz kutlamanın farkında değildi. Aynı şekilde bu olayın farkında olmayan bir başka grup, kaderleri, en azından kısmen, özerk insan hakları kuruluşunun misyonerlik benzeri faaliyetleriyle belirlenen insanlardı: Darfur'da, kavuran güneşin altında zayıf plastik barakaların içine doluşan zavalı Afrikalı mülteciler.

Richard Dicker, buruşmuş tüvit ceketiyle, büronun cam kapısından içeri girdiğinde, yüzlerindeki gülümsemelerle mutluluklarını belirten çok sayıda meslektaş, elini sıkmak için bekliyordu. İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün, Uluslararası Adalet Programı'nın direktörü olarak Dicker, aylardır diplomatlar arasında, Birleşmiş Milletler ofislerinde, kulis yapıyordu. Onun gibi insanların, dünyayı Darfur'da yaşanan trajedi konusunda uyarma çabaları işe yaramıştı. Etkilenmez görünen Birleşmiş Milletler sonunda, İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi çeşitli insan hakları kuruluşunun aylardır ısrar ettiği konuyu kabul etmişti. Ama çok inişli çıkışlı olmuştu. Birleşmiş Milletler üyeleri bir gün önce Güvenlik Konseyi salonunda gayri resmi görüşmeler için toplandığında, olasılıklar iyi görünmüyordu. Hatta, akşam saat altıda, TriBeCa'da bir Brezilya lokantasında yemek için ara verdiklerinde, daha da kötü görünüyordu. Bu yemek, Güvenlik Konseyinin başkanı olarak görev süresi o gün sona eren Brezilya Büyükelçisi içindi. Dicker bütün gün boyunca koridorda beklemiş ve diplomatlar, tecavüz ve cinayet hakkındaki raporlara çok az öfke gösterince, morali bozulmuştu. "Aman Tanrım! Bu ne skandal! [İnsanlara tecavüz ediliyor, insanlar öldürülüyor ve] onlar bir lokantada samba yapıyor."¹

Kuzey Afrika'daki Sudan devletinin Darfur bölgesinde son üç yıldır yaşanan iç savaşta iki yüz binden fazla insan öldürülmüş ve yaklaşık iki milyon insan zorla evlerinden uzaklaştırılmıştı. Hükümet destekli Arap Cancevid milisleri tarafından gerçekleştirilen "etnik temizlik" hareketi kapsamında siviller öldürülmüş ve evlerinden atılmıştı. Bush yönetimi ve ABD Kongresi bunun katliam olduğunu açıkladıysa da, Birleşmiş Milletler bunu yapmamıştı. Etnik temizlikten kaçan milyonlarca insan kamplara yığılmıştı ve Cancevidlerin devam eden saldırıları, tecavüzleri ve yağmaları nedeniyle evlerine ve çift-

liklerine dönemiyorlardı. Karşı konulamayacak kanıtlara rağmen Sudan hükümeti, soykırım yaşandığını kesinlikle inkâr ediyor ve vahşeti durdurulmasını konusunda Batılı devletlerin ısrarla yaptıkları çağrılarını görmezden geliyordu.

Dicker Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde, Darfur'daki vahşetin yeni oluşturulan Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (International Criminal Court-ICC) havale edilmesi için kulis yapmıştı. Tam olarak bu tür hareketleri bastırmak amacıyla 1998 yılında 121 ülke, bu mahkemenin kurulmasını sağlayan anlaşmayı oylamıştı. ICC Anlaşmasını önce imzalayan, sonra da imzasını geri çeken Birleşik Devletler, Güvenlik Konseyi'nin Darfur konusunu mahkemeye havale etme girişimlerini engelliyordu. Eğer 31 Mart'taki toplantı başarısız olsaydı, İnsan Hakları İzleme ve diğerleri tarafından oluşturulan momentum kaybolacaktı.

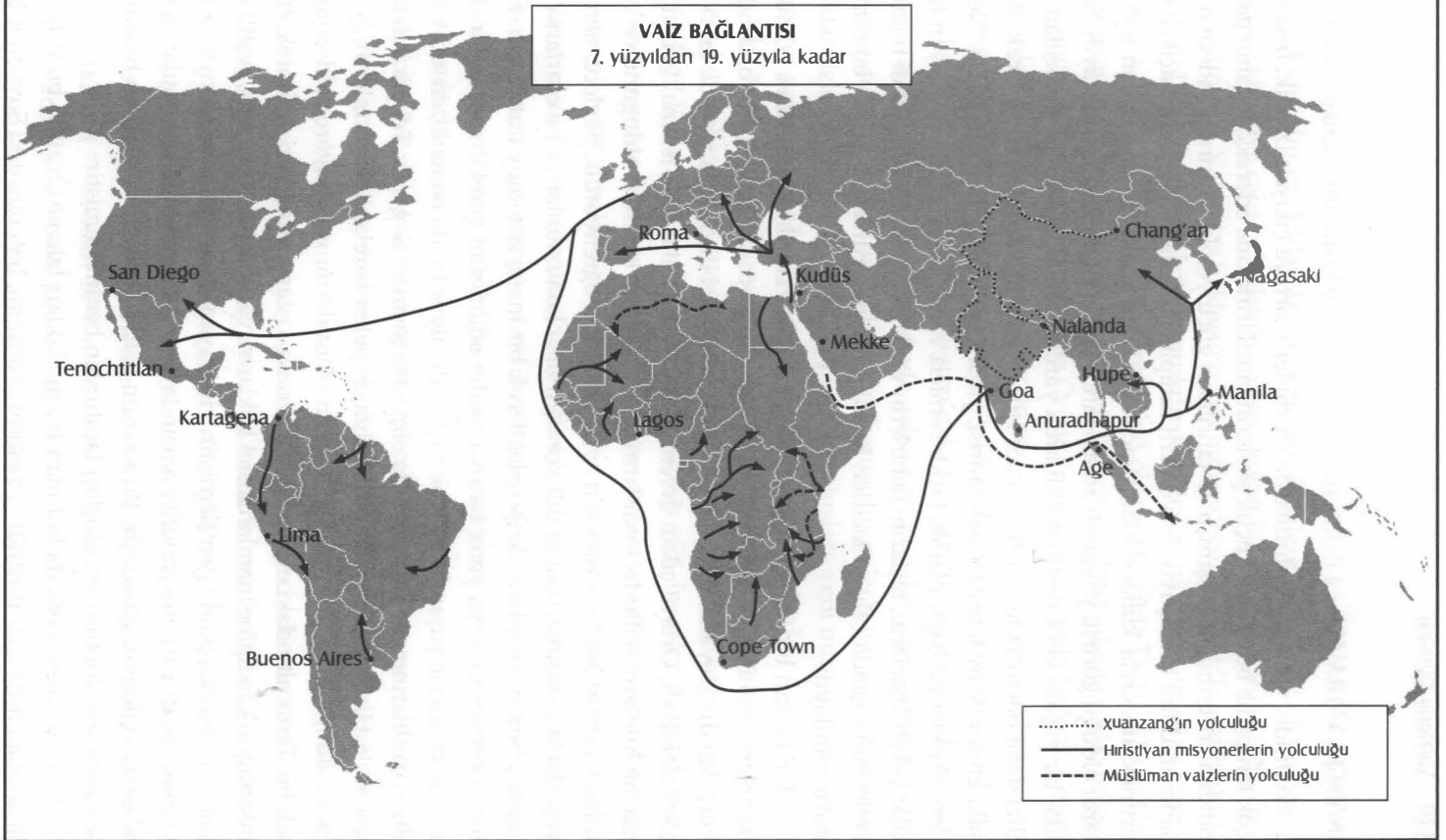
Ama o akşam yemeğinin sadece eğlence ve samba olmadığı anlaşıldı. Hıristiyan kuruluşlarının baskısı bir yana, medya kampanyaları ile müttetiklerin baskısına boyun eğen ABD Hükümeti, veto tehdidini geri çekmeye karar verdi. Aralarında Devlet Bakanı Condolleza Rice ve İngiltere Dışişleri Bakanı Jack Straw'ın da bulunduğu önemli heyetlerin önemli insanları birçok telefon görüşmesi yaparken, sorunlu konuların üzerinde çalışılması gerekecekti. Lokantadaki rahat ortam, son dakika pazarlıkları ve görüşmelerinin gerçekleşmesine neden olmuştu. Diplomatlar yemekten sonra Birleşmiş Milletlere dönmüş ve saat on bire geldiğinde, oylama sonucunda Darfur davasını ICC'ye göndermeye karar verdiklerini açıklamışlardı. Toplantı salonunun dışında bekleyen muhabirler, bu önemli gelişme konusunda yorum almak üzere mutlu Dicker'ı ablukaya almışlardı. Bu karar, Darfur'daki vahşetin sona erebileceği konusunda umut vermekle kalmıyordu, ABD'nin çekimser kalması da Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin geleceği açısından da iyi bir gelişmeydi.

İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün Empire State binasındaki ofisinde Dicker bana, "Gerçekten de başarılı olunduğu duygusu vardı, böbürlenme değil ve daha da önemlisi bu, Darfur'daki insanlara gerçek bir koruma sunacak bir adımdı. Sudan'a, Batı Sudan'da toplu katliamlardan sorumlu olan insanların, uluslararası bir mahkemeden gelen tutuklama emirleriyle karşı karşıya kalabileceklerinin işaretini veriyordu" dedi. Durumu değerlendiren Dicker, "cinayetlerin durmadığını ama önemli ölçüde azaldığını," söyledi. Bir an duraksadı ve şunları ekledi, "Darfur'daki insanları koruma mücadelesi devam ediyor."²

Darfur'daki insanları kurtarma mücadelesini vermeyi sürdüren Richard Dicker ve çalışma arkadaşları gibi insanların hikâyesini neden anlatıyorum? Onlar misyonerlerin en son hali, kelimenin genel anlamıyla, dağılmış insan topluluklarını yeniden birleştirme konusunda tarihsel bir güç oluşturan küreselleşme temsilcileridir. Bu laik misyonerler dünyayı dini vaizler vermek için değil, dünyayı tek bir gündem etrafında birleştirmek amacıyla dolaşmaktadır: Tüm insanların hayatını, bağımsızlıklarını ve özgürlüklerini korumak amacıyla. Dicker gibi misyoner olarak adlandırılmaya itiraz eden İnsan Hakları İzleme Müdürü Kenneth Roth, insan haklarını savunmak için kârlı bir avukatlık işinden vazgeçmişti. "Bireyleri din değiştirmeye ikna etmeye çalışan misyonerlerin aksine," diye anlattı Roth bana, "insan hakları eylemcisi hükümetleri değiştirmeye çalışmaktadır."³ İnsan hakları eylemcisi daha fazla güç elde etmek için din değiştirmeye çalışmaz ve insanlara hayatlarını nasıl sürdüreceklarını söylemez, ama başka kültürleri, öfkelerini ya da ahlâk duygularını paylaşmaya ikna etmeye çalışmaktadır. Hükümetlerden toplumda bir insan hakları kültürü ve insanların kendi haklarını savunabilecekleri bir politik ortam oluşturmalarını ister. Yüce Amerikan hükümetinden, teneke diktatörlere, insan hakları eylemcileri, dünyadaki bireyleri korumak amacıyla düzenli olarak hükümetleri utandırmaktadır. Bu bölüm, inancın ve insanların başka insanları kendi inançlarına dönüştürme arzularının nasıl, sayısız misyonerin dünyanın ücra köşelerine gitmesine neden olduğunu, yabancı ülkelerde yaşayan tacirleri misyonerler gibi davranmaya teşvik ettiğini ve ne yazık ki, savaşçıların, insanların din değiştirmelerini sağlamak için kılıçlarını kullanmaya ve reddedenleri elimine etmeye yönlendirdiğini anlatmaktadır. Tacirler, ağlarını yaymak için, giderek gelişen ve hızlanan ulaşım teknolojisini kullandıklarından, misyonerler de onlara eşlik etmiştir. Şimdi, dünyadaki insanların koşullarının halk tarafından daha fazla bilinmesi ve insan türünün birliği konusundaki artan bilinçlilik, yeni misyonerlik türlerini ortaya çıkarmıştır. Onların inancı, dünyadaki bütün türleri kurtarmaya, çevreyi korumaya ve insan hayatı ile onurunu beslemeye odaklanmıştır. Modern seyahat, medya ve haberleşme olanakları, mesajlarını daha hızlı bir şekilde iletmelerine ve dünyanın farklı köşelerindeki insanlara ulaşmalarını sağlamıştır. Bu misyonerlerin – eski ve yeni – faaliyetlerinin net sonucu, insanlığı dini inanç ve laik görüşlerden oluşan kalın bir ağla bağlamak ve dünyayı küçültmek olmuştur.

VAİZ BAĞLANTISI

7. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar



İNANCIN YAYILMASI

1. Bölümde, yerleşik toplumlarda ilk dinlerin ortaya çıkışını izledik. İnsanlar gök tanrısı ile büyük ve küçük şeylerin tanrılarına dua ederek, doğanın gazabından korunmaya çalışmıştı. O tanrıların gücü yereldi. Tanrılar sadece o insanların dilini konuşuyordu ve yerli rahipler, tanrıların isteklerini açıkça belirtmek amacıyla kullandıkları araçlardı. Dünyadaki hayatı yaratan tek bir tanrı olduğu görüşü yaygındı ama o tanrı, kadın ya da erkek, uzaktaydı. Sağlıklı bir yaşam veya çeşitli sorunlarda yardım almak amacıyla yaklaşılan bir dizi daha önemsiz tanrı ortaya çıkmıştı. Ayrıca, birkaç tanesini sayacak olursak, güneş ve ay tanrıları, aşk tanrısı, yazım ve ilahiyat tanrıları vardı. Nereden çıktıklarına bağlı olarak, farklı isimleri vardı. Daha az önem taşıyan tanrılar belirli ağaçların, taşların, nehirlerin ve dağların içindeydi. Kendi memleketlerinin dışında çalışan tacirler, kendi koruyucu ruhlarını geride bırakmak durumundaydı.

Herkes için bir tanrı inancına odaklanan tek tanrılı dinin ortaya çıkması, insanları animizmle ilgili yerel tanrılarından koparabilirdi. Yerel ortamdan kurtulan din, seyahat edebilir ve global hale gelebilirdi ama yine de tanrı kişisel olabilirdi. Ortaya çıkan evrensel dinler arasındaki tek istisna, tanrısı olmayan Budizm'di. Buda, insanların çektiği acıların evrensel olduğunu ve kurtuluş yolunun her bir insan için aynı olduğunu öğretiyordu. Böylece, nerede yaşarlarsa yaşasınlar, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar ve ne olurlarsa olsunlar, bütün insanlara cazip gelebilecek bir inanç sistemi yaratıyordu. Herhangi bir objeye veya yerel tanrıya ibadet edilmesini gerektirmeyen bir din, gezgin tacirlerin yaşamlarına çok uygun düşüyordu. Bu nedenle, en sadık Budizm yanlılarının tacirler arasında olmasına şaşmamak gerek. Tek bir ilah mesajlarıyla Hristiyan ve İslam dinleri önde gelen hareketli kavramlardı. Ayrıca iki din de, tüm insanlık için tek din olacaklarını varsayıyordu. İnsanlığın tek bir Tanrı altındaki evrenselliği kavramı, o zamandan beri gelişerek, tüm insanlığı etkilediğine inanılan insan haklarını ve ekolojiden çevreye, çeşitli konuları içerecek şekilde genişlemiştir. Hristiyan inancının Yeni Dünya'ya yayılmasıyla, duyarlı misyonerler arasında sorunlu insan hakları konularını nasıl ortaya çıktığını göreceğiz. Bu kavram gelişmiş ve evrensel insan haklarını savunan sivil toplum kuruluşları tarafından benimsenmiştir.

Merkezi New York'da bulunan İnsan Hakları İzleme Örgütü, bu yeni ortaya çıkan misyoner türünün örneğidir. Varlığını, Batı'nın, eski Sovyetler Bir-

liği'ndeki ve ona bağlı ülkelerdeki insan hakları ihlali konusundaki kaygılarına borçludur. İnsan Hakları İzleme Örgütü, ilişkilerin iyileşmesi düşüncesini ortaya çıkarmaya çalışan Helsinki Anlaşmasının bir parçası olarak 1978 yılında kurulmuştu. Vatandaş haklarının ihlalinin sadece Sovyetler'le sınırlı olmadığını anlayan kuruluş, batı yarımküredeki insan haklarını izlemek üzere Amerika, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nü oluşturdu. Orta Doğu İzleme Örgütü, dünyanın o bölgesi için aynı işlevi görüyordu. 1998 yılında çeşitli bölgesel komiteler, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün çatısı altında birleşti. Çeşitli ülkelerden 150 avukat, gazeteci, akademisyen ve ülke uzmanlarından oluşan kadrosuyla ve Brüksel, Londra, Moskova, Hong Kong, Los Angeles, San Francisco, Taşkent, Toronto ve Washington' daki bürolarıyla bu oluşum, dünyanın her yerindeki güçsüz bireylerin önde gelen savunucularından biri olmuştur. Finansmanı özel bağışlarla sağlanan ve insani duygularla hareket eden İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi sivil toplum kuruluşları, yeni misyonerler olarak dünyaya açılmışlar ve faaliyetleriyle dünyayı bağlamışlardır.

Daha önce de gördüğümüz gibi, tacirler, maceraperestler, vaizler ve savaşçılar –küreselleşmenin temsilcileri– arasındaki farklılıklar çoğu zaman belirgin değildi. Tacirler, maceraperestlerin yaptığı gibi, insanları kendi dinlerine döndürmeye çalışmıştı; savaşçılar hükümdarları ve tacirler için topraklarda güvenliği sağlamakla kalmamış, etkin bir şekilde dönüştürülebilecek yeni ruhlar aramış, bazen insanları yeni bir dini kabul etmeye zorlamışlardır. Başkalarının dinini değiştirmeye yönelik misyonerlik dürtüsü çoğu zaman, değişen ölçülerde, insana kendi bilinen dünyasının ötesine geçme cesaretini sağlayan bir dürtü ya da bahaneydi.

Sosyolog Max Weber misyonerliği, gerçeğin yayılmasını ve inanmayanların “kutsal görev”e çağrılmasını sağlayan bir din yayma biçimi olarak tanımlamıştı. İnanan bir insanın ruhunun “mesajını her insana taşımadığı takdirde, doğru olduğuna inandığı şeyin insanlık ailesinin tüm üyeleri tarafından doğru olarak kabul edilmesini sağlayıncaya kadar huzur bulamadığını” söylemişti.⁴ Bu tanım sadece Hristiyanlık ve İslam gibi tek tanrılı, başkalarını döndürmeye çalışan dinler için değil, Nobel adayı Eli Wiesel'in günümüzün “laik dini” olarak adlandırdığı evrensel insan hakları için de geçerlidir. Wiesel insan haklarını “Başkaları benim düşmanım değil. Onlar benim yandaşım, akrabam, arkadaşım. Ve onlara yapılan her şey beni de ilgilendirir... Başkaları küçük düşürülürken benim öylece durmaya hakkım yok,” düşüncesinin

uygulanması olarak tanımlamıştı.⁵ Benzer idealist arzu, eylemcilerin küresel ısınmayı durdurma, balinaları ve tehlike altındaki diğer türleri koruma ya da AIDS’le mücadele konusunda çeşitli kampanyalar başlatmalarına yol açmıştır. Bu alandaki eylemciler de davalarına en az, dinlerini yaymaya çalışan misyonerler kadar tutkuludurlar. Mesajlarını yaymak ve derinden inandıkları inançları doğrultusunda dünyayı şekillendirmek için yaptıkları yorulmak bilmez çabalar, din değiştirmeye çalışanların çabalarıyla karşılaştırılabilir.

İnsanlara “doğru yolu” gösterme konusundaki derin dürtü hâlâ sürmektedir, ama bugünkü çalışmalar her zamankinden daha hızlıdır ve coğrafi erişim gerçekten küreseldir. Deve kervanları, yelkenli gemiler ve buharlı gemilerin yerini, jet uçakları almıştır. İncil vaaz yolu olarak, tahta kalıplarla basılan metinler ve Johannes Gutenberg’in hareketli matbaasına, radyo, televizyon ve internet de katılmıştır. Hatta insan artık evinden ayrılmadan misyonerlik faaliyetlerini yürütebilmektedir. Nobel adayı Jody Williams, kara mayınlarından arınmış bir dünya için başlattığı kampanyayı, bir faks makinesi, bilgisayar ve telefon hattıyla evindeki mutfağından yürütmüştü.

Williams ve sadık, çok uluslu meslektaş grubu gibi “vaizler” sayesinde, 1992 yılında başlatılan mayınların yasaklanması hareketi, yalnızca beş yıl içinde 122 ülkeyi mayın yasaklama anlaşmasını imzalamaya ikna etmiştir (Anti-Personel Mayınlarının Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme) ve böylece, son yıllarda yaklaşık 80 ülkede yüz binlerce insanın ölümüne neden olan bir felaket ortadan kaldırılmıştır. Savaşlar sona erdikten sonra bile, mayınlar her yıl on beş bin ile yirmi bir arasında insanın yaralanmasına ya da ölmesine neden olmaktadır. Bu anlaşma yeni mayınlar döşenmemesini ve mevcut mayınların tahrip edilmesini sağlayacaktır. 1997 yılında Williams ile Kara Mayınlarının Yasaklanması Konusundaki Uluslararası Kampanya, çalışmaları nedeniyle Nobel Barış Ödülü’nü aldı. Williams ve arkadaşları yalnızca buzdağının görünen kısmıydı. Dünyanın her yerinde, onlar gibi on binlerce insan, hepimizi etkileyen insanlık sorunlarını çözmek için sınırları aşıyordu.

Milyonlarca vaiz ve misyonerin yaptığı çalışmalar — hem geleneksel, hem de geleneksel olmayan anlamda — Hristiyanlar, Müslümanlar ve Budistlerden oluşan küresel topluluklar ve gelişen bir sivil toplum yaratmıştır. Tabii, dünyaya yayılan dini toplulukların ortaya çıkması sadece misyonerlerin yaptıklarıyla gerçekleşmemiştir. Tarihin ilk aşamalarında din değiştirme işlemleri

rinin çoğu kılıçla sağlanıyordu. Ayrıca, buna neden olan güdü de her zaman manevi olmayabiliyordu. Dinsiz veya kâfir olarak adlandırılan kişilerin din değiştirmelerinin sağlanması, çoğu zaman —imparatorluk kurmaktan, yeni kaynaklar ve pazarlar elde etmeye kadar— daha bencil bir amaç uğruna oluyordu.

Haçlı Seferleri sırasında Kutsal Toprakları geri alma konusundaki Hristiyan girişimlerin ardında yatan maddi hırs, pek de sır sayılmazdı. Bu hırsın belki de en çarpıcı örneği, 1204 yılında İstanbul'un Dördüncü Haçlı Ordusunun askerleri tarafından yağmalanmasıydı. "Dünyanın oluşumundan bu yana hiçbir şehirden bu kadar çok ganimet alınmamıştı," diye yazmıştı o dönemin bir tarihçisi. "Hiç kimsenin, altın, gümüş, mücevher yığınlarını ya da değerli mal balyalarını saymasına imkân yoktu."⁶ On altıncı yüzyılda İspanyolların Güney Amerika'ya yaptığı seferler sözüm ona İnkaları gerçek Tanrıyı kabul etmeye ikna etmek içindi. Peru'nun yerlilerini dönüştürmeyi başaramayan Francisco Pizarro'ya bunun nedeni sorulduğunda, açık sözlü davranmıştı: "Böyle bir nedenle gelmedim: Onlardan altınlarını almaya geldim."⁷ Tanrının izniyle İspanyollara, Meksika'dan baharat zengini Filipinlere bir sefer düzenlemeleri emredildiğinde, komutanı, "bu seferin asıl amacının, yerlilerin dinlerini değiştirmelerinin sağlanması ve Nueva Espana'ya güvenli bir yolun keşfedilmesi olduğunu, böylece krallığın ticaretini geliştirerek kârını artırması olduğunu" söylemişti.⁸ Dinlerine yeni inananlar kazandırmak adına, on binlerce insan işkence görmüş ve öldürülmüştü, kıtalar sömürgeleştirilmiş ve büyük hacimlerde kaynaklar merkezi ülkelere nakledilmişti.

ALTIN ARAYIŞI

Tarih boyunca insanlara neden olduğu bütün dehşete rağmen misyonerlik faaliyeti dünyayı küçültmüştü. Bu din değiştiren inançların yayılması, ister barış içinde, ister vahşetle, dağınık toplumların birbirleriyle temas kurmasını sağlamıştı. Vaizler, dinlerini değiştirdikleri insanların dillerini zenginleştirirken, baskı teknolojisini tanıtmış ve iyisiyle, kötüsüyle, kültürlerini değiştirmişlerdi. Eğer dünya bugün geçmişteki her hangi bir dönemden daha homojen görünüyorsa bunun nedeni, çok sayıda insanın Himalayaların eteklerinden ve Orta Doğu'nun çöllerinden çıkan büyük dinleri kucaklamış olmasıdır. Gezegenin en ücra köşesinde bir cami, kilise veya tapınak bulabilirsiniz. Va-

izlerin ve misyonerlerin dünyayı küçültme konusundaki önemlerini takdir etmek için, Budizm'in yalnızca Hindistan'ın küçük bir köşesinde uygulandığını veya Hristiyanlıkla Müslümanlığın Arap çöllerinin inançları olarak kaldığı bir dünyayı hayal etmeniz gerekir. Tarihin önemli bir bölümünde, din değiştirme vahşet ve zalimlikle öylesine bağdaştırılıyordu ki, misyonerlik çabalarıyla gerçekleştirilen bağlantılardan olumlu bir şey çıkmasını hayal etmek imkânsızdı. Yine de, başkalarıyla bağlantı kurma konusunda gösterilen bütün insani çabalar gibi, misyonerlik faaliyetleri de, dünyanın uzak köşelerindeki insanların hayatlarını şekillendiren ve kültürlerini etkileyen beklenmeyen etkiler yaratmıştır. Manastırlar, insanlara ait bilgilerin paylaşılabileceği depolar olarak hizmet vermiş ve inançların yayılması, edebiyat ile sanatın gelişmesine yol açarak binlerce anıtın – Cordoba'daki La Mezquita'nın veya Büyük Caminin şaşırtıcı mimarisinden, Angkor Wat'ın muhteşem tapınaklarına – yaratılmasına esin kaynağı oluşturmıştır.

Din değiştirme girişimleri her zaman inancın evrensel uygulanabilirliği düşüncesine dayanmıştır. İster Budizm olsun, ister Hristiyanlık ya da İslam, öğretilerinin, insanlık adına bir bütün olarak iyi olduğuna inanılıyordu. Küresel bir bilinç yaratırken evrensel dinin yayılması, Çin'in Dunhuang kentinde Mogao Mağaraları'ndaki onuncu yüzyıl duvar resimlerinde görülebilir. Bir dağ eteğindeki karanlık bir mağarada, Buda'nın, farklı ülkelerden gelen yas tutan insanlarla çevrildiği devasa bir resmi bulunmaktadır. Yas tutanlar sonsuz bir hassasiyetle resmedilmiş olup, Buda'nın ölümü nedeniyle duydukları üzüntü, farklı kökenleri, değişik kıyafetleri ve belirgin başlıkları oldukça belirgindir. Bazıları ağlamaktadır, bazıları göğüslerine vurarak dövünmektedir ve hatta bir tanesi göğsüne uzun bir kılıç saplamıştır. Bu resim, Buda'nın ölümünden bin beş yüz yıldan fazla bir süre sonra yapılmış olup, küresel acının metaforu olarak simgelenmesinin en eski örneklerinden biri – tüm ayrılıklarıyla, farklı bir ülkedeki bir öğretmen için yas tutmak üzere birleşen insanlığın simgesi – olmalıdır. Buda'nın farklı görünmesi, uzun zaman önce Hindistan'da yaşamış olması ve farklı bir dil konuşmuş olması, çeşitli ırklardan gelen yandaşları için önemli değildi. Mesajı evrensel ve sonsuzdu. Sanatçı, gerçekten öldüğü dönemde Tibet, Çin ve Orta Asya Krallıklarının hükümdarları, bırakın ölümü için yas tutmayı, Buda'nın kim olduğunu bilmese de, Buda'nın ölümünün yaratmış olabileceği acıyı kolayca hayal edebilmişti. Anlaşılan o ki resim, gerçeği yansıtmaktan daha çok bağlılığı gösterme amacını taşımakta ve çağımızdaki küresel bilinci karakterize eden bir duruma işaret

etmektedir. Jean d'Arc'ın ölüm haberinin İstanbul'a ulaşması on sekiz ay sürmüş ve Türklerin 1453 yılında şehri almasının haberinin Avrupa'ya yayılması üç ay almıştı.⁹ Uydu televizyonu ve internet sayesinde, herkes anında Prenses Diana'nın öldüğünü öğrenmiş ve Papa II. Jean Paul'un vefatının acısını paylaşmıştı. New York ve Washington'da üç binden fazla kişinin ölümüne neden olan terörist saldırısının ertesi günü, Tahran'da öğrenciler kurbanlar için mum yakmışlar ve anma töreni düzenlemişlerdir. İleride göreceğimiz gibi, insan kaderi konusundaki bu küresel bilinç, uzun zamandan beri gelişmektedir ve küresel kaygıların iletimi giderek daha çok hızlanmıştır. Ancak, Buda'nın doğduğu Hindistan'a ulaşmak için aylar boyunca ıssız topraklarda binlerce kilometre yürüyen Çinli Xuanzang gibi misyonerlerle bağlantılar yavaş yavaş başlamıştı.

Kuzey Hindistan'da küçük bir krallığın prensi olan Siddharta Gautam etrafında gördüğü acılardan rahatsız oluyordu ve gizlice, derviş olmak üzere saraydan ayrılmıştı. Yıllarca dolandıktan sonra, insan hayatındaki sıkıntılardan kurtulmak amacıyla oturup meditasyon yapmaya başlamıştı. Meditasyonun kırk dokuzuncu gününde, M.Ö. 623 yılı baharının mehtaplı bir gecesinde Siddhartha *bodhi* ya da aydınlanmaya ulaştı. İlk vaazını beş öğrencisine verdi. İnsan acılarının nedeni ve kurtuluş yolu hakkındaki evrenselci mesajı, insanlara hitap ediyordu. Daha sonraki Hristiyan "acı çeken kurtarıcı" kavramı Hindistan'a M.S. birinci yüzyılda —Buda yaşadıktan yaklaşık yedi yüz yıl sonra— ulaşarak, Budistler, dünyayı kurtarmaya gelecek olan ve kendi acısıyla insanlığı ıslah edecek olan bir *bodhisattva*, yani Maitreya düşüncesine esin kaynağı oluşturmuş gibi görünmektedir.¹⁰ Bugünkü Pakistan ve Afganistan olan Gandhara'ya yerleşen Yunanlıların torunları kısa zamanda Buda'nın sembolik görüntülerinin, örneğin taşa veya nilüferdeki lotus ayak izlerinin yerine, Grek kökenli gerçekçi tasvirler kullanmışlardı. Yeni bir Budist Mahayana mezhebi, mahrumiyet ve fedakârlığa dayanarak, dinin eski şiddetinin bir kısmını değiştirdi. Sadakat ve acı çekme yoluyla, Buda'nın heykellerine tapınılmasına ve erdem kazanılmasına imkân verdi. Sonraki bin yıl içinde, Budist vaizler İpek Yolu'na ve Bengal Körfezi ile Güney Çin Denizi sahillerindeki botlarla yollara düşerek, Sogdiana'dan, yani bugünkü Doğu İran ve Orta Asya'dan Japonya ve Vietnam'da insanları dönüştürmeyi başardı.

M.Ö. üçüncü yüzyılda ordusu sayesinde Hindistan'ın büyük bir bölümünü silah gücüyle egemenliği altına alan Mauri imparatoru Asoka, Budizmi benimsemiş ve dini yaymak için imparatorluk yetkisini kullanmıştı. Keşif olan

oğlu Mahinda'yı Sri Lanka sarayına büyükelçi vaiz olarak göndermişti.¹¹ Mahinda, *dhammavijaya*, yani dini fetih olarak adlandırdığı bu görevi üstlenerek, çok sayıda Budist misyoneri yurt dışına, Mısır, Makedonya krallarına ve Akdeniz'deki birçok Helen krallıklarına gönderdi. Hristiyanlık çağından yaklaşık 250 yıl önce, ortak insanlık sefaleti ve kurtuluş temaları etrafında insanlar arasında ilk bağlar oluşturuluyordu ve bu bağlar gelişerek doğuya doğru yayılıyordu. M.S. birinci yüzyılda, Budizm'e dönen ilk Çin soylusu olan Han imparator Mingdi, iki Hintli keşişi, Dharmaraksa ile Kasyapa Matanga'yı, Orta Asya çöllerini aşarak Luoyang'a gitmek üzere tehlikeli bir yolculuğa davet etti. Hindistan'dan taşıdıkları Budist elyazmaları, heykeller ve ayin malzemeleriyle, birkaç yüzyıl boyunca Budist telkinlerin yayıldığı merkez haline gelen White Horse (Beyaz At) Tapınağını kurdular. Çinli keşişler batıya yolculuklarını sürdürürken, Orta Asya ve Hindistan'dan bir dizi vaiz ve çevirmen Çin'e geliyordu.¹² Hintli keşiş Bodhiruci, Luoyang'a 508 yılında ulaştı ve imparatorun emriyle, birçok metni tercüme etti, bunların arasında, *Lotus Sutra* ile Macaristan doğumlu arkeolog Aurel Stein'in bin yıl sonra bulacağı *Diamond Sutra* da bulunuyordu. Ahşap kalıpla baskı teknolojisinin ve kâğıdın gelişmesiyle *Diamond Sutra*'nın Çince çevirisinin birçok kopyası basıldı. Stein tarafından bulunan 868 tarihli kopya, dünyada kâğıda basılmış en eski kitaptır.¹³

BUDA'NIN AYAK İZİNDE

Daha önceleri Chang'an olarak bilinen Çin'in eski başkenti Xi'an'da puslu bir sabah. Parlak yeşil taksiler, klimalı turist otobüsleri ve siyah dumanlar çıkaran gürültülü kamyonlar akın akın küçük bir parkın yanından geçiyor. Xi'an'ın batı yakasındaki bu parkın o sabahki tek ziyaretçisi olarak, İpek Yolu'nun başladığı noktayı görmek istiyordum. Etrafı ağaçlarla çevrili, beş metre yükseklikteki beton kervan heykeli ümitsizce bu noktayı işaret ediyordu. Taş develerin üstünde oturan sakallı tacirler ve uçuşan cüppesiyle bir keşiş ve dörtnala koşan atlar üzerindeki diğer adamlar, bu yolun tacirler, vaizler ve askerler için otoban olduğunu hatırlatıyordu. Çift yönlü yolda hızla ilerleyen kamyon ve otobüslerin bıraktığı yoğun egzoz dumanı arasında, bir zamanlar kervanları buradan batıya, ta Hazar denizine kadar götüren tozlu yolu hayal etmek zordu.

Belki de Çin'in meşhur keşişi, Xuanzang, 629 sonbaharında bir sabah alacakaranlıkta, on altı yıl sürecek yolculuğuna gizlice buradan başlamıştı. Xu-

anzang on iki yıl boyunca Hindistan'da dolaşmış, Budist mekânları ziyaret etmiş, Nalanda'daki ünlü Budist Üniversitede okumuş ve bilim insanlarıyla tartışmalar ve görüşmeler yapmıştı. 643 yılında hamisi ve arkadaşından izin aldığı anda, yaklaşık 700 adet Budist metni ve topladığı çok sayıda resmi taşıması için kendisine fillerle adamlar ve atlardan oluşan bir maiyet vermişti. Dönemin en büyük bilgi transferi sırasında fillerden biri Indus Nehri'ni geçerken boğulmuş ama bir başkası, inanılmaz bir şekilde Hindikuş üzerinden devam etmiş, ama soyguncular tarafından kovalanırken Kaşgar yolunda uçuruma yuvarlanmıştı.¹⁴

645 yılında bir ilkbahar sabahında, Xuanzang'ın Buda'nın ülkesinden döndüğü haberi yayılmış ve sokaklar, batıya gitme konusundaki kraliyet yasağına karşı gelen ve şimdi, uzak yerlerden Buda'nın görüntüleri ve 657 cilt kutsal metinden oluşan inanılmaz hazinelerle dönen adamı görmek isteyen insanlarla dolmuştu. Yolculuğu yasaklayan imparator Taizong, fikir değiştirmişti. "Daha önce görülmemiş izler gören, duyulmamış kutsal sözler duyan, doğarunkileri aşan manevi dâhilere tanık olan" ünlü keşişle tanışma hevesiyle imparator, Xuanzang'a Chang'an'a kadar eşlik etmek üzere üst düzey görevlilerini göndermişti. Çinli bir biyografi yazarı keşişin dönüşünü şöyle tanımlamıştı: "Yetkililer, insanların birbirlerini ezmesinden korkarak, onlara yerlerinde durmalarını, tütsü yakmalarını ve çiçek atmalarını söylüyor. Sonra bütün kalabalık, gökyüzünde elyazmalarının ve altının, gümüşün ve sandal ağacı heykeller üzerinde yüzer gibi görünen renkli bir buluta tanık oldular, sanki kutsal objeleri karşılıyordu. Bu gerçekten de, Buda'nın ölümünden beri yaşanan 'en muhteşem olay'."¹⁵

Taizong'un talebi üzerine Xuanzang, yolculuğunun detaylı bir hikâyesini yazmış, gittiği yerleri, insanları, ekonomik, eğitim ve sosyal durumlarını, dini uygulamalarını, tavırlarını ve alışkanlıklarını anlatmıştı. *Records of the Western Regions'ı* (Batıdaki Bölgelere İlişkin Kayıtlar), açıklığı ve farklılığı kabullenmesi yönünden şaşırtıcı olan bir gözlemle bitirmişti: "Ulusal manzarayı detaylı bir şekilde belirledim ve toprak bölünmelerini kesinleştirdim. Ulusal geleneklerin niteliklerini ve iklim özelliklerini anlattım. Ahlâki uygulamalar sabit değil ve zevkler değişiyor; konuların doğrulanamadığı yerde insan dogmatik olamaz."¹⁶

Xuanzang, bağlılığı ve cesaretiyle Budist inancını bütün Asya'ya ve sonunda dünyanın diğer kesimlerine yayan çok sayıdaki vaizden yalnızca biriy-

di. Tuhaf bir şekilde, barış dini olan Budizm Japonya'ya, 552 yılında, yabancı bir işgalciye karşı askeri destek istemek üzere Japon sarayını ziyaret eden bir elçi tarafından getirilmişti. O tarihten beri Japon toplumunu, sanatını ve kültürünü derinden etkilemiştir. Japonya şimdi yaklaşık yüz milyon Budist'e ev sahipliği yapmaktadır ve Japonlar bu dinin en coşkulu savunucularıdır. Çinli bilim adamı Tan Yun-Shan'ın belirttiği gibi, "Budizm Hindistan'da doğdu, Çin'de gelişti ve sonra bütün dünyaya yayıldı."¹⁷ Budist misyonerler yalnızca küresel bilincin geliştirilmesine yardımcı olmakla kalmamış, ticaretin gelişmesine ve Asya kimliğine ortak özellikler kazandıran, derin bir kültür karışımına yol açan bağlantılar oluşturmuşlardır.

Konfüçyüs hiyerarşisinden periyodik olarak muhalefet gören Budist misyonerler, sıradan insanlara hitap edebilmek için resmi saray dili yerine bölgesel bir dil geliştirmişti. Bu, Budist metinlerin oluşturulması ihtiyacının yazılı bir dil gerektiği bütün Doğu Asya'da geçerliydi. Bu gelişim, tabii ki, bir zamanlar, "Bütün canlı varlıkların aydınlanmaya ulaşabileceği dilde konuşmalısınız. Bu nedenle buna 'ülkeye uygun olarak yapmak' denilmektedir," diyen Buda'nın istekleri doğrultusunda idi.¹⁸ Asyalı bilim adamı Victor H. Mair şöyle yazmıştır: "Sinografik esin taşıyan birkaç eser dışında, Pamirlerin doğusundan Pasifik Okyanusu'na kadar yazım dilinin neredeyse tamamı, Budist misyonerlik girişimlerinin direkt sonucuydu."¹⁹

İPEKLE TİCARET YAPMAK

Belki de hiçbir şey, Budizm'in yayılmasıyla iki dünyanın bağlayıcısı İpek Yolu kadar yakından ilgili değildir. Aslında, Çin'in ipeğinin dünyaya yayılmasındaki rolü nedeniyle bu yolun ünü, dindarlık hareketi olarak manastırlara bağışlanan balyalarla lüks kumaşı taşıyarak bu tehlikeli yolculuğu gerçekleştiren hacıların artan sayıları sayesinde büyük bir patlama yaşamıştı. Budizm, Hindistan ve Orta Asya'da Çin dokumasına duyulan talebe katkıda bulunarak ipek ticaretini desteklemişti.²⁰ Dördüncü yüzyıldan itibaren, Çin'e giden Hintli misyonerlerle, Hindistan'a giden Çinli hacıların trafiği arttıkça, Çin ipeği ihracatı da çok artmıştı. Tütsü, ikon gibi Budizm eşyaları ve diğer dini malzemeler sabit Hint ihracatı haline geldi.

Budist misyonerlerinin Hindistan'la bağlantısı, Buda'nın telkinlerinin ve onu izleyen tüm teolojik tartışmaların yayılmasını teşvik etmişti. Hurma yapraklarına yazılan (eski Hindistan'da standart bir uygulama) metinler, kâğıt

üzerinde Çince'ye tercüme ediliyor ve kısa zamanda basılarak kitap halinde ciltleniyordu. Kutsal metinlere sahip olmak, övgüye değer bir hareket olarak değerlendirildiğinden, Budist kitaplara talep artmıştı. Buna karşılık, kâğıt talebi, üretim süreçlerinde iyileştirmelere yol açmış ve kitap imalatının maliyetini düşürmüştü. Tuhaf bir şekilde, Hintlilerin tek hurma yapraklarını iplikle bağlama alışkanlığı, Çinlilerde basılı kâğıtları ciltli kitaplar haline dönüştürme ilhamını vermiş görünmektedir, ama Hintliler kâğıt yapımını ve kitap imalatını Müslüman hükümdarlardan öğrenmiştir.

Çin'de M.S. birinci yüzyıldan beri bilinmekte olan çay içme alışkanlığı da, Budizm'in yayılmasıyla yeni bir hız kazanmıştı. Yemen'deki Müslüman keşişlerin kahve içmesinin yayılmasına çok benzeyen bir şekilde (3. bölüme bakınız), çay içme alışkanlığı da Çin'de, keşişler uzun meditasyon saatleri boyunca uyanık kalmak için çay yudumlamaya başlayınca yayılmıştı. Sinolog John Kieschnick'in belirttiği gibi, keşişler çay içmeye Tang döneminin başlarında (yedinci yüzyılın başında) çayın zaten popüler olduğu bölgelerde başlamıştı ama bu uygulama kısa zamanda Kuzey ve Batı Çin'e yayılmıştı çünkü keşişler, nüfusun en hareketli kesimiydi. Keşişlerin başlattığı diğer uygulamalar, Hindistan'dan sandalye ve keşişlerin kendilerini gün batımından sonra korumalarını sağlayan şeker kamışıydı. Kieschnick'in ifadesine göre, Çinli keşişler, Budist manastırlarındaki bölgeler arası alt kültürün üyeleri olarak, "örneğin, Çinliliğin kimliklerinin çok daha önemli bir kısmını oluşturduğu Çin kültürü yerine, Hindistan'ın alışkanlıklarına, geleneklerine, yiyeceklerine ve mobilyalarına daha açıktı."²¹ Budizm'in zengin Tang hanedanı üzerindeki etkisi, ipek ticaretinin gelişmesinden ve çay içme alışkanlığından çok öteye geçiyordu. Çinli bilim adamı Xinru Liu'nun belirttiğine göre,

Daha derinde, Budizm Çinli insanların, hükümdarlarından toplumdaki en alt seviyedeki basamaklara kadar —köylüler, köleler, esnaf, vs.— eskatologyasını şekillendirdikçe, kendileri ya da sevdikleri için daha iyi bir ölüm sonrası yaşam kaygıları, servetlerini, en iyi ipek tekstili ve giysileri şeklinde, Budist kuruluşlara ve rahiplere bağışlamalarına neden oldu. Buda'nın kalıntılarına ibadet edilmesi ve kalıntıların Hindistan'dan Çin'e aktarılması, Tang Çinlilerinin maddi yollarla kendilerini lanetlenmekten korumaya çalıştıklarının ve ipeklerin, güçlü hükümet tarafından uygulanan yasaklara rağmen Çin'in dışında bulunanlar da dâhil, dini kurumlara nasıl aktığının en iyi örneğidir.²²

Budizm Japonya'ya, dini Tang Çin'inden alan Kore'den gitmişti. Misyonerler ayrıca, Hint Okyanusu'nun karşısındaki Sumatra adasına da ulaşmış ve Budizm, Endonezya'daki Srivijaya krallığında da hızla yayılmıştı.

Yirmi birinci yüzyılda Budizm her kıtada bulunmaktadır. Vurgulanan husus, saf bağlılıktan sosyal reforma ve evrenselliğe ve ayrıca meditasyona kaymıştır. Almanya'daki Vietnamlı Budist birliğinin bir üyesi, keşişliğe kabul edilmek için artık, dünyanın başka yerlerinden gelmiş olan keşişlerin huzurunda atanmak üzere, Avustralya'nın Perth bölgesindeki bir manastıra uçmaktadır.²³ Bodhisattva'nın en son canlanmış hali olan sürgündeki Tibet lideri Dalai Lama şimdi dünyanın her yerinde büyük kalabalıkların katıldığı dua oturumları düzenlemektedir. Dunhuang'daki mağara resimlerinde tasvir edildiği gibi, birçok ülkeden çok sayıdaki insanın Buda'ya bağlılıklarıyla birleşmesi olayı, artık düzenli olarak yaşanmaktadır.

NASIRA'DA BİR MARANGOZ

Bugünkü Afganistan'da bulunan Kuşhan kralları Buda onuruna stupa'lar* yapmakla meşgulken ve sarı giyimli misyonerler onun telkinlerini öğretmek amacıyla İpek Yolu'nda yolculuk yaparken, tek tanrılılığı, ahlâkı ve Tanrıyla ebedi yaşam güvencesi ile bütün dünyaya yayılarak yandaş toplayacak yeni bir güç ortaya çıkmıştı.

Nasıralı genç İsa "Tanrının Krallığı geldi" diye vaazlar vermeye başladığında, ikinci din değiştirme çağı başlamıştı. İsa — bir marangozun oğlu, her insanda Tanrı'yı bulan popüler bir Yahudi vaiz, tektanrıcılığı, aşkı ve tutkuyu vaaz ettiği için çarmıha gerilmişti — dünyanın dört bir yanına yayılmadan önce Akdeniz dünyasını fetheden yeni bir din başlattı. Çarmıhtaki ölümü müritlerine, onun Tevrat'ta geleceği bildirilen peygamber olduğunu doğrulamıştı. İncil'i, kelime anlamı olarak iyi haber demek olup, bir yangın gibi yayılmış ve Roma İmparatorluğu tarafından tutuklanmasına rağmen, inananların sayısı binlerce insana dönüşerek Hristiyan, yani Peygamber halkı olarak bilinen insanlar haline gelmişti. İsa'nın iyilik yapmayla dolu yaşamı, şehitlik ve diriliş hikâyesi, Akdeniz dünyasındaki insanlar arasında tutkuyu ateşlemiş ve sonunda bu ateş Roma İmparatorluğu'nu da içine almıştı. 325 yılında Nicaea (İznik) Konseyi'nde, imparatorluğun uzak köşelerinden gelen ve İsa'nın ilahi-

* Stupa: Buda kalıntısı içeren höyük tarzı yapılar [ç.n.]

liği konusunda karar vermek üzere toplanan üç yüz piskoposun kendileri de, bu dinin ne kadar yayıldığıнын canlı kanıtlarıydı. Sonunda, Roma İmparatoru Konstantin'in din değıştirmesi ve Theodosius'un 380 yılında Hristiyanlığın imparatorluğun resmi dini olduğunu açıklamasıyla, devlet, misyonerlik görevine getirilmişti.²⁴ Roma'daki Papa, Roma İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinde yaşayan Hristiyan piskoposlar arasında, genişleyen Hristiyan dünyanın batı kısmında egemen otorite haline geldi. Bir tarihçinin sözleriyle, Roma Katolik Kilisesi "dünya tarihindeki en etkili ve en dayanıklı sivil toplum kuruluşu" olduğunu kanıtlamıştır.²⁵

Hristiyanlık, Roma'nın Hristiyanlığın hamiliğini üstlenmesinden ve dinin yayılması için gücünü ve yetkisini vermeden çok önce yayılmıştı. Hindistan'daki eski Suriyeli Hristiyan toplumu, mürit Aziz Thomas'ın güney Hindistan'a yaklaşık 52 yılında ulaştığına ve bugünkü Chennai yakınlarında vaz vermeye başladığına inanmaktadır. Yeni dinle ilgili vaazları düşmanlıkla karşılanmış ve 68 yılında öldürölmesine yol açmıştı.²⁶ Ancak, tarihçiler, Hindistan'a gelen kişinin Aziz Thomas olup olmadığı konusunda kuşkuludurlar. Daha büyük bir olasılıkla, dini Hindistan'a, Suriyeli bir Hristiyan tacir olan Thomas adında biri getirmiştir. Gerçek ne olursa olsun, Akdeniz dünyasının dışındaki ilk Hristiyan Kilisesi önemli bir adımdı ve yeni dinin, eski geleneklere bağlı yabancı bir kültürde de yandaşlar toplayabileceğini kanıtlıyordu. İkinci yüzyıl kadar eski bir tarihte İskenderiye'de bir misyonerlik koleji açılmış ve bunu, beşinci yüzyılın başlarında İstanbul'da bir başka okul izlemişti. Aziz Patrick, Canterbury'li Augustine ve Boniface İncil'i İrlanda, İngiltere ve Almanya'ya taşımıştı. Çok sayıda başka insan da dini, bütün Avrupa'da yaymıştı.²⁷

Dördüncü yüzyılda Frumentius Etiyopya'da misyonerlik yapmıştı ve bir sonraki asırda İran'dan Nastüriler, inançlarını Çin'e taşımışlar ama sınırlı başarı elde etmişlerdi. Keşişlerin sürdürdükleri misyonerlik faaliyetleri, Papanın desteği ve kralların din değıştirmesi sayesinde, Avrupa Hristiyanların mekânı olarak ortaya çıktı. Ancak kısa bir süre sonra İslamiyet'in doğuşu, Arap yarımadasını ve Kuzey Afrika'yı birleştirmiş ve İspanya'yı İslam idaresi altına alarak, Hristiyanlığı etkin olarak Avrupa'yla sınırlamıştı. Müslüman ordular 732 yılında Poitiers savaşında Charles Martel yönetimindeki Frenkler tarafından yenilmemiş olsaydı, Avrupa da İslam Halifeliliği'nin parçası haline gelebilirdi. Hristiyanlığın kıtadaki sınırlarını aşabilmesi için, Avrupalıların

deniz gücünün artması ve coşkulu misyonerlikleri ile Müslümanlar ve Haçlılar arasında yüzyıllar boyunca süren mücadelenin gerçekleşmesi gerekecekti. Papa IV. Innocent on üçüncü yüzyılda bir girişimde bulunarak, Çin ve Orta Asya'da ortaya çıkmakta olan Moğol iktidarı ile ittifak oluşturmaya çalışmıştı. Rahipleri misyonerler gibi göndererek "Tatarların devletiyle ilgili her şeyi titizlikle araştırmalarını" ve "kanlı insan katliamlarını durdurarak, Hristiyan dinini benimsemelerini" teşvik etmelerini istemişti. Bu doğrultuda, Papanın elçisi Giovanni da Pian del Carpini 1245 yılında imparatorun Karakurum'daki sarayına ulaşmış ve imparatorun Hristiyan dinini kabul edeceğinden emin bir şekilde geri dönmüştü.²⁸ Ancak bunun hayal ürünü olduğu anlaşılmıştı. Ama misyonerler Çin'e gitmeye devam etmiş ve bu süreçte Avrupa'nın ufkunu genişletmişti. İtalyan bir keşiş olan Pordenone'lu Peder Odoric, Hindistan ve Malay'da dolaşarak Çin'e denizden ulaşmıştı. Avrupa'ya Orta Asya üzerinden dönmüş, 1325 yılında Tibet'i ziyaret etmişti. Bunu gerçekleştiren ilk Avrupalı olmuştu. Ancak, Asya'daki bu ciddi dönüştürme girişimleri bir asır daha bekleyecekti. On beşinci yüzyılda, Portekizliler ve İspanyollar Asya'ya giden yeni ticaret yolları aramaya başlamıştı ve Papa Portekizli Prens Henry'ye, Yengeç Dönencesi'nin güneyindeki tüm topraklarda ticaret yapmak ve insanları Hristiyanlaştırmak için seyir hakkı vermişti.

MİSYON ÜZÜMLERİ

Dönemin din çılgınlığı içinde, kâşifler ve maceraperestler, baharat ve altın yönünden zengin olan yeni yerlerin keşfedilmesini, dinin yayılmasında önemli bir yol olarak görüyordu. "Altın mükemmel," diye yazmıştı Kolomb. "Altın hazineyi oluşturuyor ve buna kim sahip olursa, dünyada istediğini yapabilir. Onunla ruhları Cennet'e sokmayı başarabilir."²⁹ Kolomb'a göre, dönüştürme işi acildi. "Tanrımız bunları acele ettiriyor," diye yazmıştı. "Şimdi İncil birçok yerde bu kadar kısa zamanda açıklanmak zorunda." Kolomb, San Salvador (Holy Savior-Kutsal Kurtarıcı) adını verdiği Karayip adasında karaya çıkmasından itibaren, bu göreve başladığını düşünüyordu. Onun girişimiyle, yirmi dört yerli Kızılderili kaçırılmış ve İncil'in kabul edilmesinde çevirmenlik yapmak üzere İspanya'ya getirilmişti. Bunlardan sadece altı tanesi sağ kalarak Yeni Dünyaya geri dönebilmişti.³⁰

Misyonerlik azmi bir yana, Avrupa'nın sömürgeleşme süreci, Haçlılar döneminden beri Müslümanlarla ve İber yarımadasında Cordoba halifesiyle sü-

ren mücadeleden etkilenmişti. Portekizli kâşifler Afrika sahilinde karaya çıktıklarında mülkiyetlerinin dini sembolizmle dolu olduğunu göstermek amacıyla *padraos*, yani üzerlerinde haç bulunan kireçtaşı kolonlar dikmişlerdi.³¹ Hem Hristiyanlık, hem de Portekiz hükümdarlığı ilerliyordu. Ayrıca, Kolomb'un seyahatini üstlenen Kastilya krallığı, tabii ki, baharatla ilgileniyordu, ama aynı zamanda Hristiyanlığa geçenlerle de ilgileniyordu. Krallara yazdığı ve Doğu Hindistan'daki adaları keşfettiğini bildirdiği mektupta Kolomb onlara, yolculuğunun esas amacının İspanya'nın Kutsal Toprakları yeniden fethetmesi için gerekli olan parayı bulmak olduğunu hatırlatıyordu. "Ekse-lanslarına, bu savaş ve Kudüs'ün fethi için gereken beş bin süvari ve elli bin piyadenin parasını ödeyebileceğim, bu girişimi üstlenmemin nedeni budur."³²

İspanya krallığı tarafından üstlenilen bir başka din değiştirme türü –Yahudilerin din değiştirmeye zorlanması ve vaftiz olmayı reddeden yaklaşık 150.000 kişinin sürülmesi– birinci yüzyıldan beri Orta Doğu'ya ve Avrupa'ya yayılan Yahudi göçmenler için bile dönüm noktası olmuştu. Karen Armstrong'un yazdığı gibi, "İspanya'daki Müslümanlar, Büyük Göç sırasında Yahudilere o güne kadar sahip oldukları en iyi evi sağlamıştı, bu nedenle İspanyol Yahudilerinin yok edilmesi, bütün dünyadaki Yahudiler tarafından, M.S. 70 yılında Tapınağın yıkılmasından sonra halklarının başına gelen en büyük felaket olarak, büyük üzüntüyle karşılanmıştı." İspanya'dan sürülen birçok Yahudi Portekiz'e sığınmış, burada adet yerini bulsun diye değişimden geçmeleri gerekmişti ama en azından dil bilimsel ve ticari becerileri değer görmüştü. Portekiz'in dine yönelik faydacı yaklaşımının aksine Güneydoğu Asya'da Portekizli "yeni Hristiyanlar" Afrika, Brezilya ve Asya'daki ticari çıkarlarına yardımcı olmak ve Ceneviz ve Katalan sermayesini çekmek amacıyla faydacı bir şekilde kullanılıyordu.³³ Bu arada Osmanlı İmparatorluğu da 15. ve 16. yüzyıllarda İspanya ve Portekiz'den 180.000 Yahudinin ülkesine gelmesine izin verdi ve yerleşmeleri için onlara topraklarını açtı.

Bu arada papalık, yeni toprakların keşfiyle din değiştirmenin amigosu olmuştu. Kolomb'un yolculuğundan iki yıl sonra Papa İspanya'ya, daha önce Portekiz'e, 47 derece batı boylamının batısında kalan topraklarda ya da doğu Brezilya'da verdiği hakların aynısını verdi. Yeni bulunan insanların Hristiyanlığı kabul etmelerini sağlamak, Portekiz ve İspanya krallarının takdir edilen sorumluluğuydu. Misyonerlerin dönüştürme hırsı, din adamlarını İspan-

yol sömürge ilerleyişinin uç beyi haline getirmiş, ardından Avrupa kültürünü ve yaşam tarzını sürüklemişti. Din değiştirme işlemi şarapsız yapılamadığından, misyonerler kısa sürede üzüm bağları ekmeye başlamıştı. 1770'lerde, San Diego'da bir misyon kurmuş olan Cizvit rahibi Junipero Serra, ilk sözde Misyon üzümlerini (Conquistadorlar – Fatihler tarafından Kuzey Amerika'ya getirilen Sardunya şarabının yan ürününü –) ekmış, böylece California'ya şarabı tanıtmıştı. Yaklaşık bir asır önce, benzer bir dini coşku içinde, iki yüz civarında Fransız Huguenot göçmeni, Güney Afrika'daki Hollanda kolonisinde şarap sanayiini oluşturmıştı.

1542 yılında – Vasco da Gama Hindistan'a ulaştıktan yaklaşık kırk yıl sonra – Cizvit misyoneri Francis Xavier, Portekiz'in Goa Yarımadası'na ulaştı. Asya'da, ardı ardına misyonerlerin – Sanskritçe bilen ve Hindistan'da kabul görmek için Hindu Brahma rahibi gibi giyinen Roberto de Nobili'den, derin bilgisi ve Çin aydınlarının adetlerini benimsemesi sonucunda, kısa bir süre dahi olsa, Çin'in başkentinde başarılı olan Matteo Ricci'ye – geldiği yeni bir dönüştürme aşamasını başlattı. Gelenekselcilerin artan muhalefeti ve imparatorun, kendisine değil de Papaya bağlılık hissedenden bir toplum yaratma korkusu, din değiştirme çalışmalarını sürdürenlerin imparatoru ikna ederek milyonlarca Çinliyi dönüştürme umutlarını sona erdirdi. Japonya'da da dönüştürme çabaları, Francisco misyonerleri 1596 yılında Nagazaki'de idam edildiğinde, ciddi bir gerileme yaşadı.

Ama Makao'daki Portekiz misyonu, misyonerlik çalışmalarını güçlendirmek amacıyla sıkıntıları kullanmanın yolunu bulmuştu. Francisco şehitlerinin birçok resmi Makao'da çoğaltılmış ve Meksika ile İspanya'ya gönderilmişti. Meksika'daki Katolik olanlar, Nagazaki şehitlerinin resimlerini bağlılık hareketi olarak omuzlarında taşıyarak sokaklarda yürümüşü. Serge Gruzinski'nin *Les quatre parties de monde*'da gözlemlediği gibi, Hristiyanların birçok kıtada kendi şehitlerini anmaları, hem daha önce yaşanmamış bir olaydı, hem de dinin bütün dünyaya yayılması konusunda Tevrat'ta yer alan kehaneti yerine getiriyor gibiydi.³⁴ Asya'daki misyonerlik çabaları, Japonya ve Vietnam'daki engellere rağmen taviz vermiyordu. 1842 ve 1858'deki Afyon savaşlarının, Çin'i, limanlarını Avrupa ticaretine açmaya zorlamasından sonra, Batılı misyonerler geri dönmüştü. Tuhaf bir şekilde, dünyadaki Cennet Krallığını kurmak üzere gönderilen kişi, Hristiyanlığı kabul eden bu insanlardan biri olan ve kendisinin İsa'nın küçük oğlu olduğuna inanan Hong Xiuquan'dı.

Hong, “Taiping Tianguo” (Büyük Barışın Cennet Krallığı) adı altında, uzun ve kanlı bir isyan başlatmıştı. Taiping’ler 1864 yılından bastırılincaya kadar, belki de yirmi milyon kişi öldü. Yıllar sonra, Batı’nın baskılarına öfkeli bir tepki sonucunda, kendilerine “Adil Düzenin Yumruğu” (Avrupalılar onlara Boksör diyordu) adını veren yeni bir grup 1899-1900’de ayaklandı ve yabancı varlığının tün simgelerine saldırdı: Elçilikler, tacirler ve misyonerler. İsyan bastırıldığında, yaklaşık otuz bin Çinli Hristiyan ve yüzlerce yabancı misyoner öldürülmüştü.

Hristiyan misyonerlerin Çinlilerle yaşadığı sorunlu ilişkilere ve din değiştirenlerin düşük sayısına (1900 yılına gelindiğinde yalnızca 100.000 civarında) rağmen misyonerle, kültürel köprüler oluşturulmasında öncü olmuşlardı.³⁵ Çin’de insanları, Batı kültürünün zenginliği ile şaşırtarak dönüştürme iddiasıyla misyonerler, Batı klasiklerini tercüme etmiş, kütüphaneler ve doğa tarihi müzesi kurmuş ve Çinlilere Batı bilimini ve felsefesini tarıtmıştı. Misyonerler ayrıca Batı devletleri ve tarihi konusundaki çalışmalarını, çoğu zaman dergi makaleleri aracılığıyla, geniş alanlara yaymıştı. Tarihçi Jonathan Spence’in belirttiği gibi, “Bu eserler sistematik bir şekilde Çin’i dünya bağlamına yerleştirmiş ve Çinli bilim adamlarının, kendi ülkelerinin tarihine yeni bir gözle bakmalarını sağlamıştır.”³⁶ Bir Amerikan Üniversitesinden mezun olacak ilk Çinli öğrenci olan Yung Wing’in 1847 yılında Yale’e gelmesi, misyonerliğin girişimleriyle gerçekleşmişti. Yung daha sonra, 120 Çinli öğrenciden oluşan ilk grubu Birleşik Devletler’e getirecekti.

Misyonerler ayrıca, her türlü belgeyi Çince’den Avrupa dillerine çevirerek de Çin’i Batı’ya açmıştı. Misyoner bilim adamları sinolojinin temelini atmış ve Batı’nın, Çin’in “esrarlı” görünen politik ve sosyal yaşantısını anlamasına yardımcı olmuştu. Dili akıcı bir şekilde konuşabilmeleri ve Çin hakkındaki engin bilgileri sayesinde birçok misyoner ve onların Çin’de büyüyen çocukları daha sonra, komünist Çin’in Batı dünyasıyla bağlantısının yeniden oluşturulmasında, akademisyen ve diplomat olarak, kilit roller üstlenecekti. Hong Kong’daki ilk yıllarımda, Çin’e erişimin sırrı olduğu dönemlerde, ben de, birçok gazeteci ve diplomat gibi, Çin hakkında ansiklopedik bilgiye sahip olan ve komünist devriminden sonra Çin’den kaçan Macaristan doğumlu Cizvit Peder Laszlo Ladany’ye danışıyordum. Çin’deki radyo yayınlarına ve göçmen raporlarına dayanan *China News Analysis*, Çin’i izleyen herkes için önemli bir kaynaktı.

Amerika'daki yeni İngiliz sömürgelerinde durum oldukça farklıydı. Sayıları giderek artan Kuveykılar ve Baptistler yeni toprakların, Vaftizci John'un vahiylerinde vaat edilen "el değmemiş bölge" olduğunu düşünüp, oraya göç etmeye başlamıştı. İngiltere'nin Hindistan'da yeni edindiği sömürge de, İngiliz misyonerlere bakir bölgeler sunuyordu. Sözde mürit Thomas'ın, bin yıl önce kilise yapmak üzere din değiştiren insanları teşvik ederek gelmesinden sonra ilk defa, yeni kiliseler yükselmeye başlamıştı. 1793 yılında, eskiden ayakkabı tamircisi olan, şimdi misyonerlik yapan William Carey adında biri, vaaz vermek tutkusuyla Hindistan'a gelmiş, birçok Hint dilini öğrenmek durumunda kalmıştı. İncil'i tercüme ederken Hint – Ari dillerinden pek çoğunun önde gelen gramercisi ve sözlük bilimcisi haline gelmişti. Onun modern Bengal dilinin temelini attığı ve Bengal dilinde metinleri ilk kez yayınladığı söylenmektedir. Hristiyan misyonerler tarafından dünyanın her yerinde benzer katkılarda bulunulmuştur. Misyonlar ve Hristiyanlık konuları üzerine çalışan Yale profesörü Lamin Sanneh'in yazdığı gibi, "Misyonerlerin tercümeleeri, sömürgeciliğe karşı yerel bir direncin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Yerli Hristiyanlar, yerel dillerindeki çeviriler sayesinde, davalarına güven duymaya başlamışlardı. Sömürge sistemi dünya çapında ekonomik ve askeri düzeni simgelerken, misyon yerliler için aklanmayı simgeliyordu."³⁷

Vietnam, misyonerler tarafından kurulan bağlantıların beklenmeyen sonuçları konusunda ilginç bir örnek oluşturmaktadır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında çok sayıda Fransız misyonerin Vietnam imparatoru tarafından idam edilmesi, Fransız askeri müdahalesi ve bunun sonucunda yüz yıldan fazla süre boyunca Çin Hindi'nde Fransız hakimiyetinin oluşması için bahane olmuştu. Bu hakimiyetin bir mirası da, o güne kadar Çince karakterlerle yazılan Vietnamca'nın ulusal yazı sisteminin (quôc-ngu) yaratılmasıydı. Fransız misyoneri Alexandre de Rhodes, geleneksel Konfüçyüs telkininden gelen ve Vietnamca yazmak için Çin karakterlerini kullanan insanları kazanmak amacıyla, Latin harfleriyle ilk Vietnamca ilmi hali üretmişti.³⁸ Vietnamcanın Çince ile bağlarını koparan bu girişim, okuryazarlığın yaygınlaşmasında, basının gelişmesinde ve Vietnam'daki Çin etkisinin gevşemesinde derin etkiler yaratacak, ülke açısından uzun vadeli sonuçlar yaratacakti.

Hristiyan misyonerler, kadın doktorların ve hemşirelerin eğitiminde de öncü rolü oynamıştı. Bugün bile Hindistan'da hemşirelerin büyük çoğunluğu Hristiyan kadınlardır ve gayet normal olarak, hemşirelere rahibelermiş gibi

hitap edilmektedir. Eski bir İspanyol ve Amerikan sömürgesi olan Filipinler’de, misyoner doktorlar, eğitilmiş hemşireler gerektiren hastaneler kurmuşlardı. Bugün yetenekli Filipinli hemşireler, ülkenin dünyaya sağladığı en önemli işgücü katkısı arasında yer almaktadır.

Kıtanın kuzey kesiminin zaten Müslüman olduğu Afrika’da, din değiştirme çalışmaları çoğunlukla kölelerin Yeni Dünya’ya doğru zorlu yolculuklarına gönderilmeden önce yapılan kısa bir vaftiz töreninden oluşuyordu. Travmatik toplu vaftizlere rağmen, Afrika kökenli insanlar ve onların torunları, Portekiz kolonilerindeki – Brezilya, Angola ve Atlantik adaları – en sadık Hristiyanlardan bazıları olarak ortaya çıkmışlar ve buralardaki kiliseleri bağışlarıyla destekleyip, hep birlikte Katolik bayramlarını kutlamışlardı.³⁹ Ancak, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gelmeye başlayan Protestan misyonerler, iyisiyle kötüsüyle, Afrika’nın açılmasında daha etkili olmuş gibiydiler.

AFRİKA’DA “TANRININ KARAYOLUNUN” AÇILMASI

İskoç misyoner David Livingstone’un adı ayrılmaz bir şekilde Afrika’yla bağlantılıdır; ona “Canlanmış Afrika Coğrafyası” denilmektedir.⁴⁰ Yine de onun Afrika’ya gelişi kazara olmuştu. 1813 yılında fakir bir ailede doğan Livingstone on yaşında pamuk ayıklama fabrikasında çalışmaya başlamıştı. Din değiştirmeye çalışan insanların çabalarından etkilenerek, Çin’de misyoner olmak üzere kendini hazırlamıştı, ama Afyon Savaşı’nın patlaması, zorunlu olarak planlarını değiştirmesine neden olmuştu. Afrika’da çalışan ünlü bir İskoç misyonerle tesadüfen karşılaşması sonucunda, Çin yerine Afrika’ya gitmeye karar verdi. Bu göreve hazırlanmak için Glasgow’da Yunanca ve teolojinin yanı sıra tıp da okumuştur. Avrupa’nın Afrika sahilleriyle üç yüz yıllık irtibatına rağmen, büyük kıta bilinmeyen bir yerdi. Daha önceki temaslar, giysi, likör ve sanayi malzemeleri için köle ve fildişi ticareti yapmak amacını taşımıştı. Birkaç misyoner ya da köle ticareti yapanların dışındaki tüm Avrupalılar kıtanın, sıtma ormanları, yasak çöller ve gürleyen sularla kaplı olan iç kısımlarının çok derinliklerine gitmişlerdi. Livingstone’un misyonerlik istasyonu kurmak için yerleşim olmayan uygun bir yer araması, iç kesimlerde daha da derinlere gitmesine neden olmuştu. Misyonerlik görevi kederli bir şekilde başarısız olmuştu ve sadece bir Afrikalı şefi dönüştürebilmişti, ama o da tek eşliliğin zorluklarına dayanamayıp, dini terk etmişti ve Livingstone tam zamanlı bir kâşif olarak ortaya çıkmıştı.

Livingstone, Tanrının kendi yaşamıyla ilgili amacının, yeteneklerini bilinmeyen kıtanın keşfinde ve haritalandırılmasında kullanması ve “Tanrının Karayolunu” açmak olduğu sonucuna varmıştı: Batı Afrika’nın doğu sahiline akan ve kıtanın “Hristiyanlığa, ticarete ve uygarlığa” açılan yolu olabilecek Zambezi nehri. Sanayi Devrimi’yle ve Adam Smith’le değişen bir İngiltere’de yetiştiğinden, Hristiyanlığın, Afrika’nın, fildişi ve balmumu gibi zengin ürünlerinin yasal ve serbest ticaretiyle birlikte, kıtayı değiştireceğine ve Arap köle ticaretini sona erdireceğine inanıyordu.⁴¹ Zambezi’yi doğu-batı karayoluna dönüştürme hayali 102 metre yükseklikteki şelaleyi keşfetmesiyle yıkıldı. Nil’in kaynağını bulma konusunda sekiz yıl süren arayışı da başarısız olmuştu; bu gizem Livingstone’un gözünden kaçmıştı, M.Ö. 460’da Yunanlı tarihçi Herodot’un gözünden kaçtığı gibi. Ama Afrika’da keşifle geçirdiği otuz yıl – bir aslanın saldırısından kurtulmuş, hastalıkla savaşmış ve çoğu zaman ailesinden ayrı kalmıştı – sonunda, Afrika’nın haritaya geçirilmesini sağlamış, kendisini de İngiliz ikonuna haline getirmişti. Livingstone, “yaklaşık 47.000 kilometre Afrika toprağı üzerinde gezinmiş, neredeyse 2,6 milyon kilometre kare alanın ortaya çıkmasını sağlamış ve bunun sonucunda Afrika Adamı lakabını kazanmıştı.”⁴² Resimli *Missionary Travels (Misyonerlik Gezileri)* kitabı anında en çok satan kitaplar arasına girmiş, yaklaşık yetmiş bin adet satarak, birçok dile çevrilmişti. Kamera icat edilmiş olsa da, yarı tonlu fotoğraf basımı için gereken teknoloji henüz gelişmemişti. Bunun sonucunda, Livingstone’un kitabında bulunan ve sansasyon yaratan resimler çoğunlukla, sanatçılar tarafından Livingstone’un anlatımlarına dayanarak çizilen ve pek de doğru olmayan yorumlardı.⁴³ Yine de, bütün olumsuzluklarına rağmen Livingstone ve kitapları Avrupa’da Afrika hakkında büyük bir heves ve merak yarattı. Hatta, Amerika’daki, bazıları çağdaş beyaz adamın, anavatanlarına duyduğu küçümsemeyi benimsemiş olan eski kölelerin bile ilgisini çekti. Amerikalı misyoner ve eski köle Booker T. Washington 1913 yılında şunları yazmıştı, “Livingstone’un hayat hikâyesi, bu ülkedeki birçok siyah insan için olduğu gibi, benim için de, yalnızca Afrika ve Afrikalı insanlar hakkındaki ilk gerçek bilgileri sağlamakla kalmamış, bunlara karşı ilk kesin merakı da uyandırmıştı.”⁴⁴

Livingstone yüzlerce misyonerin Afrika’ya gitmesine esin kaynağı olmuştu. Afrika’ya – insanlığın kökenini oluşturan kıta, ki bu bilgi yüz yıl sonra ortaya çıkacaktı – Batı’nın dikkatini çekmesindeki rolü, akranlarının aşırı övgü-

sünü kazanmasına neden olmuştu. Ama daha sonra imparatorluk sisteminin aracı olmakla suçlanmıştı, çünkü keşifleri, Afrika'nın zenginliklerine karşı bir yağmayı da başlatmıştı. Dünyanın en büyük elmas ve altın madenlerinin keşfinden sonra Afrika, İngiliz, Portekiz, Fransız, Alman ve Belçika tarafından kolonilere bölünmüştü ve bu, Livingstone'un görmek istemeyeceği katı bir sömürgecilikti. İngiliz İmparatorluğu'nun en parlak döneminin ve keşif çağı'nın ürünü olarak (Charles Darwin, dünyanın etrafını dolaştığı gezisini, Livingstone Afrika'ya doğru yola çıkmadan dört yıl önce tamamlamıştı), Afrikalılara karşı babacan duygular besliyordu. Ama biyografi yazarı Andrew Ross'un belirttiği gibi, Livingstone'un 1860'larda asıl istediği şey koloni değil, Afrika toplumuyla etkin bir şekilde ilişki kuran bir misyonerlik ve yerleşim imkânıydı. Kapsamlı yazıları, kişisel günlükleri ile özel ve genel mektupları, ölümünden birkaç yıl sonra, altın ve elmas madenlerinin keşfi sonrasında yaşanan utanç dolu karmaşaya karşı çıkacağını açıkça göstermektedir. Köleliğe şiddetle karşıydı — on sekiz yaşındaki oğlu Amerikan İç Savaşı'nda Kuzeylilerin ordusunda savaşırken ölmüştü — ve Livingstone hayatı boyunca köleliğin kaldırılmasını savunmuştu.

Livingstone Afrikalıları Hristiyan yapmak üzere evinden ayrılmıştı ama Afrika'daki deneyimleri, gelişmekte olan daha kapsamlı bir eğilimi, bugün bile devam eden bir eğilimi takdir etmesine yol açmıştı.

Dönemin eğilimi ve ruhu, desteklenmesinde ve gerçekleştirilmesinde dünyanın sermayesini giderek daha fazla gerektirecek büyüklükte ve beceride sanayi girişimleri üstlenmeye doğru yönelmektedir. Pasifik Demiryolları, Süveyş kanalı, Mont Cenis Tüneli ve Hindistan'daki demiryolu ile Batı Asya, Fırat demiryolu gibi. Demiryollarının, buharlı gemilerin, telgrafın kapsamı ve kullanımı, devletleri parçalamakta ve coğrafi olarak uzak olan insanları ticari ve politik olarak yakın bağlantı içine sokmaktadır. Dünyayı birlik haline getirmektedir ve sermaye, su gibi, ortak bir seviyeye hitap etmektedir.⁴⁵

Livingstone'un bu konuları kaleme aldığı günden bu yana dünya, birlik olma yolunda daha da ilerlemiştir. Sermaye, kâr bulabildiği her yerde su gibi akmıştır ve zengin Batı, İsa'nın mesajını iletme için başka birçok kaynak ve teknolojik yöntem bulmuş, bazı misyonerler iyi niyetle hareket ederken, diğerleri fakirlerden yararlanmıştır. ABD ve Avrupa'da Katolik ve Protestan

misyonerlik kuruluşları, dünyanın yoksul kesimlerindeki insanların dinlerini değiştirmek için tahmin edilemeyecek miktarlarda paralar harcamışlardır.

Uluslararası posta servisinin gelişmesi ve haberleşme ile koleksiyon amaçlı kartpostalların basılması, Hristiyan misyonerlere yeni bir din değiştirme aracı sağlamıştı. On yedinci yüzyılda başlayan Franciskan şehitlerinin resimlerini sergileme düşüncesi daha da gelişmişti çünkü posta servisi, dünyanın en ücra köşelerinde misyonerler tarafından yapılan Tanrı işlerini tasvir eden kartpostallar iletebilirdi. Martha Smalley misyonerlerin resimlerinin, ulaşmaya çalıştıkları insanların ve fiziksel kapsamlarının, ellerinde olmadan, halk arasında şefkat ve ilgi uyandırdığını ve misyonerlik hareketi için çok önemli olan mali desteği sağladığını yazmaktadır.⁴⁶ Misyonerlik kartpostallarının din değiştirenler ya da onları destekleyenler arasında pazarlama duygusu yaratıp yaratmaması bir yana, Avrupalılar ve Amerikalılar arasında uzak diyarlar konusunda belirli bir bilinç yarattığı kesindir. Kartpostallar, “yerli” toplumlar hakkında ne kadar çarpık görüntüler sunarsa sunsun, kıtalar arasında bağların geliştirilmesine katkıda bulunmuşlardır.

Merkezi Utah’da bulunan Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (Çağdaş Azizler İsa Kilisesi), dünyayı birlik haline getirme çabalarını sürdüren kaynak ve bağlılığın iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Her yıl Provo-Utah’taki Misyoner Eğitim Merkezi genç misyonerleri, bütün kilise üyeleri için zorunlu olan on sekiz aylık ya da iki yıllık misyonlara göndermeden önce, birçok yabancı dilde eğitmektedir. Birçok eski Mormon misyonerin kendisini bugünün küreselleşmecileri olarak yabancı konularla ilgilenen işlerde çalışırken bulmalarına şaşmamak gerekir. Merkezi haber Alma Örgütü (CIA) bünyesinde bile önemli sayıda Mormon’un barındırıldığına inanılmaktadır.

Kısa dalga radyolarının gelmesiyle, Hristiyan yayınları dünyanın her köşesine ulaşmıştı ve bugünün uydu televizyonu ile internet, misyonerliğin erişim alanını örneği görülmemiş bir boyuta ulaştırmıştı. Örneğin God (Tanrı) kanalı, Hristiyan yayıncı GOD TV’nin ana istasyonu olup on beş farklı uydu da bulunmaktadır ve dünyanın her yerinde yaklaşık olarak 270 milyon insana ulaştığı söylenmektedir. Çok sayıda internet tabanlı Hristiyan haber ajansı ve listesi bugün sürekli olarak inananları birbirine bağlamakta, onları kampanya ve toplu eylemlere teşvik etmeye çalışmaktadır. Hristiyan şebekeleri, Darfur’daki katliamlar hakkında kamuoyu görüşü oluşmasını sağlamış ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi diğer sivil toplum kuruluşlarını harekete ge-

çirmiştir. Ama geçmişte olduğu gibi, misyonerlik faaliyetleri aynı zamanda nefret, zulüm ve acıyı da getirmiştir. Bir yorumcu, büyük bölümü sağcı Amerikan dinciler tarafından yapılan (ve finanse edilen) GOD TV kanalını, “saatler boyu nefret dolu, kışkırtıcı, eşcinsel düşmanı bağnazlık içeren” programları nedeniyle suçlamıştır.⁴⁷

ÇÖLDE VAHİY

Hristiyanların din değiştirmeye çabaları, Alexander de Rhodes, Matteo Ricci ve David Livingstone gibi misyonerleri yabancı dil öğrenmeye ve İncil’in birçok dilde tercümelerini çıkarmalarına yönlendirirken, Müslümanlığın küresel dürtüsü esas olarak tek dilde gerçekleşmiştir. Kuran’ın tercümeleri vardır, ama gerçek bir Müslüman Tanrının kelamını yalnızca Arapça dilinde, Hazreti Muhammed’le konuştuğu dilde öğrenebilir. Bugün İslami televizyon kanalları ve internet siteleri dünyanın her yerindeki müminlerin, Mekkeli bir tacir olan Muhammed bin Abdullah’ın M.S. 610 yılında karanlık bir gecede duyduğu sözleri okuyabilmesi için, Arapça dil dersleri sunmaktadır. Bazı yorumlara göre okuması yazması olmayan tacir Muhammed, şehrin dışındaki Hira Dağı’nda inzivaya çekilmişken, bir melek tarafından uyandırılmış ve Tanrıyı öven sözler söylemesi emredilmişti: “İnsanı bir tohum hücrelerinden yaratan Rabbin adıyla oku! Oku —çünkü Rabbin en cömerttir. [İnsana] kalem tutmasını öğreten— bilmediğini öğretendir.” Muhammed bu sözleri mükemmel bir Arapça ile tekrarladığını görmüştü. Bunlar Tanrının Arapça söylediği ilk sözlerdi ve kabile bağlılığına değil, inanca bağlı yeni bir toplum ya da *ümme*t çağrısında bulunan bir kutsal kitabın başlangıcıydı. Vahiyler peygambere bunu izleyen yirmi üç yıl içinde satır satır, ayetler halinde gelmişti ve Kuran’ı oluşturmuştu. Önce Tek Tanrı’ya teslim olma vaazlarıyla ve Kureyş aşiretiyle kardeşlik ve adalet içinde ahlâklı bir hayat sürdürerek başlamıştı. Peygamber 632 yılında öldüğünde, Arabistan’daki aşiretlerin neredeyse tamamı, İslam olarak bilinen ve Yaradan’a tam itaat anlamına gelen bu yeni din altında birleşmişti. Peygamberin haleflerinin, yani halifelerin altında geçen yüz yıl içinde İslamiyet Ermenistan’dan İspanya’ya kadar uzanan geniş ve farklı bir alana yayılmıştı. 732 yılında Fransa girişinde yaşanan Tours savaşı İslam ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmasaydı, İslamiyet Batı Avrupa’yı da tamamen içine alabilirdi. On dördüncü yüzyılın sonunda Moğollardan bazılarının İslam dinini seçmesi sonucunda, atlı bedeviler güçlerini İslamiyet’i yayma görevinde kul-

lanmaya başladı. Gaza ya da cihattan esinlenen bir başka Türk aşireti ortaya çıkmıştı. “İslam inancını Doğudan Batıya yayan” Allah’ın kılıcı olarak davranmak üzere seçildiklerine inanan, Osman Bey önderliğindeki o kutsal savaşçılar (daha sonra Osmanlılar olarak adlandırılacaklardı) sonuçta, İslamiyet’in en büyük imparatorluğunu kurmuşlar ve halifeliği ülkelerine getirmişlerdi.⁴⁸ Bunun ve Asya’daki diğer İslami fetihlerin sonucu, tek bir din ve kültür etrafında birleşen çok geniş bir İslami halk yaratılmış olmasıydı. Arap olmayanlar arasında da İslam dinini seçen çok sayıda insan vardı ve Güney Avrupa’nın dışında, halifelüğün içindeki Müslüman olmayan nüfus, küçük bir azınlığa dönüşmüştü. Bereketli Hilal’de, çok sayıda Mısırlı ve Kuzey Afrikalı Arapça’yı benimsemiş ve İslamiyet öncesi dillerini terk etmişti. İslamiyet ve Arapça yeni bir uygarlığın özü olarak ortaya çıkmıştı. İslam imparatorluğu o kadar genişti ki ve orada yaşayan insanlar arasındaki etkileşim o kadar yoğundu ki, bugünün küreselleşmesinin ilk belirtisini oluştuyordu. Bir İslam aliminin belirttiği şekilde, bugün ortaya çıkmakta olan küresel toplum gibi, İslam uygarlığı, “Ekonomik, politik ve kültürel dünyalarda yerel ve evrenselin varlığını, etkileşimini ve yükümlülüğünü sergiliyordu... Sermayenin, malların, düşüncelerin ve insanların sürekli olarak hareket ettiği çok geniş bir alandı.”⁴⁹

Hristiyanlık ve İslam, kendi dinlerinin insanlığın tek dini haline gelmesi gerektiği konusundaki düşünceye dayanan aynı evrenselleştirme güdüsünü paylaşıyordu. Ama Hristiyanlığın aksine, İslamiyet’te, herhangi bir türde papazlık ya da dinin yayılmasıyla görevlendirilen bir dini kuruluş bulunmuyordu. İslam alimleri ve vaizleri tacirlere eşlik ediyordu, ama halifelikle ilgili herhangi bir misyonerlik toplumu veya deniz aşırı misyon bulunmuyordu. İlk birkaç yüz yılda İslamiyet’in yayılması esas olarak, Akdeniz dünyasındaki ve Orta Asya’daki askeri fetihlerle gerçekleşmişti. Ama İslamiyet Afrika ve Güney Doğu Asya’da, kendilerini inanmayanlar arasında bulan sıradan Müslümanların misyonerlik faaliyetleri sayesinde yandaş kazanmıştır. Thomas Arnold’un klasik araştırmasında anlattığı gibi, İslamiyet’in Doğu Avrupa’ya ilk girişi, Bizans İmparatorluğunda esir alınan bir Müslüman hukukçunun işiydi.⁵⁰ Daha yaygın olarak, tacirler dini uzaklara ve geniş bölgelere taşımışlardı. İslam doktrininin sadeliği – “Allah’tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed onun peygamberidir” – ve inananların ibadet ediş coşkusu başkalarını etkilemişti. Din basit ve teolojik karmaşıklıklardan yoksun olduğundan, Müslü-

manlardan beklenen görevler de basitti: Kelime—i Şehadet getirmek, günde beş kez namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan ayında oruç tutmak ve Mekke'ye Hacca gitmek. Ünlü on dördüncü yüzyıl Faslı gezgin İbn Battuta'nın belirttiği gibi, Mekke "İslam dünyasının yıllık meclisi" olarak ortaya çıkmıştı.⁵¹ Roma döneminde gelişen ve deve kervanlarıyla yapılan Sahra ötesi ticareti, İslamiyet'in Batı Afrika'ya yayılmasındaki ana yoldu. Doğu Afrika'daki Savahili sahilinde fildişi ve köle satın almak üzere yolculuk yapan Yemenli ve Ummanlı tacirler de bazı insanların dinlerini değiştirmelerini sağlamıştı. İkinci bin yılın başına gelindiğinde, birçok Afrika krallığı İslamiyet'i kucaklamıştı ve Arapça din ve eğitim dili haline gelmişti. Geniş Mali İmparatorluğu'nun kralı Mansa Musa, on dördüncü yüzyılda Mekke'ye meşhur Hac ziyaretini yaptı.⁵² Arap tacirler dini Afrika'ya taşıırken, İslamiyet Asya'ya —uzun zamandan beri Arabistan'dan gelen tacirlerin oyun alanına— girmişti.

İslamiyet'in Hindistan yarımadasına yayılması, tacirler aracılığıyla barış içinde başlamıştı (Malabar Sahilinde Mappila toplumunun yükselişini görmüştük). Ama İslam tarihinin en şiddetli bölümü haline geldi. Hindistan'ın Gazneliler tarafından işgali, Hindu kâfirlere karşı kutsal bir savaş olarak algılanmış olup, tapınaklardan altın ve mücevher yağmalamak için fırsat yaratmıştı. Gazneli Mahmut, 1000 yılında Delhi'yi ele geçirmesinden sonra şöyle yazmıştı: "Hindistan'a, kâfirlere karşı savaşmak için gelmiştim. Rakiplerimi yenmiştim, birkaç *lac* [yüz binler] kâfir ve putperesti öldürmüştüm ve din değiştirmede kullandığım kılıcımı din düşmanlarının kanıyla lekelemiştim."⁵³ Böyle biri için kâfirlerin dinini değiştirmekle, altınlarını yağmalamak arasında görünür bir çelişki yoktu.

Yine de, bu kadar kan döken ve bunun sonucunda, sonraki nesiller boyunca Hinduların Müslümanlara karşı tutumlarını zehirleyen —dokuz asır sonra acı bir şekilde bölünerek Müslüman Pakistan'ın oluşmasına neden olan— Gazneli Mahmut, Orta Asya'dan beraberinde mükemmel bir bilim adamı olan, El Biruni'yi getirmişti.⁵⁴ El Biruni'nin Hindistan hakkındaki kitabı olan *Tahkik-i Hind*, on yıllık bir konukluktan sonra üretilmiş olup, tarihçiler için bir altın madeni olmayı sürdürmektedir. En önemlisi, Hindistan'la Arap dünyası arasında bir bilgi köprüsü oluşturmuştur. El Biruni, putperest inancını eleştirmek için Sanskritçe öğrenmiş, ama Hint klasiklerini tercüme etnesi, bunların daha geniş bir dünyaya yayılmasını sağlamıştır. Hindu matematik metinlerini tercüme etmesi, Arap matematikçi El Harizmi'nin Hindu rakamlarını

ve sıfır kavramını Batı'ya taşımasına imkân sağlamıştır. Bir tarihçi El Biruni'den, "dünyanın ilk doğubilimci"si olarak bahsetmektedir ve "İslam dünyasının kültürü hakkında önemli bilgiler sunduğunu, Müslümanların İslam'la hiç ilgisi olmayan düşünceler ürettiğini" belirtmektedir.⁵⁵ Hindistan'daki yedi yüz yıllık İslam yönetimi, anlaşmazlıklar ve politik bölünmeleriyle, çoğunluğu Hindu olan bir ülkede ikinci en büyük Müslüman toplumunun oluşmasına yol açmıştır. Ama aynı zamanda Tac Mahal'in mermer ihtişamında, müzik, resim ve edebiyatta somutlaşan, zengin bir kültür birleşmesi yaratmıştır.

KUTSAL SAVAŞ ASYA'YA ULAŞIYOR

İslamiyet'in, Asya'daki birçok hiyerarşik topluma cazip gelen basitliği ve eşitlikçi yapısı bir yana, bu yeni din bir başka geçici ve pratik nedenle de cazipti. Müslüman tacirler yedi veya sekizinci yüzyıl kadar erken bir tarihte Kanton'a ulaşmışlar ve burada belki de Orta Doğu dışındaki ilk camiye yapmışlardı. Ama İslamiyet, Arap tacirlerin varlığının geliştiği birkaç yüzyıl sonrasına kadar Güneydoğu Asya'ya el atmamıştı. Latin yelken kullanımı, pusula ve Asya baharatlarına artan talep — Haçlı Seferleri'nden sonra Avrupalıları etkilemeye başlayan "baharat cümbüşü" — Arapların Hindistan ve Güneydoğu Asya'daki karabiber krallıklarıyla ticaretini önemli ölçüde artırmıştı. Marco Polo 1298 yılında "Perlak [Kuzey Sumatra] halkının hepsi eskiden putperestti, ama burada devamlı olarak gemilerine sığınan Suriyeli Arap tacirlerle irtibatları sayesinde hepsi de Muhammed'in dinine geçti," diye bildirmişti.⁵⁶

Güneydoğu Asya'da büyüyen Müslüman kolonisi, Hintli tacirlerin yüzyıllar boyunca Güneydoğu Asya'ya doğru yola çıktığı Batı Hindistan'da İslamiyet'in gelişmesiyle daha da güçlenmişti. 1500 yılına gelindiğinde Hint-Müslüman tacirler, Hint Okyanusu ile Güneydoğu Asya'nın bütün önemli limanlarında görülebiliyordu. Beraberlerinde Hindistan'daki güçlü İslam yetkililerini de getirmişlerdi.⁵⁷ Malaylar ve Endonezyalılar tacirlerin sadakatinden ve onların Kutsal Kitabına hayran kaldıkları gibi, aynı zamanda servetlerinden ve karmaşık yaşam tarzlarından da etkilenmişlerdi. Benzer değerlendirmeler, çok sayıda Filipinlinin de İslamiyet'i benimsemesine yol açmıştı. Birçok tacir için, hayatta başarılı olmanın en emin yolu, Müslüman tacirler kardeşliğine katılmaktı. On altıncı yüzyılda İspanya'da anlatılan bir hikâyeye göre, Filipinliler "cennet ve başarılı yatırımların, çok bahsettikleri Bornei [Brunei] Moro'larının dinini kabul edenlere ayrıldığına inanıyordu... Bunlar daha zengin

insanlardı çünkü tacirlerdi ve köleleriyle, toprağı ekiyorlardı.”⁵⁸ Tarihçi Anthony Reid, ticaret mesleğinin sunduğu hareketli yaşamın, ataların ruhuna, ağaçlara ve dağlara ibadet etmekten daha farklı bir inanç, her zaman var olan bir tanrıya ibadet edilmesine dayanan bir inanç gerektirdiğine dikkat çekiyordu. “Bir yerden diğerine giden tacirin, daha geniş kapsamlı bir dine ihtiyacı vardı. Kendi adasının ötesine geçtiğinde, ticaret yaptığı şehirlerde kabullenme ve irtibat istiyordu. İslamiyet, bu tür tacirler için hem bir inanç, hem de sosyal sistem sağlıyordu.”⁵⁹

İslamiyet’in ekonomik kudret olarak yeni gücüne ilişkin dramatik bir örnek, 1409 yılında, Malakka’nın Hindu kralı Parameswaram ve tüm saray mayiyeti gönüllü olarak İslamiyet’i seçtiğinde yaşandı. Onu, Palembang ticaret şehrinin Çinli kralı izlemişti. İki şehir de hem kendi ülkelerinde, hem de dışarıda İslamiyet’i etkin bir şekilde desteklemeye başladı.⁶⁰ Bu, Güneydoğu Asya’da en önemli ticaret merkezlerinin refahını sürdürmeyi garanti etmenin emin bir yoluordu. Gujarati ve Arap tacirlerin çoğunluğu Güneydoğu Asya denizciliğinde geliştikçe, giderek artan sayıda şehirli ve kırsal insan İslamiyet’i seçiyor, onun yöntemlerini benimsiyor ve kendilerini bir uluslararası İslam topluluğuyla özdeşleştiriyordu. On yedinci yüzyılın başlarına gelindiğinde, önemli sayıda Türk, İranlı ve Arap tacir, Güneydoğu Asya’ya yerleşmişti. İslami bir bağlantı sadece zenginlik ve itibar getirmiyor, sanki yasallık da kazandırıyor. Java’da yerleşik Mataram hanedanının hükümdarı, Mekke’ye bir heyet göndererek, Sultan unvanını almıştı.⁶¹

Ama İslamiyet’in ticarete dayalı barışçıl bir şekilde yükselişinin ardından, on altıncı yüzyılda, şiddetli baharat arzularını din değiştirme hevesleri ve İslamiyet düşmanlıklarıyla birleştiren saldırgan Hristiyan güçleri gelmişti. Portekizlilerin Müslüman nakliye gemilerine karşı rasgele saldırıları ve Melaka liman şehrini ele geçirmeleri, Haçlı ruhunu Asya’ya tanıttı ve ilk kez, Anthony Reid’in belirttiği gibi, “dünyadaki güç çatışmalarını yansıtarak, tarihini şaşırttı. Yerel çatışmalar aniden Haçlı Seferlerine ve kutsal savaflara dönüşmüş ve hükümdarlar ilk kez, yaşamaları için tebaalarının din değiştirmesi gerektiğini görmüştü.”⁶² Portekizlilerin saldırısı Melaka’da malına el konulan tacirlerin başka ticaret merkezlerine yerleşmelerine ve bu şehirleri “kâfir saldırganların bilinçli Müslüman muhalifleri” haline getirmelerine yol açmıştı.⁶³ Sumatra burnundaki Açe krallığı “Mekke’nin verandası” unvanını, hacıların ve alimlerin biber gemileriyle Kutsal Topraklara gitmek için bekledikleri liman ve merkez olarak almıştı. Çatışmanın getirdiği bu yeni cihat duygusuy-

la Açe hükümdarı Osmanlı Sultanına yazarak, Portekizlilere karşı sürdürülen kutsal savaşta yardım istedi. Müslümanlara yeni hac yollarının açılması, diye eklemişti, halen “kâfirler” tarafından sömürülen alanlarda kendisine sınırsız mücevher, altın ve gümüş serveti kazandıracaktı. Osmanlı imparatoru, projeyle ilgilenmesine rağmen, gönderdiği destek Portekiz gücünü körleştirme- de küçük bir etki yaratmıştı.

Bölgede Haçlı Seferi ruhunun gelişmesiyle, İslam devletleri mevcut Hindu-Budist krallıklarla çatışmaya başladı. Küçük ama kararlı İslam orduları, Allah'ın kendi yanlarında olduğuna inanarak ve büyük Türk topları ve diğer silahlarla donanarak, direnci bastırdı. Yenilen hükümdarlar ve onların tebaaları, yenenlerin dinini kabul etti. Ama İslamiyet'in bu şekilde resmen kabul edilmesi, mevcut ruh ibadetiyle Hindu ve Budist mitolojisinin ve törenlerinin üzerine yerleştirilmişti. “Eski kültür,” diye yazıyordu M. C. Ricklefs, yüksek Budist Borobudur anıtının hâlâ durduğu Endonezya'nın en kalabalık adası Java hakkında, “az çok Müslüman bir kisve altında geliyor ve yaşıyordu... Javalı Müslümanlar muhtemelen [İslam] inançlarının gerçek ve doğru olduğu konusunda pek kuşku duymuyordu.”⁶⁴ Bu şekilde Endonezyalılaştırılan seçici ve hoşgörülü İslam kısa zamanda yeni Arap gerçeğiyle çatışacak ve ülkede iç savaşı körükleyecekti. Ama İslamiyet çoktan bölge kültürünün çeşitli yönlerini etkilemeye başlamıştı.

Canlı varlıkların gerçekçi bir şekilde simgelenmesine getirilen İslami yasak, yepyeni bir dizi geometrik tasarımların ve arabesk motiflerin doğmasına neden olurken, tropik Güneydoğu Asya'dan çiçek motifleri içermeye başlamıştı.⁶⁵ İnsanları simgeleyen her türlü sanata karşı yürütülen benzer emirler Endonezyalıların geleneksel gölge oyunlarını değiştirmelerine neden olmuştur. Hindu klasiği *Ramayana*'nın karakterlerini simgeleyen kuklalar, tuhaf şekillere dönüştürülmüştür. Hatta, Java'daki Mataram sultanı, ibadet şekli olarak Orta Doğu kıyafetlerini benimsemişti. Bu öykünüm tacirlere de yansdı. Nakliye geliştikçe ve giderek artan sayıda tacir Mekke'ye hacca gitmeye başladıkça, kıyafetleri de değişti. Tacirler hacdan, Suriye ve Mısır'daki akranları gibi giyinmiş olarak dönmeye başladı.

BÜTÜN YOLLAR MEKKE'YE ÇIKAR

Mekke'nin İslam dünyasının merkezi olarak ortaya çıkması, buharlı gemilerin bulunması ve tuhaf bir şekilde, Hristiyan koloni güçleri tarafından geliş-

tirilen demiryollarının faaliyete geçmesiyle daha de güçlenmiş ve hızlanmıştı. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ve on dokuzuncu yüzyılın sonundan itibaren Hollandalı ve İngiliz nakliye şirketleri tarafından organize edilen düzenli hac seyahatleri İslam dünyasındaki bağlantıları güçlendirmiştir.⁶⁶ Hollandalı vapur servisi sayesinde, sadece Endonezya'dan gelen yıllık hacı sayısı 1850'lerdeki iki binden, yirmi yüzyılın başlarında yedi bine ulaşmıştır. Müslümanların bu yıllık toplanmaları, Suudi vaazlarında ve dünyanın her yerindeki dini okullarda duyulan hâkim düşüncüyü yayıyordu. Buna ek olarak, hacılar daha fazla dini araştırmalar yapmak amacıyla, çoğu zaman Mekke veya Kahire'deki kalışlarını uzatıyorlardı.⁶⁷ Arap dünyasından bu taze fikirlerin çıkması, özellikle tutucu düşüncenin yayılmasının, kısa sürede, dünyanın en büyük İslam ülkesi olarak ortaya çıkan Endonezya'da bazı etkileri olmuştur.

Uzun mesafeli telkinle ilk şiddetli politik hareket 1803 yılında, Sumatralı üç hacı Mekke'den, kabul edilmiş Vahhabi hareketinden çok etkilenmiş bir şekilde döndüğünde yaşanmıştı. Bu düşünce ekolünün kurucusu Muhammed bin Abdulvahab, Muhammed tarafından Medine'de kurulan saf Müslüman toplumuna dönüşmesi ve İslamiyet'in başka kültürlerle yayıldıkça edinilen törenlerden ve geleneklerden vazgeçilmesi çağrısında bulunmuştu. Bu saf, kapalı görüşü paylaşmayı reddeden her Müslüman, özellikle Şiiiler ve mistik Süfiler, kılıçtan geçirildi. Endonezya'nın eklektik İslamiyet'i, Java mistisizmi örtüsüyle, geri dönen Vahhabi yandaşlarının hedefi haline geldi. Kısa sürede, azizlere Sufi dualarını, anaerki bir toplumu ve içkiyle kumara hoşgörüyü içeren Endonezya tarzı İslamiyet'e cihat ilan ettiler. Güney Sumatra'daki cihat kanlı bir savaşa dönüştü. Sonunda, orijinal Vahhabi hareketi Mısır ordusu tarafından vahşi bir şekilde bastırılırken, 1838 yılında Hollanda koloni müdahalesiyle sona erdirildi.⁶⁸

Ama Vahhabi ekolü bir başka savaşa karışacak kadar yaşadı. Şu andaki Suudi kraliyet hanedanının kurucusu ve güçlü bir Arap aşiret lideri olan Muhammed bin Suud'un koruması altında, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyla fırsat doğuncaya kadar yaşadı. Bin Suud'un varisi Abdul Aziz, İngiliz desteğiyle 1932 yılında Arabistan'ın kontrolünü ele geçirdi ve Suudi Arabistan Krallığı adını verdi. Hikâyeye göre, Abdülvahhab ondan "[vahhabi olmayan Müslümanlara] kâfirlere karşı cihat yapacağına" söz vermesini istemişti. "Buna karşılık İslam toplumunun lideri olacaksın ve ben de dini konularda lider olacağım."⁶⁹

Kırk bin insanı öldürerek ve Vahhabizm'i devlet dini olarak belirleyerek sözünü tutmuştu.⁷⁰ Suudi Arabistan'da geleneksel dinin gelişmesi, birçok Endonezyalının, Muhammed Hatta ve Sukarno gibi Endonezyalı milliyetçi tarafından kurulmakta olan laik Endonezya Cumhuriyetine karşı çıkmak üzere Dar'ül İslam hareketini (Arapça'da *Dar'ül İslam*, ya da "İslami bölge") başlatmasına yol açtı. Dar'ül İslam bastırıldı ve liderleri öldürüldü. Ama Endonezyalı Müslümanlara iktidarı ele geçirip *şeriat* ya da İslam yasasına dayanan bir devlet kurma konusunda ilham veren Vahhabist-Selefi ideolojisi bugün bile devam etmektedir.

Güneydoğu Asyalılar İslamiyet'i kabul ettiğinden beri, Suudi Arabistan ve Mısır'daki medreselerdeki dini eğitim bağıyla ve tabii, Mekke'ye hacca giderek, yavaş yavaş büyük İslam toplumuna bağlanarak onun bir parçası olmuştur. Suudi Arabistan'daki Suud hanedanının Vahhabi destekli yükselişinden beri, krallığın dini işler bakanlığı ve ülkenin petrol kaynaklı zenginliği, geleneksel dinin yayılmasına adanmıştır. Suudi fonları, gelişmekte olan ülkelerde binlerce dini okul ve cami kurmuştur. Endonezya'da bir *pesantran*'ı – İslam okulunu – ziyaret ettiğimde, Arapça olarak ifade edilen sıcak bir karşılama gördüm, zira öğretmen beni Kutsal Topraklardan gelen bir ziyaretçi sandı. 11 Eylül'de Birleşik Devletler'e yapılan saldırıların ve 2002 yılında Bali'de bir gece kulübünün aşırı tutucu Müslümanlar tarafından bombalanmasının ardından, Vahhabist doktrin ile Müslüman ülkelerde yabancı etkilerin kaldırılmasına ve halifeliğin geri getirilmesine adanmış bir uluslararası terör örgütü olan El Kaide arasındaki yakın bağlantı, uluslararası inceleme altına alınmıştır.⁷¹ Dinin beş yüz yıl önce Arabistan çölünden gelmesiyle başlayan değişim hâlâ devam etmektedir. Bir zamanlar "Mekke'nin verandası" olarak adlandırılan Açe, tutucu İslamiyet'in merkezi olarak yeniden ortaya çıkmış, şiddetle *şeriat* kanunlarını uygulamaktadır. 11 Eylül saldırılarından bu yana, Afganistan ve Pakistan gibi yeni sıkıntılı bölgeler ortaya çıkmıştır. Suudi destekli medreseler, gençlere dinî eğitim vermenin yanı sıra, İslam militanlığını beslemekte ve El Kaide teröristlerine eleman sağlamaktadır. Fransız İslam uzmanı Olivier Roy, El Kaide'nin, 1960'ların radikallerinin "dünya proletaryası" veya "devrimi" hayal ettiği gibi, sanal, evrensel bir halk hayal ettiğini söylemektedir: "Bunlar, geleneksel toplumlardan ve kültürlerden uzaklaşmış, beklentilerine karşılık vermeyen Batı toplumu tarafından hayal kırıklığına uğratılmış, kayıp bir nesil. Ayrıca onların küresel halk konusundaki vizyonları, onları bu

hale getiren küreselleşmenin hem aynası, hem de ona karşı bir intikam şeklidir.”⁷²

Küresel terörizmin ortaya çıkmasını mümkün kılan modern yolculuk ve haberleşme olanaklarının gelişmesi, İslam kardeşliğini de desteklemiştir. İnsanın hayatında en az bir kere Mekke’ye hacca gitme zorunluluğu, Müslümanlar arasında kuvvetli bir küresel bağ oluşturulmasına yardım etmiştir. Yüzyıllar boyunca yıllık ticaret fuarının uzaklardan deve kervanlarını ve mal getirilmesini sağladığı eski antrepo Mekke, dünyanın en küreselleşmiş kutsal mekânı haline dönüştürülmüştür. 2004 yılında dünyanın her yerinden yaklaşık 2,3 milyon Müslüman Mekke’de toplanmıştı. Aynı uzun, beyaz, dikişsiz pamuklu entariler içinde, farklı renklerde, farklı dilleri konuşan erkekler ve kadınlar, dev bir akıntı halinde, bütün farklılıkları yok olmuş bir şekilde, İlahi olana dahil olmak üzere Kabe’nin etrafında dönüyordu.⁷³ Orta Doğu ve Güneydoğu Asya’dan din öğretmenleri ayrıca, Avrupa’daki camilerde Cuma namazlarında vaaz vermek amacıyla, büyük bir Müslüman azınlığa sahip olmakla övünen Avrupa’ya da geliyordu.

Mekke ve Suudi krallığı halen İslam dininin dünyadaki merkezi olmayı sürdürmektedir, modern teknoloji, vaizlerin ulaşım alanını çok genişletmiştir. Suudi Arabistan’da yerleşik El Arabiya, Katar’da yerleşik El Cezire ve Lübnanlı Şii Hizbullah’ın avukatı El Manar dâhil, düzinelerce uydu televizyon kanalı, dünyanın her yerinden erişilebilen haber ve görüşler yayınlamaktadır. ABD’de yerleşik İslamiCity, 1995 yılında kurulmuş olup, Arapça dil kursları sunmakta ve ayda bir milyon insanın Kuran dinlemek amacıyla kendilerini ziyaret ettiğini iddia etmektedir.⁷⁴ Popüler bir internet sitesi olan İslam Online, misyonunun “İnternette, Müslümanlara ve Müslüman olmayanlara birçok dilde hizmet veren eşsiz, küresel bir İslami site yaratmak, İslam, bilimleri, uygarlığı ve ulusuyla ilgili her konuda referans haline gelmek” olduğunu söylemektedir.⁷⁵ 2005 sonbaharında terör örgütü El Kaide, internet tabanlı haber servisi Sawt al-Khilafa, ya da Halifenin Sesi’ni başlatmıştı. Masasında bir tabanca ve bir Kuran’la oturan, kavga yeleği giymiş haber spikeri, müminlere küresel cihat hakkında haberler okumuş ve “İslam toplumuna en iyi dileklerini” sunmuştu.⁷⁶ Bu yayını kaç kişinin izlediği bilinmemektedir, ama bu bize yeni bir sanal din değiştirme çağını arımsatmaktadır. Hazreti Muhammed’in sınırları aşan İslami bir halk konusundaki vizyonu, gerçekleşmeye her zamankinden çok yakınlaşmıştır. Şiddetli Şii-Sünni bölünmesi dinde sıkıntı

yaratmayı sürdürmektedir, dünyanın her yerindeki 1,6 milyar Müslüman şimdi radyo, televizyon ve internetle bağlanmaktadır ve İslam dinine geçenlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır.

GEBERİN ORADA ŞEYTANIN ÇOCUKLARI

Dinlerini değiştirecek insan bulma dürtüsü misyonerleri, kısmen bu misyonerlik dürtüsü nedeniyle keşfedilen uzak ülkelere ve kıtalara götürmüştür. Vaizlerle yerliler arasındaki karşılaşmalar, daha önce gördüğümüz gibi, büyük acılara neden olmuştur. Bu acıların tanığı olarak misyonerler, dünyaya trajedi ve insanlık dışı büyük davranışlar getirmiştir. Ama aynı zamanda ilk kez olarak, somut bir şekilde, insanın ne olduğu ve haklarının ne olduğu sorununu gündeme getirmiştir. Misyonerlik kaygıları ve insan hakları hakkındaki yazılar, değerlerin küreselleşmesi olarak adlandırılacak bir olguya yol açmıştır. Tamamen farklı bir kültürden gelen bir insanın hakları konusundaki bilinç ve ortak etik ilkelerle uluslararası sosyal hedefler arayışı, Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi yeni "misyonerlik" kuruluşlarının oluşmasına yol açmıştır.

Bu konuya dikkati ilk çeken düşünür, olağanüstü bir rahipti. Yeni Dünya'ya seyahat ederek kırk dört yıllık yolculuğundan, insan haklarıyla ilgili temel sorularla dönmüştü. İspanya'ya, İspanyol Hristiyanlar tarafından yerlilere karşı işlenen dehşeti getirmişti. *A Short Account of the Destruction of the Indies (Hint Adalarının Yıkımının Kısa Hikâyesi-1542)* adlı yayınındaki korkunç pasajlardan birinde, şöyle yazmıştı:

Ve Hristiyanlar, atları, kılıçları ve kargalarıyla, katliam yapmaya ve onlara tuhaf işkenceler uygulamaya başladı. Kasabalara saldırdılar ve ne çocuklara, ne yaşlılara, ne hamile kadınlara, ne de loğusa kadınlara acıdılar ve onları bıçaklamakla ve doğramakla kalmadılar, mezbahada koyunlarla uğraşmış gibi, onları parçalara ayırdılar... annelerinin göğsünden çocukları alıp, bacaklarından tutarak, başlarını kayalara vurdu- lar veya kollarından tutarak nehirlerle attılar, bebekler suya düşerken kahkahalarla gülerek, "Geberin orada, şeytanın çocukları!" diye bağırdılar.

Kral II. Philip'e adanan kitap, insan hakları konusundaki ilk tartışmaya neden olmuştu. Yerli İnsan kurban etme uygulaması yapan Kızılderililer insan

mydı? Onların hakları var mıydı? Tarihi bir karşılaşmada Las Casas, Yerli Amerikalıların “barbar, basit, okuması yazması olmayan, eğitimsiz, mekanik beceriler dışında hiçbir şey öğrenemeyecek insanlar” olduğunu düşünen, önde gelen teolog Juan Ginés de Sepulveda ile tartıştı.⁷⁷ Las Casas, yerlilerin insanlığı sorusunu, aşağıdaki sözlerle yanıtladı:

Zira dünyanın bütün halkları insandır. Ayrıca insanların tanımı, topluca ve çeşitli olarak aynıdır: Onlar akıllı varlıklardır. Tanrının görüntüsü ve benzerliği içinde yaratıldıklarından, hepsinin anlayışı ve iradesi vardır; hepsinin sahip olmadıkları bilgiyi anlama ve kullanma kapasiteleri ya da yetenekleri vardır. Hepsi de iyilikten zevk alıp, kötülükten nefret eder. Yaradılışlarıyla ilgili konularda hepsi birdir. Ve hiç kimse aydınlanmış olarak doğmaz. Bütün bunlardan, hepimizin bizden önce doğanlar tarafından yetiştirilmemiz ve yönlendirilmemiz gerektiği sonucu çıkmaktadır. Ayrıca dünyadaki vahşi insanlar, kolayca ot ve gereksiz dikenler yetişen ekilmemiş toprakla karşılaştırılabilir, ama içinde, emek ve eğitimle mantıklı ve yararlı meyveler verebilecek doğal erdemlere sahiptir. Yani bütün insanlar aynıdır.⁷⁸

Las Casas kralı zorla dönüştürmeyi yasaklamaya ikna etmişti. Zorla dönüştürme yasağı fazla sürmediyse de ve iktidar ile hırs gerçeği, ahlakın sesini bastırdıysa da, bu tartışma gelecekteki reformculara esin kaynağı olacaktı.

Dönüştürme misyonuyla yola çıkan David Livingstone, Afrika’nın içlerine köle almak amacıyla gitmeyen ilk Avrupalıydı. Raporları, köle ticaretinin dehşeti konusunda bilinçlenmeye yardımcı oldu. Arap tacirlerin, boyunduruk ya da pranga vurulup birbirlerine bağlanmış bin köleden oluşan köle kervanları ile fildişi veya başka ağır yükler çekerek ormanlardan denize ağır adımlarla gidişlerine önderlik ettiklerini görmüştü. Haberleri arasında daha önemli yer tutan birisi, Livingstone’un, Nil’in kaynağını ararken tesadüfen rastladığı ve kendi gözleriyle tanık olduğu, Nyangwe, Kongo’daki köle tacirlerinin yaptığı katliamdı. Kâğıdı bittiğinden, eline geçen her türlü parçaya yazmıştı: “Yazarken sol kıyıda, orada katledilenlerin yüksek sesle çığlıklarını duyuyorum, birçok arkadaşlarının şimdi Lualaba’nın derinliklerinde olduklarından habersizler. Ah, lütfen Krallığınız gelsin!” Raporunu yayınlanmak üzere İngiltere’ye gönderen Livingstone, eğer yazıları korkunç Uiji köle ticaretine son verirse, “bunu Nil’in kaynağının keşfinden çok daha önemli bir

konu olarak değerlendireceğim,” demişti.⁷⁹ Parlamento gerçekten de bu konuyu ele almış ve 1873 yılında, Livingstone’un ölümünden yalnızca bir ay sonra, İngiltere Zanzibar sultanını, denizden abluka altına almakla tehdit ederek, köle pazarını kapatmaya zorlamıştı.

Livingstone’un Güney Afrika’daki Boer (Hollanda asıllı Güney Afrikalı) iktidarıyla ilgili şikâyetleri, İngiltere’de kamuoyunun Boer’lerin ırk ayırımı politikaları aleyhine dönmesine yardımcı olmuştu. Şöyle uyarmıştı: “Bu beyaz hırsızlar, siyahlar arasında taklitçiler bulacak; ve şimdi Boer’ler, Caffre’nin kanının, babun kanıyla aynı değerde olduğunu düşünüyor, kendilerinin de değersiz olarak değerlendirilmesi fazla sürmeyebilir. O gün geldiğinde, ortaya çıkacak patlamanın ‘ne haksız ne de sebepsiz’ olmayacağını söylersek, herhalde bizi mazur görürsünüz.”⁸⁰

Livingstone İngiltere’de din amaçlı köleliğin kaldırılması geleneğini sürdürüyordu. Elli yıldan fazla bir süre önce, misyoner ve Parlamento üyesi William Wilberforce, İngiltere’de köleliğe karşı bir kampanya başlatmıştı. On sekiz yıl boyunca her yıl Parlamento’ya kölelik karşıtı yasalar getirmişti. 1789’da köle ticaretinin kaldırılması konusunda yaptığı ilk ünlü konuşmada Wilberforce, tacirlerin merhametine sığınmıştı: “Liverpool tacirlerini suçlamayacağım: Onlara insanca davranmalarına izin vereceğim, hayır, insan olduklarına inanacağım ve bu nedenle, dikkatlerini her olayda dağıtan kötülüğün devasa boyutu ve kapsamı bu şekilde olmasaydı ve bu konuda daha genel ve bu nedenle, daha duygusuz bir şekilde düşünmelerine neden olmasaydı, bu ticarete asla ısrar etmeyeceklerine inanacağım.”⁸¹

Ağustos 1833’te, Wilberforce’un ölümünden bir ay sonra, Parlamento bütün imparatorluk kapsamında köleliği kaldırdı. Ancak kampanyası, Amerika’nın çiftliklerindeki kölelik konusunda çözüm sağlamadı ve buralarda kölelik uygulaması otuz yıl daha devam etti. Ama kölelik karşıtı hareket, bütün insanların eşit olduğu kavramını destekleyen ilk hareket olarak görülebilir. Bu kavram ABD Anayasası’na ve daha sonra Fransız Devrimi sırasında İnsan Hakları Bildirgesi’ne dâhil edilmiştir.

KARANLIĞA KÜFÜR ETMEKTENSE BİR MUM YAKMAK DAHA İYİDİR

Bu gelişmeleri takip eden 150 yıl içinde insan hakları, dini gruplar ve entelektüeller tarafından tartışılan bir kavram haline gelmiş ama pratikte bir anlamı olmamıştı çünkü hükümetler, devlet yararı bahanesiyle vatandaşlarına karşı

şiddet uygulamayı sürdürmüştü. Dünyanın, dünya çapında insan haklarının korunması konusundaki çağrılara cevap verebilmesi için, küresel toplumun medya aracılığıyla daha iyi bağlanmayı beklemesi gerekiyordu. Dünyada insan haklarını savunacak ilk sivil toplum kuruluşunun, dünya ilk haberleşme uydularının fırlatılmasıyla küçülürken ortaya çıkması, belki de rastlantı değildi. Uluslararası telefon ve teleksle zaten kolaylaştırılan medyadaki dünya haberleri, yeni bir destek buluyordu. İlk kez, evden ayrılmadan misyoner olmak mümkün oluyordu.

Peter Benenson adında genç bir İngiliz avukat tam da öyle oldu, evinden ayrılmadan, insan hakları misyoneri oldu. 1961 yılında bir bahar sabahı Londra'da işine giderken gazete okuyan Benenson bir şey gördü: Kurbanların yaşadığı yere gitmeden, insanlara karşı yapılan adaletsizlikle savaşmak mümkündü. Lizbon'da bir restoranda özgürlük şerefine kadeh kaldırdıkları için tutuklanan ve hapis cezasına çarptırılan iki Portekizli öğrenci hakkındaki rapora çok kızmıştı. Antonio de Oliveira Salazar diktası altında Portekiz'de yaşanan icraat tipik bir olaydı. Ancak Benenson, temel insan haklarının böylesine göz ardı edilmesi karşısında kamuoyunu nasıl harekete geçirebileceğini düşünüyordu. Daha sonra şöyle yazacaktı: "Gazetenizi açın —haftanın her hangi bir gününde— ve dünyanın bir yerinde birisinin, görüşleri veya dini hükümeti tarafından kabul edilmediği için hapse atıldığına, işkence edildiğine veya idam edildiğine ilişkin bir haber bulursunuz. Gazete okuyucusu güçsüzlük duygusuyla hasta olmaktadır. Ama, dünyanın her yerinde bu tiksintme duygusu, ortak bir harekete dönüştürülmek üzere birleştirilebilirse, etkili bir şeyler yapılabilir."⁸²

Benenson, *Observer* gazetesinin yayın yönetmenini, 28 Mayıs tarihli Pazar ekinde "Unutulan Mahkûmlar" başlıklı birinci sayfa çağrısını yayınlamaya ikna etti. Yüz yıl önce kamuoyu baskısının, kölelerin azat edilmesine yol açtığını biliyordu. Politik suçlular veya düşünce suçluları barındıran veya işkence uygulayan tüm ülkelerdeki gardiyanları utandırmak için kamuoyu görüşünü harekete geçirmenin zamanı gelmişti. Medyanın uluslararası hale gelmesi sayesinde çağrısı dünyanın çeşitli yerlerinde yeniden basıldı. İngiltere, Belçika, Fransa, Almanya, İrlanda, İsviçre ve Birleşik Devletler'de aynı şekilde düşünen insanlar, "düşünce ve din özgürlüğünü savunmak üzere daimi bir uluslararası hareket" oluşturulması amacıyla Temmuz ayında bir araya geldi.⁸³ İnsan Hakları konusundaki ilk sivil toplum kuruluşu olan Uluslararası

sı Af Örgütü böylece doğmuş oldu. İlk bürosu Londra'da açıldı ve bunu kısa zamanda Batı Almanya, Hollanda, Fransa, İtalya ve İsviçre'deki bürolar izledi. Bir yıl içinde, mahkûmlara ve ailelerine yardım sağlamak üzere Düşünce Suçluları Fonu oluşturuldu. Medya kampanyası sayesinde, yedi ülkedeki yetmiş grup tarafından 210 düşünce suçlusu kabul edildi. Dikenli telle çevrili bir mum, Uluslararası Af Örgütü'nün logosu olarak benimsendi. Benenson şunları hatırlıyordu: "Eskiden dünyadaki toplama kampları ve izbelikleri karanlıktaydı. Artık örgütün mumunun ışığıyla, dikenli tellerdeki mumla aydınlanıyorlar. Örgütün mumunu ilk yaktığımda, eski Çin atasözünü aklıma gelmişti: 'Karanlığa küfretmekten, bir mum yakmak daha iyidir.'"¹⁴

Benenson'un böyle bir misyonerlik rolünü üstlenmesi bir gecede olmamıştı. İnsanların çektiği acılar ve adalet hakkındaki kaygıları erken yaşlarda başlamıştı. On altı yaşındayken, İspanya İç Savaşı'ndaki Cumhuriyetçi savaş yetimlerine destek sağlamak amacıyla ilk kampanyasını başlatmıştı. Hitler'in Almanya'sında Yahudilerin kaderi konusunda kaygılanarak, Eton'daki arkadaşlarında ve ailelerinden bağış alarak iki genç Alman Yahudisini İngiltere'ye getirmeyi başarmış, belki de hayatlarını kurtarmıştı. Genç bir avukatken, insan haklarına bağlılığı nedeniyle ün yapmıştı. İspanya, Kıbrıs, Macaristan ve Güney Afrika'daki deneyimleri, bireylerin devletin gücüne karşı korunması ve hukukun üstünlüğünün desteklemesi gerektiğini teyit etmişti. 1961 yılında artık dünyanın yeterince bütünleştiğini ve uluslar ötesi bir siyasi parti temeli kampanyasının başlatılmasına hazır olduğunu anlamıştı. Uluslararası Af Örgütü 1977 yılında Nobel barış Ödülünü kazandığında, Örgüt, ödülü aktif üyesi ve destekçisi olan 107 ülkedeki 168.000 birey adına almıştı. 2005 yılına gelindiğinde, Örgütün üye ve destekçi sayısı 150'den fazla ülke ve bölgede 1,8 milyona ulaşmıştı.

YÜKSEK HIZDA KÜRESEL BİLİNÇ

Uluslararası Af Örgütü sadece boyut ve etki olarak büyümekle kalmamış, kapsamı da, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde belirlenen insan haklarını içerecek şekilde genişlemiştir. 10 Aralık 1948 tarihinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni kabul ve ilan etmiş, herkesin yaşama, özgürlük ve güvenlik hakkı olduğunu ve hiç kimsenin keyfi biçimde tutuklama, hapsedilme veya sürgüne maruz bırakılmayacağını karara bağlamıştır. Örgütün Genel Sekreteri Irene Khan, Bangladeş kökenli olup, bildirge-

nin kabul edildiği tarihten bu yana insan haklarının dünyadaki üzücü durumuna hayıflanmaktadır. “Bugün,” diye yazmıştı Khan Örgütü’nün 2005 yılındaki yıllık raporunda, “Birleşmiş Milletler, üye ülkeleri sorumlu tutmaktan aciz ve isteksiz görünmektedir. En son felç durumunda BM Güvenlik Konseyi Darfur konusunda etkin bir önlem alma iradesini gösterememiştir. Bu olayda Çin’in petrol çıkarlarına ve Rusya’nın silah ticaretine esir olmuştur. Bunun sonucunda donanımı yetersiz olan Afrika Birliği gözlemleri çaresizce kenarda kalmakta ve savaş suçlarına ve insanlık suçlarına tanık olmaktadır.”⁸⁵ Uluslararası Af Örgütü ile Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu, İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi yaklaşık iki bin adet uluslararası sivil toplum kuruluşunu dâhil ederek baskı düzenlemiştir. Bunların ortak çabası, sonunda Güvenlik Konseyi’nin, Darfur konusunu Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne havale etmesini sağlamıştır.

İnsan Hakları İzleme Örgütü direktörü Kenneth Roth’un açıkladığı kadarıyla, hükümetleri halkları ve emsalleri önünde utandırma becerisi, onunki gibi grupların sahip olduğu en güçlü araçtır. Ve bunu basın aracılığıyla yapmaktadırlar. Uluslararası Af Örgütü de araç olarak, sadece propaganda silahına ve propaganda tehdidinde sahiptir. Basınla Roth yalnızca kuruluşunun insan hakları ihlalleri konusunda gazetelere ve haber ajanslarına sağladığı düzenli rapor akışlarını değil, detaylı raporlara, görüntülere ve dünyanın her yerinden ziyaretçilerle değişim imkânı sağlayan, daha güçlü interneti de kastetmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün internet sitesi artık raporları altı dilde sunmakta ve personeli yaklaşık kırk beş dil konuşabilmektedir. İnsan hakları hareketinin tamamı, hükümetlerin kamuoyu görüşüne tepki verdiği gibi basit bir inanca dayanmaktadır. Hükümetler ayrıca, başka hükümetlerden gelen baskılara da —sadece kamuoyu görüşü olması gerekmez— tepki vermektedir.⁸⁶ “Geri dönüp insan hakları çalışmalarına başladığım günlere baktığımda, ki bu yirmi yıldan fazla bir zaman önceydi,” diyor Roth, Manhattan’a bakan ofisinde otururken, “insan hakları raporları, bir ülkeye gitmen, bilgi toplamak için birkaç hafta kalman, geri dönüp raporunu yazman ve raporunu yayınlaman şeklinde algılanıyordu. Bütün bunlar çok yavaş ve çok uzun bir süreçti.” İnsan Hakları hareketi ancak internetin icadıyla atılım yapabilmiştir. “İnternet gerçekten de her şeyi dramatik bir şekilde değiştirmiştir.”⁸⁷

İmparator Asoka Budizm’i, Buda’nın öğretilerini kayalara kazıyarak yaymaya çalışmıştı. Xuanzang bir yığın Budizm öğretisini düzinelerle yük beygi-

riyle Çin'e taşımıştı. Hristiyan misyonerler dünyaya yayılmış, İncil'i birçok dile tercüme etmiş ve din değiştirenlerle Hristiyanlığın ilkelerini okumuştular. Müslüman dindarlar Mekke'yi ziyaret etmek ve medreselere gitmek için binlerce kilometre yol kat etmiştir. Şimdi Hristiyan misyonerlerin sahip olduğu güçlü radyo ve televizyon istasyonları İsa'nın öğretilerini yaymakta ve İslamcı grupların sahip olduğu uydu kanalları kâfirlere karşı cihat mesajını aşmaktadır. İnternet tüm dinler ve hareketlerin mesajını iletmek ve yandaş kazanmak için her yerde bulunan bir araç haline gelmiştir. Dünyanın her yerindeki insan hakları grupları ve çevreciler birbirlerine bağlanmıştır ve sürekli olarak davalarına daha fazla insanı çekmeye çalışmaktadır.

Dicker'ın ifadesine göre, Güvenlik Konseyindeki Darfur oyu, "çok yoğun çalışmalar sayesinde, yalnızca Darfur'daki katliam konusunda kamuoyu bilinci yaratarak değil, aynı zamanda, konuyu Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne göndermek isteyen ama ABD'nin misillemesinden korkan devletler arasında sayı güvenliği duygusu oluşturarak" başarılı olmuştu.⁸⁸ Avrupa'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da, ilkelerde direnerek Birleşik Devletler'i sonunda pes ettirmeye yanaşacak bir hükümetler koalisyonunun oluşturulmasının çok emek gerektirdiğini söylüyor. Ama, bu zafer önemli olsa da, insan hakları eylemcileri bunun sadece yeni bir aşamanın başlangıcı olduğunu biliyordu. Güvenlik Konseyi oylamasından beri kan dökülmesi sürmektedir. Arap milislerini soykırım saldırılarını sürdürmekten vazgeçirmek amacıyla gönderilen Afrika Birliği barış gücünün, bu görev için çok zayıf olduğu anlaşıldı. İnsan hakları konusundaki sivil toplum kuruluşları tarafından dünya çapında gerçekleştirilen bir kampanyanın ortasında, Kasım 2006'da Sudan hükümeti yirmi bin karışık BM-Afrika Birliği barış gücü üyesini kabul etmeye razı oldu. Darfur-luların güvenliğini sağlamak için önümüzde daha uzun bir yol var. Af Örgütünden Irene Khan'ın belirttiği gibi, onun gibi eylemciler, olağanüstü değişimler yaratma konusunda sıradan insanların gücüne inanıyor. "Bizler ebedi umut taciri olmaya devam ediyoruz."⁸⁹

Dicker, bir misyonerle karşılaştırılmaktan rahatsız oluyor, ama başkalarını savunan insanların bir misyon duygusuyla motive edilmesi gerektiğini kabul ediyor. Hiç de kârlı bir alan değil ve aileden uzun süre ayrı kalmak anlamına gelebilir. Tacizleri yerinden rapor eden insanlar için bu meslek tehlikeli dahi olabilir. Bazı insanlar insan hakları hareketine geleneksel dini nedenlerle gelmektedir: Her bireyi Tanrının yarattığı ve her bireyin tek ve özel olduğu

görüşünü yansıttığını düşünüyorlar. Ama birçok insan, laik bir perspektiften aynı duyguları paylaşıyor. "Tanrıya inanıp inanmadıklarından bağımsız olarak, kişisel ahlaklarının bir bölümünü, zevk alınmaya ya da korunmaya ve önem vermeye değer bir şeyler olduğu duygusu oluşturmaktadır," diyor Roth. "Bizim görevimiz bu korumayı sağlamak ve insanlara yardım etmek. Sanırım, inanç unsuru da var."⁹⁰

Evrensel uygulamaya sahip bir düşünceye inanmak, dünyayı iki bin yılı aşan bir süredir birbirine bağlamıştır. Küresel bilinç daha anlık ve sonuçları, iyisiyle kötüsüyle, daha çabuk hale gelmiştir.



5. Bölüm

Hareket Halindeki Dünya

Majesteleri çok iyi biliyor ki, en önemli ve takdir edilecek olgu, dünyayı keşfetmiş ve bütün yuvarlaklığı etrafında bir yol çizmiş olmamızdır, batıya giderek doğudan dönmemizdir.

—*Ferdinand Magellan'ın Armada de Moluccas gemisinin sağ kalan kaptanı Juan Sebastian Elcano'nun İspanya Kralı I. Charles'a raporu.*

2004 yılında sakin bir Haziran sabahında, Guadalquivir nehri, Seville'in betonarme kıyılarını süsleyen çiçekli çalılarının ve palmyelerin yanından yavaşça akıyordu. Yeni Dünya'nın açılışının ve dünyayı sonsuza dek değiştiren toplu göçlerin sessizce akan tanığının kenarında oturmaya geldim. Bir zamanlar İspanya'yı yöneten Araplar ona *Vadi el Kebir*, yani büyük nehir diyordu. Güneş henüz sabah sisini yakmamıştı ve bir zamanlar teknelerle dolu olan nehir şimdi pusla kaplı bir şekilde, geçmişteki görkemini hayal ediyordu. Yeni Dünya'dan altın ve gümüş külçeler, Baharat Adaları'ndan kokulu karanfil ve ka-

Kristof Kolomb Yeni Dünyaya ulaşıyor. Gravür, Washington Irving, *Columbus, His Life and Voyages* (New York: G. P. Putnam's Sons, 1914)'den alınmıştır.

kule sandıkları getiren her türlü gemi vardı, yüklerini boşaltmak ve meşhur Seville zeytinyağı ve buğday varilleri alarak yabancı yerlere gitmek üzere geliyorlardı. Göçmen taşıyan uzun direkli *nao*'lar da yelkenlerini fora etmiş, Torre del Oro'nun (Altın Kulesi) yanından geçerek açık okyanusa doğru yol alıyordu. Bir zamanlar Avrupa keşiflerinin başkenti olan Seville, Asya'ya yeni bir yol bulmak ve sonra dünyanın etrafını dolaşmak için ilk defa bir yolculuk başlatıyordu, bu olay on altıncı yüzyıl boyunca neredeyse yarım milyon İspanyolu Yeni Dünya'ya göndermişti. Bu girişim, dünyanın nüfusunda, o günden beri durmayan bir sarsıntı yaratmıştır. Yeni Dünya'ya göç eden beş İspanyol'dan birisi, Seville'liydi.¹ Seville'in modern küreselleşme çağına doğmasına neden olduğu söylenebilir.

Yaklaşık beş yüz yıl sonra nehir kıyısında dururken, Portekizli kaptan Ferdinand Magellan'ın tamamen siyaha boyanmış gemilerini Kral I. Charles'ın İspanyol bayrağı altında denize açıldığı 1519 Ağustos'unun parlak sabahını hayal etmek benim için zordu. Bir gece önce mürettebat, Santa Maria de la Victoria kilisesini ziyaret ederek günahlarını itiraf etmiş ve güvenli bir yolculuk için dua etmişti ve ertesi gün uyandıklarında birkaç salvo top ateşleyerek, sabah sakinliğini büyük bir gürültü ve beyaz dumanla delmişlerdi. İnsanlar, Armada de Moluccas'ın beş gemisinin, Trinidad gemisi önderliğinde Atlantik Okyanusu'ndaki yolculuğuna başlamasını izlemek üzere nehir kenarında toplanmıştı. Denizciler yalnızca uzak bir yere –Baharat Adasına– gideceklerini biliyordu ama çoğunun, dolambaçlı rotalarının kendilerini, Batı üzerinden Doğu'ya giden yeni bir yol bulma umuduyla, Güney Amerika'nın keşfedilmemiş sularından geçireceği konusunda en ufak bir fikri yoktu. Böyle bir boğaz gerçekten de keşfedilecekti ve kaptanın adı verilecekti, ama yolculukları sırasında, denizcilerin gemileri aynı zamanda engin Pasifik Okyanusu'na da süzülecekti. Mürettebatın çoğu bir daha asla Seville'e dönemeyecekti. Üç yıl sonra, Eylül 1522'de, yalnız bir gemi, *Victoria* gemisi, orijinal mürettebatından yalnızca 18 kişi sağ kalarak, Guadalquivir rıhtımına güçsüz bir şekilde geri döndü. Parçalanmış giysileriyle, sersemlemiş denizciler yalınayak Santa Maria de la Victoria'ya giderek Tanrıya teşekkür ettiler ve bilinmeyen dünya etrafındaki yolculukları sırasında gerçekleşen günahları nedeniyle tövbe ettiler. Bu keşif gezisinin sıkıntılı dönüşü, o dönemde sadece zorunlu ağır silah boşaltına işlemi nedeniyle göze çarpıyordu, ama şimdi, çok önemli bir olay olduğunu biliyoruz. Atalarımız on iki ile on dört bin yıl arasında bir süre önce

Pasifik'in karşı tarafına geçtiğinden beri ilk defa, Avrupa'daki kuzenlerinin torunları okyanusa açılmış ve bir ömür boyunca dünyanın etrafını dolaşmıştı. İnsanların birbirlerine bağlı olması, kelimenin tam anlamıyla coğrafi olarak küresel hale gelmişti.

Aziz Francis'in gözlemlediği gibi, insanların çoğu *homines viatore*, yani daima hareket halindedir.² Ayrıca, tüm yaratıklar arasında insanların en *maceracı* olanlar ya da *Oxford İngilizce Sözlük'te* tanımlandığı şekliyle, "birçok atılğan ve cesur maceraya alışkın olan veya yaşayan kişiler" oldukları da eklenebilir. İnsanlar bilinmeyi öğrenmek, zorluklardan kaçmak ya da yalnızca kişisel ilerleme fırsatları aramak amacıyla çok tehlikeli girişimlerde bulunmuşlardır.

Atalarımızın Afrika'dan çıkış yolculuğunun tarihi, insan doğasının o yönünün en iyi kanıtıdır. Ama insanların yolculuğu yerleşik tarımın başlamasıyla durmamıştır. Bu bölüm, maceraperestlerin –kâşiflerin, gezginlerin ve göçmenlerin– nasıl sınırları aşmaya devam ettiğini, böylece insan toplulukları arasındaki bağlantıları sürekli genişlettiğini gösterecektir. Orta Asya ve Hindistan içinde tarımla uğraşan insanların, yerleşmek için yeni ve daha olumlu alanlar bulma arzusunun, ilk göçleri nasıl teşvik ettiğini daha önce gördük. Göç, tarih boyunca devam etmiştir; bazen başkalarının zoruyla, bazen de anında karar verilerek, yabancı topraklarda yeni fırsatlar ve daha iyi bir yaşam arayışı içinde. Savaş ve zulümden kaçan ve tarih boyunca yabancı ülkelere tehlikeli yolculuklar yapmak zorunda kalan sığınmacılar bile, bu kategoride maceraperest olarak sayılabilir. Sığınmacılar, Anadolu'daki Asur kolonileri döneminden beri gelişen ticaret göçlerine katkıda bulunmuştur.

Sınırların ötesinde yatan şeylere duyulan merak, nesiller boyunca kâşiflerin tehlikeli yolculuklara çıkmasına ve geri dönerken, dünyanın giderek daha geniş bölgelerini bağlayan bilgiler getirmelerine yol açmıştır. Seyahat etmenin son derece tehlikeli olduğu dönemlerde, keşif yolculukları çoğu zaman sadece bilgi amaçlı olmuyordu. Her ne kadar yolculuğunun sonucu insan bilgisini zenginleştirdiyse de, Marco Polo'nun yolculuğu, kökeninde bir iş seyahatiydi. Kristof Kolomb, Vasco da Gama ve Ferdinand Magellan servete açılan yeni yollar bulmakla görevlendirilen resmi kâşiflerdi. Keşifleri üç asır içinde, insanlık tarihinin en büyük göçüne neden olmuştu. Gezegenin her köşesi "keşfedildikten" sonra bile insanlar yolculuk yapmaya devam etti. Dünün, bir sonraki dağın ya da okyanusun ardında ne yattığını bulmak üzere yola çıkan meraklı gezginleri, bugünün turistleridir. Dünün yabancı ülkelerdeki servet

arayıcıları ve bağlı göçmen işçileri, –bugünün, yasal ya da yasa dışı, – göçmenleridir. Toplu ölümlere yol açan modern savaş döneminin başlangıcından itibaren, sığınmacı sayısı çok artmıştır. Ulaşım yolları ve yolculuk koşulları geliştikçe, insanların dünya üzerindeki hareketleri hacim olarak artmış, daha fazla sayıda insan, doğduğu ülkeden farklı bir ülkede yaşar duruma gelmiştir. 2005 yılında, dünya üzerindeki ülkelerde yaklaşık 200 milyon göçmen bulunuyordu. Dünyadaki insanların çoğu doğdukları ülkenin sınırlarının hiç aşmamış olsa da, vatandaşlarının dünyadaki dağılımı, Afrika’dan çıkan ataların torunlarının bağlantılı olduğu bir küresel köy yaratmıştır. Bu bölümde göreceğimiz gibi, bilinen dünya keşifler ve maceralı yolculuklar sayesinde genişlemektedir ve bağlantı ağları uzun zamandan beri büyümektedir.

HANNO VE HIPOPOTAMLAR

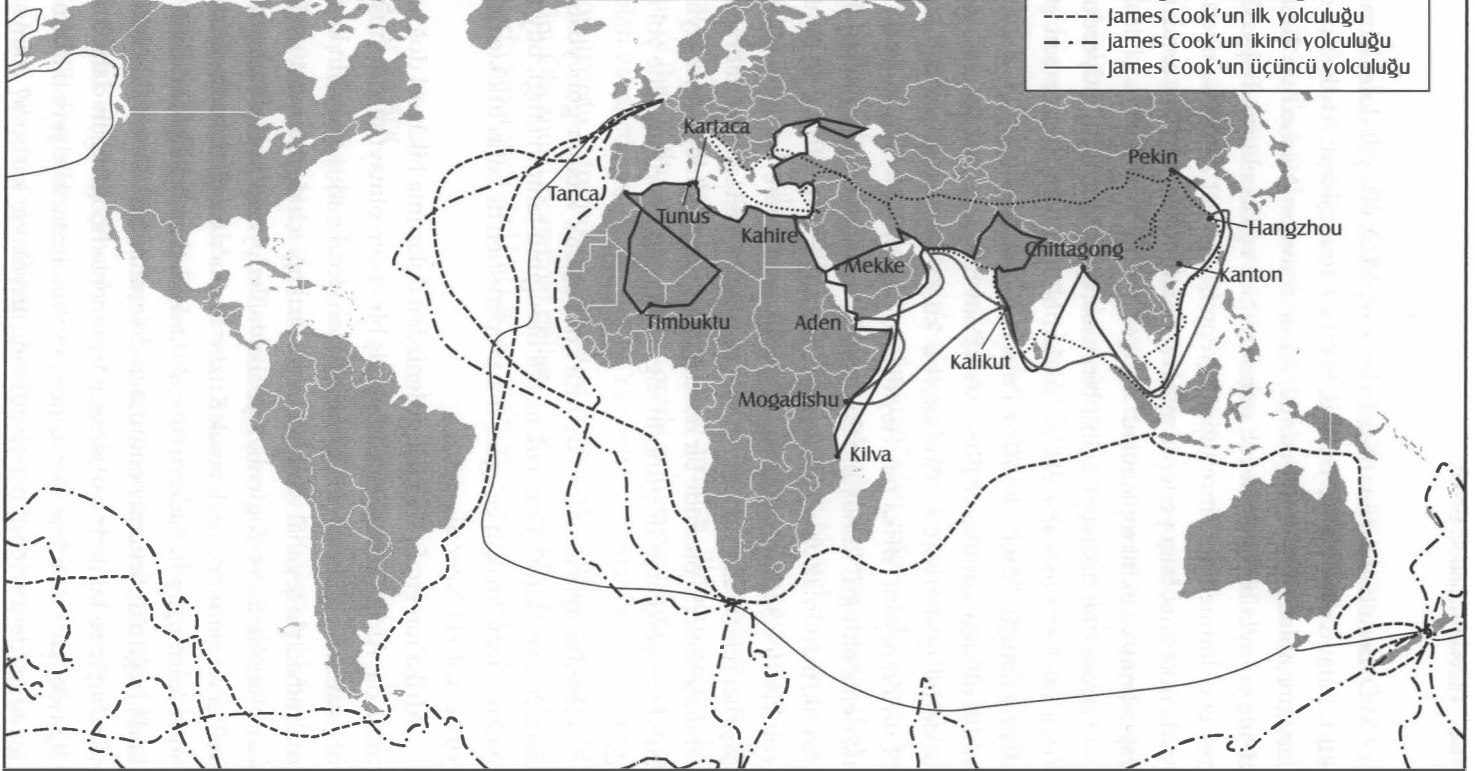
M.Ö. üçüncü bin yılda Mısır kraliçesi Hatşepsut tarafından Afrika’nın doğu sahiline keşif heyeti gönderildiğini daha önce okuduk. Afrika’nın batı sahili- nin keşfi konusundaki en eziyetli hikâyelerden biri, Hanno adında Kartacalı bir komutanın hazırladığı raporda yer almaktadır. M.Ö. 500 yılı civarında, yeni yerler aramak ve koloni kurmak üzere, Akdeniz’e açılmış ve kendisini Atlantik’te bulmuştu. Anlaşılan, maceralarının hikâyesini yaşadığı kasabada bronz kazıyordu. Bu yazıtın, Yunanlı bir gezgine ait kopyası bugünlere gelmiş olup, bize hikâyeyi anlatmaktadır. Hanno’nun raporuna göre, heyet Cebelitarık Boğazı’ndan geçmiş ve Fas sahili boyunca yoluna devam etmişti. Sahildeki cana yakın Bedevilerin yardımıyla mürettebat daha da güneye giderek büyük bir nehrin ağzına geçmiş ve büyük bir körfeze ulaşmıştı. “İki ağızlı nehir,” diye yazmıştı Hanno, “derin ve genişti ve ayrıca timsahlarla ve hipopotamlarla doluydu.” Körfezin yanında bir ada görüntüsü, Akdeniz dünyasının başpiskoposlarla karşılaştığı ilk manzaraydı. “Kıllı vücutlara” sahip kadın ve erkekleri –büyük olasılıkla babun veya şempanze – gördüğünü belirtiyordu ve bu yaratıkların derilerini Kartaca’ya getirmeyi başarmıştı.

Hanno’nun yolculuk raporunun el yazması kopyasının ilk ortaya çıkarıldığı on beşinci yüzyıldan beri, tarihçiler tanımlarının doğruluğunu tartışmıştır.³ Bazıları Hanno’nun ulaştığı körfezin, bugünkü Sierra Leone’de bulunan Sherbo nehrinin ağzı olduğunu sanmakta; diğerleri onun Orta Afrika’ya ulaştığından kuşku duymaktadır. Kuşku duyulmayacağı kesin olan şey, Hanno durumunda olduğu gibi keşiflerin eski zamanlardan beri yapıldığıdır.

MACERAPEREST BAĞLANTISI

13. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar

- Marco Polo'nun yolculuğu
- Ibn-i Batuta'nın yolculuğu
- Zhenghe'nin yolculuğu
- James Cook'un ilk yolculuğu
- - - James Cook'un ikinci yolculuğu
- James Cook'un üçüncü yolculuğu



M.Ö. beşinci yüzyıl tarihçisi Herodot, M.Ö. 600 yılı dolaylarında, bugünkü Lübnan ve Suriye’de yerleşik Fenikeli denizcilerin, Afrika’nın etrafını dolaştığını anlatmaktadır. Mısır’da, Mısır firavunu Necho’nun Kızıldeniz’den deniz yoluyla bir keşif heyeti gönderdiğini ve Cebelitarık Boğazı’ndan geçerek eve dönmelerini emrettiğini öğrenmişti. Heyet Afrika sahilleri etrafını üç yılda dolaşmış, bazı yerlerde aylarca kalarak, yola devam etmeden önce toprağı ekmiş ve ekini toplamıştı.

Herodot bu hikâyeye belirli bir mesafeyle yaklaşmak istiyordu. “Başkalarının isterlerse inanabilecekleri şeyleri bildiriyorlardı, ama ben inanmam,” diye yazmıştı, “özellikle, Afrika’nın etrafında ilerlerken güneşin sağ taraflarında olduğu konusuna”; bu, Afrika’nın batı sahilinde kuzeye doğru ilerlediklerini gösteriyordu. Yine de, bu kuşkuyla yaklaşıma rağmen Herodot, “Libya’nın, yani Afrika’nın, Asya’yla komşu olduğu bölge dışında her tarafında deniz olduğu” konusundaki bulgularını kabul etmeye hazır görünüyordu. Ancak, inanılmaz olduğu anlaşılan bu hikâye, yani Afrika’nın etrafında deniz yoluyla dolaşılması hikâyesi, tarihçiler tarafından, özellikle güneşe yapılan şaşırtıcı referanslar nedeniyle, yabana atılmamaktadır. Bu kahraman denizciler dönencelerin ötesinde bir noktaya ulaşırlarsa, güneybatıya veya batıya yolculukları gerçekten de güneşin sağ taraflarında görünmesine yol açmış olurdu.⁴

Herodot ayrıca, aylar boyunca çölü aşarak kıtanın güneybatısına doğru ilerleyen ve Herodot’un Yukarı Nil olduğunu tahmin ettiği, büyük bir nehir bulan Kuzey Afrikalı beş genç maceraperestten de bahsetmektedir. Bu yer büyük olasılıkla Nijer’dir.

Afrika’nın etrafında ilk kez denizden dolaşılma hikâyesi doğru olsa da olmasa da, Afrika kıtası keşfedilmemiş bir gizem olmayı sürdürmüştü. Belki de dünyanın ilk gazeteci-tarihçisi olan Herodot, kendisi de Nil’in kaynağını bulmak amacıyla seyahat etmiş ve hayal kırıklığı içinde dönmüştü. Başka Yunanlılar, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında ilerleyerek koloniler kurmuştu. Fenikeliler de gemilerle ilerleyerek Kuzey Afrika’da ve Batı Akdeniz’de şehir devletler kurmuşlardı. Sadece Yunanlı kâşif Pythea, kalay ararken, M.Ö. 300 yılında bugünkü Britanny etrafından dolaşarak, açık bir şekilde Akdeniz olmayan İngiltere kıyılarına ulaşmış görünmektedir. Altı gün daha kuzeye ilerlediğinde, karşısına “ne deniz, ne de hava, ama... her şeyi birbirine bağlayan sea-lung (deniz ciğeri) olarak adlandırılan olayın karışımı” çıkmıştır, bu refe-

ransla muhtemelen süzülen buzul veya yoğun sahil sisi kastedilmektedir.⁵ Kızıldeniz’de yaşayan Araplar, bu arada, Afrika’nın Swahili sahili boyunca güneyi keşfetmek ve İran ile İndus Vadisi kıyıları boyunca doğuya doğru, kendi yelkenlileriyle – tahta ve hayvan derisinden yapılmış teknelerle – seyahat ediyordu.

Yolculukların maliyeti ve tehlikeleri nedeniyle, yeni toprakların keşiflerinde resmi destek şarttı. Birkaç yılmaz tacir ya da misyonerin dışında, kâşifler normalde resmi koruma ve destekle riske girip yola çıkıyordu. Bu şekilde gerçekleşip kayda geçen ilk maceralardan biri M.Ö. 510 yılında, İran’dan Büyük Darius görevlilerinden birisini, Scylax’ı İndus Vadisi’ni keşfetmeye gönderdiğinde yaşanmıştı. Scylax, İndus’a vardığında, denize kadar izlemiş ve batıya dönerek İran Körfezi’ne ve Kızıldeniz’e ulaşmıştı. İki yüz yıl sonra, Büyük İskender’in ordusu da eve dönmeden önce Indus Vadisi yolunu izleyecekti. İskender, İran Körfezi’nin kuzey sahilini keşfetmeden önce uygun musonu beklemesi için, heyetin deniz gücünün komutasını amirali Nearchus’a bırakmıştı. İskender’in ordusu, Kızıldeniz’in ağzındaki Socotra adasının kontrolünü ele geçirdiğinde askerleri, orada bir Hint yerleşim yeri görünce şaşırılmıştı. Socotra’nın yabancı nüfusu daha sonraki asırlarda artmıştı. Birinci yüzyıl el kitabı *Periplus of the Erythrean Sea*, adada “orada ticareti sürdürmek amacıyla göç etmiş olan yabancıların, Arap, Hint ve Yunanlı karışımı insanların bulunduğu” söylüyordu.⁶ Muson’un Greko-Romen tacirleri tarafından “keşfedilmesiyle” Hint Okyanusu ticaretinin gelişmesi gibi, Yahudi, Arap, İranlı ve Hintli tacirlerin toplu göçü de Hint Okyanusu’nun iki kıyısında ticareti geliştirmişti.

EVE ZÜRAFA GETİRMEK

Akdeniz’deki yükselen güçler, gözcü ve kâşifler gönderirken, benzer girişimler Çin ve Orta Asya’da da hareket halindeydi. Yellow River (Sarı Nehir) Vadisi’nde ortaya çıkmakta olan Çin devleti, Xionghu göçebelere (daha sonra Moğollar olarak bilinen) tarafından yaratılan hasar nedeniyle, batısındaki bölgeye karşı ciddi bir ilgi duymaya başlamıştı. Onların yağması, Çinli kralların Çin Seddi’ni inşa etmeye başlamasına yol açtı. Han imparatoru Wu, Xionghu’ya karşı, büyük ölçüde göçebe akınları felaketini durdurmak amacıyla Orta Asyalı Yuezhi halkıyla fırsatçı bir ittifak oluşturma olasılığını araştırmak istiyordu. M.Ö. 138 yılında, elçisi Zhang Qian, yüzden fazla adam ve bir Xiong-

hu kölesi çevirmen eşliğinde, batıya doğru gitti. İttifak yapacak kimseyi bulamadılar ama Zhang Qian'ın Orta Asya'daki on üç yıllık yolculuğu, çölde yerleşik otuz altı krallığın coğrafyası, insanı, gelenekleri ve kültürleri hakkında ilk detaylı bilginin gelmesini sağladı. Bu yolculuk Çinlilerle, bugünkü Afganistan'da yer alan Yunanlı Bactria kolonisi arasındaki ilk bilinen temastır. Zhang Qian, batı bölgesi üzerindeki Çin ilgisini, Bactria'nın güneydoğusunda yer alan büyük Hindistan krallığı ("Shendu krallığı," Sindhu ya da İndus Nehrinden türemiş) hakkındaki hikâyeleriyle incitmişti. Hindistan'a yapılan ilk bakış, orayı "sıcak ve rutubetli" olarak tanımlıyordu, burada "insanlar savaşa gittiklerinde file biniyordu." Çinli bir tarihçinin Zhang Qian'ın hikâyesinden kaydettiği gibi, Çin imparatoru, Batı'da uygar devletlerin varlığını öğrenmişti, bu devletler "İnsanların toprağa ektiği olağandışı ürünlerle zengindi ve Çinlilerle aynı şekilde hayatlarını kazanıyorlardı. Bütün bu devletler... askeri açıdan zayıftı ve Han'a mallar ve servet veriyordu."⁷ Elçi ayrıca, tacirler tarafından Hindistan üzerinden güneydoğu Çin'den getirilen Çinli bambu filizlerinin ve diğer ürünlerin, Bactria'da satıldığını görünce çok şaşırılmıştı. Orta Asya dağları ve çölleri arasında meşhur İpek Yolu açılmadan bile, Hindistan'ı Tayland ve Burma üzerinden Güney Çin'e bağlayan bir Güneybatı İpek Yolu gelişmişti.⁸

Ancak Çin'in, batı bölgelerini keşfetme konusundaki merakı uzun sürmedi. Zhang Qian'dan iki yüz yıl sonra, bir başka devlet görevlisi Gan Ying, Roma'ya ulaşma girişimini kesip, Mezopotamya'ya ulaştıktan sonra geri dönmüş gibi görünmektedir. Anlaşılan, Roma ile ticaret tekellerini koruma konusunda istekli olan Partlılar, daha ileri gitmekten caydırmışlar, Roma'ya yolculuğun aylar hatta yıllar sürebileceği uyarısında bulunmuşlardı. Çin kayıtları Gan Ying'in bunun üzerine eve döndüğünü ve Çin'in bin yıldan fazla bir süre daha Akdeniz'den izole olmasına neden olduğunu belirtmektedir.⁹ 1405 yılında Ming imparatoru Yongle, hadım amiral Zheng He'yi bir keşif donanmasına liderlik etmek üzere gönderinceye kadar, Çinlilerin, Hindistan'ın batısına doğru bilinen her hangi bir yolculuk girişimi bulunmamaktadır.

Portekiz veya İspanyol donanmalarının aksine — bilinen ama erişilemeyen kaynak — zengini topraklara gönderilmişlerdi. Çinlilerin Zheng He'nin keşif heyetini göndermesinin nedeni, keşif ve güç gösterisinin karışımıydı. Ming hanedanı tarihçisi Hok-Lam Chan'ın belirttiği gibi, imparator Yongle açık deniz keşiflerini "gücünü ve servetini göstermek, Timur'un ve batı Asya'daki

diğer Moğolların planları hakkında bilgi almak, vergi sistemini genişletmek, şöhet konusundaki gösteriş ve ihtirasını tatmin etmek ve hadım personelin-den yararlanmak" amacıyla üstlenmişti.¹⁰ Donanmanın ziyaret ettiği otuz küsur ülkenin hepsi de ticarete aktifti. İmparator, barbar ülkeleri şaşırtacak bir hazine donanması oluşturulmasını emretti.

Küçük ve manevra kabiliyeti olan Portekiz karavelalarının aksine Çin gemileri 120 metrenin üzerinde bir uzunluğa ve 48 metre genişliğe sahipti, dokuz direkli, on iki yelkenli ve dört güverteliydi ve her biri 2500 ton kargo taşıyabilecek kadar büyüktü ve düzinelerle küçük topla donatılmıştı. 1405 ile 1433 yılları arasında Çin donanması Güneydoğu Asya sularında ve Hint Okyanusu'nda görkemle dolaşmıştı. 'Cennetin Oğlu'na vergi ödemeye gönüllü barbar elçilerini naklediyor ve eve, afrodizyak gergedan boynuzundan canlı zürafalara kadar, çeşitli egzotik ürünler getiriyordu. Kâşifler ayrıca, Afrika kıyılarında biraz Çin geni bırakmayı da başarmıştı. Son zamanlarda Çin hükümeti, Zheng He'nin Afrika seferinden gemi kazası geçirmiş denizcilerin torunları olan bazı Çinli-Afrikalıları belirlemiştir.¹¹ Vasco da Gama'nın gemileri 1497 yılında Hint Okyanusu'nda görüldüğünde, Çin varlığı çoktan sona ermişti.

Tarihçi Philip Snow, Zheng He'yi Çinli Kolomb olarak adlandırmaktadır, ama kendisine sunulan imkânlar, Cenevizli kâşiflerin amatör gibi görünmesine neden olmaktadır: "Zheng He'nin yolculuğu, Kolomb'un yolculuğundan sadece ölçek olarak değil, tür olarak da farklıydı... Zheng He, Kolomb gibi yalnızca sempatik bir hükümet tarafından mali olarak desteklenmemişti: Kendisi ve kaptanları, sarayın hadımları, imparatorlarının temsilcileri ve seçilmiş kişisel hizmetkârlarıydı."¹²

Yedi seferden sonra yolculuklar aniden sona ermişti. Saray yetkilileri, en başında yağmalar konusunda isteksiz olup, bu yolculukları kaynak israfı olarak görüyordu ve bazı kaynaklara göre, yolculukların kayıtlarını yok etmişti. Ancak, yakın dönemdeki tarihçiler bu iddiaya inanmamaktadır. Kayıtların çoğu günümüze ulaşmıştır ve Çin'in on beşinci yüzyıldaki geniş coğrafi ufku konusunda değerli bir kanıt olmayı sürdürmektedir.¹³ Zheng He'ye eşlik eden dört görevliden biri olan Ma Huan, iyi derecede Farsça ve belki Arapça ve diğer Asya dillerini biliyordu. Amirale Mekke'ye kadar eşlik etmişti ve muhtemelen hacca giden ilk Çinliydi. Ma Huan'ın bıraktığı yolculuk kayıtları, Çin'in Hint Okyanusu bölgesi hakkındaki bilgisini inanılmaz şekilde genişletmiştir.

“MİLYON”UN SEYAHATLERİ

Avrupa’nın dış dünyaya karşı merakı, uzun bir görelî hareketsizlik döneminin sonrasına, İslamiyet’in yükselişine, Fernand Braudel’in sözleriyle, “ticaret denizini boşaltınca” yeniden uyanmıştı.¹⁴ Denizdeki gevşeyen ilgiye rağmen, Avrupa’da Orta Çağ, seyahatin sonu anlamına gelmiyordu. Orta Çağ insanları aslında yolculuk yapıyordu — esas olarak, para kazanmak ve hacca gitmek için.¹⁵ Tıp bilimi daha emekleme döneminde olduğundan, azizlerin ve kutsal yerlerin ziyaret edilmesi, hastalar için tercih edilen bir tedaviydi.¹⁶ Harvard tarihçisi Michael McCormick, Orta Çağ arşivlerini incelemiş ve Batı Avrupa ile Bizans İmparatorluğu arasında, 300 ile 600 mil arasında değişen önemli mesafelere seyahat eden 669 kişinin — çoğunlukla diplomat, hacı, misyoner ve göçmen — adlarını belirlemiştir.¹⁷ Ancak, Haçlı Seferleri sırasındaki istikrarsız koşullara rağmen, Batı Avrupa’dan Müslüman gezginler, ünlü Endülüslü Arap İbn-i Cübeyr gibi, 1183-1184 yıllarında Mekke’ye gitmiş ve gezdiği yerler hakkında değerli bilgiler bırakmıştı.¹⁸

Yaklaşık iki asır süren Haçlı Seferleri, Avrupa ekonomisi, politikası ve kültürü üzerinde derin etkiler bırakmıştı. On üçüncü yüzyılda Moğol İmparatorluğu’nun yükselişine, İpek Yolu ticaretini yeniden canlandırmış ve İpek Yolu, Avrupa ile Çin arasındaki ticaret ve kültür hattı olma konusundaki geleneksel rolünü yeniden üstlenmişti. Çin’in görkemini Avrupa bilincine taşıma konusunda, muhtemelen hiç kimse Venedikli tacir Marco Polo kadar uğraşmamıştır. Avrupalılar Çin’i Polo’dan önce de ziyaret etmişti, sonra da; ama onun *Travels* eseri, tüm zamanların klasiği, gizemli Doğu hakkında Batı’nın bilinçlenmesi konusunda önemli bir yapıtaşı olmayı sürdürmektedir.

1271’in sonunda, on yedi yaşındaki Marco Polo, ikisi de Venedikli zengin tacirler olan babası ve amcasıyla birlikte, Papa’nın Kubilay Han’a yazdığı mektubu taşıyarak, Çin yolculuğuna çıktı. Bu yolculuk, araya bazı dini görevler katılmış bir iş gezisi olacaktı. Onlardan önceki birçok Avrupalı ve Arap tacir gibi, Polo’ların da, efsanevi ipek, yeşim ve porselen diyarında servet arayan tacirler olmaktan başka bir iddiaları yoktu. Ama Polo’lar yirmi dört yıl sonra, Doğu hakkında, Avrupalıların dünya görüşünü sonsuza dek değiştiren hikâyelerle döndü. Kristof Kolomb’un Santa Maria’da yanına aldığı birkaç kitaptan biri, Marco Polo’nun *Description of the World* (Dünyanın Tanımı) kitabının yıpranmış ve açıklamalı bir kopyasıydı. O dönemlerde matbaa olmadığından, Kolomb’un satın aldığı şey, elle kopyalanmış bir ciltti. Kolomb, Polo’nun hikâyesinden, çatıların Avrupa’da kullanılan kayrak yerine altından

yapıldığı söylenen Cipangu'daki (Nippon ya da Japon'dan yağmalanmış) altın bolluğunu öğrendi. Altın çatıların hikâyesi, Marco Polo'nun *Description of the World*'ü üretmek için bir romantik kitap yazarına yazdırdığı fantastik hikâyelerden yalnızca bir tanesidir. Tuhaf yaratıklar, acayip uygulamalar ve egzotik baharat kökleriyle ilgili hikâyelerin yanı sıra birçok tutarsızlık, ihmal ve belirgin yalanlar, Marco Polo'nun hikâyesinin gerçekliği konusunda kuşku yaratmıştır. Ülkesine döndüğü ve gördüklerinin hikâyesini anlattığı andan itibaren, insanlar kuşkuyla yaklaşmıştı. Efsaneye göre, abartılı hikâyeleri nedeniyle Marco Polo'ya, *Marco, Il Millione* – milyon yalan söyleyen – lakabı takılmıştı. Polo'lar, kuşkuluları ve olumsuzları ikna etmek için, Doğulu kıyafetlerinin altına gizledikleri, Kubilay Han'ın kendilerine bahsettiği gizli mücevherleri ve değerli taşları çıkarıyorlardı.

BİR GEZGİNİN AT TİCARETİ

Tanınmış İngiliz Sinologu Frances Wood, Polo'nun seyahatlerinin gerçekliği konusundaki kuşkularını, *Did Marco Polo Go To China?* (*Marco Polo Çin'e Gitti mi?*) adlı kitabında toplamıştır. Polo'nun anlatısının, bir ziyaretçinin normalde dikkat edeceği, Çin Seddi, yemek çubukları, çay, Çin yazısı ve gıda bağlanması gibi özel detaylardan bahsetmediğini belirtmektedir. Ayrıca, Kubilay Han'ın özel elçisi olarak hizmet verdiği söylense de, Çin kayıtlarında Polo'dan hiç bahsedilmemektedir. Çinliler normalde kayıt tutma konusunda çok titizdir.

Wood kitaptaki belirgin yalanları ve sorgulanabilir hususları gösteriyorsa da, Polo'nun İtalya'da bulunmadığı sürede Cathay'dan* başka bir yerde olduğuna ilişkin kanıt bulamamıştır. Karadeniz'in ötesine hiç geçmediğini ve Travels kitabının, aile hikâyelerine dayandığını ve başka yazarların ikincil materyalini bastığını ileri sürmektedir. Ancak, başkaları, inanılmaz hikâyelerden bazılarının yazıcısı olan, seyahat yazılarının geçerli tarzına alışkın romantik kitap yazarı tarafından eklenmiş olabileceğini savunmaktadır. Mevcut 140 el yazması kopyanın, Polo'nun ölümünden sonra yazarlar veya çevirmenler tarafından eklenen materyal içerdiği gerçeği, bazı tutarsızlıkları da açıklayabilir. Her durumda, Çinlilere özgü olup Batı'nın bilmediği diğer şeylerin detaylı tanımları –kâğıt para, Büyük Kanal ve kraliyet posta sistemindeki Moğol ordusu yapısı– kitabın gerçek olduğunun kanıtlarıdır. O dönemde henüz bilinmeyen depolanmış güneş enerjisi veya kömür hakkındaki ilk bilgi sayılabi-

* Cathay: Çin'in eski adlarından biri.

lecek bir bilgide Polo, kor alevli bir taştan bahsetmişti: “Cathay ülkesinin her yerinde, dağların yataklarında bir taş var, bunu kazıp çıkarıyorlar ve odun gibi yakıyorlar. Çok fazla ormanları olduğu doğru ama onları yakmıyorlar, çünkü bu taş daha iyi yanıyor ve daha az maliyeti var.”¹⁹ Üç yüz yıl sonra İngiltere, dağlardan gelen o alevli taşla güçlenen Sanayi Devrimini başlatacaktı. Wood, kitabın görgü tanığı hikâyesi olmasa da, yine de, on üçüncü yüzyılda Çin hakkında yararlı ve doğru detaylar içerdiği ve sonuç olarak “çok zengin kaynak olmaya devam ettiği” sonucuna varmıştır.²⁰

Marco Polo’nun kitabı, Kristof Kolomb’a Asya’nın zenginliği konusunda İspanya Kralını ikna edecek savlar sağlamıştı. Kolomb, altın kiremitli çatılarıyla meşhur Cipangu’ya yakın olduğuna inandığı Karayiplier’e ulaştığında, altın arayışı içinde adaların iç kesimlerini zorlamıştı. Polo’nun anlatısı tacirler arasında yarattığı hırs bir yana, ayrıca bilim adamları, Çin tarihi, toplumu ve politikası hakkındaki meraklarını da tetiklemişti.²¹ *Il Millione*’nin her dile çevrilen seyahat kitabı, milyonlarca turistin Çin’e gitmesine neden oldu. Egzotik ve Batı zihniyetine uzak olan bir ülke şimdi yalnızca bir başka komşu ve dünyayı daha da küçük bir hale getiriyor.

1466’da, Vasco da Gama ve Kolomb, Hindistan’da “Hristiyan ve baharat” arayışı içinde denize açılmadan yıllar önce, Rus tacir Afanasii Nikitin eski Rus şehri Tver’den (şimdi Kali’nin) Hindistan’a doğru, “üç denizin ötesine yolculuk” adını verdiği yolculuğa çıktı. Rus yetkililerin desteği ve yerel Ortodoks piskoposunun teşvikiyle Nikitin, Volga’dan yola çıkarak, daha sonra İran’a doğru eski karavan yolunu izledi. Hürmüz limanından, Hindistan’da satmak, belki de yolculuğunun bedelini karşılamak üzere bir at satın aldı. Bir at size az görünebilir, diyor bir tarihçi, ama soyu belli bir Arap atı, o dönemde kesinlikle ona iyi bir kâr sağlayabilecek, değerli bir maldı.²² Nikitin’in hikâyesi Rus okuyuculara, o güne dek belirsiz bir kavram olarak bildikleri uzak bir ülke hakkında birinci elden bilgiler sağlıyordu. Altı yıllık yolculuğu boyunca Nikitin, Ortodoks Hristiyan olmasına rağmen, İranlı Müslüman bir tacir zannedilmişti. Büyük ölçüde sorunsuz bir yolculuk geçirmiş, köle kızların gezginlere hizmet sunduğu, devlet tarafından işletilen hanlarda kalmıştı.

YAHUDİ BİR MARCO POLO

Orta Çağ’da Avrupa’da yolculukların çoğu hac için yapılıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, dini coşku, Budist hacıların Hindistan’a ve Güneydoğu Asya’ya uzun, tehlikeli yolculuklar yapmalarına neden olmuştu. Haçlı Seferle-

ri'nden sonraki dönemde, Akdeniz'den gelen Yahudi ve Müslüman gezginler, bilinen dünyanın sınırlarını epeyce genişleten yolculuklara çıkmıştı.

1160'ta Tudela kasabasından Benjamin adlı bir İspanyol haham, Kutsal Toprakları ziyaret etmek üzere yolculuğa çıktı. Onun yolculuğu daha çok tanınan Cenovalı meşhur yolculuğuna çıkmadan bir asır önce gerçekleştirse de, ona Yahudi Marco Polo deniyordu. Benjamin'in hac seferi, Orta Doğu ve Orta Asya üzerinden uzun bir yol olmuş, bazılarının, Yahudi dostlarını ve kutsal toprakları ziyaret etmenin yanı sıra, ticaretle de uğraşıp uğraşmadığını merak etmelerine neden olmuştu. Yolda on üç yıl geçirmiş, Kudüs ve Bağdat üzerinden ta Semerkant'a kadar gitmişti. İspanya'ya 1173 yılında Arap Denizi, Kızıldeniz ve Kahire üzerinden döndü. Yolculuğunu anlattığı *Voyages of Benjamin (Benjamin'in Seyahatleri)*, Haçlı Seferleri döneminde Orta Doğu'daki yaşamın canlı bir anlatımını sağlamıştı. Çeşitli şehirlerdeki toplu Yahudi göçü hakkındaki detaylı raporu, dönemin bağlantılı dünyasını haritalandırma konusunda çok değerli bir kaynak olmuştu ve olmayı sürdürmektedir. Benjamin'in yalnızca iki Yahudi bulduğu Cenova kentini, gelişen ticari güç konusundaki katı değerlendirmesinden de anlaşılacağı gibi, pek sevmemişti: "Şehir bir duvarla çevrili ve kralları yok, sadece istedikleri şekilde atadıkları hâkimleri var. Herkesin evinde bir kule var ve anlaşmazlığa düştükleri zaman, birbirleriyle kulelerin tepesinde dövüşüyorlar. Denizde hâkimler. Kadirga dedikleri gemiler yapıyorlar ve Hristiyan ve Müslüman denizlere ve Sicilya'ya kadar Yunan topraklarına gidip, yıkıyorlar ve yağmıyorlar, sonra da bütün bu yerlerden topladıkları ganimetleri Cenova'ya getiriyorlar."²³

İran kenti Kiş (Hürmüz yakınlarında) hakkındaki anlatımı, döneme damgasını vuran telaşlı ticaret görüntüsü sunmaktadır: "Hintli tacirlerin ve adakilerin mallarını getirdikleri yer olduğundan, oldukça büyük bir pazar; bir yanda da Irak, Yemen ve Fars'ın tacirleri, değişim malları olan her türlü ipek ve mor kumaş, keten, pamuk, kenevir, malt karışımı [bir tür bakliyat], buğday, arpa, darı, çavdar ve her türlü gıda ve bakliyatı ithal ediyor; Hindistan'dan gelenler büyük miktarlarda baharat ithal ediyor ve adalarda yaşayanlar, iki taraf arasında aracı olarak kazandıklarıyla yaşıyorlar. Adada yaklaşık 500 adet Yahudi var."²⁴

BİLGİYİ ARAMAK, ÇİN'DE BİLE

Dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanlar, dindar bir Müslüman'dan beklendiği gibi, uzun zamandır Mekke'ye hacca gitmektedir. Ama İslam, başka

türde bir yolculuğu da teşvik ediyordu: Yeni bilgi arayışı. Meşhur bir hadiste Peygamberin sözleri aktarılmaktadır: “Bilgiyi arayın, Çin’de bile.” (Çin, Müslüman topraklar dışındaki alanlarda bir mecaz olarak kullanılıyordu.) Rihla, gezi edebiyatı, İslam edebiyat geleneğinde belirgin bir tür olmuştur. Yüzlerce Rihla yayınlanmış olup, bunlar macera hikâyelerini, denizciler ve tacirlerin anlatılarını ve hayali diyarlar ve insanlar hakkındaki raporları birleştirmektedir. Denizci Sinbad’ın dokuzuncu yüzyıl hikâyeleri dünyanın her yerinde okuyucuları büyülemiş olup, Rihla’lardan alınan hayali hikâyelerdir. Belki de tarihteki ilk turist, kendi adına seyahate çıkan ilk kişi, Fas’ın Tanca kentinden İbn-i Batuta isimli Müslüman bir hukukçuydu.

1325 yılında sıcak bir Haziran gününde, yirmi iki yaşındaki İbn-i Batuta Mekke’ye hacca gitmek üzere yola çıkmış ve bu yolculuk, o dönemde dünyanın en uzun turist gezisi olmuştur. Eşek sırtında hacca gitmek üzere yola çıktığında, yolculuğunun otuz yıl süreceğini ve evine ancak yüz yirmi bin kilometre yolculuk yaptıktan sonra dönebileceğini bilmiyordu. Bu, on dördüncü yüzyılda bir insanın, her türlü olanağı kullanarak —yaya, katır, at, deve, öküz arabası ve tekne— hayatı boyunca kat edebileceği en uzun mesafeydi. Batuta’nın yolculuğu, Arapça’da *baraka* denilen —kutsal yerleri ziyaret ederek ve kutsal insanların onayını elde ederek erdem kazanma arzusu— olguyla motive ediliyordu. Ama anlattıkları, yiyecek ve karşı cins dâhil, başka birçok şeyle de ilgilendiğini göstermektedir.

Batuta kâşif değildi, ama dünyayı merak etmesi onu dünyanın ilk turistlerinden biri ve kesinlikle en ünlüsü haline getirmişti. Daha sonra açıkladığı gibi, “İçimde baskın olan dürtünün ve bedenimde uzun zamandır sakladığım, bu ünlü kutsal yerleri gezme arzusunun etkisinde kalmıştım. Bu nedenle, erkek ve kadın, bütün sevdiklerimi bırakmaya karar verdim ve kuşların yuvalarını terk etmesi gibi, ben de evimi terk ettim.” Otuz yıllık yolculuğu boyunca dünyadaki bütün Müslüman ülkeleri ve ayrıca Orta Asya’dan Çin’e kadar tüm Moğol İmparatorluğu’nu ziyaret etti. Sarayında hukuk adamı olarak görev yaptığı Hindistan’ın Müslüman hükümdarı, onu elçisi olarak Çin’e gitmekle görevlendirdi. Onu Çin’e götürmesi gereken Çin yelkenli gemisi, Hint limanında fırtınaya yakalanarak batmıştı ama, başka bir gemiyle Çin’e gitmeyi başardı.

Her ne kadar Çin uygarlığının belirli yönlerinden etkilendiyse de, İslamiyetin açıkça reddedilmesi nedeniyle, dini duyguları incinmişti. Marco Polo’nun tam aksine, domuz yemek gibi iğrenç Çin alışkanlıkları olarak değer-

lendirdiği şeylerle zehirlenmek yerine, çoğu zaman evden çıkmadı. Hazreti Muhammed'in Çin'de bilgi arama öğüdünün, Batuta açısından belirli sınırları olduğu açıldı. Şöyle yazmıştı: "Çin çok güzeldi ama beni memnun etmedi. Paganlığın ülkede bu kadar egemen olmasından çok rahatsız olmuştum. Odamdan ne zaman çıksam, kınanacak bir şeyler görüyordum. Bu beni o kadar rahatsız etti ki, çoğu zaman odamda kaldım ve sadece gerektiğinde dışarı çıktım." Batuta için Çin'deki ender zevklerden biri, bir vatandaşıyla, o da zengin bir işadamıyla karşılaşmasıydı. "Yaklaşık 50 beyaz köleye ve bir o kadar da köle kıza sahip olduğunu söyledi ve bana, birçok hediyenin yanı sıra, ikisinden de ikişer adet sundu."²⁵

Batuta, Fas'a 1349 yılında döndü ama Avrupa ile Kuzey Afrika'yı ziyaret etmek üzere tekrar yola çıktı ve burada Batı Sudan'ı "Zencilerin en kuzeydeki vilayetine kadar" keşfetti. Nijer'e ulaştı ve yanlışlıkla Nil sandı. Yaklaşık iki bin yıl önce Hanno gibi, o da Afrika'da gördüğü kocaman hipopotam karşısında çok şaşırılmıştı ve onları fil sandı. Ancak tuhaf bir şekilde, Batuta gezilelerinin hikâyesini yazmayı düşünmemişti, ta ki Fas sultanı bir yazıcı yardımıyla bunu yapmasını isteyinceye kadar. Sağladığı inanılmaz detaylar ya da keşif konusunda hevesli olmaması, genelde anlatısını kuşkulu hale getirmişti, Batuta'nın raporu yirminci yüzyılın başına kadar etkinliğini yitirmişti, ama bu dönemde keşfedildi ve birçok Avrupa diline çevrildi. Müslüman olmayan toprakların birçoğunun ve özellikle dünyanın en kapsamlı kara imparatorluğu olan Moğol İmparatorluğu'nun toplumu ve ekonomisi hakkındaki tanımları, hâlâ son derece değerli bir kaynaktır. "Doğuda ya da batıda, seyahatlerinin raporunu bırakan hiçbir Orta Çağ gezgini bununla karşılaştırılmaz," diye yazıyor Dan Morgan. "Moğol İmparatorluğu'ndaki büyük batılı gezginler, örneğin William Rubruck veya Marco Polo, aynı düzeye yaklaşamıyor bile."²⁶

Din, bireyleri, bağlantıları güçlendiren uzun yolculuklara çıkmaya teşvik etmeyi sürdürüyordu. Yahudi gezgin David d'Beth Hillel de, Arabistan, Kürdistan, İran ve Hindistan yolculuğu on sekizinci yüzyılın başında, artan oranda birbirine bağlantılı yaşantılar konusunda değerli hikâyeler üreten ve dinden ilham alan bir başka kişiydi. Bir yazarın "kardeşlerini, uzak diyarlardaki unutulmuş 'İsrail kalıntısı' arayışı konusundaki şiddetli arzu ve heyecan" dediği duygudan esinlenen Hillel, sekiz yıl boyunca seyahat etmiş ve ülkelerin sosyal-ekonomik koşulları, dilbilimsel ve dini özellikleri, folklor ve gelenekleri hakkında değerli bilgiler —tarihçiler ve antropologlar için bir hazine— bı-

rakmıştır.²⁷ Dini bağlılık ticareti teşvik ederken, din de, İstanbul'un 1453 yılında İslamiyet'in eline geçmesinden sonra, ticaret için en önemli engellerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu bir engeldi ve Atlantik Okyanusu giderek daha çok bu engeli aşmanın bir yolu olarak görülmeye başlanmıştı. Venedik, Cenova, Floransa ve Livorno'dan tacirler ve maliyeciler, ipek, baharat ve elmas için Asya'ya gitmek için başka bir yol bulabilecek maceraperestleri desteklemeye hazırdı. Şehir devletler de, Kristof Kolomb, Amerigo Vespucci ve John ile Sebastian Cabot gibi deniz kaptanlarına, coğrafyaya karşı yeniden canlanan ilgiyi uygulamak ve yeni yollar aramak için ödenek sağlayacaktı.

YENİ DÜNYA'DA ALTINA HÜCUM

Dini motivasyon da üzerine düşeni yapıyordu. Portekiz'in dindar hükümdarı Denizci Prens Henry, İslamiyet'in yükselen gücüne karşı, Doğu Afrika'da olduğuna inanılan efsanevi Prester John Hristiyan krallığının desteğini almanın yolunu bulmaya çalışıyordu. Ayrıca, Afrika'nın dışına akmakta olan altını ele geçirmek için bir yol bulma konusunda da arzuluydu.²⁸ Tarihteki ilk denizcilik araştırma ve geliştirme laboratuvarını kurdu ve okyanuslar, sahiller ve yeni denizcilik teknolojisi hakkında titizlikle bilgi toplamaya başladı. Finanse ettiği seferler meyvesini 1444 yılında, Afrika'daki Gine'den dünyadaki ilk insan kargosu – iki yüz sefil erkek, kadın ve çocuk – Avrupa topraklarına indirdiği zaman verdi. Prens Henry, kölelerden kendi payını almak üzere iskeleleydi ve bu kölelerin satışıyla kişisel servetini artıracaktı. Daniel J. Boorstin, Afrika'dan gelen ve insanlardan oluşan ilk mal grubunun gelişi üzerine, daha önce halkın parasını keşif eğlencesine harcadığı için eleştirilen Prens Henry'ye karşı tavırların nasıl değiştiğine dikkat çekmektedir. Şimdi daha fazla keşif yapmak için güçlü bir gerekçe daha eklenmişti, zira "herkes bu umut vaat eden Gine ticaretinden pay istiyordu."²⁹ Henry'nin halefi II. John Henry'nin, baharat dünyasına direkt yol bulma amacıyla Afrika sahili boyunca keşif heyetleri gönderme politikasını sürdürdü. Keşifleri motive eden şey, hırs ve fanteziydi. Floransalı bir kozmoğrafya ve astronomi uzmanı olan Paolo Toscanelli Portekiz sarayına, Avrupa'dan doğrudan batıya doğru yelken sürerek Doğu Asya'ya ulaşmayı içeren bir plan sundu. En önemli hedefin Cipangu – Marco Polo'nun bir asır önce Japonya için kullandığı isim – olması

gerektiğini tavsiye ediyordu. “Bu ada [Cipangu],” diye yazmıştı, “altın, inci ve değerli taşlar açısından olağanüstü zengin; çünkü, bilinmesi gerekir ki, orada yaşayanlar, krallarının tapınaklarını ve saraylarını süslemek üzere altından perde yapıyor... Bu adalara ulaşmak için kesinlikle girişimde bulunulması gerekir.” Ama her şeyden önce, diyordu tavsiyesinde, Marco Polo’nun, Büyük Han’ın egemenliği altında olmadığını ve Çin’e altın, pahalı tahta ve her türlü baharatı sağladığını söylediği 7440 adanın aranması zorunluydu.³⁰ Ancak, Portekizliler çoktan Afrika’nın etrafından dolaşarak Hindistan’a giden yolu kullanmaya başlamıştı. Asya’ya giden Atlantik yolu, Kastilya krallığı tarafından kullanılacaktı.

Asya’nın zenginliklerine ulaşma yarışı, Portekizli denizci Bartolomeo Diaz’ın 1487 yılında Ümit Burnu’nu bulmasından sonra iyice kızıştı. Asya’ya direkt bir yol bularak servet kazanma umudu, bu tür birçok yarışın habercisiydi ve çeşitli buluşlarla sonuçlanmıştı. Beş yüz yıl sonra Silikon Vadisi’nde yatırımcı “melekler”le bir toplantı yapabilmek için sıraya giren umutlu girişimciler gibi, kartograflar ve finansçılar da, keşif girişimleri için destek bulma umuduyla Lizbon ve Madrid saraylarına akın etmişti; bunun ödülü altın ve onurdu.

II. John, Floransalı bir bankerin mali desteğiyle, kuzeyden Hindistan’a giden bir yol — Arap ve Yunanlı denizcilerin bin yıldan fazla bir süredir kullandığı, ama Avrupalıların bilmediği bir yol — aramak için Péro da Covilha’yı gönderdi. Müslüman tacir kılığına giren Covilha, 1489 yılında, Hint Okyanusu’ndan Kalikut’a giden bir Arap yelkenlisine binmeyi ve baharat, iyi pamuk ve Arap atlarıyla gelişen ticarete tanık olmayı başardı. Kahire’ye dönüşünde, baharatların kökeni ve Doğu’ya giden bir deniz yolunun varlığı hakkında detaylı bir rapor gönderdi. Artık Vasco da Gama’nın Ümit Burnu’nu dolaşarak Kalikut’a tarihi yolculuğunu yapması için ortam hazırды.

Gama’dan on yıl önce, Kolomb Lizbon’da umutlu bir ricacıydı. Potolome (Batlamyüs), Marco Polo ve diğerlerini çalışmış olduğundan, küresel bir dünyada Avrupa’yı Asya’dan ayıran Okyanus denizde denizcilik yapılabileceğine ikna olmuştu. Batı okyanusunda güneybatıya gidildiği takdirde, Cathay ve Hindistan’ın efsanevi zenginliğine giderken, altın çatılı Cipangu adasına ulaşmanın mümkün olacağını düşünüyordu. Ancak, Kolomb 1484 yılında Portekiz’deki uzmanlar komitesini, planının uygulanabilirliği konusunda ikna etmeyi başaramadı. Ayrıca, Portekizli denizciler o tarihte Afrika’nın güney ucu-

na, umutlanacak kadar yaklaşmıştı ve bu durum Asya'ya emin bir yol vaat ediyordu.

Sonraki yedi yıl boyunca Kolomb, Kastil (daha sonra İspanya) sarayında projesi için destek bulmaya çalıştı. İspanya'dan da ümidini kesip Fransa'ya gitme noktasındayken resmi davet geldi. Kraliçe Isabelle onun, kralın sarayının bulunduğu Santa Fe'ye dönmesini istiyordu ve hatta kendisine binmesi için bir katır bile verilmişti.³¹ Müslüman Granada üzerindeki tarihi zaferden yeni çıkmış olan Isabella, Doğu'dan altın ve baharat alma beklentisine ek olarak, Kolomb'u dünyanın bilinmeyen yerlerine göndermekte ilahi bir misyon görüyordu: Yeni tebaalar ve Hristiyanlar kazanmak. Sadık bir Katolik olan Kolomb da bu girişimi, Çin'in Büyük Han'ıyla tanışarak, onunla Kudüs'ü Müslümanlardan geri almak için bir ittifak arayışına girmek için fırsat olarak görüyordu.³² Krallığın temsilcileriyle sağlanan bir anlaşmayla —Santa Fe Kapitülasyonları— Kolomb'a çok istediği onur verildi. Kolomb, başarılı olduğu takdirde, Açık Denizlerin Büyük Amiralî unvanını alacaktı. Kolomb ayrıca, bulacağı her toprakta da unvan sahibi olacak ve "bütün ve her tür malın, ister inci ve değerli taşlar, ister altın, gümüş, baharat ve başka nesneler olsun," onda birini alacaktı.³³ Kendisine, Büyük Han da dâhil olmak üzere karşılaşmayı umduğu bir dizi hükümdara hitaben yazılmış krallık itimat mektupları verilmişti.

3 Ağustos 1492 sabahı, Kolomb'un üç gemisi, Santa Maria, Nina ve Pinta, yelkenlerini açtı ve Palos limanından ayrıldı. Krallığın bu yolculuktan kazanmayı umduğu tüm şeylerin yanında, yapılan yatırım fazla değildi: İki milyon maradevi. Kısa süre önce bir kraliyet düğününe krallık, bunun otuz katını harcamıştı.³⁴ 12 Ekim 1492'nin erken saatlerinde, mehtap ufku aydınlatırken, Pinta'nın gözetleme yerinde bulunan denizci Juan Rodrigo Bermejo, "Tierra, tierra! (Kara, Kara)" diye bağırdı ve bir el ateş etti. Mürettebatın Asya'yı bulma umudunun azaldığı otuz yedi günlük yolculuk sonrasında denizci, San Salvador adı verilecek olan adayı görmüştü. Kolomb karaya çıktığında ve dua etmek üzere eğildiğinde, çırlıçıplak bir yerli grubu, kanatlı gemiden inen sakallı adamlara incelemek üzere toplandı. İnsanların Afrika'dan ayrılmasından ve ayrı yollara gitmesinden elli bin yıl sonra, birbirlerinden iki bin nesildir ayrı olan kuzenler, yeniden kavuşmuştu. Ama bu sarsıcı ve kanlı bir buluşmaydı. Aynı zamanda, dünyanın en vahşi ve derinden etkileyen bütünleşmesiydi. Her ne kadar Kolomb, Hindistan'a ulaştığına inanarak öldüyse de, tesadüfen bulduğu Yeni Dünya, bilinen dünyayı eskisinden çok daha büyük

hale getirmişti. On sekizinci yüzyılın başına gelindiğinde, yaklaşık bir milyon İspanyol, İspanya'nın Amerikalardaki yeni cephelerine, özellikle Meksika'nın o dönemde adlandırıldığı haliyle, Yeni İspanya'ya göç etmişti.

MACATAN'DA VAHŞİ BİR SON

Avrupa ile Asya arasında benzer karşılaşmalar, altı yıl sonra güney Hindistan limanı Kalikut'ta ve Filipinlerin Cebu adasında da yaşanacaktı. Vasco da Gama'nın Portekizli donanması, Doğu Afrika'daki Malindi'den alınan bir Arap pilot rehberliğinde Hint Okyanusu'nu aşarak, 20 Mayıs 1498 tarihinde Kalikut'a demir atmıştı. Yunanlı ve Arap denizciler iki bin yıldır Hint Okyanusu'nda düzenli seferler yapmış olsa da, Gama, Hindistan'a gemiyle doğrudan giden ilk Avrupalı olmuştu. Kolomb'un Arapça tercümanının hiçbir işe yaramadığı San Salvador'un aksine, Kalikut'da tekneden inen ilk keşif kolu, Kastilya ve Cenova dillerini bilen Tunuslu tacirlerle karşılaşmıştı. Yolculuğunun amacının Hristiyan ve altın bulmak olduğunu açıklayabilmişti.³⁵

Yüz yıldan az bir zaman içinde, Portekiz bir baharat tekeli oluşturmuştu. "Portekiz Kralı, Baharat Lordu," diye yakınıyordu Nuremberg'in belediye konsülü, "Ne kadar pahalı olursa olsun, uzun zaman Almanlara satılmadan durmayacağını bildiği biberin fiyatını... canının istediği gibi belirledi."³⁶ Baharat, altın ve kölenin cazibesi, yeni deniz yolları bulma yarışını, Avrupa'daki Hristiyan güçler arasındaki narın uyumu tehdit eden bir karmaşaya dönüştürmüştü. Papa, yeni keşfedilen yerleri yönetme ve yerlilere din değiştirtme hakkını Katolik krallara tahsis etme yetkisini üstlenmişti ve yarışta ilk iki sırada yer alanlar arasında barışı korumak için müdahale etti. 1494 yılındaki Tordesillas Anlaşması'yla Portekiz ve İspanya, Papa tarafından önerilen ve toprakları Atlantik'in ortasından aşağı doğru çizilen bir çizgi doğrultusunda – Portekiz kontrolündeki Cape Verde adalarının 1200 deniz mili batısında – paylaşılan bir kontrol çizgisini kabul etti. Portekiz bu çizginin doğusunda kalan tüm yeni keşfedilen topraklar üzerinde hak sahibi olacak ve İspanya da çizginin batısını kendine alacaktı. Vasco da Gama, Hindistan'a direkt bir yol bulmak üzere çıktığında, endişelerinden biri eksilmişti. İspanyollardan herhangi bir meydan okuma olmayacaktı. Yıllar sonra bu çizgi Portekiz'in bütün Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya ile yeni keşfedilen Brezilya'yı almasını sağlayacaktı. Ancak, Tordesillas Anlaşması henüz, dünyanın diğer tarafındaki keşfedilmemiş topraklarda hakların nasıl düzenleneceğini ele alamıyordu.

Bu sorun, Ferdinand Magellan'ın Batı üzerinden Doğu'ya yolculuğu İber Yarımadası'nın iki gücünü Güneydoğu Asya'daki Baharat Adaları'nda karşı karşıya getirdiğinde, kısa sürede çirkin yüzünü gösterdi.

Magellan'ın Pasifik'e ulaşması aynı zamanda Avrupalıları, uzun zaman önce denizde hâkimiyet kuran ve — Pasifik'ten Hint Okyanusu'ndaki Madagaskar'a kadar — ada dünyasını sömürgeleştirmiş olan bir halkla karşı karşıya getirdi. Karayipler'de yerli "Kızılderilileri", saf ve uslu, köleleştirilmeye hazır bulan Kolomb'un aksine, Magellan'ın yerlilerle ilk karşılaşması ölümcül olmuştu. Filipinler'deki Cebu adasına 7 Nisan 1521'de inen Magellan'a büyük onur ve tantana gösterilmiş ve adamları bütün gece boyunca sınırlı olarak örtünmüş kadınlar tarafından eğlendirilmişti. Ama ilişkiler bozuldu. Filipinlileri Hristiyanlığa dönüştürmede gösterdiği gayret ve zulüm, şiddetli bir tepkiyle karşılaştı. Seville'e dünyanın etrafını dolaşmış bir kahraman olarak dönmek yerine, Magellan son nefesini tarihi karaya çıkışını gerçekleştirdiği yerde verdi. Yerliler, kendilerine zorla tanrısını ve yöntemlerini kabul ettirmeye çalışan yabancıyı hoş karşılamadı ve vahşi bir şekilde kâşifi Macatan kumsalında öldürdüler. Ancak bu vahşi son, bağlantıları koparmadı. İzleyen yıllarda İspanyollar, yerlilerin direncini ateş gücüyle kırdı ve Filipinler'deki koloni, dünya çapında gelişen ticaret ağında önemli bir bağlantı olarak ortaya çıktı. Ancak Kolomb, da Gama ve Magellan gibi Batılı "kâşiflerin" ilk karşılaşmaları, sonraki beş asırda yaşanacak olan zorunlu küresel entegrasyonun burukluğunun belirtisiydi.

Bu olayları izleyen iki asır boyunca başka keşif heyetleri de okyanusları taramış ve dünyanın dört köşesinde Avrupa'nın varlığını oturtmuştu. Cenovalı denizci John Cabot, İngiliz kraliyeti tarafından desteklenerek, batıya doğru yelken açıp Atlantik'i aşmış ve Newfoundland'e inmişti. Cabot'un Kuzeybatıda Asya'ya giden bir yol bulma arayışı, bir dizi İngiliz ve Fransız denizci tarafından sürdürülecekti. İngiliz, Hollandalı ve İskandinav denizcilerin Pasifik'e giden bir kuzeybatı geçidi arayışı ayrıca, Kuzey Avrupa'da geniş toprak parçalarının açılmasını sağlayacak ve sonunda Bering Boğazı'nın, bir zamanlar atalarımızın Asya'dan Kuzey Amerika'ya geçmesine imkân veren Beringia kara köprüsünün bulunduğu yerdeki denizin keşfine yol açacaktı. 1577 yılında iki İngiliz denizci, Sir Francis Drake ve Thomas Cavendish, batıdan doğuya doğru dünyanın etrafını dolaştı. Yeni topraklarda güvenilir yerler bulunduktan sonra, krallık maiyeti ve tacirler, ticaret alanında bilgi toplamak

için ilave keşifler yapılmasını maddi olarak destekliyordu. Güney Amerika haritalandırılmış ve işgal edilmişti ve Kuzey Amerika'nın sömürgeleştirilmesine ciddi olarak başlanmıştı. Ticari nedenlerle yapılan bu keşifler, Batlamyüs'ün "Terra Incognita" adlı haritası dâhil, eski haritalardaki boşlukları yavaş yavaş doldurdu. On sekizinci yüzyılın sonunda başkalarının yanı sıra, Hollandalı deniz subayı Abel Tasman, Fransız deniz subayı Louis-Antoine de Bougainville, İngiliz kaptan James Cook ve deniz subayları George Bass ile Matthew Flinders, Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda ve Pasifik arasındaki bağlantıları tamamladı. Yeni keşfedilen yerlerin isimleri, kâşiflerinin anısını taşımaktadır. Avustralya'ya bu isim verilmişti çünkü, güneyde bilinmeyen toprakların var olduğuna ilişkin eski Avrupa haritasının – "Terra Australis Incognita"nın – varsayımını doğruluyordu. Yerli Maorilerin Aotearoa dediği adayı ilk bulan Hollandalı buraya, Hollanda vilayeti Zeeland'dan esinlenerek "Nieuw Zeeland" (Yeni Zelanda) adını verdi ve İspanya Kralı Philip, Pasifik'teki yeni İspanyol kolonisi Filipinler'in adına esin kaynağı oldu.

Fransız kâşif Prouse kontu Jean-François Galaup, Easter Adası'na 9 Nisan 1786 yılında inmişti. Mürettebatı adada sadece birkaç saat kalmış ve orada yaşayanlara keçi, koyun, domuz ve portakal ağacı, limon ağacı, mısır ve "adalarda yetişebilecek her türlü baharatın" tohumlarını vermişti.³⁷ Bin yıl önce yerleşik insan topluluklarının Bereketli Hilal'den temkinli adımlarla yavaş yavaş başlattığı dünyayı ortaya çıkarma çabaları, artık sonuna yaklaşıyordu. Dünya üzerindeki yaşanabilen yerlerin çoğu artık göz önünde olduğundan, insanların şimdiki telaşı bu topraklara mümkün olduğunca yerleşerek yararlanmak ve bunları daha hızlı ve daha büyük ulaşım imkânlarıyla birbirine bağlamaktı. Artık, daha fazla insanın, yeni ülkelerde hayat kurmak için atalarının memleketini terk ettiği yeni bir macera dönemi başlamıştı.

YÖNETMEK NÜFUS OLUŞTURMAKTIR

Okyanus aşırı köle ticaretinden sonraki en büyük nüfus hareketi yine Kristof Kolomb'un izlediği yolu izlemişti. Tarihçiler, Amerika'daki İspanyol yönetiminin doruğunda yaklaşık 437.000 İspanyol ile 100.000 Portekizlinin kendi kolonilerine göç ettiğini tahmin etmektedir. "Anlamalısın," diye yazmıştı Panama'ya yeni gelen birisi İspanya'daki oğluna, "kendilerini geliştirmek isteyenler, doğdukları yerde yaşamaya devam edemez." İnsanın yaşantısını iyileştirmesinin yolu Madrid'e gidip göç izni almak ve sonra yolculuk için mal-

larını satmak, Seville'e gitmek ve Nisan ile Ağustos aylarında hareket eden gemilerde yer ayarlamaktır."³⁸ Seville'deki Ticaret Odası, müstakbel göçmenlerin kayıt olmak üzere geldiği yerd. On altıncı yüzyılda, fırtınaların kol gezdiği Atlantik'i geçme tehlikelerine rağmen, yaklaşık elli altı bin kişi kaydolmuştu.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında vapurların faaliyete geçmesi, okyanus aşırı büyük çaplı nüfus hareketindeki önemli bir kısıtlamayı ortadan kaldırdı. Aşırı nüfuslu Avrupa ile zengin kaynaklı, az nüfuslu Yeni Dünya arasında düzenli gemi hizmetlerinin başlamasıyla, 1840'larda tarihin en büyük göçü başladı. Kenneth Pomeranz ile Steven Topik'in belirttiği gibi, "Buharlı gemilerle Atlantik ve Pasifik göle, kıtalar da küçük prensliklere dönüştü... Global süper market, on dokuzuncu yüzyılda şekillenmeye başladı."³⁹ Bunu izleyen yetmiş yılda yaklaşık altmış milyon Avrupalı, yurt dışında yerleşmek için doğduğu yerden ayrılacak, bunların yaklaşık otuz yedi milyonu Birleşik Devletler'e, kalanı Güney Amerika'ya yerleşecekti. Birleşik Devletler'e göç, 1913 yılında 2.1 milyonu aşarak yıllık rekora ulaştı.⁴⁰

Avrupa'dan on dokuzuncu yüzyılın başında göç edenler, çoğunlukla Birleşik Devletler'de toprak almak ve yerleşmek için aile gruplarıyla seyahat eden çiftçiler ve esnaftı. Amaçları, Neolitik çağda yerleşecek yer arayışıyla, beraberlerinde buğday tarımı teknolojisini ve Proto/Hint-Avrupa dillerini taşıyarak her yöne göç eden Anadolu çiftçilerden çok farklı değildi. Bu kez, çiftçiler Atlantik'i gemilerle aşıyordu. Avrupa sanayileştikçe, göçmenlerin niteliği de değişti. Pasaport on yedinci yüzyıldan beri İngiltere'de var idiyse de, pasaporta sahip olmayanlara karşı engel oluşturmak yerine, gezgini korumak amacıyla tasarlanmıştı. 1872 yılında çıkan bir İngiliz yasası, "tüm yabancılarn bu ülkeye sınırsız giriş ve yerleşim hakkı olduğunu" belirtiyordu.⁴¹

Kapitalizmin yükselişi ve sanayi ile büyük ölçekli çiftliklerin gelişmesiyle, işçi ihtiyacı fırlamış, büyük çaplı bölgeler arası ve uluslararası işçi göçlerinin yaşanmasına yol açmıştı. En çok anlatılan olay İrlandalıların olayıdır. Manchester'daki imalathaneler bir milyondan fazla İrlandalı Katolik işçiyi çekmişti ve Friedrich Engels'in 1844 yılında bildirdiği gibi, her yıl yaklaşık elli bin kişi gelmeye devam etmiş ve sayıları İngiliz işçilerin yevmiyelerini düşürmüştü. Diğer yanda, Avrupa'daki kıtlık ve politik mücadele, insanların çektiği sıkıntıları artırmış, daha iyi bir gelecek için evlerini terk etmeye daha istekli hale getirmişti. 1846-1850 yıllarında İrlanda'da yaşanan kıtlık, dört milyondan fazla insanı Birleşik Devletler'e sürmüştü.⁴²

Arjantin gibi az nüfusa sahip büyük ülkeler, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında göçmenlere sadece toprak vermekle kalmıyor, ulaşım ve evlerini de finanse ediyordu. Arjantin’de yönetimde olan elit tabakanın görüşlerini yansıtan Arjantinli düşünür Bautista Alberdi, “Yönetmek nüfus oluşturmaktır” deyimini yaratmıştı.⁴³ Brezilya’da köle işçiliği kaybını, para yardımı ve özel tazminatlarla göçü ve yerleşimi teşvik ederek gidermeye çalışmıştı.⁴⁴

Kanada, Arjantin ve Brezilya’nın göçe açılması ve Japon sanayiinin gelişmesiyle, Avrupalı kolonilerle başlayan dünya ekonomisi entegrasyonu hızlandı. İnsan göçünün bin yıllık tarihi hızlı sarıma geçmişti.

KÖLELER, IRGATLAR VE SAHİPLER

En önemli sınır ötesi nüfus transferi, daha iyi bir gelecek arayan Avrupalılarınki değil, kölelerin kolonilere zorunlu göçüydü. 1444 yılında Portekiz’e ilk insan sevkıyatı olarak başlayan olay, birçok kıtayı saran toplu bir ticaret haline dönüştü. Köle ticaretinin nasıl yaklaşık on iki milyon Afrikalıyı Yeni Dünya’ya göçe zorladığını gördük. İngilizlerin 1830’larda köle ticaretini yasaklamasıyla, İngiliz sömürgesi olan Avustralya’yı mahkûmlarla kalabalıklaştırma politikası sona erdi ve 1865 yılında Birleşik Devletler’de köleliğin kaldırılmasıyla, Avrupa sömürge imparatorluğunun bir kesiminden diğerine – David Northrup’ın “özgür olmayan işçilik” olarak adlandırdığı – yeni bir göçmen kategorisinin transferine tanık olan yeni bir göç aşaması başladı. Bu, yeni bir tamamlayıcılık ürünüydü. Yeni Dünya ve Avustralya’daki çiftlikler, tarlalar ve madenler, işçilikten yoksun kaldıklarından ve artan yevmiyelerle karşı karşıya kaldıklarından, yeni göçmenler arıyordu. Çin ve Hindistan’daki eski dünyada savaş, kıtlık ve sefalet, yoksulları, yabancı bir ülkede bağlı işçi olmayı gönüllü olarak kabul ederek kaderlerinden kaçmaya zorluyordu. Northrup’un savunduğu gibi, bu durum kölelere verilen iş mahkûmiyetinin devamı ve cezai işçi göçünün devamı – en kötü ihtimalde “yeni bir kölelik sistemi” – olarak görünse de, en iyi ihtimalle insanlara, aynı dönemde Avrupa’dan çıkan özgür göçmenlerin aradığına benzer, daha iyi bir yaşam şansı sunuyordu.⁴⁵

Ortaya çıkmakta olan kitle ulaşımı teknolojileri ve Süveyş Kanalı’nın 1869’da açılmasıyla mesafelerin kısalması da, önemli miktarlarda işçi ve göçmen göçüne katkıda bulunmuştu. Zaten altıncı yüzyıldan beri gemi başına maliyetlerin düşmesi ve daha büyük gemiler kullanılması, yolculuk maliyetini ciddi şekilde azaltmıştı.⁴⁶

Kalabalık Çin ve Hindistan bu “özgür olmayan” göçün en önemli kaynağı olarak ortaya çıkmıştı. Tarihçi Hugh R. Baker yeni dinamikleri açıklamaktadır. Çin tarihinin neredeyse her döneminde nüfus baskısı, güneye doğru bir hareketle sonuçlanmıştı. Aslında, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında bu hareket, insanların Taiping isyanı ve Hakka-Punti savaşlarının korkunç yıkımı ve kan dökülmesi sonucundaki kaçıışı nedeniyle iyice şiddetlenmişti. Buna bir de, yeni kolonilerin çekimi ve Yeni Dünya ile Avustralya’daki çiftlikler ve madenlerdeki iş fırsatları eklenmişti. Baker’ın ifadesiyle:

Onların [Çinliler] barbar ülkelere gidiyor olması önemli değildi, önemli olan iş ve yiyecek bulmanın salt zorunluluğuydu. Çin işçileri, yurt dışında bulunabilecek hayal edilemeyen zenginliklerle kandırılmışlar, ah-lâksızlar tarafından satılmışlar, sadece kârla ilgilenen ama talihsiz kurbanlarında neden oldukları sefalet ve acıyla ilgilenmeyen açgözlü tacirler tarafından gaddar bir şekilde tatmin edici olmayan uzun kontratlarla yükümlülük altına sokulmuşlardı. Küba’ya şeker ekmeye, Avustralya’ya ve California’ya altın madenine, Singapur’da kargo taşımaya, Güney Afrika’da kömür madenlerinde adam bulmaya, Nauru’da fosfat kazmaya, kauçuk çıkarmaya ve Malaya’da kalay ayıklamaya, Amerika ve Kanada’da demiryolu kurmaya, Hindistan’da deri tabaklamaya, Peru’da hizmetçilik yapmaya ve guano küremeye gitmişlerdi.⁴⁷

KARAYİPLER’E TABUT GEMİLER

İster kandırılarak, ister zorlanarak olsun, “yabancı şeytanın” topraklarında şanslarını denemek üzere evlerinden ayrılan bu yeni Çinli “maceraperest” kategorisini taşımak için, yeni bir taşımacılık türü gelişti. Onları Çin’den alan gemilere tabut gemileri deniyordu. Bu kalabalık gemilerden her biri, üç dört ay süren uzun Karayip yolculuğu sırasında olası ölümlere karşılık, sekiz tabut taşınyordu. Böyle bir tabut gemisiyle gelen ilk Çinli grubu Küba’ya 1843 yılında ulaştı.⁴⁸ Otuz yıl sonra İspanyolca konuşan Çinliler, pamuk ve şeker tarlalarında, azat edilen siyah köleler tarafından yapılan işi tamamlamak üzere, Küba’dan Amerika’nın güneyine getirildi. Çok sayıda işçinin, daha sonra güneydeki eyaletlere götürülmek üzere, California ve New York’a getirilmesini sağlamak için, Çinli ve Amerikalı “aracı”lardan, çiftlik sahiplerinden ve bankacılardan oluşan uluslararası bir ağ oluşmuştu.⁴⁹ Çin göçünün doruğunda,

1842 ile 1900 yılları arasında, yaklaşık 400.000 Çinli, Birleşik Devletler, Avustralya ve Kanada'ya göç etmiş, bir başka 400.000 Karayipler'e ve Latin Amerika'ya gitmiş ve bir buçuk milyon kişi de İngiliz Malaya'sı, Burma, Filipinler ve Endonezya'ya göçmüştü.⁵⁰ Bir sözleşme sistemi kapsamında, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında yaklaşık iki milyon Asyalı yabancı ülkelere gitti. 1830'larla 1920'ler arasında yaklaşık 1,3 milyon sözleşmeli ve kendilerini finanse eden Hintli, Hint Okyanusu'ndaki ve Karayip Denizi'ndeki, Afrika ve Fiji'deki İngiliz, Fransız ve Hollandalı sömürge topraklarına ve sömürgeci ülkeler olan Kanada ve Birleşik Devletler'e taşındı.⁵¹

California ve Oregon'da demiryolu yapımı ve diğer işlerde kullanılmak üzere Çinli işçi ithal edilmesine ilişkin içerideki politik muhalefete tepki olarak, ABD Kongresi tarafından 1882 yılında kabul edilen, Çinlileri Dışlama Yasasına kadar, Birleşik Devletler tüm göçmenlere en açık olan ülkeydi. 1924 tarihli Ulusal Köken Yasası ile başka ülkelerden de göçe ilave kısıtlamalar geldi. Ama Avrupalı göçmenler için, I. Dünya Savaşı, kuralsız göç çağının sonuna damgasını vurdu. O zamana kadar tehlikeye girmeden ihmâlcî bir tavır sergileyen hükümetler, göçü düzenleme, destekleme ve hatta zorlama konularına doğrudan el atmaya başladı. İngiliz, İtalyan ve Fransız hükümetleri, göç kontrol ve düzenlemeleri — yirminci yüzyılda standart haline gelecek uygulamalar — konusunda, Rus, Avusturya ve Alman yetkilileri izledi. Bunlar, Çin krallığı tarafından küreselleşmeye karşı uygulananlardan çok daha karmaşık ve katıydı.

Kapılar kapanmaya başlamadan önce, göçler, eski Avrupa kolonilerinin birçoğunda belirgin Hint sürgünlerine neden oldu. Mauritius'ta Hint kökenli insanlar, en büyük — yaklaşık yüzde 70 — etnik gruptur. Fiji (yüzde 48), Surinam (yüzde 36), Trinidad ve Tobago (yüzde 36) ve Guyana (yüzde 30) gibi başka ülkelerde de önemli yüzdeler oluşturmaktadırlar. Hindistan'ı Akdeniz'e bağlayan eski ticaret yollarını kullanan birçok Hintli göçmen, petrol zenginliği Orta Doğu'ya göç etmiş ve şimdi Birleşik Arap Emirlikleri'nin nüfusunun yüzde 11-15'ini oluşturmaktadır.⁵² Yirminci yüzyılda, Rusya'dan ve Orta Asya'dan yaklaşık elli milyon insan, daha iyi bir yaşam bulma umuduyla Sibirya ve Mançurya'ya gitti.⁵³ Sömürge yönetiminin sonuna doğru, Hindistan'ın dışındaki toplam Hintli sayısının 2,5 milyon civarında olduğu ve bunun altıda birinin ticaret ve finansla uğraştığı tahmin ediliyordu.⁵⁴

Yirminci yüzyılın başlarında Amerika kapısının kapanmasını, başka ülkelerdeki, özellikle Brezilya, Arjantin ve Avustralya'daki benzer sınırlayıcı poli-

tikalar izlemişti. Kapı, iki dünya savaşı sırasında Avrupa'daki nüfusun yerlerinin toplu olarak değiştirilmesi sonrasında tekrar açılacaktı.

JAMAİKALILAR LONDRA'YA ULAŞIYOR

II. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde, göçmenlik ve vize prosedürleri yürürlüğe girmişti ama büyük çaplı göçler devam etmişti ve sadece nüfus hareketinin yönü tersine dönmüştü. Avrupalılarla sömürgecilerin Yeni Dünya'ya gitmeleri yerine, sömürgelerdeki renkli insanlar, büyük sayılarda metropoli-tan ülkelere gidiyordu. Savaştan mahvolan Avrupa'daki işçi ihtiyacı çekimi sağlıyordu; gereken dürtüyü kolonilerdeki yoksulluk, savaş ve kıtlık sağlamıştı. İngiliz İmparatorluğu'nun bir yerindeki insanlar kolaylıkla başka yerlerine gidebiliyordu. Bütün gerekli olan, yolculuk isteği ve yolculuk bedelini karşılayacak paraydı. 1948 yılında İngiliz gemisi *Empire Windrush*, savaştan sonra evlerine dönen askerleri taşıyarak, Jamaika'dan İngiltere'ye gitmek üzere yola çıktı. Gazetelerde, aşağı güvertede yolculuk etmek isteyenler için Londra'ya 28,10£'a biletler olduğu konusunda reklâmlar çıkıyordu. Bu, yoksulların kaçıramayacağı bir fırsattı. Savaş sonrasında İngiltere'nin işçiye ihtiyacı olduğunu biliyorlardı ve üç yüz civarında Jamaikalı, başlangıçta İngilizler tarafından buraya getirilen Afrikalı kölelerin torunları, üvey ana vatana yolculuk etmek üzere gemiye bindi. Beyaz İngiltere'de bu yeni gelenlere gösterilen düşmanca tavır, ondan sonraki yıllarda yaşanacak ırk ilişkilerinin tonunu belirliyordu. Göçmenlerin hayatına damgasını vuran ırk ayaklanmaları ve toplumsal gerilim, bu akışı durdurmamıştır. Jamaikalılara, daha fazla sayıda Hintli, Pakistanlı, Bangladeşli, Afrikalı ve Çinli katılmış ve azınlık nüfusunu, 2005 yılında toplam 58 milyon olan İngiltere nüfusunun yüzde 8'ine ulaştırmıştır.

Tarihçilerin, küreselleşmenin ilk altın çağı olarak adlandırdığı on doku-zuncu yüzyılda, en fazla göçmeni çeken Birleşik Devletler yine, göçmenlere, özellikle güneydeki daha yoksul komşu ülkelere en cazip gelen ülkelerden biri olmuştur. 1990 ile 2005 yılları arasında Birleşik Devletler'e, yaklaşık 15 milyon göçmen girmiştir. 2005 yılında, dünyadaki her beş göçmenden biri Amerika'da yaşıyordu.

Avrupa'nın yaşlanan nüfusu ve eski kolonilerinden bazılarındaki bol nüfus arasında Kıta, göçmenler için en önemli hedeflerden biri haline gelmiştir. Dünyadaki 200 milyon göçmenin yaklaşık 56 milyonu Avrupa'dadır. Aslında

göçmenler, dünyanın en büyük kırk bir ülkesindeki nüfusun yüzde 20'sini oluşturmaktadır.

Tarih döngüsünü tamamlamış görünmektedir. Bir zamanlar, kolonileşme öncesi küreselleşmenin ardındaki itici güç olan Çin ve Hindistan, dalgalanan ekonomiler ve hızla yayılan toplu göçlerle yeniden gündeme oturmuşlardır. 2005 yılında tahminen 35 milyon Çinli dünyanın her yerine yayılmıştı ve yaklaşık 20 milyon Hint kökenli insan, ülkelerinin dışında yaşıyordu.⁵⁵ Çinliler aynı zamanda dünyanın en büyük turist grubu olarak ortaya çıkmaktadır. Son yarım asırda dünyada seyahat oranı tavana vurmuş, dünya çapındaki uluslararası gelişler, 1950 yılındaki 25 milyondan, 2005 yılında 806 milyona ulaşmıştır. Bu dönemde Avrupa ile Amerika'nın uluslararası yolculuklardaki payı düşerken, Asya ve Pasifik'in payı en yüksek artışı göstermiştir. Ekonomik gelişmeye bağlı olarak, 2005 yılında yaklaşık 31 milyon Çinli yabancı turlara katılmıştır. Çinliler ve uluslararası seyahat sanayii uzmanları, 2010 yılına gelindiğinde, her yıl en az 50 milyon Çinli turist, 2020 yılından sonra da 100 milyon Çinlinin denizaşırı yolculuklara çıkacağını tahmin etmektedir.⁵⁶ Çinli Marco Polo'ların ellerinde kameralarla jetlerle dünyayı dolaşmasıyla, nesiller boyunca gezgin çıkaran ve Marco Polo'ya ününü kazandıran ülke şimdi rolleri değiştirecektir.

Bir başka tarihi ironi sonucunda, binlerce yoksul Afrikalının katıldığı yeni bir Afrika'dan çıkış göçü Avrupa'yı işgal etmeye başlamaktadır. On beşinci yüzyılın başında Portekizli Deniz Subayı Henry, Müslüman liman kenti Ceuta'yı fethederek ülkesi için yeni bir genişleme yolu başlatmıştı. Burada bulunan zenginlikler ve Afrika'nın iç kesimlerinde neler yattığına ilişkin hikâyeler, Portekiz'in güneye keşif heyetleri göndermesine yol açmıştı. Son zamanlarda, şimdi İspanyol yerleşim bölgesi olan Ceuta, Afrika'dan Avrupa'ya göçün yeni koridoru olarak haber olmuştur. 5 Ekim 2005'de gün ağarmadan önce, beş yüzden fazla genç Afrikalı göçmen, Fas'ı yerleşim bölgesinden ayıran 3 metrelik tel örgüyü aşmaya çalıştı. Yaklaşık yetmiş göçmen geçmeyi başardı ve seyahat evrakları olmadığında, İspanya'nın onları geri gönderebileceği bir ülke yoktu. O tarihten beri, Avrupa'ya ulaşma umudundaki sığınmacılar dalgalar halinde Sahra Afrika'sının aşağı kesiminden Fas'a gelmişlerdir. Binlerce Malili ve Senegalli, İspanya'ya girme umuduyla Kanarya Adaları'na ulaşmak amacıyla uyduruk balıkçı teknelerine binmişler ve sayısız insan boğulmuştur. Sadece 2006'nın ilk aylarında, on bin kişi Kanarya Adaları'na ulaş-

muş ve Avrupa'da acil durum yaratmıştı. Bu arada Ceuta'da, yetkililer, tel örgüyü üç metre daha yükseltmeyi planlamaktadır.

Benzer hareketler, Birleşik Devletler'e girmek için çöl koşullarına ve çok sayıdaki bariyere meydan okuyan Meksikalı göçmen dalgalarına maruz kalan ABD-Meksika sınırı boyunca da planlanmaktadır. Ceuta'nın ve ABD-Meksika sınırının tel örgüleri, geçmiş altı bin yılda dünyayı şekillendiren kuvvetleri hatırlatan unsurlardır.

GÖÇÜ HIZLA İLERİ SARMAK: SEVİLE'DEN SAYGON'A

O Haziran sabahında durgun Guadalquivir'in kenarında otururken, otuz yıl önceki bir başka nehri hatırladım. Saygon Nehrinin kahverengi suları, Fransız sömürge döneminden kalan otellerin, sıvalı ofis binalarının ve Guadalquivir'ininkinden farklı olmayan iskele ve beton rıhtımın yanından akıyor ve sularını Güney Çin Denizi'ne boşaltıyordu. Saygon'dan takip ettiğim Vietnam Savaşı'nın son günlerinde bu nehir, komünist saldırısıyla karşı karşıya kalan panik halindeki halkın neredeyse hayatla tek bağlantısı haline gelmişti. Komünistlerin zaferini, intikam ölümlerinin ve katliamların izlemesinden korkuluyordu. Amerikalılarla çalışan binlerce Vietnamlı ve onların aileleriyle, korku içindeki milyonlarca insanın kaçacak yerleri yoktu. Her ne kadar ABD ordusu iki yıl önce çekildiyse de, savaşın arka planında Amerika vardı. Birleşik Devletler'in, kendilerini Güney Çin Denizi'ne dayanmış halde bulan ve kaçacak yerleri olmayan Vietnamlı arkadaşlarını koruma konusunda ahlaki bir sorumluluğu bulunmaktaydı.

Dev ABD Hava Kuvvetleri nakliye uçakları, kapsamlı bir hava operasyonu, havaalanı saldırıya uğramadan 57.300 Amerikalı ve Vietnamlı görevliyi ve onların ailelerini taşıdı. 29 Nisan'da binlerce çaresiz Vietnamlının, Saygon limanını dolduran yüzlerce türde ve boyutta tekneye doluşmaya çalışırken izledim. Bir gün içinde başka 7800 Amerikalı ve diğer milletlerden insan, Amerikan Yedinci Filosu'nun helikopterleriyle, binaların çatılarından toplandı. Havadan operasyonla kurtarılanların arasında, düşüşten günler önce çıkarılan 2.600 Vietnamlı bebek – sözde yetimler – bile vardı. 30 Nisan'da, galip gelen komünist güçler, Rus T-54 tanklarıyla Saygon'a gürültüyle girerken, Amerikan Askeri Deniz Kurtarma Komutanlığı altında devasa bir filotilla, 73.000 kişi taşıyarak Vietnam limanlarından çıkıyor ve Filipinler'le Guam'da-

ki Amerikan askeri üslerine gidiyordu.⁵⁷ Dünyanın bir defadaki en büyük göçlerinden birisinin, Magellan'ın Pasifik'i aştıktan sonra ilk karaya çıktığı yerlere ulaşmasındaki rastlantı karşısında çok şaşırılmıştım. Sonra, Seville'de Guadalquivir'in kıyısında otururken, Saygon'da tanık olduğum olayın, Kolomb ve Magellan'la tam da Guadalquivir kıyılarında başlayan, insanların dünyaya dağılması olayının son perdesi olduğunu anladım. Avrupalılar tarafından Amerikalıların sömürgeleştirilmesinden beri dünya nüfusunda yaşanan yoğun dağılma ve karışma devam etmektedir. Yaklaşık bir milyon Çinli ve on binlerce Hintli Vietnam'a gelmişken, yüz binlerce Vietnamlı, Fransız koloni sahipleri tarafından Kamboçya'ya, Laos'a ve uzaktaki Fransız kolonilerine götürüldü. 1975'te, son dönemeçte, Vietnam dünyanın en büyük tek seferlik göçünü gerçekleştirdi. Bir asır boyunca teknelerle Yeni Dünya'ya göç eden İspanyollarla Portekizlilerin yaklaşık dörtte biri, birkaç hafta içinde dünyanın öbür ucuna transfer edildi. Daha sonraki on yılda devam eden göçlerde, Birleşik Devletler'deki Vietnamlı nüfusu hızlı bir şekilde artarak 1,4 milyona ulaştı. 30 Nisan 1975'ten önce, Birleşik Devletler'deki Vietnamlı sayısı sadece on beş bindi ve bunların yaklaşık yarısı, savaş geliniydi.

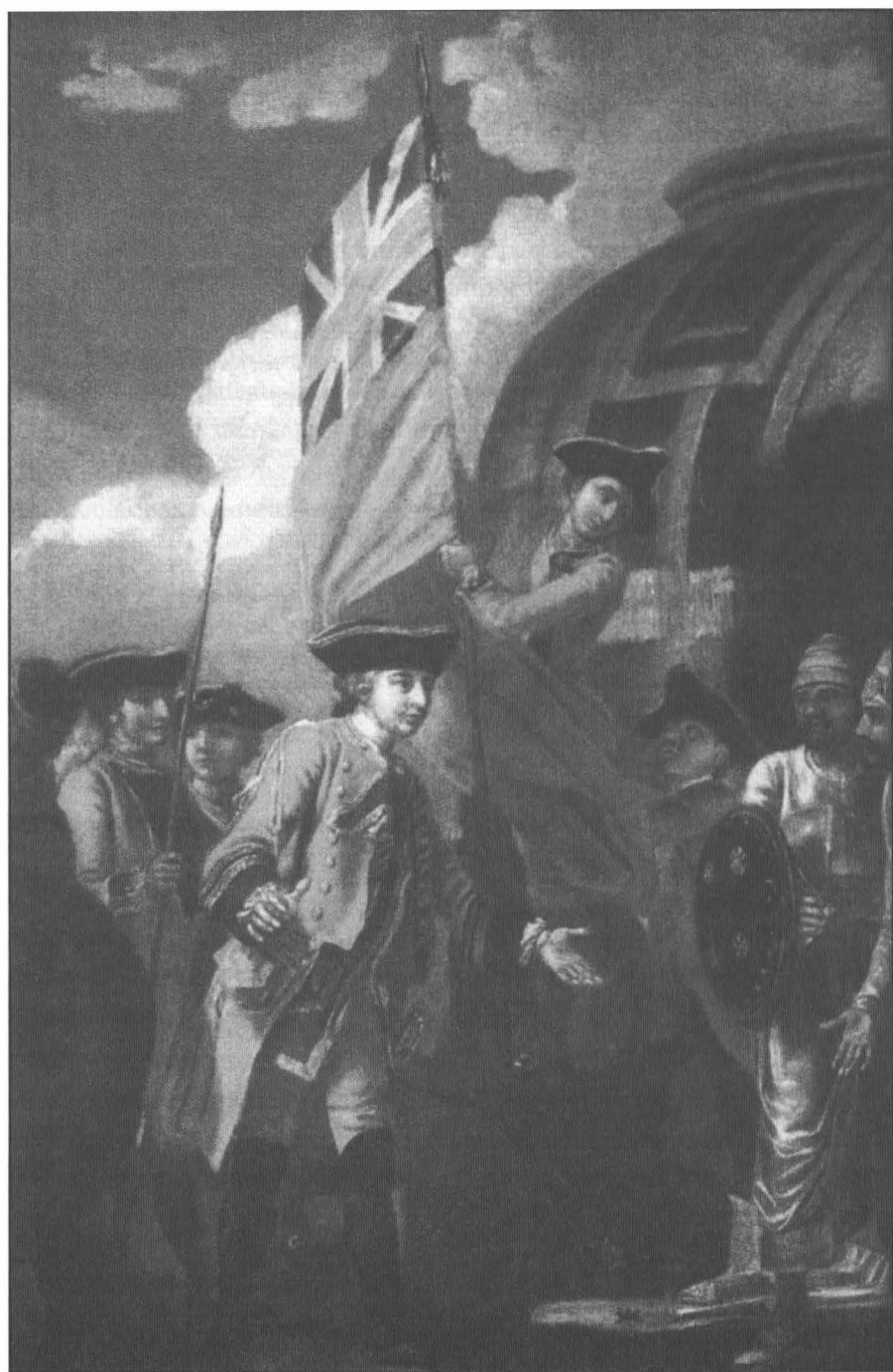
Vietnam'dan bu dramatik kaçış, yalnızca insanların, zulüm ve tehlikeden kaçmak için evlerini terk etme eğilimlerinin modern bir örneğidir. Bu göç, modern savaşların çok sayıda insanı tehdit etmesi ve onları taşıyacak daha büyük, daha hızlı ulaşım olanaklarının varlığı ile, iyice kabarmıştır. Sivillere karşı tehdit, politik nedenlerle bile büyümüştü. "EN AZ BİR MİLYON VİETNAMLI KATLEDİLECEK" manşetini atmıştı Amerikan Silahlı Kuvvetleri gazetesi *Stars and Stripes* son sayılarından birinde ve şehir düşmeden önce Saygon'a ulaşmıştı.⁵⁸ Vietnam'dan beri, medya patlaması, insanların sıkıntıları ile, başka yerlerdeki fırsatlar hakkında dünyada bilincini artırmıştır. Hükümetlerin, politik, insani ya da ekonomik nedenlerle şanssız olanları yeniden yerleştirme veya koruma konusundaki isteklilikleri (yerel işçi yokluklarını çözmek için göçten yararlanma), yirminci yüzyılın başında yeni bir sığınmacı çağının başlangıcı anlamına geliyordu. Yaklaşık 1,5 milyon Rus Bolşevik Devrimi'nden sonra kaçtı ve bir milyondan fazla Ermeni, Osmanlı'da yaşanan karmaşadan kaçmak için, Amerika'ya ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerine sığındı. Kore savaşından Balkan savaşına kadar, yirminci yüzyıldaki tüm anlaşmazlıklar, dört milyon sığınmacı yarattı ve bunlar sığınılan ülkelerin demografik haritalarını değiştirdi. Ayrıca, bu hareketler, on dokuzuncu yüzyılda,

altmış milyon Avrupalının Birleşik Devletler'e ve Avustralya'ya gittiği ve Doğu ve Kuzeydoğu Asya'da tahmini yüz milyon insanın bölge içinde hareket ettiği, göçün altın çağını izlemişti. Nüfustaki bu çalkalanmanın etkisi, küresel bir gelişigüzellik oluşması olmuştur. Yunanistan'ın dışında en büyük Yunan şehri Melbourne, Avustralya'dadır ve kendi memleketlerinin dışındaki en büyük Kamboçyalı ve Vietnamlı nüfusu şimdi Long Beach, California ve Lowell, Massachusetts'dedir. İskoçya'nın nüfusundan daha fazla İskoç, ülke sınırları dışında yaşamaktadır.

Birçok ülkede göçmenler hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hintli Gujaratiler düşük bütçeli otel işinde egemen olmuşlardır, Koreliler gıda dükkânlarında uzmanlaşmışlardır ve Çinliler restoran işletmektedir. Ceza-yırlılar, Faslılar ve Tunuslular, eski metropolitan ülkeleri Fransa'da küçük aile bakkallarına hâkimdir; Güney Asya'dan göç edenler İngiltere'de şekerçi ve gazete bayileri işletmektedir; Türk kökenli göçmenler Hollanda'da fırın ve bakkal dükkânı çalıştırmaktadır. En çarpıcı olanı, son zamanlarda bir Birleşmiş Milletler raporunda belirtildiği gibi, işgücü piyasası küreselleştikçe göçün değişmesidir. Indiana'daki bir şirkette ustabaşı olan biri Çin'e taşınarak işçileri yeni üretim yöntemleri konusunda eğitmekte; Johannesburg, Güney Afrika'dan bir profesör, Sydney, Avustralya'da yaşamayı tercih ederek buradan Hong Kong, Çin'e gidip gelerek öğretmenlik yapmakta; Manila'da eğitilen bir hemşire Dubai'de çalışmaktadır.

Tarihin uzun dönem perspektifinde bugünün göçmen hareketi yalnızca, birkaç bin yıl önce başlayan yolculuğun devamıdır. Bir maceraya atılmanın nedenleri, ister keşfetmek olsun, ister göç etmek, Hanno gibi insanların Akdeniz'de bir tekneyle açıldığı ya da İbn-i Batuta'nın Sahra Çölü'nde katıra bindiği veya Seville'li bir göçmenin Yeni İspanya'ya giden bir kalyona bindiği günden beri fazla değişmemiştir. Hepsi de ileriye, yeni topraklara ve yeni geleceklere bakmış, uygun olmayan iklimleri, ekonomik yıkıntıları ya da kıtlığı veya dini ya da politik zulmü geride bırakmışlardır. Daha önce gördüğümüz gibi, tarih, sahip olduklarının çoğunu daha iyi bir hayat sürme karşılığında riske eden, sonsuz bir maceraperest, kâşif, göçmen ve sığınmacı dizisiyle doludur. Yolculukları, konuklukları ve yerleşimleri süresince dünyayı birbirine daha sıkı bağlamışlardır. Ulaşımın kolaylaşması ve ucuzlamasıyla ve zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki uçurumun büyümesiyle, tarihi göç dürtüsünü durdurmak mümkün değildir. İnsanın kendi sınırlarının ötesindeki

dünyayı görme merakı, binlerce yıl boyunca insanları güden bir olgu olmuş, şimdi de ulaşım ve haberleşme teknolojisindeki ilerlemeler sayesinde yeni bir canlılık kazanmıştır. 1519 yılında Magellan'ın keşif seferine katılan ve hayatta kalarak yolculuğun klasik hikâyesini yazan Vicenza yerlisi Antonio Pigafetta, nasıl olup da, dünyayı dolaşan ilk gemiye bindiğini açıklamıştı: "1519 yılında İspanya'daydım ve kitaplardan ve konuşmalardan, okyanusta yolculuk yaparak görülecek harika şeyler olduğunu öğrendim, bu nedenle anlatılanların doğruluğunu kendi gözlerimle keşfetmeye karar verdim."⁵⁹ Bugün insanın ihtiyacı olan tek şey, *Lonely Planet* rehberiyle bir seyahat acentesi. Daha da kolayı, insan Pigafetta'nın görmeye bayılacağı yerlere yolculuk planlamak için internete girebilir.



6. Bölüm

İmparatorluk Düzeni

Dünyanın her köşesinde bizleri etkileyen bu ülkenin bakanları, bir şekilde, dünyayı bir bütün olarak dikkate almalıdır.

—*Thomas Pelham, Newcastle Dükü ve İngiltere Başbakanı, 1760.*

30 Haziran 1997 Pazartesi, Asya’da İngiliz İmparatorluğu’nun üstüne güneşin battığı gündü, ama aslında son yirmi dört saat boyunca Hong Kong’da izini kaybettirmişti. Gökyüzü çıkmasına izin vermiyordu; durmaksızın çiseliyor, sonra da arkasından sel gibi sağanak geliyordu. Hava durumu, Güney Çin Denizi üzerindeki düşük basıncın, İngiltere’nin Hong Kong’un egemenliğini Çin’e teslimini, sırlıslıkla bir olay haline dönüştüreceğini tahmin ediyordu. Bir Fransız radyo istasyonuyla röportajımı tamamlayarak ve bininci kere “Hayır, Çin Halk Kurtuluş Ordusu’nun tanklarının Hong Kong’un merkezinden geçmesini beklemiyorum. Hayır, Çin sansürünün *Far Eastern Economic*

Yaklaşık 1760 yılında Francis Hayman tarafından yapılan, 1757 *Plassey Savaşından sonra Robert Clive ve Mir Jafar* adlı bu resimde, Doğu Hindistan Şirketi’nin genel müdürü, zaferlerinden sonra Hintli işbirlikçisiyle buluşmaktadır. © Ulusal Portre Galerisi, Londra

Review'un —o dönemde editörlük yaptığım— bürosuna yerleşmesini beklemiyorum,” diyerek stüdyodan henüz çıkmıştım.

Hong Kong'un serbest kapitalist bir şehirden, sosyalist anavatan Çin'in parçası haline dönüşmesinin yavaş yavaş gerçekleşeceğine inanıyordum. Ama gelecek kaygısı Hong Kong'un üzerinde miyasma gibi asılı duruyor, İngiliz yönetiminin son gecesindeki fırtına, ortamı daha da kasvetli hale getiriyordu. Hong Kong limanındaki iskelede, parıldayan şemsiye ormanının altında, birden fazla parıldayan gözün ortasında dururken, Hong Kong'un son valisi Chris Patten ile Prens Charles'ın, Kraliçe Elizabeth'in yaşlı *Britannia* yatına binişini izledim. Hong Kong Polisi Kraliyet Bandos'u'nun tulumları "Rule Britannia"yı çalmaya başlayınca, tekne iskeleden ayrıldı ve gecenin karanlığında kayboldu. Bu gösterişsiz ayrılık sadece Hong Kong'un 156 yıllık sömürge yönetiminin sona erdiğini belirtmiyor, İngiliz İmparatorluğu'nun üzerine de perdeyi indiriyordu.

Hong Kong, ilk küreselleşme savaşlarından birinde doğmuştu. Dünyanın farklı köşelerinden çeşitli unsurlar — İngiliz tacirler, Hint afyonu, Çin çayı ve Yeni Dünya'nın azalan gümüşü — bir araya gelerek, Hong Kong'un doğuşuna neden olan girdabı yaratmıştı. 26 Ocak 1841'de İngiliz denizcilerden oluşan küçük bir grup — esas olarak, Hintli Sih askerlerden oluşan— Çin'in Pearl (İnci) Nehri'nin ağzında bulunan kayalık adadaki küçük balıkçı köyünü ele geçirdi. Çin İmparatorluğu, Hong Kong olarak bilinen adayı, Hindistan'da yetişen afyonu serbestçe Çin çayı ve ipeği ile takas etme konusundaki "Tanrı vergisi" haklarını uygulamakta ısrar eden İngilizlerle yaptığı silah savaşını kaybettiğinde terk etmişti. 1841'deki Afyon Savaşı — Hong Kong'un Çin tarafından terk edilmesiyle sonuçlanan— İngiltere'nin, İspanyol fatihlerin Meksika ile Güney Amerika'yı işgalinden beri serbestçe akan, ama giderek azalan ve pahalılaşan gümüşün yerine afyonu kullanma girişiminden kaynaklanmıştı. Nüfus içinde afyon bağımlılığının yaygınlaşmasından ve Çin'in imparatorluk hazinesine giren gümüş külçelerindeki azalmadan korkan Çin hükümdarları İngilizleri durdurmaya çalışmış ama başarısız olmuştu.

67,5 kilometre karelik kayalık bir çıkıntı olan Hong Kong, bir zamanlar balıkçıların ve kaçakçıların fırtınadan kaçıp sığındıkları bir yerken, sonuçta parlayan bir metropole ve Doğu Asya'yı sürekli büyüyen bir mali ve ticaret ağına çekmeye yardımcı olan önemli bir merkeze dönüşmüştü. Verimli havası ve deniz limanları, çok sayıda otelleri, dünyanın her yerinden gelen bereketli mallarla beslenen dükkanları ve mutfağının gerçekten global yapısı, Hong

Kong'u, dünyanın her yerinden milyonlarca ziyaretçinin, İngiliz İmparatorluğu'nun son yadigarından geçtiği turistik bir Mekke haline dönüştürmüştü. Bu nedenle Hong Kong, Webster Sözlüğünde küreselleşmenin tanımı olarak yer alan "[nesneleri] kapsam veya uygulama olarak, dünya çapında haline getirmek," ifadesinin kitaptaki resmi gibiydi.

Daha önceki bölümlerde, tacirlerin, vaizlerin ve maceraperestlerin faaliyetlerinin, yaklaşık on iki bin yıl önce ortaya çıkan yerleşik toplumlar arasında yeniden bağlantı oluşturulmasına ve daha yakından entegrasyonuna nasıl öncülük ettiğini gördük. Daha iyi bir yaşama kavuşma, insanları kendi dinine dönüştürme ve kendi sınırlarının ötesinde ne yattığını öğrenme arzusu, ülkelerin ve insanların, ister barışçı yollarla olsun, ister şiddetle, birbirleriyle temas kurmalarını sağlayan en önemli nedendir. Savaşçılar, dünyanın bütünleşmesini –daha doğrusu, silah gücüyle yaratılan ve adına "imparatorluk" denilen politik organizasyonu – çabuklaştıran aktörler grubunun dördüncüsünü oluşturmaktadır. Latince *imperium* kelimesi, ya da imparatorluk, *impera-re*'den, kumanda etmekten türemiştir. İmparatorlukların oluşmasında birçok neden rol oynamıştır: Dünyada Tanrı'nın krallığını kurma azmi, servet hırsı, ün hayali ve evrenselci politik idealler. Tarih, üçüncü bin yılda Akadlı Sargon tarafından yaratılan dünyanın ilk imparatorluğundan, Hazret-i Muhammed tarafından kurulan İslam İmparatorluğuna ve Moğol hükümdarı Cengiz Han'dan İspanyol fatih Francisco Pizarro'ya, uzak toprakları işgal etmek ve farklı etnik, din ve dil gruplarına ait çok sayıda insanı kontrolleri altına alma arzusu taşıyan savaşçılarla doludur.

İmparatorluk gücü, uzun mesafeli ticaret yollarının kurulmasını ve güvence altına alınmasını sağlamış, para birimi ve yasal yapı oluşturarak ticareti canlandırmıştır. Krallar ve sultanlar, imparatorluk kurma dürtüsüyle devletin kaynaklarını sınırlarının ötesini keşfetmek için ayırmışlar, devlet ödeneklerini keşif heyetleri düzenlemek ve uzun mesafeli yolculuklar için gerekli olan bilimsel ve teknik bilgiyi elde etmek amacıyla harcamışlardır. İmparatorluklar gen karıştırıcıları gibi çalışmışlar, ataları Afrika'dan sonra coğrafi olarak dağılan insanları belirleyen farklı genetik soyları birbirine karıştırmışlardır. Bu süreçte, mikrobik ve biyolojik birlik sağlamışlardı. İmparatorluklar, yasal sistemleri dünyanın büyük bir kesimini içerecek şekilde genişletmekle kalmamış, din yaymış, uzun mesafeli ticareti desteklemiş ve dünya çapında ulaşım ve haberleşme ağı kurarak, dilleri, flora ve faunaları geniş alanlara yaymış ve bilgi ile teknolojiyi bir araya getirmiştir. Bu bölümde savaşçıların ve kurduk-

ları imparatorlukların dünyayı nasıl, hiçbirinin hayal dahi edemeyeceği şekilde, sayısız yolla bağladığına ilişkin örneklerle bakacağız. İmparatorluklar geçmişteki sistemler olarak görülebilir, ama imparatorluk egemenliği kavramı hâlâ kuvvet bulmaktadır. Romalıların Pax Romana'sından (Romana Barışı) farklı olmayan bir şekilde, Amerikan Barışı da dünyaya egemen olmuş, bir yandan dünyayı eskisinden daha da sıkı bir şekilde bağlarken, bir yandan da Amerika'nın etkisi kadar büyük, küresel bir öfke yaratmıştır. İslamcı radikaller – halifelik yıkıldığından beri Müslümanların maruz kaldığı utanç nedeniyle hâlâ öfkeyle köpürenler – terörist saldırılar planlamakta ve “dünyada Allah'ın egemenliğini” oluşturan bir imparatorluğun hayalini kurmaktadır.¹

EVRENSEL İMPARATORLUK HAYALLERİ

Gerekçeleri ne olursa olsun, imparatorluk kuranlar – eski ve yeni – başka insanlara egemenlik kurma konusunda hiçbir zaman felsefi ve politik gerekçeden yoksun olmamıştır. Platon üstünlük ve bayağılık arasındaki farkı dilbilimsel olarak kanıtlamaktadır. Ona göre Barbarlar ya da Yunanlı olmayan *Barbaros*'lar (Yunanca konuşamayan ve konuşurken dilleri “bar bar” diye ses çıkaran insanlara benzeyen herkes) tam olarak insan değildi.² Barbarların doğaları gereğince düşman olduğunu ve onlara savaş açılmasının, hatta onları köleleştirme veya köklerini kazıma aşamasına gidilmesinin uygun olduğunu düşünüyordu. Aristo doğal düşman kavramını daha da geliştirerek, barbarların, özellikle Asyalı olanların – İstanbul Boğazı'nın doğusunda yaşayan insanları kastederek – doğal köle olduklarını savunmuştu. Öğrencisi genç Makedon kralı İskender'e, barbarlara köle gibi davranmanın uygun olduğunu söylemişti.³ Ama İskender iyi kötü farkını ırkla değil davranışla yorumluyor, gerçek Yunanlının iyi, gerçek barbarın kötü olduğunu düşünüyordu. Kötüleri zapt ederek ve iyileri birleştirerek, krallığın ideali olan şeyi, *homonía*'yı, yani birlik ve barışı, yürek birliğini yaratmak istiyordu. Helenizm'in üstüne çalışan Sir William Tarn'ın ifade ettiği gibi, İskender, “Dünyayı – dünyanın kollarının uzandığı kesimlerini – uyumlu hale getiren ve barıştıran kişi olmak istiyordu; imparatorluğundaki insanları kardeşlik ve uyum içinde birleştirmeye ve aynı fikirde olmalarını sağlamaya niyetliydi.”⁴ Bir fatih olarak değil, Plutark'ın sözleriyle, “evrenin uzlaştırıcısı ve hakemi olmak üzere tanrılar tarafından gönderilen birisi” olarak hatırlanmak istiyordu.⁵ Evrensel bir *homonía* imparatorluğu yaratma hayalini gerçekleştirme çabası içinde Büyük İs-

kender'in ordusu Batı Asya ve Anadolu'ya doğru yürüdü. Pers İmparatorluğu'nu yıktıktan ve Persepolis'i yağmalayıp yaktıktan sonra İskender, Hindistan'ın Pencap düzlüklerine ulaşınca kadar Doğu'ya gitti ve Akdeniz dünyasını ilk kez Hint Yarımadası'yla buluşturdu. İskender ve ordusu ilerlerken, bağlanan toprakları yönetmek üzere binlerce asker ve yönetici bırakılmıştı.

Tiber Nehri vadisinde küçük bir şehir devletten ortaya çıkan ve yaşanan dünyanın sonu olduğuna inandığı noktaya kadar ilerleyen Roma İmparatorluğu, barbar olduğu düşünülen insanlar üzerinde egemenlik kurmak için başka gerekçeler oluşturmuştu. Romalılar, başkalarını yönetimleri altına almak için, detaylı bir idare sistemi ve yasal düzenleme geliştirmişti ve hareketleri, cömertlik olarak, *civitas*'ı ya da uygar toplumu, uygarlığın kökenini yaygınlaştırmak olarak açıklanıyordu. "Roma emperyalizmi, baskı türü olarak, bir halk tarafından topraklara, mallara ve başka halkalara el konulması olarak değil," diyor Anthony Pagden, "fetih yerine hamilik içeren ve birinci amacı başkalarının yaşantılarının iyileştirilmesi olan yardımsever bir yönetim biçimi olarak değerlendirilmeye başlamıştı."⁶ Kraliyet İngiltere'sinin "beyaz adamın sorumluluğu" ve Fransız *mission civilisatrice* (uygarlık misyonu) uygulamasının habercisi olan bir davranışla Romalı tarihçi Çiçero, Afrikalıların, İspanyolların ve Galyalıların, "vahşi ve barbar ulusların" bile adil bir yönetimi hak ettiğini savunuyordu. Pagden alaylı bir ifadeyle bunun, genelleme yoluyla, "kendi hükümdarları bunu sağlamayı başaramıyorsa, Romalıların, onların adına bunu memnuniyetle yapmaya hazır olduğu" anlamına geldiğini söylemektedir.⁷

Evrensel imparatorluk hayali çoğu zaman sadece kişisel güç ve ün hırsı sorunu oluyordu. On ikinci yüzyılda kendisini evrensel imparator ilan eden Kamboçyalı Kral II. Jayavarman'dan, on altıncı yüzyıldaki Japon diktatörü Toyotami Hideyoshi'ye, hükümdarlar genellikle – coğrafi olarak sınırlı olan bir evrende bile – evrensel imparatorluk düşüncesine kapılıyordu. Hideyoshi kendisini sonunda "tüm insan ırkını Pekin'deki ya da Hindistan'daki ika-metgâhından yöneteceğini" düşünen evrensel bir kral olarak görüyordu.⁸ Muhtemelen evreninin sınırı olan Çin'e ulaşmak için iki kere Kore'yi işgal etmiş ama başarılı olamamıştı.

Klasik Greko-Romen politik imparatorluk kavramı, Amerikan Devriminden ve Birleşik Devletler'in oluşmasından sonra güncellenmişti. Uygarlaştırma misyonu olarak imparatorluk kavramı, Thomas Jefferson'ın "özgürlük imparatorluğu"na dönüştürülmüş ve 1823'de Monroe Doktrini'nin kabulü-

le, sömürgecilik karşıtı bir girişim olarak sunulmuştu. Başkan Theodore Roosevelt'in döneminde doktrin, Birleşik Devletler'e arka bahçesi Latin Amerika'da istediğini yapabilme yetkisi verdiği şeklinde yorumlanmıştı. Amerika'nın daha geniş bir dünyada özgürlük feneri olma konusundaki kabul edilmiş misyonu, II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet askeri gelişimiyle tehdit edilmişti. Amerikan gücünü yurt dışına uzatarak özgürlüğü ilerletme kavramı daha büyük bir aciliyet kazanmıştı. "Amerika'nın sorumluluğu" diye itiraf etmişti başkan Harry Truman, 1947'de, "I. Darius'un Pers İmparatorluğu'nda, İskender'in Yunanistan'da, Hadrian'ın Roma'da [ve] Victoria'nın İngiltere'de karşı karşıya kaldığından çok daha büyüktü." Dünyayı totaliterlikten kurtarmanın tek yolunun, "bütün dünyanın Amerikan sistemini benimsemesi olduğunu" savunuyordu, zira "Amerikan sistemi" ancak "dünya sistemi" olduğu takdirde hayatta kalabilirdi.⁹

Altmış yıl sonra bu tez hâlâ vardır ve Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılması bu mantığı zayıflatmamıştır. Dünyanın önde gelen demokrasisi bu kavramı tartışmalı bulabilir ama Birleşik Devletler – dünya ekonomisinin merkez noktası, dünya çapında yedi yüzden fazla askeri tesisle uzaklara yayılmış bir askeri varlık ve son derece büyük bir politik, kültürel etki olarak – bir imparatorluğun özelliklerini kazanmaya başlamıştır. Yazar Jonathan Schell, Birleşik Devletler'i imparatorluğu olmayan imparatorluk gücü olarak adlandırmayı tercih ederdi. Adı ne olursa olsun, Amerika'nın global barışı koruma ve denizlerle göklerin özgürlüğünü sağlama gücü, demokrasiyi ve insan haklarını geliştirme adına kullanılmakta olup, küreselleşmiş dünyayı sarmaktadır. Birleşik Devletler'in yapmayı tercih ettiği her şey, dünyanın her yerindeki insanları ve ülkeleri etkilemektedir. Amerikan marka ürünlerinin her yerde bulunması – örneğin 120 ülkede bulunan McDonald's – eleştirmenlerin küreselleşmeyi Amerikanlaşma olarak adlandırmalarına yol açmıştır.¹⁰ Ekonomik üstünlük bir yana, Birleşik Devletler'in küresel güvenlik kaygıları, Amerikan Hava Kuvvetleri'nin gücünü uzatma becerisinin altı kıtada bulunduğu ve Amerikan Özel Kuvvetleri'nin yaklaşık 170 ülkede eğitim operasyonları düzenlediği gerçeğinde görülebilir.¹¹ İngiliz yazar ve işçi yanlısı politikacı Harold Laski önseziliydi: "Amerika dünyaya bir azman gibi binmektedir," diye yazmıştı 1947 yılında. "Ne gücünün zirvesindeki Roma, ne de ekonomik üstünlüğü döneminde İngiltere, bu kadar direkt, bu kadar derin ve bu kadar yaygın bir etki yaratmamıştır."¹² Laski'nin Amerikan azmanlığı tanımı hiçbir dönemde bugünkü kadar doğru olmamıştır, ama bu bölümde göreceğimiz gi-

bi, evrensel imparatorluk hayalinin eski bir soyu vardır ve bütünleştirici etkisi uzun zamandan beri gelmektedir.

Aztekler ve İnkalar'ın hiçbir evrensel iddiaları yoktu; onların imparatorlukları kozmolojileri ve ölülerinin ruhlarına inançlarıyla güdüliyordu. Aztek kozmolojisi, güneş tanrısını memnun etmek için usanmadan çaba gösterilmesini emrediyordu. Eğer güneş, savaşçıların dinç kanlarıyla beslenmezse, karanlığın güçlerine karşı günlük mücadelesinde zayıf düşer ve evren yok olurdu. Bu nedenle Aztekler esirleri, insan kurban etme törenleriyle güneşe sunarlardı.¹³ Amansız kurbanlık esir arayışı on beşinci yüzyılda, birçok Orta Amerika kabilesini Azteklerin yönetimi altına sokmuştu. İnkaların ölmüş hükümdarlarına ibadet etme uygulaması, mumyalarının korunması için önemli miktarda toprak ve emek gerektiriyordu. Bu ihtiyaç yeni imparatorun yeni topraklar fethetmesini ve onların servetiyle kaynaklarından yararlanmasını zorunlu kılıyordu. "Kraliyet mumyaları mezhebi, yeni tarım alanları için acımasız baskılar yaratarak, sonunda [İnka imparatoru] Tawantinsuyu'yu felaketle sonuçlanan askeri maceralara sürükledi."¹⁴ İnka egemenliği altına inanılmaz çeşitlilikte insan grupları eklenmişti; bu topraklar sonunda, kısmen bu heterojen imparatorluk içindeki kavga yardımıyla, İspanyol fatihlerinin eline geçecekti.

Yaklaşık bin yıl önce, okyanusların ötesinde Tanrıya hizmet etmek üzere bir başka İmparatorluk doğmuştu. Hazret-i Muhammed tarafından kurulan imparatorluk, geçmişteki diğer tüm imparatorluklardan farklı olacaktı. Tanrı'nın imparatorluğu olacaktı ama bir kral tarafından değil, kendisinin Tanrı'nın elçisi olduğunu söyleyen biri önderliğindeki milyonlarca mümin tarafından kurulacaktı. Peygamberin bir tanrının ilahi emrini açıklamak üzere dağdan indiği o tarihi geceye kadar, dini yayma aracılığı birçok kişiye dağılmıştı. Tanrıların isteklerini yorumlayan papazlar ve bunları gerçekleştirecek geçici hükümdarlar vardı. İslam sadece araçları değil, dinî ve geçici iktidar arasındaki farkı da ortadan kaldırmıştı. Tanrı'nın yetkisi, Kuran'da belirtildiği üzere mutlakı, Peygamber olarak Muhammed'in yetkisi de öyleydi. Kuran'da ifade edildiği üzere: "Oku: Ey insanoğlu, Ben Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim... Ondan başka Tanrı yoktur... [O halde] Allah'a ve Elçisine inanın." Bu mutlakıyetçi evrenselcilik iddiası, Peygamberin istediği, ümmet ya da toplumun kardeşlik duygusuyla da uyuşuyordu. Geçici otoriteler arasında din değiştiren ve dini yayacak insanlar bulan Budizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin aksine İslam, devletsiz Arap aşiretlerinin arasındaki buruk mü-

cadelenin ortasında devlet olarak doğmuştu. Peygamber toplumun tamamen eşitlikçi olmasını emretmişti. “Ey insanlar, Tanrınız birdir ve atanız [da] birdir. Hepiniz Âdem’in soyundan geliyorsunuz ve Âdem dünyadan [doğmuştu].” Toplumun üyesi olarak Müslümanlar o zamandan beri ihtiyacı olanlara sadaka vermek ve birbirleriyle kavga etmekten kaçınmak zorunda kalmışlardır. Onların görevi aynı zamanda bütün insanlığı ümmete katmak ve direnen “kâfirlerle” savaşımdır.

PUTPERESTLERİ KATLEDİN

Bilim insanları uzun zamandan beri İslamiyet’in içinde genişlemeci bir yan olup olmadığını tartışmaktadır. Kuran’daki bazı bölümlerde sadece savunma amaçlı savaş önerilmektedir, örneğin, “Sizinle savaşanlarla Allah’ın yolunda savaşın, ama saldırganlaşmayın: Allah saldırganları sevmez.” Diğerleri açıkça önceden davranarak savaş istemektedir: “Bulduğunuz her yerde putperestleri katledin ve onları alın, hapsedin ve her pusu noktasında onları bekleyin.” 632 yılında Mekke’yi son kez ziyaret ettiğinde Peygamber, her ne kadar tüm Müslümanlar kardeşse de ve birbirleriyle savaşmamaları gerekse de, Müslüman olarak görevlerinin “Allah’tan başka Tanrı olmadığını ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğunu kabul edinceye kadar insanlarla savaşmak ve namaz kılarak fitre vermek olduğunu” söylemişti.¹⁵ Ortaçağ İslam alimleri, bu tür çelişkili ifadelerle dayanarak, bir cihat doktrini geliştirmişlerdi ve İslamiyet üstüne çalışan Michael Cook bu doktrinin “İslamiyet’in hâkimiyetini genişletmeyi hedefleyen, temel saldırgan savaş düşüncesini desteklediğini ama aynı zamanda etrafını çeşitli ‘eğer’ ve ‘ama’larla sardığını” belirtmektedir. Kutsal savaş politikasını uygulama konusundaki kararsızlığa rağmen bu kavram, Cook’a göre, İslam geleneklerinde çok önemli bir yere sahiptir. Kesinlikle “kâfir toprakların fethine devam edilmesinde Müslümanlara ahlâki bir yetki sağlamıştır... Bu anlamda İslamiyet’te kendisini küresel bir kültürün yaratılmasına adanmış bir yön vardır.”¹⁶

Peygamber Muhammed, İslamiyet’i seçen aşiretlere karşı *nazzias* yapılmasını ya da hayvan ve mal için geleneksel akınları yasakladığından, ganimet elde etmek için geleneksel Arap topraklarının ötesine bakılması gerekiyordu. Ganimetin savaşa gidenler arasında yeniden dağıtılması şartıyla, Kuran kâfirlerin malını ellerinden almaya izin veriyordu. Bir başka mal elde etme yöntemi, kâfirlerden vergi almaktı. 630 yılında Muhammed, otuz bin askerden oluşan orduyu bizzat kendisi Bizans cephesine yönlendirdi. Akaba Körfezi’ne

kadar beş yüz millik yolculuktan sonra, yirmi gün boyunca kamp kurdu ve Hristiyan Prensi Aylah ile barış görüşmesi yaptı. Bağlılık yemini ve yıllık vergi karşılığında, *dhimmi*, ya da Kitaptaki insanlar, Hristiyanlar gibi, ümmetin koruması altına alındı ve ibadet özgürlüğü tanındı. Diğer dinlerle birlikte yaşama konusundaki bu pratik düzenleme, daha sonraki asırlarda İslam imparatorluğu genişlerken, önemli bir gelir kaynağı olarak ortaya çıktı. Bazı alimler, Allah yolunda şehit olup cennete ulaşmanın, İslamiyet'in ilk yıllarında din değiştirenlere cazip gelmiş olabileceğini savunmaktadır. "Bereketli Hilal'deki uygar bölgelerin refahı ve lüks yaşantısına duyulan özlemin hemen sağlanması, birçoğu için aynı derecede güçlüydü."¹⁷ İlginç bir şekilde, ilk emperyalist hükümdar olan Akadlı Sargon'un savaşı, direkt politik kontrolünün ötesinde, üç bin yıl sonra Muhammed'in savaşlarından farklı olmayan bir şekilde, ganimet ve vergi arayışıyla sürdürülüyordu.

Muhammed'in silahlanma çağrısından sonraki beş yıl içinde, 637 yılında, bir Arap ordusu Mezopotamya'yı işgal etmiş ve modern Bağdat yakınlarındaki Kadisiye'de ünlü bir zafer kazanarak, İslamiyet'i İran'a getirmişti. Bu zafer o zamandan beri müminlere, İslamiyet'in onuru için fedakârlık yapılması konusunda ilham kaynağı olmuştur. Irak'ın laik diktatörü Saddam Hüseyin bile, İran'la 1980'lerde yaptığı uzun savaşta savaşan askerlerini coşturmak için Kadisiye zaferinden bahsetmişti. Kuzey Afrika'da zafer üstüne zafer elde eden Arap Ordusu, dar Cebelitarık Boğazı'nı geçerek Avrupa'ya ulaştı. Kıtânın ortasına kadar ilerlemesi, Frank kralı Charles Martel tarafından 732 yılındaki Tours savaşında durduruldu. Ama imparatorluk güneye ve doğuya doğru ilerlemeyi sürdürdü. Daha önce Bağdat'taki halifeliği yıkan Moğollar din değiştirip İslamiyet'i seçti. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Atlantik'ten Pasifik Okyanusuna kadar ve Afrika'da Sahra çölünün güneyinin büyük bir kısmı, İslam yönetimi altına girdi. 2. Bölümde gördüğümüz gibi, Müslüman tacirler dini Güneydoğu Asya'ya yaydı ve Endonezya, sonunda dünyadaki en büyük Müslüman nüfusa sahip toplum olmakla övünecekti. İslamiyet dünyayı öylesine bağlamış ve kültürleri öylesine kaynaştırmıştı ki, dünya sonsuza dek değişti. Tabii, İslam imparatorluğu otomatik olarak Müslüman sayısının artması anlamına gelmiyordu. İslamiyet, müminlerin vergilendirilmesini yasakladığından ve imparatorluğun gelirlerinin kâfirlerden toplanmasını gerektirdiğinden, faydacı İslam yöneticileri, İslamiyet'in kabul edilmesini teşvik etmiyordu. Kâfirlerden oluşan büyük bir vergi tabanına sahip olarak geçici iktidar sağlamanın mantığı çoğu zaman, tüm insanlığı İslamiyet'e dö-

nüştürme dürtüsünden – Peygamberin belirlediği misyondan – daha baskın oluyordu.¹⁸

Ancak dünyanın en büyük yayılmacı kara imparatorluğu, din değiştirme veya serbest bırakma arzusuyla kurulmamıştı. Aksine, dünyayı yönetmekten başka hiçbir dini misyonları olmayan göçebe Moğollar tarafından kurulmuştu. Cengiz Han'ın Moğolistan'daki göçebe kabileleri birleştirmeye başladığı 1190 ile Cengiz'in torununun Bağdat'taki halifeliği yağmaladığı 1258 yılı arasında Moğollar, Güney Sibirya sahillerinden, batıda Macaristan ve Polonya'ya kadar ve Güney Çin Denizi'nden İran Körfezi'ne kadar bütün toprakları istila etmişti. Moğollar tek tanrıya, Ölümsüz Mavi Gök'e inansalar da, İslamiyet'i seçinceye kadar oldukça laiklerdi. Moğolların yayılması böylece, yiyecek ve diğer zorunlu gereklilikler için düzenli otlak alanlarından çıkma ihtiyacıyla gerçekleşmişti. Tarihçiler, Moğolların genişlemeciliğini açıklamak için birçok görüş (teori) ileri sürmüşlerdir. Yale'li tarihçi Valerie Hansen olası bir nedenin iklimsel olabileceğini söylemektedir: 1175 ile 1260 yılları arasında yıllık ortalama sıcaklıkta yaşanan keskin ve düzenli düşüş, Moğol sürüleri için otlakların azalmasına yol açmış, Moğolların yeni topraklar fethetmelerine neden olmuştu.¹⁹ Bazılarına göre, komşulara saldırmak ve soymak, Orta Asya steplerinde dolanan Moğol kabilelerini birleştiren bir strateji haline gelmişti.

Bir bilim adamının belirttiği gibi, Cengiz Han "iktidara giden yolun kesinlikle steplerdeki göçbeleri birleştirmekten geçtiğini anlamıştı. Sadece bunu başararak, yerleşik uygarlıkları fethetmek mümkün olabilecekti. Ancak, birleşmeyi sağlayabilmek için, aynı zamanda yağma olasılıklarına direnmesi gerektiğini anlamıştı. Bu ikisi birbirinden ayrılamazdı. Moğol toplumu bir hayvancılık ve av toplumuydu, ama aynı zamanda yağmacı bir toplumdu."²⁰

Hazret-i Muhammed'in Arap aşiretlerle yaptığı gibi, yükselen Moğol lideri Cengiz Han da kabilelerin birbirlerine saldırmalarını yasakladı ve onun yerine, yiyecek ve diğer gerekli malzemeler ve göçebe hayatının sağlayamadığı lüks mallar için yerleşik komşulara karşı birlik halinde akınlar yapılmasını savundu. Çin, İran veya Abbasi Halifeliği gibi iyice yerleşmiş güçlü komşuların yağmalanması, büyük çaplı organizasyon gerektiriyordu. İmparatorluk yalnızca çeşitli Moğol kabileleri arasında iç barışı sunmakla kalmıyor, "dışarıdaki grupların sırtından zenginleşme fırsatı" vaat ediyordu.²¹ Akınlarını genişlettikçe, daha fazla ganimet ve esnaf yakalıyorlardı ama Moğolların, esirlerini çalıştırabilmeleri için daha fazla yiyeceğe ve gereçlere ihtiyacı vardı. Önündeki diğer fatihler gibi Cengiz Han da kendisini, dünyayı egemenliği altına al-

mak üzere Tanrı tarafından kutsanmış olarak görmeye başladı. O dönemdeki bir Ermeni kaydında Cengiz Han'ın Moğol yasalarını ve vergilerini uygulamak için, "dünyayı ele geçirip düzeni korumamız, Tanrının isteğidir," dediği belirtilmektedir. Moğollar "[rakiplerini] katletmek ve mekânlarını yıkmak" zorunda, bunu gören ve duyan başka insanlar aynı şekilde davranmaz."²²

AFRİKA'NIN CAZİBESİ

Dini coşku, çoğu zaman hırsla birleşerek imparatorluk tutkusunu yönlendiriyordu. Sargon'un Akad İmparatorluğu döneminde basit bir şekilde mineraleri ve keresteyi kontrol etme arzusu olan duygu, altın ve diğer lüks malzemelere duyulan ihtirasa dönüşmüştü. Uygar bir evrensel imparatorluk yaratmak isteyen Büyük İskender bile, Arap Denizi'ndeki Socotra adasını fethetmek için bir filo göndermişti, çünkü bu adada en güzel kokulu reçine ve aloë üretiliyordu.²³ Portekiz ve İspanyol imparatorlukları, sadece Tanrı ve ün için değil, baharat ve altın isteğiyle de hareket ediyordu. Örneğin, Deniz Subayı Henry, Kuzey Afrika sahilindeki Müslüman liman kenti Ceuta'ya saldırdığında bulduğu hayal bile edemeyeceği zenginlikler ve dağlar dolusu altının Afrika'nın iç kesimlerinde Fas mallarıyla takas edildiğine ilişkin hikâyeler, kıtanın içine doğru keşif seferleri düzenlemesine neden olmuştu.²⁴ İslamiyet'e karşı düzenlenen Haçlı Seferleri ve paganları Hristiyanlığa dönüştürme misyonları da kârlı işler haline gelmişti. Denizci Henry'nin on beşinci yüzyılın başında başlattığı deniz keşifleri, Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a gitmesi ve dört yüz yıl sürecek Portekiz İmparatorluğu'nun kurulmasıyla sonuçlanmıştı.

Prens Henry'nin Atlantik'teki ilk keşif seferlerinden sonraki yüz yıl içinde, Asya ve Amerika'ya yayılmış olan imparatorlukları, Portekiz devletinin tüm gelirinin dörtte üçünü sağlar duruma gelmişti.²⁵ Portekiz'in kendisi de, Latin Amerika'dan Güneydoğu Asya'ya yayılan bir imparatorluğun hâkimi olan İspanyol Kralı II. Philip için imrenilecek bir durumdaydı. Kolomb'un tesadüfen Yeni Dünya'yı keşfetmesiyle başlayan İspanyol İmparatorluğu'nun oluşumu, altın, baharat ve din değiştirecek kimse arayışının sonucuydu. Kolomb'un yolculuğundan bir yıl sonra Papa, Katolik hükümdarlar Castile, Ferdinand ve Isabella'ya Atlantik'te bulabilecekleri tüm Hristiyan olmayan topraklarda egemenlik hakkı ve ayrıca orada bulunan tüm insanların dinlerini değiştirme görevini verdi. Papa, hem Hristiyanlar, hem de başka dinlere inanan ve

“pagan” denilen insanlar üzerinde geçici otorite hakkını üstlenmişti.²⁶ Güney Amerika’da İspanyol İmparatorluğu’nun kurulmasına yardımcı olan Hernan Cortés ve Francisco Pizarro gibi fatihler, sadece fetihleriyle gelen ünle ilgilenmiyor, Yeni Dünya’nın ganimetlerinden yararlanmak amacıyla hareket ediyorlardı. Kendilerini, Amerikaların emeğinden, genellikle vahşi bir şekilde yararlanan *encomenderos*, yani patronlar olarak görüyorlardı.²⁷

En büyük ve en uzun süreli imparatorluk – İngiliz imparatorluğu – da hırs ve imrenme sonucu ortaya çıkmıştı. Kolomb Yeni Dünya’dan inanılmaz zenginlik hikâyeleriyle döndükten sonra İngiliz kraliyeti, bireysel denizciler ve tacirlerle birlikte, yeni bir kıtadaki altın ve gümüşün hayalini kurmaya başladılar. Mart 1496’da, Kolomb’un yolculuğundan dört yıl sonra, Kral VII. Henry, Kastilya krallığının izinden giderek, Cenevizli denizci John Cabot’un yolculuğunu onaylayıp ona ve oğullarına “doğu, batı ve kuzey denizlerindeki tüm kesimlere, bölgelere ve sahillere yelken açma... ve bu şekilde keşfedilen kasabaların, kalelerin, şehirlerin, adaların ve anakaraların egemenliğini bizim için alarak, oradaki köleler ve yöneticiler, naipler ve vekilleriyle birlikte fethetme, işgal etme ve ele geçirme konusunda tam ve özgür yetki, otorite ve güç” verdi.²⁸ Ancak, Sanayi Devrimi İngiliz İmparatorluğu’nu değiştirdikçe ve ekonomik ve politik liberalizm hakim oldukça, birbirini takip eden zamanlarda soylu zihniyet mantığı, yüzüstü hırsın yerini aldı. İngiliz tarihçi James Bryce’in 1901 yılında savunduğu gibi, sanki “insanlık arasında yeni bir birlik türü yaratılıyordu.” Ayrıca, General Frederick Stanley Maude, 1917 yılında Bağdat’a girerken şu açıklamayı yapmıştı: “Ordularımız şehirlerinize ve topraklarınıza fatih veya düşman olarak değil, kurtarıcılar olarak gelmektedir.”²⁹ Bu, Birleşik Devletler Mart 2003’de “Irak’ın Özgürlüğü Operasyonu” işgalini başlatmadan önce, Beyaz Saray’dan çıkacak bildirilerin ürkütücü bir habercisiydi.

Irak’taki İngiliz girişimi çabuk bitmişti, ama asırlar önce, Hindistan’daki Virginia ve Surat kıyılarına İngiliz bayrağı taşıyarak inen masum maceracı tacirlerle başlayan olay, gelişerek dünyaya yayılan bir imparatorluk haline gelmişti. Yaklaşık beş yüz yıl sonra o imparatorluğun Hong Kong’da batışına tanık oldum. Geçen sürede, İngilizlerin imparatorluk mantığı “beyaz adamın yükümlülüğü”nün zorunlu olarak uygarlaştırılmasından, serbest ticaret, otokrasiden kurtuluş ve insani bir küresel toplum yaratma lehindeki ticari tartışmalara dönüşmüştü.

Atalarımız Afrika'yı terk ettikten sonra torunları, dünyanın yaşanabilir yerlerine yayılmışlar ve zamanla pigmentlerini ve vücut şekillerini değiştirmişlerdi. Yerleşik tarım geliştğinde insanlar önemli değişiklikler göstermişti. Tacirlerin toplu göçleri ve misyonerlik faaliyetleri sayesinde, oldukça küçük çapta olsa da, karışık evlilikler yaşanmıştı. Ancak imparatorlukların gelişmesiyle, çeşitli etnik gruplardan, dillerde ve dini inançlarda çok sayıda insan tek bir otorite altında birleşmişti. Böylece imparatorluklar tarihin en etkili genetik birleştiricisi olmuş, uzun ve kapsamlı göçler sağlamıştır. Bazıları gönüllü olmuştu; marjinal olanlar zorla, bazen yoksulluktan, bazen otoriteyle daha iyi ve daha zengin bir yaşam bulmak için ayrılmışlardı. Anthony Pagden'in belirttiği gibi:

Avrupa'dan Amerikalara bütün yol boyunca yapılan bu göçler kaçınılmaz bir şekilde, bir zamanlar gelişmekte olan toplumları yok etmiştir. Ayrıca, daha önce var olmayan yeni toplumlar yaratmışlardır. Ve zamanla bunlar da yeni insanlar yaratmıştır. Modern Yunanistan ve Balkanlar'da yaşayanlar, İskender dönemindeki insanlarla aynı değildir, modern İtalyan Romalılar da öyle, Amerikalardaki siyah nüfus da, ataları olan Batı Afrikalı insanlara benzememektedir. İspanyol Amerika'sındaki yaşayanların çoğu ne tam Avrupalıdır ve de tamamen Kızılderili, ama Simon Bolivar'ın onlar hakkında 1810 yılında söylediği gibi, "bu toprakların yasal sahipleriyle İspanyol gaspçılar arasında, orta bir tür gibilerdir."³⁰

Uygarlığın doğuşundan itibaren insanların hareketinin tarihi, bu kitabın kapsamı dışındadır, ama bazı örneklerle acele bir bakış, genetik ve bunun sonucunda sosyal, ekonomik ve kültürel bağlarının oluşmasında imparatorlukların nasıl itici bir rol oynadığını göstermektedir. Büyük İskender'in M.Ö. 4. yüzyıldaki imparatorluğu, daha geniş bir dünya olduğunun fark edilmesini sağlamıştı. Binlerce Yunanlı memleketinden ayrılmış, yerli kadınlarla evlenmiş ve İskender'in imparatorluğunun uzak köşelerinde asker ve yönetici olarak yeni yaşamlara başlayarak, çok daha uzun vadeli sosyal ve kültürel etkileri olan yeni bir dinamik başlatmışlardır. İskender'in tüm evrensel imparatorluk ve kardeşlik vizyonuna rağmen, imparatorluğunun mirası, William Tarn'ın sözleriyle, "makinelere arınmış ve kölelerle dolu bir dünya" idi.³¹ Yunanlı olmayanlar köle haline dönüştürülmüş ve hatta daha yoksul Yunanlılar dahi bağlanmaktan kurtulamamıştı.

Roma İmparatorluğu daha da büyük bir nüfusu yönetimi altına almıştı: İskoçya'nın vadilerinden Arap Denizi sahillerine kadar, yaklaşık 13 milyon kilometre karelik bir alan ve yaklaşık 55 milyonluk bir nüfus. İmparatorluk büyüdükçe, genişleme mekanizması da büyümüşü. Genişlemeci bir hükümdar altındaki küçük daimi bir ordudan, imparatorluğun tüm erkek nüfusu, coğrafi kökenine bakılmaksızın askere alınan bir orduya dönüştürülmüşü. İmparatorluğun daha sonraki bir aşamasında, imparatorlardan bazılarının kendileri bile fethedilen topraklardan gelen insanlar olmuşu.³²

MOĞOL TOHURLARININ YAYILMASI

Beş asırlık varlığı sırasında Roma İmparatorluğu çok yönlü bir insan karışımı yaratmıştı ama daha sonra, Arapların İslam İmparatorluğu genetik tohumları farklı yönle taşıdı. Din değiştirerek Arapların mawalis'i ya da müşterisi olan fethedilen bölgelerdeki insanlarla yapılan evlilikler, Orta Doğu'nun genetik yapısını değiştirdi. İran'dan İspanya'ya kadar her yerde Arap efendiler, bölgenin yerel insanlarıyla evlendi. Bu süreçte Arap kelimesi, Arap Yarımadası'nın bedevi göçebesine verilen adken, şimdiki haliyle kültürü ve dili Arap olan herkes anlamına gelecek şekilde yavaş yavaş değişmeye başladı.³³ Ancak, on üçüncü yüzyıla gelindiğinde, orijinal bedevi Arapların sayısı, yönetimleri altındaki insanlarla kıyaslandığında azınlığa düşmüşü ve artık halifenin ihtiyaç duyduğu orduyu sağlayamıyordu. Halife, bugünkü Türkmenistan'dan Orta Asyalı köle oğlanları – Memluk adıyla bilinen – ithal etmeye ve onları asker olarak eğitmeye başladı. Aynı Memluklar bir gün kendileri iktidara gelecek ve İslam imparatorluğunun bir kısmını yönetecekti.

Ancak, hiçbir imparatorluk, vahşet uygulayarak genetik karışım üzerinde Moğol İmparatorluğu kadar direkt etki yaratmamıştır. "Türki halkların dünyanın üç köşesine – Çin, Hindistan ve Orta Doğu – dağılmasını sağlamak, bir tarihçi tarafından, imparatorluk olmanın temel sonucu olarak görülmektedir."³⁴ Cengiz Han'ın, en büyük zevkinin "düşmanlarımı parçalara ayırmak, mallarına en koymak, sevdiklerinin göz yaşlarına tanık olmak ve karılarıyla kızlarına sahip olmak" olduğunu söylediği aktarılmaktadır.³⁵ Erkeklerle çocukların toplu katliamları ile Cengiz Han ve halefleri tarafından toplanan çok sayıdaki cariyeye, bölgenin genetik yapısına damgasını vurmuştur. Bu olayların etkilerinin boyutu, bir zamanlar Moğol İmparatorluğu'nun bir kısmını oluşturan bölgelerde yapılan harika bir nüfus genetiği araştırmasında ortaya çıkmıştır. Bir grup bilim insanı Cengiz Han'a ait olan Y kromozomunu, Asya'nın

büyük bir kesimindeki erkeklerin yüzde 8’inde bulmuştur. Orantılı DNA kalıtımı yüzdesinin, dünyanın her yerinde yaklaşık 16 milyon insana karşılık geleceğini hesaplamışlardır.³⁶

Zorunlu göç de önemli bir rol oynamıştır. Göçebe Moğollar avcılık ve hayvancılıktan başka bir şey bilmediklerinden, fethedilen topraklardaki profesyonelleri ve zanaatkârları yakalamışlardı. Tarihçi Jack Weatherford’un yazdığı gibi: “Moğol orduları çevirmenleri, yazıcıları, doktorları, astronomi uzmanlarını ve matematikçileri toplayarak, aileler arasında müzisyenleri, aşçıları, kuyumcuları, akrobatları ve ressamı paylaştılar. Yetkililer bu bilgi işçilerini, diğer bütün esnaf, hayvan ve başka mallarla birlikte bölüştürerek, uzun bir yürüyüş veya deniz yolculuğuyla, ailenin çeşitli kesimlerine nakletmişlerdi.”³⁷ Örneğin, Kubilay Han, bugünkü Pekin’in kuzeyindeki topraklara yerleştirmek üzere İranlı çevirmenler ve doktorlar ve ayrıca on bin Rus asker ithal etmişti. Ruslar yaklaşık yüz yıl kadar sürekli olarak orada oturmuşlar, ama daha sonra resmi Çin kayıtlarından silinmişlerdir.³⁸

FETHET VE KALABALIKLAŞTIR

On beş ve on altıncı yüzyılda okyanus esaslı Avrupa imparatorluklarının ortaya çıkmasıyla tarihin en uzak ırk karışımı başlamış oldu. Bir tahmine göre, on altıncı yüzyılda her yıl, üç ile dört bin arasında genç erkek Portekiz’den ayrılarak Portekiz Hindistan’ına gitmişti. 1709 yılına gelindiğinde, Portekiz’in kuzey vilayetlerindeki nüfus o kadar azalmıştı ki, Kral V. John, daha önceki, yolcuların yola çıkmadan önce pasaport almalarını gerektiren emirlerini yineleni. Bu arada, Brezilya’daki altın furyası, orada yerleşen Portekizli sayısının, on yedinci yüzyılın sonundaki yılda iki binden, 1700 ile 1720 yılları arasında yılda beş altı bine fırlamıştı. Bu akıma, çiftliklerde ve madenlerde çalışmaya gelen çok sayıda Afrikalı köle de ekleniyordu. 1818’de Brezilya’nın nüfusu yaklaşık 3,8 milyondur. Bunların tahminen sadece 250.000’i Kızılderili’ydi. Buna göre, Brezilya nüfusunun yüzde 93’den fazlası, son üç asırda Avrupa ve Afrika’dan yapılan göçlerin ürünüydü.³⁹

Moğollar gibi, İspanyol fatihler de Amerikalı erkek Kızılderilileri öldürmüş ve kadınlarını cariye olarak almıştı, bu davranış kısmen, onlarla birlikte yolculuk yapan kadın sayısının çok az olmasına bağlanabilirdi. Seville’de tutulan kısmi kayıtlar, Yeni Dünya’ya giden insanların yüzde 5’inden azının kadın olduğunu göstermektedir. Bunun koloni nüfusu üzerindeki etkisi, krallık için bir kaygı kaynağı olmuştu ve 1514’de Kral Ferdinand, Amerikan Yerlile-

ri ile İspanyollar arasında evliliği onaylayarak, hiçbir şeyin "Kızılderililerle İspanyollar arasındaki evliliğe engel olmaması ve hepsinin istedikleri kişilerle evlenme konusunda tamamen özgür olmaları gerektiğini" söylemişti.⁴⁰

Başka Avrupalıların İspanyol kolonilerine göçü daha da belirgindi. On altıncı yüzyılın sonunda İspanya'nın nüfusu azalmaya başlayınca, Yeni İspanya'da (bugünkü Meksika) 1590 yılında kabul edilen bir yasa, İspanyol olmayanların – Portekizliler, Almanlar, Felemenkler, İtalyanlar, Yunanlılar ve İngilizler dâhil – yerleşmesine izin verilmişti. Bunun sonucu, büyük bir *mestizo* ya da "karışık" nüfusun oluşmasıydı. Filipinler'deki İspanyol kolonisi de Asyalıların Yeni Dünya'ya gelişini duyurmuştu. On yedinci yüzyılın başında, her on yılda yaklaşık altı bin "doğulu"nun Manila'dan Yeni İspanya'ya giriş yaptığına inanılıyordu.⁴¹ Güvenilir veriler pek bulunmasa da, Afrikalı kölelerin İspanyol İmparatorluğu'na ithali de, Latin Amerikan demografisini bariz bir şekilde etkilemişti. Örneğin Lima'da, 1795 yılında, özgür zenciler ve köleler, şehir nüfusunun yüzde 45'ini oluşturuyordu. Tarihçi Henry Kamen'in belirttiği gibi, "Afrikalılar, her ne kadar sadece çalışmak ve hizmet etmek için getirilmişlerse de, Amerika'nın geniş bir kesiminde toplumu ve ekonomiyi değiştirmişler ve gittikleri her yerde ırklarını ve kültürlerini sağlam bir şekilde yerleştirmişlerdir."⁴²

Bugünkü Güney Amerika nüfusunda Afrikalıların varlığı sıradan gözlemler için belirgin olsa da, Avrupalı göçünün derin etkileri o kadar belirgin değildir. Kolombiya'da yapılan bir genetik araştırma, Güney ve Orta Amerika'daki İspanyol kolonilerinde Avrupalı erkek DNA'sının inanılmaz çoğunluğu hakkında ipuçları sunmaktadır. Aynı araştırma, Y kromozomlarının yaklaşık yüzde 94'ünün köken olarak –babadan aktarılacak– Avrupalı olduğunu göstermiştir. Kolombiya'da bulunan çeşitli Amerikan-Kızılderili mtDNA'sı (anne DNA'sı) ile karşılaştırıldığında, modern genetiğin babalarından biri olan James D. Watson, bariz bir açıklama görmektedir: "İşgalci İspanyollar erkekti ve eş olarak yerli kadınları almışlardı. Amerikan-Kızılderili Y kromozomunun olmaması, sömürge soykırımının trajik hikâyesini ortaya çıkarmaktadır: Fatihler, yerli erkekleri yok ederken, yerli kadınları cinsel olarak 'asimile' etmişlerdi."⁴³

On yedinci yüzyıldaki İngiliz ticaret göçü, İngiliz İmparatorluğu'na dönüşmüştü ve mirası, bugünkü çok etnik gruplu küreselleşmiş dünya için ortamı hazırlamıştı.⁴⁴ İngilizlerin Kuzey Amerika ve Karayipler'e çıktığı tarihten, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada dominyonlarının oluşumuna kadar,

imparatorluk “ana vatan”dan yeni topraklara düzenli olarak göçmen akışı sağlamıştı ve bunların büyük bir kısmını evdeki mahkûmlarla Afrika’dan köleler oluşturuyordu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında, özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra, gönüllü göç, devlet tarafından finanse edilen teşviklerle destekleniyordu ve buna yolculuk ücretiyle, yolculuk ve Kanada’da yerleşim için günde on sterlinlik para yardımı da dâhildi. Kıdemli bir İngiliz subayının açıkladığı gibi, “İmparatorluk göçü, her bir insana daha iyi fırsatlar sağlamak” üzere tasarlanmıştı. Yani, kolonilerde yaşantılarını geliştirebilecek İngiliz vatandaşları kastediliyordu.⁴⁵ 1600’lerin başı ile 1950’ler arasında yirmi milyondan fazla insan, kolonilerde yeni bir hayata başlamak üzere İngiltere’den ayrılmıştı. Niall Ferguson’un belirttiği gibi, “İngiliz göçü dünyayı değiştirdi. Bütün kıtaları beyaza dönüştürdü.”⁴⁶ I. Dünya Savaşı’ndan önceki asırda yaklaşık 50 milyon Avrupalı göç etmişti ve bunların büyük çoğunluğu, yani 46 milyonu Yeni Dünya’ya gitmişti. İngiliz İmparatorluğu ayrıca Amerika kıtasını çeşitlendirmeye de katkıda bulunmuştu. 1807 ile 1882 yılları arasında, İngiliz gemileri neredeyse 3,5 milyon Afrikalıyı köle olarak Yeni Dünya’ya taşıdı. Bu rakam, aynı dönemde batıya giden beyaz göçmen sayısının üç katından fazladır. Koloni ülkelerinin renkleri ancak sömürgeciliğin kalkmasıyla tekrar değişmeye başladı.

Yirminci yüzyılın başına doğru, koloni imparatorluklarında tersine bir akış yaşanmaya başladı; çok sayıda yerli, metropol ülkelere geliyordu. Fransızlar, Batı Afrika kolonilerinde, kolonilerin daha da genişletilmesinde kullanmak üzere eski köleleri, *tirailleurs Sénégalais* (Senegalli avcılar) olarak bilinen piyadelere dönüştürmüştü. Mali bölgesi, bu şekilde fethedilen yerlerden biriydi ve daha sonra, Yarbay Charles Mangin’in unutulmaz ifadesiyle, “insan havuzuna” dönüştürülmüştü. Mangin, I. Dünya Savaşı’nda Almanlara karşı savaşmak için avcılarının kullanılmasını savunmuş ve 160.000 Batı Afrikalının böyle yaptığını belirtmişti.⁴⁷ Terhis olduktan sonra çoğu Afrika’ya dönmeyi tercih etmiş, böylece Fransa’nın Afrikalı göçmen toplumunun çekirdeğini oluşturmuştu. Magrib’deki (Kuzeybatı Afrika) Fransız kolonisinin kaybedilmesinden sonra Fransa’ya göç eden Kuzey Afrikalı Berberilerle birlikte, sayıları 2005 yılında beş milyona ulaşan bu göçmenler, Fransız toplumunun bütünleşmemiş, patlamaya hazır bir bileşeni olacaktı.

II. Dünya Savaşı’nın sonunda, eski koloni tebaalarının metropole dönme momentumu, meşhur *Empire Windrush* olayıyla hız kazanacaktı. İmparatorluklara ve Birleşik Devletler gibi zengin eski kolonilere geri dönüş, sonunda

en güçlü küresel nüfus hareketi akımlarından biri olacak, giderek kuvvetlenecek bir bağlantı ağının temelini atacaktı. Son İngiliz valisi Hong Kong'dan ayrılmadan önce, on binlerce eski tebaa koloniden kaçarak, İngiltere, Kanada, Avustralya ve Birleşik Devletler'in güvenli ortamına sığındı.

ABD'nin son yüzyılda yabancı topraklardaki savaşılar küresel katılımı, o ülkelerden göçmenlerin gelmesine neden oldu. Vietnam Savaşı'nın mirası, bir milyondan fazla Vietnamlı, Kamboçyalı, Laoslu ve Hmong'un Birleşik Devletler'e yerleşmesi olmuştu. Roma İmparatorluğu'nun, ikinci yüzyılda ordusunu güçlendirmek amacıyla Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Amerika'daki elitlere vatandaşlık vermesine benzeyen bir davranışla, Bush yönetimi de topraklarında yaşayan yirmi bin yabancıyı, Amerikan Silahlı Kuvvetleri'ne katmıştır.⁴⁸ Savaşta paralı asker kullanmak, uzun zamandan beri süregelen bir uygulamadır, ama bugünün neredeyse bütünleşmiş dünyası, bunu küresel bir olgu haline getirmiştir. Son yıllarda Pentagon müteahhitleri, Irak'taki Amerikan ordusuna hizmet etmek üzere yaklaşık 35.000 yabancıyı işe almıştır. Nepal'de ücra bir yerde yaşayan çiftçi aileler, küresel bir köyün ölümcül bir yer olabileceğini 2005'te anlamışlardır. Birkaç hafta öncesine kadar Irak'ın nerede olduğunu bile bilemeyen bazı aileler, çocuklarının Irak'taki asiller tarafından öldürüldüğü haberiyle uyanmışlardı. O inanılmaz derecede yoksul olan insanlar, aşçı ve mutfak yamağı olarak çalışmak üzere Orta Doğu'ya gitmek için işgücü tedarik şirketleri tarafından işe alınmışlardı.⁴⁹

DİL AĞI

İmparatorlukların zorlamasıyla insanların yer değiştirmesi yeni dillerin, yiyeceklerin, kıyafetlerin, geleneklerin ve kültürlerin oluşmasına neden olmuştu ve bu durum birbirine içsel olarak bağlanmış bir dünya oluşmasına neden olacaktı. Bu anlamda, imparatorluklardan kaynaklanan genetik yayılma, bugünün küreselleşmiş dünyasını yaratmak için takip eden asırlarda tekrar tekrar yazılacak olan tarih sayfalarının metinlerinin ilk satırları gibiydi.

İmparatorluklar geniş alanlarda ticareti destekleyerek yerel dilleri zenginleştirmişti. Örneğin Malayca (Malezya dili), Güneydoğu Asya adalarının geleneksel *lingua franca'sı*, yani ortak dilidir, ama zamanla, Arap ve Hintli önemli tacirlerin deyimleri ve kelime hazinesini kazanmıştır. Portekiz ve Hollanda sömürge yönetimi yeni kelimeler üretmişti ama aynı zamanda, bölgenin farklı kesimlerinde, İngilizceden bozma dil veya pazarda konuşulan Malay, tacirlerin deyimleri ve kelime hazinesiyle yeniden canlanmıştı. Aynı şekilde,

Doğu Afrika'da hem İslamiyet'in yayılması ve Avrupa'nın sömürge gücünün etkisiyle, benzer bir pazar dili, yani Swahili gelişmişti.⁵⁰

Tabii, hırslı hükümdarlar askerleriyle birlikte ilerlemeye başlamadan önce, Mezopotamya ve İndus Vadisi halkı mal değişimine başlamış, dillerinin birbirlerine ortak gelen unsurlarından yararlanmışlardı.⁵¹ Örneğin, Koine, Büyük İskender'in geride bıraktığı imparatorlukta elitler ve tacirler tarafından kullanılan ortak dil haline gelmişti.⁵² Latince Roma İmparatorluğu'nun resmi dili olduktan sonra bile, Yunanca ortak dil olmayı sürdürmüştü. Başlangıçta Aşağı Tiber Nehri Vadisi'nde küçük insan grupları tarafından konuşulan Latince, Roma'nın politik gücüyle ilerleyerek, İtalya'dan Batı ve Güney Avrupa'ya ve Akdeniz'in kuzey sahilleriyle Afrika'nın sahil bölgelerine yayılmıştı. Daha sonra, Roma İmparatorluğu altındaki topraklarda konuşulan Latince'den modern Roman dilleri türemiştir.⁵³

Ancak hiçbir dil Arapça kadar hızlı ve geniş bir alana yayılmamıştı. Hazret-i Muhammed ve halefleri İslamiyet'i Mezopotamya'ya, İran'a ve Kuzey Afrika'daki Magrib ülkelerine yaydıkça, Kuran'ın dili, mevcut dilleri – Kürtçe, Berberice, Aramca ve Kıptice – ezmişti.⁵⁴ Sekizinci yüzyıla gelindiğinde Arapça, resmi imparatorluk dili haline gelmişti. Michael Cook'un ifade ettiği gibi, "İslam dinini ve Arap dilini esas alan yeni bir elit kültür oluşmuştu; Arapça, klasik Çince ya da Latince gibi, bir uygarlığın klasik dili haline gelmişti ve eğitilmiş bir elitin okumak isteyebileceği her şey Arapça olarak bulunmaya başlamıştı."⁵⁵ Farislerin dili ve kültürü, Arapların bu fethinden ve İslam inancını kabul etmelerinden kurtulmuştu ama ikisi de derinden değişime uğramıştı. Farislerin Farsçası, Arap alfabesini kabul ederek ve Arapça kelime hazinesini yoğun bir şekilde alarak, en büyük ikinci edebi dil olmuş ve uzaklara, özellikle Hindistan'a ve çok daha sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nda yayılmıştı.⁵⁶ Türkler Araplar tarafından fethedilmediyse de, onuncu yüzyılda İslamiyet'i kabul etmeleri, önemli miktarda Arapça kelimenin girmesine neden olmuş ve Türkçe, Arap harfleriyle yazılır duruma gelmişti.⁵⁷ En önemlisi, Arapçanın fethedilen tüm halklar – İranlılar, Suriyeliler, Yunanlılar, Kıptılar, Berberiler, Yahudiler ve Hristiyanlar – tarafından benimsenmiş olması, eğitim, sanat, bilim, tarih ve teknoloji hazinelerinin bütün imparatorlukta bilim adamlarına açılmasını sağlamıştı. Böylece, şaşırtıcı bir İslam medeniyetinin temeli atılmış oluyordu. Aristo ve Platon dâhil olmak üzere, Yunan klasiklerinin Arapça çevirileri sayesinde, dünyanın entelektüel mirası korunmuş oluyordu.

Yazılı bir dilleri olmayan Moğolların fatihleri, imparatorluk deneyimleriyle değişmişlerdi. Dilbilimsel olumsuzluklarına rağmen Moğol İmparatorluğu başka dilleri yayıyordu. Bu kadar büyük bir imparatorluğa hükmetmek için Moğolların, yerel dilleri konuşan idarecilere ve memurlara ihtiyacı vardı. Jack Weatherford'un belirttiği gibi, "Moğol subayları, askerleri idam ettikten sonra, sivil halkı mesleklerine göre ayırmak üzere memurları gönderiyordu. Profesyonel insanlar, herhangi bir dilde okuyup yazabilen herkesi içeriyordu; memurlar, doktorlar, astronomi uzmanları, hâkimler, falcılar, mühendisler, öğretmenler, imamlar, hahamlar, ya da papazlar... Moğolların özellikle tacirlere, devciler ve birden fazla dil bilenlerin yanı sıra esnafa ihtiyacı vardı."⁵⁸

Avrupa imparatorlukları, Portekiz ve İspanyollardan başlayarak ve daha sonra Hollandalı, Fransız ve İngilizler, Roma İmparatorluğu'nun mirasını okyanus ötesinde de sürdürmüştü. Bugün, dünya nüfusunun neredeyse üçte biri, koloni yönetimiyle yayılan Avrupa dillerini konuşmaktadır. İngilizce, Mandarin Çincesi ve Urduçadan sonra dünyada en çok konuşulan üçüncü dildir. İngiltere'nin Hindistan Üst Kurulu üyesi Lord Macauley'in, 2 Şubat 1835'te Hindistan'da eğitim konusunda yazdığı ünlü tutanakta yazdığı gibi: "[İngilizce] büyük olasılıkla Doğu'daki denizlerde ticaret dili olacaktır. Biri Afrika'nın güneyinde, diğeri Avustralasya'da gelişmekte olan iki büyük Avrupalı toplumun dilidir... Şimdi, bizimle yönettiğimiz milyonlar arasında çevirmen olabilecek bir sınıf; kan ve renk olarak Hintli, ama zevk açısından, görüş açısından, ahlâki bakımdan ve entelektüel açıdan İngiliz olan bir sınıf oluşturmak için elimizden geleni yapmalıyız."⁵⁹

Bir ay sonra, 7 Mart 1835 tarihinde Genel Vali William Bentinck, Macauley'in görüşünü destekleyen bir emir yayınladı. İmparatorluğun kaynaklarını İngilizce öğretmeye ayırma konusundaki bu tarihi karar, dünyayı bütünleştirmede geniş kapsamlı sonuçlar yaratacağı ve yirmi birinci yüzyılın başında ülkenin dili, hizmet işlerinin dış kaynaklı olarak kullanılması ve yabancı yatırımlar için önemli bir cazibe kaynağı olmuştu.

Kolonilerdeki eğitim politikalarının farklı etkileri, Yeni Dünya'da da görülebilir. İngiltere'nin liberal eğitim politikası sayesinde, Amerika'nın bağımsızlık savaşı sırasında, iki buçuk milyon insan için dokuz üniversite vardı ve on üç kolonide, dünyaya çok ilgili elit entelektüeller — John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson gibi — bulunuyordu. Ama İspanyol kolonileri olan ve yetmiş milyonun üzerinde insanın yaşadığı Brezilya'da ve Karayipler'de yalnızca iki üniversite vardı — Mexico City ve Guadalajara'da — ve bunlar teoloji ile hukuka odaklanmıştı.

TANRININ ARACI OLAN İMPARATOR

Tanrıların imparatorluk yaratma konusunda verdikleri telkini daha önce görmüştük ama özellikle teolojik nedenlerle oluşturulmayan imparatorluklar yine de dinin yayılmasında önemli roller oynamıştı.

M.Ö. 3 yüzyılda, Hindistan'ın Mauryan imparatoru Asoka, tarihte imparatorluk yetkisini dini inancı yaymaya adanmış ilk hükümdar olmuştu. Asoka, üç asır önce ortaya çıkan Budizm'i kabul ettiğinde zaten, Kuzey Hindistan'ı kapsayan büyük bir imparatorluk kurmuştu. Asoka, Kalinga Savaşı'nı kazandıktan sonra bir keşiş onu şiddetin olmadığı ve şefkatin olduğu bir dini kabul etmeye ikna etmişti. İmparator kayalara, Budist ilkelerini belirten yazılar –genel ilan tahtalarına benzer– yazdırmakla kalmamış, Hint Yarımadası'nın her yerine ve ayrıca Sri Lanka'ya, Burma'ya, Helen ve Orta Asya krallıklarına misyonerler göndererek dini bir fetih kampanyası başlatmıştı.⁶⁰ Asoka'nın gücü ve etkisi sayesinde misyonerler, saraylara ve halka erişebilmiş ve birçok insana Budizm'i kabul ettirmişti. Bu tür misyonların en başarılılarından biri Asoka'nın oğlu Mahinda önderliğinde Sri Lanka'da yürütülmüştü.⁶¹ Din buradan daha sonra Güneydoğu Asya'ya yayılmıştı. Asoka'nın misyonerlik çalışmalarını başka hükümdarlar, özellikle de Kuşhan hükümdarı Kanışka (M.S. 2. yüzyıl) da yürütmüştü. Kanışka'nın çabaları sayesinde Afganistan, Bâhtar Toharistan, Doğu İran ve Orta Asya, hepsi Budist olmuştu ve dinin M.S. 1. yüzyılda Çin'e ulaşmasında yol oluşturmuştu.⁶²

Roma imparatoru Konstantin de Hristiyanlığın yayılmasında, Asoka'dan farklı olmayan bir şekilde, önemli rol oynamıştı. Konstantin, yıllarca Hristiyanlara eziyet ettikten sonra, 312 yılında İsa tarafından yayılan dine geçmiş ve dinin talihini dramatik bir şekilde değiştirmişti. Konstantin, pagan tapınaklarına harcanan engin devlet kaynaklarını Hristiyanlığa döndürmüş, “imparatorluk hizmetindeki neredeyse sınırsız kaynakların en çok tercih edilen kullanıcısı” haline getirmişti.⁶³ 325 yılında, o ve Papa, imparatorluğun her köşesinden yaklaşık üç yüz piskoposu topladı. Altın giysiler içinde altın bir tahtta oturan Konstantin, ilk Nicaea (İznik) Konseyi'ne başkanlık ederek, kilisenin imparatorluk açılışına damgasını vurmuştu.⁶⁴ Bir tarihçi Konstantin'in din değiştirmesini şöyle özetlemişti: “İnsanların görevlendirdiği ve üyelerin katkılarıyla mütevazı şekilde sürdürülen bir rahip, bir anda, imparatorluk hizmetinin parçası olarak, inanılmaz güç, konum ve servet kazandı.”⁶⁵

Roma'nın çöküşünden sonra kilisenin, Hristiyan olmayan topraklarda vaz vermek için keşişleri göndermek amacıyla, misyonerlik ruhunu yeniden

canlandırması gerekmişti. İlk başarı, on beşinci yüzyılın sonlarında, büyük Frank kralı Clovis, Hristiyanlığı kabul ettiğinde ve hemen yandaşlarından üç bin tanesini vaftiz ettiğinde kazanılmıştı. Hristiyanlaştırma misyonu, Clovis'in halefleri tarafından coşkuyla sürdürülmüştü, öyle ki, Charlemagne'a Papa tarafından 800 yılında Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giydirilmişti. Charlemagne hem unvanını, hem de görevini ciddiye almış ve fethettiği tüm toprakları hemen Hristiyanlığa döndürmeye çalışmıştı. Bir tarihçinin belirttiği gibi, "Her zaferi, topluca yapılan zorunlu bir vaftiz izliyordu ve isteksizlik gösteren binlerce esirin kafası kesilmişti."⁶⁶ Yaklaşık 730 yıl sonra, 1532 yılında İspanyol fatihler Güney Amerika'daki yerli insanları İsa aşkına zapt etmişti. Meşhur bir olayda Francisco Pizarro, Hristiyan onurunu kurtarmak amacıyla iki bin İnka'yı öldürmüş ve imparatorlarını esir almıştı.⁶⁷ Yerli insanların zorla dinlerinin değiştirilmesi devam etmiş ve yerlilere eziyet edilmesine karşı Papa'nın emrine rağmen, İspanyollar tapınaklarını yıkmaya ve onların yerine kilise inşa etmeye devam etmişti. Ekonomik ve askeri güçle desteklenen Portekizli ve Fransız koloni yöneticileri de, kendi bölgelerinde yerlileri dönüştürmeyi sürdürmüştü. Portekiz, Mozambik'ten Japonya'ya 1,2 milyon insanı Hristiyanlaştırdığını iddia ediyordu.⁶⁸

İngiliz ticaret imparatorluğu bile, Hristiyan bir ülke olarak dini görev üstlenmişti. Niall Ferguson'un belirttiği gibi, "İngilizlerin imparatorluk hevesi ancak Reform'dan sonra, Katolik İspanya'ya karşı yürütülen savaşın savunucuları, İspanyol ve Portekizlilerin "Papacı" imparatorluklarına eşdeğer bir Protestan imparatorluğu kurmanın İngiltere'nin dini görevi olduğunu savunmaya başladığı zaman daha belirgin bir hale gelmişti."⁶⁹ İngilizler Hristiyan misyonerleri Hindistan'daki hükümetin en üst kadrolarına, hatta ordunun her kademesine yerleştirmeye özen göstermişti. Londra'nın yardımıyla, misyonerler yarımadadaki tüm okulların yarısını işletir hale gelmişti.

Amerikalıların Asya'daki kısa ömürlü girişimleri de bölgede Hristiyanlığın gelişmesine yardımcı olmuştu. ABD'nin, mağlup İspanyollardan Filipinler'i alması, ülkeye verilen uygarlaştırma görevi ile haklı gösterilmişti. Başkan William McKinley'in Metodist din adamlarına anlattığı gibi: "Tüm Filipinlileri alıp eğitmekten, yükseltip ve uygarlaştırıp Hristiyanlaştırmaktan ve Tanrı'nın lütfuyla onları, İsa'nın uğruna öldüğü insanlar gibi, en iyi şekilde değerlendirmekten başka yapabileceğimiz hiçbir şey yoktu."⁷⁰

Birleşik Devletler, Filipinler'in fethinden 1917 yılına kadar, toprak satın alarak ve askeri olarak ele geçirerek, zorla pazar açarak (Tuğamiral Matthew Perry'nin 1850'lerde Japonya'ya yaptığı deniz seferinde olduğu gibi), deniz

üsleri kurarak ve Panama Kanalı'nı kazarak, Atlantik'i Pasifik'e bağlamıştı. Bunu din değiştirme, ticaret ve yatırım izlemişti.

Fransa imparatoru III. Napolyon, Vietnam'a bir keşif gücü göndermiş ve sonuçta, sözüm ona Vietnam'ın Katolik misyonerlere zulüm etmesine karşılık olarak, ülkeyi işgal etmişti.⁷¹ Bugün Katolikler Vietnam'da önemli bir azınlık oluşturmakta ve dış dünyayla önemli bir kurumsal bağlantı olarak hizmet vermektedir. Bugün dünya nüfusunun üçte biri Hristiyan'dır ve bu grup içindeki büyük Katolik çoğunluk, eski İspanyol, Portekiz ve Fransız kolonilerinde bulunmaktadır.

Ama tuhaf bir şekilde, Hristiyanlığı seçen insan kazanmak isteyen Avrupa sömürge imparatorluğu istemeden İslam *ümme*ti arasında da birlik duygusu oluşmasına katkıda bulunmuştu. Örneğin, 1869 yılında Süveyş kanalının açılması ve Hindistan ile Güneydoğu Asya'dan Avrupa ve Akdeniz'e düzenli gemiciliğin başlaması sonucunda, Mekke'ye hacca giden Müslüman hacıların sayısında önemli bir artış yaşanmıştı. Yirminci yüzyılın başlarında Hindistan'daki Müslümanlar arasında halifeliği geri getirmek için yaşanan kısa ömürlü hareket, Müslümanlar arasında oluşan bağın ne kadar geniş bir alana yayıldığını gösteriyordu. "Türkiye'den binlerce kilometre uzakta olmalarına rağmen, Türkiye'nin savaşına Hindistan'dan savaşmaya hazırlardı" diye gururla anlatıyordu bir Pakistanlı tarihçi.⁷²

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve İslamiyet'in Yurdu (Dar'ül İslam) halifeliğin erişim alanı ve daha sonra Savaş Yurdu'nda (Dar'ül Harb) Müslüman olmayan güçlerin yükselişi, birçok insanın aklından çıkmamıştır. Daha sonra ortaya çıkan birçok Müslüman devletin bugünkü zavallı durumu, Mısırlı Seyit Kutb'dan, Suudi Osama Bin Ladin'e kadar, nesiller boyunca İslami radikalleri, İslamiyet'i eski görkemine ve gücüne kavuşturma arayışına sürüklemiştir. İngiltere tabanlı bir İslami grup, halifeliğin yeniden oluşturulmasını desteklemektedir. İspanya'da trenleri havaya uçuran teröristler de aynı şekilde halifeliğin vatanının iadesini istemekte kararlıydı. Bin Ladin, dünyadaki tüm Müslümanlara "ümme"ye ya da üstün İslam ulusuna karşı halen devam eden Siyonist-Haçlı kampanyasına direnmelerini, zira tüm ümmeti, dinlerini ve varlıklarını tehdit ettiği" çağrısında bulunmaktadır.⁷³

YASA İMPARATORLUĞU

İmparatorluk iktidarları yeni topraklara, dil, din, gıda ve geleneklerinin yanı sıra, yasal sistemlerini de getirmişti. Mevzuat geliştirme ve sonra devletin zor-

layıcı gücünü kullanarak yasaları uygulama, ilk olarak Roma İmparatorluğu tarafından sistemleştirilmişti. Romalı hâkimler, geçmişteki yasaları ve büyük Romalı hâkimlerin görüşlerini içeren iki referans çalışması derlemişti. Bu kanunnameler aynı zamanda, yasanın temel çerçevesini ve imparator Jüstin-yen'in kendi yeni yasalarından oluşan koleksiyonu içeriyordu.

Roma kanunları hukuku, beşinci yüzyılın sonunda Roma tahtına çıkan Germen kabilesi tarafından değiştirilerek, sonunda tüm Avrupa'da kabul edilmiş ve hem Romalılara, hem de yabancılara uygulanan Uluslar Kanunu adlı bir yasal kategoriyle genişletilmişti. Anthony Pagden'e göre:

Bu kavram, daha sonra gelişen Avrupa yasal düşüncesi üzerinde uzun ve güçlü bir etki yaratacaktı. Avrupalı güçler dışarıya, dünyanın, Romalıların hayal bile etmediği başka alanlarına uzandıkça, şimdi "genel uluslararası yasa" denilen olgunun temelini oluşturmakta ve uygulamada tutarlı bir şekilde olmasa da, teoride "uluslararası toplumun" tüm faaliyetlerini hâlâ yönetmektedir... Fetheden kişinin sahip olma hakkı sadece savaştaki başarısına bağlıydı. Ancak Romalılar, "adil" ve "adil olmayan" savaşlar arasında, modern anlaşmazlıkların çoğunda hâlâ geçerli olan, karmaşık bir fark yaratmışlardır.⁷⁴

Gelişmekte olan İngiliz İmparatorluğu kendisini, "Dünya Devleti, evrensel doğa yasası, insanlığın kardeşliği ve eşitliği düşüncesi" üzerine kurulan Roma İmparatorluğu'nun üstün kavramlarının geri dönüşü olarak sunmuştu.⁷⁵ İngilizlerin geleneksel hukuku ve Fransızların Napolyon kanunları, Afrika'daki ve Asya'daki sömürgelere yayılmış, o zamandan bu yana özgürlüklerini kazanan ülkelerin hukuk sistemlerinin temelini oluşturmuştur.

İslam halifeliğinin yasaları ve İslamiyet'in yayılması da, şimdi dünyada resmi veya gayri resmi olarak yaklaşık iki milyar insanın hayatını düzenleyen ve Kuran'ı esas alan şeriatın ve hadislerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Avrupa kökenli ulusal ve laik medeni kanunu önerenlerle, şeriatı destekleyenler arasındaki mücadele, küresel kavgaların en önemli konularından biri olarak ortaya çıkmıştır. Başlangıçta benzer yasalarla büyük kitleleri bir araya getiren imparatorluk mirasının şimdi nüfusları böldüğü ve toplumları birbirine düşürdüğü düşünülmektedir. Nijerya hükümetinin 2004 yılında Müslüman bir kadını, zina suçu nedeniyle şeriat yasaları uyarınca idam etme tehdidi, uluslararası kınamaya neden olmuş, ülkenin yalnız bırakılmasına yol açmış ve yetkilileri kararlarını değiştirmeye zorlamıştır. Ama birçok Afrika ve

Asya ülkesindeki, geleneksel İngiliz kanunlarının yerine şeriat yasasının getirilmesi talepleri, politik gerilimi artırmayı sürdürmektedir.

Dış politika ve bunun yanı sıra, o günün birbirine bağlı dünyasında hayatı ve işleyişi destekleyen hukuki altyapı, imparatorlukları yeni ulaşım yolları geliştirmeye yönlendirmiştir. Roma İmparatorluğu yollar yaparak ve Atlantik Okyanusu'ndan Arabistan'a kadar korsansız ulaşım sistemi oluşturarak ticarete ve haberleşmeye büyük bir canlılık getirmiştir. Romalıların Mısır'ı ilhak etmesi ve daha sonra Kızıldeniz korsanlarına karşı yürütülen kampanya, Hindistan'la Güneydoğu Asya arasındaki okyanus bağlantısını yeniden canlandırmıştı. Ticaret çoğu zaman yabancı başkentlere yapılan diplomatik yolculuklarla başlıyordu. M.Ö. 25 yılında Hintli bir kral Roma'ya bir heyet göndermişti. Bu heyet, bugünkü Surat yakınlarında eski bir liman olan Barygaza'dan gemiye binmiş, sonra muhtemelen Mezopotamya'yı aşmak için kervanları kullanmıştı. Bu yolculuk dört yıl sürmüştü. Kralın hediyeleri arasında erkeklerden ve hayvanlardan oluşan tuhaf bir karışım vardı: Kaplanlar, sülünler, yılanlar, kaplumbağalar, bir keşiş ve ayak parmaklarıyla ok atabilen çolak bir çocuk.⁷⁶

Sonradan peygamber olan eski bir baharat tüccarı tarafından kurulan İslam İmparatorluğu, başından beri ticaretin öneminin farkında olan bir yapıdaydı. "Araplar, Mısırlılar ve Perslilerin İslam hükümleri ve ideolojisi altında yeni birleşmesiyle, İran Körfezi ve Kızıldeniz rakip yollar olmaktan çıkmış, İskender döneminde olduğu gibi, aynı denizin iki kolu haline gelmişti."⁷⁷ Aslında, İslam imparatorluğunun batıdaki birliği ile ticaret dostu Tang hanedanının (618-907) Çin'deki birliği, kıtalararası ticareti teşvik eden bir konjonktür yaratmıştı. Halifeliğin Şam'dan Bağdat'a alınması ağırlık merkezini doğuya kaydırды. Peter Mansfield'in belirttiği gibi, "Bağdat, nüfusun çoğu kesiminin etkin bir şekilde ticari faaliyetle uğraşma fırsatını bulduğu, çok geniş ve artan zenginlikte bir serbest ticaret alanı olmuştu. Arap gemileri Çin'e, Sumatra'ya, Hindistan'a ve Madagaskar'a kadar Afrika'nın doğu kıyısı boyunca güneye doğru gidiyordu."⁷⁸

Avrupa ve Akdeniz'in Çin'le ticareti Moğol İmparatorluğu döneminde zirveye ulaşmıştı. "Moğollar tarafından on üçüncü yüzyılda Avrasya topraklarının birleştirilmesi", diye yazıyor Janet Ebu-Lughod, "Avrupa ve Çin uç noktalarını bin yıldır ilk kez doğrudan temas haline sokmuş ve Çin'le Karadeniz arasındaki kuzey yolunun açılmasını sağlamıştı."⁷⁹ Yollardaki güvensizlik, Orta Asya'nın yaşanması en zor topraklarında su ve barınak bulma belirsizliği ile birleşince, İpek Yolu ticaretini sınırlamıştı. Sadece yün ve et üre-

ten, onun dışında yabancı ülkelerden gelen mallara güvenen Moğollar, barınaklar ve kuyular kurup işletmekten, nakliye hayvanı sağlayan istasyonlar oluşturmaya kadar, mümkün olan her şekilde ticareti teşvik ediyordu. Moğollar *gerege* veya *paiza*, yani –birleşik pasaport ve kredi kartı denilebilecek – altın veya gümüş tabletler bile çıkarmıştı. Bunlar, kullananlara Moğol İmparatorluğu içinde koruma, kalma ve yerel vergi ya da harçlardan muafiyet güvencesiyle yolculuk etme imkânı sağlıyordu.⁸⁰

MOĞOLLARIN PANTOLON VE YAY TELİ HEDİYESİ

Moğol ordusunun, Çin'in Avrupa'yla ticari bağlantılarını yoğunlaştıran ve toprağı Rönesans'ın filizlenmesine hazırlayan ticaretin büyük şampiyonu olması ironiktir. Moğol birliği masum hayatlarda korkunç bir bedele mal olmuştu, ama dünyanın birbirine daha da bağlanmasına katkıda bulunmuştu. O dönemde yaşayanlar yalnızca perişanlık, talihsizlik ve korku yaşıdıysa da, Moğollar konusunda bir Fransız tarihçi, "daha sonraki nesillerin, dünya çapındaki bu imparatorluğun sağladığı avantajlardan yararlandığını" yazmıştır. "Büyük ulusal kültürler arasındaki bereketli temasların meyvelerini onlar topladı ve bu, sonraki birkaç asırda Avrupa'da yaşanan kapsamlı değişimlerin ve beklenmeyen canlanmanın belki de en başarılı aracıydı."⁸¹ Moğol tacirleri, Çin porselenini İran'a tanıtmış, buradan da Çin'e kobalt ithal etmişti ve böylece Çin fırınlarının ünlü mavi-beyaz porselenlerini geliştirmelerini sağlamıştı. Hatta Çinliler kobalttan elde edilen maviye *Huihuiqing* yani Muhammed mavisi demeye başlamıştı. Telli çalgıları çalmak için at kılından yapılmış step yaylarından, pantolonlara ve yeni gıdalara kadar, Moğolların Avrupa'yla irtibatının etkisi, yaşamın her yönünde hissediliyordu. Hatta, Avrupalılar Moğolca "Hurray!" (yaşasın) ifadesini cesaret ve teşvik nidası olarak almıştı.⁸²

Moğol İmparatorluğu dağıldıktan ve Osmanlı İmparatorluğu Hint Okyanusu ticaretinin kontrolünü ele geçirdikten sonra, Atlantik'te gemicilik Avrupalılar için zorunlu hale gelmişti. Daha önce belirttiğimiz gibi, Portekizli Deniz Subayı Henry, yeni gemi ve okyanus yollarının geliştirilmesine öncülük etmişti. Sagres'daki merkezinden, güvenli uzun mesafeli yolculuklara imkân verecek teknolojinin geliştirilmesi konusundaki detaylı çabalara başkanlık etmişti. Hafif, ama sağlam, dört direkli gemiler tasarlamıştı ve ekibi, 1498 yılında Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu dolaşmasına ve Hindistan'a ulaşmasına imkân veren, böylelikle Asya'da Avrupalı imparatorlukların çağını başlatan denizcilik çizelgeleri ve haritaları geliştirmişti.

İmparatorluk kurmak sadece başkalarını fethedecek askeri güç değil, mesafeleri fethedecek imkân da gerektiriyordu. Romalıların yaptığı yollar, Moğolların at ve deve yolculukları için geliştirdikleri rotalar ve İnkaların nüfusu ve kaynakları kontrol etmek üzere yaptığı patikalar, hem gelecekteki işgallerin, hem de küresel ticaretin temelini atmıştı.

Kolomb'un kullandığı üç geminin ikisi karavela, yani hafif gemilerdi ve bunların benzerleri Prens Henry'nin Sagres'daki okyanus araştırma istasyonunda tasarlanmıştı. Teknoloji yayıldı ve 1514 yılında İngiltere kralı VIII. Henry için yapılan bir gemi, gemilerin iki yanında birer sıra top taşımasına imkân veren bir tasarıma öncülük etti. Korsanlığın olağan olduğu bir dönemde iki yanı silahlı bir gemi, İngilizlere üstünlük kazandırmıştı.⁸³

Sanayi devrimiyle ve buhar gücünün gelişmesiyle, okyanus gemileri ve demiryolu trenleri, savaş için ve barış zamanında ticari amaçlarla harekete geçirilmişti. İngilizlerin 1853 yılında Hindistan'da kurdukları ilk demiryolu Bombay'ı, 21 mil uzaklıktaki bir banliyöye bağlıyordu. Hint demiryolları sonunda, yirmi dört bin millik yoğun bir ağa dönüşerek, tarım ve mineral kaynaklarının limanlara getirilmesini ve İngiliz imalatı ürünlerin daha fazla bir şekilde yarımadaya erişmesini sağladı.⁸⁴

İmparatorluklar ticari faaliyetleri sürdürmek için ticaret yolları geliştirmekle ve güvenilir ulaşım oluşturulmasına yardım etmekle kalmamış, aynı zamanda işlemlerin yapılması için gerekli katkı maddesini —yani, uzaktaki ülkelerin ve insanların kabul edeceği ve saygı duyacağı paraları— de sağlamıştı. Büyük İskender bu eğilimi, uluslararası metal paralar çıkararak başlattı. Mısır'daki Fenikeliler bir başka para birimi çıkardı, böylece M.Ö. üçüncü yüzyıla gelindiğinde dünya iki temel para birimi ortamına bölünmüştü.⁸⁵ Roma ve Bizans'ın altın ve gümüş paraları uluslararası ticarete yasal para birimi olmayı uzun zaman sürdürdü, ta ki Floransa, Venedik ve Cenova gibi İtalyan şehir devletleri kendi paralarını çıkarıncaya kadar. Osmanlı İmparatorluğu tarafından basılan paralar, Doğu Akdeniz ülkelerinde egemen oldu, ama İtalyan şehir devletleri tarafından çıkarılan paralardan daha az etkiyle.

On altıncı yüzyılın başında, Güney Amerika'daki Portekiz ve İspanyol imparatorlukları piyasaya çok büyük miktarlarda gümüş külçeler pompalamaya başlayınca, küresel ticaret örneği görülmemiş boyutlara ulaştı. On yedinci yüzyılın ilk yarısında İspanyol paraları, Güneydoğu Asya'daki etkin uluslararası para haline gelmiş, Filipinli bir memurun "Peru'dan bu ülkeye taşınan gümüş külçelerle Çin kralı bir saray yaptırabilir" yorumunu yapmasına neden olmuştu.⁸⁶

İspanyollar ayrıca, ödenmesi gereken miktarların hemen karşılanması için değerli metallerin yerine, kâğıt borç senetlerini de geliştirmişti. Örneğin, İspanyol hükümeti, artan askeri girişimlerini finanse etmekte zorlanıyordu. Askerlerine, finans kaynaklarına ve tedarikçilerine ödeme yapabilmek için İspanyollar “kredi poliçeleri”, yani imparatorluğun tekerlerinin dönmeye devam etmesini sağlayan kâğıt parçaları çıkardılar. Ticaret geliştikçe, İspanyol, İngiliz ve Hollanda imparatorlukları, dünya mallarının geniş birer ticaret merkezi oldu.⁸⁷

ÇİN BARUTU PERS MÜHENDİSLİĞİ

Sadece başka insanları fethetmek ve geniş mekânları kontrol etmek amacıyla seyahat etme gereği nedeniyle imparatorluklar çoğu zaman teknoloji ve bunun yayılması konusunda iletim hatları olarak ortaya çıkmıştı. Bir grup silahlı, göçebe çobanın lideri olan Cengiz Han, bütün imparatorlardan daha çok, başkalarından teknoloji almak ihtiyacıydı. Çinlilerin barut kullandıkları savaş teknolojisini –enerjinin saklanması, nakledilmesi ve uygulanması konusundaki en eski teknolojilerden birisi– öğrenen ilk mühendisini diğer göçebe kabileler arasında görevlendirmişti.⁸⁸ Cengiz bu adamları beraberinde batıya götürdüğünde, Çin ve İran’ın mühendislik ve teknolojisini karşılıklı olarak teşvik etmiş ve bunun sonucunda neredeyse hemen top geliştirilmişti.⁸⁹ Çinlilerin demir tasfiye teknolojisi ve barut, Pers ve Arapların mühendislik becerileriyle birleşince Moğollara, güçlü Song hanedanını yenecek sofistike silahları sağlamıştı. Bir teknoloji tarihçisi olan Arnold Pacey, Moğollar tarafından kullanılan mancınının aslında Arap tasarımı olduğunu ve Moğolların Çin barutu kullanarak mermileri çok daha uzağa gönderebildiklerini söylemektedir.⁹⁰ On üçüncü yüzyıldaki zaferin üzerinden fazla zaman geçmeden, aynı teknoloji Avrupa’nın savaş yöntemlerinde devrim yaratmıştı. Alfred W. Crosby’nin yazdığına göre, “Avrupa baruta, sevgilinin çiçek buketine sarıldığı gibi sarılmıştı.”⁹¹ Ateşli silahlar, İngiltere’nin Normandiya’yı fethinde ve İspanyolların Moor’lara* karşı Katolik zaferinde yardımcı olmuştu.⁹² Sonunda gemi güvertesindeki toplar Avrupalılara, Asya ve Yeni Dünya’daki egemenliklerini genişletme konusunda karar verme imkânı sağlamıştı.

Tanklarla uçakların atların yerini aldığı yirminci yüzyılda bile, İngiltere ve Almanya’daki askeri planlamacılar, Moğol stratejisini incelemeye devam et-

* Fashılar: İspanya’da yaşayan Araplara İspanyolların verdiği ad.

mişti. II. Dünya Savaşı sırasında, mekanize muharebenin önde gelen iki örneği Mareşal Erwin Rommel ve General George S. Patton, Moğol taktiklerinin hevesli öğrencileriydi.⁹³

İmparatorlukların yasa çıkarıp yürürlüğe koymasına imkân veren bürokratik-askeri güç, onlara aynı zamanda yeni ürünleri ve hayvanları tanıtmayı sağlıyordu. İnsanlar uzun zamandan beri hayvan ve tahıl toplamış ve ticaretini yapmıştı, ancak bu ticaret küçük çapta olmuş, yerel tarımın ya da hayvancılığın gelişiminde sınırlı etkiler yaratmıştı. Ama imparatorluk fetihleri ve idari gücün genişlemesi, Crosby'nin "ekolojik emperyalizm" olarak adlandırdığı biyolojik birleşmeye yol açmıştır. İmparatorluğun genişlemesi, biyolojik bilginin ufkunu genişletmişti. M.Ö. 327 yılında Hindistan'ı işgal ettiğinde Büyük İskender'e eşlik eden Yunanlı tarihçi Aristobolus, Batı'da pirinci öğrenen ilk kişi olabilir: "Tuhaf bir bitki, suda duruyor ve yataklara ekiliyor... çok dalı var ve çok ürün veriyor."⁹⁴ Bu erken buluşa rağmen pirinç, Rönesans dönemine kadar Avrupa'da sofralara ulaşmamıştı.⁹⁵

Song imparatoru Zhenzong (998-1022) kuraklığa dayanıklı ve çabuk gelişen pirinci Champa'dan, yani bugünkü Vietnam'dan öğrenmiş ve Çin'e tohum getirmek üzere elçiler göndermişti. Bu pirinç çeşidi, gıda tedarikinde önemli bir etki yaratmış, çarpıcı bir nüfus patlamasına neden olmuştu. Tarihçi Jerry Bentley, Çin'in nüfusunun iki asırda neredeyse iki katına çıktığına, 1000 yılında 60 milyonken, bir asır sonra 100 milyona ve 1200 yılına gelindiğinde 115 milyona ulaştığına dikkat çekmektedir.⁹⁶

İslam imparatorluğu da tarımsal ürünlerini dünyaya yaymıştır. Arap imparatorluğunun doğu eyaletleri bitkilerin, ilaçların ve farmakolojik bilgilerin Akdeniz'in batısına girdiği kapı haline gelmişti. Tarihçi Andrew Watson'un gösterdiği gibi, İslam hükümdarlarının hamiliğinde çok çeşitli önemli tahıl —pamuk ve şeker kamışı, ayrıca pirinç, buğday, süpürge darısı, narenciye, hindistan cevizi, muz, enginar, ispanak ve patlıcan— imparatorluğun Hindistan'daki doğu kenarından ta Fas ve İspanya'ya iletiliyordu. Watson'un ifade ettiği gibi, "Bu doğu-batı yolundan sadece yeni tahılların çoğu, tarım devriminin temel bileşenleri olan çiftçilik uygulamaları ve sulama teknolojisi değil, klasik İslamiyet dünyasını şekillendirecek birçok şey de geçmişti: Yüksek eğitim, sanayi teknolojisi, kıyafet modası, sanat biçimleri, mimarlık, müzik, dans, yemek sanatı, görgü kuralları, oyunlar ve benzeri şeyler. Bu kadar yayılmanın sonucunda, bir anda, bu engin dünyada fetihlerle başlayan bütünlük kuvvetlenmiş ve içindekiler hem atalarından, hem de komşularından ayrılmıştı."⁹⁷

Moğol hükümdarlar kendilerinin yetiştirmedeği, ama imparatorlukları içinde yetiştirebilecek pamuk gibi ürünlerle ilgileniyordu. Çin, pamukla onuncu yüzyılda tanışmıştı ama, pamuk Moğollar tarafından yaygınlaştırılmıştı. Moğol imparatoru 1289 yılında bir Pamuk Tanıtım Bürosu kurmuş ve yeni fethedilen Çin eyaletlerine temsilciler göndermişti.⁹⁸ Moğol İmparatorluğu ayrıca, Hint, Çin ve Pers ilaçlarını karşılaştırma imkânı sağlayan kanallar oluşturmuş, her birinin diğerlerini zenginleştirmesini sağlamıştı. Moğollar, sadece şifalı bitkileri nakletmenin yeterli olmadığını; otların yanında detaylı kullanma talimatlarının olması gerektiğini anlamıştı. Moğol sarayı hastaneleri işletmek üzere Çin'e Persli, Hintli ve Arap doktorlar getirtmişti ve Kubilay Han, Hristiyan bir bilim adamının yönetiminde Batı tıbbını incelemek üzere bir grup oluşturmuştu.⁹⁹

KORELİLER KİMCHİ'LERİNE KAVUŞUYOR

İmparatorlukların yabancı topraklara yaptığı girişimlerden bazıları istemeden yeni ürün ya da baharatların tanıtılmasına neden olmuştu ve bunların arasında Asya'nın zevki için, belki de en önemlisi Yeni Dünya'dan gelen ve Kolomb tarafından bulunan kırmızı biberdi. Bu mayhoş bitkiye Aztek dilinde verilen isim olan chile, tanınmış karabiber tanesinin kuzeni olduğuna inanıldığından birleştirilerek "chile pepper" adı verilmişti. Asyalılar, kendi bölgesel yemek kültürlerini tanımlayan acı biberin, yalnızca 450 yıl önce, Avrupalı maceraperestler ve tacirler sayesinde geldiğini; Kolomb olmasaydı, acı köri olmayacağını duyunca şaşırılmaktadır. Korelilerin durumunda ise, bu sürpriz daha da beter olabilir. Gururlu ve milliyetçi olan bazı modern Koreliler, acılı kimchi'lerini – sarımsak ve kırmızı biberle turşu yapılmış lahana – Kore'yi on altıncı yüzyılın sonunda işgal eden, nefret ettikleri Japon samuray Toyotomi Hideyoshi'ye borçlu olduklarını kabullenmekte zorlanabilir. Aslında Japonya'ya Yeni Dünya'daki Portekizli tacirler tarafından getirilen kırmızı biber, tohumlarını kumanyalarıyla taşıyan Japon askerler tarafından Kore'de bırakılmıştı. Bu kırmızı biber gelinceye kadar kimchi sadece sarımsak ve lahanadan yapılıyordu. Güney Kore'de 1997'deki ekonomik krizle oluşan küreselleşme karşıtı hareketi gözlemleyen bir yazar şu yorumu yapmıştı: "Küreselleşmenin sefaletle bağdaştırılması Kore'nin yemek tarihinde son kez olmayacak, zira Japonlar 16. yüzyıl saldırılarının sonunda, geride sadece kırmızı biberi değil, yaygın yıkımı da bıraktı."¹⁰⁰

Hindistan'ın Mughal imparatoru Cihangir, Portekiz kalyonlarının Yeni Dünya'dan Goa'ya getirdiği bitki ve hayvanları merak ediyordu ve daha başka yenilikleri kaçırmamak için iki haftada bir Goa'ya bir temsilci gönderiyordu. Böylece, Delhi'deki bir saray ressamı tarafından ölümsüzleştirildiği gibi, bir Portekiz gemisinden ananas satın alınmıştı ve daha sonra imparatorun gururla belirteceği gibi, Agra'daki saray bahçesinde binlerce "Avrupa limanı meyvesi" yetişmişti.¹⁰¹

Portekizlilerin denizlerdeki hâkimiyeti, kıtaları birbirine bağlarken, Portekiz gemilerini, bitki ve sebzeleri bir iklim ve topraktan diğerine taşıyan temel nakliyeciler haline getirmişti. Baharatların getirdiği büyük fiyatlar, Portekizlilerin kendi kontrolleri altındaki topraklarda baharat yetiştirmeleri için önemli bir teşvik unsuruydu. Efsaneye göre, 1498 yılında Vasco da Gama yeniden ekmek için biber stoku istediğinde Malabar hükümdarı Zamorin sakin bir tonla şu yanıtı vermişti: "Biberlerinizi alabilirsiniz, ama yağmurlarımızı asla alamayacaksınız." Ancak, Brezilya'nın ele geçirilmesiyle Portekizliler bu işi başarmak için yeterli güneş ve yağmura sahip olmuştı ve artık biber bitkisi nakletmek için izin istemelerine gerek kalmamıştı.¹⁰²

Britanya İmparatorluğu dünyaya bir Amazon bitkisi tanıtmış ve dünyanın endüstri tarihini değiştirmişti. Amerikan yerlileri buna, Fransızca ile aynı kelimeyi kullanarak, *caoutchouc* (kauçuk) diyordu ve su geçirmeyen çizme ile zıplayan top yapımında kullanıyorlardı. 1755 yılında Portekiz kralı I. Joseph birkaç çift kraliyet çizmesini lateksle (ham kauçuk) – yerlilerin ağaçlardan çıkardığı beyaz salgı – kaplanmak üzere Brezilya'ya gönderdi.¹⁰³ Lateks deneylerde kullanılmak üzere Avrupa'ya getirildi ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında, plastik yağmurluklar doğdu: Bunlara, kauçuktan su geçirmeyen kumaş yapmayı başaran İskoç bilim adamı Charles Mackintosh'un anısına Mackintosh adı verildi. Kauçuk kısa sürede, araba devriminin temelini oluşturacak madde olacaktı. Kauçuk talebi tavana vurunca İngiliz İmparatorluğu devreye girdi. 1876 yılında, hükümetin ve Brezilya'da yaşayan İngiliz vatandaşlarının talebi üzerine Henry Alexander Wickham, yetmiş bin kauçuk tohumu kaçırdı. Londra, Kew'daki Kraliyet Botanik bahçesinde bulunan Botanikçiler başarıyla fideleri yetiştirip, buradan İngilizlerin tropik sömürgeleri Seylan ve Malezya'ya gönderdiler. Henry Ford'un, Model-T arabasının montaj hattı turunu tamamlarken, Malezya'da "beyaz altın"a hücum sürüyor, büyük alanlar kauçuk ekimine ayrılıyordu. 1924 yılına gelindiğinde, on milyonuncu Ford yola çıkarken, o zamanki adıyla Malaya her yıl 200.000 tondan fazla kauçuk

ihraç ediyordu ve dünya üretiminin yarısından fazlasını karşılıyordu. Bu süreçte yaklaşık 1,2 milyon sözleşmeli Hintli işçi ülkeye getirildi ve Malaya'nın demografisi ilelebet değişti. Bugün, ülke nüfusunun yüzde 10'u Hint kökenlidir ve bunların birçoğu, ilk kauçuk işçilerinin torunlarıdır.¹⁰⁴

İspanyolların teşvikiyle Filipinler, on dokuzuncu yüzyılın sonunda dünyanın en önemli hindistan cevizi üreticisi haline getirilmişti. Filipinler hindistan cevizi çiftlikleri, Amerikan şirketi Proctor and Gamble, bir dizi tipi ve kuraklıktan kaynaklanan sığır yağı ve donyağı sıkıntısıyla, yerine bir şey koyabilmek için yeni Amerikan sömürgesine dönünce bir canlılık daha yaşadı. 1930 yılına gelindiğinde, ülkenin ekilebilir topraklarının yüzde 13'ü, artan hindistan cevizi yağı talebini karşılamak üzere, hindistan cevizi tarlasına dönüştürülmüştü. Sonunda, daha ucuz olan soya fasulyesi ve pamukyağı, yağ kaynağı olarak hindistan cevizinin yerini aldı ve dünya çağındaki hindistan cevizi yağı talebi azalarak Filipinli köylüleri yoksulluk içinde bıraktı.¹⁰⁵

NUH'UN GERÇEK GEMİSİ

İspanyol sömürgeciler, geride bıraktıkları evlerini yeniden yaratma umuduydu, evcilleştirdikleri hayvanları beraberlerinde Amerika kıtasının tamamına götürmüşlerdi. Atlar, köpekler, koyunlar, domuzlar, keçiler, sığırlar ve tavuklar, Yeni Dünya için yeni olan şeylerdi ama hızla uyum sağlamışlardı. Henry Kamen'in belirttiği gibi, "Bazı gemiler Atlantik'i Nuh'un gerçek gemileri gibi geçmiştir."¹⁰⁶ Amerikalı Kızılderililer atları, sanki birbirleri için yaratılmışlarcasına benimsemişti. Kuzey Amerika'daki düzlüklerde yaşayan Kızılderililerin kültürü atlarla değişmişti ve Güney Amerika, Arjantin —sığır ve koyunlar için çok geniş otlaklarla— dünyanın en büyük sığır ve yün tedarikçisi olarak ortaya çıkmıştı.

Kaptan James Cook, 1768 yılında Pasifik'teki ilk yolculuğuna çıktığında belirgin ama gizli görevi, yerlilerle diplomatik ve ticari ilişkiler kurmak ve biyolojik değişim olanaklarını araştırmaktı: "Eve, toplayabildiği ölçüde, o yerlere özgü ağaç, funda, bitki, meyve ve tahıl tohumlarından örnekler getirecekti."¹⁰⁷ Bu iş için sağ kolu, Kew'daki Kraliyet Botanik Bahçeleri'nin onursal direktörü Joseph Banks'di. Bir bilim adamının yazdığı gibi, Banks "'bitki transferi' oluşumunun en önemli temsilcisiydi."¹⁰⁸

İmparatorluklar, insanların dünya hakkındaki bilgilerinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştı. İslam halifeliğinin bilgi toplama, koruma ve yayma konusunda oynadığı rolü küçümsemek mümkün değil. Bağdat'taki ilk

Abbasi halifelerinin sarayında, dünyanın her yerinden elyazmaları toplanıyor ve bilim adamları davet ediliyordu. Yunanca, Farsça, Sanskritçe ve diğer dillerdeki kitaplar tercüme ediliyordu ve orijinallerinin birçoğu kaybolduğundan, Bağdat'ta yapılan Arapça tercümelemler çoğu zaman günümüze gelen tek kopyalar oluyordu. İspanya'nın Emevi hükümdarları düzenli olarak Bağdat'a, Şam'a ve Kahire'ye bilim adamlarını çekmek ve nadir kitap almak üzere temsilciler gönderiyordu.¹⁰⁹ Müslüman İspanya'nın zengin kütüphaneleri olmadan, Avrupa'daki Rönesans gerçekleşemezdi.

Bilgi toplanması, Avrupa'nın sömürgelerindeki kârlı bitki ve kaynak arayışıyla birbirine bağlı bir şekilde devam ediyordu. Portekiz, İspanya, Hollanda ve İngiliz imparatorluklarınca geliştirilen kıtalar arasında bitki ve hayvan değişimini, Avrupa başkentlerinde, uzmanlıkları keşif ve coğrafyadan, botanik ve tarihe kadar uzanan çeşitli derneklerin kurulması izlemişti. Bu kuruluşlar, sömürgesel genişleme için –“uygarlaştırma misyonu” için– gerekçe oluşturuyor ve bilgi aracılığıyla bağlantı ağını yoğunlaştırıyordu. Geçmişin maceraperestleri, koloni iktidarlarının emrindeki kâşiflere ve araştırmacılara dönüşmüştü. Hiçbir birey yaşamın bağlantılılığını ve birbirine bağımlılığını oluşturmak için İngiliz doğa bilimci Charles Darwin'den daha fazlasını yapmamıştır. 1831-1836 yılları arasında İngiliz heyetinin üyesi olarak, HMS Beagle gemisiyle dünyanın etrafını dolaşırken yaptığı yolculuk onu Pasifik Okyanusu'ndaki Galapagos Adası'na getirmişti. Orada ve birçok uçra yerde yaptığı araştırmalar ve gözlemler Darwin'i evrim teorisine götürmüş, yeni ufuklar açan çalışması *On the Origin of Species by Means of Natural Selection (Doğal Seçim Yoluyla Türlerin Kökeni Üzerine-1859)*'ı oluşturmasına neden olmuştur.

KRALİÇE VICTORIA'NIN KÜRESEL KABLOSU

Başka insanları hükmü altına amacıyla askerleri evlerinden uzak yerlere atlarla, develerle ve fillerle göndermek, hem masraflıydı, hem de zordu. Ama imparatorluk hükümdarları uzun vadede daha ciddi sorunları olduğunu fark etmişlerdi: Tarihçi Fernand Braudel'in deyimiyle, “bir numaralı düşman, mekân”dı. Uzak mesafelerdeki insanları yönetmek ve kontrolü sağlamak organize bir bilgi ağı gerektiriyordu. Bilginin kil tabletler, papirüs, parşömen üzerine ve başka farklı ortamlarda kaydedilmesi ve ulaklarla gönderilmesi gerekiyordu. Roma İmparatorluğu, detaylı yol ağıyla ve at arabalarıyla, ilk bilgi ağını geliştirmişti. Roma işgali altında, sığır zengini Anadolu şehri Ber-

gama, parşömen yapımı geleneğiyle, dünyaya mükemmel parşömen (bu kelime Pergamum adının kabalaştırılmış halidir) sağlayan bir tedarikçi olmuştu.¹¹⁰ Hayvan derisinden yapılan parşömen; Avrupalılar, Araplar aracılığıyla Çinlilerden kâğıt yapma teknolojisini öğreninceye kadar, Avrupa'nın temel bilgi saklama ve iletme aracı olarak kalmıştı.

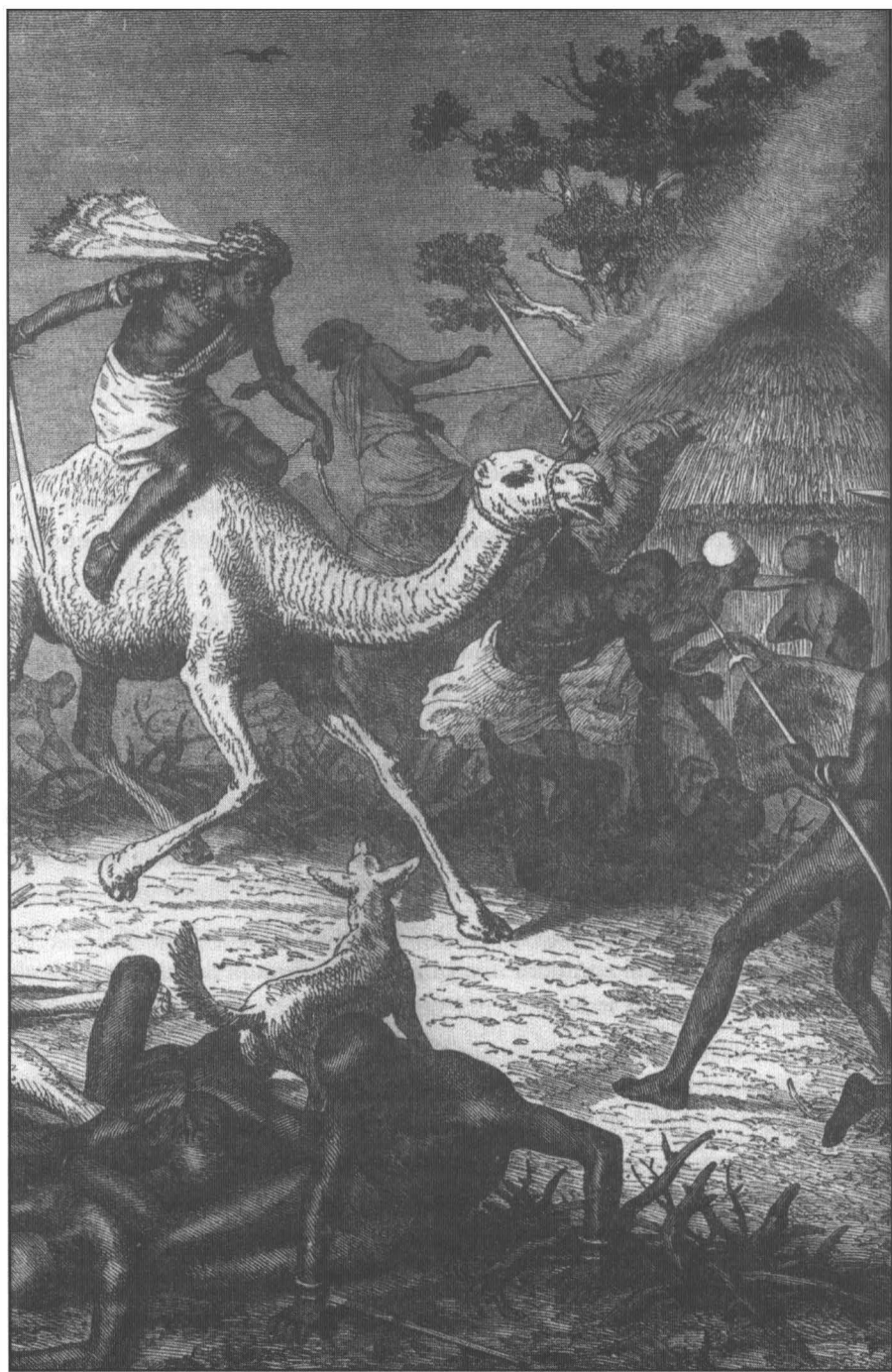
Parşömen ya da kâğıda yazılan bilginin yine de fiziksel mesafeler üzerinden iletilmesi gerekiyordu. İskender, Hanibal ve Sezar, hepsi de, mesajların bir noktadan diğerine atlı ulaklar tarafından götürüldüğü, ayrıntılı değiştirme sistemleri oluşturmuştu. Bu sistem Çin'deki Tang hanedanı ve daha sonra Moğol İmparatorluğu döneminde daha da geliştirilmişti. Cengiz Han zamanında, mola yerleri ve nöbetleşe atlılardan oluşan haberleşme ağı, ulakların haftalar boyunca, günde 160 kilometre yol almasını sağlıyordu.¹¹¹ Bu sistem, Moğol topraklarında bunu gören Mısırlı Memluk Sultanı tarafından da kopyalanmış, oradan Latin Hristiyan dünyasına ve sonunda, tamamen gelişmiş bir posta sisteminin ortaya çıktığı Habsburg İmparatorluğu'na ulaşmıştı.¹¹² Sonra, on dokuzuncu yüzyılın ortasında, devrim niteliğindeki telgraf geldi. Savaş dönemindeki ilk telgraf uygulaması İngilizler tarafından 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında gerçekleştirildi. Dört yıl sonra, Atlantik'e yerleştirilen deniz altı kabloları Kraliçe Victoria'nın, Başkan James Buchanan'a ilk telgraf mesajını iletmesini sağladı. Mors koduyla yazılan mesajı çözmek 16,5 saat sürmüş olabilir ama alınışı, New York'taki Belediye Binasını yanlışlıkla yakarak kül eden havai fişek gösterileri eşliğinde büyük bir kutlamayla karşılanmıştı. 1880 yılına gelindiğinde, dünyanın okyanuslarına yaklaşık 158.000 kilometrelik kablo döşenerek İngiltere'yi Asya, Kanada, Afrika ve Avustralya'daki sömürgelerine bağlamıştı. Kraliçe Victoria ellinci yılını, toplu e-postaya benzer bir şey göndererek kutladı. James Morris'in tanımına göre: "22 Haziran 1897 sabahı İngiltere Kraliçesi Victoria, Buckingham sarayındaki telgraf odasına gitti... Saat on biri birkaç dakika geçiyordu, elektrikli bir düğmeye bastı; Merkez Telgraf Bürosu'na bir sinyal iletildi; ellinci yılına ilişkin mesajı birkaç saniye içinde imparatorluğunun her köşesine doğru yola çıkmıştı. Mesaj sadece şöyle diyordu: 'Sevgili halkıma teşekkür edin. Tanrı hepsini korusun.'"¹¹³

Neredeyse bugün internet kullanan ve evlerindeki ya da bürolarındaki bilgisayarlarına yürüyüp e-postalarını kontrol eden bir milyar insan gibi, Kraliçe Victoria da yalnızca sarayının bodrum katındaki telgraf odasına gidip, imparatorluğunun uzak köşelerinden gelen telgrafları okuyabiliyordu. Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde, Londra sanayi dünyasının merkezi olmuştu ve

ekonomist John Maynard Keynes, bugün de tanıdık gelen şu sözleri yazmıştı: “Londra’da yaşayanlar, yataklarında çaylarını yudumlarken, telefonla bütün dünyadaki ürünleri, uygun göreceği miktarlarda ısmarlayabilir ve makul bir şekilde, kapısına erkenden teslim edilmelerini bekleyebilir; aynı anda ve aynı yollarla, servetini dünyanın her köşesindeki doğal kaynaklara ve yeni girişimlere yatırarak riske girebilir ve çaba harcamadan ya da sorun yaşamadan, meyvelerinden ve avantajlarından yararlanabilir.”¹¹⁴

Özel girişimciler ve şirketler, telgraf ve telefonun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştı, ama imparatorluk yetkililerinin güvenli haberleşme ihtiyacı, “dünyanın elektrikli sinir sistemi” denilen olgunun gelişmesinde ana unsur olmuştu.¹¹⁵ Telgraf ağının gelişmesi, internetin habercisi olmuş ve internet, nükleer savaş durumunda otoriteyi ve kontrolü kaybetme kaygısı taşıyan Pentagon tarafından başlatılmıştı.

İngilizlerin yaratılmasına yardımcı olduğu dünya çapındaki “elektrikli sinir sistemi”nin, imparatorluğun son anında kullanılması belki de uygundu. Kraliyet yatı *Britannia* 1 Temmuz 1997’nin erkensaatlerinde Hong Kong limanından çıkarken, İngiltere’nin son valisi Chris Patten teknedен çok kısa bir telgraf çekti: “Bu hükümetin yönetimini bırakmış bulunuyorum. Tanrı Kraliçeyi korusun.”¹¹⁶ *Britannia* karanlıkta kaybolurken, küresel bağlantılı, çok kültürlü dünya – İngilizlerin ve diğerlerinin yaratmak için çok şey yaptığı bu dünya – dönmeye ve heyecan yaratmaya devam ediyordu, sanki bir imparatorluğun göçmesine kayıtsız kalıyordu.



7. Bölüm

Köleler, Mikroplar ve Truva Atları

Adaya çok benzeyen ama aslında olmayan bir toprak parçası görüyorum, üzerinde altı kulübe var. İki günde adaya dönüştürülebilir, ama bunu yapmaya gerek görmüyorum çünkü bu insanlar silah konusunda çok beceriksiz, zaten Majesteleri de, dilimizi öğrenerek geri dönmeleri için alınmasına ve gemiye getirilmesine neden olduğum yedi kişiden bunu anlayacak. Ancak, Ekselansları emrederse tüm yaşayanlar alınıp Kastilya'ya götürülebilir veya adada tutsak edilebilir, zira elli adamla onları zapt edebiliriz ve istediğimizi yaptırabiliriz.

—Kristof Kolomb'un Yeni Dünya'ya ilk yolculuğundan sonra Kastilya kralı Ferdinand ile Kraliçe Isabella'ya yazdığı mektup, 1492.

İngiltere'nin Dover Limanı'nda dayanılamayacak kadar sıcak bir yaz gecesi idi. Ertesi günkü gazetelerin belirteceği gibi, 18 Haziran 2000, yılın en sıcak günü olmuştu. Dover Doğu Rıhtımları Feribot Ferry Terminallerindeki HM Gelir ve Gümrük Bürosu'nun beş memuru, gece yarısında Zeebrugge'den gele-

On dokuzuncu yüzyılda Afrika'da Arap köle akını. Resim H. Grattan Guinness, *The New World of Central Africa* (New York: Fleming B. Revell, 1890'dan alınmıştır).

cek geminin iskeleye yanaşmasını bekliyordu. Saatler öncesinde, gemi Belçika limanından ayrıldığında, faksla gemide yüklü olan kamyonların manifestosunu almışlardı. Bu rotayı izleyen kamyonların çoğu tanıdıktı, Kıtayla İngiltere arasında mal getirip götüren tanınmış şirketlerdi. O gece, manifestolardan biri memurun dikkatini çekmişti.

Domates kargosu listesi önemli değildi, ama taşıyan şirket — Van Der Spek Nakliyat — daha önce duydukları bir isim değildi. Daha da ilginç, gemi ücreti daha önce ödenmemiş ya da kredi kartından çekilmemişti. Kamyon sürücüsü, anlaşılan, ücreti Zeebrugge'deki gışede peşin ödemişti. Bu tür anormallikler, kargonun içeriği hakkında kuşku yaratır. Memurlar çok kez soğan veya meyve sandıklarının arasına gizlenmiş, deklare edilmemiş içki kolileri ve karton sigaralar — kaçakçıların İngiltere'ye gizlice sokmaya çalıştığı olağan yüksek değerli mallar — buluyorlardı.

Bu nedenle, Van Der Spek'in beyaz Mercedes kamyonu iskele tahtasından inerek gümrük noktasında durduğunda, kâğıtlarına göz atıldıktan sonra geçmesi söylenmemiştir. Bazı görevliler şoförle konuşmaya giderken, bir diğeri soğutmalı kamyonun arkasına geçip, çelik kapıları açtı ve içeri baktı. Kamyonun tuhaf bir sessizlik içinde olduğunu fark etti. Ürünleri düzgün bir şekilde soğutmak için gereken jeneratör sesi gelmiyordu. Duyulan tek ses kapıdaki kilidin açılma sesi ve memur kapıyı çekince çıkan gevşeme sesiydi. Ilık ve kokuşmuş hava dalgası hemen dikkatini çekti. Loş ışıktaki domates sandıklarını ve nefes almaya çalışan iki insanın silüetini gördü. Onların arkasında, karanlığın daha da derinliklerinde, metal yüzeye yığılmış yarı çıplak bedenler gördü. Memur, o anda, modern Avrupa'daki en korkunç insan trafiği örneğine denk geldiğini fark etmemiştir. Meslektaşlarına seslendi.

Bu korkunç sahneyi gizleyen domates sandıklarını boşaltmaya yardımcı olmak üzere bir forklift getirildi. "Öbek öbek insan vardı, kesinlikle iğrençti," dedi bir memur daha sonra muhabirlere. O gece bulunan "Doğulu" görünüşlü elli dört erkek ve dört kadın, daha sonra Çin'den gelen yasa dışı göçmenler olarak tanımlandı. Batı'daki iyi hayatın cazibesine kapılarak, insan trafiği yapanlara binlerce dolar ödeyerek uzun, eziyetli —ve sonunda ölümcül— yolculuğa çıkarak Rusya ve Doğu Avrupa üzerinden gelmişlerdi. Bir tanesi on dokuz yaşındaki Chen Lin'di, kıtalararası sıkıntılı yol boyunca Çin'deki annesini düzenli olarak aramıştı. Evini son kez aradığında annesine, birkaç gün içinde, bir kuzeninin daha önce ulaşmayı başardığı İngiltere'ye ulaşacağını söylemişti.¹

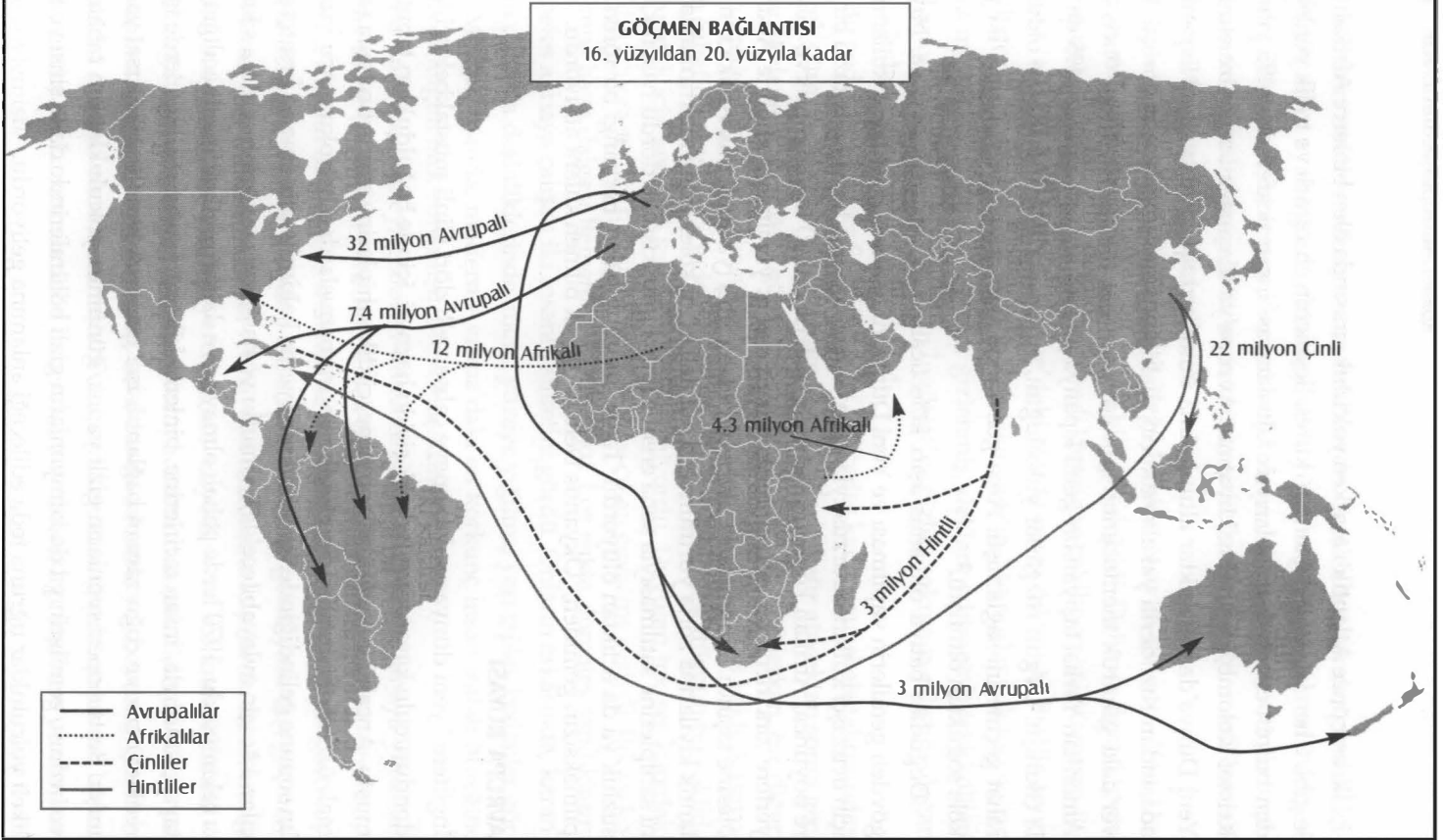
İki asır önce Atlantik'i aşarken yolculuk sırasında ölen binlerce Afrikalı köle gibi, Chen ve vatandaşları da, küreselleşmenin en zararlı ve trajik yönlerinden birinin en son kurbanlarıydı: Uluslararası insan ticaretinin. 1495 yılında Kristof Kolomb, ilk köle nakliyatının Avrupa'ya ulaşmasını organize etmişti. Yeni Dünya'da bir miktar altın bulma umutsuzluğuna düşünce, Hispaniola adasından Kızılderili yakalamak için silahlı bir keşif seferi düzenlemişti. Dover'daki gümrük memurunun şok edici buluşundan tam 505 yıl önce, 550 Amerikan Yerlisi taşıyan bir gemi İspanya'ya gitmek üzere Şubat 1495'de yola çıkmıştı. Uygun rüzgârlar yolculuğun, günün standartlarına göre oldukça rahat geçmesini sağlamıştı. Ama gemi Madeira adasına ulaştığında, iki yüz köle soğuktan ölmüştü.²

Doğudan batıya okyanus aşırı köle ticareti on yedinci yüzyılda, büyük gövdeli gemilerin yapılması ve Yeni Dünya'nın bakir topraklarını kullanmak için ucuz işçi kullanma arzusuyla daha da canlanmıştı. İki asırdan fazla bir süre boyunca, Afrikalı köleler, büyük gövdelerinde 450 kişiyi konserve misali, yerlere zincirlenerek taşıyabilen, bu özel olarak yapılmış gemilerle Atlantik ötesine taşındı.³ Bu ürkütücü bir aylık Orta Geçiş (yakalanarak Afrika'nın Atlantik kıyılarına zorla yürütölmeleriyle başlayıp, kölelerin açık artırmayla yeni sahiplerine satılmasıyla sona eren) sırasında on kişiden dördü hastalık, susuzluk ya da açlıktan ölüyordu. Talihsizlerin cesetleri herhangi bir tören yapılmaksızın gemiden, 'Okyanus Denizi' olarak bilinen sulara atılıyordu.

AVRUPA RÜYASI

İngiltere "yeni dünyasına" gitmeye çalışan elli dört Çinli müstakbel işçi için, donduruculu kamyonun metalik şişkin haznesi, içinde boğuldukları tabut olmuştu. Ancak bir önceki çağın aksine, çiftlik sahiplerine açık artırmayla satılmak üzere köle tacirleri tarafından kaçırılmamışlardı. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, kölelik birçok yerde kaldırılmıştı. Yine de fırsatçı arabacılar, kâr için avlayabilecekleri, umutlu ve hassas olası göçmen bulma sıkıntısı çekmiyordu. 1970'lerde pahalı olmayan ve daha hızlı toplu taşımacılığın ortaya çıkmasıyla, insan tacirlerine, binlerce kilometre uzaktaki ölkelerde işverenlere ucuz ve çoğu zaman bağlantılı işçi getirmek için yeni bir fırsat yaratmıştı. Bu tür operasyonların gizli yapısı, günümüz yolculuklarının rahatının ve hızının, gemilerin ya da kamyonların gizli bölümlerinde daha sinsi ve tehlikeli yolculuklar uğruna feda edileceği anlamına geliyordu.

GÖÇMEN BAĞLANTISI
16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar



Evlerindeki yoksulluk ve umutsuzluğun, Avrupa’da daha iyi bir yaşam hayaliyle birleşmesi, elli dört Çinliyi modern köle tacirlerinin kapısına yönlendirmişti. Yeni Dünya’da köleleri taşınabilir mal olarak satın alan toprak sahibi efendiler yerine, modern çağın birçok Avrupalı ve Amerikalı işyeri, ucuz işçilik ihtiyaçlarını karşılamak için yasadışı göçmenlerden yararlanıyordu. Yurt dışında satılmak üzere köylerinden kaçırılmak yerine (aslında daha sonra göreceğimiz gibi, o da oldu), şanssız Çinli göçmenlerin her biri, “yılanbaşlılar” olarak bilinen uluslararası insan tacirlerine, trajediyle sona eren gizli yolculuk için yaklaşık otuz bin dolar ödemişti.

Ancak Çinliler, dünyanın her yerinden –eski Yugoslavya, Afganistan, Kongo, İran, Irak, Romanya, Sri Lanka ve eski Zaire’den– Avrupa’ya doğru artarak gelen yasadışı göçmen dalgasının sadece küçük bir parçasıydı. Yalnızca 1999 yılında, yaklaşık yetmiş bir bin kişi İngiltere’ye yasadışı giriş yaparak sığınma hakkı istedi. Bir CIA raporuna göre, dünya üzerinde ticareti yapılan 700.000-2 milyon kadın ve çocuk arasında, 45-50 bin kadın ve çocuk Birleşik Devletler’e getirilmişti.⁴ Birleşik Devletler’e yasa dışı yollarla girmeye çalışan göçmen sayısı, can kaybı oranı gibi, artmaya devam etmektedir. *Wall Street Journal*’ın bir raporuna göre, 2000 yılından beri, her yıl ortalama olarak dört yüz göçmen Meksika sınırından geçerek yasa dışı yollarla Birleşik Devletler’e girmeye çalışırken ölmüştür. Bu rakam, var olduğu yirmi sekiz yıl boyunca Berlin Duvarı’nı aşmaya çalışırken ölen yaklaşık 240 kişiyle karşılaştırılabilir.⁵

Kıtalararası köle ticaretini yönlendiren aynı ekonomik umutsuzluk, iktidar dengesizliği ve kâr arzusu kokteyli, bugün de köle ticaretinin sarhoş edici iksiri olmayı sürdürmektedir. Amerikan Kölelik Karşısı Grubun sözcüsü Jesse Sage’in belirttiği gibi, “Yılanbaşı suç çeteleri, ister Bangladeşli bebekleri Birleşik Arap Emirlikleri’ne götürüyor olsun, ister Çinli çocukları Los Angeles’a kaçırsın, ortada kârlı bir insan ticareti bulunmaktadır. Küresel ekonomimiz ucuz mal talebi yaratmaktadır ve köle işçiliğinden daha ucuz işçilik yoktur.”⁶ Hizmetçiler ve çocuk bakıcıları yüz binlerle, daha yoksul olan ülkelerden alınarak –petrol dolarına batmış Orta Doğu’dan, Asya’da girişimle zenginleşen metropollere kadar– zengin ülkelerdeki evlerde çalıştırılmaktadır. Dünya Bankası’nın bir tahminine göre, göçmen işçiler, kötü davranılan ve taciz edilen hizmetçiler dahil, yalnızca 2004 yılında evlerine 150 milyar dolar dan fazla para havalesi göndermiştir.⁷ O para havalesi evler yapmış, iş kurmuş, çocukları okula göndermiş ve memleketlerinde tüketici ekonomisini tetiklemiştir.

Daha önceki bölümlerde, toplumlar arasında, tacirler tarafından iteklenen ve tüketici talebiyle tetiklenen, genişleyen ekonomik bağlantıların, nasıl giderek daha çok birbirine bağlanan bir dünya yarattığını gördük. Ayrıca, imparatorluk saldırganlığının, birbirlerine uzak olan toplumları tek bir çatı altında toplamada ve bugünün bağlantılı dünyasını yaratmadaki etkisini de gördük. Bu iki küreselleşme etkeni —tacirler ve savaşçılar— aynı süreç içinde sefalet, ayaklanma ve keder de yaratmıştır. Savaş ve ticaret aracılığıyla insani bağlantıların başladığı andan itibaren kölelik önemli bir bileşen olmuştur. Galipler esirleri köle olarak geri götürmüşler ve tacirler, insanları sınırdan geçirerek kâr sağlamıştır. İşin gerçeği, küreselleşme sürecinin karanlık bir yanı her zaman olmuştur. Dover'daki trajedinin bir kez daha gösterdiği gibi, hiçbir şey değişmemiştir. Aslında, şimdi teknoloji süreci hızlandırdığından, küresel bağlantılılığın zararlı etkileri de yayılabilir ve hızlanabilir. Karanlık gölge sadece insan trafiğine düşmemektedir. Hem savaş, hem de ticaret uzun zamandan beri patojenler yaymış, evrensel felaketlere yol açmıştır. O tehdit halen sürmektedir ve küresel ticaret ve seyahat yoğunlaştıkça hızlanmaktadır. Bu bölümde, küreselleşmenin bu olumsuz yanlarının nasıl geliştiğini ve sürekli hızlanan haberleşme ve ticaretin beraberlerinde nasıl yeni tehditler —yıkıcı bilgisayar virüsü yayan hacker/programcılar, sanal aleme bağlı kişisel bilgisayarlardan kredi kartı numaralarını ve kişisel bilgiler çalan suçlular— getirdiğini göreceğiz. Küreselleşmenin getirdiği hız ve kolaylığın bir bedeli vardır.

EN ESKİ TİCARET

Adam Smith köleliği delilik olarak görüyordu. İskoç ekonomist 1776 yılında, Avrupa ile Yeni Dünya arasındaki bu yararlı yeni ticaretin, köle tacirlerinin aç gözlülüğüyle nasıl kirlendiğine hayıflanıyordu: "Avrupa'nın malları, Amerika için neredeyse yepyenyidi ve Amerika'nın kiler de Avrupalılar için öyleydi. Bu nedenle, daha önce düşünülmeyen ve doğal olarak, eski kıta için olduğu kadar yenisi için de yararlı olması gereken, yeni bir dizi değişim gerçekleşmeye başlamıştı. Avrupalıların vahşi adaletsizliği, herkes için kazançlı olması gereken bir olayı, o talihsiz ülkeler açısından zararlı ve yıkıcı bir hale getirdi."⁸ Ancak, işin gerçeği, Atlantik köleliğinin çapı ve vahşeti daha önce yaşanmadıysa da, kölelik, Hollandalı bir tarihçinin sözleriyle, dünyadaki "en eski ticaretti." David Christian'ın belirttiği gibi, efendiler köleleri "canlı sığırlar gibi, yaşayan piller" olarak görüyordu. Enerji kaynağı olarak insanların önemi,

modern öncesi dünyada zorunlu işçiliğin neden bu kadar yaygın olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.⁹ Köle kelimesi resmi olarak kullanıma geçmeden asırlar önce de, köleliğin çeşitli biçimlerine rastlanıyordu. İnsanların tükenmeyen servet arayışı ve kâr dürtüsü, toplumlar arasındaki güç dengesizliğiyle birleşince, on dokuzuncu yüzyılın başlarında doruğa ulaşan ve o zamandan beri insan uygarlığını derinden değiştiren bir sistemin gelişmesine yol açmıştır.

Köle (slave) kelimesi, dokuzuncu yüzyılda Orta Avrupalı Slavların yaygın bir şekilde köleleştirilmesiyle bağlantılı olarak üretilmişti. Bu grup, Orta Çağlarda Viking-Arap ticaretinde ana hedef ya da “kaynak” nüfusu oluşturunuyordu. Hristiyanlığa henüz dönüştürülmemiş erkek ve kadın “putperest” Slav, nesneler olarak, ticareti yapılabilecek meşru avlar olarak görülüyordu. Tarihin başlangıcından beri, savaş, kıtlık, kaybolan kişisel servetler ve doğal afetler insanları, evlerinden ayrılarak başka yerlerde iş bulmaya veya yaşamak için bağlantılı işleri kabul etmeye zorlamıştır. Bazı durumlarda bu, Aristo’nun “insan aletler” olarak adlandırdığı kölelere verilebilecek zor veya tehlikeli işleri gerçekleştirmek anlamına geliyordu.¹⁰

İnsanlıktan çıkarılan bu “iş makineleri” pazarda başka mallar gibi alınıp satılan çekim hayvanlarından daha iyi muamele görmüyordu. Ama malların aksine köleler, kendi ırklarını, dillerini ve kültürlerini doğdukları yerlerden çok uzaktaki mekânlara getiriyordu. Kölelik de göç gibi, insan ırkının, ataları elli bin yıldan fazla bir zaman önce Afrika’dan ayrıldığından beri dağılmış olan farklı dallarını karşı karşıya getirmişti. Bin yıl içinde insanların köleleriyle (ve daha sonra göreceğimiz gibi, göçmenlerin yerleşik olan insanlarla) karışık evlilikler yapmaları, insan toplumunun ve kültürlerinin boyutunu, şeklini ve rengini değiştirmiştir. Mısırlıların M.Ö. üçüncü bin yılda Afrikalılarla ilk temaslarının nasıl, firavun için köle alımına yol açtığını daha önce gördük. Başka malları insanlarla takas etmek, insan tarihinin başlarından itibaren yaşanmıştır.

M.Ö. birinci yüzyıl tarihçisi Diodorus bir şekilde, İtalyan tacirlerin alkol karşılığında Gaul’dan bir köle alabildiğini gözlemişti (genç bir köle oğlan için bir kap şarap). Yerli yoksul ebeveynler tacirlere borçlarını ödemek için çocuklarını satıyor veya veriyorlardı ve yetkililer mahkûmları satıyordu. Ayrıca, tabii ki, savaş esirleri en önemli, sağlam köle kaynağıydı. M.Ö. 468’de Perslilere karşı savaşan Atinalı bir deniz komutanı olan Cimon, köle pazarına yirmi bin esir göndermişti.¹¹ Bu kölelerin temel işi çıplak elleriyle veya taştan yapıl-

miş aletlerle toprağı kazmak ve gümüş gibi değerli madenleri çıkarmaktı. Maden cevheri, Atina'nın yükselmesinde önemli bir rol oynamıştı. M.Ö. birinci bin yılın ortalarında , Balkan-Ege dünyasında gümüş madenciliğinde on binlerce işçi çalışıyor ve bu iş büyük çaplı, iyi düzenlenmiş bir köle ticareti gerektiriyordu. Asker olarak savaşmak için de köle gerekiyordu. Gümüş, Atinalıların Pers ve İspartalıları karşı savaştığı savaşları finanse etme imkânı sağlıyordu ama, kölelerin kendileri de çoğu zaman birlikleri tamamlamak üzere aske-re alınıyordu.

KÖLE: ASKER, İŞÇİ, YOLDAŞ

M.S. birinci yüzyılda okyanus ticaretini anlatan ünlü Periplus of the Erythraen Sea'nin (Eritrea Denizi'nde Periplus) adı bilinmeyen yazarı kölelerin, Roma ticaretinde rutin bir mal olduğundan bahsetmektedir. El işçiliğinin yanı sıra, şarkı söylemek ya da arkadaşlık etmek gibi eğlence amaçlı olarak da ithal ediliyorlardı. Romalı yazar Martial, Romalı olmasına rağmen çeşitli yabancı erkeklerle, muhtemelen kölelerle arkadaşlık eden Caelia ile alay ediyordu: "Mısırlı sevgilin İskenderiye'den geliyor, kara derili Hintli olan Kızıldeniz'den." Ama köleler Hint Okyanusu'nun iki yakasından da getiriliyordu. Eski Hint edebiyatı, Greko-Romen dünyadan olabilecek servet sahibi Batılı köleler hakkında bize kanıtlar sunmaktadır.¹² Komşuları tarafından Çin imparatorluk sarayına gönderilen hediyeler arasında çoğu zaman Orta Asya'dan köle kızlar ve akrobatik "dönen kızlar" gibi dansçılar da oluyordu.

Orta Avrupa'nın bazı kesimlerindeki Slav nüfus, Romalıları satılan en fazla insan sayısını oluşturuyordu. Roma aristokrasisi üst düzey yaşamdan zevk alsa da, özellikle Güneyorta Avrupa'nın güneyinde, sıradan insanlar için hayat çirkin, kötü ve kısaydı. Yüksek ölüm oranları ve düşük yaşam beklentileriyle daha fazla nüfusa sahip toplumlar – tarihçiler bunlara "nüfus havuzları" demektedir– köle tacirleri için doğal hedefler haline gelmişti. Slav, Yunanlı ve Perslilere ek olarak, Roma İmparatorluğu'nun kuzeyindeki topraklarda yaşayan Germen, Keltik ve Romalı insanlar ve Afrika'da Sahra'nın güneyinde yaşayanlar, insan ticareti yapanlar için ana havuzu oluşturuyordu.

Roma İmparatorluğu, çiftliklerde çalışmak ve aristokrasiye hizmet etmek için giderek daha fazla köle talep ettikçe, kölelerin kaçırılması ve ticareti de aynı hızla artmıştı. Yunanlı coğrafyacı ve tarihçi Strabo, Delos Limanı'nda bir günde on bin kölenin yüklenip indirilebildiğini yazmıştı. Köleler arasında da-

yarışmayı (belki de ilk sendikaları) ve huzursuzluğu önlemek amacıyla, Anadolu'nun ve Akdeniz'in farklı yerlerinden gelen farklı etnik kökenli köleler, kasıtlı olarak karıştırılıyordu¹³ (İlginç bir şekilde, yaklaşık iki bin yıl sonra Portekizliler de, Brezilya'ya Afrikalı köle sağlarken benzer hareket tarzını benimsemişti. Politika, "Olası kötü sonuçlardan kaçınmak için, bir kabileden fazla sayıda insanın ne Brezilya'nın tamamında, ne de herhangi bir kaptanlığında toplanmasına izin vermemekti." Bütün bu önlemlere rağmen, Sudan'dan gelen bir kabile, bir dizi isyan düzenlemişti).¹⁴ Roma İmparatorluğu, Hristiyanlık çağının ilk iki yüzyılında Atlantik Okyanusu'ndan Fırat'a kadar uzandığından, Roma'daki büyük yabancı köle nüfusu onu "minyatür bir dünyaya" dönüştürmüştü. Roma köle ticaretinin merkezidi ve dünyanın her yerinden gelen kurbanları beraberlerinde, kendi ülkelerinin kıyafet, konuşma, gelenek ve kültürlerini de getirmişlerdi.¹⁵ Zaman içinde, köleler arasında ve Romalılarla farklı ırktan köleler arasında gerçekleştirilen evlilikler, yeni bir insan karışımı üretmişti.

Bir sonraki bin yılda kölelik, Akdeniz etrafındaki toplumların sıradan bir özelliği olmayı sürdürürken, bir yandan da çapı genişliyordu. On birinci yüzyılda Avrupa'da yerel üretim amaçlı köleliğin yerini yavaş yavaş toprağa bağlı kölelik almaya başladıysa da, uluslararası ticaret ve artan talep nedeniyle madencilik ve çiftçilik köle işçiliğine daha bağımlı hale gelmişti.¹⁶ Dokuzuncu ve onuncu yüzyılda Viking ve Rus tacirler, köleleri Slav devletlerden alıp, ev hizmetçileri, asker ve maden işçisi olarak Kuzey Afrikalıların olduğu İspanya'ya ve Kuzey Afrika'ya götürmüşlerdi. Köle ticareti Avrupa ve Orta Doğu ile sınırlı değildi. Yedinci yüzyıl Çin kaynaklarına göre, köleler Zanj'dan (Afrika Sahrasının güneyi) getiriliyordu ve 1119'a gelindiğinde, siyah köleye sahip olmak Kanton'da zenginliğin işareti olmuştu.¹⁷ Slav ev köleleri, on dördüncü yüzyıla kadar İtalyan şehir devletlerinde olağan bir görüntü olmayı sürdürmüştü, tıpkı on altıncı yüzyılda İspanya ve Portekiz'de Afrikalı köle görmenin sıradan olması gibi. Eric Wolf, Venedik'in servetinin büyük bir kısmının köle ticaretine bağlı hale geldiğini belirtmektedir. Venedik'te kölelerin açık artırmalarda satılması 1386'dan sonra yasaklandıysa da, on altıncı yüzyıla kadar özel sözleşmelerle satılmalarına devam edilmiştir.¹⁸

Orta Doğu'da köleler çoğu zaman eğlendiren insanlar, esnaf ve asker olarak çalışmak üzere eğitiliyordu.¹⁹ Bağdat'taki Abbasi halifesi için köleler Avrupa'nın her yerinden ve ayrıca Afrika Sahrası'nın güneyinden getiriliyordu. Çoğunluğu Orta Doğu ya da Hindistan'dan getirilen kadın köleler çok dikkat

çekiyordu ve göreceli erdemleri, o dönemdeki kayıtlarda yorumlara maruz kalmıştı. Bir rapor, sanki bir ürün raporu gibi, farklı kökenlere sahip köleleri karşılaştırmış ve şu sonuca varmıştı: "İdeal kadın köle Berberi kökenliydi, dokuz yaşında ülkesinden ayrılmış, üç yıl Medine'de, üç yıl da Mekke'de kalmıştı ve sonra on altı yaşında Irak'a giderek bu ülkenin kültürünü kazanmıştı. Yirmi beş yaşında yeniden satıldığında, Medine'nin koketliğini, Mekke'nin yumuşak tavırlarını ve Irak'ın kültürünü birleştiriyordu."²⁰

Arap tacirler Hint Okyanusu sahili boyunca güneye doğru indikçe ve Batı Afrika'ya ilerledikçe, Afrika Sahrasının güneyindeki köleler, en önemli ticaret malı haline gelmişti. Hazret-i Muhammed'in kendisinin de köleleri vardı ve belirli koşullarda köleliğe izin veriyordu. Arapçada siyah kelimesi, *abd*, köle ile eş anlamlı olmuştu. 652 yılı kadar eski bir tarihte, Hristiyan Nubia Kralığı (bugünkü Etiyopya), Abbasilere yılda üç yüz köle sağlamak amacıyla Abbasi halifesiyle anlaşma imzaladı. Bu düzenleme altı yüzyıl boyunca devam etti.²¹

Abbasi İmparatorluğu'na (bugünkü Irak'ın bir kısmı) ithal edilen Afrikalı kölelerden bazıları, piyade sınıfına kaydediliyordu ama çoğu büyük çaplı şeker imalatına veya çiftlik işçiliğine veriliyordu.²² Dokuzuncu yüzyılda Basra'daki toprak sahipleri, şimdi Güney Irak olan bölgede, bataklıkları tahıl ambarına dönüştürme umuduyla, tuz bataklıklarını kurutmak amacıyla binlerce Doğu Afrikalı köle getirmişti. Ağır işçilik ve düşük ücret karşısında kölelerin öfkesi, dördüncü halife Ali ile Hz. Muhammed'in kızı Fatma'nın soyundan geldiğini iddia eden Ali ibn Muhammed, kendi İslamiyet görüşü altında özgürlük ve eşitlik vaat ederek köle işçilerin desteğini kazanınca tarihte bilinen ilk siyah köle isyanına dönüştü. Zanj denilen Afrikalı köleler, halifenin piyade sınıfındaki Afrikalılarla birleşerek on dört yıl boyunca Basra'yı yağmaladı ve halifenin iktidarının Güney Irak ile Doğu İran'a erişmesini engellediler. Sonunda, halifenin Mısır destekli ordusu tarafından bastırıldılar.²³ Sonuçta yenilmelerine rağmen Zanj'lar yine de korkunç bir intikam alarak, halifenin itibarını zedelediler. O dönemde bir tarihçi şöyle tanımlamıştı: "Ali'nin askerleri o kadar kızmışlardı ki, Hasan ve Hüseyin ve Abbas [Ali ibn Ebu-Talip ve iktidardaki Abbasi soyundan gelenler kastediliyor] soyundan gelen kadınları ve ayrıca Haşim, Kureyş [Peygamberin soyu] soyundan olanları ve Arapların geri kalanını açıkça açık artırmayla sattılar. Bu kadınlar sadece bir iki Dirhem'e köle olarak satıldılar ve doğru soylarına göre açıkça anons edildiler, her Zanjî on, yirmi veya otuz tanesini cariyeye olarak veya Zanjî kadınlarına hizmet etmek üzere hizmetçi olarak almıştı."²⁴

Abbassiler, Arap kabile ordularından gelen güvenilmez, yönetilmesi zor askerler nedeniyle kaygılanıp, köleleri – önce Afrika’dan gelen siyahları, sonra da Orta Asya’dan gelen atlı Türkleri – askere almaya başlayınca, askeri kölelik Abbasi İmparatorluğu’nda önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Asırlar boyunca Arap imparatorluğunda işe alınan askeri köle sayısını hesaplamak zor olsa da, bir bilim adamı bunun on milyonlar düzeyinde olduğunu tahmin etmektedir.²⁵ Kölelik uygulaması Orta Doğu’da o kadar derinlemesine yerleşmişti ki, Suudi Arabistan’da 1960’lı yıllara kadar devam etmiştir.

KÖLE—ŞEKER BİLEŞİĞİ

On ikinci yüzyılda Avrupalı Haçlılar, Akdeniz’in doğu kıyılarına geldiklerinde, lezzetli bir ürünün –şekerin– köle işçiliğiyle çiftliklerde yetiştirildiğini gördüler. Şekerkamışı, Akdeniz dünyasında o lüks mal için kaynak olmayı sürdüren Hindistan’a ulaşmadan önce, Pasifik Adaları’nda ortaya çıkmıştı. Ondan önce, Avrupalıların şeker ihtiyacı, şeker pancarıyla karşılanıyordu. İslamiyet’in gelişmesi ve Araplarla yoğunlaşan ticaret hacmi, şekerkamışı ekimini Doğu Akdeniz ülkelerine tanıtmıştı. İtalyan sömürgeleri, özellikle Kıbrıs, Avrupa’nın ana şekerkamışı sağlayıcısı olmuştu. Doğu Akdeniz’deki İtalyan girişimciler kısa sürede, köle-şeker bileşiği denilen ve şekerkamışı yetiştirip, onu şekere dönüştürmekten oluşan ayrıntılı yöntemi geliştirmişti ve bu, büyük çaplı köle kullanımıyla mümkün oluyordu. Bu yöntem, üç asır sonra Yeni Dünya’ya nakledilen sistemin en eski modeli oldu. Bu ilk kapitalist modelde, toprak, sermaye ve işçilik, kârın en fazla olacağı şekilde birleştiriliyordu. Barbara Solow’un yazdığına göre, köleler sadece “Yeni türde bir makine gibi, yeni ve gelişmiş bir üretim faktörü olmakla kalmıyordu... köle işçiliği, köle sahibinin portföyünde bir varlık olarak da gösterilebiliyordu.”²⁶

İtalya’nın Girit, Kıbrıs ve daha sonra Sicilya’daki deneyimi, köleliğin ihracatla birleşerek, bakir toprakları devasa servet üreten girişimlere nasıl dönüştürebileceğini göstermişti. Portekizliler 1425 yılında Atlantik’te üzerinde yerleşim olmayan Madeira adalarını keşfettiklerinde, İtalyanların izinden giderek köle –şeker çiftlikleri kurdular. Köleler kaçırılarak veya Batı Afrika sahillerinden getirilerek, Avrupa’da satılmak üzere şeker yetiştirmeye zorlanmıştı. Diğer Avrupalılar da kısa zamanda Madeira’da, Sao Tomé ve Kanarya adalarında kullanılan şeker– kölelik modelini benimsedi.

Atlantik Okyanusu’nu aştığı ilk yolculukta Kolomb, Kanarya Adaları’nda tamirat için durmuş ve birinci elden köle işçiliğinin şeker tarlalarında nasıl

kullanıldığını görme fırsatını elde etmişti. Her ne kadar Hispaniola’da aradığı baharat veya altını bulamadığı için hayal kırıklığına uğradıysa da, özgür emeği takdir etme fırsatını kaçırmamıştı. İspanyol sarayına yazdığı gibi, “Bu adanın [Hispaniola] ve diğerlerinin Kastilya Krallığı kadar emin bir şekilde Ekselanslarına ait olduğunu eklemeliyim. Sadece insanların buraya gelip yerleşmesine, sonra da burada yaşayan ve kendilerinden istenen her şeyi yapacak olanlara talimat vermesine ihtiyacı var... Kızılderililerin silahı yok ve oldukça çıplaklar. Savaş sanatı hakkında hiçbir şey bilmiyorlar ve o kadar korkaklar ki, bin tanesi bile üç adamımızla yüzleşmek için duramaz... sadece *çalıştırılmak, ekin ekmek veya yararlı bir şeyler yapmak* için emir verilmeleri gerekiyor.”²⁷

Kolomb, Yeni Dünya’dan Avrupa’ya bir grup köle gönderen ilk köle tüccarıydı, ama Atlantik üzerindeki bu trafiğin yönü hızla tersine döndü. Yeni Dünya tarafından sunulan sınırsız kaynakların geliştirilmesi için acil olarak ihtiyaç duyulan işçiliğin Afrika’dan karşılanması gerekiyordu ve böylece transatlantik köle ticareti başlamış oldu. Avrupalılar köleliğin, ihraç edilebilecek malları üretmek için çok kârlı bir model oluşturmakla kalmayıp, ayrıca köle ticaretinin de kârlı bir iş olduğunu da anlamışlardı. İngilizler, köle yakalamak için Portekiz modeli askeri akınların pahalıya mal olabileceğini anlamış, onun yerine Afrikalı şeflerle, mal karşılığında insan almak konusunda pazarlık ederek daha kârlı bir yol izlemişlerdi.

1562-1563’te John Hawkins, İngiltere’nin Sierra Leone’ye yaptığı ilk köle yolculuğuna önderlik etmiş, üç yüz köle ve başka mallarla dolu üç gemiyle dönmüştü.²⁸ İspanya’nın köle ticaretindeki tekeline rağmen, köleleri İspanya’nın Karayip adalarında satarken bol kâr sağlamıştı. Seferine ilişkin haberler, bunu “iğrenç” olarak niteleyen Kraliçe Elizabeth’i memnun etmemişti. Ama köle ticareti ile elde edilebilecek kâr oranını anladıktan sonra görüşünü değiştirmiş ve Hawkins’in bir sonraki seferine yatırım yapmıştı. Hawkins, Portekiz Afrika’sından İspanyol Amerika’sına köle taşıyarak İber tekeline meydan okumuştur. Kısa sürede başka köle tacirleri de ortaya çıkmış ve Yeni Dünya’da köleliğe dayanan ticaretin yolu açılmıştı.

Düzenli olarak akan ithal kölelerle desteklenen Portekiz’in Brezilya kolonisi, dünyanın önde gelen şeker üreticisi olarak ortaya çıkıp Madeira’yı gölgede bıraktı. 1513’te Portekiz kralı Papa’ya süslü bir hediye – Papa’nın, on iki kardinal ve üç yüz mumla çevrilmiş gerçek boyutlardaki görüntüsü ve tamamı şekerden yapılmış – heykelini göndermişti.²⁹ Brezilya 1575’den 1650’ye

kadar, Avrupa'nın şekerinin büyük bir kısmını sağlamış ve önemli miktarlarda üretilmiş mal ve Afrikalı köle ithal etmişti. Köleler daha sonra, üçüncü bölümde gördüğümüz gibi, kahvenin dünyayı dolaşarak Yemen'den Sri Lanka ve Endonezya'ya geldikten sonra ulaştığı Fransız Guyanası'ndan getirilen kahve bitkilerinin yetiştirilmesinde kullanıldı. Tükenmez görünen köle işçiliği ve sonsuz tarlalar Brezilya'yı en büyük kahve üreticisi haline getirdi. Peru ve Meksika'nın yarı tropik toprakları İspanyollara şeker tarlaları ve bağ geliştirmek için toprak sağlıyordu. Zengin gümüş madenleri – Kuzey Meksika ve Bolivya'daki kölelerin çalıştığı – İspanya için büyük bir servet kaynağı ve uluslararası ticaret için para birimi haline gelmişti. Brezilya'nın elmas ve altın madenlerinde çalışan köleler, Portekiz imparatorluğunun gösterişini daha da artırıyordu. İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar, Karayipler'deki şeker, kahve ve kakao tarlalarından ve Kuzey Amerika'daki pamuk ve tütün tarlalarından servet kazandı. Avrupalı sömürge güçlerinin zenginliği ve birbirine bağımlı bir dünyanın oluşmasına neden olan uluslararası ticaret, Afrikalı kölelerin acımasızca kullanılmasına dayanıyordu; Amerikalara on sekiz ve on dokuzuncu yüzyılda tahmini olarak on iki milyon köle getirilmiştir.³⁰

Yeni Dünya'da köleliğe karşı da 1688'de Philadelphia'daki Kuveykırlar arasında yayılmıştı ve yaklaşık yüz yıl sonra, İngiliz Kuveykırlar Parlamentosu ilk önemli kölelik karşıtı dilekçeyi verdi. İngiltere'de misyoner tabanlı, güçlü bir insanlık hareketinin başlamasını on sekizinci yüzyılın sonlarında köleliğe muhalefeti yoğunlaştıran liberal düşüncenin gelişimi ve korumacılığa karşı artan bir muhalefet izlemişti. Büyük nüfusu ve kaynaklarıyla Hindistan'da İngiliz İmparatorluğu'nun yükselişi ve Karayipler'in önemindeki azalma da, şeker köleliğinin kaldırılması tartışmalarına ağırlık kazandırmıştı. 1807'de Parlamento, Afrikalı köle ticaretini yasaklayan ilk kölelik karşıtı yasayı kabul etti. On yıl sonra, İngiltere ve İspanya, İspanya'nın köle ticaretini ekvatorun kuzeyinde hemen ve güneyinde de 1820 yılında sona erdirmeyi kabul ettiği bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma İngiliz Deniz Kuvvetleri gemilerine, şüpheli köle tacirlerini arama hakkı veriyordu. Ancak, anlaşmadaki boşluklar sayesinde köle ticareti 1830 yılına kadar azalmadan devam etti, ama bu tarihte bir başka İngiliz-İspanyol anlaşması, Orta ve Güney Amerika'nın büyük bir kesiminde köleliği resmen yasakladı.

Ancak, Birleşik Devletler'de ortaya çıkan kölelik karşıtı hareket, Eli Whitney'nin 1793 yılında çırpır makinesini bulmasıyla sıkıntı yaşadı. İngiliz fabrikalarından gelen pamuk talebindeki artış, Whitney'nin buluşuyla pamuk temiz-

lemesinin kolaylaşmasıyla birleşerek, pamuğu Amerika'nın güneyinde kral yapmış ve köleliği güneydeki yaşam biçiminin ayrılmaz bir parçası haline getirmişti. Köleliğin sona ermesi için Güney'in Birlikten ayrılması ve kanlı bir iç savaş gerekecekti. Brezilya'daki kahve ekiminin yaygınlaşması da köleliğin, 1833 yılında Parlamentoda kabul edilen ve İngiliz Batı Hint Adaları'nda köleleri serbest bırakan bir yasayla resmen kaldırılmasından sonra elli yıl daha sürdürülmesine neden olmuştu. 1800 yılında Brezilya'da yaklaşık 1,5 milyon, Birleşik Devletler'de 857.000, İngiliz Batı Hint Adalarında 600.000, İspanyol Amerika'sında 250.000 ve diğer İngiliz kolonilerinde de 150.000 köle bulunuyordu.³¹

Ancak, yasalar, dünyanın farklı yerlerinde ekonomik eşitsizliğin yarattığı şeyi giderememiştir. Dünyanın en eski ticareti bugün bile hâlâ canlı ve yaygındır. 2004 yılında kaçak bir Brezilyalı kölenin verdiği ifade, ülkenin ihracat başarısının altında yatan karanlık dünyanın görülmesini sağlamıştır.³² Brezilya hükümeti bugün bile elli bin kişinin "köleliğe benzer koşullarda" çalışarak, tropik keresteleri ağaç kesenlerin erişimine sunmak, sığır otlatmak için toprak açmak ve soya fasulyesi için tarlalar açmak amacıyla Amazon ormanlarını temizlediğini itiraf etmiştir. Sonuçta ortaya çıkan düşük maliyetli kereste, sığır ve soya fasulyesi, Brezilya'nın ihracatını canlandırmakta ve çok uluslu şirketler tarafından dünyadaki tüketicilere pazarlanmaktadır. Dover'daki trajediyi, en başta Birleşik Devletler olmak üzere, dünyanın çeşitli yerlerinde başka olaylar izlemiştir ve bazen bize, küreselleşme akıntısının derinliklerinde gizemli bir şekilde yüzmeye devam eden buzdağının ucu hakkında görüntüler sunmaktadır.³³

ASYA İLE YENİ DÜNYA ARASINDAKİ KÖPRÜ

Üç asırlık başıboş köle ticareti dünyamızı derinden değiştirmiş ve—etnik, ekonomik ve kültürel olarak — daha da sıkı bağlamıştır. Akdeniz'de başlayan ve Yeni Dünya'yı fetheden köle — şeker bileşiği, tarihçi Robert Harms'ın gösterdiği gibi, devam ederek kıtaları birbirine bağlayan ticaret sisteminde hayatı bir bağlantı yaratmış, küresel ticaretin belkemiğini oluşturmuştur. Köle ticareti "Avrupa'nın Yeni Dünya ticareti ve Asya ticareti arasında önemli bir köprü" yaratıyordu. Aslında Afrika'da bir köle, "parça" olarak, eski Portekiz deyimıyla "uma peça d'India" yani, basma karşılığında değiştirilen mal olarak biliniyordu.³⁴ Fransız gemileri Afrika'ya giderken, kölelerle takas edilecek

mal götürüyordu. Köleler buradan Fransa'nın Yeni Dünya'daki sömürgelerine götürülüyor ve buralarda şeker ve diğer tarım ürünleriyle değiştiriliyorlardı. Harms'ın bir Fransız köle gemisinin yolculuğu hakkındaki araştırması bariz bir örnek sunmaktadır:

Köle gemisi *Diligent* 1731 yılında Batı Afrika sahillerine gitmek üzere Fransa'dan ayrıldığında, kargosunun yarısından fazlasını salyangoz kabuğu ve çeşitli Hint tekstili oluştuyordu. Batı Afrika sahili boyunca geçerli para birimi olan salyangoz kabuğu, Hindistan yakınlarındaki Maldiv Adaları'ndan geliyordu. Hint Adaları'ndaki şirketlerin Hindistan ve Çin'den dönen gemileri Maldiv Adaları'na uğrayıp, salyangoz kabuğu alıyor ve bugün strafor patlaklarını kullandığımız gibi, porselen ve başka malların sandıklarında dolgu maddesi olarak kullanıyorlardı. Salyangozlar aynı zamanda gemiyi dengede tutmak için safra olarak kullanılıyordu. Asya'dan gelen porselen, çay, baharat ve tekstil, gemilerin Fransa'dan getirdiği Avrupa ticaret mallarından daha değerli olduğundan, dönüş yapan gemilerin, salyangoz kabuğuyla doldurabileceği çok boş yer oluyordu. Fransa'ya döndüklerinde salyangozlar indirilip, Batı Afrika'ya nakledilmek üzere yeniden paketleniyordu.³⁵

Tarihçiler hâlâ kölelik kurumunun ve köle ticaretinin Afrika'nın nüfusu üzerinde yarattığı etkiyi tahmin etmeye çalışmaktadır. 1650 ile 1800 yılları arasında İngiliz Karayipler'ine yaklaşık 1,5 milyon köle getirilmişti ama bu dönemin sonuna gelindiğinde, dizanteri, sarıhumma ve beslenme bozukluğu gibi hastalıklar Afrikalı-Karayipli nüfusunu beş yüz bin civarında bir rakama düşürmüştü.³⁶ Gelişen uluslararası ticaretin insani bedeli büyük olmuştu.

On altıncı yüzyılda daha büyük hazneli ve daha hızlı gemilerin, on dokuzyüzyılda da buharlı gemilerin ortaya çıkmasının, ağırlık engelinin aşılmasına nasıl yardımcı olduğunu gördük. Gemiler, ipek ruloları, baharat torbaları ile inci ve elmas kutuları gibi hafif ve pahalı mallar yerine, giderek daha da ağırlaşan mallar taşıyabilirdi. Kölelik, artan tüketici talebini karşılamak üzere daha büyük gemilerin doldurulması için daha fazla üretim yaparak, üretim kapasitesinin değişmesini sağlamıştı. Yüz binlerce köle, şeker, kahve, kakao ve tütün üretiminin gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu eski lüks malzemeleri, kitlelere ulaşılmaya başlamıştı. "1750 yılına gelindiğinde, en fakir İngiliz çiftlik işçisinin karısı da çayına şeker alıyordu."³⁷ Bir kralın Papa'ya hediye olarak şeker göndererek gösteriş yaptığı günler geride kalmıştı. Yeni keş-

fedilen kakao İspanya kraliçesi Isabella'yı o kadar büyülemişti ki, bütün gün çikolata içmeye ve giderek kıyafetlerini, içeceğin kahverengi lekesiyle kirletmeye başlamıştı. Dünyanın öbür ucunda, Güneydoğu Asya'da bile, Siyam Kralı III. Rama, şeker yetiştirmek üzere sözleşmeli işçi getirmek üzere komşusu Kamboçya'ya karşı bir askeri sefer başlatınıştı. Kölelerden oluşan işgücü sayesinde, on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde şeker Siyam'ın en önemli ihracat malı haline gelmişti.³⁸ Amerika'nın güneyindeki Afrikalı köleler pamuk üretimini artırıp fiyatları düşürdükçe İngiliz tekstil üretiminde patlama yaşanmış ve hafif pamuklu gömlekler artık, sadece prensler ve soylularla sınırlı lüks malzeme olmaktan çıkmıştı.

Meksika ve Peru'nun gümüş madenlerinde çalışan on binlerce köle, dünya ticaretinin can damarını oluşturan inanılmaz miktarlarda külçeler üretiyordu. Tarihçiler, 1450 ile 1800 yılları arasında külçeler halinde Avrupa'ya ve İspanyol İmparatorluğunun Asya'daki ileri mevki olan Manila'ya nakledilmeden önce, Meksika ve Peru'daki madenlerden 130.000-150.000 ton gümüş çıkarıldığını tahmin etmektedir.³⁹ Gümüş külçeler ve basılan paralar Manila'dan yoğunlaşan ticaret hacminde ödemeleri karşılamak üzere dünyaya yayılıyordu.

Köle ticareti, başka mallarla birleşince, kıtaları daha da yakından bağlamıştı. Harms'ın belirttiği gibi, "Asya ticareti köle gemileri için gerekli olan ticaret mallarını sağlıyordu ve köle gemileri Asya ürünleri için düzenli bir pazar sağlıyordu."⁴⁰ Köle ticareti Nantes ve Bordeaux konyak üreticilerini teşvik ediyordu, ama daha da önemlisi, neden oldukları takaslar Hindistan ve Hamburg'daki giyim sanayilerini, Maldivler'deki salyangoz dalgıçlığını, Hollanda'daki silah ve boru endüstrilerini ve İsveç'teki demir sanayisini destekliyordu.⁴¹

Düzenli olarak köle sağlanması koloni sisteminin ömrünü uzatmıştı, zira sürekli işçi sağlanabilmesi üretim artırıcı teknolojilerin yerleşmesine bir çeşit engel olabilmiş, böylece koloni yatırımlarından sabit bir getiri dönemi yaşanmasına imkân sağlamıştı.⁴² Köleliğe dayanan çiftçilik ekonomisi tarafından üretilen servet aynı zamanda İngiliz sanayi malları için gelişen bir pazar yaratmıştı. Bir tarihçinin belirttiği gibi, 1780'ler ve 1790'larda "ilave sanayi ürünlerinin yaklaşık yüzde 60'ı ihraç ediliyordu."⁴³ On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Atlantik köle ticareti, Doğu Hindistan tekstil üretimini, Avrupalı metal işçilerini, Afrikalı kervan tacirlerini, Avrupalı nakliye şirketlerini ve Amerikalı çiftçileri içeren karmaşık bir uluslararası ticarete dönüşmüştü.⁴⁴

Esas olarak köle karşılığında şeker, salyangoz, rom veya tütün almak amacıyla gelişen kıtalararası ticaret zamanla başka alanlara da genişledi. Ayrıca, her ne kadar köle ticareti başlangıçta sadece elitlerin ihtiyaçlarını karşıladıysa da, kısa zamanda kitle tüketimine yönelik malları da sağlamaya başlamıştı. Köle ticareti konusunda bir bilim adamının belirttiği gibi, “İki durumda da, iki gruptaki insanların çoğu, bu şekilde tüketilen malların üretiminde emeği geçen insanların trajik kaderi hakkında bilgi sahibi olmadığı gibi, ilgilenmiyordu da.”⁴⁵ Bu durum bugün, Çin ve başka yerlerde uzun saatler ve kötü koşullarda çalışan yoksul işçiler tarafından yapılan malları satan Wal-Mart ve Sears’daki toptancı satış yerlerinde yaşanan “her gün iyi fiyat”tan yararlanan tüketicilerin durumuna benzemektedir. Düşük fiyatların bedeli vardır! Tüketiciler, yurt dışındaki çalışma koşulları hakkında duydukları haberlerden hoşlanmasa da, alıcılar yine de bu dükkânlara üşüşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin üreticilerine iyi fiyatlar vaat eden bir Fransız ithalat şirketi olan Alter Eco’nun genel müdürü ve kurucusu Tristan Lecomte “Tüketiciler çok şizofren” demektedir. “Bir yandan, sosyal olarak sorumlu olmak istediklerini söylüyor, ama sonra büyük indirimlerin üstüne atlıyorlar.”⁴⁶

SANAYİ DEVRİMİNE GÜÇ VERMEK

Köle ticaretiyle ortaya çıkan servet, Harvard, Yale ve Brown gibi, dünyanın en iyi üniversitelerinden bazılarının kurulmasına katkıda bulunmuştu. Brown Üniversitesi’nin bulunduğu Providence’de köle tacirleri yün ve demir üretiminde çalışırken, ailesi üniversiteyi kuran Moses Brown, pamuk dokuma sanayisinin gelişmesinde kilit rol oynamıştı. 1790’da, o dönemde kölelik karşıtı hareketin lideri olan Brown, İngiliz göçmeni Samuel Slater’ı (makine tasarımlarını ezberleyerek İngiltere’nin teknoloji ihracatı yasağını aşan) kullanmış ve ona Providence’in hemen dışında Pawtucket’ta Amerika’nın ilk pamuk fabrikasını kurması için sermaye vermişti.⁴⁷

Hiçbir güç kölelikten İngiltere kadar yararlanmamıştı. 1662 ile 1807 yılları arasında İngiliz gemileri Afrika’dan Amerika’ya, bu dönemde taşınan tüm kölelerin neredeyse yarısını, yaklaşık 3,4 milyon köle taşımıştı.⁴⁸ Köle ticaretinin doruğunda, İngiltere, tüm ülkelerden daha çok köle ihraç etmişti. İngiliz endüstrisi mallarını köle sömürgelerine satarak gelişmişti, İngiliz işletmeleri köleler tarafından üretilen malları satarak kazanç sağlamıştı ve ülke bir bütün olarak, Afrikalı kölelerden kazandığı parayla zengin olmuştu. İngiltere 1834

yılında köleliğe karşı çıkmaya başlamadan önce, Atlantik'teki köle sistemi İngiltere'nin küresel güç haline gelmesinin temelini çoktan atmıştı.

Tarihçiler on dokuzuncu yüzyılda yaklaşık bir milyon kölenin Asya'ya götürüldüğünü tahmin etmektedir.⁴⁹ Asya'da da, doğal olarak, kendi bölgesi içinde köle ticareti vardı ve burada zayıf ve politik olarak parçalanmış toplumlar, daha güçlü ve zengin olanlar tarafından zorla alınıyordu. Asyalı toplumlarda köleliğin boyutu, 1820'den önce, kıtanın şehir nüfusunun büyük bir çoğunluğunun ya savaş ya da ticaret yoluyla baskı altına alınmış durumda olmasından anlaşılmaktadır.⁵⁰ Bu durum Avrupa ile tuhaf bir çelişki yaratıyordu zira Avrupa'da şehirler esnafa dayalı bir üretim sistemiyle, feodal bir ortamda ortaya çıkmıştı ve şehir parametreleri kölelikten kaçanlara sığınma olanağı sağlıyordu. Yasal olarak, eğer bir köle bir şehirde bir yıl ve bir gün boyunca yaşamayı başarırsa, özgür bir insan olabiliyordu. Almanca deyim "Şehir havası seni özgür kılar" (*Stadtluft macht frei*) bundan kaynaklanmaktadır. Bunun aksine, Güneydoğu Asya'nın koloni kasabaları köleliğin kalesi haline gelmişti. Kasabalara köle satmak o kadar kârlıydı ki, sadece Güneydoğu Asya'daki adalarda bulunan sahil yerleşimlerine akınlar düzenleyerek köle ticareti yapan şehirler ortaya çıkmış ve gelişmişti. Bu bölge yirminci yüzyıla kadar gelişmekte olan sanayi gücüne, Japonya'ya köle sağlamaya devam etti. Irksal karışıma şiddetle direnseler de Japonlar, II. Dünya Savaşı sırasındaki ciddi işçi eksikliğini, 1939 ile 1945 yılları arasında 700.000 Asyalıyı zorunlu işçi olarak çalıştırarak gidermişti.⁵¹

Uluslararası köle ticaretinin bir sonucu, Afrika'nın içinde de köleliğin yayılmasıydı. Yakalanan toplam sayının kabaca üçte biri —ya da yedi milyonu— yerel kölelikte kullanılıyordu. İhrac edilen köleler büyük çoğunlukla erkek olduğundan, Orta-Batı Afrika'daki cinsiyet oranı, kadın ağırlıklıydı. Bunun sonucunda saraylarda kadın köle sayısının yoğunlaşması, polijiniye —bir erkeğin aynı anda birçok karısının olduğu bir tür poligami— yol açmıştı.⁵² Kölelik, Afrika yaşamıyla o kadar bütünleşmişti ki, "köle ticareti sayesinde refaha kavuşan Gambiya, Kongo, Dahomey ve diğer Afrika ülkelerindeki aşiret liderleri, köleliğin kaldırılmasını şiddetle protesto etmek amacıyla Londra ve Paris'e heyetler göndermişti."⁵³ Afrika yalnızca sağlam nüfusunu kaybetmekle kalmamış —bu durum, nüfus artışını etkilemişti— köle ticareti konusunda çıkan savaşlar ve bunların sonucunda yaşanan sosyal karışıklık da doğum oranlarında düşüşe neden olmuştu. Köle ticareti Afrika'nın sosyal, politik, ekonomik ve kültürel kurumlarını ciddi bir şekilde etkilemiş ve zayıflatmıştı.

Köle ticaretinin bir başka sonucu, Afrika’da, kıtanın kültürel ve mutfak alışkanlıklarını derinden etkileyen yeni ürünlerin ortaya çıkması olmuştur. Altın Sahil’de (bugünkü Gana) İngiliz köle tacirleri rom, peynir, bira, rafine şeker ve yaprak tütününü tanıtmışlardı. Portekizli tacirler kölelere karşılık şeker, konyak, tütün, silah ve barut, manyok unu ile Asya ve Portekiz’den gelen süslü mallar vermişti. Bunun sonucunda Afrikalı tüketiciler, Avrupa ürünleri hakkında çok bilgili hale gelmiş ve bu zevk, köle ticaretinden sonra çok uzun zaman devam etmişti.⁵⁴ Portekizliler ayrıca Afrika’daki beslenme sisteminin en önemli iki gıda maddesi haline gelen mısır ile manyok unu ve bunların yanı sıra tatlı patates, ananas, mahun cevizi, Papa’ya ve düzinelerce başka gıda tanıtmıştı. Brezilya’daki kahve tarlaları kahve çekirdeklerini Sao Tomé’ye geri göndermiş ve buradan Afrika kıtasına yayılmıştı. Üç yüz yıllık köle ticareti Batı Afrika’nın günlük yaşamında, günlük beslenme, din, halk festivalleri ve mimarlık dâhil olmak üzere çeşitli açılardan Brezilya’nın belirgin izlerini bırakmıştı.⁵⁵

Brezilya’da, Avrupalılar tarafından keşfedildiğinde 1,5 milyon Kızılderili’nin bulunduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra 3,5 milyon Afrikalı köle getirilmişti. Afrikalı nüfusunun Brezilya’nın demografisi üzerindeki etkisi, 1960’ların başlarında nüfusun yüzde birinin Kızılderili olması, Brezilyalıların yüzde 2’sinin siyah, yüzde 26’sının karma ve geri kalanının Avrupa çıkışlı olmasında görülmektedir. Ünlü Brezilyalı yazar Gilberto Freyre, “her Brezilyalının, beyaz tenli veya sarışın olsa bile, ruhunda veya ruhunda olmasa da bedeninde, Zenci kanının gölgesini, ya da en azından damlasını taşıdığını” yazmıştır.⁵⁶

Yüzyıllar süren köle ticareti Brezilya yaşantısının her yönünde – yiyecek, kıyafet, din, dil, müzik ve folklor – silinmeyecek izler bırakmıştır. Samba müziğinden Kongolu bir kralın taç giyme törenini tasvir eden *congadas* şarkısı ve dansına, *acajare’*den (hurma yağında pişen fasulyelerle yapılan bir kek) ve *carurú’*dan (karides ve bamyalı güveç) *quibebé’ye* (kabak püresi) kadar, Brezilya’daki hayat, kendisini şekillendiren küreselleşmeyi her gün hatırlatmaktadır.⁵⁷ İki önemli uygarlık beşiğinden, Kongo ile Gine Körfezi’nden getirilen geleneksel din, Afrikalı göçmenlerin ayinsel ve görsel sunumlarını etkilemiş ve çoğu zaman, egemen olan Hristiyanlığın ayin ve uygulamalarıyla birleşmiştir. Bunların arasında en çarpıcı olanı, bazıları tarafından Brezilya’nın ulusal dini olarak değerlendirilen Umbanda’dır. Nei Lopes’in açıkladığı gibi, “Umbanda, Bantru soyluluğundan başlayarak Fon-Yoruban Orisha ibadetine

kadar çeşitli unsurların asimilasyonundan kaynaklanan bir dindir. Bu din üzerine çalışan kişilerin bazılarına göre, Umbanda, karma, evrim ve yeniden doğuş yasalarını alarak Hinduizmi; esas olarak kardeşlik ve yardım kurallarını alarak Hristiyanlığı ve Amerikan Yerlilerinin dindarlığını birleştirmektedir.”⁵⁸

Aynı şekilde, Karayip mutfağı ve onun kültürel biçimleri –Trinidad’ın kalipsosundan Haiti’nin vudusuna kadar – asırlar boyunca Afrikalı kölelerle etkileşim halinde olmanın izlerini taşımaktadır. Şimdi Karayipler’de yaygın bir şekilde konuşulmakta olan Creole, Afrika dillerinin Fransız köle sahiplerinin diliyle birleşerek yeni bir dil yarattığı kölelik yıllarının damgasını taşımaktadır. Avrupalıların Yeni Dünya’ya ulaşması, beraberinde kölelik ve onun uzun vadeli sosyoekonomik sonuçlarından çok daha fazlasının gelmesine neden olmuştur. Ayrıca, tarihçilerin –mikrobik etkenlerle– soykırım dediği olayı da getirmiştir.

UZAKLARDAN GELEN GÖRÜNMEYEN TEHLİKE

12 Ekim 1492 sabahının erken saatlerinde, Karayipler’de bir adada, tuhaf görünümlü, direkli yüzen evler görüldü. Gözleri faltaşı gibi açılmış, çıplak yerliler seyretmek üzere toplandı. Santa Maria, Niña ve Pinta’dan çıkan solgun, sakallı denizciler bilinmeyen bir dil konuşuyordu ve tuhaf giysiler giymişlerdi ama kayalık kıyı buldukları için gerçekten çok sevinmiş görünüyorlardı. Avrupalılarla Amerikalılar arasındaki o karşılaşma, elli bin yıl önce Afrika’dan ayrılarak ayrı yollara giden iki toplumu yeniden birleştirmişti.

Ne rahatlayan Kristof Kolomb ile denizcileri, ne de meraklı yerliler bu karşılaşmanın gelecek için ne anlam taşıdığını hayal bile edemezdi. Gülünç kıyafetli yıkanmamış ve tıraş olmamış yabancılarla birlikte, Yeni Dünya nüfusunda büyük hasar yaratacak, görünmeyen virüsler ve patojenler gelmişti. Alfred W. Crosby’nin temel kitabı *The Columbian Exchange*’de (*Kristof Kolomb Değişimi*) yazdığı gibi: “Kolomb gezegenin iki yarısını birleştirdiğinde, Yeni Dünya’nın yalnızlığı bozulduğu zaman Kızılderililer ilk kez en korkunç düşmanı ile karşılaştı, beyaz adam ya da onun siyah hizmetkârı değil, bu adamların kanları ve nefesleriyle getirdiği görünmeyen katillerle tanıştı.”⁵⁹

Sadece 140 yıllık bir zaman dilimi içinde, 80 ile 100 milyon arasında yerli, Avrupalıların deniz ötesinden getirdiği hastalık nedeniyle öldü: Çiçek, grip ve difteri. “Orta çağdaki veba fareleri gibi,” diyordu Niall Ferguson, “ölümcül mikrobun taşıyıcıları, beyaz adamlardı.”⁶⁰ İngiliz hacıların 1621 yılında

Plymouth'da şükrettiği şeylerden biri, New England'daki yerlilerin yüzde 90'ının — önce çok düşünceli bir şekilde toprağı işleyip, kış için mısır stoklarını gömdükten sonra — daha önceki ziyaretçiler tarafından getirilen hastalıktan ölmesiydi. Carolina valisi John Archdale'in 1690'larda belirttiği gibi, "*Kızılderililerin azaltılıp, İngilizlere yer açılmasında Tanrının kesinlikle çok yardımını olmuştur.*"⁶¹

Ancak Kızılderili katliamı, insanların dünya üzerindeki ilişkilerinde yaşanan uzun ölüm ve sefalet tarihinin sadece bir bölümüdür. İnsanlarla birlikte, böcekler, büyükbaş hayvanlar ve evcil hayvanlar da — hepsi virüs ve patojen taşıyordu — sınırları aşmış ve yeni barınaklar bulmuştu. Bu nedenle hastalık yayılması, birbirine bağlılığın en eski olumsuz sonuçlarından biriydi. Ancak, hastalıkların küreselleşmesinin ardında yatan şey insanların yolculuğu değildir; yiyecek aramak için sürekli olarak hareket eden eski avcılarının sağlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Göçebe yaşam tarzları nedeniyle, atıklarının arasında yaşamadıkları gibi, sığır ya da kümes hayvanlarına da bakmıyorlardı. Büyükbaş hayvanların, kümes hayvanların, kemirgenlerin ve böceklerin gelmesine ve insanlarla iç içe yaşamasına neden olan ve mikropların yayılmasında taşıyıcı olan şey yerleşik, tarıma dayalı toplumlardı. Kervanlar ve tekneler dağılık toplumlara birbirine bağlamaya başladıkça, mallarının yanı sıra, istemeden yeni patojenler — mikroplar ve mikrop taşıyan kemirgenler, sivrisinek ve pire — taşımaya başlamışlardı. Köleler gibi takas edilen mallar, alan ülkeleri değiştiren bulaşıcı hastalıklar taşıyordu. Keşif seferindeki askerler yeni topraklara mikrop taşıyor ve vebadan gribe, yeni patojenlerle ve enfeksiyonlarla geri dönüyordu. Toplu taşımacılığın başlamasıyla, daha sonraki maceraperestler — turistler — bile hastalıkların taşıyıcısı olmuştur. Böylece küreselleşme etkenlerimizin en az üç tanesi — tacirler, savaşçılar ve maceraperestler — istemeden felaket taşıyıcıları olmuşlardı.

İkinci yüzyılda Mezopotamya'daki Partiya savaşından dönen Romalı askerler beraberlerinde, Roma İmparatorluğu'nun Mezopotamya kesimini çarpan ilk belgelenmiş salgın olayını getirmişlerdi. Bunun fare kaynaklı veba mı yoksa ilk çiçek vakası olup olmadığı konusunda tartışmalar vardır, ama iki durumda da korkunç bir salgın, hastalığa yakalananların üçte biri ile yarısı arasında insanın ölümüne neden olmuş ve Akdeniz'in nüfusunda azalmaya yol açmıştı. 542 yılında, fareden kaynaklanan bir basil olan *Y. Pestis*'in lenf nodüllerini şişirerek bubolara dönüştürdüğü ve ölümcül bir ikincil akciğer enfeksiyonuna neden olan bubon vebasının ilk bariz vakası görülmüştü. Roma

imparatorunun adına ithafen Jüstinyen vebası denilen bu salgının, Hindistan'da başladığı ve Arap ticaret gemilerini Kızıldeniz'deki limanlara bağlayan hatlarda gezinmekte usta olan fareler tarafından Mısır'a getirildiğine inanılmaktadır. Hızla üreyen fareler ve onlarla beslenen pireler vebayı, İstanbul Boğazı'ndan İber Yarımadası'na kadar Akdeniz'deki tüm ticaret yollarına yaymıştı. Tarihçi Procopius vebanın, doruktayken, sadece İstanbul'da günde on bin kişinin ölümüne neden olduğunu belirtmiştir. Roma İmparatorluğu'nun, vebadan önce 16 ile 20 milyon arasında olduğu tahmin edilen nüfusunun yüzde 30-40'ı salgında yok olmuştu.⁶² O dönemde yapılan bir açıklama kayıpları grafik olarak belirtmişti. Veba, "şehirleri tenhalaştırdı, ülkeyi çöle döndüştürdü ve insanların yaşadıkları yerleri, vahşi hayvanların buluştuğu yerler haline döndüştürdü."⁶³

Roma imparatorluğun hem doğusunda, hem de batısında nüfusun en az dörtte birinin öldüğü tahmin edilmektedir. Bu rekor, altı asır sonra, Kara Ölüm adını alan bir başka veba salgını tarafından kırılmıştı (Latince *atra mors* deyiminin "korkunç" yerine "kara" ölüm olarak yanlış tercüme edilmesi nedeniyle bu adı almıştır). Ayrıca bu isim, ten renginin bozulması ve vebaya yakalandıktan sonraki ikinci günde oluşan kara bubolar nedeniyle de yaygın olarak kullanılmaktadır.⁶⁴

ÖLÜM YOLU

1347 yılında Kırım'ın Karadeniz'deki Kaffa (bugünkü Theodosia) limanından ayrılan İtalyan ticaret gemileri İstanbul'a ve Akdeniz sahili boyunca yer alan limanlara ulaşmış, beraberlerinde veba basili getirmişlerdi. Veba buradan Anadolu'ya, Orta Doğu'ya, Kuzey Afrika'ya ve Avrupa'ya yayıldı. Kemirgen dolu Orta Asya steplerinden geçen tacirler, istemeden hastalığın taşıyıcıları olmuşlardı. Daha önce gördüğümüz gibi, eski İpek Yolu Moğol koruması altında gelişmişti ama yol haydutlardan korunmuş olsa da, kemirgenler ve pirelerden tacirlere geçen mikroplara karşı bağımsızlığı yoktu.

Kara ölümün, 1331'de Çin'de bir salgınla başladığına ve 1345 yılında Kırım'a ulaştığına inanılmaktadır. 1347 yılına gelindiğinde veba İstanbul'a gelmiş ve kısa sürede Pisa'ya ve Cenova'ya yayılmıştı. Hastalık Avrupa'daki limanlara bir kez ulaştıktan sonra, kara yollarıyla önemli şehirlere ilerleyerek birer birer hepsini yere serdi. Avrupa şehirlerine bir zamanlar zenginlik getiren ünlü ticaret yolu şimdi, tüylü siyah fareler şeklinde yolculuk eden ölüm yoluna dönüşmüştü.

Tarihçi Ole Benedictow nüfusun yaklaşık yüzde 60'ının ya da Avrupa'da yaşayan tahmini seksen milyon kişiden elli milyon kişinin veba ve bağlantılı hastalıklar nedeniyle öldüğü sonucuna varmaktadır.⁶⁵ O dönemdeki kayıtlar, gömülmek bir yana, toplanamayan yığınlar dolusu cesedi anlatmaktadır. Yüz bin nüfusu olan Floransa gibi bir şehirde, her gün 400 ile 1000 arasında insan ölmüştü. Veba, tamamen yok olmadan önce, 1347'den 1722'ye kadar düzenli aralıklarla Avrupa'ya geri döndü. Bir dönemde ticaret neredeyse tamamen durmuştu. Eğer *küreselleşme* kelimesi bilinseydi, onun da öldüğü söylenebilirdi. Ancak, Avrupa'nın azalan nüfusu, dünya tarihinde dönüm noktası oluşturacak, ekonomik ve sosyal eğilimlerle tıbbi uygulamalar başlattı. İzleyen yıkım, dünyanın, ticaretin daha önce yaratmış olduğu birbirine bağlı yapısının vurgulanmasına yardımcı olmaktadır. Nüfusun yarısından fazlasının ölmesi, sağ kalanlar arasında kişi başına düşen servette ani bir artış anlamına geliyordu. Miras kalan toprak, sermaye, altın ve gümüş stoklarıyla yeni zengin olan ve hayatta kaldıkları için heyecanlanan Avrupalılar, Asyalı ipek ve baharat tedarikçileriyle Arap ve Venedikli aracılara zengin eden lüks malzeme alımı krizine girdi. Bu alışveriş krizleri aynı zamanda, bir tarihçinin deyişiyle, "On Beşinci Yüzyılın Büyük Külçe Kıtlığı" na yol açtı. Bu şiddetli para sıkıntısı, yoğunlaşan bir değerli metal arayışına yol açtı ve 1516 yılında Alman kasabası Joachimstal'de "tarihteki en büyük gümüş vurgunu" yapıldı. Kasabanın darphanesi tarafından çıkarılan paralara *Joachimsthaler* deniyordu. Ve daha sonra kısaltıldığı haliyle *thaler*, dolar kelimemizin öncüsüydü.⁶⁶ Ama bu arada, daha önce gördüğümüz gibi, Venedikli-Arap araçlarının baharat ticareti üzerindeki boğucu hâkimiyeti, Avrupalıların Asya'ya giden alternatif yol arayışlarını yoğunlaştırmaya yönlendirdi.⁶⁷ Avrupa'daki talep artışını teşvik eden Kara Ölüm birçok açıdan, Yeni Dünya'nın tedarik patlamasından doğacak bir tüketici toplumunun oluşumuna giden bir başka hamlenin ilk belirtisiydi.

Daha da acil olarak, işçi kıtlığı ve yüksek maliyeti, daha rasyonel bir iş organizasyonuna, verimli üretim yöntemlerine ve işçilikten tasarruf sağlayan cihazlara yol açtı. On üçüncü yüzyılın başlarında geliştiren ve su gücüyle çalışan kereste fabrikalarının kullanımı çok yaygınlaştı. Çok sayıda yazıcının ölmesi nedeniyle, elyazması kitapların kopyalanma fiyatlarını tavana vurarak, bir tür otomatikleşmiş kopyalama yöntemi ihtiyacını zorladı. Çinlilerden öğrenilen kâğıt yapımı zaten daha ucuz kâğıt üretimini mümkün kılmişti. Tahadan yapılan hareketli türü de biliniyordu. 1447 yılında Mainz, Almanya'dan

Johannes Gutenberg metalürji konusundaki becerisini baskı teknolojisiyle birleştirerek Avrupa'nın ilk hareketli metal matbaasını üreterek, bir devrim başlattı.⁶⁸ İngiltere ve Hollanda'da ucuz tüketici mallarının üretimi, ekonomik çekim merkezini Akdeniz'den Kuzeye kaydırması. Kuzey sonunda modern gemi yapımına öncülük edecek ve Sanayi Devrimini başlatacaktı.

Kara Ölüm kadar büyük bir felaket aynı zamanda, Yahudiler gibi "yabancılar" karşı uzun zamandan beri duyulan önyargıları ortaya çıkarmış ve yeni bir boyuta taşımıştı. Yahudilerin ve "Hristiyanlığın diğer düşmanlarının" kuyuları ve diğer içme suyu kaynaklarını zehirleyerek bu ölümlere neden olduğu teorisi, Avrupa'nın birçok yerinde azınlıkların vahşi bir şekilde katledilmesine yol açtı. Bu, "Yahudilerin yoğun ve ayırım yapmadan katledilmesini içeren bir tür Orta Çağ soykırımıydı ve torunlarının 600 yıl sonra yeni ve daha da vahşi bir soykırımla, büyük ölçüde yok edildiği, Doğu Avrupa'ya gidişlerini [hızlandırmıştı]."⁶⁹

KARANTİNANIN DOĞUŞU

Kara Ölümün, genel sağlık politikası üzerinde uzun vadeli sonuçları oldu. Yolcuları karantinaya alma konusunda bilinen ilk karar 27 Temmuz 1377 tarihinde Venedik kolonisi Ragusa (şimdi Hırvatistan'da Dubrovnik) tarafından Dalmaçya sahilinde alındı. Veba felaketine uğramış bölgelerden gelenlere otuz günlük tecrit uygulama emri daha sonra kırk güne uzatılmıştı; böylece, İtalyanca quarantenaria'dan karantina kelimesi türemiş oldu. "Böylece on dördüncü yüzyılın ortasında Kara Ölümle harekete geçen İtalya, Güney Fransa ve komşu bölgelerdeki resmi görevliler," diye yazıyor George Rosen, "bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek için, gözlem istasyonları, tecrit hastaneleri ve dezenfekte etme yöntemleriyle, bir sağlık kontrol sistemi yarattılar. Bu sistem Rönesans döneminde ve daha sonraki dönemlerde de benimsenmiş ve geliştirilmiştir ve bugün de, daha ayrıntılı bir şekilde tanımlanmış olarak, genel sağlık uygulamasının bir parçasıdır."⁷⁰

Ama karantina sistemi her zaman işe yaramamıştı. 1720 yılının baharında, vebalı insanlar taşıyan bir Doğu Akdeniz teknesi Livorno limanına ulaşmıştı. Orada ve Marseille'de geri döndürüldü. Ama tekne, Akdeniz'de birkaç ay dolandıktan, hatta Trablusgarp'ta bir mola verdikten sonra Fransız limanı Toulon'a döndü ve burada birçok yolcu rüşvetle karantinadan kurtulmayı başardı. Kısa sürede Toulon'da veba salgını başladı ve Marseille'e de yayılarak, yüz

bin sakininin neredeyse yarısının ölümüne neden oldu.⁷¹ Marseille'deki felaket, karantinanın daha sıkı uygulanmasına ve Orta Doğu kumaş ticaretinin sınırlandırılması veya durdurulması çabasına yol açtı. Bu çaba, Hindistan ile Avrupa arasında gelişmekte olan deniz yoluyla tekstil ticareti açısından çok uygundu.

Daha önce belirtildiği gibi, küreselleşmenin en büyük yıkımlarından biri – insan toplumlarının daha yakından entegrasyonu açısından – Avrupa'dan getirilen patojenlere karşı hiçbir bağışıklığı olmayan Yeni Dünya'daki Kızılderililere hastalık bulaştırılmasıydı. 1519 yılında İspanyol fatih Hernan Cortés küçük bir orduyla çok sayıda Aztek'i yenmeyi başarmıştı çünkü Aztekler, Cortés'le beraber olan bir Afrikalı köle tarafından bulaştırılan çiçek hastalığıyla güçsüzleşmişti. Tarihçi William McNeill, Azteklerin bu salgın hastalığı, İspanyolların taptığı tanrının üstün gücünün göstergesi olarak yorumladığını belirtmektedir. Sonuç olarak, Cortés ve yamalı bohça ordusu yaklaşık 12,5 milyonluk Aztek imparatorluğunu kolaylıkla kendine bağladı. Çiçek hastalığı Meksika'dan Guatamala'ya yayıldı ve güneye doğru devam ederek 1525 yılı dolaylarında, bugünkü Peru'da bulunan İnka topraklarına ulaştı. 1563'te Portekizli sömürgeciler çiçeği Brezilya'ya getirdi ve burada yerli kabilelerin tamamen yok olmasına neden oldu.⁷² Daha kuzeyde, 1500 yılında modern Birleşik Devletler'in bulunduğu topraklarda muhtemelen iki milyon civarında yerli insan bulunuyordu. Bu rakam, 1700'de 750.000'e düşmüş ve 1820 yılına gelindiğinde, daha da azalarak 325.000'e ulaşmıştı.⁷³

Köle ticareti ve fetihler çiçek hastalığını yeni topraklara taşıırken, çaresi de bir ülkeden diğerine aktarılmıştı. "Çiçek satın almak" (çiçeğe yakalanmak) ya da "variolasyon" diye bilinen çiçek mikrobi aşılama uygulamasının M.Ö. 1000 yılından önce Hindistan'da başladığına inanılmaktadır. 1000 yılı civarında Sichuan'daki Budist manastırında bulunan keşişler tarafından önce Tibet'e, daha sonra da Çin'e yayılmıştı.⁷⁴ On yedinci yüzyılın ortalarında, tüccar kervanları aşı bilgisini Arabistan'a, İran'a ve Kuzey Afrika'ya getirdi ve bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda halk düzeyinde uygulanmaya başladı. On sekizinci yüzyılın başında İstanbul'daki İngiliz sefirinin karısı Lady Mary Montagu, kendisi de çiçek hastalığına yakalanıp iyileştiğinden, oğlunu aşıladı ve bu uygulamayı İngiltere'ye tanıttı.⁷⁵

Dr. Edward Jenner, çiçek hastalığı kurbanlarını hasta sığır iriniyle aşılayarak daha ciddi çiçek enfeksiyonunu engelledi ve aşılama tekniğini geliştirdi. 1798 yılında bu yöntemi tanımladığı kitabında, Latince *vacca*-inek kelimesin-

den *vaccine* (aşı) kelimesini türetti ve bu işleme “*vaccination*-aşılama” adını verdi. 1881’de Fransız mikrobiyolog Louis Pasteur, *vaccination* kelimesini, bulaşıcı bir hastalığa karşı bağışıklık kazandıran her türlü aşılama uygulamasını tanımlamak üzere genişleterek, Jenner’ı onurlandırdı. Aşı, tek başına her hangi bir tıbbi buluştan daha yararlı olarak, o tarihten beri yüz milyonlarca insanın hayatını kurtarmış ve dünyanın demografisini değiştirmiştir. J. N. Hays’in belirttiği gibi: “Aydınlanmış genel sağlık ve temizlik olgusunun, önleyici aşı ilkesinin yayılması ve laboratuvar ürünlerinin tedavi edici gücünün – bunların arasında antibiyotikler an büyük sansasyonu yaratmıştı – ortak saldırısı altında, bulaşıcı hastalık salgınlarının tüm tehlikeleri birer birer kayboluyor gibiydi.”⁷⁶

Önde gelen grip viroloji uzmanı Kennedy Shortridge, izi sürülebilen tüm grip salgınlarının hep Çin’de, insanların, domuzların, ördeklerin ve diğer kümes hayvanlarının yan yana yaşadığı yoğun nüfuslu Guangdong eyaletinde başladığına inanmaktadır. 1918 yılındaki İspanyol gribi de 1888’de Kanton’da kuş gribi olarak başlamış olabilir. I. Dünya Savaşı sırasında Çinli işçiler, Müttefikler için hendek kazmak amacıyla Fransa’daki karargâhlara gelmişti ve grip salgınını başlatan virüs neslini taşımış olabilirler. İspanyol gribinin, kuş gribinin bir türü olduğu, kurbanların kalıntılarının DNA analizinden kanıtlanmış olsa da, başka uzmanlar, Çin kökenli olduğuna ilişkin teoriye itiraz etmektedir.⁷⁷

ASKERLER, VAPURLAR VE İSPANYOL GRİBİ

1918 Grip salgını (ya da İspanyol gribi) nereden kaynaklanmış olursa olsun, Avrupa’da ortaya çıktıktan sonraki bir yıl içinde, ABD nüfusunun yüzde 28’i de dahil olmak üzere, dünya nüfusunun beşte birine bulaşmıştı. Tahmini kurban sayısı yirmi milyonla kırk milyon arasında değişmektedir.⁷⁸ Buna İspanyol gribi deniyordu çünkü, I. Dünya Savaşı sırasında bağlantısız bir ülke olarak İspanya haberleri sansürlemiyordu ve orada gribin yayıldığı dünyaya duyurulmuştu.

1918 salgını hakkındaki Flu (Grip) adlı kitabında Gina Kolata, eriştiği yerleri canlı bir şekilde anlatmaktadır:

Salgın o yılın Eylül ayında başladı ve sona erdiğinde yarım milyon Amerikalı ölmüş olacaktı. Hastalık, dünyanın en ücra köşelerine kadar yayıldı. Bazı Eskimo köylerinin nüfusu onda birine inmiş, neredeyse

dünyadan silinmişlerdi. Batı Samoalıların yüzde yirmisi öldü... Dünyanın savaştan yorgun olduğu bir dönemde ortaya çıktı. Birkaç ay içinde dünyayı silip süpürdü ve savaş bittiğinde sona erdi. Geldiği kadar gizemli bir şekilde gitti. Ve bittiğinde insanlık birkaç ay içinde, dünya tarihinde başka hiçbir hastalığın almadığı kadar can alan bir hastalıkla karşı karşıya kalmıştı.⁷⁹

1918 gribi aynı zamanda, vapurlar ve buharlı trenlerin dünyanın en ücra köşelerine insanları taşıyabildiği kadar hızlı yayılan, gerçek anlamda ilk küresel hastalıktı. O zamana kadar en vahşi savaşlardan sağ kalmayı başaran ve terhis olan binlerce asker evlerine, hem kendilerini, hem de mutlu aileleriyle arkadaşlarını öldüren ölümcül enfeksiyonla dönmüştü. O zamana kadar kıtaların çoğu zaten transatlantiklerle bağlandığından ve geniş alanlar demiryolu ağlarıyla kapsandığından, grip her yöne yayılmıştı. Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar, toplumları mahvetmesi üç yıl süren vebanın aksine bu grip, dünya çapındaki tahribatını bir buçuk yılda yapmıştı.

1957-1958 yıllarında dünya çapında 1-4 milyon insanın ölümüne neden olan ve H2N2 zinciriyle bilinen bir kuş gribi virüsünün neden olduğu bir başka salgın, 2005 yılı başında yeniden canlanma tehdidi gösterdi. Bu kez, yeni mutasyona uğramış bir dizinin ortaya çıkışı değil, eski dizinin kaza eseri yeniden dünyaya yayılmasıydı. 2004 yılının sonunda Cincinnati'de özel bir şirket olan Meridian Bioscience, Inc., Amerikan Patologlar Koleji tarafından gerçekleştirilen rutin kalite kontrol belgelendirmesinin parçası olarak test edilmek üzere, yaklaşık dört bin doktor ve laboratuara virüs örneklerinden oluşan koliler gönderdi. Örneklerin içinde, bilinmeden, bugün insanların hiçbir bağışıkları olmayan H2N2 virüsü de bulunuyordu. Altı ay sonra hata anlaşıldığında, alarm halindeki Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), tehlikeli örneklerin yok edilmesi konusunda acil bir tavsiye gönderdi.⁸⁰

Bir sonraki grip salgını SARS (Ağır akut solunum yolu yetersizliği sendromu) 2003 yılında ortaya çıktığında, yalnızca altı ay içinde Çin'den Güney Afrika'ya ve Avustralya'ya ve Brezilya'ya yayıldı. SARS ilk kez, Çin'in güneyindeki Guangdong eyaletinde, bazı insanlar akşam yemeğinde vahşi misk kedisi yerken ve yemekleriyle birlikte, insanların bağışıklıklarının olmadığı, yeni mutasyona uğramış *Corona* virüsü (sıradan nezle virüsü) yediklerinde görüldü. Yemek yiyen Çinlilerden biri, son derece bulaşıcı olan hastalıkla Hong Kong'a gitti ve bir otelde kaldı. Dünyanın en önemli turist ve iş merkezlerin-

den biri, kısa zamanda dünyanın en bulaşıcı hastalığını en fazla yayan yer haline dönüşmüştü. SARS Vietnam'da ilk kurbanını aldıktan bir aydan az bir süre sonra Dünya Sağlık Teşkilatı dünya çapında bir yolculuk tavsiyesi yayınladı. Uçuş bilgi panosu sessizce İPTAL diye yanıp sönerken Hong Kong'un kocaman Chek Lap Kok Havaalanı terk edilmiş görünüyordu. Yüz maskeli korkmuş vatandaşlar sıranın kendilerine gelip gelmediğini merak ederken, okullar ve işyerleri kapandı. Pekin, SARS'ın yayılmasını  nleme çabasıyla üç tane hastaneyi mühürledi ve virüse maruz kalmış olabilecek yaklaşık sekiz bin kişinin evlerinden çıkmamalarını emretti. Çin başkentinin devlet okulları, sinemaları ve diskoları kapatıldı. Singapur'da açık gıda pazarları kapatıldı ve hastane ziyaretleri engellendi. Dünyanın birçok limanı ve havaalanında en katı karantina prosedürleri uygulandı ve on ülkedeki on üç laboratuarda bilim insanları, panzehir arayışıyla yeni katili teşhis etme yarışına girdi.

İspanyol gribini yüzde 2,5'luk hastalık oranıyla karşılaştırıldığında SARS dört kat daha  ld r c yd  ve kurbanlarının yüzde 10'unu öldürdü. Küresel olarak koordine edilen karantina ve önleyici önlemler sayesinde virüs kontrol altına alındı ama ancak, büyük çoğunluğu Hong Kong ve anakara Çin'de olmak üzere, 30 ülkede 813 kişinin ölümüne neden olduktan sonra.⁸¹ Dünya Sağlık Teşkilatı yolculuk uyarısını çıkarmamış olsaydı, bilim ve tıbbi g zetimdeki ilerlemelerle, virüsü belirleme konusunda bilim insanlarının dünya çapındaki olağanüstü işbirliği olmasaydı, SARS, 1918 salgınından bile çok daha fazla ve hızlı yayılabilirdi. Virüs, Çin'in 1,2 milyarlık nüfusunun yalnızca yüzde 20'sine bulaşmış olsaydı, 102 milyon kadar insan ölmüş olacaktı. 1918 yılındaki önemsiz miktardaki uluslararası yolcu sayısı ile karşılaştırıldığında, 2003 yılına gelindiğinde yaklaşık 1,6 milyar yolcu uçaklara biniyordu ve bunun üçte biri uluslararası sınırları açıyor, yolculuklarında her türlü virüsü beraberlerinde götürüyorlardı. Hızla yayılan virüse karşı yürütülen yarışta, Atlanta'dan Vancouver'a ve Singapur'a kadar birbirlerine ağlarla bağlanmış laboratuarlarda çalışan bilim adamları, virüsün genomunu haritalandırma çabalarını hızlandırmış, bu olağanüstü başarıyı sadece bir ay içinde elde etmişti. Böylece, küreselleşme sadece virüslere jet hızı kazandırmamış, karşı önlemlerin hızını da artırmıştı.

SINIRLARI OLMAYAN HASTALIK

Dünya Sağlık Teşkilatı, Mayıs 2003'deki yıllık toplantısında, SARS'ın "yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkan ilk şiddetli bulaşıcı hastalık olduğunu" ve "k -

resel sağlık güvenliği, nüfusların canlılığı, sağlık sistemlerin işlemesi ve ekonomilerin istikrarı ile büyümesi açısından ciddi bir tehdit oluşturduğunu" teyit etti. Jetlerle sınırları aştığından ve global sağlık sistemine meydan okuduğundan, SARS virüsüne "ilk Westphal sonrası patojen" adı verilmiştir.⁶² 1648 yılının Westphalia anlaşması, belirlenmiş sınırlar içinde egemenlik haklarını esas alan bir uluslararası düzenin resmen ortaya çıkışını gösteriyordu ve genel sağlık önlemlerini içeriyordu. Her ne kadar Avrupa'daki büyük güçler, 1851 yılında bulaşıcı hastalıklar konusunda işbirliğini kolaylaştırmak amacıyla uluslararası yasal kurallara ve diplomatik süreçlere başladıysa da, uluslararası işbirliği devletin bağımsızlığına fazla müdahale etmiyordu. Ama belirli ülkelerin ziyareti konusundaki tavsiyeleri ve girişken denetim sistemiyle Dünya Sağlık Teşkilatı, yeni bir olay yarattı: Dünyada ilk kez küresel bir hastalığa, küresel tepki verilmesi. Kendi haline bırakma politikası izleyen Başkan George W. Bush bile, uluslararası işbirliği ve şeffaflık ihtiyacını itiraf etmişti. SARS deneyiminden alınacak ders bellidir: "Yeni ölümcül virüslerin patlak vermesini önlemek için birlikte çalışmak hepimizin yararınadır; böylece Pasifik'in iki yanında da insanların hayatı kurtarabiliriz."⁶³

Uluslararası sınırları aşarak alev gibi yayılacak bir başka Westphal sonrası virüsün genom kazanında kaynıyor olabileceği kaygısı bilim adamlarını endişelendirmektedir. Çünkü şimdi, 1918 yılının ölümcül gribinin aslında kuş gribi olduğunu artık biliyorlar.⁶⁴ 1997 yılında, tavuklar ve ördekler arasında yaygın olan bir grip, bir çocuğa bulaşıp ölümüne neden olduğunda, bir başka grip Güney Çin'de tür engelini aşmış oluyordu. O zamandan beri, kuş gribinin sözde atlayan dizisi Hong Kong ve Güney Çin'in ötesine yayılarak Kamboçya, Endonezya, Tayland, Malezya, Kore ve Japonya'da tavuk ve kuş nüfusuna bulaşmıştı ve 2006 yılının sonuna gelindiğinde 93 insana bulaşmış, 42'sinin ölümüne neden olmuştur. Bu kuş gribinin olağanüstü yüksek hastalık oranı – virüse yakalananların yüzde 75'i ölmüştür (sıradan insan gribinin yüzde 1'den az ölüm oranıyla karşılaştırın) – sağlık görevlilerinin, kuş gribinin insandan insana bulaşmaya kendini adapte etme olasılığı karşısında tüyleri ürpermektedir.⁶⁵ Eğer SARS bir gösterge olacaksa, o türdeki dönüşmüş bir virüs dünyada, ticari jetler hızında yayılabilir ve 1918'deki kırk milyon grip ölümünün, küreselleşmenin ilk döneminde yaşanan küçük bir olay olarak görünmesine neden olacak kadar büyük bir felakete yol açabilir.

İşin gerçeği, grip virüsleri o kadar hızlı değişime uğrar ki, birinin panzehiri diğeri için yararsız olabilir. Dünya Sağlık Teşkilatı'nın Küresel Grip Progra-

mı'yla işbirliği halindeki bazı bilim insanları dünya üzerindeki 120 laboratu-
arda sürekli olarak elektron mikroskoplarında yeni örneklere bakarak, gribin
insanlar arasında yayılma becerisi kazandığını gösterecek herhangi bir deği-
şimi algılamaya çalışabilir. Tehdit olduğuna ikna olunursa WHO g ky z n-
de dolaşan binlerce yolcu uçağının havalanmasını yasaklayan ve şehirlerin
veya ülkelerin karantina altına alınmasını sağlayan bir yolculuk tavsiye kara-
rı çıkarabilir. Bu, Kara  l m veya İspanyol Gribi gezegeni harap ederken bu-
lunmayan bir g  tt r.

Ancak sanal gerçeklikte gizlenen bir başka türdeki tehlikeye karşı böyle
bir uluslararası koruma sistemi bulunmamaktadır.

VİRÜS AVCILARI

Akşamın geç bir saati. Batmakta olan güneşin parıltısı sönüyor ve Pasifik Ok-
yanusu'nda yıldızlar ışıldamaya başlıyor. Ama camla kaplı Symantec şirketi
binasının ikinci katında ışıklar yanıyor. Cam bölmeli güvenlik odasında bulu-
nan bir dizi büyük sunucu, yazılım şirketinin Santa Monica – California'daki
laboratuvarında yanıp sönen kırmızı LED lambalarla  rk tt c  bir şekilde pa-
rıldııyor. Yandaki bir odada, yüksek bölmelerin ardında tişörtlü ve kot panto-
lonlu genç kadınlar ve erkekler dikkatle ekranlarına bakıyorlar. Dünyanın
farklı yerlerinden geliyorlar ve farklı diller konuşuyorlar, ama o sessiz labora-
tuarda tek bir ortak amaçları var. Güvenlik odasında sessizce yanıp sönen su-
nucuların önceden görüntülediği en yeni virüslerin "işaretlerini" ve panzehir-
lerini bulmaya ve mücadele etmek için hazırlanmaya çalışıyorlar. Santa Mo-
nica ve farklı zaman dilimlerindeki başka laboratuvarlarda bulunan genç inter-
net bekçileri esas olarak, dünyanın her yanında Dünya Sağlık Teşkilatı'yla  a-
laşan tıp laboratuvarlarındaki bilim insanlarından çok farklı değil. Bilim insa-
nları değişen grip virüslerine dikkat ederken, bilgisayar mühendisleri sanal
gerçeklikte ölümcül patojenler bulmak için interneti taramaktadır. İnsanlar ta-
rafından kasıtlı olarak üretilen patojenler, dünya üzerinde yaklaşık bir milyar
bilgisayarı rahatsız etmekte, küreselleşmenin yeni yollarını tehdit etmektedir.
Bu kötü niyetli programlar bilgisayarınıza bulaşıyor, dosyalarınızı siliyor ve-
ya değiştiriyor, verilerinizi  alıyor ve zarar vermek amaçlı olarak makinenizi
ele geçiriyor. Programlara virüs adını vermek, doğal virüslere hakarettir.  ıp-
lak gözle görülemeyen biyolojik virüsler yalnızca, tüm yaşam biçimlerinin
yapmaya çalıştığı aynı temel işleri yapmaktadır. Hayatta kalmaya çalışmak ve

çoğalmak. İspanyol grip virüsü ile SARS'ın kalabalığı ele geçirerek hayatta kalma ve çoğalma çabaları, insanlar ve diğer hayvanlar açısından ölümcül olmuştur, ama bu doğal virüslerin altında kötülük ya da hırs yatmamaktadır. Bilgisayar virüsleri daha büyük amaçla çalışır; her teknolojik yenilikte, bazı insanlarımız, başkasının pahasına çalmak, kâr yapmak amacıyla veya sadece, içindeki kötü niyetle tanımadığı başka insanlara zarar vermek amacıyla, bu yenilikten nasıl yararlanacağını bulmaya çalışır. Haberleşmenin kasıtlı olarak bozulması kesinlikle internete özgü bir yirmi birinci yüzyıl olayı değildir. Örneğin, telgrafın ilk kullanımlarından bazıları, at yarışlarına yasa dışı bahislerde bulunmak ve kuşkulanan vatandaşların telgrafla gönderdikleri paraları dolandırmak amacıyla yapılmıştı. Bilgisayar kullanımı insanların bu kötü niyetinin istisnası değildir.

Ancak, başka teknolojilerle aralarında önemli bir fark vardı; çoğu teknoloji tarihçileri, bilgisayarlar söz konusu olduğunda, hayatın sanatı taklit ettiğini kabul etmektedir. *When HARLIE was One* (*HARLIE tek başınayken* – 1972) adlı bilim kurgu romanında David Gerrold, bir dolandırıcılık programı yazmayı düşünmüş ve adını virüs koymuştu.⁸⁶ On yıldan fazla bir süre sonra, Güney California Üniversitesi'nde parlak bir lisansüstü eğitim öğrencisi olan Fred Cohen, sınıf çalışmasının bir parçası olarak kendini kopyalayan ve kendi kendine yayılan ilk programı yazdı. Biyolojik olayla benzerliğinden etkilenen hocası, bu programa “bilgisayar virüsü” adını vermesini önerdi. Cohen buluşuyla ilgili tezini yazmaya devam etti ve hayatını yeni insan yapımı virüsleri incelemeye adanmıştı.⁸⁷ Bilgisayar ilmine göre, dünya çapındaki ilk virtüs programını 1986 yılında yaratan kişi, Lahore, Pakistan'dan, Amjad ve Basit Farooq Alvi kardeşlerdi. Her hangi bir kişi bir bilgisayar dükkânından bir yazılım disketi alıp kopyaladığında, Brain (Beyin) adlı bir virüs, kendisini sabit diske kopyalayıp, patent uyarısı yayınlıyordu.⁸⁸

Doğal dünyada bir virüsün, çoğalmak için gıda çıkarabileceği birilerine ihtiyaç duyması gibi, bilgisayar virüsünün de bir kalabalığa ihtiyacı vardır. Bilgisayarlar internetle bağlanmadan önce, disketler, virüslerin bir bilgisayardan diğerine geçtiği yoldu. Pakistanlı Brain virüsü gibi, ilk bilgisayar virüslerinden çoğu muziplik için ya da gösteriş amaçlı üretilmişti. Bilgisayar kullanımı arttıkça ve internet yeni yollar yarattıkça, “kötücül yazılım” denilen daha öldürücü virüs zincirleri çoğaldı. Virüsler, bir müzik çalarken veya komik bir mesaj gösterirken, değerli verilerinizi silmek ya da şifrenizi ve kredi kartı bilgilerinizi çalmak gibi kötü şeyler yapacak şekilde evrimleşiyordu. Yeni şekil-

lerde — kendi kendilerini tekrarlayan virüslerden, kendilerini bilgisayara yerleştirerek, karnında askerleri saklayan ünlü tahta Truva atı gibi, iyi bir şeyler yapmış gibi görünen ama gizlice kötü niyetli bir yük taşıyan Truva atına e-postalar gönderen bilgisayar solucanlarına kadar — kötücül yazılımlar türedi. Örneğin Zelu gibi bir Truva atı, “milenyum hatasını” düzelten bir program gibi davranıp, onun yerine sabit diskten verileri kemiren bir programdı.⁸⁹

AŞK ISIRIĞI

2000 yılında sıradan bir yaz günüydü ve serin bir büronun içi, Hong Kong’daki yaşamın renginden ve kokusundan daha cazipti. Ama kısa sürede, Causeway Körfezi’ndeki büromun serinliğinin ve sessizliğinin, uzak bir yerden gelen sevimsiz bir şeyin istilasına engel olamayacağını anlayacaktım. Öğle yemeğinden dönmüş ve e-postalarımı bakmak üzere bilgisayarımı açmıştım. Birkaç mesaja bakıp okudum. Ansızın gelen kutum, kim olduğu konusunda hiçbir fikrim olmayan birinden gelen mesajla canlandı. Konu satırında ILOVEYOU (Seni seviyorum) bulunan gizemli mektup bir sel gibi yağmaya başladı. Birkaç dakika içinde, aynı ayartıcı konu satırını içeren düzinelerce mesaj, ardı ardına monitörümün ekranına şelale gibi dökülmeye başladı. Bunun bir virüs saldırısı olduğunu hemen anladım ve ekrana doluşan mesajları blok halinde silmeye başladım. Kısa bir süre sonra teknik destek müdürü Vincent başını kapıdan uzatarak uyardı, “ILOVEYOU mesajını açma!” dedi ve aceleyle gitti. Ama olanlar olmuştu. Bazı meraklı meslektaşlarım ekine tıklamış ve o kadar da sevgi dolu olmayan e-postaya, Outlook adres defterlerine erişim sağlamışlardı. Birkaç dakika içinde bilgisayarlarından çıkan, aynı sevgi sözünü içeren yüzlerce mesaj, birçok hedefe doğru fıskırmış, sekerek birbirlerinden binlerce mil uzakta olan bilgisayarlara gitmişti. Virüs aynı zamanda bulaştığı bilgisayarlarda da programlandığı görevleri yerine getirmiş, sabit diskteki yığınlarca veri, görüntü ve müzik dosyasını yok etmişti. Daha sonra öğrendiğim kadarıyla, hiçbir e-posta kullanıcıını esirgemeyen bir virüstü. Singapur’un güçlü kıdemli bakanı Lee Kuan Yew, anılarını yazmak üzere yakın zamanda bilgisayar kullanmaya başlamıştı ve aşk ilan eden bir mesaj bulmuştu. Göndereni tanıımıyordu, ama mahcup bir kahkahayla bana anlattığına göre, “Merak etmişti. Ona böyle bir mesajı kim gönderebilirdi?”⁹⁰ Bilgisayarı kısa zamanda çökmüştü. Onu bilgisayar kullanmaya teşvik eden bilgisayar delisi oğlu ve o zamanın Başbakan yardımcısı Lee Hsien-Loong, makineyi te-

mizlemek üzere gelmişti. Binlerce mil uzakta, İngiltere’de, Parlamento’nun bilgisayar sisteminin kapatılması gerekmişti çünkü bazı meraklı parlamenterler e – postalarını açmışlar ve istemeden bu tür birçok bulaşıcı mesaj göndermişlerdi. 4 Mayıs 2000 günü boyunca, Aşk böceği güneşin dünya etrafındaki yolunu izleyerek, Asya’dan Avrupa’ya ve tüm Amerika kıtasına, binlerce bilgisayar sistemindeki dosyaları silmiş ve bilgisayarları çökertmişti. Araştırmacılar daha sonra kargaşanın izini sürerek 24 yaşındaki Onel de Guzman’a, Manila’daki küskün bir hacker/programcıya ulaştılar. “Okula gitmekten nefret ediyorum,” diye yazmıştı bir notta kötü niyetli şifreyle ve bu not internet sunucusuna yüklenmiş ve mutlu yıkım yoluna gönderilmişti.⁹¹ Sanal ortamdaki oyunu sırasında “Aşk Böceği” dünya çapında yaklaşık on milyon bilgisayara bulaşmıştı ve bunların arasında Beyaz Saray’daki, ABD Kongresi’ndeki ve Pentagon’daki terminaller, ayrıca İngiliz ve Hollanda parlamentoları ve yüzlerce Avrupa ve Amerikan şirketi bulunuyordu ve bir tahmine göre 10 milyar dolarlık ekonomik zarara yol açmıştı.⁹²

Temmuz 2001’de çıkan Code Red (Kod Kırmızı) virüsü, her hangi bir kullanıcı etkileşimi, bir şeyi tıklama gerektirmeyen ilk virüslerden biriydi. Bilgisayarın işletim sistemindeki bir güvenlik boşluğundan yararlanıyor ve internet kanalıyla kendisini bir bilgisayardan diğerine iletliyordu. Siz uyurken makinenize bulaşabilirdi. Symantec’ten Javier Santoyo’nun belirttiğine göre, bir virüs programcısının o güvenlik boşluğundan yararlanması üç haftasını alıyordu, ama bugün “o üç haftalık dönem 24 saate veya daha az bir süreye inmiştir.”⁹³ 19 Temmuz’da, Code Red virüsü, on dört saatten az bir zamanda dünya üzerindeki 359.104 bilgisayar ve sunucuya bulaştı. İnternette hızla yayılan bir solucanın canlandırılmış bir tasvirini izleyebilirsiniz.⁹⁴

SIFIR GÜN VİRÜSÜNÜ (DAHA ÖNCE BİLİNMEYEN VİRÜS) BEKLEMEK

Geriye dönüp bakıldığında, Aşk Böceği, yarattığı hasara rağmen neredeyse masum bir muziplikti. Başlangıçta, virüs programı yazan insanlar için prestij meselesiydi. Başkalarının yapamadığı bir şeyi yapabiliyorlardı. Şimdi ise daha çok kâr amacıyla yapılmaktadır. İnternetin hızı telefon bağlantısından DSL’e (sayısal abone hattı) çıktığından beri, Web kökenli virüslerin kötülüğü de artmıştır. Bilgisayarınızda sessizce duran ve ziyaret ettiğiniz siteleri ya da neler yazdığınız izleyen spyware (casus) programlar bulunmaktadır. Sürekli olarak sizi ucuz ilaç ve ucuz otel konusunda istenmeyen postalara boğan

reklâm yazılımları vardır. Birçok bilgisayar kullanıcısı bilmeden, dolandırıcı bir program tarafından ele geçirilmiş ve başkalarını istenmeyen postalarla bombardımana tutan köle bilgisayar ordusunun üyesi haline dönüştürülmüş makinelerle sahiptir. Ayrıca banka ve kredi kartı bilgilerinizi ya da sosyal güvenlik numaranızı çalmaya çalışan “şifre çalma” programları da vardır. Uyanık davranarak “ILOVEYOU” saldırısından kurtulmuştum. Ama 2004 yılına gelindiğinde internet çok daha sorunlu ve tehlikeli hale gelmişti. Ne zaman bir web sitesine girsem ortaya çıkan reklâmlar canımı sıkıyordu ama 2004’te bir kış sabahı, ardı ardına ekranıma fışkıran reklâmlar nedeniyle bilgisayarımı bile açamadım. Onları ne kadar kapatmaya çalıştıysam, yenileri açılıyor, monitörümü, bir duyurunun ardından diğerinin asıldığı okul ilan tahtaları gibi kaplıyordu. Ama bunlar ders ya da dans gösterisi duyuruları değildi. Bunlar ucuz Viagra veya piyango bileti ya da ucuz uçak bileti ilanlarıydı. Bu saçmalığa neden olan casus programlar, Microsoft’un Web tarayıcısındaki boşluklardan yararlanmışlar ve gizlice sabit diskime girerek, işlerini yapacakları uygun ortamı beklemişlerdi. Sonuç, boşa geçen saatler ve düş kırıklığıydı, öyle ki içimden lanet makineyi kaldırıp pencereden dışarı atmak gelmişti. Teşekkürler küreselleşme! Olivetti daktilomu ne kadar özledim.

Sonunda, bilgisayarımın işletme sistemini iyileştirdim ve bilgisayarımı yeniden kazanmak için yepyeni bir dizi anti spyware (casus karşıtı) ve virüs karşıtı programlar yükledim. Yine de, bir şeylerin yanlış olduğundan kuşkulmalarına imkân vermeden bilgisayarları, dosyalarını silen ve kişisel verilerini çalan solucanlar tarafından ele geçirilen birçok insandan çok daha şanslıyım. Başkaları, elektronik bankacılık hesabınızdaki güvenlik ihlali konusunda uyarı ve tüm kişisel bilgilerini vererek kapalı hesabınızı yeniden açmanızı isteyen “şifre çalma” düzenbazlarının kullandığı tuzağa düşmüştür.

Cornell Üniversitesi’nde lisansüstü eğitim alan Robert Morris Jr.’ın, Tayvan ordusunda çavuş Ching Ing-hau, New Jerseyli David Smith, Hollandalı Jan de Wit ve hatta Sven Jaschan adlı bir gencin adını hiç duymamış olabilirsiniz, ama onların kötü niyetli eserleri, dünya çapındaki bilgisayar kullanıcılarını, dolaylı veya doğrudan etkilemiştir. Morris, “Morris Solucanı” olarak bilinen ve birkaç gün içinde altı bin anabilgisayarı etkileyen virüsü yaratmıştır. Tayvan ordusunun mutsuz adamının yarattığı Çernobil virüsü, bulaştığı bir bilgisayarın sabit diskini sildi. David Smith’in Melissa virüsü 1999 yılında posta kutusunu tıkadı, Jan de Wit’in Rus tenis yıldızı Anna Kournikova’nın adını verdiği virüs de aynı şeyi yaptı. Alman hacker Jaschan, küçük Waffen-

sen kasabasındaki evinde bulunan bilgisayarından, hizmet saldırılarını sö-
züm ona inkâr eden ve hedef web sitelerini veri yağmuruna tutarak çökerten
virüsler başlattı. Son yirmi beş yılda internette, yaklaşık elli bin bilgisayar vi-
rüsü ve solucanı ile Truva atı ortaya çıkmış, küreselleşme yolunda yeterince
tümsek ve engel yaratmıştır.⁹⁵ Ama, virüs savaşçıları silahlarını biledikçe gel-
meye devam etmektedirler.

Yana Liu'yu, büyük plastik çerçeveli gözlüğü ve yumuşak gülümsemesiyle
Symantec'teki bölmesinde bulunan iki monitörün önünde oturan ciddi
genç kadını muhtemelen tanımıyorsunuz. Çin'in Sichuan eyaletinin başkenti
Chengdu'nun yerlisiydi ve Çin'deki Elektronik Bilim ve Teknoloji Üniversite-
si'nden mezun olduktan sonra, anti virüs yazılım şirketinin mühendis ordu-
suna katılmıştı. Onun gibi yüzlerce kişi, Symantec, Sopos, McAfee ve Trend-
Micro gibi önde gelen satıcılar için çalışmaktadır. Her mühendis en son kötü-
cül yazılımın panzehirini bulmak için yedi ile otuz saat arasında bir zaman
harcayabilir.⁹⁶ Dünya üzerindeki müşterilerin bilgisayarlarına yapılan sürekli
saldırıların modelini izleyip, "sıfır gün virüsü" olarak bilinen daha önce bilin-
meyen ve anti virüs programı olmayan virüsleri ararlar. Ortaya bir virüs çık-
tığı zaman, güneşin izlediği aynı yolu izleyerek dünyanın etrafında dolaşır.
Sabah olunca insanlar uyanır, internet posta kutularını açarak mesajlarına ba-
kar ve masum bir şekilde bir eki tıklar ya da bir e-postayı açar, böylece kötü
niyetli virüsün çoğalmasını tetikler. Çoğu kez virüs, bilgisayarın adres defte-
rindeki herkese gönderilir ve virüsü artan bir oranda çoğaltır. Liu gibi mühen-
dislerin görevi virüsü belirlemek ve şifresini çözmek, böylece bir gün daha ço-
ğalma şansı olmamasını sağlamaktır. Kötü niyetli yazılımın, güneş batmadan
ve "sıfır gün virüsü" bir gün daha yaşayıp milyonlarca bilgisayara daha bu-
laşmadan öldürülmesi gerekmektedir.

SUÇ PAZARI

Milyonlarca istenmeyen mesaj gönderen veya sabit diskinizdeki tüm verileri
silen virüsler yine de, internetin damgası haline gelen kesin suç faaliyetleriyle
karşılaştırıldığında nispeten zararsızdır. 2004 yılında Business Week dergisi,
internet bağlantılı dünyada ceza almadan çalışan sanal suçlulara karşı kaza-
nılan ender hukuk uygulamasını yazdı. Federal Araştırma Bürosu (FBI) uy-
gun bir şekilde adlandırılan sanal suç çetesi ShadowCrew'u, yaklaşık iki mil-
yon kredi kartı numarası çaldıktan, 18 milyon e-posta hesabındaki verilere

eriştikten ve sahte İngiliz pasaportları ile Amerikan ehliyetleri de dâhil olmak üzere, binlerce insan hakkındaki kimlik bilgilerini topladıktan sonra bastı. FBI, Arizona'da yarı zamanlı bir öğrenci ve New Jersey'li bir mortgage komisyoncusu tarafından kurulan çetenin, eBay'in suçlu eşdeğerini yürüterek, Bulgaristan'dan İsveç'e, dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan dört bin üyeye kredi kartı numaraları sattığını söyledi. Bir FBI yetkilisinin operasyonu özetlediği gibi: "Bu bir suç pazarıydı."⁹⁷

ShadowCrew, Web'de sinsice dolaşan binlerce suç çetesinden yalnızca bir tanesiydi. Ocak 2004'de MyDoom denilen yeni bir virüs Web'e saldırarak, kuşkulanan bilgisayarlara Trojan horse (Truva atı) yazılımını yükledi. Bu kötücül yazılım daha sonra MyDoom'un yazarı için bilgisayarda gizli bir kapı açıyor ve herhangi bir sabit diskten kredi kartı numaralarını ve bankacılık bilgilerini çalmasını sağlıyordu. MyDoom'un, algılanıp durduruluncaya kadar, 4,8 milyar dolarlık hasara neden olduğu bildirilmektedir. Archangel, Rusya'da faaliyet gösteren HangUp adında bir başka bilgisayar suçu çetesi, Scob adında bir solucan üretti. Scob, belirli siteleri ziyaret edenlere saldırarak bilgisayarlarına, tuş darbelerini gizlice izleyip, binlerce şifre ve kredi kartı numarasını Rusya'daki bir sunucuya gönderen bir program yüklüyordu. Biyolojik bir virüsün çoğalmak için başkasını ele geçirmesi gibi, sanal suçlular da, zayıf sanal suç yasalarına, güçsüz uygulamalara ve resmi yozlaşmaya sahip ülkeleri arıyor gibi görünmektedir. Yüksek hızlı internette çalışmanın kolaylığı sayesinde, bir ülkede tespit edilip, başka bir ülkedeki sunuculardan çalışabiliyorlar. Küreselleşme benim bir iPod ısmarlayıp, birkaç gün içinde okyanusun karşı tarafından teslim edilmesine imkân veren, sınırsız bir dünya yaratmıştır. Suçlular, çok daha pahalı şeyleri daha kısa sürede ısmarlamak için milyonlarca kredi kartını çalabilmektedir. Mağdur edilen bankalar ve kredi kartı şirketleri, kötü tanıtım korkusu nedeniyle zararlarını itiraf etmek istemektedir. Ama ABD'li bir araştırma şirketine göre, 2004 yılında sanal suçlar nedeniyle toplam zarar en az 17,5 milyar dolar olup, bu rekor rakam, 2003 yılındakinden yüzde 30 fazladır.

Küreselleşme, kölelik gibi, büyük bir tutku yaratmaktadır. Ama West England Üniversitesi'nde okutman olan Madge Dresser, insan sefaletinin sorumlusu olarak on dokuzuncu yüzyıl küreselleşmesini suçlamaktan vazgeçmemektedir. "Köle ticaretinin küreselleşmeyi başlattığını" söylemektedir. Aslında, Dresser küreselleşmeyi, kölelikle eş anlamlı görmektedir. "[Kölelik]... küreselleşmenin en sömürücü şeklini oluşturmaktadır ve o zamandan beri yeni

biçimlerde ortaya çıkmıştır,” diye yazmıştır.⁹⁸ Ama yalnızca kısmen haklı. Daha önce gördüğümüz gibi, insan toplumlarını birbirine bağlama ve onları birbirlerine bağımlı hale getirme eğilimi olarak küreselleşme, tarihimizin bir parçası olmuştur. Köle ticareti tabii ki, küreselleştirmenin yoğunlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır, ama genel eğilim, insanların köleleştirilmesinden çok daha fazla anlam taşımıştır. Küreselleşme dünya çapında bir ahlâk oyunu değildir. İyiyle kötü arasında bitmeyen bir savaş hikâyesi de değildir. Daha iyi bir yaşam ve daha fazla güvenlik isteyen milyonlarca bireyin, kâr, geçinme, bilgi, iç huzuru, kendini, sevdiklerini ve toplumunu koruma arayışı içinde kendini gösterdiği bitmeyen bir destandır. İnsanların çabaları ve arayışları onları sürekli olarak, hem coğrafi olarak hem de ruhen, sınırları aşmaya yönlendirmiştir. Bu aralıksız sürecin sonucu, bazıları için başarı ve başkaları için inanılmaz sefalet ve acı olmuştur. Köleler ve köle tacirleri, acı çekenler ve iyileştirenler, işsizler ve yeni işe alınanlar; bunların hepsi de yaşamın sürekli değişen dokusunun çözgüsü ve atkısı olmuş, böylece, bugün bildiğimiz dünyayı yaratmışlardır.

İnsan ilişkilerinin, ticaretin ve haberleşmenin artan hızı, hastalıklara kanat vermiş ve suçlularla kötülere sanal kapıları açarak, bugünün kolay ve hızlı haberleşme olanaklarından yararlanmalarına neden olmuştur. Çıktıkları yerleri kervanlar ve gemilerle bırakan ve felaketlere yol açan bulaşıcı hastalıklar şimdi, erişim yerlerini genişletecek ve hızlarını artıracak imkânlarla sahiptir. Yüzyıllar boyunca bilim insanları ve mühendisler tarafından dünyamızı öğrenmek ve anlamak amacıyla aralıksız olarak yapılan araştırmaların bize mikroçipi ve ışık hızıyla başkalarıyla bağlantı kurma teknolojisini kazandırdığını daha önce gördük. Bu hızın etkilerinin her zaman iyi olmasını beklemek, tarihle bağdaşmazdı.



8. Bölüm

Küreselleşme: Profesyonel Sözcükten Lanete

Düşmanca tutkuların ve bazen şiddetli protestoların odak noktası olan Küreselleşme, bitmeyen anlaşmazlıklara mahkûm bir olay haline gelmiştir. Savunucuları erdemlerini ve kaçınılmazlığını anlatmaktadır. Muhallfleri sözde bozukluklarını ve yenilebilirliğini açıklamaktadır. Ona karşı yapılan birçok protestonun özünde, kapitalizm düşüncesi, küreselleşme süreci ve kurumların tavırları üçlemesine karşı duyulan hoşnutsuzluklar yatmaktadır. Bu üç hoşnutsuzluk, birçok protestocunun zihninde birbirine bağlı durumdadır. Küreselleşmenin düşmanları onu, çok uluslu şirketlerin uzun menzilli B—52’ler olduğu bir ortamda kapitalizmin dünyaya uzantısı olarak görmektedir.

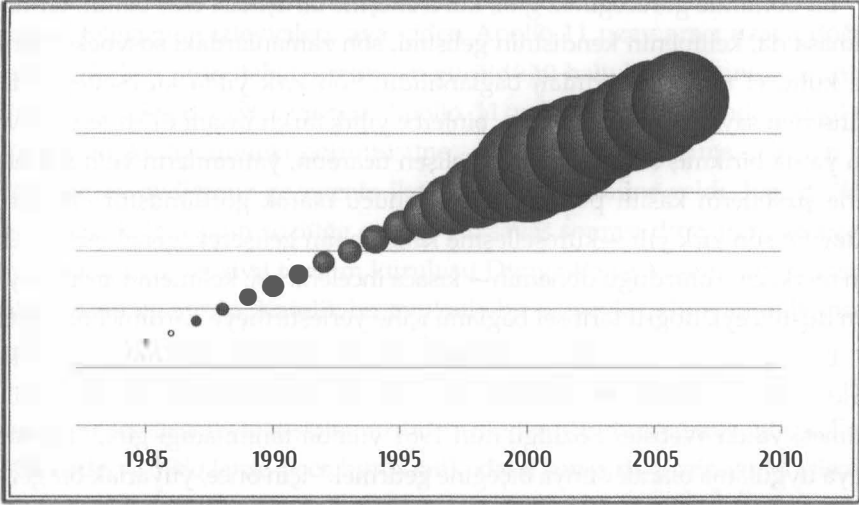
—*Jagdish N. Bhagwati, 2002’de Foreign Affairs’deki yazısından.*

Biçimsiz beş heceli *küreselleşme* kelimesi, geçtiğimiz yüzyılın sonunda belki de en çok itiraz edilen kelimeydi ve önümüzdeki on yılda da en tartışmalı kelime olmayı sürdüreceği anlaşılmaktadır. Kırk yıldan beri sözcük haznemizde bulunan bir kelime, neden bu kadar kutuplaştırıcı bir ifade olup, on binlerce

göstericiyi sokaklara döktü ve binlerce yazarın anlamını tartışan milyonlarca kelime üretmesine sebep oldu? Küreselleşme, birçok yazıda belirtildiği gibi “tehlikeli” mi, yoksa Dünya Bankası’nın iddia ettiği gibi, milyonlarca insanı zorlu bir yoksulluktan çıkarmanın sorumlusu muydu? Bu soruları ele almadan önce — ki bunu bir sonraki bölümde yapmaya çalışacağım — küreselleşme kavramının gelişimine bakmakta yarar var. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, artan bağlantılılık ve birbirine bağımlılık anlamında küreselleşme, eski bir tarihi süreçtir. Ama bu süreci tanımlayan bu tek kelimenin ortaya çıkması yavaş olmuştur. Gazeteler, dergiler ve hükümet raporlarının gösterdiği gibi, küreselleşme hızlandıkça ve kapsamı genişledikçe bu kelimenin anlamı büyük bir değişimden geçmiştir. Küreselleşmenin sonuçlarına karşı artan eleştiriler, bu süreci tanımlamaya başlamıştır. Bu kelimenin kaç kere kullanıldığına bakacak olursak, olumlu ve olumsuz yönleriyle küreselleşme arka planda kalmış ve ekonomik bütünleşmenin, gelişmiş dünyada orta sınıfı etkilediği görülen işletimsel yanlarından iki tanesi daha ön plana çıkmaktadır: Dış kaynak kullanımı ve off-shore işlemler.

Tartışmayı daha da boşa çıkaran bir olay da, çok sevilen küreselleşme kelimesinin herkes için her şeyi ifade edebilmesidir. Alman tarihçiler Jürgen Osterhammel ile Niels P. Petersson, *Globalization: A Short History* (Küreselleşme: Kısa Tarihi) adlı kitaplarında, küreselleşme kelimesini kullanarak daha bilgili görünmeye çalışan gazetecilere çatmaktadır. Kelimenin, terminolojik isimlendirme sanatında cömertçe kullanılan sıradan bir kelime olma tehlikesi içinde olduğunu söylemektedirler. Yine de, kelimenin popüler olmasının nedeninin yasal bir ihtiyacı, yaşadığımız zamanlar için bir isim bulma çabasını karşılama becerisi olabileceğini kabul etmektedirler.¹ Yaşadığımız dönem, bu kelimenin algılanışını kesinlikle etkilemiştir. Halk arasında algılanması açısından kelimenin nasıl geliştiğinin izini sürebilmek için, elektronik veritabanı Factiva’ya danıştım. Reuters haber ajansı ile Dow Jones Haber Alma sisteminin arşivlerinin birleşik bir ürünü olan Factiva, dünya çapında yaklaşık sekiz bin gazete, dergi ve rapordan oluşan elektronik bir arşiv olup, bu iş için herhangi bir kaynak kadar iyidir.² Factiva arşivlerinde, *globalization-küreselleşme* kelimesi ilk olarak 1979 yılında, (s harfiyle) Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun idari bir belgesinde, geceleyin gökyüzünde minik bir ışık noktası kadar karanlı bir şekilde geçmektedir. Kelimenin tekrarlanma sıklığı 1980’lerin sonuna doğru aşamalı olarak artmış, dünyaya yaklaşan bir kuyruklu yıldız gibi, giderek daha belirginleşmiştir. 1981 yılında sadece iki kez kullanılmışken, 2001

KÜRESELLEŞMENİN YAKINLAŞMASI



Balonlar, Küreselleşmeden bahseden makale sayısını simgelemektedir.

yılına gelindiğinde *küreselleşmeden* bahseden madde sayısı 57.235'e yükselmiştir. Sonra 2003 yılında kelimenin kullanımı azalmış, 2005 yılında tekrar 49.722'ye tırmanmış, ama 2006'da yine azalarak o yılın Ekim ayında 43.448 olmuştur.

İtiraz gören bu kelimenin görünme telaşı bu şekilde azalıyor olabilir, ama konu üzerindeki yoğun odaklanma, kamunun olayı anlamasına yardımcı olmuştur. İddia edilen bütün kötü sonuçlarına rağmen, küreselleşmenin simgelediği dünyadaki artan bütünleşme ve birbirine bağımlılık eğiliminin kalıcı olduğu konusunda sessiz ama artan bir kabullenme söz konusudur. Bir zamanlar küreselleşmeyi eleştirenler şimdi, ona karşı olmadıklarını, sadece "alternatif küreselleşmeyi" ya da küreselleşmenin geri dönüşü olmayan eğilimlerini yönetme konusunda alternatif yaklaşımlar istediklerini söylemektedir. Yeni sloganları "başka bir dünya mümkün" olup, artık Dünya Ticaret Örgütü (WTO) veya gelişmiş ülkelerin liderlerinin bulunduğu G-8 zirvelerinin dışında yapılan gösterilerde duyulmaktadır. Genel açıklamalarda küreselleşmenin yerini alan yeni sözcükler, aynı eğilimin belirli sonuçlarıdır, örneğin, işlerde

“dış kaynak kullanımı” ya da üretim tesislerinin gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere “off-shore” edilmesi gibi.

Bu bölümde göreceğimiz gibi, küreselleşme tartışması esas olarak tarihsel olmasa da, kelimenin kendisinin gelişimi, son zamanlardaki sosyoekonomik ve kültürel tarihle doğrudan bağlantılıdır. Son kırk yılda küreselleşmeden bahseden sayısız makalede olay, binlerce yıllık farklı insani dürtülerin devamı ya da birikmiş sonucu yerine, gelişen ticaretin, yatırımların ve hükümetlerle şirketlerin kasıtlı politikalarının sonucu olarak görülmüştür. Yirminci yüzyılın son kırk yılı —küreselleşme kelimesinin gelişerek, genel tartışmaların merkezine oturduğu dönemin— kısaca incelenmesi, kelimenin ardında yatan düşüncüyü, doğru tarihsel bağlamı içine yerleştirmeye yardımcı olacaktır.

Bilinen dünya hakkındaki bilgilerin, ticaret, savaş, dinin yayılması ve keşifler yoluyla nasıl geliştiğini daha önce gördük. Küreselleşmenin hayal edilebilmesi ya da Webster Sözlüğü’nün 1961 yılında tanımladığı gibi, “kapsam veya uygulama olarak dünya ölçeğine getirmek” için önce, yuvarlak bir gezegende yaşadığımız kavramının ortaya çıkması gerekiyordu. İnsanların hayatının ürünü olarak ilk yerküre kavramı on beşinci yüzyılın başlarında vardı ve bugüne kalan ilk küreyi yapma onuru, 1492 yılında yapan Nurembergli coğrafyacı Martin Behaim’e aittir. Kristof Kolomb’un aynı yıl Batı’ya giderek Doğu’ya ulaşmak amacıyla yola çıkması ve yarımküre bütünleşmesine öncül olması kesinlikle rastlantı değildi. Her ne kadar Kolomb’un tarihi yolculuğuna çıkmadan önce Behaim’in küresini gördüğüne inanılmasa da, küre Kolomb’un baharat ülkesine gitmek için neden Atlantik yolunu seçtiğini açıkça göstermektedir. Behaim’in küresi Atlantik’in karşısındaki karemsi toprakları Çin ve Hindistan olarak gösteriyordu.

SPUTNİK VE ULUSLARARASI AF ÖRGÜTÜ

Küreselleşme kelimesinin 1961 yılında Webster’da yer alması, zaman ve mekân sıkıştırması konusunu ele almadıysa da, deyimın ortaya çıkmasında dünyanın küçülmesi gerçeği önemli rol oynamıştır. Teknolojik değişim, birçok açıdan bir dünya kavramını güçlendirmişti. 4 Ekim 1957 sabahı, Baykonur Cosmodrome’un fırlatma rampasından bir Rus roketi fırlatıldığında, dünyanın ilk yapay uydusu atılmış oldu. Sputnik dünyanın etrafını 96 dakikada dolaşıyordu ve uçuş yolu altında dünyanın her yerinde duyulabilecek bir radyo sinyali yayınlıyordu. Küresel haberleşme çağı başlamıştı ve dünya-

yı şaşırtıcı derecede küçültmüştü. 1964 yılında, Olimpiyat tarihinde ilk kez, Tokyo Olimpiyatları'nın zaferleri ve başarısızlıklarına ilişkin heyecan dolu görüntüler canlı olarak bütün dünyaya yayınlandı. Beş yıl sonra dünya üzerindeki televizyon izleyicileri, aya giden Apollo 11 uzay aracı uzaya doğru hızla ilerlerken mürettebat tarafından görüldüğü haliyle, dünyanın görüntüsünü aynen izledi. 1969 yılında Apollo 11 mürettebatı tarafından çekilen, Dünya'nın Ay üzerindeki görüntüsüne – Dünya'nın doğuşuna – ilişkin fotoğraflar, ev dediğimiz gezegenin ikon görüntüleri haline geldi. 1961'de, küreselleşme kelimesinin sözlüğe girdiği yıl, savaş sonrası dünyanın, gezegeni korumayla ilgili ilk sivil toplum kuruluşu Dünya Vahşi Yaşam Fonu oluşturuldu. Aynı yıl ayrıca, Katolik bir avukatla bir Kuveykır, dünyanın ilk insan hakları kuruluşunu, Uluslararası Af Örgütü'nü kurdu.

Bu olaylar, dünyanın artan bütünleşmesiyle açıkça ilintili olsa da, o dönemde küreselleşmeyle ilişkilendirilmemişti. İleride göreceğimiz gibi, kelime 1970'lerde ve 1980'lerde önce bürokratik, daha sonra da profesyonel işletme kelimesi olarak kullanılmaya başlanmış ve geçerliliği, dünyanın gelişen ekonomik bütünleşmesiyle genişlemişti. Hem küreselleşme kelimesinin kullanulma sıklığı, hem de değişen anlamı, dünyadaki ekonomik ve politik değişimlerle doğrudan bağlantılıdır. Üretimin küreselleşmesi ve ürünlerin satışı 1980'lerin ortasına kadar yavaş geliştirse de, bu süreç, elektronik bankacılığın oluşmasıyla ve İngiltere'de 1986'da yaşanan Big Bang finans reformuyla önemli ölçüde canlandı. Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin desteğiyle sermaye piyasalarının artarak liberalleştirilmesi, GATT (Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması) turunun başarıyla tamamlanması ve NAFTA'nın (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) imzalanması birleşerek, küresel entegrasyonu daha önce görülmemiş bir düzeyde yoğunlaştırdı. Küreselleşme hakkındaki hikâye sayısı – özellikle olumlu olanlar – 1995 ile 1997 yılları arasında yeni bir rekora ulaştı. Pazar güdümlü serbest büyümenin – küreselleşmeyle eş anlamlı – olumsuz sonuçları 1990'ların ortasında oluşmaya başladı. 1997'de Asya'da yaşanan mali kriz sonrasındaki yıllarda çığ gibi büyüdü ve sonunda 1999 yılında Seattle'daki WTO zirvesinde öfkeye dönüştü. 2001 yılına gelindiğinde, küreselleşmeden bahseden makale sayısı rekor düzeye ulaştığında, artık yeni olayı tanımlamaya veya büyümeyi nasıl desteklediğine odaklanmıyordu. Basında çıkan makalelerin büyük bir bölümü, küreselleşmenin algılanan kötülüğüne karşı ani ve sert tepki bildiriyor ya da küreselleş-

me karşıtı hareketi tanımlıyordu. Küreselleşme böylece, tam da profesyonel lanete dönüştüğünde, en yaygın kamu bilincine ulaştı. Bir İngiliz gözlemcinin kurnazca belirttiği gibi, “Küreselleşmeyi haritaya yerleştiren şey aslında küreselleşme karşıtı hareketti.” “Bu kelime 1960’lardan beri var”, diye yazmıştı, “ama, muhaliflerinin insanların hayatını düzenleme yolu olarak kınadıkları bu sözde yeni süreç aleyhindeki protestolar, küreselleşmeyi finans dünyasının ve akademik dünyanın dışına çıkardı ve günlük güncel olaylar diline ekledi.”³

KÜRESELLEŞME = KORUMACILIK

Varlığının ilk yirmi yılında elektronik veritabanında var oluşuna bakıldığında, küreselleşme kelimesi ender olarak – ve sadece mecazi anlamda – her şeyi kapsayan coğrafi anlam yerine, toplam bir sayı anlamına gelecek şekilde kullanılıyordu. Ama yine de kelimenin tartışma yaratması uzun sürmedi. 1977 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu’ndaki bürokratlar, yoksul ülkelerin tekstil ihracatlarına gümrük uygulamayı içeren sözde küreselleşme planını açıkladı. Adil olabilmek için, gümrük tarifelerinin küreselleşmesinin gerekli olduğunu savunuyorlardı. Gerçekte bu, Hong Kong ve Singapur gibi önemli tedarikçilerden tekstil ihracatını sınırlama amacını taşıyan bir araçtı ve bu plan şiddetli muhalefete yol açtı.⁴

Kelimenin benzer şekilde kullanımı birkaç yıl daha devam etmişti. İngiliz gazetesi *Guardian* 1981 yılında “gelişmekte olan ülkelerin, Üçüncü Dünya ihracatlarının ithalât kontrolü uygulamak amacıyla toplanmasına neden olan küreselleşme düşüncesinden kurtulmak istediğini” bildirmişti. Aynı yıl, bir *Wall Street Journal* raporu şöyle diyordu: “İhracatçılar herhangi bir yeni MFA’nın [Çok Yönlü Anlaşma], ithalâtçıların her türlü kaynaktan yapılan ithalâta genel kotalar koymalarına imkân veren bir ‘küreselleşme’ maddesi içermesinden çok korkuyor. Aslında böyle bir madde, ihracatçıların dediğine göre, Hong Kong, Tayvan ve Güney Kore gibi güçlü rakipler aleyhine ayrımcılık yapılmasını sağlar.”⁵

Küreselleşme kelimesinin anlamında ilk önemli değişiklik, 1980’lerin başında, GATT görüşmeleri sayesinde ticaret engelleri düşmeye başladığında ve gelişmiş ülkelerin sanayileri düşük ücretli ülkelere kaymaya başladığında yaşandı. Dünyanın farklı yerleriyle bağlantı kurulması daha kolaylaştığından, küreselleşme kelimesi giderek daha çok, Webster’daki orijinal anlamı-

la, “nesneleri kapsam ve uygulama açısından dünya ölçeğine getirmek” olarak kullanılmaya başlandı.

1970’lerde başlayan ulaşım ve haberleşme devrimi, büyük miktarda mal ve insanın nakledilmesinin ve bilginin hızla iletilmesinin yolunu açmıştı. Beş yüz koltuklu Boeing Jumbo Jet 1970 yılında hizmete girmişti. Kargo nakliyesinde konteynırların kullanılması Vietnam savaşı sırasında gelişmişti ve kargoların gemilerden kamyonlara ve trenlere kesintisiz aktarımı, nakliye ücretlerini ciddi derecede azaltmıştı. Takas ortamı da —uluslararası ticarete kullanılan para birimi— önemli değişikliklere uğradı. Altın standardının sona ermesi ve 1971 yılında ABD dolarındaki dalgalanma ile para birimiyle ticaret, iş dünyasının önemli bir parçası haline geldi. Elektronik para transferinin ve hisse senedi ticareti sisteminin gelişmesi, finans piyasası reformuyla birleşerek, küresel ticarete yepyeni bir çığır açtı. Elektronik sıfır ve birlere dönüştürülen para, anında dünyayı dolaşabiliyordu. Reform yapan gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde yeni pazarların açılması ve gelişmiş ülkelerdeki büyümeye sayesinde bu sayısal parayı yayma olanağı doğdu. Böylece 1980’lerin başında, küreselleşme hakkında genel teoriler geliştirdi ve 1970’lerde iş uygulamalarına giren sürecin kavramsallaştırılması girişimlerinde bulunuldu. Mayıs 1983’te *Harvard Business Review* dergisinde yayınlanan “The Globalization of Markets” (Pazarların Küreselleşmesi) adlı önemli bir makalede Ted Levitt alev gibi yayılan bir tez ileri sürdü: “Dünyanın ihtiyaçları ve arzuları, geri dönülmez bir şekilde homojenleştirildi. Bu durum, çok uluslu şirketleri gereksiz ve global şirketleri mutlak kılmaktadır.” Levitt’e göre, homojenleşme mümkün olmuştu çünkü, ürünlerini ve uygulamalarını yüksek bedellerle farklı ülkelere uyarlayan çok uluslu şirketlerin aksine, global şirketler, bütün dünya tek bir pazarmış gibi çalışıyordu. Aynı ürünü her yerde aynı şekilde, nispeten ucuza satıyorlardı. Levitt, “Yalnızca, pazarlara karşı global bir yaklaşım benimseyen şirketler uzun vadede başarılı olacaktır” diye tahmin yürütmüştü.⁶

Levitt’in çalışması ve daha sonra aynı adı taşıyan kitabı, dünyadaki çok uluslu şirketler arasında, gerçek faaliyetlerinde olduğu kadar, yansıttıkları imajda da globalleşmeye gitmeleri konusunda karmaşa yaratmıştı. Levitt’in en ünlü öğrencilerinden biri, reklâm devi Saatchi & Saatchi’den Maurice Saatchi’ydi. Şirketini, yeni küresel markaları küresel reklâm kampanyalarıyla pazarlayacak bir küresel işletme olarak kurmuştu. Şirketin British Airways’ın “dünyanın en çok sevilen havayolu” reklâm kampanyası, bilim kurgu benze-

ri bir sahneyle Manhattan Adası'nın, Londra'nın Heathrow Havaalanı'na inişini gösteriyordu. Saatchi & Saatchi'nin aynı dönemdeki bir başka global reklâm kampanyası, Danimarka birasını bir dünya markası haline getirmeye çalışıyordu. Başka bir dünya ortamında, "Carlsberg: Muhtemelen dünyadaki en iyi bira" sloganıyla, Carlsberg birasının belirgin logosunu taşıyan bir kamyonu gösteriyordu.

Levitt'in çalışması ayrıca, Temmuz 1984'te *Financial Times*'da yayınlanan bir makalede, ilk kez küreselleşme kelimesinin manşette kullanılmasını sağladı. Levitt'in çalışmasını 1985 yılında iş hayatı guru Kenichi Ohmae'nin *Tirad Power*'ı izledi. McKinsey and Company'nin Japon başkanı, sanayilerin ve ürünlerin artan küreselleşmesinin ardında yatan temel etkenlerin üzerinde durmuş ve küreselleşme çağındaki iş stratejisini belirlemişti.⁷

İş dünyası yayınları, küreselleşme stratejisinin, şirketlerin, reklâmlar yoluyla yurt dışında gelişmekte olan daha büyük pazarlar geliştirerek kendi memleketlerindeki küçük pazarların kısıtlamalarını aşmalarını sağladığına dikkat çekmektedir. Sanayiinin farklı kesimlerindeki yöneticiler, bulundukları iş ne olursa olsun küreselleşmeleri gerektiğini, çünkü zevk dahil her şeyin küreselleşmekte olduğunu düşünüyordu.⁸ Bu kelime aynı zamanda üretimi kıydan uzak yerlere, düşük maliyetli ülkelere götürmeyle ve böylece sendikaların ücret yükseltme taleplerine direnmeyle de ilişkilendirilmeye başlandı. Ford Motors Company'nin başkanı Philip Caldwell 1984 yılında, "çok daha düşük işçilik ve malzeme maliyetine sahip ülkelerden gelen rekabet artışıyla belirginleşen otomobil sanayiindeki küreselleşmenin, buradaki otomobil üreticilerini ürün yatırım stratejilerini yeniden değerlendirmeye zorladığını" gözlemlemiştir.⁹ Bu stratejinin Flint, Michigan gibi otomobil kentlerine getirdiği endüstriden kaçış ve işsizlik, Michael Moore'a 1989 yılında yaptığı acı belgesel *Roger and Me*'ye (*Roger ve Ben*) malzeme oluşturdu. General Motors şirketinin, işletmesini Meksika'ya taşıyarak Flint'te otuz bin işçiyi ortada bırakan bencil şirket politikasını eleştiriyordu. Küreselleşme, iş jargonu olarak henüz çekişme sözlüğüne girmemişti ama bu, ilk küreselleşme karşıtı filmlerden biri olabilir.

ULUSLARARASI TİCARET GEÇMİŞTE KALDI GELECEK KÜRESELLEŞMEDE

O dönemde gazeteler, şaşkınlıktan gözleri büyüyerek, Kuzey Amerika'nın sanayi manzarasını değiştiren bu olay hakkında yorum yapıyordu. Bir Kanada

gazetesi şu haberi yazmıştı: “Endüstri söylentilerine göre Ford’un bir sonraki küçük arabası, Ford’un yüzde 25 hissesine sahip olduğu Japonya’daki Mazda şirketinden gelebilir. General Motors’un birçok Asyalı araba üreticisinde sermaye payı var. Analizcilerin söylediğine göre bütün bunlar otomobil sanayiinde ‘küreselleşmeye’ işaret etmektedir.”¹⁰ On yıl sonra, tedarik zinciri yönetimi ve dünyanın farklı köşelerinde üretilen ürün parçalarının birleştirilmesi uygulaması o kadar yaygınlaşmıştı ki, Amerikan Giysi Üreticileri Birliği (American Apparel Manufacturers Association-AAMA) bir kampanya teması bile bulmuştu: DÜNYA GEZEĞİNİNDE YAPILMIŞTIR. Birlik, düşük maliyetli, yabancı giyim üreticileriyle rekabet edebilmek için, dünya çapında kaynağın yanı sıra ihracatı geliştireceğini açıkladı. Stratejiyi açıklayan yeni AAMA başkanı Norman Fryman şunları söylemiştir: “Mesele şu ki, doğru ürünleri doğru fiyata doğru zamanda alabildiğiniz sürece, malları nerede ürettiğiniz önemli değil.”¹¹ Bu konuda çıkan bir gazete eki: “Uluslararası Ticaret Geçmişte Kaldı. Gelecek Küreselleşmede” açıklamasında bulunmuştu.

Ancak, birçok kaynaktan üretilen şey sık giysiler değil, küreselleşmiş ürünün olmayacak somutlaşması olan, açık portakal rengi plastik sıvı deterjan kabıydı. 1983 kışında Proctor and Gamble’ın çok uluslu ekibi, Birleşik Devletler’de ve Japonya’da aynı anda piyasaya sürülmek üzere sıvı deterjan geliştirmiş, Birleşik Devletler’de Liquid Tide (Sıvı Deterjan) ve Japonya’da Bonus 2000 adını vermişti. Şirketin bir yetkilisinin açıkladığı gibi, yeni bir ürün hakkında başından itibaren küresel bazda düşünerek, yıllarca başka pazarlar için geliştirme yapılmasına gerek kalmıyordu. *Financial Times*’a göre, portakal rengi plastik deterjan kabı Proctor and Gamble’ın “ ‘küreselleşme’ olarak anılmaya başlayan olaya giden yolda atılan ilk adımdı, ürünlerin neredeyse küresel bazda geliştirilmesi, üretimi ve satışıydı.”¹² Küreselleşme çığırnlığı kısa sürede ekonominin diğer sektörlerine de yayıldı. “Bu kez kelime ‘küreselleşme’ ve havayollarının ulusal sınırlar açısından düşünmeyi bırakmasına ilişkin artan eğilimi ifade etmektedir,” diyordu Kanada’da bir gazete 1988 yılında. “Bugün, bağlayıcılar daha önce hiç yaşanmamış bir şekilde uluslararası ortaklıklarda bir araya gelmektedir ve bu eğilimin hızlanması beklenmektedir.”¹³

1980’lerde Ronald Reagan ile Margaret Thatcher’ın muhafazakâr hükümetleri tarafından başlatılan serbestlik dalgası, bilgi ve fonların hızlı akışını sağlayan teknolojik gelişmelerle tetiklenerek “finans piyasalarının küreselleşmesi” olarak adlandırılan olayın temelini atmıştı.¹⁴ 1985’in sonuna gelindiğinde, dünyanın en önemli borsaları yirmi dört saat çalışır duruma gelmişti. Ga-

zeteler "en önemli İngiliz ve Avrupalı hisse tekliflerinin şimdi yerel piyasaların dışında satılmak üzere parçalardan oluştuğuna ve bu global görüşün yatırımcılar için yeni fırsatlar yarattığına" dikkati çekiyordu.¹⁵ İlk Amerikan elektronik borsası tarafından daha önce oluşturulan yirmi dört saat ticaret ortamında, Ulusal Menkul Değerler Bayiliği Otomatik Kotasyon Birliği (National Association Of Securities Dealers Automated Quotations-NASDAQ) 1985 yılında ün kazandı. Ağını Londra Borsası'na bağladı. Finans piyasalarının da küreselleşme gerçek olmuştu.¹⁶

İngiltere'nin finans piyasasını açan 1986 yılının sözde Big Bang finans reformu aynı zamanda finans dünyasında çarpıcı değişiklere neden olmuştu. Thatcher hükümeti, yabancı finans kurumlarına ve simsarlık firmalarına İngiltere'de çalışma izni vererek, kısa sürede küresel bir sermaye piyasası yaratacak, ulusal sınırlar ötesine sermaye akışının önünü açmıştı. "Küreselleşme kavramı hızla klişeleşiyor ve bu, boş bir klişe değil," yorumunu yapmıştı bir finans yazarı Bin Bang reformunun arifesinde. "Hiç kimse Londra'nın sonbahar reformlarının dünyadaki hisse senedi piyasalarını değiştireceği iddiasını sorgulamıyor."¹⁷ Küreselleşmenin nihai mantığının, "sermayenin etkili kullanımının dünyanın en iyi kâr oranlarına erişimi gerektirdiğini, ama bu arada sanal sınırların ve düzenlemelerin sermaye akışını çarpıttığını ve ulusal ekonomilerin gelişmesini engellediğini" söylemişti. "Küreselleşmenin şimdi bankacılar tarafından belirlenen bir tarifi var. 'Küreselleşme,' dünya çapında sermaye piyasalarını ve finans hizmetleri sanayiini değiştiren çeşitli güçler için kullanılan steno bir ifadedir."¹⁸

Başkalarının yanısıra bu olaya çok önem veren *American Banker* dergisi, küreselleşmenin ardındaki güçleri analiz etmiş ve bunları, şirketler maliyetlerini azaltmaya çalışırken Amerika'daki işlerin deniz aşırı ülkelere kaymasına yansıyan şekliyle, sermayenin giderek daha çok uluslararası hareketlilik kazanması; bilgisayar haberleşmesi şeklindeki teknoloji; finans mühendisliği denilen, faiz oranı ve para değişimi gibi yeni fon yaratma teknikleri olarak belirlemiştir.¹⁹ Küreselleşme artık kaçınılmaz bir eğilim olarak görülüyordu. *American Banker* "küreselleşmeyi" bugünün kredi veren, peşinat alan ve sermaye artıran fonksiyonların dünyayı saran erimi olarak tanımlamıştı. Sadece 1985 ile 1987 yılları arasında, uluslararası bankaların yıllık kredi verme hacimlerinin yüzde 62 gibi şaşırtıcı bir oranda arttığına, 3,2 trilyon dolardan 5,2 trilyon dolara yükseldiğine dikkati çekmişti.²⁰ New York'daki Federal Merkez Bankası'nın başkanı açıkça belirtmişti: "Beğensek de beğenmesek de, finans

piyasalarının ve kurumların küreselleşmesi bir gerçektir. Bu gerçek teknoloji ve yeniliklerle önemli bir şekilde ortaya çıktığına göre, düzenleme ya da mevzuatla maddeten geri alınamaz.”²¹ Küreselleşmenin geri dönüşü olmayan gerçekliği hakkındaki gözlemi, finans piyasasının 1987 çöküntüsünü önemsemenden yoluna devam etmesinden kaynaklanmış gibiydi.

KARA PAZARTESİ

Wall Street’in 19 Ekim 1987’deki Kara Pazartesi paniğinin, dünyadaki yüksek teknoloji borsada dalgalanmalar yaratmasıyla, global pazarın yirmi dört saat kesintisiz ticareti can evinden vurulmuştu. Ama aynı zamanda, haberleşmedeki ve bilgisayar teknolojisindeki ilerlemeler ile finans piyasalarının serbestleşmesi gibi, krize katkıda bulunan çekirdek güçlerden kaçış olmadığı da açıktı. Bir finans sanayii liderinin, “Çöküntü, firmaların küreselleşme programlarına devam etmelerini engellememişti,” dediği belirtiliyordu. “Ama artık genişleme konusunda daha dikkatli ve mantıklı bir yaklaşım göreceğiz.”²²

Global sermaye piyasalarının güçlenmesi küreselleşmenin lokomotifi olurken, gelişmiş ülkelerin bilgisayar ve haberleşme altyapılarının yenilemesi ve bunun sonucunda maliyetlerin düşmesi, sınır ötesi bilgi akışında yoğun bir artışa neden oldu. Buna karşılık bu durum, yatırım akışını ve dünyadaki piyasaların genişlemesini hızlandırdı. 1989’da *New York Times*’da yazan Louis Uchitelle, küreselleşmiş pazarlarda yer alan şirketlerin neşeli ruh halini şöyle toparlamıştı:

Küreselleşme, *Harvard Business Review* dergisinin 1989 başındaki sayısında sanayi gelişimine giden ana yol olarak açıklanmış ve giderek bütünleşen Amerika’nın 1990’larda tercih ettiği strateji olarak ortaya çıkmıştır. Küreselleşme adına, Amerikan şirketlerinin deniz aşırı fabrika ve cihaz harcamaları son on yılda, ilk kez canlanmıştır. Yöneticiler giderek daha fazla bir şekilde, Birleşik Devletler’in yetersiz kaldığından bahsetmektedir. O dönemde Birleşik Devletler’in, dışarıya içeriden çok daha fazla dış macunu, sabun ve diğer tuvalet malzemesi satan New York’daki Colgate-Palmolive Co. şirketinin finans müdürü Cyrill Siegart; “Birleşik Devletler’in kendi kaynakları üzerinde otomatik söz hakkı yoktur” dedi.²³

Bu kaçınılmazlık duygusu, *Management Review*'da yazan Cynthia Barnum ile Natasha Walniansky tarafından da dile getirildi.

Beğensek de beğenmesek de, anlasak da anlamasak da, günde 24 saat, her yanımızda gerçekleşiyor. Fikirler, ele geçirme planları ve iş hayatı telefonla, faksla ve bir gecelik postayla doğuya, Batı'ya, kuzeye ve güneye giderken, mallar, hizmetler ve sermaye; uçaklar, gemiler ve elektronik transferlerle dünyayı dolaşıyor. 21. yüzyıla girerken bu gezegende yaşamı simgeleyen iş hayatındaki hızlı gelişmeler, bu milyarlarca çapraz hareket, küreselleşme dediğimiz süreci oluşturuyor.

Barnum ve Walniansky ayrıca sadece ulusal açıdan düşünmenin geçerliliğini de sorguluyordu. Amerika'daki işler uzak yerlere gönderiliyor ve yabancı yatırımlar Amerika'ya geliyor. "Bu konuda ne yapabiliriz?" diye soruyor ve şu yanıtı veriyorlardı: "Amerikan malı mı alalım? Ama ya 'Amerikan' GTE ürünü Tayvan'da imal edilmişse?"²⁴ Aralık 1993'te bir perakende iş yayını bile şu açıklamayı yapmıştı: "Küreselleşme şimdi ve 21. yüzyıla doğru perakende sanayii yöneticilerini bekleyen tek ve en önemli husustur."²⁵ Şirketlerin bakış açısından küreselleşme sadece bir eğilim değildi, ulaşılması gereken bir hedefti, neredeyse yeni dünyaya adapte olmak için bir hayatta kalma stratejisiydi. Gazeteler bazı şirketlerin "küreselleşeceğini" ilk kez 1983 yılında tanımlamıştı. 1988 yılına gelindiğinde, "küreselleşme" deyiimi elli beş kez kullanılmıştı. Bu rakam ertesi yıl 236'ya fırladı ve düzenli olarak artarak 2000 yılında doruğa ulaştı ve 2600 makale bu kelimeyi kullandı. Ancak 2002 yılına gelindiğinde, bir şirketin stratejisini halka tanımlamakta kullanılması tercih edilen kelime değildi. Bu kelimeyi kullanan makale sayısı 2002'de keskin bir şekilde azalarak 1833'e indi. Bu azalmanın detaylarına daha sonra gireceğiz.

1995 yılına gelindiğinde küreselleşme, sınırsız bir dünya içeren üretim istemi anlamına gelmeye başlamıştı. Bir yazarın yazdığı gibi, "Bir zamanlar bir araba Detroit'te tasarlanıyor, tamamen orada yapılıyor ve pazarlanıyordu. Şimdi Amerikan (ve Japon) araba sanayiinin tasarım merkezi California'dır. Montaj, Tennessee veya Alabama gibi düşük ücretli, düşük becerili eyaletlerde yapılıyor. Arabaya monte edilen binlerce parça Malezya, Meksika veya Mississauga, Ontario'dan gelmektedir. Aynı küreselleşme eğilimi neredeyse diğer tüm sanayileri de vurmuştur."²⁶

HAYDİ KÜRESELLEŞMEYE

Küreselleşme konusunda şirketler arasında belirgin bir heyecan – ve kaygı – vardı. Küreselleşme şirketlerin kutsal kelimesi haline geldi. 1990'ların başında gazete ve sanayi yayınları, küreselleşme stratejilerini oluşturmakla meşgul olan şirketler hakkındaki haberlerle doluydu. Küreselleşmede iş stratejisini öğrenmek ve kârı artırmak için bu yeni yöntemden nasıl yararlanılacağını anlamak amacıyla konferanslar ve seminerler düzenleniyordu. Küreselleşme konusundaki bu telaş nedeniyle şaşkına dönen ve rekabette kaybetme kaygısı yaşayan birçok şirkette panik yaşıyordu. Küreselleşme çılgınlığı başka kuruluşları da etkilemişti. Güney Kore hükümeti ve devlet destekli holdingleri – chaebol'ları – öne geçmenin yolu olarak bir küreselleşme kampanyası başlatmıştı.

Fortune dergisinin 1995 yılında perakende sanayiinin küreselleşmesi konusundaki korkutucu raporu şöyle diyordu, "Wal-Mart ve Carrefour gibi mega tacirler, dünyanın her yerinde son sürat devasa mağazalar kuruyor. Gezegelimiz bunların hepsine yetecek kadar büyük değil." Rapora göre bu yoğun yeni mağaza yayılımı, bir zamanlar bakir bölgelere girdikleri zaman küresel perakendecileri koruyan şemsiye fiyatlarını çökertme tehdidi oluşturuyordu. Bu nedenle, tacirler arasında dükkan isimlerini, Coca Cola ve Pepsi gibi global markalara dönüştürme yarışı yaşıyordu.²⁷

Dünya Bankası kendi izniyle olaya dahil olmuştu. *Global Economic Prospects and the Developing Countries*, 1995 (*Global Ekonomide Olasılıklar ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, 1995) adlı raporunda Dünya Bankası, "Küreselleşmenin büyümeyi yönlendirdiğini" ilan etti. "Gelişmekte olan ülkelerin global ekonomiyle bütünleşmesi ve pazarlarının artan açıklığı, uzun vadede hem gelişmekte olan ülkelere, hem de sanayi ülkelerine gelirlerini artırma konusunda önemli, belki de en önemli fırsatı yaratmaktadır."²⁸

Mart 1997'nin sonunda, küreselleşen Asya dünyası II. Dünya Savaşı sonrasındaki yılların en büyük çöküntüsünü yaşamadan sadece üç ay önce, *Wall Street Journal*'ın normalde çok tedbirli olan muhabiri G. Pascal Zachary, küreselleşmenin sağladığı yeni altın çağ hakkında kendinden geçmişti: "Ekonomistler, global ekonominin olağanüstü bir uzun vadeli büyüme dönemine girdiğine dair işaretler gösterdiğini söylüyor." Ekonomik özgürlük ve mülkiyet haklarının aşırı derecede genişlemesi şeklindeki küreselleşmenin, hükümetlerin alanlarındaki daralma ve ticaretle özel yatırımlardaki patlamayla

birleşince, “son üç yılda dünyada, önceki yirmi yılın neredeyse iki katı kadar büyüme oranı yarattığı” söylenmektedir. Harvard ekonomisti Jeffrey Sach’ın, büyük bir savaş veya çevre felaketi olmadığı takdirde, “Ekonomik büyümenin, dünyanın daha çok yerinde daha fazla insanın yaşam standardını, tarihte daha önce herhangi bir dönemde yaşandığından çok daha fazla yükselteceğini” söylediği belirtilmektedir. Belki de anlayış göstermek gerekir, Arjantin’in 1990’lardaki ekonomik yeniden yapılanmasının mimarı Domingo Cavallo keyiflenmişti. “On yıllarca sürececek bir altın döneme girdik,” demişti. Hatta, iş hayatıyla ilgili abartılara kapılmayan Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan bile dünyanın “yeni bir altın döneme” girdiğini düşünüyordu. Ona göre, artan özel yatırımlar ve teknik ilerlemeler, daha yoksul ülkelerin “gelişmek için geçirmek zorunda oldukları aşamaları atlayarak geçmesini” sağlayacaktı.²⁹

Küreselleşmeyle ilgili makalelerden oluşan veritabanı incelendiğinde, küreselleşmenin ve sonuçlarının yayılmasıyla, medyanın bu konudaki farkındalığı arasında gecikme olduğunu göstermektedir. Sermaye piyasalarının, yatırımların ve ticaretin küreselleşmesi 1995-1996 yıllarında en yüksek düzeye erişmişti, ama bu eğilimle ilgili kamu bilinci, yaklaşık dört yıl sonrasında, halkın daha geniş bir kesimi etkisini hissedinceye kadar fazla yayılmamıştı. Sınır ötesi sermaye akışı —eksi doğrudan yabancı yatırımlar— 1992’de 536 milyar dolardan, 1996’da 1,2 trilyon dolara yükseldi. 1986 ile 1990 yılları arasında ortalama 26,2 milyar dolar olan yabancı yatırımı, 1996 yılında on kattan fazla artarak 250 milyar dolara ulaştı.³⁰ Yine de, basında bu olaydan bahseden makale sayısı yavaş yavaş arttı. Ama, NAFTA anlaşmasını imzalama çalışmalarına öncülük eden ve bu nedenle küreselleşmenin en coşkulu destekçisi olarak ortaya çıkan Başkan Bill Clinton, karşılaşacağı muhalefetin farkındaydı.

Başkan Clinton Ekim 1995’te, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu toplantısına hitaben yaptığı konuşmada, küreselleşmenin yarattığı inanılmaz bütünleşme ve dağılma gücüne dikkati çekmiş, sonuçlarının yönetiminde tedbirli olunması gerektiğini belirtmişti. “Sanayi devriminden beri yaşanan en yoğun dönemdeyiz,” diyerek, yeni global ekonomiyi kucaklayıp başarılı olabilenler açısından son derece avantajlı olduğunu ifade etmişti. “Ama,” diye uyarıyordu, “bu güçler toplumlarımızı, eskiden daha uzak görünen, ama şimdi, zengininin yoksuluna, dünyadaki her ülkede işleri ve geçinmeyi doğrudan etkileyen karışıklıklara karşı daha duyarlı hale getirmiştir.” Clinton konuşmasını, “Ülkeler arasındaki birbirlerine bağımlılık o kadar derin boyut-

lara gelmiştir ki, şimdi dış ve iç politikaları birbirinden ayıran keskin çizgilerden bahsetmek neredeyse anlamsızlaşmıştır,” yorumuyla sonuçlandırmıştı.³¹

Clinton, iki yıl sonra, Dünya Ticaret Örgütü’yle doğrudan görüşme yetkisi bloke edildiği zaman, gözleminin ne kadar doğru olduğunu bir kez daha anladı. 1999’da, ticaret kuruluşuna ve küreselleşmeye karşı gösterilerin yoğunluğu karşısında, Seattle’deki WTO zirvesini bırakmak zorunda kaldı.

KÜRESELLEŞMENİN “BAMBU ETKİSİ”

Küreselleşmenin “dezavantajları” ilk kez 1989 yılında bir gazete makalesinde belirtiyse de, dezavantajın küreselleşmeyle bağdaştırılması 1990’ların sonunda daha yaygın bir hale gelmiş ve 2000’de doruğa çıkmıştır. Küreselleşmenin sıklıkla bahsedilen dezavantajı, şirketler işletmelerini uzaktaki düşük ücretli ekonomilere taşıdığına, gelişmiş ülkelerde yaşanan iş kaybıydı. Off-shore’un etkileri sadece Birleşik Devletler’de değil, Japonya’da da hissediliyordu. Amerikan dolarının, Japon yenine ve Alman markına karşı devalüe edilmesi konusunda uzlaşmaya varılan 22 Eylül 1985 tarihli Plaza Anlaşması sonucunda yenin değerinin daha önce görülmemiş şekilde yükselmesi, önemli Japon ihracatçıların üretimlerini başka yerlere taşımalarına neden oldu. Japon sanayiinin bu küreselleşme süreci konuşma dilinde “bambu etkisi” olarak bilinmeye başladı. Japonya’daki sanayi faaliyetleri, bambu sapları gibi boşaltılmış, sadece merkez büroların kabukları Japon topraklarında bırakılmıştı. Japon işçiler, Japon adetlerine göre soğurulmuşsa da, küreselleşme Japonya’da ilk kez işsizlik ve daha kısa çalışma saatleri korkusu yaratmıştı.³²

Manşetlerde giderek daha fazla yer alması, kamuoyunda küreselleşmenin önemini sürdürmüştü ama, küreselleşme karşıtı duygular hakkındaki makalelerin sayısı hızla arttıkça, tonu giderek olumsuzlaşıyordu. Küreselleşmeyi mucizeden tehdide dönüştüren 1997 Asya Krizi’nden sonraki yılda bile sadece 67 makalede küreselleşme karşıtı duygulardan bahsediliyordu. Ama Asya Krizi’nin domino etkisi, Brezilya’dan Rusya’ya kadar, dünyanın her yerine dalgalar halinde yayıldıkça ve gelişmiş ülkelerde de zarara neden oldukça, “küreselleşmeye karşı güçlü tepki” ve “küreselleşme karşıtı” gibi deyimler genel konuşma diline girdi ve o zamana kadar büyüme ve refahın sürücüsü olarak nitelendirilen olayla giderek daha çok bağdaştırılmaya başladı. Küreselleşme karşıtı ruh halini yansıtan gazete makalelerinin sayısı 2000’de 292’ye çıktı ve 2003 yılına gelindiğinde fırlayarak, yaklaşık dokuz bine ulaştı.

Aslında, Seattle fiyaskosundan üç yıl önce, küreselleşmenin öncülerinden ikisi, Dünya Ekonomi Forumu'nun başkanı Klaus Schwab ile sekreteri Claude Smdja uyarmıştı: "Özellikle sanayi demokrasilerinde, etkilerine karşı yoğunlaşan bir tepki oluşmakta ve birçok ülkenin ekonomik faaliyetleriyle sosyal istikrarında çok yıkıcı bir etki tehdidi oluşturmaktadır... Bu demokrasilerdeki ruh hali çaresizlik ve kaygı şeklindedir."³³ Bu, şirket güdümlü küreselleşmeyle yakından bağlantılı bir forumun liderlerinden gelen çok önemli bir kabul lenmeydi. 1971 yılından beri İsviçre'nin kayak merkezi Davos'ta toplanmakta olan şirket yöneticileri Dünya Ekonomi Forumu, 1990'ların sonunda küreselleşmenin savunucusu olarak ortaya çıkmıştı ve yıllık toplantılarındaki tartışmalar, dünyadaki iş hayatında rüzgârgülü görevi yapıyordu.

Korkulan büyük tepki kısa sürede, küreselleşme 2 Temmuz 1997 sabahında büyük bir kasise takıldığında geldi. Tayland bahtının devalüasyonu tedirgin yatırımcılar arasında bir kur paniğine yol açtı ve kısa zamanda Asya'da büyük bir krize yol açtı. Asya'ya borç olarak yatırılan milyarlarca dolar para, panik halindeki yabancı banka ve yatırımcılar tarafından geri istendi, fabrikalar kapatıldı, borç altındaki mallar açık artırmayla satıldı ve on binlerce insan, protesto etmek üzere sokaklara döküldü. Birkaç ay içinde bölgedeki birçok hükümet devrildi. Küreselleşmeyi eleştirenler şimdi bu hareketi, büyük insanların büyük paralarla kumar oynadığı ve küçük insanların gömleklerini kaybettiği kumarhanelere benzetiyordu. Bu karmaşanın kökünde yatan neden olarak, ekonomik küreselleşme görülüyordu. Küreselleşme kelimesi kısa sürede, profesyonel bir ifadeden küfre dönüştü. O, kötülüklerin kaynağıydı. Küreselleşme, çok uluslular tarafından sömürülme, doğal kaynakların yağmalanması, küreselleşen balık ağlarına yakalanan yunusların ve deniz kaplumbağalarının katledilmesi, dünyanın kirlenmesi, gelişmekte olan ülkelerin kültürlerinin ve geleneklerinin yıkılması, yemek alışkanlıklarının McDonaldslaştırılması ve daha zayıf ülkelerin egemenliklerinin, Dünya Ticaret Örgütü kanalıyla faaliyet gösteren güçlüler tarafından bozulması anlamına geliyordu.

Asya Krizi sonrasında yaşananlar, birçok ülkeyi yoksulluktan çıkaran bağışlılığın, aynı şekilde sefaletle sürükleyebileceğini açıkça gösteriyordu.³⁴ Dünya ekonomisinin giderek daha fazla entegre olması sebebiyle, Rusya gibi küçük bir parçasının teklemesi bile, küresel yansımaları neden olabiliyordu. Kofi Annan küreselleşen dünyayı küçük bir tekneyle karşılaştırıyordu. "Bu küçük teknedeki yolcu dostlarımızın içinde bulunduğu durumu görmezlikten [gelemeyiz]," diyordu. "Hasta olurlarsa, hepimiz enfeksiyon riski altına

gireriz. Eğer öfkelenirlerse, hepimiz kolaylıkla yaralanabiliriz.” Hindistan’ın etkili gazetesi Hindu, “Tehlike Dolu Küreselleşme” adlı makaleyi manşete koymuştu. Kanadalı bir gazetenin editörü, “Küreselleşme bizi dışlarının arasına almış gibi görünüyor,” şeklinde görüş bildirmişti.³⁵

Ocak 1999’da ABD Kongresi’nde yaptığı konuşmada Başkan Clinton, küreselleşmenin başının belada olduğunu ima etmişti: “Sanırım ticaret uzun zamandır bizi böldü ve bu odanın dışındaki Amerikalıları da böldü. Bir şekilde ortak bir zemin bulmak zorundayız... Küresel ekonomiye insancıl bir yan vermemiz gerekir.” Solla ilişkili eleştirilerine yönelik bir hareketle Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) “dünyadaki çalışma standartlarını iyileştirme” girişimini benimseyerek, “kötü niyetli çocuk işçiliğinin dünyanın her yerinde yasaklanması”na ilişkin bir anlaşma üzerinde çalışılması konusunda söz vermişti. Ayrıca, “çalışmanın onurunu ve çalışanların haklarını” geliştirecek ticaret kuralları da vaat etmişti.³⁶

Küreselleşmenin varsayılan kötü etkilerine karşı artan öfkeyi hisseden bir dizi dünya lideri, sadece birkaç ay önce “altın çağ” öngören Kofi Annan dahil, uyarılar yayınlamaya başladı. Annan küreselleşmeye “insancıl bir yüz” verilmesi çağrısında bulundu. Dünya Ekonomi Forumu’nun Davos’taki yıllık toplantısında konuşan Hindistan Maliye Bakanı Yashwant Sinha, hükümetlerin şiddetle liberal pazarları sosyal kaygılarla dengelemesi gerektiğini söyledi. “Küreselleşme süreci, demokratikleştirme süreci olarak görülmelidir... [aksi takdirde] marjinalleştirilen insanlar, küreselleşme için tehdit oluşturacaktır.” Sinha, bu süreçte ayrıcalıkları elinden alınanlar için “küreselleşmenin 12 harflik kötü bir kelime olarak kalmaya devam edeceği” uyarısında bulundu.³⁷

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ ÖLDÜRÜYOR

DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜNÜ ÖLDÜRÜN

Bu gerçekten kötü bir kelimeydi. Küreselleşmenin resmen gözden düşmesi birkaç ay sonra Seattle’da, elli bin küreselleşme karşıtı göstericinin, Dünya Ticaret Örgütü’nün ilk zirvesini kapatmasıyla yaşandı. 1999 yılı küresel bir küreselleşme karşıtı hareketin ortaya çıkmasına damgasını vurdu ve küreselleşme kelimesi, sözlüklere muhaliflerin, her şekilde itiraz edilmesi gerektiğine inandığı bir küfür olarak girdi. Bazı göstericiler konfeti atmış ve “Dünya Ticaret Örgütü öldürüyor, Dünya Ticaret Örgütü’nü öldürün” diye bağırıyordu.³⁸ Dünya Ticaret Örgütü’nün sinirli başkanı Yeni Zelandalı Mike Moore, Seatt-

le'daki muhaliflerine çıkmıştı: "Bazıları için, ekonomik açıklığa yapılan saldırılar, enternasyonalizme, yabancılara, göçe, daha çoğulcu ve entegre bir dünyaya yapılan daha büyük saldırının parçasıdır. Küreselleşme karşıtlığı, eski ayrımcılık, kabilecilik ve ırkçılık çağrısının son bölümü olmaktadır."³⁹

1999 yılında öfke –ve medya ilgisi– küreselleşme karşıtı harekete odaklanmışken, Moore'un ki oldukça yalnız bir sestir. Halk küreselleşme hakkında, büyük ölçüde protestolar nedeniyle bilinçlenmişti. Küreselleşme karşıtı duyular, serbest pazara ve dünyadaki IMF güdümlü ekonomik düzenine meydan okuyan değişik muhalefete ses vermek üzere farklı kıtalarda ortaya çıkan birçok kahramanı tanımlamaya yardımcı olmuştu. Kanadalı Maude Barlow küreselleşme karşıtı hareketin lideri olarak ortaya çıkmış, ekonomik serbestleşmenin her yönüne itiraz ediyordu. Fransa'da, bıyıklı, pipo içen mandıracı Jose Bové, Amerikan ticaretinin "hegemonyasının" ve ekonomik küreselleşmenin simgesi olarak McDonald's yemek zincirine karşı bir kampanya başlatarak üne kavuşmuştu. Amerikalı WTO karşıtı eylem lideri Laurie Wallach, Seattle'da tanınmış bir yüz haline gelmişti. Polislerle savaşıyor ve Starbucks vitrinlerini kıran protestocuların görüntüleri, gazetelerin ön sayfalarında yer alıyordu. Starbucks iş hayatındaki küreselleşmenin simgesiydi ve büyük paralar kazanmak için gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul kahve çiftçilerini sömürmekle suçlanıyordu.

Seattle protestolarını izleyen iki yılda, küreselleşme kelimesi on binlerce makalede yer aldı. Artık hem daha belirgin bir olaydı, hem de soyut bir kelime de değildi. İş hayatındaki gurular ve danışmanlar tarafından kullanılan jargondur, dünyadaki her sorunun kaynağı olan geniş kapsamlı bir olguydu. New Haven'daki elektrikçi küreselleşmeyi, yağmur ormanlarını yok eden kötü bir şey olarak biliyordu.

Küreselleşmenin kötü bir kelime haline dönüşmesi 1990'ların sonunda başlamış ve Seattle olaylarını izleyen aylarda hızla gelişmişti. Belli bir dereceye kadar IMF tavsiyelerini uygulayan Arjantin, para biriminin çökmesi ve milyonlarca kişinin işten atılmasıyla, kendisini ekonomik açıdan zor bir dönemde bulmuştu. Küreselleşme konusundaki raporunda Arjantin'i bir başarı öyküsü olarak niteleyen Dünya Bankası, bu kriz olduğunda hemen referansı kaldırdı.⁴⁰ Sovyet İmparatorluğu'nun yıkılmasından beri zaten mücadele vermekte olan Rusya, 1997 krizinden sonra yoksulluk düzeyine inmişti. Ekonomisini yönetme konusunda IMF'den övgüler alan Tayland, büyük bir iflasın ve grevin eşliğindeydi. Endonezya'nın çöken ekonomisi yerle bir olmuştu ve

IMF'nin sadakasına muhtaç durumdaydı. Uzun zamandan beri küreselleşmeyi eleştirenlere gün doğmuştu. Hindistan'ın önde gelen çevre eylemcisi Vandana Shiva, "Küreselleşme en iyi ekonomik totaliterlik olarak tanımlanabilir. Bu totaliterlik, aşırı tutuculuk şeklindeki diğer korkutucu uca doğru gitmektedir," dedi.⁴¹

1990'ların sonunda serbest piyasanın ve küreselleşmeyle bağlantılı ihracat güdümlü modelin burnu sürtülürken, Ted Levitt'in piyasaların küreselleşmesiyle ilgili teorisi de zafer turunu tamamlamıştı. Yeni model yerelleşme olmuştu. Yeni bakir pazarları yağmalamanın tadını çıkaran global markaların sahipleri şimdi yerel rekabet ve küresel zevkler yerine yerel zevklerin canlanması nedeniyle kaygılıydı. Piyasaların küreselleşmesi kavramı revizyona hazırıldı.

27 Ocak 2000 tarihinde ABD Senatosu'nda yaptığı konuşmada Başkan Clinton küreselleşmenin "çağımızın gerçeği" olduğu konusundaki inancını teyit etmiş, ama "Küreselleşme sadece ekonomiyle ilgili değildir," eklemesinde bulunmuştu. Seattle'daki olaylara bozulduğundan, "Amacımız dünyayı özgürlük ve demokrasi ve barış etrafında toplamak ve bunu yıkmaya çalışanlara karşı çıkmak olmalı" demişti. Üç yıl sonra, Başkan Clinton, bir röportajda bana, birçok kişinin küreselleşme konusunda kızgın olduğunu çünkü "sistemin, dünyadaki insanların yaklaşık yarısı için işe yaramadığını" itiraf etti. Global bir sosyal sistem kurmadan global bir ekonomik sistem olamayacağından, "ticaret anlaşmalarında işçilik ve çevre konusunda daha fazla hüküm olması gerektiğini" savunuyordu.⁴²

KÜRESELLEŞME KALICI

1990'ların sonuna gelindiğinde, global marka sahiplerinin çoğu, yavaşlayan büyüme oranları karşısında hisse fiyatları dibe vurduğundan, başkanlarını değiştiriyordu. Mart 2000'de Financial Times'da çıkan imzalı bir makalede, Coca Cola'nın yeni başkanı Douglas Daft, yeni düşünce yapısı hakkında ipuçları vermişti. "Coca Cola", diye yazıyordu Daft, geleneksel olarak "birden çok yerden" yürütülen bir şirketti, ama küreselleşme hız kazandıkça, karar alma sürecini merkezileştirmiş ve uygulamalarını standartlaştırmıştı. Küreselleşmenin şimdiki aşaması "çeviklik, hız, şeffaflık ve yerel duyarlılık" gerektiriyordu. Daft'a göre, "küreselleşmenin" bir sonraki büyük evrimsel adımının şimdi "yerelleşme" olması gerekiyordu. Küreselleşmenin eleştirmenleri tara-

fından, ürünleri kültürel içeriklerle homojenleştireceği şeklinde dile getirilen korkunun aksine, tüketicilere sunulan seçeneklerin artmasına yol açmıştı.⁴³ Bu Financial Times makalesi, birçok yönden gelen küreselleşme değerlendirmelerindeki değişikliği simgeliyordu. Manila’da bir gazetenin yazdığı gibi: “Küreselleşme çok suiistimal edilmiş bir kelime... Çocuksu solcular bunu emperyalizmle denkleştiriyor. Politikacılar bu kelimeyi akıllı görünmek için kullanıyor. Popülist görünmek için ona karşı kışkırtıyorlar. Küreselleşme, Seattle’den Manila’ya kadar her yerde, herkesin tartışmayı sevdiği bir kelime.” Yazar, “Küreselleşmeden korkmak normal. Hatta nefret etmek de normal. Ama beğensek de beğenmesek de, küreselleşme kalıcı” sonucuna varmıştı.⁴⁴

Amerikalı bir ekonomist, Robert Litan, küreselleşmenin kuşkucu Amerikan halkı nedeniyle karşı karşıya kaldığı sorunu kabul edip, 2000 yılında “Amerikalıların küreselleşme ve aslında daha genel olarak, ekonomik değişim konusunda devam eden kaygılarını gidermek için daha fazla şey yapılmalı... Küreselleşmenin sağladığı fırsatları kucaklamalı, yarattığı kaygıları sakinleştirmeli ve hem global ekonomik istikrarı hem de büyümeyi teşvik etmek için yaratılan uluslararası ekonomi kuruluşlarını ıslah etmeli ve güçlendirmeliyiz” demişti.⁴⁵

Dünya Bankası küreselleşme konusunda bir araştırma yayınlamış, yarattığı sorunları kabul etmiş, ama hassasiyetle şu noktayı vurgulamıştı: “‘Küreselleşmenin’ bazen çok daha geniş bir ekonomik bağlamda, kapitalizmin veya piyasa ekonomisinin bir başka adı olarak kullanılması şaşırtıcı olmayabilir (ama pek yararı da olmuyor). Bu bağlamda kullanıldığında, ifade edilen kaygılar aslında piyasa ekonomisinin temel özellikleri hakkındadır, örneğin şahısların sahip olduğu ve kâr amaçlı şirketler, arz ve talepteki değişikliklere göre kaynakların sıklıkla yeniden düzenlenmesi, öngörülemeyen ve hızlı teknolojik değişim gibi.”⁴⁶

Seattle’da büyük bir zafer kazanan küreselleşme karşıtları, alternatif bir program arayışına girmişti. Aradıkları fırsat, Dünya Sosyal Forumu’nun (WSF) ilk toplantısında ortaya çıktı. WSF, Davos tabanlı Dünya Ekonomi Forumu’nun simgelediği inanca meydan okumak isteyen bir grup Sivil Toplum Kuruluşunun buluşuydu. WSF’nin ilk toplantısı Ocak 2001’de Porto Alegre, Brezilya’da yapılmıştı. Resmi sloganları “Başka bir dünya mümkün”dü. Şirketleşen küreselleşmenin önde gelen muhaliflerinden biri olan Kanadalı yazar Naomi Klein, şöyle yazmıştı:

Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonuna karşı sürdürülen bir buçuk yıllık protestolardan sonra Dünya Sosyal Forumu, neye karşı olduğunu haykırmayı bırakıp, neyin yanında olduğunu söylemek amacıyla ortaya çıkmakta olan bu hareket için fırsat olarak gösterilmişti. Eğer Seattle birçok insan için, bir direniş hareketinin takdim partisiyse, o zaman, 50 Yıl Yeter’de yer alan politika analisti So-ren Ambrose’a göre, “Porto Alegre, alternatifler hakkında ciddi düşüncelerin varlığının takdim partisidir.”⁴⁷

11 EYLÜL ŞOKU

O anda geçerli olan küreselleşme sürecine ciddi alternatifler geliştirme ihtiyacı, Birleşik Devletler’e yapılan 11 Eylül saldırısından itibaren aciliyet kazanmıştı. New York ve Washington’daki katliam, giderek açılan bir dünyanın geçerliliği konusundaki soruları daha da acil olarak gündeme getirmişti. Eleştirmenler zaten küreselleşmeyi, dünyanın kültür egemenliğiyle Amerikanlaştırılması olarak görüyordu. Şimdi küreselleşme olarak geçen olayın olumsuz etkilerine terörizm de eklenmişti. 11 Eylül saldırısı, gelişen bağımlılığın, yasadışı göçmenlerin sömürülmesine imkân sağlamakla kalmayıp, teröristlerle suçlulara da kapıları açtığı konusunda en son kanıtı sağlamıştı. Teröristler saldırılarını internette ve cep telefonlarıyla planlamışlardı ve biletlerini internet aracılığıyla almışlardı. Küreselleşme aynı zamanda, teröristlerin saldırısını tetikleyen öfkeye neden olduğu için de hatalı görülüyordu. Ancak, 11 Eylül saldırısı birçok kişi tarafından en vahşi küreselleşme karşıtı protesto şekli olarak görüldüğünden, düzenli protestocular savunma konumunda bırakılmıştı. Önde gelen Fransız küreselleşme karşıtı Attac grubu, 11 Eylül saldırılarını şiddetle kınayan bir bildiri yayınladı. Şokun ve öfkenin ortasında, Washington’daki yıllık Dünya Bankası-IMF toplantısı sırasında gerçekleştirilmek üzere planlanan küreselleşme karşıtı gösteriler iptal edildi. Hatta Seattle’da bile birkaç hafta sonra, başarılı gösterilerinin ikinci yıldönümünü kutlamak amacıyla düzenlenen gösteri, bir önceki yılın binden fazla göstericisinin yanında, yaklaşık iki yüz kişiyi çekebildi. 11 Eylül saldırıları sonrasındaki hassas dönemde Kongre, Başkan George W. Bush’a, küresel ticaret anlaşması görüşmelerini yapması için, daha önce Başkan Clinton’a vermedikleri hızlı görüşme yetkisini verdi. Seattle’da iptal edilen WTO zirve toplantısı Doha, Katar’da düzenlendi. Küreselleşmeye karşı büyüyen tehditle ilgili hassas ruh duru-

muyla, toplantıya katılanlar, “Doha Kalkınma Turu” denilen ticaret aracılığıyla yoksulluğu azaltmak için tasarlanan global ticaret görüşmelerinin yeni turunu başlatma konusunda anlaşmaya vardı.

Küreselleşme karşıtı duygular veya hareketler hakkındaki gazete makalesi sayısının 2001’deki en yüksek 8718’den, ertesi yıl 6021’e inmesine ve düzenli olarak azalarak 2005’te 1695’e ulaşmasına şaşmamak gerek. Ancak, küreselleşme karşıtı duygulara duyulan ilgi, bütün olarak küreselleşmeye duyulan ilgiden fazla olmayı sürdürmüştü. 2004 yılında küreselleşmeden 24.516 kez bahsedilmişken, 2005’te yalnızca 26.627’ye çıkmıştı. Hem küreselleşmeden bahseden hem de manşetteki makalelerin sayısı 2005 yılından beri yavaş yavaş azalmaktadır. Gazetelerde küreselleşmeden bahsedilmesindeki azalmanın nedeni, küreselleşmenin modasının geçmiş olması değildi. Hayatın bir gerçeği olarak, küreselleşmeden hâlâ sıklıkla bahsedilmektedir, ama olayı tanımlarken, 1990’ların sonundaki heyecan ve coşku kalmamıştır.

KÜRESELLEŞME KARŞITLIĞINDAN ALTERNATİF KÜRESELLEŞMEYE

Zaman geçtikçe, küreselleşme karşıtı hareket Birleşik Devletler’in içinden çok, dışında bir geri dönüş sahneledi. Dünya Ekonomi Forumu 2002 yılının başlarında yıllık toplantısını Davos’tan New York’a taşıdığına katılımcıları protestocular karşılamıştı. Ama sıkı güvenlik düzenlemeleri ve 11 Eylül sonrasında terörist saldırısı kaygısı dikkate alındığında, protestolar daha sınırlıydı. Büyük küreselleşme karşıtı gösteri mekânları, Ocak 2001’de Dünya Sosyal Forumunun ilk toplantısını düzenlediği Porto Alegre’ye kaydı.⁴⁸ 2003 yılında Dünya Sosyal Forumu toplantısı Mumbai, Hindistan’a taşındı. Orada katılımcılar, hareketlerine yeni bir yandaş, yani Nobel aday ve eski Dünya Bankası görevlisi Joseph Stiglitz’i bulmanın sevincini coşkuyla kutladılar. Globalization and Its Discontents (Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı) adlı kitabında Stiglitz, aşırı tutucu dogmalarını, feci sonuçlarla, gelişmekte olan ülkelere zorla uyguladığı için IMF’yi şiddetle eleştirmişti.

WTO’nun bakanlar toplantıları, önce Daho’da, daha sonra da Cancún’da, küreselleşme karşıtı gruplara toplanıp, neoliberal politikalara bağladıkları çeşitli kötülükleri protesto etmeleri için ilave fırsatlar sunmuştu. Ekim 2003’te WTO bakanlar toplantısı için Cancún’da toplanan binlerce gösterici, katılımcılar Batı’da tarımda uygulanan sübvansiyonların kaldırılması konusunda anlaşmaya varamayınca zevkten dans etmişti. Göstericilerin desteklediği bir

grup gelişmekte olan ülke, Amerikalılarla Avrupalıların tarım sübvansiyonlarında sınırlı kesinti yapılması yolundaki tekliflerini reddetmek üzere bir araya geldi. Protestocular için bu, yaratmak istedikleri “bir başka dünya”nın – daha yoksul ülkelerin kendi kaderlerine hükmedeceği ve zenginler tarafından sömürülmeye direneceği bir dünyanın – başlangıcıydı.

Belki de kısmen, El Kaide teröristlerinin de küreselleşmeyi baltalamaya çalıştığı bir zamanda küreselleşme hakkında bu kadar olumsuz görünmeme kaygısıyla ve kısmen, nihilist görüntüleri örtme ihtiyacıyla, küreselleşme karşıtı eleştirmenler daha yapıcı bir yaklaşım benimsemişti. Küreselleşmeyi kötülemek amacıyla çeşitli protestolarda toplanan alışılmış eleştirmenler – çevrecilerden ve işçi gruplarından insan hakları ve ticaret protestocularına kadar – “başka bir küreselleşme” isteğiyle seslerini birleştirdiler. Protestocular, küreselleşmenin yalnızca şirketlerin sinsi bir oyunu olmadığını veya hükümetlerin izlediği yıkıcı bir politika olmadığını kesin bir şekilde kabul ediyordu. Bu, küreselleşme karşıtı sloganlarla önü alınabilecek bir eğilim değildi.

Çeşitli nedenlerle Avrupa’daki kamuoyu, dünyanın daha fazla bütünleşmesini Amerikan kamuoyundan daha çok kabullenmişti. 2003’ün sonunda Flash Eurobarometre tarafından gerçekleştirilen bir kamuoyu yoklaması, Avrupalıların yüzde 63’ünün küreselleşmenin gelişmesini tercih ettiğini ve yarısından fazlasının, küreselleşmenin yoğunlaşmasının kendileri için yararlı olacağını düşündüklerini ortaya koydu. Yüzde 62’lik bir kesim, küreselleşme sürecinin kontrol edilebileceğine ve etkin bir şekilde düzenlenebileceğine inanıyordu. Yaklaşık yüzde 80’i, küreselleşme karşıtı hareketlerin doğru soruları ortaya koyduğunu düşünüyordu ama yarısından fazlası, somut çözümlerden yoksun olduklarını anlamıştı.⁴⁹

Protestocuların küreselleşmeye muhalefetlerinde yeni bir yaklaşıma kaydıkları, Dünya Ekonomi Forumunun Ocak 2004’de Davos’ta yapılan yıllık toplantısı sırasında da belliydi. İsviçre’nin bu moda kayak merkezinde yapılan yıllık toplantı yıllarca protestoculara, küreselleşme karşıtı gösteriler yapma fırsatı vermiş ve kapitalist sistemin kötü yanlarını ortaya koymuştu. Bu toplantıda protestocular, “çevreci ve sosyal kaygıların, kâr ve hisse senedi değeri uğruna çiğnendiği neoliberal bir dünyaya” hâlâ karşı olduklarını, ama şimdi farklı bir taktik seçtiklerini söylediler. Dünyanın daha fazla bütünleşmesinin, küreselleşmenin geri dönüşü olmadığı anlamına geldiğini kabul ediyorlardı. Küreselleşme değirmenine karşı Don Kişotvari eğilimlerini sürdür-

mek yerine şimdi “alternatif küreselleşme” veya sürecin, durduramayacakları alternatiflerini istiyorlardı (“alternatif küreselleşme” ya da alter-globalizasyon kelimesi ilk kez 2001 yılında Fransa’da yapılan bir çalışmada kullanılmıştı).⁵⁰ “Küreselleşmeye karşı değiliz, yalnızca işçilerin haklarını ve çevreyi koruyan başka türde küreselleşme istiyoruz,” diyordu İsviçreli eylemci Matthias Herfeldt.⁵¹ Alternatif küreselleşme kampanyası şimdi şirketler ve hükümetlerle, gelişmekte olan ülkelere ilaçlara erişim olanağı sağlayacak bir WTO anlaşması görüşmeleri yapmak veya moda ve giyim sanayiinin, sömürücü işçilik uygulamalarına son vermesi konusunda baskı yapmak gibi, belirli konularda lobi yapıyordu. Eylemciler, polislerle karşı gelip DEF’i protesto etmek yerine, DEF’e ve dünya devletini geliştirmek olduğu belirtilen misyonuna meydan okumak amacıyla Davos’ta, “Halkın Gözü Davos’ta” adında alternatif bir konferans düzenledi. Geçmiş yılların protestocuları, alternatif küreselleşmenin savunucuları olarak, 2003 başında Evian, Fransa’da yapılan G-8 sanayileşmiş ülkeler toplantısında “dünyanın hâkimlerinin” masasına davet edildiklerinde sessiz bir mutluluk yaşadı.⁵² 2006 yazında St. Petersburg’da yapılan G-8 sanayileşmiş ülkeler zirvesinde, Rusya Başkanı Vladimir Putin, alternatif küreselleşmeyi tercih eden sivil toplum kuruluşlarıyla bir zirve toplantısı bile yaptı.

DIŞ KAYNAK TEHDİDİ

Geniş kapsamlı küreselleşme kelimesi bir şekilde 2003-2004’te geri çekilip, ortamı sürecin daha tartışmalı bir yönüne bıraktı: Dış kaynak. Bu deyim ilk kez, General Motors’un başkanı Roger B. Smith GM’un, işçilik maliyetlerinin azaltma yolu olarak, giderek daha çok dış tedarikçilere yöneldiğini ve “dış kaynak kullanımı” olarak bilinen bu uygulamanın otomobil sanayiinde daha yaygın hale geleceğini söylediği zaman kullanılmıştı.⁵³ 2004’te sadece otomobil sanayii değil, tüm hizmet ekonomisi, dış kaynak kullanımı nedeniyle oluşan iş kaybına karşı duyarlı hale gelmiş görünüyordu. Amerikan ekonomisi işsiz toparlanmasına devam ederken ve başkanlık seçimi hız kazanırken, yazılım, arka bürolar ve çağrı merkezi işlerinin dış kaynaklı hale gelmesi, başyazı yazarları ve politikacılar açısından en önemli konulardan biri haline geldi. Küreselleşme politik kampanyalar için çok muğlak bir kelimeydi ama işlerin dış kaynaklı hale gelmesi, herkesin anladığı bir konuydu. Gazete makaleleri, Demokrat Parti’nin başkan adayı Senatör John Kerry’nin dış kaynak konusu-

nu önemli bir kampanya konusu olarak kucaklamasının ardındaki politik hesapları açıklıyordu.

Demokrat Parti'nin New Hampshire'da düzenlenen ön seçiminde iş kaybı önemli bir konu olmuştu. Ulusal Üreticiler Birliği'ne göre New Hampshire, Temmuz 2000'den Haziran 2003'e kadar üretim işlerinin 21.000'ini, yani yaklaşık yüzde 20'sini kaybetmişti. 2004 seçiminde Seçiciler Kurulu oyları için önemli olan diğer eyaletlerin – California, Illinois, Michigan, Ohio ve Pennsylvania – hepsi bu dönemde, üretim işlerinin yüzde 15 ile 18 arasında azaldığını gördüler. Bir sonraki en büyük beş üretici eyalet – Georgia, Indiana, New York, Kuzey Carolina ve Wisconsin – de üretim işlerinin yüzde 13-20'sini kaybetti. Kasım ayında yaklaşan seçimle birlikte, dış kaynak kelimesini kullanan makale sayısının 2003 yılında hızla 60,622'ye yükselmesine şaşırılmamak gerekir.

Metninde “küreselleşme” kelimesi geçen makale sayısı 2001 yılından sonra hızla azalmış ve dış kaynak konusu yükselirken, 51.641'den, 2004 yılında 43.545'e düşmüştür. Buna karşılık, metninde “*dış kaynak*” deyimini bulunan makale sayısı 2002'deki 53.259'dan, 2004'de 96.387'ye ulaşmıştır. Hizmet işlerinin dışarıya verilmesi nedeniyle az sayıda iş gönderilmiş olsa da, bu gelişmenin yeniliği çok rahatsız ediyordu. Bu uygulamada işten çıkarılanlar az vasıflı (mavi yakalı) işçi sınıfı değil, işlerini aynı derecede vasıflı ama düşük ücretli yabancılara kaptıran yüksek vasıflı programcılar, mühendisler ve radyologlardı. Biçimsiz ve soyut *küreselleşme* kelimesi şimdi, Amerika'nın bürolarında çalışanlar (beyaz yakalı çalışanlar) için daha acil ve önemli bir tehdit oluşturan *dış kaynaktan* daha az tehlike içeriyordu. Ama, seçim savaşının harareti geçtikten sonra, metninde “*dış kaynak*” bulunan makale sayısı 2005'te hızla 19.863'e düşmüş ve o zamandan beri düşmeye devam etmiştir. Ekonomi düzelmeye başlayınca ve dış kaynak kullanımı yüzünden kaybedilen işlerin sayısının az olduğu görülünce, küreselleşmenin yardımcısı olarak dış kaynak da hızını kaybetmeye başlamıştır. Federal Merkez Bankası'nda, başkandan başlayarak birçok ekonomist, son zamanlarda sermaye piyasalarının küreselleşmesinin, Birleşik Devletler dışındaki tasarrufların bolluğu ile birleşerek, ABD'de uzun vadeli faiz oranlarını düşük ve istikrarlı bir düzeyde tuttuğunu belirtmişlerdir.

Sözlüklere girmesinden kırk yıl sonra, 1990'larda profesyonel bir sözcükten lanete ya da küfre dönüşen *küreselleşme* kelimesi, kamuoyunda kuvvetini

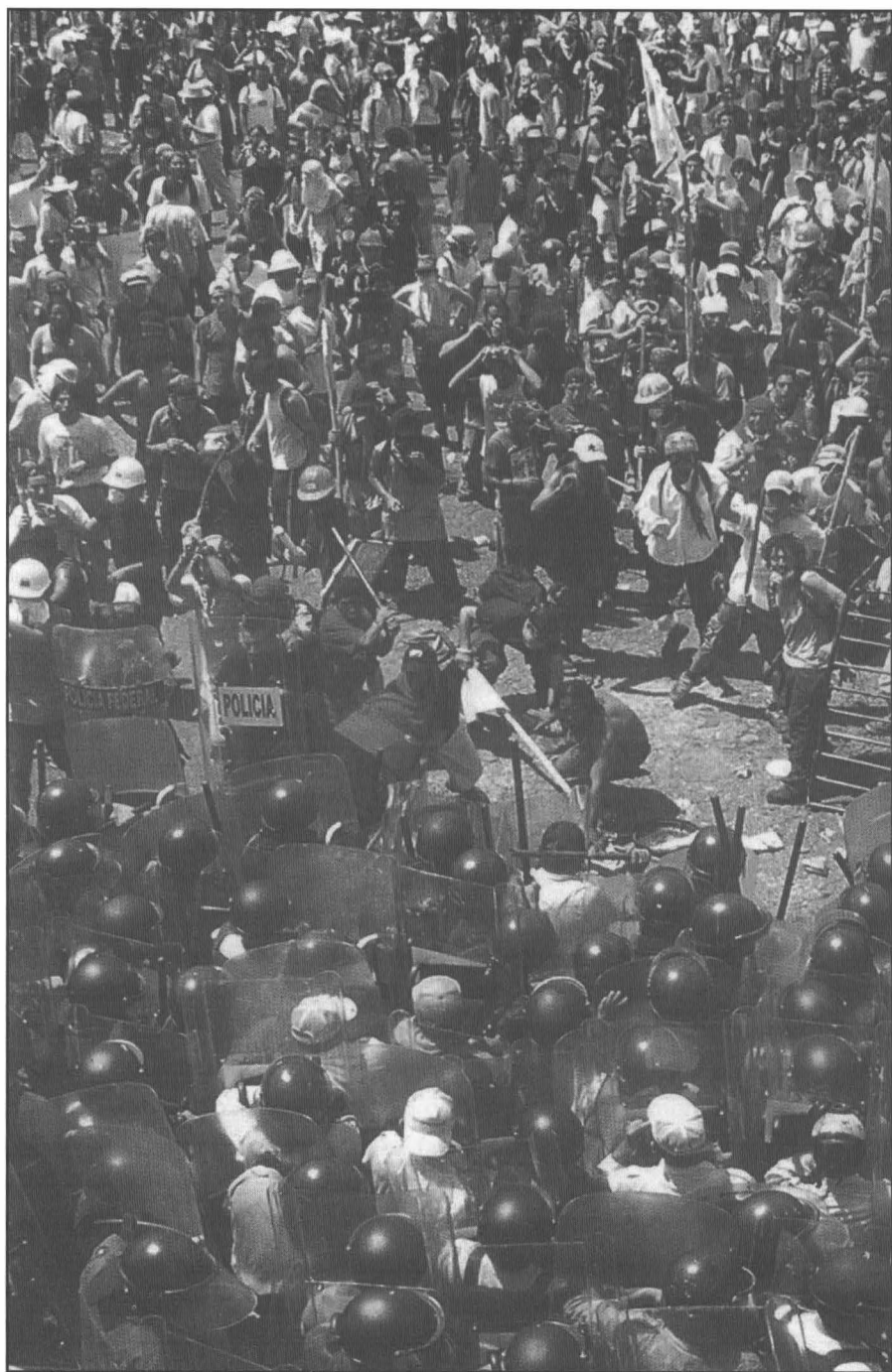
yitiriyor gibi görünmektedir. Kelimenin, artan bütünleşme ve birbirine bağımlılık süreci şeklindeki anlamı halen azalmadan devam etmekle birlikte, *küreselleşme* kelimesi refahı açıklamak veya sefaletin suçunu yüklemek anlamında giderek daha az kullanılır hale gelmiştir. On yıl boyunca halka yapılan konuşmalarda egemen olduktan sonra, daha sessiz bir varlık sürdürme durumuna gelmekte ve hür ekonomik ilişkilerin yarattığı öfke ve hayal kırıklığını ifade etmekte kullanılan geniş kapsamlı bir kelime olmak yerine, uzun vadeli bir eğilimi tanımlamaktadır. Şimdi, kaygı ve öfke artan oranlarda, küreselleşmenin görünen yönüne, üretimin uzak ülkelere kaydırılmasına ve birçok iş uygulamasının yabancı ülkelere verilmesine doğrultulmuştur.

Ağustos 2006'da *New York Times*'ta çıkan "'Dış kaynak' deyimi, Neden Korkutucu Bir Kelime olarak Gücünü Kaybedebilir" adlı yorumda bir köşe yazarı, yılda 280.000 olarak tahmin edilen iş kaybının, Temmuz ayında 135 milyon olan iş gücünün yanında devede kulak kaldığını savunmuştu. Ama dış kaynak kullanımının büyümeyeceğinden ve başka bir politik sezonda manşetleri ele geçirmeyeceğinden hiç kimse emin olamıyor. "Teknoloji geliştikçe ve uzak yerlerdeki iş gücünün kalitesi ve deneyimi arttıkça, hizmetleri elektronik olarak sağlama imkânı doğacak" demişti ekonomist Alan Blinder köşe yazısında. Uzun vadede, hizmet işçilerinin tahmin edilen yüzde 2'sinden çok daha fazlası, işlerinin dış ülkelere gönderilmesi tehlikesi altında kalabilir. "Bu konunun önemli bir konu olmaktan çıkması bizi yanıltmamalı" diyordu Blinder.⁵⁴

2006 yılında küreselleşme hâlâ Amerikalı işçilerin ufkunu karartan bir kara bulut olmayı sürdürüyordu ama 2004'teki, hatta 2005'teki kadar haber ve ya yoruma konu olmadı. Başyazı yorumları ve köşe yazıları hâlâ küreselleşme hakkındaki kemiren kaygıları yansıtmaktadır, ama daha az yaygara ve öfkeyle. Hazine Bakanı Hank Paulson, Ağustos 2006'da, Amerika'daki ücret durgunluğunu küreselleşmenin direkt etkisine bağlamadan, "maalesef ticaretin açık yararlarının daha kapsamlı olmakla birlikte (Amerikalılar için daha güçlü bir ekonomik büyüme, daha fazla iş ve daha yüksek yaşam standardı gibi), bazen bu yararların ortaya çıkmasının uzun zaman aldığını ve ticarete bağlı ani değişiklikler kadar belirgin olmadıklarını" kabul etmiştir.⁵⁵

Bürokratik jargondan profesyonel kelimeye, mucizevi büyümeden kötü niyetli entrikaya ve sonunda teşvikten protestoya ve alternatif model yani alternatif küreselleşme çağrısına kadar, küreselleşme kelimesi evrimleşmiştir,

tıpkı tanımladığı karmaşık, çözülemeyecek şekilde bağlanmış dünya gerçeği gibi. Bağlı ve bağımlı dünyamızın gerçekliğini daha iyi anlamanın yolu belki de, küreselleşmenin anlamına fazla bulaşmadan, bu bağlılığı ve izlediği tarihi yolu etkileyen güçleri incelemektir.



9. Bölüm

Küreselleşmeden Kim Korkar?

[Küreselleşme] neredeyse kaydedilen tüm tarih boyunca devam etmekte olan ve büyük yararlar sağlayan bir süreçtir. Küreselleşme değişim içerir, bu nedenle çoğu zaman, sonunda bundan kazançlı çıkanlar bile ondan korkar. Ayrıca bazıları da değişim yaşandıkça kısa vadede kaybeder. Ama küreselleşme nefes almak gibidir: Bu insanın durdurabileceği ya da durdurmaya çalışması gereken bir süreç değildir; tabii, daha kolay ve iyi nefes almanın bazı yolları varsa, insan kesinlikle bu yolları denemelidir.

—Anne O. Krueger, *Uluslararası Para Fonu, Birinci Genel Müdür Yardımcısı, 2002*. Bütünleşmiş, herkesi kapsayan bir dünya konusunda boş vaatler iletmek amacıyla türetilen Küreselleşme kelimesi, aslında tam tersi anlamına gelmektedir: Üretim ve tüketime hiç katkısı olmayan ya da çok az katkısı olan ve bu nedenle 21. yüzyıl kapitalizmi tarafından yararsız görülen yüz milyonlarca insanın reddedilmesi ve dışarıda tutulması.

—Susan George, *Khaleej Times, 2004*.

10 Eylül 2003, Çarşamba günü, Meksika'nın Yucatán Yarımadası'nın karşısında popüler bir tatil adası olan Cancún'da sıradan bir yaz günü gibi görünüy-

Dünya Ticaret Örgütü karşıtı protestocular Cancún, Meksika'da polisle karşı karşıya kalıyor, Eylül 2003. Fotoğraf: infernalnoise.com

yordu. Karayipler'in turkuvaz suları öğlen güneşinin altında parılıyordu. On mil uzunluğundaki beyaz kum ve yumuşak dalga şeridi boyunca, binlerce turist ılık suda sıçırıyor ve kertenkele gibi kumda güneşleniyordu. Sadece ufuktaki Meksika Deniz Kuvvetleri'ne bağlı iki gambot, bunun Cancún'da sıradan bir gün olmadığını hatırlatıyordu.

O gambotların orada bulunmasının nedeni, bir tanesi S şeklindeki adanın kumlu kuzey burnundaki görkemli toplantı merkezine yaklaşıncı anlaşıldı. 149 üyeli Dünya Ticaret Örgütü'nün bakanları, yüz milyonlarca insanı etkileyen konuları görüşmek üzere toplanmıştı. Dünya Ticaret Örgütü görüşmelerinin dünya üzerindeki etkisini göstermek üzere binlerce küreselleşme karşıtı gösterici de, Dünya Ticaret Örgütü toplantılarının rutin bir parçası olarak Cancún'da toplanmıştı. İsyancı göstericiler 1999 yılında Seattle'da'ı Dünya Ticaret Örgütü zirvesini batırdığından beri, Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'ndan G-8 toplantısına, global kuruluşların her önemli toplantısı, küreselleşme karşıtı göstericilerle başa çıkmak zorunda kalmıştır.

Kalabalığı kontrol etmek için, adanın iki girişine ve konvansiyon merkezinin etrafına çelik ve telden yapılmış barikatlar konmuştu. Meksika polisi, Seattle gibi bir fiyaskonun tekrar yaşanmasını veya 2001 yılında G-8 toplantısı sırasında Cenova'da bir göstericinin ölümü nedeniyle basında çıkan kötü izlenimleri önlemekte kararlıydı. Yetkisi olmayan ziyaretçileri dışarıda tutmak için sıralar halinde kasklı, coplu ve biber gazı spreyli polis barikatın arkasında duruyordu. Cancún'da belki de en çok istenmeyen grup, dünya çapında yüz milyon üyesi olduğunu iddia eden çiftçi derneği Via Campesina'ydı. 1993 yılında bir grup küçük çiftçi ve tarım işçisi tarafından kurulmuştu. Bu grup, üyelerinin "gıda bağımsızlığı" olarak adlandırdığı hak, tarım reformu ve kredi ile dış borçlanmayla mücadele etmek amacıyla gösteriler düzenlemişti. En saldırgan üyeleri, genel gösteri ve dövüş sanatı disiplinindeki yılların deneyimini, yaratıcı gösteri destekleriyle birleştiren Koreli çiftçilerdi. Koreli destek gücünün bir de, Lee Kyung-Hae adında orta yaşlı, son derece bağlı bir lideri vardı. Tıknaz yapılı, geniş, güleç ve cana yakın bir yüzü olan Lee, Güney Kore'nin Kuzey Jella eyaletinde deneysel bir çiftlik kurmuştu. 1970'lerde tarım okullarının öğrencilerine bilimsel çiftçilik ve daha fazla ürün elde etme yöntemlerini öğretmişti. Ama çiftlik hayatı hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştı. Ürünlerinden yeterince para kazanamadığından, tarlasını daha sonra borç yüzünden kaybetmişti. Koreli çiftçilerin yaşadığı zorlukları, Güney Kore'nin tarım piyasasının dünyaya açılmasına ve bunun sonucunda ortaya çıkan fiyat düşüşlerine bağlamıştı. Dünyanın en büyük on ikinci ticaret ülkesi ve devasa

konteynır gemileri ve arabalardan, televizyon ve cep telefonlarına kadar, dünyadaki çeşitli sanayi mallarının tedarikçisi olarak Güney Kore, tarım ithalatındaki engelleri azaltmak zorunda kalmıştı. Koreli sanayiciler kâr içinde yüzüyordu ve şehirlerde çalışanlar iyi para kazanıyordu ama, yirminci yüzyılın sonunda nüfusun onda birini oluşturan çiftçiler, acı çekiyordu. Dünya Ticaret Örgütü'nün tarım ihracatçıları Kore hükümetine, ithalat kotalarını ve tarım sübvansiyonlarını kaldırması ve Koreli yetiştiricileri koruyan yüzde 100 gümrük engelini azaltması konusunda düzenli olarak baskı uyguladıkça, çiftçiler iflasın eşiğine gelmişti. Borçlarını ödeyemeyen birçok çiftçi, tarım ilacı içerek intihar girişiminde bulunmuştu. Lee, böyle bir çiftçinin evini ziyaret ettikten sonra şunları yazmıştı: "Karısının feryatlarını dinlemekten başka hiçbir şey yapamıyordum. Benim yerimde olsaydınız, siz nasıl hissederdiniz?" Kendisini nasıl hissettiğini 2002 yılında, Dünya Ticaret Örgütü üyeleri tarım ticareti konusunda tartışırken Cenevre'ye giderek gösterdi. Üzerinde "DÜNYA TİCARET ÖRGÜTÜ Çiftçileri Öldürüyor" yazılı bir pankart taşıyan Lee, William Rappard Merkezi'nin önünde kamp kurarak bir aylık açlık grevine girdi; bunu otuzuncu kez yapıyordu.

Bir yıl sonra Lee yine evinden ayrılarak Dünya Ticaret Örgütü aleyhine gösteri yapmak üzere Cancún'a gelen binlerce protestocuya katıldı. 10 Eylül sabahı, şehir merkezindeki parktan çıkarak toplantı merkezine doğru yola çıkmışlar, ilerlemelerini engelleyen çelik parmaklıklarla karşılaşmışlardı. Kasıtsız bir ironi ile barikatlar tam da ziyaretçilere tatil şehrine hoşgeldiniz diyen ilan panolarının altına kurulmuştu. Öğle güneşinin altında davul ve zil sesleri ile "Dünya Ticaret Örgütü'ne ölüm" çığlıkları arasında, bir grup Koreli çiftçi, Dünya Ticaret Örgütü yazılı kâğıt tabutla barikatlara doğru hamle yaptı. Yüzlerce gösterici, bir Amerikan bayrağını yaktıktan sonra, çelik barikatlara saldırdılar ve barikatın bir bölümünü yıktılar. Polis, alevleri söndürmek için hortumlarla geldi. Üzerinde sarı damalı bir gömlek ve kırmızı bandanalı plaj şapkası bulunan Lee, barikatın üzerine tırmandı. Kalabalığa broşürler attı, yumruğunu kaldırdı ve bir kez daha "Dünya Ticaret Örgütü'ne ölüm!" diye bağırdı. Kalabalık bağırarak eşlik ederken ve uluslararası haber kanallarının kameraları çekim yaparken ansızın cebinden eski bir İsviçre çakısı çıkarıp hızla kalbine sapladı. Umutsuzluktan doğan bir kararlılıkla bıçağı iki eliyle iyice bastırdı. Şaşkın göstericilerin çığlıkları altında kan içindeki Lee devrildi. Sağlık görevlileri onu hastaneye yetiştirmeye çalıştı ama ne fayda. 10 Eylül 2003 tarihinde Cancún'da, Lee Kyung-Hae'nin öldüğü açıklandı.

Lee'nin intiharı, kendisini küreselleşme karşıtı mücadelenin ilk ünlü şehidi yapmış olup, önceden planlanmış bir hareketti. Cancun'a gelmek üzere memleketinden ayrılmadan önce, anlaşılan karısının mezarını ziyaret etmiş ve etrafındaki çimleri biçmişti, sanki kendi mezarının yerini hazırlamıştı. Ölümünden önce dağıttığı broşürlere şunları yazmıştı: "56 yaşında, bir çiftçi sendikası oluşturma yolunda büyük ümitlerle sorunlarımızı çözmeye çalışan Güney Koreli bir çiftçiyim. Ama, başka yerlerdeki çiftlik sahiplerinin başarısız olduğu gibi, çoğunlukla başarısız oldum. Bedenimde uzun zamandan beri kaynayan sözlerimi size haykırıyorum... Tarımı Dünya Ticaret Örgütü sistemin-den çıkarın."¹

Küreselleşme karşıtı gösterilerde savaş çılgılığı gibi, "Tarımı Dünya Ticaret Örgütü masasından kaldırın" ve "Gıda bağımsızlığını geri verin" gibi sloganlar ortaya çıkmıştı, ayrı şekilde, Lee Kyung-Hae'nin siyah çerçeveli fotoğrafı, uluslararası küreselleşme karşıtı mücadelede dayanışmanın zorunlu ikonu haline geldi. Fransız çiftçi Jose Bové gibi bazı küreselleşme karşıtı eylemciler, gıda bağımsızlığı mücadelesini, McDonalds'ın ve genetik yapısı değiştirilen ürünlerin örneklerini oluşturduğu *malbouffe*'e (yüksek kalorili, düşük besin değerli "kötü yiyecek" anlamına gelen bu aşağılayıcı kelime, 1981 yılında Stella ve Joel de Rosnay tarafından *La malbouffe* adlı kitaplarında, sağlıksız hızlı gıdaları tanımlamak amacıyla üretilmişti) muhalefet etmekle birleştirmişti. Tabii, bu muhalefet dünyadaki çiftçilerle sınırlı değildir. Tüm uluslararası toplantılarda –Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, IMF ve G-8 zirvesi– düzenli bir şekilde gösteri yapanların sınıfları, yaşamın her kesimindeki hoşnutsuz taraflarca şişirilmiştir. Protestocuların ve eleştirmenlerin gözünde, küreselleşme bir lanettir. Küreselleşmeyi, Taylandlı Budist eleştirmen Sulak Sivaraksa'nın ifadesiyle, "yeni bir şeytansı din" olarak görüyorlar. Küreselleşme büyük şirketlerin kontrolü altında olduğundan," diye yazıyordu Sulak, "bizi, giderek daha fazla teknolojiden, daha fazla McDünya fast-food, kötü yemeklerden ve kot sendromundan oluşan tek kültüre doğru körlemesine yönlendirmek amacıyla medya kullanılmaktadır."² Onların gözünde, küreselleşme her türlü kötülüğü getirmiştir: Artan yoksulluk ve eşitsizlik, doğal kaynakların acımasızca sömürülmesi, suç ve hastalığın yaygınlaşması, global terörizm ve ekolojik felaket.

Küreselleşme olarak değerlendirilen şeylere gösterdikleri muhalefetin derinliğine bakıldığında eleştirmenler belli ki bu olayı, çeşitli güçlerle tetiklenen uzun vadeli bir tarihi süreç olarak görmemektedir. Onlar küreselleşmeyi insan gruplarının ya da kurumların kasıtlı politika tercihleri olarak görmekte-

dir. Küreselleşmenin çok sayıdaki kötülüğü hakkındaki medya raporları ve akademik raporlar bazen, küreselleşmenin ardındaki güçler olarak bir neoliberal politik felsefe ve onun hizmetkârları olan Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü'nü belirlemektedir. Başka zamanlarda küreselleşme, kapitalizmin veya serbest piyasa politikalarının kısaltması olarak tasvir edilmektedir. Küreselleşmeyi kınamak amacıyla seslerini birleştiren sivil kuruluşların tamamının incelenmesi, dünyanın artan bağıllığı konusunda onları neyin rahatsız ettiğine ışık tutabilirdi, ama listelenecek çok şey var. Hızla göz atıldığında, tamamen farklı kökenleri ve bazen küreselleşmeye karşı rekabet eden gündemleri ortaya çıkmaktadır: Aralarında anarşistler, kapitalizm karşıtları (sosyalistler ve komünistler), genetik yapısı değiştirilen ürünlere karşı olanlar, çevreciler, nükleer karşıtı göstericiler, yerli hakları savunucuları, işçi sendikaları, göç yanlısı ve karşıtı lobiler ve her türlü çevre karşıtı kuruluşlar bulunmaktadır. Savaş karşıtı, biyolojik çeşitlilik yanlısı, kültürel özerklik yanlısı ve yalnızca basit Amerikan karşıtı gruplar vardır. Küreselleşmeye karşı en önemli ve ciddi tehlike, gelişmiş ülkelerdeki, düşük ücretli ülkelerden gelen rekabet nedeniyle işlerini kaybetmekten korkan işçi sınıfından ve beyaz yakalı çalışanlardan gelmektedir. Küreselleşme karşıtı duyguları besleyen diğer etkenler, halk gösterilerinde ender olarak dile getirilse de, insanların, göç dalgası altında etnik veya kültürel kimliklerini kaybetme korkusu ve başka kültürleri silecek veya bozacak olan baskıcı ve zengin Batı'nın egemen kültürüne karşı duyulan öfkedir.

Çevreciler, zengin ülkelere yoksul ülkelere ihraç edilen kirliliği eleştirmekte ve kısmen küresel ticaret ve turizmin yarattığı ekolojik felaketlerden yakınmaktadır. Ama, ticaretin, ekonomik refahı oluşturan en önemli etken olduğunu kabul edenler yine de şunu sormaktadır: "Küreselleşme çok mu ileri gitti?"³ Soldaki eleştirmenler, eşitsizlik ve adaletsizlik yarattığı için neoliberal kapitalist küreselleşmeyi suçlamakta ve "alter globalizasyon" dedikleri alternatif küreselleşmeyi talep etmektedir.⁴ "Küreselleşme karşıtlığı" deyimi bir kısaltma haline gelmiştir. Onların eleştirisi, hızlandırılmış birbirine bağlanma sürecinin olumsuz sonuçlarına karşıdır. Bu sorunlar modern ulaşım ve haberleşmeden önce de vardı ve oldukça hareketli olan kapitalizm, etkisini yaygınlaştırmış veya küreselleşme kelimesi sözlüklerimiz girmeden önce bile göstermişti.

Tarih boyunca, artan bütünleşme, yabancıların egemenliğine maruz kalanlar veya yabancı malların ya da aşına olmayan düşüncelerin gelmesi nedeniyle sıkıntı çekenler arasında direniş yaratmıştı. Küreselleşmenin ana aktör-

leri — tacirler, vaizler, maceraperestler, savaşçılar ve göçmenler — ile karşı karşıya kalanların direnişi, silahlı muhalefetten sınırların kapatılmasına ya da vergi ve ticaret engellerinin konmasına kadar, birçok şekilde ortaya çıkmıştı. Tarihin en önemli iki küreselleştirmecisi — Ferdinand Magellan ile Kaptan James Cook — bağlantı kurma girişiminde bulundukları yerliler tarafından öldürülmüştü.⁵ Bugünkü küreselleşmenin bu kadar farklı görünmesine neden olay şey, fazlasıyla görünür olmasıdır. Medya bağlantılı dünyamızda, kaybedenlerin üzücü ve kötü durumları ile kazananların zenginliklerinin görüntüsü eski hikâyeye yeni bir dinamik katmaktadır. Birbirine bağlılığın vahşi ve insanlık dışı yönlerine muhalefet, sadece zorla küreselleştirilenlerden değil, Küreselleştirmecilerin saflarından da gelmiştir. Tarih boyunca periyodik olarak, Bartolomé de Las Casas veya William Wilberforce gibi insanların vicdan ve ahlaki dürüstlük sesleri, Tanrı adına, ırksal üstünlük adına veya kendi kendine ilan edilen serbest ticaret hakkı adına yabancı ülkelerdeki insanlar üzerinde yaratılan sıkıntıları kınamak amacıyla yükselmiştir. Giderek yoğunlaşan haberleşme ağı sayesinde, bugün gezegenin her yerindeki eleştirmenler birbirlerine, kınadıkları küreselleşme şirketleri ve kurumları kadar yakından bağlıdır. Küreselleşmenin kötü sonuçlarının neredeyse her zaman yerel olduğu geçmişin aksine bugünün eleştirmenleri çoğu kez en küreselleşmiş veya dünya vatandaşlarından küresel olarak en fazla haberdar olanlardır. Bu nedenle, küresel bağlantılılığın her zaman parçası olan eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri büyüttüğü söylenen küreselleşmeden yararlananlar sadece uzaklardaki zengin kesimin nasıl yaşadığını giderek daha çok anlayan marjinal yoksullar değil, aynı zamanda toplumların ve ülkelerin bilinçli üyeleridir.

Ancak en önemli fark, bugünün küreselleşme karşıtı açıklamalarında kullanılan yeni bir analitik aracın geliştirilmesinde yatmaktadır. İnsanlık tarihinin son iki bin yılında küreselleşmenin muhalefet edilen yönlerinin aksine bugünkü itiraz konusu, yalnızca birbirine bağlılığın belirli olumsuz değil, belirli küreselleşmecilerle bağlantılı ideoloji ve felsefenin kendisidir. Eleştirmenler, bugünün küreselleşmesine yön veren hırslı şirketleri suçlayarak, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde, Karl Marks'ın, gelişme döneminde kapitalizm hakkında geliştirdiği eleştiriden etkilenmektedir. Marks ile Friedrich Engels'in 1848 yılında yayınlanan *Komünist Manifesto* kitabından alınan şu paragraf tekrarlanmaya devam etmektedir çünkü, soğuk bir ilgisizlikle yazılmış olsa da *Manifesto* küreselleşmenin ilk modern eleştirisi olabilir: "Ürünler için sürekli olarak genişleyen bir pazara ihtiyaç duymak burjuvaziye dünyanın tüm yüzeyine yaymaktadır... Ülkenin kendi üretimini ön plana çıkaran eski talepler yerine,

bunu uzak ülke ve iklimlerdeki ürünlerle ikâme etmeye çalışan yeni talepler görüyoruz. Eski yerel ve ulusal inziva ve kendine yetme durumu yerine, her yönde ilişkimiz olduğunu, ülkelerin *evrensel olarak birbirlerine bağımlı olduklarını* görüyoruz.”⁶

Marks bu “evrensel olarak birbirine bağımlılığın” artmasını, kapitalizmin kâr dürtüsünün —ya da onun ifadesiyle, “fazla emek için duyulan devasa bir kurt adam açlığının— sonucu olarak görüyordu.⁷ Modern eleştirmenler kâra susamış kapitalizmde ne kadar hata bulurlarsa bulsunlar, sosyalizmin yıkılmasıyla alternatif modellerini kaybetmişler, kapitalizme karşı çıkmakta gidecek daha çok zorlanmaya başlamışlardır. Bu boşlukta “küreselleşme”, gözden düşmüş bir sosyalist sistemi desteklemeye gerek kalmadan, sömürücü kapitalizm için uygun bir yedek terim haline gelmiştir.

TİCARETTEKİ SORUNLAR

İdeolojik görüşler bir yana, küreselleşme eleştirisi, özünde, “diğer”, yani yabancı faaliyetler ve yabancı mallar, düşünceler ve kurumlara yönelmektedir. Tarihin doğuşundan beri bir ülkedeki en önemli yabancı araçlar, başka diyarlardan gelen tacirler ve başka dinlerden gelen vaizlerdi. Ama, büyük çaplı okyanus nakliyesinin bulunmasından önce ticaret ve seyahat sınırlıydı. İmparatorluklar, Roma, Osmanlı, Çin ve diğerleri, yine de birbirine bağımlılığın sonuçlarını sınırlamaya çalışmıştı. Romalılar tarafından yürürlüğe konulan ilk kanun, ithal edilen mallara uygulanacak gümrüklerle ilgiliydi. Gümrük vergileri önemli bir devlet geliri kaynağı olmakla kalmıyor, ithal edilen bazı mallar hiçbir zaman hoş karşılanmıyordu. Çinlilerin, İngilizlerin, ipek ve çayın bedelini karşılamak için Çin’e ihraç etmekte ısrar ettiği afyon ticaretini yasaklama girişimi, on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki Afyon savaşlarını (Opium wars) ateşlemişti. Koloni güçlerinin zorlamasıyla tarım ürünlerinin ihracatına bağımlı olmak, gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçileri ve işçileri sürekli bir refahıflaş döngüsüne sokmuştur. Bu durum, bugünün küreselleşen ekonomisinde olanlardan çok farklı değildir.⁸ Bunun klasik bir örneği, on sekizinci yüzyılın başlarında Hollanda yönetimindeki Endonezya’da yaşanmıştı. Kahve ve şeker fiyatlarındaki aşırı düşüş, Endonezya’daki Hollandalı çiftlik sahiplerinin, çoğu göçmen Çinli olan binlerce işçisini işten çıkarmasına neden olmuştu. Bu işçiler, Hollandalıların kendilerini sınır dışı ederek Çin’e göndermeyi planladığını duyunca isyan patlak vermiş ve o zamandan beri “Batavia öfkesi” olarak bilinen isyanda on binlerce “Çinadamı” ölmüştü.⁹ Hollandalıların sömür-

mesine duyulan öfke, Arap kökenli Vahhabi İslamiyet'inin gelişiyle çakışarak, Java Savaşına (1825-1830) yol açmıştı; bu da, küreselleşme karşıtı mücadelede bir başka eski salvyoydu.¹⁰ Yirmi yıl sonra Hindistan'da, East India Company (Doğu Hindistan Şirketi) tarafından ucuz çivit bitkisi yetiştirmeye zorlanan borçlu köylüler isyan etmiş ve küreselleşme karşıtı direncin bir başka örneğini oluşturan bu isyan, ürettikleri ürünün rengi nedeniyle, "Mavi İsyan" olarak bilinmeye başlamıştı.¹¹ Daha önceki bölümlerden birinde, İngilizlerin tekstil rekabeti nedeniyle, "Hintli dokumacıların kemiklerinin Hindistan'ın düzlüklerini nasıl beyazlattığını" görmüştük. Sanayileşmiş ülkeler de, gümrük engelleri nedeniyle savaşlar verdiğinden, global ticaretin etkilerinden muaf değildi. İngiltere'nin acemi endüstrisi 1846 yılında Parlamento'nun, tahıl ithalatını yasaklayan Tahıl Yasalarını feshetmesine yol açarken, Kıta Avrupası, çiftçilerini Amerikan tahılı işgaline karşı korumak amacıyla, gümrük tarifelerini artırmıştı. Ama global ticaret, gemiler dolusu tahıl ihraç eden ülkeler için başka bir sorun yaratıyordu. Birleşik Devletler, bağımsızlığının ilk yıllarında, yeni gelişmekte olan yerel sanayilerini korumak amacıyla, İngiliz tekstili gibi ucuz yabancı sanayi mallarının ithaline gümrük uygulamıştı.¹²

HER ŞEY YIKILIYOR

İşte bu dönemde, küreselleşmenin gelişmesindeki temel aktörler olarak mace-raperestlerle birlikte grupladığım göçmenler, halen Birleşik Devletler'de yaşanan göçmen karşıtı duygulardan hiç de farklı olmayan bir şekilde, tartışma ve muhalefet yaratmıştı. Yirminci yüzyılın başlarında Birleşik Devletler ve diğer Yeni Dünya devletleri tarafından benimsenen korumacı politikalar sonunda, küreselleşmenin altın çağı olarak adlandırılan dönem sona ermişti. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Birleşik Devletler tarafından benimsenen açık kapı göç politikası da sona erdi. Birleşik Devletler'de, düşük ücretli işçiliğin gelmesinden kaynaklanan gelir eşitsizliği konusundaki kaygı, bu geri adıma yol açmıştı. Bu nedenler, 2006 yılında Birleşik Devletler'de daha daha sağlam göçmen politikaları oluşturulması gerektiğini önerenler tarafından ileri sürülen nedenlerden çok farklı değildi. Kapalı kapıların sonuçları, yasa koyucuların düşündüğünden çok daha kötü oldu. Bu dönemi inceleyen Kevin O'Rourke ile Jeffrey Williamson'ın belirttiği gibi, "Zengin ülkelerdeki artan eşitsizlik tam da, işçi göçleri kotalarla tıkandığı, global piyasaların çöktüğü ve ulusla-

rarası toplumun yüksek ticaret sınırlamalarının ardına sığındığı bir zamanda durdu.”¹³

Uluslararası göçün bir başka önemli hedefi olan Avustralya da, “sarı” ırkları dışarıda tutmak için, “Büyük Beyaz Duvar” olarak adlandırılan bir politika benimsemişti.¹⁴ Ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında sona eren Beyaz Avustralya politikası, Çin İmparatorluğu’nun politik ya da askeri müdahaleleri hakkındaki kaygılar nedeniyle değil, aksine, Avustralyalıların, fazlasıyla düşük ücretlerle çalışmaya hazır olup, yerel işçileri işlerinden eden “bayağı” göçmenlerin kültürel olarak farklı ırkların baskınına uğrama korkusuyla zorla kabul edilmişti; benzer kaygılar bugün Batı Avrupa’da ve Birleşik Devletler’de de yaşanmaktadır.

Göçlerin tıkanmasını, küreselleşmeye vurulan bir başka darbe – ticaretin yavaş yavaş boğulması – izledi. 1929 Başkanlık seçimi sırasında Herbert Hoover Amerikalı çiftçilere, çöken fiyatlar karşısında katı gümrük mevzuatıyla rahatlatma vaat etmişti. Ancak, yasa kabul edilmeden önce, kapsamlı Smoot-Hawley Yasası’nın neler yapabileceği konusundaki korku ve belirsizlik, borsanın 24 Ekim 1929’da çökmesini hızlandırdı. Küresel olarak bütünleşmiş finans piyasası aracılığıyla işleyen bir dizi bağlantı, dünyada domino etkisi yaratarak, borsanın bir günlük kötüleşmesini Büyük Depresyona döndürdü. O dönemde küreselleşmenin tabutunun son çivisi, Haziran 1930’da korumacı Smoot-Hawley yasası onaylandığında çakıldı. Sadece Senato’da, kaygılı üyeler 1253 değişiklik önermişti ve bunun sonucunda, yirmi bir bin gümrük pozisyonu içeren bir vergi yasası ortaya çıkmıştı. Harold James’in *The End of Globalization*’da (*Küreselleşmenin Sonu*) yazdığı gibi, “Bunu izleyen ulusal ve uluslararası gerilim, dünyayı bir arada tutan mekanizmaları ve kurumları yok etti. Uluslararası ekonomiye gösterilen tepki, küreselleşmeyi sona erdirdi.”¹⁵

Tabii, küreselleşme hiçbir zaman sona ermedi, ama 1930’daki hareketler, frenlerin gıcırdama sesiydi ve küresel bağlantılılık sürecini çok yavaşlattı. Smoot-Hawley gümrük vergileri sayesinde, 1929 yılında toplam 4,4 milyar dolar olan Amerikan ithalatı bir yıl içinde 1,3 milyar dolardan fazla azalma gösterdi.¹⁶

1929’dan 1933’e kadar süren Büyük Depresyon’un en zor yıllarında dünya ticareti yarıdan fazla küçüldü.¹⁷ Dünya ekonomisinin tekerlerini döndüren diğer ülkelere borç verme işi ve yatırımlar kurudu. Küresel ticaret, II. Dünya Savaşı afeti sırasında, kendi kendine yetmenin ve sınırlamalar dünyanın büyük bir kesiminde norm haline geldiğinde, daha da darbe aldı. Tarihçi Niall

Ferguson'un belirttiği gibi, "Hiç kimse küreselleşmenin başarısızlığından Hitler'den daha fazla politik sermaye yaratmamıştır." Depresyonun yarattığı ekonomik kargaşa, politik hayal kırıklığı ve ulusal kimlik arayışı, Nazizmin yükselişinin temelini oluştuyordu. Hitler'in Temmuz 1932'de beyin jimnasisti yaptığı seçim kampanyasında seçmenlerine sorduğu soru, bugün gelişmiş ülkelerdeki küreselleşme öfkesinin büyük bir kısmında ürkütücü bir şekilde çınlamaktadır. "Çok fazla enternasyonalizm var, çok fazla dünya vicdanı, birçok uluslararası sözleşme; Milletler Topluluğu var, Silahsızlanma Konferansı, Moskova, İkinci Enternasyonal, Üçüncü Enternasyonal var; bütün bunlar Almanya için ne üretti?" Ferguson'un yanıtına göre, "sonunda bunların ürettiği şey, tabii ki, Hitler'in kendisiydi."¹⁸ Bu, politikacılar iktidar elde etmek amacıyla göçmenlerden ve kültürel "başkalarından" şikâyet ettikçe hatırlanması gereken bir derstir.

UÇAN İNEKLER VE BIG MAC'LER

Eğer bugün Dünya Ticaret Örgütü küreselleşmeyle eşanlamlıysa, onun halefi olan Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT) 1995 yılına kadar bu rolü üstlenmişti. Bu kuruluş, II. Dünya Savaşı'ndan önce oluşturulan gümrük duvarlarını indirmeye yardımcı olmuştu. Birleşmiş Milletler tarafından kurulan GATT yaklaşık bir düzine çok taraflı ticaret anlaşmasını sonuçlandırmış, global ticarete büyük bir canlılık kazandırmıştı. Dünya ticareti, son altmış yılda 10 milyar dolardan 12 trilyon dolara yükseldi. 1950'de 200 milyar dolarlık dünya ekonomisinin sadece yüzde beşini oluşturan ihracat şimdi, 60 trilyonluk ekonominin yüzde 60'ını oluşturmaktadır. Ancak ticaretteki bu inanılmaz büyümenin yarattığı servet, ticaret kurallarının işleyiş şekli nedeniyle, dengesiz bir şekilde dağıtılmıştı. Dünya Ticaret Örgütü'ne göre, bütün ülkelerin toplam ticareti 2004 yılında yaklaşık 19 trilyon dolardı ama, bunun yalnızca 133 milyar doları, yani yüzde birinden azını, en az gelişmiş elli ülke karşılıyordu.¹⁹ Gümrük engellerinin kaldırılması gelişmiş ülkelerin üretilmiş ihracatını artırmasına yardımcı olurken, tekstil, deri mallar, su ürünleri ve tarıma dayanan yoksul ülkeler, gümrük duvarları ve sübvansiyonlar nedeniyle geride kalmıştı. Dünya Ticaret Örgütü, mal, hizmet ve fikri mülkiyet hakkı ticaretiyle ilgili üç çerçeve anlaşmasını kabul etmiş, ama en hassas iki konuyu, tarımı ve tekstili genel ticaret anlaşmasının dışında bırakmıştı.²⁰ Bu konuların bir kenara bırakılması sadece savaşın geciktirilmesi olmuştu. Zengin ülke-lerin tekstil ticareti sendikalarının ne kadar duyarlı olduğu 2005 yılında anlaşıl-

dı. Bir anlaşma uyarınca, gelişmiş ülkelerin tekstil sanayini koruyan Çok Yönlü Anlaşma, Ocak 2005'te yürürlükten kaldırıldı. Kısıtlamalardan kurtulan düşük maliyetli üretici Çin, piyasayı adeta istila ederek, Amerikan tekstil lobisinde protestolar oluşmasına neden oldu. Amerikan Üreticileri Ticari Eylem Koalisyonu, Çok Yönlü Anlaşma'nın sonundan beri 19 fabrikanın kapatıldığını ve 26.000 işin yok edildiğini iddia ediyordu.²¹ Korumacı bir tepki yaratmaktan korkan Amerikalı ve Avrupalı görevliler, Dünya Ticaret Örgütü hükümlerindeki bir güvence maddesine dönerek, Çinlilere üretim kısıtlamaları uygulamak istedi. Küreselleşmenin eleştirmenleri bir erteleme aldı, ama sadece dört yıllığına.

Tarımsal ürünlerin ticareti, dünya ticaretinin yalnızca yüzde 10'unu oluştursa da, gelişmekte olan dünyada hassas noktadır. Sırası gelmişken, Dünya Ticaret Örgütü üyelerinin yüzde 20'sinden fazlasını oluşturan en az gelişmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu için gıda ve geçim anlamına gelmektedir. Cancún'dan Hong Kong'a kadar Dünya Ticaret Örgütü'nün tüm toplantılarının dışında polisle çatışan Koreli çiftçiler insana çiftçilerin, çok uluslu büyük şirketlerin yanında, geçimleri konusunda nasıl korku içinde olduğunu hatırlatmaktadır. Güney Kore, Brezilya, Hindistan, Kenya ve diğer Afrika ülkelerindeki çiftçiler, zengin ülkeler tarafından uygulanan adil olmayan sübvansiyonlar, antidamping düzenlemeleri ve diğer tarife dışı engeller kaldırılmadıkça, ekonomilerini gelişmiş ülkelere daha fazla açmamakta direnmektedir. Bir hesaba göre, zengin ülkelerin tarım sübvansiyonlarına harcadığı üç yüz milyar dolar, OECD'nin (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) sanayi ülkelerinde bulunan her ineği her yıl dünyanın etrafında birinci sınıf uçurmaya yeter ve epey bir miktar para da artar.²²

İnekleri birinci sınıf uçurmak bir yana, gelişmiş ülkelerin sübvansiyon politikası dünya ekonomisi için, besili bir sumo güreşçisini çelimsiz, yetersiz beslenen bir rakiple güreşmeye göndermekle eşdeğerdir. 2005 sonbaharında Senegal'de yolculuk yaparken devasa tavuk çiftliklerinin terk edildiğini ve yüzlerce işsiz gencin sokaklarda kaynaştığını gördüm. Bir zamanlar iş imkânı sağlayan tavuk çiftlikleri, ağır bir şekilde sübvansiyon edilen Avrupa kümes hayvanları ürünlerinin Senegal'e yığılıp, yerel tedarikçilerin kendi daha pahalı tavuk ürünlerini satmalarını imkânsız hale getirmesinden sonra kapanmıştı. Zengin ülke korumacılığının en skandal örneği, pamuk hikâyesidir. Bu konunun, küreselleşmeyi simgeleyen hileli ticaret kurallarının kanıtı olarak eleştirmenler tarafından sık sık gündeme getirilmesine şaşmamak gerek. Benin, Burkina Faso, Kamerun, Çad ve Mali gibi ülkelerde pamuk tarımıyla uğraşan

çiftçilerin mallarını dünya pazarlarında satma umudu bulunmamaktadır, zira yoğun Amerikan ve Avrupa Birliği pamuk sübvansiyonu (her çeyrek dönümlük Amerikan pamuk tarlası için 230 dolar), fiyatları kendi üretim maliyetlerinin altına indirmiştir.²³ Bir tahmine göre, 1999 ile 2001 arasındaki üç yılda, pamuk üreticisi sekiz Afrikalı ülke, ihracat kazançlarında 330 milyon dolar kaybetmiştir ki, bu miktar, dünyadaki en yoksul bazı ülkeler için büyük bir rakamdır.²⁴ Bunu, Amerikalı yirmi beş bin pamuk çiftçisinin 2001-2002 yıllarında aldığı 3,9 milyar dolarlık sübvansiyonlarla karşılaştıran.²⁵ Bu arada, Avrupa Birliği Yunanlı çiftçilere pamuk yetiştirmeleri için yılda bir milyar dolar ödemektedir. Bu sübvansiyonlar çözülse, dünyadaki pamuk fiyatları belki yüzde 15 artacak, binlerce Afrikalı çiftçinin geçimlerini sağlamasına imkân verecektir.²⁶

Küreselleşme karşıtlarını kızdıran bir başka olay da, serbest ticareti ve abartılı bir şekilde fakirlere ekonomik yardım sağlanmasını destekleyen gelişmiş ülkelerin bariz riyakarlığıdır. Örneğin, 2002 yılında OECD'nin zengin sanayi ülkeleri, gelişmekte olan ülkelere yardım olarak 58 milyar dolar vermiş, ama o miktarın 5,5 katını — yani 318 milyar dolar — kendi çiftçilerine sübvansiyon olarak sağlamıştı.²⁷ İşin gerçeği, zengin ülkelerdeki tarım vergileri ve sübvansiyonlar nedeniyle, grup olarak gelişmekte olan ülkelerin yıllık zararının 45 milyar dolar olduğu, tekstil ve giyim üzerindeki ticaret engelleri nedeniyle yıllık zararlarının 24 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Zengin ülkelerin yoksul ülkelere sunduğu yardım, korumacılıklarının zorla sağladığı miktardan çok daha azdır. Bu eşitsizliklerin sona erdirilip erdirilemeyeceği, Temmuz 2006'da Cenevre'de düzenlenen ve ya batılacağı ya da çıkılacağı Dünya Ticaret Örgütü toplantısında sınanmıştı. Dünya Ticaret Örgütü'nün 11 Eylül saldırılarından üç ay sonra gerçekleştirilen Doha görüşmeleri, dünyanın dikkatini biriken öfkeye çekmiş, yoksul ülkelerin gelişmesi için ticareti artıracakları vaadinde bulunmuştu.

Ama, Birleşik Devletler ve Avrupa Birliği sübvansiyonun kaldırılması için yeterince ödün vermedikleri konusunda birbirlerini suçlayınca ve gelişmekte olan ülkeler, Batılı tarım sübvansiyonları ve vergileri önemli ölçüde azaltılmadıkça, üretim vergilerinde aşırı indirimini kabul etmeyi reddedince, Cenevre toplantısı başarısızlığa uğradı. Bazı küreselleşme karşıtı eylemciler Cenevre'deki başarısızlığı, yoksul ülkelerin başarısı olarak karşılamıştı, çünkü yoksul vatandaşlar zengin ülkeler tarafından ezilmeyecekti. Ama Dünya Ticaret Örgütü'nün Genel Müdürü Pascal Lamy doğru bir şekilde bu başarısızlığı "ekonomileri [zengin ülkelerden]daha fakir ya da daha zayıf olan Dünya Ti-

caret Örgütü'nün dörtte üçü oranındaki üyelerin kalkınma olasılığına büyük bir darbe" şeklinde özetlemişti.²⁸ Dünya Ticaret Örgütü çok taraflı ticaret anlaşması sürecinin hasar görmesi sonucunda, yoksul ülkelerin şimdi zengin ülkelerle ikili anlaşmalar yapması gerekecek, fazla pazarlık güçleri olmayacaktı.

Tarım ürünleri ticareti konusu çoğunlukla, zengin ülkelerin sübvansiyon ve vergilerinde küreselleşmenin adaletsizliğini gören yoksul ülkeleri ilgilenirse de, zengin ülkelerde de çekişmelere neden olmuştur. Bunun kökeninde, Amerikan tarımında kullanılan kimyasal madde ve biyomühendislik uygulamalarının Avrupalılarda oluşturduğu gıda güvenliği kaygısı yatıyordu. Seattle'daki protestocular arasında göze çarpan biri, birkaç ay önce üne kavuşan bıyıklı bir Fransız çiftçiydi. Sorun 1998 yılında, Dünya Ticaret Örgütü, Avrupalılar tarafından yasaklanan, hormonla beslenen sığır etini ihraç etme konusunda Amerika'nın lehine karar aldığı anda başlamıştı. Eleştirmenler hemen Dünya Ticaret Örgütü'nün anlaşmazlık çözüm organını Bileşik Devletler lehine davranmakla suçladı. Ama, uzlaşma komitesinin üyeleri Dünya Ticaret Örgütü tarafından atansa da, yine de, Atlantik'in iki yanında bulunan üye ülkeler tarafından onaylanmaları gerekmektedir.

Avrupa Birliği, Amerikan sığır eti üzerindeki yasağı kaldırmayı reddedince – Birleşik Devletler bunu sağlık kaygısı adı altında basit bir korumacılık olarak görüyordu – Dünya Ticaret Örgütü, Birleşik Devletler'in misilleme olarak Avrupa ürünlerine vergi uygulamasına izin verdi. Çok ağır gümrük vergisiyle karşı karşıya kalan bir ürün, Normandiya'nın Rokfor peyniriydi. Yükseltelen gümrük vergisiyle iş kaybına uğrayan küreselleşme eylemcisi ve Rokfor peyniri üreticisi Jose Bové, koyun üreticilerini organize edip, Amerikan kültür (ve mutfak) emperyalizminin en belirgin hedeflerinden birine saldırıda bulunarak protesto etmelerini sağladı. Grup yeni bir McDonald's'ın inşaat alanına traktörlerle girerek yağmaladı. Bové yirmi gün süreyle hapse atıldı ve neredeyse bir gecede, uluslararası bir küreselleşme karşıtı yıldız doğdu. Fransız çizgi roman kahramanı Asteriks'e benzeyen Bové, Dünya Ticaret Örgütü tarafından desteklenen gıda tahıllarının ticarileşmesi konusu aleyhine yapılacak protestolara önderlik etmek üzere, Fransız heyetinin bir delegesi olarak 1999 yılında Seattle'a geldi. Bu grubun görüşüne göre gıda hayatın, dünya ticaretinin kaprislerine bırakılamayacak kadar önemli bir parçasıydı. Seattle'da, bazı kayak maskeli protestocuların bir McDonald's'ı parçaladığı gösteriye önderlik etti. Bové'nin açıkladığı kadarıyla onunki, küçük çiftçiler adına, küreselleşmenin neden olduğu sanayi tarımına karşı yapılan bir hareketti. Onlara göre McDonald's küreselleşmenin simgesiydi ve sanayi tarımı

aracılığıyla gıdanın standartlaştırılması anlamına geliyordu. Bunun devam etmesine izin verilirse, diyordu, çiftçilere gerek kalmayacaktı. "Bize göre," diye açıklıyordu, "McDonald's, Dünya Ticaret Örgütü ile büyük şirketlerin dünyaya yapmak istediği şeylerin simgesi."²⁹ İronik bir şekilde, Bové'nin McDonald's'ın "*malbouffe*-kötü gıda"sına karşı tüm öfkesine rağmen, bu gıda zinciri Fransa'daki işletmelerini en kârlı 120 ülke arasında saymaktadır. Yaklaşık otuz beş bin işçinin patronu olarak McDonald's 2006 yılında, aynı zamanda Fransa'nın en büyük yabancı işvereniydi.

McDonald's Bové'den etkilenmemiş olabilir ama Frankenstein'den esinlenerek genetiği değiştirilen organizmalara (GDO) verdiği isimle Frankenfood'a karşı yürüttüğü diğer kampanya, Birleşik Devletler tarafından geliştirilen bu ürünlere ne kadar uluslararası muhalefet olduğunu gün ışığına çıkardı. Küreselleşme karşıtı gruplar, Monsanto ve Cargill gibi kâr hırsı içindeki çok uluslu şirketler tarafından geliştirilen GDO ürünlerini suçlayarak, gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçileri tohumları açısından bu büyük firmalara sürekli olarak bağımlı bırakmakla kalmayıp, tüketiciler açısından da öngörülemeyen sağlık sorunlarına yol açacağını iddia ediyordu. Dünya Ticaret Örgütü'nün GDO gıdalarını yasaklamayı reddetmesi, örgütün büyük sermayeli ticaretle anlaşma içinde olduğunun kanıtı olarak görünüyordu. Bilimsel araştırmaların GDO gıdalarının yenmesi sonucunda henüz ters bir etkiye rastlanmadığı ve biyoteknolojinin dünyanın hızla artan nüfusu için fazla ve besin değeri yüksek gıda vaat ettiği yolundaki savunmalar, Larzac'dan Bombay'a kadar hiçbir göstericiyi etkilememişti. 2003'te, televizyon kameralarının ışıkları altında, Bové protestocuları, genetik yapısı değiştirilmiş mısır ve pirinç ekilen deneyssel bir tarlayı talan etmeye götürdü. Vandalizm suçu nedeniyle hapisnedenen şartlı tahliye edilen Bové Dünya Ticaret Örgütü'nün toplantısını protesto etmek için Cancún'a gidemedi. Onun yerine, Larzac'ta çeyrek milyon protestocudan oluşan bir gruba hitap ederek, çiftçilerin sokaklara dökülmesini ve toplantıyı bozmalarını istedi.³⁰

2003'teki Dünya Ticaret Örgütü toplantısı her ne kadar başarısızlıkla sonuçlandıysa da, bu başarısızlığın nedeni sokak protestoları değil; gelişmekte olan ülkelerin, Batılıların tarıma verdiği sübvansiyonda inatla direnmeleri olmuştur. İronik bir şekilde, gelişmekte olan ülkeler, Bové ile arkadaşlarının desteklediği türdeki sübvansiyona itiraz ediyordu. Fransız koyun çiftliklerini ve Amerikalı pamuk üreticilerini rekabetten koruyan sübvansiyon, aynı zamanda Amerikan sığır çiftliklerine ve Afrikalı pamuk üreticilerine zarar veriyordu. Tarımın küreselleşmesi, sadece dünyada değil, aynı ülke içinde de bölü-

nen galipler ve yenikler yaratmaktadır. Örneğin, talihsiz Lee Kyung – hae'nin savunmak için Cancún'da intihar ettiği Güney Koreli pirinç çiftçilerini ele alın. Güney Koreli çiftçiler tabii ki, ülke pazarlarının aşamalı olarak açılması sonucunda zarar görecekti. Ama çok sayıda Güney Koreli tüketici, bunun sonucunda ortaya çıkacak ürün çeşitliliğinden ve düşük fiyatlardan yararlanacaktı. Şimdi büyük miktarlar halinde Filipinler'den ve Güney Amerika'dan ithal edilen sıradan muz iyi bir örnektir. 1960'larda, Kore piyasası kapalıyken muz, o kadar lüks bir malzemeydi ki, Syngman Rhee'nin diktatörlüğünü deviren asi öğrenciler, Başkan yardımcısı Lee Ki-Poon'un evini yağmaladıklarında buzdolabında muz buldukları zaman çok öfkelenmişlerdi. Göstericiler Lee'nin evinden, yozlaşmanın ve haksız kazancın kanıtı olarak, bir yığın muz taşıyarak çıkmıştı. Güney Kore'nin bugünkü refahı, 2005 yılında çok sayıda yarı-iletken, gemi, araba, elektronik malzeme ve diğer sanayi mallarını üreterek sattığı 170 milyar dolarlık ihracat mekanizması sayesinde. Seul'daki taksi şoförleri, bir zamanlar çiftçiiken, şimdi, pirinç piyasasının yabancı üreticilere açılmasıyla gelebilecek daha ucuz pirinç için yaygara koparmaktadır.

Pirinç piyasasının açılması sadece Amerikalı dev pirinç üreticilerine değil, Tayland ve Vietnam'daki daha yoksul ama daha verimli pirinç üreticilerine de yarayacaktır. Aslında, Lee'nin Koreli çiftçileri yok etmekle suçladığı – ve sonunda kendisini öldürmesine yol açan – aynı Dünya Ticaret Örgütü, Tayland ve Vietnam'daki yoksul pirinç çiftçilerine yeni bir yaşam sağlamıştır ve onların daha sonraki başarısı ülkelerini dünyanın önde gelen pirinç ihracatçılarından ikisi haline getirmiştir. 2005 kışında Mekong Deltası'nda gezerken, kalabalık pazarlar, yeni evler, parlayan yeni motosikletler ve orman halinde televizyon anteni gördüm. Çiftçiler şimdi çocuklarını okula gönderebiliyor ve birkaç yıl öncesine kadar hayal bile edemeyecekleri bir hayat yaşayabiliyor. İngiliz sivil toplum kuruluşu olan ve Dünya Ticaret Örgütü'nü sık sık eleştiren Oxfam, Dünya Ticaret Örgütü ve pirinç ticareti hakkındaki raporuna *Kicking Down the Door (Kapıyı Kırma)* adını vermiş, ama Tayland ve Vietnam açısından "ithalat yapan gelişmekte olan ülkelerde daha fazla açık pazar olmasının, pirinç sektörlerini daha da canlandıracağı ve pirinç üreticilerinin gelirlerini daha da artıracakını" kabul etmişti. "Kuzey-Güney ticaretinin önemli bir rol oynayacağı açıktır ve gelişmekte olan ülkeler arasında gümrük vergilerinin daha da indirilmesinin toplu yararları olabilir" diyordu.³¹

Yoksul ülkeler arasındaki büyük farklılıklar dikkate alındığında, birine iyi gelecek bir uygulama diğerine iyi gelmeyebilir. Dünya Ticaret Örgütü, Avru-

pa Birliği'nin şeker ve muz sübvansiyonunu onaylamadığında –bu uygulama iç piyasada fiyatları yüksek tutmuştu– sübvansiyonların kaldırılması nedeniyle en fazla mutsuz olanlar, Afrika, Karayipler ve Pasifik'teki ülkelerdi, zira Avrupa Birliği'ne uygun koşullarda muz ve şeker ihraç ederken eski koloni sahiplerinden özel haklar almışlardı. Sübvansiyonların kaldırılmasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin daha verimli üreticileriyle rekabet etmek durumunda kalmışlardı.³²

UZUN MESAFELİ KİRLENME

Küreselleşme karşıtı eylemciler, çok uluslu şirketlerin, her koşulda kârlarını en üst düzeye çıkarmak için kaynakları aşırı derecede kullanmak ve yoksulların geçimlerini engellemekle kalmayıp, işletmelerini çevre düzenlemelerinin zayıf olduğu ya da hiç olmadığı ülkelere taşıyarak küresel çevreye büyük zararlar verdiği suçlamasında bulunmaktadır. Ancak, 2003 yılında Dünya Bankası tarafından yapılan bir araştırmada, şirketlerin zengin ülkelerdeki kirlilik azaltma maliyetlerini düşürmek amacıyla bu tür ülkelerde yatırım yaptığına ilişkin fazla kanıt bulunmamıştır. Aksine, yatırım miktarını belirleyen en önemli faktör, yerel pazarın boyutuydu.³³ Ayrıca, belirli bir endüstride, yabancıların işlettiği tesislerin, yerli emsallerinden daha az kirlileme eğiliminde olduğu anlaşılmıştır.

Dünya Ticaret Örgütü ve bunun uzantısı olarak küreselleşme ayrıca, global çevreyi yok etmekle suçlanmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte yayılan ticaret, balıkçılığın artmasına, ormanların yok olmasına ve kirlilik yaratan sanayilerin gelişmekte olan ülkelere yayılmasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün Kasım 2005'te hazırladığı bir raporda, her yıl dünyanın yaklaşık 72 milyon dönüm –Panama veya Sierra Leone'nin alanı kadar– ormanının, ağaçların yok edilmesi nedeniyle kaybedildiğini belirtmektedir. Küreselleşmenin ciddi eleştirmenleri ormansızlaşmanın tek sorumlusu olarak, New Haven'daki elektrikçinin inandığı, küreselleşmenin görülmeyeceğini kabul etmektedir. Ama haklı olarak, küreselleşmenin, dünya çapındaki orman örtüsünün kaybına yol açan birçok gücün hem kanalı hem de hızlandırıcısı olarak görev yaptığını belirtmektedir. Anlaşılan küreselleşme, ticareti teşvik ederek, tüketimi teşvik etmekte, bu da dünya çapında daha fazla ağaç kesilmesine neden olmaktadır. Hem yerel, hem de küresel düzeyde, koruyuculuğu ve ağaçlandırmayı geliştirmeyi yönetememek, ormansızlaşma konusunda aynı derecede sorumluluk taşımaktadır.

Çin, bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır. Dünyanın fabrikası olarak küreselleşmeden en çok yararlanan ülkelerden biri olan Çin, gıda konusundaki artan ihtiyacını, giderek daha fazla diğer ülkelere sağlamaya çalışmaktadır. Bu, Çinlilerin artan soya talebini karşılayarak para kazanma fırsatından yararlanmak isteyen Brezilyalı çiftçiler için çok iyi bir haberdur: Çevreci Greenpeace kuruluşu, son yıllarda yaklaşık 10 milyon dönüm tropik ormanın, soya ekmek üzere temizlendiğini tahmin etmektedir.³⁴ Brezilya ayrıca, Avrupa'nın sübvansız edilen sığırlarına yem olarak çok talep edilen soyanın ihracatını da artırabilir.³⁵ Greenpeace, "bakir ormanların çiftçiler tarafından temizlenmesiyle başlayan ve doğrudan, İngiltere ve Avrupa'daki fast-food restoranlarında satılan tavuk parçalarına giden 7000 kilometrelik bir zincir" olduğunu iddia etmekte ve İngilizlerin Brezilya'dan soya hayvan yemi ithal etmesinin "orman suçu" ile aynı değerde olduğunu belirtmektedir.³⁶

Çin'in çarpıcı ekonomik büyümesinin ve dünyaya sağladığı ucuz ürünlerin başka maliyetleri de vardı. İhracat makinesine yakıt sağlamak için hızlandırılmış bir şekilde kömür yakması ve kimyasallar kullanması sadece Çin'in havasını ve suyunu değil, dünyanın çevresini de kirletmektedir. 2004 yılında yapılan bir araştırma, Çin'deki fabrikalardan fışkıran cıva gibi kimyasalların, dünyanın etrafında hareket eden rüzgârlar sayesinde binlerce kilometre uzaktaki yerlere yayıldığı anlaşıldı. Bir araştırmacı bir kirli hava dumanını Asya'dan New England'a izlemiş ve burada toplanan örneklerde yapılan analizler, içlerindeki kimyasalların Çin'den kaynaklandığını göstermişti.³⁷

SAÇMALIKLAR TİYATROSU

Ama uluslararası protestocular ender olarak Çin gibi gelişmekte olan ülkeleri, küreselleşmenin kötü sonuçlarından sorumlu tutar, onun yerine dikkatlerini çok taraflı kuruluşlara odaklamaktadırlar. Dünya Ticaret Örgütü ya da aslında Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve tüm uluslararası kuruluşlar aleyhine yapılan birçok eleştiriden bir tanesi, onların – küreselleşme olarak adlandırılan birçok şey gibi – büyük ölçüde demokratik olmamalarıdır. Ticaret pazarlıkları oturumları kapalı kapılar ardında, etkilenen toplumlar temsil edilmeden gerçekleşmekte, ama çokuluslu şirketler perde arkasında çok güçlü bir rol oynamaktadır. Daha zayıf ülkelerin arkasında duran gelişmiş ülke eleştirmenleri Dünya Ticaret Örgütü'nün, Birleşik Devletler'le Avrupa'nın ve özellikle bu ülkelerdeki güçlü tarım ürünü üreticilerinin, ilaç ve finans hizmetleri lobilerinin hizmetkârı haline geldiği suçlamasında bulunmaktadır. Bir eleştir-

menin belirttiği gibi, önemli anlaşmalar, birkaç güçlü ülkenin ticaret bakanlarının katıldığı görüşmelerde kotarılırken, yoksul ülkelerin bakanları haber alabilmek için dışarıdaki barda beklemektedir.³⁸

Dünya Ticaret Örgütü'nü savunanlar, tabii, görüşmelerin üye ülkelerin temsilcileri arasında gerçekleştiğini, çünkü bunun bağımsız devletlerin örgütü olduğu ve bu ülkelerin temsilcilerinin görüşmeleri göz önünde yapmama- yı tercih ettiği şeklinde cevap vermektedir. Ama her hükümetin yapısına bağ- lı olarak, imzacı ülkeler, üstüne imzalarını koydukları anlaşmaları savunmak amacıyla, etkilenen gruplar ve sivil toplum kuruluşlarıyla yüzleşmek zorun- dadır. Bu bağlamda, Dünya Ticaret Örgütü gerçekten üyeleri kadar – ama daha fazla değil – demokratiktir. Kuruluşun demokratik olmadığı yönünde- ki suçlama, insan gerçeği gördüğü zaman daha fazla anlam taşımaktadır. Teo- rik olarak bütün üyeler eşittir – diğer uluslararası kuruluşlarda olduğu gibi – ama gerçekte, kurallar, en büyük pazarları olan ülkeler tarafından dikte edil- mektedir. Her ülke, Dünya Ticaret Örgütü'ne katılmadan önce Birleşik Dev- letler'le ve ticaretle uğraşan diğer önemli ortaklarla ikili anlaşma imzalamak zorundadır. Dünyanın ikinci en büyük ticaret yapan ülkesi olarak ortaya çı- kan Çin, 1999 yılında Washington ona en çok tercih edilen ülke statüsünü ve- rinceye kadar, Dünya Ticaret Örgütü'nün dışında beklemek zorunda kalmış- tı. Vietnam'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne katılma umudu, Amerikalı görüşme- ciler ödün konusunda baskı yaptığı sürece sürekli olarak ertelenmiş ve ancak, tüm talepleri karşıladığında, örgütün 150. üyesi olarak 8 Kasım 2006'da kabul edilmişti. Vietnam küreselleşmeden çok yararlanmıştı ve Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi için gerekli olan son engeli aşmak için dişlerini sıkmişti.

Bir zamanlar antiemperyalist mücadelenin kahramanı olan Vietnam'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne girmek için gösterdiği acımasız kararlılık, gelenek- sel solun örgütle ilgili küçümseme görüşüyle kesin bir tezat göstermektedir. Sola göre, Dünya Ticaret Örgütü sadece çokuluslu şirketler kulübü değil, ay- nı zamanda küresel ucuz işçiliğin kapısıdır. Bir zamanlar devrimci olan Viet- nam 1990'larda, solu umutsuzluğa düşürerek, bu kapıyı açmakta kararlıydı. 1975 yılındaki zaferinden sonra, o dönemde kendisini "sosyalizmin ileri kara- kolu" olarak ilan eden Vietnam, kapitalizmi bastırmaya ve büyük ölçüde et- nik Çinli olan kapitalistleri kovmaya çalışmıştı. Yarı özerk bir sosyalizm kur- ma dürtüsü üç yıl içinde Vietnam'ı felaketin eşiğine getirdi. 1970'ler boyunca, ülke yoksulluğa doğru kayarken üzüntüyle düzenli olarak çökmesini izledim. Sonunda, sendeleyeyen Sovyet İmparatorluğu tarafından yardımı kesilince ve yiyecek isyanları nedeniyle Vietnam, piyasa ekonomisini benimsemek ve ka-

pılarını dünyaya açmak zorunda kaldı. 1980'lerin ortalarından beri başlatılan ekonomik reformlar ve global ekonomiyle birlikte artan bütünleşme Vietnam'ı, 2006'da yüzde 8,4 büyümeyle, Asya'nın en son ekonomik kaplanı haline getirdi. Günde bir dolara yaşayan insanların sayısı yüzde 51'den, 1990'da yüzde 8'e düştü.³⁹

Ancak, protestocuların aklında Vietnam yoktu. Küreselleşmeye karşı çıkmak için Seattle'da toplanan birçok Amerikan işçi sendikası ve insan hakları grubu Dünya Ticaret Örgütü'nün, işletmelerin, yoksul ülkelerin kötü koşullarda çalışan işçilerini sömürdüğü ve temel işçi haklarından mahrum bıraktığı bir dibe çöküş yarışını ilerlettiğini savunuyordu. Bu kaygıları paylaşan Clinton yönetimi, Seattle'deki ticaret görüşmelerinde işçi standartları konusunu gündeme getirmeye çalıştı. Bu hamle, vahşi gösterilerle zaten çalkalanmakta olan zirve toplantısında bardağı taşıran son damla oldu. Gelişmekte olan ülkelere göre, Batılıların işçilerin durumu konusunda bu patronluk taslayan kaygıları riyakârlıktı, insan ve işçi hakları maskesi altında açıkça tarife dışı engeller yaratma çabasıydı. Ne de olsa, diyorlardı, ekonomik kalkınmanın ilk aşamasında ülkelerin global ticarete, kendi temel avantajlarıyla —yani düşük ücretlerle— katılmaları bekleniyordu.

Ancak, kapitalizme karşı ortak nefretlerine rağmen, gelişmekte olan ülkelere gelen küreselleşme karşıtı eylemcilerin, işçi hakları konusunda Batılı örneklerinden farklı bir yaklaşımları vardı. Hintli bir katılımcı Seattle'daki protestoyu "saçmalıklar tiyatrosu" —Kuzeydeki zengin ülkelerin, kendi sanyilerini korumak için, yoksul ülkelere işçi, insan hakları ve çevre standartları getirdiği akıllı bir neoempyralist manevra— olarak tanımlamıştı. Alaycı bir ifadeyle, Seattle'deki göstericilerin arasında, Amerikalı "çelik işçileri sendikası" (çeliği daha yoksul ülkelerin dışında tutmak için koruma, kota ve antidamping araştırmaları isteyen) ve gelişmekte olan ülkelere ithalatı kesmek için 'çocuk işçi' itirazını kullanan tekstil ve giyim sendikalarının da bulunduğunu belirtmişti.⁴⁰

Dünya Ticaret Örgütü'nün, küreselleşme karşıtı eleştirmenleri kızdıran bir başka yönü, fikri mülkiyet hakkını, çoğu zaman zayıf ve yoksul ülkelerin zararına olmak üzere, şiddetle savunmalarıdır. Küreselleşmenin bu eski konusu, münhasır ürünleri ve teknoloji sahiplerini, bunlara sahip olmayanlarla karşı karşıya getirmiştir. Çin'in ipekböceği yumurtalarından kahve çekirdeğine, kauçuk tohumlarından tekstil makinesi tasarımına kadar, fikri mülkiyet hakları uzun zamandan beri kemikleşmiş bir anlaşmazlık konusu olmuştur. İleri teknoloji ve ilaç şirketlerinin yoğun araştırma ve geliştirme yatırımları-

la riskler de artmış ve sonuçta ortaya çıkan savaşlar daha şiddetli hale gelmiştir. Yoksul ülkeler, fikri hakları yaratmak için – mikroçipler ya da tıpta – gerekli olan araştırmayı finanse edemediğinden, araştırmaların sonuçlarına erişmelerini sağlamak amacıyla, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş dünyaya inanılmaz miktarlarda para akacaktır. Dünya Bankası'nda başekonomist olan Joseph Stiglitz, Dünya Ticaret Örgütü'nün, “'fikir haklarını' güçlendirerek, gelişmekte olan ülkelerin 'fikir haklarına' erişmesini daha da zorlaştırdığını, bu durumda şartların eşit olmadığını” söylemektedir.⁴¹ Hindistan'daki küreselleşme karşıtı eleştirmenler, Batılıların patent koruması konusundaki taleplerine karşı kampanya yürütmüşlerdir, çünkü ülkedeki yoksulların ucuz jenerik ilaçlardan yararlanmasına engel olacaktır. Hindistan, Dünya Ticaret Örgütü'nün kararını imzalamadan önce, Hint ilaç şirketleri işlemi tersinden yaparak, vatandaşlarına uygun fiyatlarla ilaç sağlıyordu. Ama Fikri Mülkiyet Hakları, iki ucu keskin bir silahtır. Şimdi kendi yeniliklerinden sağladıkları önemli kazançların zirvesinde dururken Hindistan'ın sessizce itirazlarından vazgeçmesine ve Dünya Ticaret Örgütü'nün Fikri Mülkiyet Hakları kararlarını imzalamasına şaşmamak gerek.

Küreselleşme karşıtı protestoculardan, Dünya Ticaret Örgütü'nden bile daha yoğun eleştiri toplayan bir başka kuruluş, Uluslararası Para Fonu'dur. IMF, uzun zamandan beri neoliberal ekonomi politikasının – başka şeylerin yanı sıra, serbest piyasa, sermaye piyasasının liberalizasyonu, güvenli mülkiyet hakları, serbestleşme ve malvarlıklarının kamudan özel sektöre aktarılmasını destekleyen Washington Konsensüsü'nün – öncüsü olarak görülmektedir.⁴² 2001 sonbaharında, çevreciler, kalkınma ekonomistleri, misyonerler ve Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'nda esastan bir reform isteyenlerden oluşan bir koalisyon olan “50 Yıl Yeter” ağı, solcu küreselleşme karşıtı hareketin duygularını özetleyen bir çağrı yayınladı: “IMF ile Dünya Bankası, neoliberal küreselleşmenin ana mimarlarıdır... Küresel ekonomik adaleti destekleyenlerin açık bir mesaj göndermeleri gerekmektedir: küresel adalet hareketi büyümeye devam etmektedir ve bu kuruluşlarla G-7 ülkelerinin dünyayı, şirketlerin ve zenginlerin yararına yapılandırmalarını ve dünya insanların çoğunu temel adaletten yoksun bırakmalarını kabul etmeyecektir.”⁴³

IMF'yi lağvetmek istemeyen ılımlı eleştirmenler bile, gelecekte olabilecek Büyük Depresyonları önlemek ve son müracaat mercii olarak, kendi koşullarında borç veren bir yer olmak amacıyla kurulan bir kuruluşun “her durumda piyasa üstünlüğünün savunucusu olup, Wall Street ile Birleşik Devletler

Hazine Bakanlığı'nın sesini yansıtan ve yoksullara hizmet etmek yerine, zengin alacakların paralarını almalarıyla ilgilenen bir kuruluş" haline gelmesinden yakınıyordu.⁴⁴ Stiglitz gibi eleştirmenler IMF'yi, uluslararası bağlamda borç verenlere yardım eden, ama işçilere ve ulusal firmalara ağır darbeler vuran politikalar tasarladığı için sorumlu tutmaktadır. Stiglitz küreselleşmeyi IMF politikalarıyla özdeşleştirmekte, IMF'nin yoksul ülkelere feci tavsiyelerde bulunmasını, yüksek irtifadan bombalamaya benzetmektedir. IMF'deki ekonomistlerin, gelişmekte olan ülkelerde "başkentlerdeki beş yıldızlı otellerde kendilerini rahat ettirdiklerini" ve "insanın lüks bir otelden, hayatını mahvettiği insanları tanısaydı iki kere düşüneceği politikaları duygusuzca uygulayabileceğini" yazmaktadır.⁴⁵

PEMBE İŞTEN ÇIKARMA BELGELERİ VE WAL—MART

IMF ve Dünya Bankası'yla ilgili politika konuları entelektüelleri meşgul ederken, ticaretin istihdam üzerindeki etkisi, küreselleşmenin en uzun süreli ve tartışmalı yönü olmuş, halkı ve kitle iletişimini etkilemiştir. Seattle'da göstericileri harekete geçiren küresel politika kaygısı ve kötü çalışma koşulları, 2004'ün başında, küreselleşmenin ABD ve Batı'daki işgücü piyasası ve genelde ekonomi üzerindeki direkt sonuçları odak noktası haline gelince, geri plana itilmişti.

Amerika'nın ticaret açığı 2006 yılında rekor düzeye ulaşıp 750 milyar dolara ulaşınca ve Batı ekonomisinde genel olarak işsizlik büyümesi görülünce, küreselleşme konusundaki kaygı da büyümüştür.⁴⁶ 2004 yılında Demokrat başkan adayı Senatör John Kerry, Amerika'daki işlerin dışarı verilmesi konusunu kampanyasının ana ilkesi haline getirmiş, konu hakkında kamuoyu bilincinin artırılmasına yardımcı bulunmuştu. Ancak, Nobel ödülü sahibi ekonomist ve serbest ticaretin savunucusu olan Paul A. Samuelson'un devreye girmesi, konuyu yüksek politika düzeyine çıkardı. 2004 yılında küreselleşmenin yararlarını sorgulayan eleştirmenlerin yanında tavır sergileyince bir karmaşa yarattı. *Journal of Economic Perspectives*'deki yazısında, ticaretin toplu göçün yedeği olduğu konusunda uzun zamandır taşıdığı görüşünü tekrarlamıştı. Amerikan işgücü, Amerika'nın ileri bilgi birikimi ve sermayesi üzerindeki eski tekeli kaybettğine göre, serbest ticaretin aslında ABD brüt ulusal ürünlerdeki yevmiye payını düşürebileceğini ve toplamda eşitsizliği arttırabileceğini iddia ediyordu. Samuelson, Amerika'da ortalama gelirlerdeki şiddetli değişikliğe ve farklı sınıflar arasındaki eşitsizliğe işaret ederek, bunun hizmet-

lerdeki dahil, başıboş ticaretin sonucu olabileceğini ileri sürüyordu. İşlerin yabancı ülkelere kaydırılmasının, bu ülkelerden Birleşik Devletler'e işgücü ithal etmekle eşdeğer olduğunu ve aynı üzücü yevmiye sonucunu yarattığını söylüyordu. Hindistan ve Çin gibi, teknolojisini hızla geliştiren düşük ücretli ülkelerin, Amerika ile ticaret koşullarını değiştirme ve Amerika'daki kişi başına düşen gelir miktarını düşürme potansiyeline sahip olduğunu savunuyordu. Tüketim mallarını ucuza ithal etmek, işsizliği pek teselli etmiyordu. "Gıda maddelerini Wal-Mart'ta yüzde 20 ucuza alabilmek, yevmiye kayıplarını karşılamamaktadır," diyordu alaycı bir tavırla.⁴⁷

Hizmet ticaretinin olumsuz etkileri ve özellikle beyaz yakalı büro işlerinin yabancı ülkelere aktarılması konusunda medyada çok mürekkep harcandıysa da istatistiksel destek bulmak daha da zor olmuştur. 1984 yılında, İşçi İstatistikleri Bürosu, "işçi çıkarımlarını" saymaya başladı ve bu rakamın 2004 yılına gelindiğinde en az otuz milyon tam zamanlı işçiye ulaştığı tahmin ediliyordu. Ancak, ticaret nedeniyle, bu işlerin tam olarak kaç tanesinin yer değiştirdiğini bilmek mümkün değildi. Ama kesin rakamların olmaması, işlerini kaybedenlerin ucuz ithalat ve küreselleşmeyi suçlamasını engellememektedir. Özellikle rahatsız eden husus, kapitalist ilerlemenin "yaratıcı yıkım" — bu deyim ekonomist Joseph Schumpeter tarafından ölümsüzleştirilmiştir — olması gereken şeyin, aslında yarattığından daha fazla işi sona erdirdiğinin anlaşılmasıydı. Kapitalist ekonominin sevimsiz ama kaçınılmaz gerçekliğini — yani, işten çıkarmaların yenilenmenin gerekli bir parçası olduğunu — sorgusuz sualsiz kabul eden insanlar, kendi kıyılarından ayrılan işlerin nadiren geri dönüğünü anlamaya başlamışlardır. Bu "yaratıcı yıkım" dan yararlanan ülkelerin aynı zamanda Batı'daki ürünlerin önemli ithalatçıları olarak ortaya çıktığı savı, halka pek inandırıcı gelmemektedir. Çin, Hindistan veya diğer gelişmekte olan ülkelerin büyük miktarlarda Boeing ve Airbus uçakları ve makineleri ithal ediyor olmaları ya da daha fazla Motorola cep telefonu satın alıyor olmaları, ortalama vatandaş için mantıklı kazançlar olarak görülmemektedir. Uzun vadeli verileri inceleyen ekonomistler, Amerikan ekonomisinin küreselleşmesinin, orta sınıf gelirlerini dondurduğunu ya da azalttığını, böylece çok zenginle orta sınıf arasındaki boşluğu daha da artırdığını anlamışlardır.

İster küresel kaynak aktarımı ve pazarlama sonucu olsun, ister tedarik zinciri lojistiklerinin akıllı yönetimi ve teknolojinin verimli bir şekilde kullanımı olsun, Birleşik Devletler'de şirket kazançları artmaktadır. Bu arada yevmiye-

ler durgunlaşmıştır. Birleşik Devletler’de vergi sonrası şirket kârları 1990’daki 292 milyar dolardan 2004 yılında 900 milyar dolara yükselmiştir.⁴⁸ Nispeten zayıf işçi piyasasıyla şirketler kazançlarını işçilerle paylaşmak yerine, kendilerine ayırabilmişlerdi. Böylece, merdivenin dibindeki gelirler yerinde sayarken, diyordu eleştirmenler, Amerika’nın zenginleri, küreselleşmenin meyvelerini topluyordu.

Dünya Bankası ekonomisti Branko Milanovic, Birleşik Devletler’de küreselleşmenin kesilmesini bazı ekonomik gerçeklere bağlamaktadır, örneğin, ortalama Amerikan yevmiyesi son yirmi beş yılda gerçek anlamda artmadıysa da, ücretliler arasında en tepedeki yüzde 1’in içinde bulunanların gerçek maaşı, iki katına ulaşmıştır. “Amerikalılar arasındaki en zengin yüzde 1’in, toplam Amerikan gelirinin yaklaşık yüzde 20’sini kontrol ettiğini ve bu oranın, Çılgın Yirmiler döneminden beri yaşanan her dönemden yüksek olduğunu” söylemektedir.⁴⁹ Sanayi işlerinden çıkarılan işçilerin çoğu kendisini hizmet sektöründe –kamyon şoförlüğü veya güvenlik görevlisi gibi işlerde– eskisinden daha az para karşılığında çalışırken bulmuştur. Küreselleşen ekonomiden yararlanmayı başaran zengin ve yüksek eğitimlilerle, bunu yapamayan orta sınıflar ve kalifiye olmayanlar arasındaki gelir dağılımı iyice açılmıştır.

İŞ HIRSIZLARININ İSTİLASI

Don Siegel’in *Invasion of the Body Snatchers* (Mezar Kazıcılarının İstilasısı-1956) adlı filminde, bir kasaba doktoru, uzaylı yabancıların, kendi toplumdaki nüfusun yerine geçtiğini keşfetmiştir. Yirmi birinci yüzyılın başında, benzer bir bilim kurgu olayı, Amerika’nın her yerindeki işyerlerinde gerçek hale geliyordu. Bu gibi durumlarda, iş hırsızları görünmüyor, binlerce mil uzakta sıradan bir kabinde oturuyordu ve fiber-optik hattın ucunda bulunan bir bilgisayarda kendisine verilen görevi yapıyordu. Böyle bir görünmez işçiyle yaşadığı bir olay, çok uluslu bir şirketin New York’taki ofisinde yaz tatilinde çalışmakta olan Yale öğrencisi Matt’i çok korkutmuştu. Matt, bir bilgisayar sorununu çözmek üzere teknik destek bölümünü aramıştı. Telefona Bangalore’da biri cevap verdi ve kişisel bilgisayarının kontrolünü bırakmasını istedi. Matt şaşkınlık içinde imlecinin ekranda hareket edişini izledi, görünmeyen bir el ekranda anlamsız sözler yazarken pencereler açılıp kapanıyordu ve sonunda sistem normale döndü. Sorunu uzaktan, binlerce mil ötede oturan ve muhtemelen New York’ta oturan bir teknisyenin kazanacağı paranın onda birini kazanan birisi tarafından çözülmüştü. Intel Corporation’ın eski

CEO'su Andrew Grove'un belirttiği gibi, "Teknik ve üretkenlik açısından bakıldığında, 6000 mil uzaklıkta oturan mühendis yandaki bölmede ve yerel alan ağında olabilir." ⁵⁰ Bu sadece korkutucu, görünmeyen bir işçinin bilgisayar ekranınızda imleci oynatması değil, telefonun diğer ucunda yabancı bir aksanla konuşan sesin, ipotek ödemelerinizle ilgili sorularınızı yanıtlaması veya kayıp bagajınızın izinin bulunmasına yardımcı olmasıydı. Bu tür günlük olaylar, filmde komşularınızın, tanıdığınızı sandığınız insanların işlerini ele geçiren uzaylı yabancıları hatırlatmaktadır. Filmlerin aksine, Delhi'nin dışındaki Gurgaon'da Hintli operatörlerle konuşan Amerikalılar ve Avrupalıların çoğu ya da Çin'in sanayi kenti Dalian'daki çağrı merkezinde bulunan operatörleri arayan Japonlar, yardım hattındaki farklı aksanları duymaya alışmışlardır. Ancak, endüstri jargonunda işletme işleminde dış kaynak kullanımı (business process outsourcing-BPO) olarak bilinen bu sürecin daha derin etkileri, Batı'da önemli bir kaygı yaratmıştır. Bu, sözde iş hırsızlarının gıda zincirinde ilerlediği anlamına gelmektedir. Artık sadece mavi yakalı işçi sınıfının işlerini ve çağrı merkezlerindeki operatörleri değil, acımasızca, yavaş yavaş, daha iyi para alan beyaz yakalı çalışanları da politik darbeye tehdit ediyorlar.

Dünya ekonomisindeki diğer birçok gelişme gibi, servis hizmetlerinde dış kaynak kullanımı zararsız bir şekilde başlayıp gelişti. Kredi kartı şirketleri ve bankalar, veri girişi veya hesap mutabakatı için kayıtlarını düşük yevmiyeli ülkelere gönderdi. Ama bu tür geri hizmetlerin gönderilmesi gerçek anlamda milenyum dönümünde başladı. Yeni bin yılın başında dünyadaki tüm şirketler Y2K adı verilen krizle karşı karşıya kaldı. Yılı kaydetmek için sadece iki haneye izin veren eski yazılım kodlarının, 2000 yılını 1900 olarak algılayıp büyük veri kayıplarına ve sistem çöküşlerine neden olabileceğinden korkan şirketler, yardım peşinde koşmaya başladı. Tarihin tesadüfî bir dönüm noktası olarak, sıfır sayısını icat eden ülke olan Hindistan, binlerce yazılım mühendisiyle dünyanın sıfır sorunun çözmeye yardımcı olmaya hazırdı. O zamana gelindiğinde, Hindistan'ın henüz olgunlaşmamış bilişim teknolojisi (IT) sanayii, geniş mühendis havuzuyla ve yüksek hızda internet bağlantısının başlaması ve ekonomik reformun desteğiyle, çok yararlı bir konuma gelmişti. Tıpkı on yedinci yüzyılda Hindistan'a gelen Portekizli, Hollandalı ve İngiliz tacirlerin, ülkenin eski tekstil endüstrisinde ve büyük kalifiye eleman havuzunda devasa bir servet kaynağı bulması gibi, Amerikalı ve Avrupalı sanayi kaptanları yirmi birinci yüzyılın başında Hindistan'da altın madeni bulmuştu. ⁵¹ Hisse-

dar payını artırmak için masrafları acımasızca kısan General Electric'in Genel

Müdürü Jack Welch 1989 yılında Hindistan'ı ziyaret etmiş ve "gelişmiş bir entelektüel kapasiteye sahip gelişmekte olan bir ülke" bulmuştu. Bunun tercümesi: Düşük ücretli, üstün becerili bir ülke. 1997'de Gecis (GE Capital International Services-GE Uluslararası Ana Hizmetler) kuruldu ve Hindistan, büyük çaplı servis kaynağı olarak kullanılmaya başlandı.⁵²

British Telecom'un teknik servisinin başı Alex Taylor Hindistan'ı ziyaret etmiş ve merak etmişti, "Acaba neleri ülkede tutsak? Zira şimdi orada her şeyi yapabiliyorlar."⁵³ Hintli yöneticiler de aynı görüşü paylaşıyordu. "yapılabilir her şeyi daha hızlı, daha ucuza ve daha iyi yapabiliriz," diyor Hindistan'ın önde gelen yazılım şirketi Infosys'in Genel Müdürü Nandan Nilekani.⁵⁴ British Telecom, Bilişim Teknolojisi sürecinin tüm yaşam döngüsünü Hindistan'a vermeye karar verdi.

Şirketler masrafları kısıp, kârı artırma yarışına girdikçe Taylor'un sorusu, Batı'da birçok yönetici tarafından sorulmaya başlamış, işçilerinin korkudan titremesine ve Hindistan'daki milyonlarca yeni mezun arasında mutluluk dalgaları oluşmasına neden olunmuştu. Sonsuz görünen dualar sonucunda dünyanın tüm önemli şirketleri ülkelerinde işçi çıkaracaklarını ve başka yerlerde ucuz maliyetli işçiler alacaklarını açıkladı. Panikleyen Amerikalı sendika liderleri küreselleşmenin "bir bilgisayar faresini tıklayarak sermayeyi binlerce kilometre uzağa taşıyabilme ve rakamların fiber optik kablo üzerinde gittiği süre içinde işleri dünyanın öteki ucuna gönderebilme becerisi" anlamına geldiğinden yakınıyordu.⁵⁵ Bazıları, örneğin General Motors masrafları, tüm IT işlemlerini IBM ve Hewlett-Packard'a vererek kısıtı, buna karşılık onlar da işleri yurt dışına gönderdi.⁵⁶ Yaraya tuz basarcasına çoğu zaman, işten çıkarılan işçilerin, işlerindeki son hafta sonlarını, kendilerinin yerini alacak yabancı işçileri eğitmekle geçirmeleri isteniyordu.⁵⁷

Müşteri hizmetleri, çağrı merkezleri ve tıbbi transkripsiyon hizmetleri bu işin sadece başlangıcıydı. Bilişim teknolojisiyle sağlanan hizmetlerin –fiziksel donanım ve şirket bilgisayar ağlarının idaresinden, işletme yazılımı bakımı ve geliştirilmesi ile yasal yazışmalar, vergi beyannamesi doldurma, araştırma, analiz ve iş akışı modellemesi gibi– dış ülkelere verilmesi her geçen gün artmaktadır. Bazı uç işlerin yabancı ülkelere gönderilerek yevmiye arbitrajı ya da basit masraf kesintisi sağlanması şeklinde başlayan olay, şirketlerin, uzmanlık ve verimliliği küresel boyutta birleştirerek etkin bir global işletmeye dönüştüğü kapsamlı bir sistem revizyonu haline dönüşmüştür. *Business Week*, 2006 başında yayınlanan bir makalede, bu tür değişimlerin tipik olarak neleri içerdiğini tanımlamıştı: "Genpact, Accenture, IBM Servisleri veya baş-

ka bir büyük dış kaynak uzmanı, bütün insan kaynakları, finans veya bilişim teknolojisi bölümünün iş akışını titizlikle belirlemek üzere ekipler gönderir. Bu ekip daha sonra yeni bir IT platformu oluşturulmasına yardım eder, tüm işlemleri yeniden tasarlar ve programları idare eder, yani sanal bir yan kuruluş gibi çalışır. Yüklenici şirket daha sonra işi, Amerika'dan Asya'ya ve Doğu Avrupa'ya uzanan global personel ağı arasında dağıtır.”⁵⁸

DÜŞÜK ÜCRET, YÜKSEK BANT GENİŞLİĞİ

Avrupalı tacirlerin gemiler dolusu Hint tekstilini pazarlara taşımasını sağlayan muson rüzgârlarının ve üç direkli gemilerin yerini şimdi fiber optik kablolardan oluşan ve çok farklı ürünler —ses, metin, veri, beyin dalgaları— taşıyan elektronik otobanlar almıştır. Thomas L. Friedman'ın *The World is Flat* (Dünya Düzdür)'de açıkladığı gibi, bir dizi birleştirici etken —Microsoft Windows gibi ortak yazılım platformlarının ve geniş kapsamlı işbirliği, yeni PDA (personal digital assistant— sayısal kişisel yardımcı) teknolojileri ve Internet Protokolü üzerinden Ses (VoIP) uygulamasının yanı sıra Amerika'da yaşanan nokta —com patlamasına imkân veren Netscape Web tarayıcısının ortaya çıkması— bir anda, Hindistan'dan dış kaynak kullanılması koşullarını yaratmaya yardımcı olan bir bant genişliği bolluğu yaratmıştı.⁶⁰ Bunu izleyen on yılda, General Electric ve bir dizi başka şirket, bu yeni kaynaktan yararlanmak üzere Hindistan'a akın etti. 2006 yılına gelindiğinde, bir milyondan fazla Hintli, 24 saat hizmete katılarak, Amerikan ve Avrupalı şirketler için çeşitli müşteri ilişkilerini ve geri ofis işlerini yürütür hale gelmişti.

Solcu entelektüeller, çağrı merkezi işçilerini hızla “küresel çağımızın sanal ırgatları” olmakla suçlamıştı, ama Hintliler, elektronik süper otobanın kapılarına getirdiği fırsattan yararlanmaya hazırды.⁶¹ Yüksek hızlı ağ bağlantısı ve eğitilmiş nüfusu bulunan diğer ülkelerde de durum aynıydı. İrlanda'dan Litvanya'ya ve Senegal'den Filipinlere kadar birçok yerde üniversite mezunu işçiler artık memleketlerinden ayrılmadan yabancı şirketlerde iş bulabiliyordu. 2004 yılında Infosys yerleşkesine yaptığım bir ziyarette, cam panellerle bölünmüş büyük bir salonda bilgisayar terminallerinin başında oturarak, Avrupa ve Birleşik Devletler'deki yabancı müşterilerinin sunucularında bakım çalışması yapan düzinelerce genç kadın ve erkek gördüm. Aynı şekilde, Dakar'ın varoşlarında bir çağrı merkezinde, kulaklıklarla oturan yüzlerce Senegalli gencin, (Senegal'in eski sömürge sahibi) Fransa'daki müşterilerine çamaşır makinelerini nasıl çalıştıracaklarını veya yeni e-posta yazılımlarını nasıl yük-

leyeceklerini anlatmalarını izledim. Gelişmiş ülkelerdeki eşdeğerlerinin alacağı yevmiyenin küçük bir oranındaki ücretlerle çalışmaya hazır olan bu işçiler ve bilişim teknolojisi destekli servisleri bir anda, yabancı şirketlerin kullanabileceği işçi havuzunu genişletmiş, böylece ağ bağlantılı ülkeleri dünyanın arka ofisine dönüştürmüştü.

ZENGİNLER VE KUAFÖRLERDEN OLUŞAN BİR ÜLKE

Sessizce, sadece ticaret basınının dikkatini çekerek, iş hayatında kapsamlı bir yeniden yapılanma yaşıyordu ve bu, küreselleşme hortlağının daha büyük ve korkunç görünmesine neden olabiliirdi. 2005 yılında McKinsey Global Institute tarafından yapılan bir araştırma yazılımdan bilişim teknolojisine, bankacılıktan sigortaya ve ilaç sanayiinden mühendislik ve muhasebeye kadar her konuda işlerin yüzde 13 ile 50 arasında bir bölümünün yurt dışından sağlanabileceğini tahmin etmiştir.⁶² Princeton'da ekonomist olan Alan S. Blinder Foreign Affairs'da yazdığı yazıda daha da kasvetli bir tahminde bulunmaktadır. Halen ABD'de bulunan ve elektronik gelecekte uzak ülkelere sağlanabilecek servis sektörü işlerin toplam sayısının, mevcut toplam üretim işi sayısının (yaklaşık on dört milyon) kabaca iki veya üç katı olduğunu belirtmektedir. Bugüne kadar servis sektörü işleri küçük çaplı olarak dışarıdan sağlandıysa da, "sonunda 'Üçüncü Sanayi Devrimi'ne yol açabilir ve sanayi devrimleri bir şekilde toplumları değiştirir."⁶³ İş karışıklığı, Amerikan istihdam pazarının düzenli bir özelliğidir, ama bazı ekonomistleri kaygılandıran konu, yeni işlerin çoğunun ulusal servislerde ve düşük ücretli işlerde olmasıdır. İngiliz beyaz yakalı bilim ve mühendislik sendikası Amicus, dış kaynak girişini durdurmak amacıyla önlem alınmazsa, Birleşik Krallığın "arada hiçbir şey olmaksızın, zenginler ve kuaförlerden oluşan" bir ülke olarak kalacağı uyarısında bulunmuştur.⁶⁴

Birçok Amerikan ve Avrupa şirketi dış kaynak kullanımına yönelerek, global şirketlerin zaten hassas olan toprak bağlılığını daha da zayıflatmaktadır. Dev çokuluslu şirketlerin satışlarının yüzde 60-80'ini yurt dışında yapması sonucunda yöneticiler, tek bir ülke veya halkı yerine, global müşterilerine sadıklardır. Dünyanın en büyük bilgisayar üreticisi Dell, gelirinin yüzde 43'ünü Amerika dışı satışlarından elde etmektedir. Dell'in yurtdışı operasyonları için, Birleşik Devletler'deki çalışan sayısının altı katı kadar insanı işe almasına şaşmamak gerek. 2002 yılında gerçekleştirilen bir araştırmada, dünyanın en büyük elli çokuluslu şirketinin çalışanının yüzde 55'inin ve satışının yüz-

de 59'unun, "kendi memleketlerinin" dışında gerçekleştiğini göstermektedir.⁶⁵ Küreselleşme ve yeni pazarların açılması sayesinde, İngiliz bir bankacının şunları söylediği aktarılmaktadır: "Şirketlerin bir ülkeye bağlı olduğunu savunmak giderek zorlaşıyor."⁶⁶

Dünyadaki iş piyasasında rekabet eden beyaz yakalı ofis işgücünün boyutu bile, küreselleşmenin etkileri konusunda kaygı yaratmaya yetmektedir. Intel'in Genel Müdürü Craig Barrett gibi şirket liderleri paniği artırmıştır. "Hindistan, Çin ve Rusya gibi ülkelere bakarsanız," demişti bir gazete muhabirine, "Hepsinin güçlü bir eğitim geleneği bulunmaktadır. Orada insanların yüzde 90'ını eğitimsiz çiftçi olarak ayırırsanız bile, geride eğitimli olan 300 milyon insan kalmaktadır. Bu, ABD'nin işgücünden fazladır."⁶⁷ İnsan, büyük çaplı dış kaynak alma olasılığını ciddi olarak sınırlayan diğer az bilinen ve daha az anlaşılan diğer gerçekleri dikkati almadığı sürece, bu rakamlar çok şaşırtıcıdır. Örneğin, Hindistan her yıl dört yüz bin mühendis üretmektedir, ama eğitimin geneldeki düşük kalitesi dikkate alındığında, bunların sadece dörtte birinin işe alınabileceği düşünülmektedir.⁶⁸ Bunların daha da küçük bir yüzdesi dünya çapında beceriye ya da yabancı şirketlerde çalışmaya yetecek dil bilgisine sahiptir. Bu tür araştırmalar, medya paniği bir yana, Amerika ve Avrupa'da yurt dışına gönderilen iş sayısı, kaybedilen toplam işin küçük bir oranını simgelemektedir. 2004'ün ilk çeyreği için Amerikan verilerinde yapılan bir ön çalışma, toplam işten çıkarma sayısının yüzde 1,9'unun "yabancı ülkelere aktarılma" gerekçesine bağlanabileceğini göstermiştir.⁶⁹ Her ne kadar şirketlerin tasarruf etmek amacıyla bazı işleri dışarı aktarma eğilimi arttıysa da, işlerin büyük bir kısmı sadece, aynı ülkedeki farklı şirketlere aktarılmıştır ve gelecekte de büyük olasılıkla aynı şekilde olacaktır. Bu tür ülke içi kaynak kullanımının bir örneği, birçok bileşenin üretimini Delphi Corporation'a veren ve arabalarının önemli parçalarını bağımsız Amerikalı tedarikçilerden alan General Motors'dur. Araştırmalar dış kaynak kullanılan işlerin çoğunun, her hangi bir politika engeli nedeniyle değil, işletme konuları, dış kaynak kullanımına muhalif yönetim ve kâr getirmeyecek üretim çapı gibi, sadece şirkette özel nedenlerle ülke içinde kalacağını göstermektedir. Yönetim danışmanlık şirketi McKinsey'in, dış kaynak kullanımı için Hindistan'a harcanan her doların Birleşik Devletler'de 1,12-1,14 dolar kâra yol açtığı yolundaki bulguları, olayı sadece işçilik olarak değerlendirmenin ne kadar yanlış olduğunu göstermektedir.⁷⁰ Forrester Research tarafından yapılan, on beş yıl içinde Amerika'daki 3,3 milyon işin dışarıya aktarılacağı yolundaki tanıtım tahmininin ötesine bakıldığında, bunun yıllık bazda çalışan Amerikalıların yüzde

0,2'sinden azını etkileyeceği görülmektedir.⁷¹ Ancak kesin rakamlar önemli değil, çünkü konu ekonomik değil, psikolojik bir sorundur. Daha da önemlisi, politika ekonomisti David Rothkopf'un belirttiği gibi, işlerin çoğu dış kaynak olarak Hindistan veya Çin'e kaybedilmemektedir; kaybedilen işlerin çoğu "geçmişe gönderilmektedir."⁷² Bu işler, yeni bir teknoloji geldiği için elimine edilmektedir, yabancının biri işi kapıldığı için değil. Örneğin birçok ofiste resepsiyoncu kaldırılmış, yerine sesli mesaj sistemi kurulmuştur ve havayolları bilet kesme memurlarının yerine, internet üzerinden ayırtılan elektronik biletleri kullanmaktadır. Bu eğilim Avrupa ve Amerika'da olduğu kadar Japonya ve Güney Kore'de de görülmektedir. Kore'de, saldırgan sendikalar düzenli olarak büyük işletmelerle yüzleşmekte ve popülist politikacılara oy vermektedir. Batı'da politikacılar, orta sınıfın korkuları üzerine oynamakta ve iş kaybı konusunu kendi politik kazançları için temel konuları yapmaktadır. Servis işlerinde dış kaynak kullanımından etkilenen insanlar çoğunlukla politik gücü olan beyaz yakalı büro çalışanı olduğundan, üzüntüleri daha geniş bir kitle tarafından duyulmaktadır. Princeton'da ekonomist olan Alan Blinder'ın uyardığı gibi, şimdiye kadar dış kaynak kullanımının yükünü taşıyan sessiz mavi yakalı işçiler, "yerlerinden edilen işçilerden oluşan yeni kadro, özellikle yüksek eğitimliler, ne pasif, ne de sessiz kalacaktır."⁷³

POLONYALI TESİSATÇININ HAYALI

Tabii, küreselleşme korkusu sadece dış kaynak kullanımından kaynaklanmamaktadır. Zengin Batı'nın yoksul çevresinden gerçekleşen göçlerin artması, daha derinden hissedilen bir korkudur. Yeni göç dalgaları halinde Afrika'dan çıkanlar Avrupa kıyılarına ulaşmakta ve bu durum iş kaybı ve değişen ulusal kimlik konularında panik yaratmaktadır. Birleşik Devletler'de yaklaşık 13 milyon yasadışı göçmen bulunması oldukça tartışmalı ve çekişmeli bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomist Milanovic "iş kaybı korkusunu iki devin [Çin ve Hindistan] ekonomik büyümesi yönlendirirken, göçmenlik korkusunun da, tuhaf bir şekilde, gelişmekte olan dünyanın geri kalanında yaşanan yavaş büyümeden kaynaklandığı" çelişmesine dikkati çekmektedir.⁷³ Afrika ve Asya'dan çıkıp Avrupa'ya ulaşmaya çalışanlar ve Meksika'dan Birleşik Devletler'e geçenler, küreselleşme trenine atlamayı başaramayan ülkelerden gelmektedir. 1980'de Meksika'nın gerçek kişi başına düşen gelirin (Meksika ile Birleşik Devletler arasındaki ücret seviyesindeki farklılığına göre ayarlanmış haliyle), Birleşik Devletler'dekinin üçte biri olduğunu belirtmektedir. Bugün

bu oran neredeyse dört buçuğa birdir. Her gün İspanyol Kanarya Adaları sahillerine veya Akdeniz'deki İtalyan Lampedusa adasına inen yoksul Afrikalılar, son elli yılda fazla ekonomik büyüme görmemiş ülkelerden gelmektedir.

Güçlü sendika geleneklerine sahip Avrupalı işçiler, Birleşik Devletler'de sıradan hale gelen iş kayıplarına direnmişlerdir. Ancak, ömür boyu iş güvenliği ve hakkı talepleri, şirketlerin, kendi ülkelerindeki uzun vadeli ücret yükünü kabullenmek yerine, yeni yatırımlarını yurt dışında yapmaları anlamına gelmiştir. Bunun bir sonucu, bütün kıtada yüksek işsizlik düzeyleri olmuştur. Diğer yandan, durgun büyüme oranları ve Avrupa nüfusunun yaşlanması sonucunda, giderek ağırlaşan emeklilik yardımları ve sağlık masrafları devletlere ağır bir yük olmaktadır. Şiddetli protestolara rağmen, Şansölye Gerhard Schröder Almanya'da emeklilik haklarını kesmiş, iş güvencesini sınırlamış ve bunun bedelini 2005 seçimlerini kaybederek ödemiştir.

Avrupa'da sosyal güvenlikteki indirimler, yüksek işsizlik oranı ve artan gelir farkının küreselleşmeye bağlanmasına şaşmamak gerek. Avrupa'da küreselleşmenin en şiddetli eleştirmenlerinden biri olan Fransa, küresel entegrasyonun getirdiği paradoksun en ilginç örneklerinden biridir. Fransa, büyümeyi geliştirmek amacıyla, yabancı yatırımcılara çekici koşullar sunmaktadır, ama yine de Başkan Jacques Chirac, halkın küreselleşmeyi eleştirenlere sempatisini belirten popülist açıklamalar yapmaktadır. Fransa, yabancıların doğrudan yatırım yaptığı üçüncü büyük Avrupa ülkesidir. 2005 yılında 50 milyar dolarlık yatırım sonucunda, brüt ulusal üretimin yüzde 42'si sağlanmıştır. Fransız işletmelerin üretim ve dış kaynaklı hizmetlerini (Dakar'daki çağrı merkezi gibi) yurt dışına taşıyabilme becerisi, sadece kârlarını artırmakla kalmamış, şirketlere, açıklanmayan bir tehditle ülke içinde ücretleri düşük tutma imkânını sağlamıştır: Şartlarımızı kabul edin, yoksa Hindistan veya Polonya'ya taşırız.⁷⁴ Bereketli ekonomik büyüme yılları ve güçlü sendikalar, iki kademeli bir toplum yaratmıştır; "içeride" yüksek ücret ve haklara sahip bir işçi sınıfı ve "dışarıda" eksik istihdam edilen veya işsiz insanlar. Avrupa Birliği'nin eski Sovyet Bloku ülkelerini dahil edecek şekilde genişlemesinden beri, Avrupa Birliği'nin çalışma yasalarından yararlanan ve Batı Avrupa'ya gelen "Polonyalı tesisatçının" ve diğer göçmenlerin hayali sadece Fransızları değil, İngiliz halkının belli kesimlerini de etkilemiştir. Bütün Avrupa'da ve özellikle Almanya ile Fransa'da göçmenlik karşıtı duygular artmıştır. Fransız şehirlerindeki azınlık mahallelerinde yaşayan işsiz genç göçmenler ve rahat orta sınıfın çocukları, son yıllarda ayaklanmışlardır.

Fransız hükümetinin işçi piyasası reformları başlatma girişimi, orta sınıf

gençliğinin 2006 baharında ayaklanmasına neden olmuştu. Aslında önerilen istihdam reformları daha fazla genç insanın işe alınmasını teşvik edebilirdi. Onun yerine planların, şiddetli ayaklanmalar nedeniyle parçalanması gerekti. Diğer bazı sanayi ülkeleri gibi Fransa da kendi çelişkileri içinde sıkışmış durumda görünmektedir. Bir yanda, başarılı global şirketlerinin zenginlik getirmesi ve yabancı yatırımları teşvik etmesi sonucunda dünyayla bütünleşerek küreselleşmeden yararlanmış, ama bir yanda da, sosyal politikası ve popülist yaklaşımı nüfusunu, kaçınılmaz rekabet baskılarından korumuştur. Ülkenin ekonomisi küreselleşmeden yarar görmüştür, ama vatandaşları belirsizlik ve rekabetten korkmaktadır. 2005 yılında yirmi ile yirmi beş yaş arasındaki Fransız gençleri arasında düzenlenen bir ankette “Küreselleşme sizin için ne anlam ifade ediyor?” sorusu sorulmuştu. Yüzde 48’i, “korku” yanıtını verirken, sadece yüzde 27’si “umut” demişti.⁷⁵ Fransız yazar Patrick Artus, 2005 yılında yayınlanan *Délocalisations: aurons-nous encore des emplois demain?* (Başka ülkelere taşınma: yarın hâlâ işimiz olacak mı?) adlı kitabında bu korkuyu açıklamıştı.

Yirminci yüzyıl sona ererken, Amerikan sanayi çevresinde en çok korkulan deyim “Çin fiyatı”ydı. Çinli işçilerin, Amerikan ortalamasının otuzda birine çalışmaya hazır olması, Amerika’da ücretlerin dibe vurabileceği ve üretim işlerinin, dünyanın fabrikası olan Çin’e topluca nakledilebileceği kuruntusunu artırdı. 2006 yılına gelindiğinde, Batı’da küreselleşmeyi destekleyenler bile, Çinlilerle Hintlilerin küreselleşmeden kazandıklarının, Morgan Stanley’in ekonomisti Stephen Roach’ın ifadesiyle “gelişmiş dünyada ücretler ve işçi gelir üretimi açısından ters yönde esen güçlü bir rüzgâr olarak yorumlanabileceği ve yüksek ücretli sanayi dünyasında ekonominin düzelmesi sonucunda işsizlik veya parasızlık ya da her ikisinin de artmaya başlayacağı” konusunda kaygılanıyordu.⁷⁶ Kaygılanan sesler korosunun giderek yaygınlaştığı bir ortamda ekonomist Joseph Stiglitz, işlerin dışarı gönderilmesinin tehlikeleri konusunda uyarıda bulunmuştu. “Amerikalı ve zengin ülkelerdeki mühendisler ve bilgisayar uzmanları ya ücret kesintisini kabul edecek ya da işsizliğe veya —büyük olasılıkla daha düşük ücretle— başka iş aramaya zorlanacak.”⁷⁷ Stiglitz’in tahmini beklenmedik bir kesimden destek gördü. Kuru-luşun 2006 yılı için genel görünümünü anlatan kıdemli bir IMF görevlisi, dış rekabetin, global rekabete en açık sanayilerde ücret artışlarını sınırladığını ve hatta, ücretlerin verimlilik artışlarına karşı duyarlılığını azalttığını kabul etti. Bunun, küreselleşmenin ücretleri kesin olarak düşüreceği anlamına gelmese de, aynı zamanda verimliliği artırdığından, “küreselleşmenin ücretler üzerin-

deki etkisinin, özellikle gelişmiş ülkelerde işçi geliri payının toplam hâsılatı oranının düşmeye devam etmesiyle, giderek daha fazla tartışılan bir konu olacağını” kabullendi.⁷⁸

KAZANANLAR VE KAYBEDENLER GÖZ ÖNÜNDE

İkinci bin yılın ilk yıllarında yaşanan gelişmeler, eski bir tartışmaya yeni bir boyut getirmiştir: Küreselleşme yoksullara yardım mı ediyor, zarar mı veriyor? 1990’ların sonundan beri, özellikle Seattle’deki küreselleşme karşıtı ayaklanmalardan bu yana, küreselleşmenin muhalifleri ve destekçileri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki artan ekonomik entegrasyonun erdemleri ve tehlikeleri hakkında tartışmışlardır.

Farklı kuruluşlar tarafından yapılan ve hane araştırmalarına dayanarak toplanan verilere göre, 1990’ların başında Dünya Bankası, gelişmekte olan ülkelerde günde bir dolardan (1993 fiyatlarıyla) az kazanan nüfus yüzdesinin azaldığını tahmin etmiştir. Dünya Bankası ekonomisti David Dollar, “Bu küreselleşme çağında dünyada hızla gelişen ekonomilerin, dünya ekonomisiyle saldırgan bir şekilde bütünleşen gelişmekte olan ülkeler olduğunu” savunmaktadır.⁷⁹ Bankanın araştırmasına göre, Asya’daki Çin, Hindistan, Endonezya ve Vietnam gibi yoksul ve kalabalık ülkelerde yoksulluk hızla azalmıştır. 1981 ile 2001 yılları arasında, kırsal kesimde yaşayıp günde bir dolardan az bir parayla geçinen insanların Çin’de yüzdesi 79’dan 27’ye, Hindistan’da yüzde 63’den 42’ye ve Endonezya’da yüzde 55’den 11’e düşmüştür. Küreselleşme sayesinde Çin bir nesil içinde, daha önce örneği görülmeyen bir refaha kavuşmuştur. Çin’in kırsal kesiminde yaşayıp, günde bir dolardan az parayla yaşayan nüfus sayısı hızlı bir şekilde azalarak 1978’deki 250 milyondan, 2003 yılında 90 milyona düşmüştür. Ama eleştirmenler, yoksulluğun azalmasının, global pazarın açılması yerine, Çin’deki tarım reformu ya da Hindistan’daki yeşil devrim gibi ulusal politika girişimlerine bağlanması gerekip gerekmediğini sorgulamaktadır. Ayrıca, Çin ve küreselleşen diğer ülkelerdeki gelir açığına dikkati çekerek, yoksulluğun azaldığı yolundaki mutlu resme karşı çıkmaktadır.

Küreselleşme karşıtı eleştirmenler, global entegrasyonun, ülkeler içinde eşitsizliğin artmasına yol açtığı, yoksullara yararı olmadığı konusundaki görüşlerini sürdürmektedir. Ama bu iddiayı destekleyen verilere, en iyi durumda, çelişkili denilebilir. Eşitsizliğin yaygın olarak kullanılan ölçütü olan Gini katsayısı (0 kusursuz eşitliği, 1.00 tam anlamıyla eşitsizliği simgelemektedir)

kesinlikle Çin’de büyüyen bir açık göstermektedir, zira o ülke küreselleşmeyi benimsemiştir. 1983 yılında Çin’in Gini indeksi, sadece 0,28 gibi ılımlı bir eşitsizlik gösteriyordu. Ama yirmi yıllık ekonomik reform ve dünyayla daha yakından bağlantı sonrasında Çin’deki gelir açığı daha da büyüyerek 0,45’e ulaşmış Gini katsayısı 0,41 olan kapitalist Birleşik Devletler’den bile daha eşitsiz duruma gelmiştir.⁸⁰ Hızla küreselleşen bir başka ülke olan Hindistan’da tüketim açığı sadece marjinal olarak 0,33’e çıkmış, ama başka bir ölçümle varlık dağılımı eşitsizliği konusundaki Gini indeksi 2002 yılında, kırsal Hindistan’da 0,63, şehirlerde 0,66 olmuştur. Bu rakamlar Çin’de sırasıyla 0,39 ve 0,47 olan değerlerden oldukça yüksektir.⁸¹ Aşırı derecede yoksul olanların toplam sayısının (satın alma gücü paritesiyle ölçülerek günde bir dolardan azla yaşayanlar) 1980’e kadar, tarih boyunca sürekli olarak arttığına dikkat etmek gerekir. 1980’den beri bu rakam 200 milyon azalmış, oysa dünya nüfusu 1,8 milyar artmıştır. Bu gelişme cesaret vermektedir, ama 1,6 milyon insan hâlâ yoksulluk içinde yaşamaktadır.

Küreselleşme ve yoksulluk tartışması ayrıca, ekonomistlerin şu eski tartışmayı yeniden ele almalarına yol açmıştır: Ticaret her açıdan refah mı getiriyor, yoksa ekonomik açıklıkları büyütme etkisi mi yaratıyor? Dünya Bankası ekonomistleri David Dollar ve Aart Kraay tarafından kırk yıl boyunca 92 ülkede yapılan ve 2002’de tamamlanan araştırmaya göre, ticaret büyüme için iyi olsa da, gelir dağılımı söz konusu olduğunda nötrdür; yani, tüm gelir grupları üzerindeki etkisi aynıdır.⁸² Diğer taraftan, Dünya Bankası ekonomistleri M. Lundberg ile L. Squire, 1965 ile 1992 yılları arasında örnek olarak 38 ülkeyi incelemiş ve ticarete daha fazla açılmanın, toplumun üst sınıflarının gelirlerini arttırmalarına yardımcı olurken, nüfusun en yoksul yüzde 40’ının gelirlerini azalttığı sonucuna varmıştır. Daha fazla açıklığa uyum sağlamanın bedelinin, sadece yoksullar tarafından ödendiğini, çünkü onların, uluslararası fiyatlardaki değişimlere, daha zengin vatandaşlarına nazaran daha duyarlı olduklarını yazmışlardır.⁸³

Peki, bu durumda ne sonuca varmalıyız? Dünya Bankası’ndan Branko Milanovic 2003 yılında yaptığı araştırmada 95 ülkenin hane gelirleri konusunda daha yeni ve detaylı veriler kullanmıştır ve Lundberg ile Squire’in analiz sonuçlarına daha yakın sonuçlar elde etmiştir. “Çok düşük gelir düzeyinde, açıklıktan yararlananların zenginler olduğu yolunda oldukça sağlam kanıtlar bulduk.” Orta gelirli ülkelerde, gelir düzeyi arttıkça, yoksulların ve orta sınıfın göreceli gelirleri, üst yüzde 20 ile karşılaştırıldığında artmaktadır. “Sanki,

açıklık gelir dağılımını iyileştirmeden önce kötüleştirmektedir,” sonucuna varmaktadır.⁶⁴ Genelde bu bulgular, artan ticaretin, en yoksulların geliri daha yavaş arttığından, daha büyük eşitsizlikle sonuçlanma eğilimi olduğunu göstermektedir. Bir ülkenin, küresel bağlantılardan daha fazla yararlanacak şekilde donatılmış nüfus kesimleri ve bölgeleri, çoğu zaman daha hızlı atılım yapmakta, daha az şanslı olanları eskisinden daha geride bırakmaktadır. Yoksulların en yoksulları için büyüme mekanizması olarak ticaretin önemi telafi edilemeyecek kadar hasar görmediyse de, ticaretin, yoksulların gerçek gelirlerini artırabilmesi için önce ortalama gelirleri artırması gerekmektedir.

LATİN AMERİKA VE AFRIKA’DA KUŞKULU GELİŞME

Yirminci yüzyılın son yıllarında küreselleşmeyi simgeleyen ticaret artışı ve sermayenin kaydırılışı, Afrika ve Latin Amerika’da kuşkulu gelişmelere neden olmuştur. Aslında Latin Amerika ve Afrika’da birçok insan küreselleşmeyi yalnızca Batlıların yeniden sömürgeleşme girişimi olarak görme eğilimindedir. 1990’larda Latin Amerika’daki ülkeler tarafından izlenen küreselleşme sonrası politika, %1 gibi cüzi bir kişi başına büyüme oranı yaratmıştı. Ekonomist Nancy Birdsall’un alaycı bir şekilde belirttiği gibi, küresel bütünleşmeden doğan sınırlı kazançlar, “üniversite mezunu olan veya malvarlıklarını yurt dışına taşıma konusunda doğru zamanlama sağduyusu olan birkaç ayrıcalıklı insana” gitmişti.⁶⁵ Tarihi küreselleşmenin anası ve ticarete en açık kıtalardan biri olan Afrika, başarısız küreselleşmenin mükemmel bir örneğidir. Her ne kadar 1990’larda yapılan reformlar bazı ülkelerde yatırım yapılmasını sağladıysa da ve Mauritius gibi bazı ülkeler hızlı bir büyüme gösterdiyse de, kıtanın üçte ikisi yoksulluğa batmış durumdadır. 1981 ile 2001 yılları arasında, uluslararası yoksulluk sınırı olan günde bir doların altında parayla yaşayan insan sayısı yüzde 42’den 47’ye yükselmişti. Ama nasıl Çin’le Hindistan’ın başarısı sadece küreselleşmeye yüklenemezse, Afrika’nın gerilemesi de küreselleşmeye bağlanamaz. Bir dizi tarihsel neden ve kötü yönetim, talihsiz coğrafya ve iklim felaketleri ve hastalıklarla birleşince, Afrika kıtasında Sahra Çölü’nün güneyi umutsuz bir yoksulluğa sürüklenmiştir. Afrika’da 1980’lerde serbest yatırımcılara çekici gelebilecek sahil ülkeleri, kötü yönetim ve altyapı eksikliği nedeniyle fırsatı kaçırmıştı. Yatırımcılar onu yerine Asya’ya akın etmişti. Berkeley’de ekonomist olan Pranab Bardhan’ın belirttiği gibi, “Küreselleşme karşıtlarının iddialarının aksine, gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarının nedeni küreselleşme değildir; aynı şekilde, aşırı hevesli ser-

best tacirlerin iddialarının aksine, küreselleşme çoğu zaman bu sorunların çözümü de değildir.”⁸⁶

Aslında, küreselleşmenin yoksullar için iyi olup olmadığı konusundaki eski tartışmayı yoksullar kendiler yanıtlamışlardır. Onların adına konuşmak ve Dünya Ticaret Örgütü’nün başarısızlığını kutlamak üzere uluslararası toplantılarda bir araya gelen küreselleşme karşıtı eylemcilerin aksine, yoksulların çoğu küreselleşmenin bir parçası olmak istemektedir. Pew Research Center for the People and the Press tarafından 2003 yılında gerçekleştirilen bir global araştırmanın başlangıcında belirlenen bir eğilim şimdi fazlasıyla açığa kavuşmuştur: Küreselleşmeye, düşük gelirli ülkelerde, zengin ülkelerden çok daha olumlu yaklaşılmaktadır. Bu araştırma, dünyada çoğu insan, gelişen küresel ticaret ve iş bağlantılarının kendi ülkeleri için iyi olduğunu düşünse de, Birleşik Devletler ve Batı Avrupa’daki insanların sadece yüzde 28’i bu tür bütünleşmenin “çok iyi” olduğunu düşündüğünü göstermiştir. Diğer yarıdan bakıldığında, zengin ülkelerde önemli bir azınlık (hanelerin yüzde 27’si) “Küreselleşmenin ülkem üzerinde kötü etkisi var” diye düşünürken, gelişmekte olan ülkelerde ihmal edilebilir düzeyde hane (Asya’da yüzde 9, Afrika’da Sahranın güneyinde yüzde 10) bu görüşü desteklemektedir. Araştırmanın vardığı sonuca göre, “Demokrasi ve serbest ticaret konularındaki ortak arzularının ötesinde, ortaya çıkmakta olan ülkelerin insanları da genelde küreselleşmeyi anlamakta ve kabul etmektedir.” Hemen her ülkede görüşülen insanların dörtte üçü ya da daha fazlası, bugün çocukların dünyada başarılı olabilmesi için İngilizce öğrenmeleri gerektiğini düşünüyordu.⁸⁷ Yoksullar için küreselleşme dünyaya açılma, istedikleri ve televizyon ekranlarında gördükleri mallara ve hizmetlere erişim anlamına gelmektedir.

2005 yılında A. C. Nielsen tarafından Avrupa, Kuzey Amerika, Asya Pasifik, Latin Amerika, Güney Afrika ve Orta Doğu’da 42 pazarda 23.500 tüketici ile online olarak gerçekleştirilen bir araştırma, küreselleşmeden yararlanan gelişmekte olan dünyada yeni ortaya çıkan orta sınıfa ilginç bir görüntü sunmaktadır. Hintliler (yüzde 78) küreselleşme, meslek yaşamlarını daha iyi şekillendirmelerine yardımcı olacak daha iyi iş imkânları anlamına gelmektedir; bunu Filipinliler için (yüzde 73) ve Çinliler (Yüzde 71) izlemektedir. Latin Amerikalıların (yüzde 57) ve Asya Pasifik’teki tüketicilerin (yüzde 53) yarısından fazlası, pazarlarında daha global işlerin, daha fazla iş imkanı ve daha iyi çalışma hayatı getirdiğine inanmaktadır.⁸⁸

Yoksulların küreselleşme konusundaki olumlu görüşleri sürpriz olmamalı. Ticaret ve yolculuk aracılığıyla dünyanın bağlantılılığının artması, eşitlik

getirmemiştir, ama kesinlikle ekonomik büyümeyi desteklemiştir. 1985'ten beri, dünya nüfusunda yoksulluk içinde yaşayan insanların *payı* azalmış, ama yoksulluk içinde yaşayan insanların mutlak *sayısı* 100 milyon artarak 1,6 milyara ulaşmıştır.⁸⁹ Geçmişin aksine, bugün küreselleşmenin dışında tutulanlar ihmal edilemez. Televizyonun global olarak yayılması sayesinde, en yoksullar bile Batı'daki zenginlerin, hatta kendi elitlerinin nasıl yaşadığını bilmektedir. Küresel dünyaya katılma hevesi ve bunu elde etmeyi başaramadıkları için hissettikleri düş kırıklığı, birçok ülkede sosyal istikrar açısından tehlike oluşturmaktadır. Daha önce gördüğümüz gibi, küreselleşme sürecinde her zaman kazananlar ve kaybedenler olmuştur ve kazananlar genellikle bağlantılılığın koşullarını belirleme konusunda başarılı olmuştur. Batı'da halen mevcut olan küreselleşme karşıtı duygu dalgası, güçlülerin, skor kendi lehlerine olmadığı zaman, oyunun kurallarını değiştirme çabalarının bir başka örneği olarak görülmektedir. Serbest ticaretin erdemlerinin anlatıldığı Afyon savaşları günlerinden beri Batılılar ilk kez, milyonlarca Çinli, Hintli ve Vietnamlının küresel ticaret sistemine katılmak istemesi nedeniyle kaygılı görünmektedir. Çin ve Hindistan'ın gelişmesi nedeniyle Batı'da artan kaygı ve bunun ekonomileri üzerindeki etkisi, gelişmekte olan dünyada birçok kişi tarafından, hâlâ son derece yoksul olan ülkeler hakkındaki abartılı korku olarak görülmektedir. Dünya Bankası'nın hesaplarına göre, bu iki ülkede yaşayan 2,3 milyar insanın yaklaşık 1,5 milyarı günde iki dolardan az kazanmaktadır.⁹⁰ Bunlar ve gelişmekte olan dünyadaki milyonlarca insan, dünya pazarlarının dışında tutularak nelerden mahrum bırakıldıklarını biliyorlar ve onları küreselleşmeden yararlananlardan ayıran uçurumun farkındalar. Bugünün küreselleşmesinde kaybedenlerin durumu da tüm dünyanın gözü önündedir. Tarih boyunca insanları yönlendiren karmaşık umut, arzu ve korku karışımı duygular bugün daha yüksek düzeylerde faaliyet halindedir. Bugün dünyayı birbirine bağlayan yüksek hızlı bağlantılar, kazananların, yelkenli gemiler ve deve kervanları döneminde yaptıkları gibi, kaybedenleri görmezden gelmesini imkânsız, hatta tehlikeli yapmaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında, bin yıllar boyunca gelişen ve şu andaki küreselleşmiş dünyayı yaratan bu sürecin geri döndürülemeyeceği açıktır. Engeller yaratarak yavaşlatılabilir ama bu engeller, küresel bağlantılılık yürüyüşünde yalnızca geçici manialardır. Yine de, yüksek hızlı küreselleşmenin yarattığı sorunlar ve artan haksızlık ve eşitsizlik duygusu görmezden gelinemez. Cancún'daki Koreli çiftçi Lee Kyung-Hae gibi protestocuların sayısı fazla olmayabilir, ama gelişmekte olan dünyada, bağlantılı dünyanın dışında tutulduğu ya da kendisine sadece kırıntılar verildiği için

sessizce hırslanan milyonlarca insan, yalnızca dünyadaki istikrar pahasına, büyük bir risk alarak görmezden gelinebilir. Ancak gerçek olan şu ki, ister gelişmekte olan ülkelerde olsun, ister zengin Batı'da, küreselleşmeden yararlananlar, küreselleşmeyi kutlamak üzere sokaklara dökülmemektedir. Çin ve Hindistan büyük miktarlarda Jumbo jet siparişi verdiği için Boeing çalışanları küreselleşme lehine gösteri yapmamıştır ya da mutlu müşteriler fiyatların düşmesini kutlamak için Wal-Mart'ların alışveriş koridorlarında yürüyüş yapmamaktadır. Ama Batı'da yaşayan insanların genel yaşam standardı, gelişmekte olan dünyayla artan bağlantılarla ve bu ülkelerin vatandaşlarına, yaşantılarını geliştirmek için sundukları fırsatların artmasıyla yakından ilintilidir. Bugünün birbirine bağlı dünyasının sunduğu engin insan kaynakları ve yaratıcılık havuzundan yararlanma olanağı sayesinde, zengin sanayi ülkelerinin politik olarak uygun geldiği için bir anda bu süreci durdurmaya kalkması, büyük bir hata olur. Yirminci yüzyılın başlarındaki savaşlar ve durgunluklar, dünyanın artan entegrasyonundan kaynaklanan kaçınılmaz sorunlara kolay çözümler bulunamaması nedeniyle, insan toplulukları arasındaki bağlantıyı zorla koparmanın sonuçları konusunda önemli dersler sunmaktadır.



10. Bölüm

Önümüzdeki Yol

Kim zor zamanlar geçirmiştir
Harcayacak parası varken?
Parası olan, sevinmesini önleyecek
bir engelle karşılaşmış mıdır?
Bu dünyadan zevk almanın insanı başkasına karşı
liğısız yaptığı doğru değil midir?
—17. yüzyıl İspanyol şairi Bernardo de Balbuena.

Kasım 2006'nın başları. Eski bir taahhüdü yerine getirmek üzere, Kore Hava-yolları'nın New York'tan Seul'a direkt olarak uçan KE82 uçağındayım. Ama bu on dört saatlik yolculuğu, beş yıldır benimle birlikte olan bu kitabı topar-lamanın yoğunluğundan bir süreliğine kaçış olarak memnuniyetle karşılıyo-rum. Bu süreyi dinlenerek, binlerce yıl boyunca yaşantımızın nasıl şekillendi-ği konusunda öğrendiğim her şeyi düşünerek geçirmeyi umuyordum.

1997 yılında ABD—Meksika sınırında yasadışı göçmenler toplanıyor. Fotoğraf: Jeffrey D. Scott, Alicia Patterson Vakfı.

Uçuş tahminimden daha da ilginç oldu. *Bulbibí* – pirinç, sebze ve kıyılmış etten oluşan, susam yağı ve kırmızıbiber salçasına bulanarak pişirilen geleneksel bir Kore yemeği – verdikleri öğle yemeğinden sonra birkaç saat uyukladım. Susam yağının, Hintlilerin üç bin yıl kadar önce tohumlardan çıkarmayı öğrendiği ve Roma İmparatorluğu'na ihraç edilen en önemli malzemelerden biri haline getirdiği ilk bitkisel yağ olduğunu hatırladım. Benim biber salçam bir tüpte Portekiz ve İspanyol tacirlerin on altıncı yüzyılda Asya'ya tanıttığı Meksika bitkisinin endüstriyel versiyonu halinde gelmişti. Öğle yemeğiyle birlikte sunulan şaraplar Şili'den ve California'dan geliyordu. Beni okyanus üzerinde taşıyan Boeing 747-400, binlerce yıl boyunca yapılan sayısız deney ve cesur girişim sonucunda, insanlığın uçma hayalinin gerçekleştirilişiydi. Bu jetin birçok bileşeni, dünyanın farklı yerlerinden gelip, Boeing'in Everett, Washington'daki fabrikasında monte ediliyordu. Öğle yemeğinde verilen pirincin nereden – Kore, Teksas, Vietnam veya Tayland – geldiğini merak ederek uyuyakaldım.

Uyandığımda, karanlık kabinin çeşitli yerlerine yayılmış ürkütücü düz ekran televizyon ekranları arasında kendimi uzayda bir yerde hissettim. Aşağıdaki dünyaya bakmak üzere penceredeki gölgeliği açtığımda, güneş ışığı neredeyse beni kör ediyordu. Gözlerim alışınca, Pasifik'in puslu mavisine çekilen Alaska'yı gördüm. Yaklaşık on iki bin yıl önce, atalarımızın, Bering'deki buzları aşarak, şimdi yükselen suların altında kalan ve Asya'yı Amerika'dan ayıran bu ıssız topraklarda ağır ağır yürüdüklerini düşününce hayret ettim. Gölgeliği kapattım ve diz üstü bilgisayarımı açtım.

Bilgisayar Windows işletim sistemini yüklerken, sistem tepsisinde bir dizi yeşil çubuğun yandığını gördüm. Bir kabarcık şeklindeki mesaj bana, kablo-suz internet bağlantısının mevcut olduğunu gösteriyordu. Şaşıarak tıkladım ve bilgisayarımın Boeing'in Connexion'u tarafından sunulan kablosuz hizmetten sinyal aldığını anladım. Sevinçle, bu hizmetin ücretsiz olduğunu, yolculara hediye olduğunu anladım, ama bu kablosuz ağ hizmeti Ocak ayında kapandı. Hemen e-posta hesabıma girdim ve başka kıtalara, binlerce kilometre uzaklara ve farklı zaman dilimlerine dağılmış olan aile fertlerime mesaj çektim. Arkama yaslanıp, mesajlarımı okurken ve yanıt verirken, daha önce anlattığım haberleşme devriminin boyutunu daha da iyi anladım. İşte burada, saatte 550 mil hızla Pasifik'in üzerinde gidiyordum ve basit Dell Latitude bilgisayarım, New Haven'daki Yale Üniversitesi sunucularında saklanan bilgilere erişiyordum. Yüzlerce yolcuyla paylaştığım bu karanlık kabin, sanal

bir büroydu. Dünyayı keşfetmek üzere evinden ayrılan bir gazeteci olarak, dünyanın küçülmesine katkıda bulunan maceraperestler kategorisine giriyorum. O öğleden sonra, Kore Havayolları'nın KE82 sefer sayılı uçağından dünyanın farklı noktalarına e-postalar göndererek, mekânları bağlama rolüme devam ettim.

E-postalarımı kontrol ettikten sonra, dünyanın her yerinden haber başlıklarını, farklı web sitelerinde yer aldığı şekilde toplayan Google News'i (Google haberleri) tıkladım. Okuduğum başlıklara baktığımda, aşağıdaki dünyanın sorunlu bir yer olduğunu anladım. Dünyanın kıvrımlarını görebildiğim bir yükseklikteyken gezegenin yüzeyinde olanları okurken, *Apollo* astronotlarının simsiyah uzayda asılı duran yerküreyi izlerken hissettiklerinin daha dar bir versiyonu şeklinde, dışarıdan bir gözlemciymişim gibi tuhaf bir duyguya kapıldım. Aşağıdaki mavi küreye fiziksel olarak uzak, ama yine de yakından bağlı olma duygusu, insanın, eski bir uygarlığın tarihini okurken hissettiklerine benzer bir duyguydu.

İnsanların ticaret, din, göç ve imparatorluk kontrolü aracılığıyla başka toplumlarla yeniden bağlantı kurmak süreçlerinde kat ettikleri mesafeleri düşündüm. Bir zamanlar Asurlu tacir Pusu-ken'in taşıdığı malların envanterini listeleyen kil tabletlerin yerini, Blackberry elektronik tabletler almıştır. Konteynır gemileri ve kargo uçakları, eşeklerin ve kervanların yerini almıştır. Bugünün vaiz lejyonu, uydu televizyonunda ilahiler yayınlayan telemisyonerleri ve dünyayı, insan hakları ihlalleri ve çevre bozulması konularında uyaran online sivil toplum kuruluşu eylemcilerini içermektedir. Dünün bir avuç maceraperesti bugünün, benim gibi, kutsal tahminleri izleyen yelkenli gemiler yerine, küresel konumlama "yıldızları"nın yönlendirdiği yolcu uçaklarında yolculuk yapan milyonlarca turistir. İmparatorluk gücünün araçları gelişme göstererek, ok ve yaydan, tanklara, dünyaya yayılan füzelere ve Nevada'da bir hava üssünde oturan "pilotun" bir düğmeye basmasıyla Afganistan'daki hedeflere füze atan adamsız Predator uçaklara dönüşmüştür. Dünya artık daha da küçülmüştür, ama haber başlıkları bana, insan topluluklarının, farklı kalkınma yolları seçerek ya da seçmeye zorlanarak, birbirlerinden ne kadar uzaklaştığını hatırlatmaktadır.

YOKSULLUKTAN KURTARILAN MİLYONLAR

Sibirya ile Çin sahilleri belirmeye başladıkça, global bağlantıların inmekte olduğum kıtayı nasıl değiştirdiğini düşündüm. Asya'nın geniş topraklarında

pirinç tarlaları bir nesil içinde telaşlı şehir metropollerine dönüşmüş, parıldayan gökdelenler ve hareketli alışveriş merkezleriyle dolmuştu. Küreselleşmenin Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin daha bütünleşmiş kesimlerinde yoksulluğu ne kadar azalttığı konusunda görüşler değişse de, bu düzelme hızı, mal, sermaye ve teknoloji akışı olmadan mümkün olamazdı. Çin'in 1,3 milyar insanlık nüfusunun yaklaşık üçte biri yoksulluktan çıkmıştır ve Hindistan'da daha küçük ama yine de önemli oranlarda insan orta sınıfa yükselmiştir. Çin dünyanın en büyük dördüncü ekonomisi ve üçüncü büyük ticaret ülkesi haline gelmiştir. Hindistan'ın gelişen global bağlantıları yazılım ve İngilizce konusundaki göreceli avantajını, dünyada dış kaynak kullanılan işlerin yarısını kapmada kullanmasını sağlamıştır. Tarihin daha geniş perspektifinde, 1700'de dünyanın brüt yerel ürünlerinin sırasıyla yüzde 22,3 ve yüzde 24,4'ünü sağlayan Çin ve Hindistan, iki buçuk asırlık gerilemeden sonra, eski üstün konumlarına yükselmeye başlamışlardır. Bu, büyük ölçüde ekonomik reform ve global ticaret, teknoloji ve yatırım transferiyle gerçekleştirilen olağanüstü bir dönüştür.¹

Ama taradığım haber başlıkları aynı zamanda, küresel bağlantılılığın sonuçları konusunda kaygılanan öfkeli ve heyecanlı bir dünyadan bahsediyordu. Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk artarken, gelişmiş dünyada, artan ekonomik eşitsizlik, işsizlik ve iş güvenliği korkusu, ticaret koruması ve daha sıkı göçmenlik politikaları talebini körüklemektedir. Bu arada, özellikle Çin'deki hızlı ekonomik büyüme, çevre koşullarının kötüleşmesine yol açmış ve iklim değişikliği, uzak bir tehdit yerine, daha acil bir kaygı olarak ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme konusunda en çok konuşulan kaygılardan bazıları, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki ve global ticaret havasına açık ülkelerdeki gelir eşitsizliğinden kaynaklanmaktadır. Küreselleşme dediğimiz birbirine bağlılık, Afrika, Balkanlar, Kafkaslar, Oreta ve Güneybatı Asya'dan, Güney Asya ve Güneydoğu Asya'nın bazı kesimleriyle Karayipler'in bazı bölgelerini kapsayan geniş bir alanı atlamıştır. Yoksul ülkelerin dünya ticaretindeki payı, son yirmi yılda azalmıştır.

Bir milyardan fazla insan hâlâ günde bir dolardan az parayla yaşamaktadır ve çoğu muhtemelen hiç telefonla konuşmamış veya doğdukları yerin dışına çıkmamıştır. İçme suyu, temel eğitim, sağlık hizmeti, yol, elektrik ve liman gibi temel altyapı unsurlarından yoksun olan yaklaşık iki milyar insan, uçagımdan erişemediğim bir dünyanın unutulmuş ve görünmeyen vatandaşı-

larıdır. Ama, gelişmiş dünya için, ahlaki ve pratik zorluk yaratmaktadır. Afrika ve Asya'da yetersiz beslenen ve hastalıkla boğuşan – ayrıca, bir ölçüde zengin ülkelerin tarım sübvansiyonlarından etkilenen başarısız tarım uygulamaları nedeniyle sayıları artmakta olan – çocuklar, parlayan Batı'ya sessiz bir sitemle bakmaktadır. Zengin ülkelerin politika belirleyicileri için onlar sadece güvensizlik – yasadışı göç, uyuşturucu kaçakçılığı ve suç – kaynakları ve hastalık vektörleridir. Pentagon'da bir strateji uzmanı bu bölgeyi, yeni ve geleneklere uymayan güvenlik zorluklarının ortaya çıkması olası olan “entegre olmayan boşluk” olarak adlandırmaktadır. Amerikan Savunma Bakanlığı bu tür tehditleri önlemek ve hazırlıklı olmak amacıyla yüzden fazla ülkede binlerce deneme yapmak üzere, sessizce düzinelerce özel danışman göndermiştir.² Ama bu öfkeli sosyoekonomik eşitsizliğin yarattığı tehlikeler daha temel ve uzun vadeli. Bu dışarıda bırakılan toplum, çok büyük bir insan potansiyelini kullanma konusundaki beceriksizliği simgelemektedir ve bu durum gelişmiş ve hızla gelişmekte olan ülkelerin ürettiği mal ve hizmetler için pazarları sınırlamakla kalmayıp, yalnızca artan sayıda yasadışı göçmen ile durgun ekonomiler ve suç ya da terörizm üyesi kaynağı olabilecek başarısız devletler yaratabilir.

Büyük bir tarihsel ironiyle, tarihin doğuşundan beri küreselleşmenin temel aktörleri olan maceraperestler ve göçmenler şimdi, küreselleşmiş bir dünyanın istikrarı için önemli bir tehdit olarak görülmektedir. 2005 yılında Birleşmiş Milletler, uluslararası göçmen sayısının 200 milyon civarında olduğunu tahmin etmiştir. Hepsi aynı topraklarda yaşıyor olsaydı, dünyanın beşinci en kalabalık ülkesi olan Brezilya'nın nüfusuna eşit olurdu. Ayrıca, bu rakam daha da artacaktır. Artan yoksul göçmen dalgasına karşı, göçmenlik yasaları daha da katılaşmaktadır ve ABD-Meksika sınırına yapılması planlanan 1126 kilometrelik duvar, Batı dünyasında göçmen karşıtı duyguların sembolü haline gelebilir.

Göçmenlerden gelen dövizler değerli bir gelir oluştursa da, daha az gelişmiş ülkeler açısından, büyük çaplı göçler hep olumlu olmamıştır. Karşı bir eğilimle, çoğu gelişmiş ülke-, hatta göçe dirençli Japonya bile, gelişmekte olan dünyadan yabancı doktor, mühendis, programcı ve işletme mastırlı insanların göçünü teşvik etmek amacıyla mevzuat hazırlamaktadır. Eğitimli personelin toplu göçü, genellikle yoksul ülkeleri durgunluğa ve çöküşe mahkûm ederek, örneğin, Afrika'da Sahra'nın altındaki bölgede sağlık sistemini neredeyse yok eder. İngiltere'deki sağlık hizmetleri Afrikalı ve Asyalı sağlık gö-

revlileri tarafından yürütülürken, Zambiya'nın bağımsızlığından beri eğitilen on iki doktordan sadece bir tanesi hâlâ o ülkede çalışmaktadır. Ayrıca, İngiltere'nin kuzeyindeki Manchester şehrinde Malawi'nin tamamında bulunan daha fazla Malawili tıp doktoru olduğu tahmin edilmektedir.³

Göçmen krizi aslında, "bütünleşmeyen boşluk" bölgesinde bulunan ülkelerin ekonomik başarısızlığı sonucunda ortaya çıkan global bir işsizlik krizidir. Uluslararası Çalışma Örgütü'ne göre, 2004 yılında dünyada yaklaşık 185 milyon kişi işsizdi ve hâlihazırda dünyadaki 2,8 milyar çalışanın yarısı, günde 2 dolardan az kazanmaktadır. Yüksek gelirli ülkelerin kişi başına düşen gayri safi milli geliri, düşük gelirli ülkelere göre 66 kat hızla artarken, daha iyi ücretli işlerin cazibesi her zamankinden fazladır. Afrika Sahra'sının güneyindeki çaresiz ekonomilerden on binlerce kişi, Avrupa'ya girebilmek için umutsuz girişimlerde bulunmaktadır. 2006'da yaklaşık otuz bin Afrikalı İspanya'nın kontrolü altındaki Kanarya Adaları'na ulaşmıştı ve birçok göçmenin motivasyonu, Senegal dilinde yaygın olarak duyulan bir deyimle özetlenmektedir: "Barcelona ou barxax," yani, Barcelona ya da ölüm. Başarısız olan devletlerin en son örneği, 2007 yılında yabancı müdahaleyle İslamcıların iktidardan indirildiği, ama onun yerine muhtemelen yeni bir terörizmin ortamının yaratıldığı Somali'dir.

Okyanusun karşısında, binlerce Orta Amerikalı çiftçi, geceleri Meksika çöllerinde ağır ağır yürüyerek, Birleşik Devletler'in parlak ışıklarına ulaşmaya çalışıyordu. Daha ucuz ithal tahıllarla rekabet edemeyen birçok Meksikalı çiftçi kırsal yaşamı terk ederek, yasadışı göçmen olmak üzere kuzeye doğru tehlikeli bir yolculuğa çıkmıştır. Birleşik Devletler'e giren Meksikalı göçmen akını, özellikle seçim yılında, patlamaya hazır bir konudur. Kolombiya ile Birleşik Devletler arasında önerilen ticaret anlaşması, Demokratların 2006 yılındaki kongre zaferinden sonra tehlikeye girince, Kolombiya'da yasal ihracat büyümesi olmadan, narkotik trafiği ve yasadışı göçün tek mantıklı seçenek olarak yeniden ortaya çıkabileceği korkusu başladı.

"Küreselleşme", "gezegendeki en eşitsiz kıta" olarak tanımlanan Latin Amerika'da aynı şekilde kötü bir kelime haline gelmiştir.⁴ Dünya Ticaret Örgütü'nün Doha Turu'nun, hem Amerikalıların, hem de Avrupalıların ticareti bozan tarım sübvansiyonu konusundaki inadı ve gelişmekte olan ülkelerin pazarlarını açmama konusunda direnmeleri nedeniyle başarısız olması, Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki yoksul çiftçiler için daha da kötü bir haberdir. Pazar erişimi yerine yardım sağlamaktan bahsedilmesi, boş sözlerdir, zira

dünyadaki daha zengin ülkeler tarım sübvansiyonuna yılda 300 milyar dolar harcarken, bunun ancak altıda birini sadaka gibi denizaşırı yardımlara ayırmaktadır. Sübvansiyonlar, pamuk, fıstık ve kümes hayvanı gibi tarım ürünlerinde dünya fiyatlarını düşürmekte, gelişmekte olan ülkelerdeki çiftçilerin geçimlerini sağlamalarını zorlaştırmaktadır.

SERBEST BIRAKILAN SERMAYE, İŞSİZ İŞGÜCÜ

Göç bir yana, dünyayla daha fazla bütünleşmenin ekonomik sonuçları, uzun zamandan beri servetlerini uluslararası ticaret ve yatırım yoluyla sağlayan gelişmiş ülkelerin orta sınıfı arasında küreselleşme korkusu yaratmıştır. Elektronik işlemler ve kolaylaşan banka düzenlemeleri, finansmana sınır ötesinde hareketlilik kazandırmıştır, ama bu durum her zaman, sıradan vatandaşın lehine olmamıştır. Bugüne kadar işleri etkilenmeyenler bile, hızla değişen dünyada becerilerinin demode olması korkusu içinde yaşamaktadır.

Serbest sermaye, daha ucuz işçilik veya daha fazla beceri arayışıyla dolaşırken, Birleşik Devletler'deki çalışanlar kendilerini, Avrupalı eşdeğerleri gibi, daha savunmasız hissetmektedir. Avrupa Birliği'nde işsizlik oranı inatçı bir şekilde yüzde 8'de kalırken, Birleşik Devletler'de yüzde 5 civarında dolanmaktadır. Son otuz yılda, Amerika'daki binlerce işi otomasyona ve dış kaynak kullanımına kaybedilmiştir. Yeni teknolojilerin ve küreselleşmiş işçi piyasalarının, kalan orta düzeydeki işleri tehdit edebileceği yönünde korkular bulunmaktadır. Batı'daki fabrikalar kapanmaktadır, çünkü bir zamanlar ürettikleri tuş, buton gibi bilgisayar elemanları Çin'deki veya Çek Cumhuriyeti'ndeki bir fabrikada, birimi birkaç sent ucuza üretilabilmektedir. Çin'in Birleşik Devletler'e yaptığı yoğun ihracat, Amerika'daki fabrika işlerini elimine etmekten sorumlu olup, çoğu zaman Çin'de üretilmiş Amerikan tasarımı ürünlerdir. Üretimde dış kaynak kullanımı, şirket kazançlarını artırmış ve Wal-Mart'da ucuz mal bulunmasını sağlamıştır, ama bu kazançlar üst düzey yöneticilerin ceplerinde yoğunlaşmış ve milyonlarca tüketici arasında dağılmış, ama işten çıkarılan işçilerin acısını giderme konusunda hiçbir şey yapmamıştır. Yurtdışındaki neredeyse sınırsız düşük ücretli işçi kaynağı dikkate alındığında, şimdi Batı'yı terk etmekte olan işlerin, bir daha geri dönmeyebileceği konusunda içten içe kemiren bir kaygı vardır. Verimlilikte sürekli artışın eski sanayilerin yok olduğu, ama bu arada yenilerinin ortaya çıktığı yaratıcı yıkım teorisi bu kez işe yaramıyor olabilir. İşler yok olmaktadır, ama eşit veya daha

yüksek ücretli yenileri ortaya çıkmamaktadır. İş kaybı sorununun klasik çözümü –eğitim ve öğretim– yeni global ekonomide, yüksek hızlı internet bağlantısının diğer ucunda, Birleşik Devletler veya Avrupa’da istenenin onda biri ücretle üstün beceriler bulunurken, işe yaramayabilir.

Sorun sadece halen yaşanmakta olan iş kaybı değil, daha genel anlamda gelecek kaygısıdır. Daha düşük ücretle işler tutulsa bile, bu, çoğu zaman sağlık ve emeklilik haklarında kısıntılar pahasına olmakta, zaman içinde işçileri yoksulluk merdiveninde aşağıya itmektedir. Kasım 2006’da, San Francisco Merkez Bankası’nın başkanı Janet L. Yellen, samimi bir konuşma sırasında, Amerikan hükümetinin, şiddetli ekonomik kuvvetlerin tokadını yiyen işçilere, eğitim vererek kendilerini yeniden donatmalarına ve yeni meslekler bulmalarına imkân sağlaması gerektiğini söylemiştir. Güvenlik ağını kuvvetlendirmenin federal hükümete maliyeti yüksek olacaktır ama, serbest ticareti korumak için Birleşik Devletler’in işçilere işsizlik ve malûlluk sigortası vermesi, asgari ücreti artırması ve küreselleşmeden etkilenen işçilerin sosyal güvenlik korumalarını desteklemesi gerektiğini savunmuştur. Batı Avrupa’da da öfke artmaktadır. Her ne kadar güçlü sosyal güvenlik sistemleri Avrupalı şirketlerin, Amerika’daki toplu işten çıkarma örneğini uygulamasını önlese de, kıtadaki firmalar, işçiler üzerinde dış kaynak kullanımı yolunda Demokles’in kılıcını kullanarak, ücretleri düşük düzeyde tutmayı başarmıştır. Tuhaf bir şekilde, sadece alt düzeydeki çalışanlar değil, yüksek ücretli şirket yöneticileri de artık, öldürücü bir ürünle ansızın ortaya çıkabilecek rakipler ya da aynı becerilere sahip, ama daha az ücret ödenen yeni işçi kaynaklarıyla karşılaşmaktan korkmaktadır. İş büyümesindeki durgunluk ve artan sosyal masraflar birçok Batı ülkesinde ekonomik ulusalcılığı teşvik etmiştir. Daha da kötüsü, hükümetler, büyüyen global işçi piyasası tarafından yaratılan iş kayıplarıyla nasıl başa çıkabileceklerine ilişkin düşüncelerden yoksun görünmektedir. 2006 yazında, ABD Hazine Bakanı Henry Paulson, belli konularda hiçbir acil çözümü olmadığı itiraf etmiş ve şöyle devam etmişti: “Önemli ayaklanmalar göreceğiz. Tarih boyunca ayaklanmalar olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldaki Sanayi Devrimi’ni düşünün. Sadece bu kez bunlarla daha iyi başa çıkabileceğimizi umuyorum.”⁵

Okyanusun karşı tarafında akranı İngiltere Maliye Bakanı Gordon Brown “1930’larda ülkeleri birbirine düşüren, kendi çıkarı uğruna komşularını harcayan ve kafasını kuma gömen türde bir korumacılığa geri döndüğüne” dair sert bir uyarıda bulunmuştu. Brown, “Tuhaf bir şekilde, küreselleşmenin

lehdarları bile – tüketim mallarında fiyat düşmeleri, enflasyon düşüşleri ve daha düşük faiz oranları ile daha fazla ekonomik büyüme ve istihdam görülenler – kurban gibi davranıyor” şeklinde kaygısını belirtmişti. Kazananlar bile kaybedenler gibi düşünüyor, ayrıca kaybedenler ve halkın üretim işlerinin kaybedilmesine, hizmet işlerinin dış kaynak kullanımına kaybedilmesine ve işlerin topluma yeni katılanlara verilmesine odaklanmasından etkileniyordu.⁶

ZENGİNLER İÇİN PARTİ ZAMANI

Brown, halkın küreselleşme hakkındaki kötümserliğinin bir başka nedenine, yani Birleşik Devletler’de ve genelde küreselleşen ülkelerde büyüyen gelir eşitsizliğine değinmemiştir. 2004 yılında Federal Hazine tarafından yapılan bir araştırmada, en üst yüzde 1’lik gruptaki Amerikan ailelerinin, alt yüzde 90’lık gruptaki tüm ailelerden daha fazla servete sahip olduğu ortaya çıkmıştı. Küreselleşmenin semeresini alan şirketler, üst düzey yöneticilerine bunun tazminatını cömertçe öderken, işçi ücretlerini olduğu yerde bırakmışlardı. Federal Hazine, 2004 yılında tipik bir Amerikalı yöneticinin, sıradan bir Amerikan işçisinden 170 kat büyük bir tazminat paketi aldığına dikkat çekmiştir; bu rakam İngiltere’de 22 kat ve Japonya’da 11 kat büyüktü. San Francisco Federal Hazine Bankası Başkanı Yellen “artan eşitsizliğin, küreselleşmeye karşı direnci yoğunlaştırdığı, sosyal bağlılığa zarar verdiği ve sonunda, Amerikan demokrasisini zayıflatabileceği” uyarısında bulunmuştu. Teknolojik değişikliklerin ve küreselleşmenin, “daha az eğitilmiş akranlarına nazaran iş güvencilerinin aşıldığını gören” orta düzeydeki eğitilmiş işçileri etkilemeye başladığını kabul ediyordu.⁷ Küreselleşme karşıtı duygular Kasım 2006’da, Demokrat Parti adayları, iş kayıpları ve belirsizlik hakkındaki çok yaygın öfkeye, Ortabatı’da sanayi kuşağındaki oyları silip süpüren bir korumacı platformla yanıt verdiğinde, ara dönem Parlamento seçimlerine de yansımıştı. Seçim günü yapılan oy anketinde, oy verenlerin yüzde 40’ı, bir sonraki nesil Amerikalıların daha düşük bir yaşama standardına sahip olmasını beklediğini söylerken, yüzde 30’u yaşam kalitesinin iyileşmesini beklediklerini söylemişti. Sanayi liderleri kötümserliği dikkate almıştı. Amerikan ihracatı canlılık gösterirken bile, “küreselleşmenin iyi bir şey olduğu yolundaki mesajlar ilgi görmemiştir ve artık yankı yapmamaktadır” itirafında bulunmuştu Ulusal Dış Ticaret Konseyi başkanı Bill Reinsch. “Küreselleşmeye artık yeterince insan inanmıyor.”⁸

Birçok Avrupalı hükümetin, ülkelerinde teknolojinin ve ticaretin neden olduğu yer yer kaçınılmaz değişimini ele almadaki başarısızlığı, işçilerin kuru-

macı taleplerde bulunmasına neden olmuştur. Kısa vadeli politik manevralar ve popülist kaygılar hükümetlerin açıklığı desteklemek için gerekli olan katı kararları almalarını engellemiştir. Doha Turu'nun başarısızlığı sonrasında serbest ticaretin geleceği konusunda oluşan sıkıntı konusunda, Dünya Ticaret Örgütü Direktörü General Pascal Lemy dünya liderlerine, korumacılığın korkunç maliyetini hatırlatmıştı. 1930'daki Smoot-Hawley Yasası'ndan sonra, ABD'deki işsizlik oranı yüzde 9'dan 1933'de yüzde 25'e yükselmişti. İhracat yüzde 60 azalmış, ithalat üçte iki oranında düşmüştü. "Yaptırımların agresif bir şekilde uygulanması, II. Dünya Savaşı'na yol açan etkenler arasında yer alan ekonomik ulusalcılığın yükselmesine neden olduğunu hatırlıyordu."⁹

Eşitsizlik, global ekonomiyle bütünleşmeye çalışan gelişmekte olan ülkelerde daha da keskin bir şekilde artmıştır: kırsal ve şehir kesimleri arasındaki fark daha da büyümüştür; şehir bölgeleri ve orta sınıf, dünyanın ulaşım ve haberleşme ağına takılıp küresel bağlantıdan yararlanmış, oysa kırsal kesimdeki eğitimsiz yoksullar hızla geride kalmıştı. Bir tahmine göre, şu anda Çin'deki hanelerin yüzde 0,5'inden azı, ulusun kişisel servetinin yüzde 60'ından fazlasına sahiptir.¹⁰ Bu arada, Çin'deki parlak şehirleri oluşturan 150 milyon küsur işçi ve kırsal kesimdeki antika fabrikalarda bulunan milyonlarca işçi, Dickens sefaletinde yaşamaktadır. Hindistan'da, küreselleşmenin getirdiği refah aynı zamanda zengin ve yoksul arasındaki ekonomik açığı dramatik bir şekilde büyütülmüştür.

Tarih, bazı kazananlar ve birçok kaybeden üreten ve sayıları giderek artan dış bağlantı ve yeni teknoloji örnekleriyle doludur. Küresel bağlantının etkilerine karşı birçok sert tepki oluşmuştur. O zamanki birbirine bağlılık ile bugünkü küreselleşme arasındaki en büyük fark, bilgide yatmaktadır. Bugünün aşırı bağlantılı dünyasında o tepkiler, geçmiştekinden daha çabuk ortaya çıkıp çoğalabilir. Televizyon haberlerinin ve internetteki özel yazıların 2006 başında şirketlerin yabancılara satışını hızla yansıtarak, Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de ekonomik ulusalcılığın alevlenmesine ve hükümetlerin her şeye rağmen daha hızlı harekete geçmesine yol açması, hızla ilerleyen küreselleşmenin tehlikelerinin göstergesiydi. Büyük şehirlerin ışıkları artık uzaktan parlamamaktadır. İzleyiciler cazip gelen şeyleri, ister köy kulübesi olsun, ister şehirdeki gecekondu bölgesinde ya da en ücra kırsal karakol olsun, evlerindeki küçük ekranlarda izleyebiliyorlar. Sorunlar, bunları çözecek herhangi bir akıllı politikanın tasarlanıp uygulanmasından çok daha hızlı bir şekilde büyümektedir.

Haber ve görüntülerin anında iletimi, dünyadaki tamamen bağlantılı, hatta marjinal olarak bağlantılı vatandaşları, düşüncelerin ve bilginin izleyicileri ve tüketicileri haline getirmiştir. Doğal afet ve insanların çektiği sıkıntılara ilişkin görüntüler, tsunami ya da deprem durumunda içgüdüsel olarak sempati ve destek duygusu yaratır. Televizyonda yayınlanan Olimpiyatlar ve Dünya Kupası Futbol Şampiyonası milyarlarca insana ulaşır, farklı insanları yakınlaştırır. Yine de uydu televizyonu ve internet aracılığıyla yayınlanan sosyal, kültürel ve politik açıklamalar da insanları şaşırtıp yabancılaştırmakta, önyargı oluşturmaktadır.

İnsan toplumlarının küresel sorunları halletmesini sağlayan teknolojik gelişmeler ayrıca, New York, Washington, Madrid, Londra, Mumbai ve Bali'de çarpıcı bir şekilde görüldüğü gibi, kimi bireylerin greve gitmesine ve zarar vermesine neden olmaktadır. Kasım 2006 başında İngiltere'deki MI5'in başı Eliza Manningham-Buller, Pakistan ve Afganistan'daki El Kaide liderleriyle koordine ederek terörist saldırıları yapmayı planlayan 1600 İngiliz Müslümanın oluşturduğu tehdit konusunda uyarıda bulunmuştur. Araçları arasında bir uçuş sırasında anında bir haber ileten teknoloji de yer almaktadır. Manningham-Buller teröristlerin, Irak'taki asilerin saldırılarının video görüntülerini, çeşitli dillerdeki ses çevirileriyle birlikte otuz dakika içinde internete koyan ve böylece, belirli görüşlerinin global bir izleyici kütlesine ulaşmasını kolaylaştıran sofistike "propaganda makineleri"ne dikkati çekmiştir. "Ve ürkütücü şekilde, sonuçlarını burada görüyoruz" diye açıklamıştır. "Gençler, intihar bombacıları olarak eğitilmektedir."¹¹

Spor kanallarının veya televizyon drama serilerinin dünya çapında hayran toplaması gibi, hava dalgaları da nefretin serbestçe değiş tokuş edilmesi fırsatını sunmaktadır. Küreselleşme, zaman ve mesafeyi zapt ederek asırların çakışmasına neden olmuştur. Hâlâ ekonomik kalkınmanın on sekizinci yüzyıl aşamasında yaşayan insanlar, uzun zamandır ayrı oldukları, ama yirmi birinci yüzyılda yaşayan kuzenleriyle karşı karşıya getirilmiştir. Bu sinir bozucu karşılaşmalar diyalog ve anlayışı geliştirmek yerine, çoğu zaman antipati ve yabancı düşmanlığı yaratmıştır.

BİR SALGININ KARA BULUTLARI

Uluslararası temaslar sadece istenmeyen kültürel davranışlar değil, kötü patojenler de getirmişti. Geçmişte —ister on dördüncü yüzyıl Avrupa'sındaki

Kara Ölüm sırasında olsun, ister 1918'deki grip salgınında – patojenin ilerlemesi, ulaşım hacmi ve hızıyla sınırlıydı. Bugünün küçülen dünyası ve yüksek yolculuk hızı, hiç görülmemiş zorluklara neden olmuştur. Bu satırları yazarken dünya, Asya'da gizlenen kuş gribi, insanlar arasında bulaşıcı olabilecek şekle dönüştüğü takdirde çıkabilecek bir başka salgın olasılığıyla karşı karşıyadır.

Ancak, 2003 yılında yaşanan SARS salgınının kara bulutları bir ümit ışığı göstermişti. Enfeksiyonun hızla yayılmasını sağlayan, yakından entegre olmuş dünyamızın aynı zamanda, o enfeksiyonu yerinde durdurmak için harekete geçirilebileceğini göstermişti. Yirmi birinci yüzyıl teknolojisinin şimdi izin verdiği hızlı tepki yeteneğini elde etmeden önce bile, Dünya Sağlık Teşkilatı 1997 yılına gelindiğinde, yirminci yüzyılın ilk üç çeyreğinde, I. ve II. Dünya savaşlarının yaklaşık iki katı kadar insanın ölümüne neden olan çiçek hastalığını sınırlamayı ve yok etmeyi başarmıştı. Dünya Sağlık Teşkilatı'nın direktörünün o dönemde belirttiği gibi, çiçek hastalığının yok edilmesi "tıbbın deşil, yönetimin zaferiydi" ya da idarenin başarısıydı.¹²

Ulusal haklarla ilgili olarak halen ısınan hava içinde aynı zaferi tekrarlamak kolay olmayacaktı. 2003'te Dünya Ticaret Örgütü, gelişmiş ülkeler ve ayrıca Hong Kong ve Singapur gibi etkilenen bölgesel ülkelerin güçlü desteğiyle, diğerlerinin ayak diremesini aşmayı başarmıştı. Ne de olsa, SARS krizi, gezegenin herhangi bir uzak köşesinden çıkabilecek tehditlere karşı dünya toplumunun ne kadar savunmasız olduğunu göstermiş ve global sağlığın güvenceye alınması için yönetsel şeffaflığın ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştı. Çin hükümetinin başlangıçta, ülkenin ekonomik büyümesini güvence altına almak için, SARS hakkında bilgi vermeyi reddetmesi, virüsün başlangıçtaki sınırlarının ötesine yayılmasına neden olmuştu.

Artan bir kaygı konusu olan küresel ısınma (uçagımda gösterilen filmler arasında Al Gore'un felaketi hisseden belgeseli *An Inconvenient Truth-Uygun-suz Gerçek* de vardı), İngiliz hükümetinin 575 sayfalık raporunun yayınlanmasından sonra gazetelerin birinci sayfalarında yer bulmaya başlamıştı. Ekonomist Nicholas Stern tarafından hazırlanan rapora göre, küresel ısınma, dünyanın ekonomisini yüzde 20 oranında küçültülebilir, I. ve II. Dünya Savaşı ile Büyük Depresyon'la aynı derecede ekonomik ve sosyal yıkıma neden olabilir.¹³ Karbon yayan ekonomik büyüme ile küreselleşmenin artırdığı ticaret ve sanayileşme arasındaki bağlantı kuşkuyla yer bırakmamaktadır. Dünyada ticaret gelişip, milyonlarca fabrika küresel tedarik zincirine katıldıkça ve artan

tüketici talebini karşılamak üzere madenler giderek daha çok sömürölüp, ormanlar kereste amaçlı tahrip edildikçe, bunun bedeli kirlilik olarak ortaya çıkmaktadır. Kirlilik önce kaynaklandığı ülkeyi vurur, onun toprağına ve suyunu zarar verir, ama kısa sürede atmosfer tarafından emilir ve burada küresel bir sorun haline gelir; havayı zehirler ve dünyanın başka yerlerine asit yağmuru getirir.

Küresel ısınma nedeniyle oluşacak sel yüzünden evlerinden ayrılmak zorunda kalabilecek milyonlarca göçmen, hâlâ değerlendirme aşamasındadır. SARS krizinin aksine, çevreye verilen zarar, salgın tehdidinin harekete geçirme etkisini yaratmamıştır. Şaşırtıcı bir şekilde, enerji açısından verimli teknoloji ve bilgi birikimine rağmen, bunlar fazla kullanılmamaktadır ve dünya, küresel ısınma tehdidiyle nasıl başa çıkacağını bilemediğinden felce uğramış gibidir. Sera gazlarının temel yayıcısı olan Birleşik Devletler, Kyoto Protokolü'nü imzalamayı reddetmiştir ve imzalayan ülkeler, uygulaması konusunda kararsız davranarak, küresel ısınmanın getirdiğı zorluklarla uğraşmak için baştan savma girişimlerde bulunmuştur. Kyoto Protokolü'nün tam olarak uygulanması, sera gazı yayılımına sadece marjinal bir etki yaratacak olsa da, o sınırlı kazanç bile elde edilememiştir. Kyoto görüşmelerinin başladığı on altı yıl öncesinden beri, küresel ısınmaya neden olan sera gazlarının atmosferdeki yoğunluğu düzenli olarak artmaya devam etmiştir ve uzmanlar, Kyoto Protokolü uygulanırsa da artmanın süreceğıne inanmaktadır.

Yine de, ulusların taahhütleri ve etkili küresel yönetimle, tehlikeli eğilimlerin engellenebileceğıne ilişkin ciddi kanıtlar bulunmaktadır. Montreal Protokolü aracılığıyla ozon deliğıyle mücadele konusunda atılan toplu adımlar sayesinde, ozon deliğı küçülmüş ve güney yarımkürede deri kanseri salgını olma tehdidi gerilemiştir. Hatta, ekonomik büyüme, kentleşme ve küresel bilinçlilikten doğan aydın politikalar sonucunda, çok ve artan sayıda ülkenin, ormanlarını yıkma konusundaki uzun süreli eğilimlerini değiştirdiklerine dair işaretler bulunmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in himayesinde çalışan bir dizi teknik kuruluş, uluslararası telekomünikasyon, ticaret, havacılık ve gemiciliğın düzgün bir şekilde işlemlerini sağlayan global standartlar yaratmıştır. Ortak standartlar, ticaretin ve mali işlemlerin kesintisiz bir şekilde işlemlerini sağlamaktadır. Ama zor olan, devletlerin egemenlik haklarına ve ayrıca politik ve mali elitlerinin çıkarlarına dokunan bu standartların uygulanması olmuştur. Gelişmiş ülkelere, serbest ticaret ilkeleri aracılığıyla eşitliği geliştirme yönünde Doha Tu-

ru'nda verdikleri taahhütlere rağmen, görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ayrıca, küresel ekonomiye katılma imkânı olmayan yoksul, bağlantısız ülkeleri de koruyamamışlardır. Küreselleşmeyi büyük bir hevesle kucaklayan gelişmekte olan ülkeler bile, küresel bağlantıları her zaman vatandaşlarının onayı ve anlayışıyla gerçekleştirmeye çalışmamıştır. Küreselleşen birçok ülkede demokrasinin olmaması, elitlerin daha keyfi bir yaklaşım benimsemesine imkân vermiştir. Çin ve Vietnam gibi tek partili devletlerin hesap verme durumunda olmaması nedeniyle küreselleşme yoğun bir yozlaşma ve eşitsizlikle gelmiş, global bağlantıların yararlarını zayıflatmış ve uzun vadede, açıklık politikalarının sürekliliğini etkilemiştir. Oysa, demokratik olarak seçilen bir hükümet tarafından yürütülen küreselleşme, Hindistan örneğinde görüldüğü gibi, dura kalka ilerleme, hatta geri adım atma riski içindedir. Kapitalist ekonomik büyümenin kaçınılmaz olarak neden olduğu yavaş ve eşit olmayan dağılım, sabırsız vatandaşları açıklığın aleyhine döndürebilir, ama uzun vadede, demokrasi, dayanışma sisteminin sürdürülebilmesi için daha emin bir güvencedir.

Yine de, bugün her ülkede yaşam, dünyanın geri kalanıyla o kadar girift durumdadır ki, bu dayanışmanın ve uzun vadeli etkilerinin takdir edilmemesi, dünyanın büyük bir krize doğru gitmesi riskini taşıyabilir. Uluslararası sistem, kesin olarak, karşı karşıya kaldığımız konuları ele alabilecek kurumsal kapasite sıkıntısı içindedir. Birleşmiş Milletler'in bugün, önemli insanlık felaketlerini alt etmedeki etkisiz konumu, ikilemi göstermektedir. Ancak, Birleşmiş Milletleri bu şekilde suçlamak bir anlam ifade etmemektedir. Bu durumun kökündeki asıl neden, global sahnedeki temel aktörlerin ve onların seçmenlerinin, Birleşmiş Milletler'e, bugünün ve yarının global gerçekleri ve olasılıklarına uygun bir düzeye gelme yetkisini verme konusundaki isteksizlikleri ya da beceriksizlikleridir. Dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan çok sayıda sivil toplum kuruluşu, yani yeni vaizler, birbirine bağlılığın getirdiği birçok konuyu ele almada çok değerli hizmetler vermiştir. Ama hiçbir şey, küresel zorluklarla mücadele etmek üzere birlikte çalışan devletlerin egemen gücünün yerini alamaz.

Kontrolden çıkmak üzere olan bir dünyada birbirine bağımlılığı sürdürmek için, devletlerin inisiyatifi ele almaları gerektiğini söylemek, bu kitabın, küreselleşmenin, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden birçok aktör tarafından tetiklenen bir süreç olduğu konusundaki savını zayıflatmaz. Küreselleşmeden hiç kimse sorumlu olmasa da tarih, politik gücün, küreselleşme-

yi besleyen çok sayıdaki akımı yönlendirebileceğini veya engelleyebileceğini, böylece yolunu değiştirebileceğini göstermektedir.

İMPARATORLUKLARIN SORUNLU MİRASI

Yalnız başına hareket eden, küresel çıkarları dikkate almayan devletler, önemli bir sorun olmuştur. Yirmi birinci yüzyılda ilerlemeyi sürdürürken, tarihteki savaşçılar tarafından zorla oluşturulan küresel bağlantılar, küreselleşmenin en sorunlu mirası olmuştur. Dünyanın tek süper gücü olan ve birçok kişinin yeni Roma olarak gördüğü Amerika Birleşik Devletler'i, belirgin bir imparatorluğu olmaksızın, çok büyük, imparatorluğa yakın bir güce sahiptir. Devleti olmayan, ama uzun zaman önce yok olan İslam imparatorluğunun davasını ilerletmeye ciddi olarak kararlı olan gölgedeki radikallerle ölümcül bir mücadele içindedir. Müslümanların büyük çoğunluğu, radikallerin yeni bir sanal halifelik yaratma hayalini veya "Haçlılar ve kâfirlerle" savaşma bağnazlığını paylaşmamaktadır. Ama yine de, Amerika'nın terörle savaşını, İslamiyet'e karşı gizli bir savaş olarak algılayan İslam ümmeti tarafından hissedilen kırgınlık ve haksızlık duygusu, bağlantılı bir dünyanın dengesini bozmaktadır. Dünya nüfusunun büyük bir bölümü, İslamiyet'e sempati duymasa da, Müslüman dünyasının, Amerika'nın tek yönlü dış politikasına duyduğu antipatiyi paylaşmaktadır. 11 Eylül saldırısından sonra dünyanın Birleşik Devletler'e başlangıçta – Tahran'da öğrenciler, kurbanların anısına mum yaktığı ve Fransa'nın günlük gazetesi Le Monde "Hepimiz Amerikalıyız" başlığını attığında – duyduğu sempati, Amerika'nın önderliğinde Irak'ın işgal edilmesinden sonra yaşanan tahrip, katliam ve işkence görüntüleri arasında eriyip gitmiştir. Binlerce yıllık tarih boyunca, masumlara çok daha fazla vahşet uygulanmış ve acı çektirilmiştir, ama bu trajediler hiçbir zaman milyarlarca evde bulunan televizyon ya da bilgisayar ekranında gösterilmemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bilgi, eskiden haberlerin ulakların hızıyla dağıldığı dönemdekinden çok daha hassastır. 1453'te, Türklerin İstanbul'u fethettiğini Papa 40 gün sonra öğrenmişti; 2001'de Dünya Ticaret Örgütü'nün İkiz Kuleleri, dünya dehşet içinde izlerken, gerçek zamanlı olarak, televizyonda canlı yayında yerle bir olmuştu. Bir ay içinde Amerikan B-52'leri Afganistan'a bomba yağdırıyordu ve Taliban hükümeti devrilmişti. 11 Eylül saldırıları ve bunu izleyen terörist bombaları, ekonomik bütünleşmenin yıkım teknolojisine erişimi nasıl demokratikleştirdiğini ve bunun sonucunda sınırları anlam-

sız kıldığını ve “küreselleşme” kelimesini, felaketle dolu bir tehdit küfrü haline dönüştürdüğünü göstermiştir.

Peki, küreselleşme raydan çıkma tehlikesi içinde mi? Dünyanın, sayısız bağlarla, yıkılamayacak kadar sıkı bir şekilde birbirine bağlı olduğu yönündeki kayıtsız tartışma, ister istemez İngiliz yazar Norman Angell’in, I. Dünya Savaşı arifesinde, böyle bir ihtilafın “ekonomik imkânsızlığı” şeklindeki ünlü tahminini hatırlatmaktadır. Tarih, ekonomik pragmatizm ve rasyonelliğe karşı, tutkuyu aşan inanç örnekleriyle doludur. Gelecek sürprizler her zaman olacaktır, ama tarihin gözden geçirilmesi küreselleşmenin – zamanla gelişen entegrasyonun – sona erdirilebileceği demek değildir. Binlerce yıl boyunca hız kazanan karmaşık bağlantılılık süreci durdurulamaz, çok sayıdaki bağları da düzenli bir şekilde çözülemez. Önemli yıkıcı olaylar – Roma İmparatorluğu’nun yıkılması ve Kara Ölüm’den, yirminci yüzyılda savaş yıllarında ticaretle göçün çökmesine kadar birçok önemli olay – bu süreci geçici olarak durdurmuş ve bağlantıları yavaşlatmıştır. Siz bu satırları okurken böyle bir kırılmaya doğru yönelme durumunda olabiliriz.

Bu tür kesintiler her zaman büyük acılara neden olmuştur, ama bugün çok önemli olan bir fark olarak, global ekonomi o kadar entegre olmuştur ki, riskler herkes için çok büyüktür. Aslında, Asya’nın parıldayan metropollerinden, Tayvan ile Güney Kore’deki yarı-iletken laboratuvarlarından, Singapur’daki dünyanın en işlek konteynır limanından, Vietnam’ın Mekong Deltası’ndan ya da Hindistan’ın bir zamanlar uyuyan, ama şimdi dükkânlar ve internet kafelerle dolu olan kentlerinden, hatta Dublin’de yeniden canlanan İrlanda Ticaret Merkezi’nden bakıldığında, küreselleşmenin sorunlu olduğu iddia edildiğinde, kimse anlamaz. Tarihte ilk kez, yüz milyonlarca insan yaşamlarının değiştiğini görmüş ve çocuklarının kendilerinden daha iyi yaşayabileceği konusunda umutlanmıştı. Asya’daki milyonlarca insanın iyimserliği ve İrlanda, eski Sovyet Bloku Avrupa’sı, Afrika ve Latin Amerika’nın gelişen ekonomileri ve sıradan vatandaşların, açık ekonominin sunduğu fırsatları yakalama arzusu, Amerikalı ve Avrupalı orta sınıfın kaygıları ve denklemin dışında kalanların yoksullukları ve umutsuzlukları kadar, küreselleşmenin gerçekleridir. Sorun, kaygı ve korkunun iyimserliği bastırarak, dünyayı bir başka karanlık izolasyon çağına yönlendirip yönlendirmeyeceğidir.

Ekonomik bütünleşme ve onunla birlikte kültürel küreselleşme, derinlerde hâlâ ulusalcı kökleri bulunan küresel kafa yapımızı geride bırakmıştır. Dünyanın sunduğu her şeyden yararlanıyoruz ama sadece kendi ulusal sınır-

larımız — ancak modern çağda oluşan sınırlarımız — içindeki toprakları ve insanları korumak gibi dar bir açıdan yaklaşıyoruz. Bizi dünyanın geri kalanından ayıran dikenli teller, zincir bağlı parmaklıklar, güvenlik güçleri ile göçmenlik ve gümrük memurları — bunların hepsi Dünya dediğimiz topraklardaki aynı köyden çıkmıştır — tarihin görülmeyen bir filamanıyla birbirimize bağlanmış olduğumuz gerçeğini değiştiremez. Atalarımız milenyum yolculuğuna başlamak üzere ayaklarını Kızıldeniz’e soktuklarında dünyayı, sadece gözlerinin görebildiği kadarıyla tanıyorlardı. Şimdi daha büyük bir pencereden bakmakla kalmıyor, bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizi ve nereye gidebileceğimizi de biliyoruz. Kaderlerimizi bir araya getirip bağlayan insani arzuların, emellerin ve korkuların tamamının çözülemeyeceğini ya da geri sarılamayacağını bilecek durumdayız. Ama bu temel karışımın, gezegenimizin geleceğini nasıl şekillendireceğini doğru bir şekilde tahmin de edemiyoruz. Yine de, geçmişle karşılaştırıldığında, yoğunlaşan küresel bağlılıklar sürprizler yarattığı zaman, ufka bakıp, hem tehlikeleri, hem de fırsatları görebilecek şekilde, daha iyi donanımlıyız. Artık, küresel bütünleşme sürecindeki engellerden kaçınmak ve küresel dünyanın çok dışındakiler için daha parlak bir gelecek olabileceğini tam olarak anlayan global kurumlara ve on binlerce sivil toplum kuruluşuna sahibiz. Eski kabile zevklerimizin üstesinden gelmekten başka alternatifimiz bulunmamaktadır: Gelecek asırlarda, kaderlerimiz birbirine, çözülemeyecek kadar bağlı kalacaktır. Küreselleşmeyi durdurma çağrıları anlamsızdır, çünkü bunun sorumlusu yoktur, ama hepimiz bir arada, hızla bütünleşen dünyamızı daha uyumlu bir yola sokmaya çalışabiliriz; çünkü hepimiz birbirimize bağlıyız.

Kronoloji

Tacirler	Vaizler	Savaşçılar	Maceraperestler
M.Ö. 50.000 - 28.000			"Atalarımız Afrika'dan çıktı; atalar Hindistan'a ulaştı; atalar Malezya'ya ulaştı; atalar Avustralya'ya ulaştı; atalar Çin ve Kore'ye ulaştı; atalar Avrupa'ya ulaştı."
M.Ö. 12.000			Atalarımız Şili'ye ulaştı.
M.Ö. 8. Bin yıl	Tacirler, tırpan olarak kullanmak üzere obsidiyen taşı almak için Çatal Höyük'e geldi.		Hint-Avrupa kökenli göçmenler toprak arıyor.
M.Ö. 6. Bin yıl	Malları saymak için kil tabletler ve çivi yazısı kullanılıyor.		
M.Ö. 4. Bin yıl	Asurlu tacir Pusu-ken, kâr için Anadolu'ya gitti; Hindistan'la Mezopotamya arasında ticaret geliştiriyor.		Ukrayna'da atlar evcilleştiriliyor.

M.Ö. 3. Bin yıl	Fenikeliler tacirler, Akdeniz'den Mısır'a kadar geniş bir ticaret ağı oluşturdu.	Sargon, Akad imparatorluğunu kuruyor; Akadça imparatorlukta ve çevresinde geçerli dil oldu.	Mısır kraliçesi Hatşepsut, Afrika'ya ticaret heyeti gönderdi.
M.Ö. 1. Binyıl	Yunanlı tacirler, Doğu Akdeniz'de ticaret kolonileri kurdu.		
M.Ö. 7. Yüzyıl	Atina'nun altın parası yaygınlaştı.	Buda üstün bilgiye ulaştı ve öğrencilerinin vaaz misyonlarına devam etmesini istedi.	Necho gemiyle Afrika'ya sefer yaptı.
M.Ö. 6. Yüzyıl	Yeni bir eyer türünün icadıyla, deve kullarının yaygınlaştı.		Hanno, Cebelitarık boğazını geçerek Batı Afrika sahillerine indi; Pers kralı Darius Scylax'ı, Indus bölgesini keşfetmeye gönderdi.
M.Ö. 5. Yüzyıl			Herodot, Nil'in kaynağını aradı.

Tacirler	Vaizler	Savaşçılar	Maceraperestler
M.Ö. 4. Yüzyıl		Büyük İskender ilk kıtalar ötesi imparatorluğu yarattı; Hint-Yunan anlaşması karşık evliliğe imkan sağladı Yunanca (Koine) bilinen dünyanın büyük bir kısmının ortak dili haline geldi.	Pytheas kalay aramak üzere İngiltere'ye gitti; Xenophon Türkiye'den geçerek Orta-Güney Avrupa'ya gitti.
M.Ö. 3. Yüzyıl	İpek Yolu Çin'i Akdeniz'e bağladı; Yunan ve Fenike paraları Akdeniz'de iki temel para birimi ortamı yarattı.	Budist konseyi misyonerler gönderdi.	Hint imparatoru Asoka Budizm'i destekler.
M.Ö. 2. Yüzyıl			Han'ın elçisi Zhang Qian İskit'ye gitti.
M.Ö. 1. Yüzyıl	Hint kralı Roma'ya ticaret misyonu gönderdi; sahte İtalyan şarabı Hindistan'a ihraç ediliyor.	Budizm Çin'e ulaşır.	Hint kralı Roma'ya misyonerler gönderdi.

M.S. 1. Yüzyıl	Muson rüzgannın keşfi, Yunanlı denizcinin bildirdiğine göre, Hint Okyanusu ticaretini canlandırdı.	İsa şöyle der: "O zaman gidin ve her ülkede müritler edin"; Hristiyanlık Hindistan'a ulaştı.	Han imparatoru Wu Di, İran'a elçi yolladı.
M.S. 2. Yüzyıl	Romalıların Hindistan'la baharat ticareti canlandı.	Dizi halinde Budist misyonerleri Çin'e geldi; İskenderiye'de Hristiyan misyonerlik okulu açıldı.	Bugünkü Afganistan'ın Kuşhan lideri Orta Asya'da Budizm'i destekliyor.
M.S. 4. Yüzyıl	Budist inancının yayılması, Orta Asya'da ipek ticaretini geliştirdi.	İznik Konseyi Hristiyanlıkta piskoposları atadı; Frumentius Etiyopya'da misyonerlik yaptı.	Roma İmparatoru Konstantin Hristiyanlığı kabul etti.
M.S. 5. Yüzyıl	Roma ve Bizans altın ve gümüş paraları uluslararası ticarete geçerli para oldu.	Frank kralı Clovis Hristiyanlığı kabul etti; misyonerler Batı Avrupa'ya yayıldı; İstanbul'da misyonerlik okulu açıldı.	Roma hukuku Avrupa'da benimsenip, bir çok yasal sistemin temelini oluşturdu; Latince Roma İmparatorluğunun resmi dili oldu.

Tacirler	Vaizler	Savaşçılar	Maceraperestler
M.S. 6. Yüzyıl	Kore elçisi Budizm'i Japonya'ya tanıttı; Nasturi keşişler Hiris-tiyanlığı Çin'e taşıdı.	Roma İmparatoru Jüstinyen, ithal edilen mallara vergi koydu; Tang hanedanı Chang'an'a, İpek Yo-lu'nun doğudaki son noktasına yerleşti.	
M.S. 7. Yüzyıl	Tang hanedanı Orta Asya'dan at ithal etti ve ipek ihraç etti; Hindistan pamuğu Irak ve Orta Doğu'ya tanıtıldı.	Xuanzang, Hindistan'dan Çin'e Budist metinlerle döndü ve kitap basımının başla-masına yol açtı; Muhammed kafir toprakların fethinde Müslüman ordusuna komuta etti.	Arap Müslüman ordusu Mezopotamya'yı işgal etti; İslamiyet İran'a geldi.
M.S. 8. Yüzyıl	Çin paraları ve ürünleri Doğu Afrika'ya ulaştı; Kanton çok sayıda Asyalı, Arap ve Avrupalı tacirlerden oluşan toplu göçlere ev sahipliği yaptı.	Halife Mansur Bağ-dat'ta yeni bir başkent kurdu; Arap orduları Kuzey Afrika'dan İspanya'yı ele geçirdi ve Tours savaşında durduruldu.	Charlemagne Papa tarafından Kutsal Roma İmparatoru olarak atandı; İslam imparatorluğu sayesinde, yerel dillerin yerini Arapça aldı; Yunanca klasikler Arapça'ya çevrildi; el-Fazari Brahmagupta'nın sıfır hakkındaki çalışmasını çevirdi.

M.S. 9. Yüzyıl	Bağdat, Doğu ve batı arasındaki ticaretin son durağı oldu; Pers'in Siraf limanı Hindistan, Çin ve Afrika arasındaki ticaret için önemli bir liman.	Halife ailesinden geldiğini iddia eden biri, Irak'taki siyah kölelerin (Zanj) isyanına yol açtı.	Adı aloritmaya esin kaynağı olan El Harizmi, Hindu rakamları kullanarak Al-Jabr wa-al-Muqabala'yı yazdı.
M.S. 11. Yüzyıl	Afrika fildişi ve Hint elişlerini içeren tedarik zinciri üretimi arttı.	Buyidler (İranlılar) Bağdat'ı işgal etti ve iktidarı halifeden aldı.	El Biruni'nun Arapça Hindistan hikayesi, Batı'nın kapılarını açtı; Leif Eriksson gemiyle Kuzey Afrika'ya gitti.
M.S. 12. Yüzyıl	Çin'de Afrikalı köle satılıyor.	Tudela-Ispanya'dan Haham Benjamin Doğu'yu ziyaret etti.	Endülüslü gezgin Ibn Jubayr Mekke'ye gitti; El Harizmi'nin cebir hakkındaki çalışması Latince'ye çevrildi.

	Tacirler	Vaizler	Savaşçılar	Maceraperestler
M.S. 13. Yüzyıl	Cenova'ya, Arap tacirler kanalıyla Çin malları geldi; Moğollar yolculuk izniyle birlikte kredi kartını başlattı; dümen ve pusulanın icadı Avrupa'yla yıl boyu ticareti canlandırdı; Kahire'de yaşayan Yahudi tacirler, Hindistan'da üretim ve ticari işlemlerini yürütmeye başladı.	Hristiyan Haçlılar İstanbul'u yağmaladı; papanın elçileri Moğol sarayını ziyaret ederek İslamiyet karşı ittifak arayışına girdi; Güneydoğu Asyalı tacirler İslamiyet'i kabul etti; kahve içmek, Orta Doğudaki dindar Müslümanlar tarafından popüler hale getirildi.	Cengiz Han Moğol İmparatorluğunu kurdu; Müslüman savaşçılar Hindistan'ı fethetti; köle askerler Memluklar olarak Mısır'da ve Suriye'de iktidarı ele geçirdi; Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu kuruldu.	Marco Polo Asya'yı dolaştığı gezisi sonrasında Venedik'e döndü.
M.S. 14. Yüzyıl	Çin'de büyük çaplı pamuk üretimi başladı.	Mali hükümdarı Mansa Musa Mekke'ye hacca gitti; İtalya - Portonone'li Papaz Odonic Tibet'e gitti.		Ibn-i Batuta yolculuğa çıkıp 75.000 km yol kat etti.

M.S. 15. Yüzyıl	Rus tacir Afanasii Nikitin Hindistan'a gitti; Melaka limanı, Güneydoğu Asya'nın Venedik'i olarak gelişti; senet gibi finans araçları Avrupa'da ticareti geliştirdi.	Melaka, hükümdan önderliğinde İslamiyeti kabul etti; Kristof Kolomb doğuda bulunan altın, Hristiyanların Kudüs'ü yeniden ele geçirmesini sağlayacağı umuyor; Katolik İspanya 150.000 Yahudi'yi sınır dışı etti.	Çinli denizci Zheng He, Hint Okyanusunu keşfetti; Portekizliler ilk Afrikalı köleleri getirdi; Osmanlı Türkleri İstanbul'u ele geçirdi; Tordesillas anlaşması dünyayı İspanya ile Portekiz arasında böldü.	Kristof Kolomb Karayipler'e indi; Vasco da Gama Hindistan'a ulaştı.
M.S. 16. Yüzyıl	Gujarati Müslüman tacirler Güneydoğu Asya'ya yayıldı; Lizbon'da Çin porceleni dükkanları açıldı; Hollanda yapımı fluytlar uzun mesafeli ticareti hızlandırdı.	Cizvit misyoner Francis Xavier Goa'ya indi; Papa VIII. Clement kahveyi onayladı; İspanyol misyoner Las Casas vahşetle din değiştirmeyi kınadı ve insan haklarını destekledi; Age sultanı Osmanlılardan koruma istedi ve Türk bayrağını kabul etti.	Pizarro Peru'yu fethetti ve zorla yerlilerin dinini değiştirmeye başladı; Portekizliler Asya'da 1,2 milyon kişiyi Hristiyan yaptı; Japon istilacı Hideyoshi Kore'ye kırmızı biberi yandıttı; Türklerin Viyana'yı ele geçirememesi sonucunda kahve Orta Avrupa'da tanındı.	İspanya kralı Kızıldevrililerle evliliğe yetki verdi; Magellan'ın gemisi dünyanın etrafını dolaştı; Francis Drake ve Thomas Cavendish gemiyle dünyanın etrafını dolaştı; Kral VIII. Henry büyük top taşıyan gemilerin kullanımını başlattı.

Tacirler	Vaizler	Savaşçılar	Maceraperestler
M.S. 17. Yüzyıl	İngiliz ve Hollanda Doğu Hindistan şirketleri ilk çok uluslu şirketler olarak ortaya çıktı; Yeni Dünya'nın gümüş külçeleri Avrupa'nın Asya'yla ticaretini canlandırdı; Avrupa'daki ilk kahvehane Oxford'da açıldı; Fransızlar ve Hollandalılar Hint tekstilini Güneydoğu Asya baharatı ve Afrikalı kölelerle takas etmeye başladı.	İmamlar Osmanlı imparatoru IV. Murad'ı, İstanbul'daki kahvehaneleri kapatmaya ikna etti.	Portekizlilerin Brezilya akını başladı; Portekizliler Asya'ya göç etti; İngilizlerin Amerikan kolonilerine göçü başladı.
M.S. 18. Yüzyıl	Hollandalılar Java'ya kahveyi götürdü; Fransızlar kahveyi Karayipler'e götürdü; Afrika'da altın madenciliği başladı; Brezilya, Portekizlilerin Asya'daki lüks mallarını ithalâtını karşılıyor; İngiliz işçiler ithal	Cizvit misyonerler Vietnamca'yı romanleştirerek ulusal dil yarattı; New Haven'daki Protestan okulu, Hindistan'daki İngiliz valisinden ödenek alarak 1701 yılında Yale Üniversitesini kurdu.	İspanya kontrolü altındaki Filipinler'de yaşayan Asyalılar büyük gruplar halinde Meksika'ya göç etti; Kaptan Cook, İngiltere adına Avustralya'yı aldı; Jean-François Galaup Easter Adası'na çıktı.

edilen Hint tekstiline karşı gösteri yaptı; Eli Whitney'in çırçır makinesini icat etmesi, Amerikan pamuk ticaretinde devrim yarattı.

M.S. 19. Yüzyıl

Tuğamiral Perry Japon-ya'yı ticarete açtı; Reuters'in posta güvercinleriyle iletilen borsa haberleri, telgrafın icadıyla yenilendi; borsa kayıt cihazı icat edildi; kıtalararası borsa işlemleri için transatlantik kablo yerleştirildi; buharlı gemilerin icadını nakliye ücretlerini düşürdü; İngilizler Brezilya'dan kaçak kauçuk tohumu getirdi; ilk soğutuculu gemi hizmete girdi; petrol keşfedildi ve bir başka ulaşım devrimini yarattı.

Hollanda gemiciliği birçok Müslümanı hac için Mekke'ye getirdi; Çin'de Taiping ve Boxer isyanları yaşandı; misyoner David Livingstone'un Afrika hakkındaki hikayeleri kıtayı Batı'ya açtı; Java'da dini savaş; İngiliz misyonerlerin yürüttüğü kampanya sonucunda köle ticareti yasaklandı; Çin'deki Amerikan misyonerleri ilk Çinli öğrenciyi Amerika'ya, Yale Üniversitesine gönderdi.

İngilizler Hindistan'da İngilizce öğretim programı başlattı; İngilizler Hindistan'da demiryolu kurmaya başladı; Fransız yapımı Süveyş kanalı açıldı; Fransızlar Senegalli topçu birliği oluşturdu; Fransa Katolikleri korumak için Vietnam'ı fethetti; Kraliçe Victoria imparatorluğa telgraf mesajı gönderdi; ABD, Filipinleri devraldı; İngiliz işgilleri Bağdat'ı ele geçirdi.

Charles Darwin keşif seferine çıktı ve sonra evrimleşme üzerine önemli çalışmasını yaptı; İngiliz arkeologlar çivi yazısını çözdü; Yahudi gezgin David d'Beth Hillel Arabistan ve Hindistan'a gitti; buharlı gemilerle, tarihteki en büyük göç başladı; Çin ve Hint bağlantılı işçiler Karayipler'e ve Kuzey Amerika'ya göç etti; ABD Kongresi 1882'de Çinlilerin Dışında Tutulması yasasını onayladı.

Tacirler	Vaizler	Savaşçılar	Maceraperestler	
1900 - 1960	Malezya kauçuğu, Ford Model T için tekerlek yapılmasına yardımcı oldu; Diner's Card hizmete girdi; AT&T transatlantik telefonu kurdu; ilk konteynır gemisi hizmete girdi.	Vahhabi desteğiyle kurulan Suudi Arabistan Krallığı İslamiyeti yaydı; Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi 1948'de kabul edildi; Wahabi kökenli Dar'ül İslam hareketi, Endonezya'nın ulusal hükümetine meydan okudu; Utah'da Mormon Misyonerlik Eğitim Merkezi kuruldu.	Panama kanalı açıldı; Fransızlar, I. Dünya Savaşında Almanlara karşı savaşmak üzere 160.000 Senegalli atıcı ithal etti.	Macaristan doğumlu arkeolog Aurel Stein, Dunhuang'da eski Budist metinlerini buldu; ilk Karayipli göçmenler İngiltere'ye ulaştı; Amerikan göçleri yılda 2,1 milyonla zirveye ulaştı; Dünya Turizm Örgütünün öncüsü 1925'te kuruldu; uluslararası yolcu gelişleri 1950'de 25 milyona ulaştı.
1961 - 1969	Küreselleşme Webster sözlüğüne girdi; Xerox tarafından faks makinesi icat edildi; bilgisayarla veri iletimi için ASCII kodu yaratıldı.	Peter Benenson, Uluslararası Af Örgütü'nü kurdu; Dünya Vahşi Yaşam Vakfı kuruldu.	Vietnam Savaşı, ABD'nin Asya'daki varlığını genişletti.	

1970 - 1979	Boeing 747 hizmete girdi; Federal Express kuruldu; UPC barkod kullanılmaya başlandı; Apple Computer kişisel bilgisayarı devrimini başlattı; Çok yönlü düzenleme, tekstil üretiminin gelişmekte olan ülkelere dağıtılmasını teşvik etti.	Helsinki İzleme Örgütü, insan haklarını izlemeye başladı; çevre kuruluşu Greenpeace kuruldu.	Çin-Vietnam savaşı ve Khmer Rouge (Kızıl Kimmerler) devrimini milyonlarca mülteci yarattı.	1,4 milyon Vietnamlı ABD'ye geldi; Boeing 747 uluslararası seyahate katkıda bulundu; uluslararası göç gelişler 165 milyona ulaştı.
1980 - 1989	Transatlantik fiber optik kablo döşendi; Hintli yazılım şirketi Infosys, insan alımına başladı.		Rusların Afganistan'ı işgali, islami direnci güçlendirdi ve Taliban'ın yükselmesine neden oldu.	Tim Berners-Lee hipertekst protokolü icat etti ve Dünya Çapında Ağı başlatma hazırlıklarına girişti.

Tacirler	Vaizler	Savaşçılar	Maceraperestler
1990 - 1999	Chicago Borsası 24 saat ticarete başladı; eBay, dünyanın online alışveriş merkezi başladı; global online ödeme şirketi PayPal hizmete girdi.	Birçok İslam ülkesi, şeriatın kabul edilmesini talebiyle karşılaştı; Hristiyan grup, GOD TV'yi başlattı; Rio Dünya Zirvesine 172 ülke katıldı; Sivil Toplum Kuruluşu kampanyası sonucunda kara mayınlarının yasaklanması anlaşıldı; İslami Taliban hareketi Afganistan'da iktidarı ele geçirdi; Osama Bin Ladin Batı'ya karşı cihat çağrısında bulundu; küreselleşme karşıtı hareket, Dünya Ticaret Örgütü'nün Seattle Zirvesini kesti.	Sovyetler Birliği dağıldı, Doğu Avrupa'daki uyduları özgürleşerek küreselleşmeye katkıda bulundu; Hong Kong Çin'e iade edildi; İngilizlerin Asya'daki sömürge imparatorluğu sona erdi. Uluslararası göç gelişler 1990'da 441 milyona erişti.

2000 - 2007	Apple Computer iPod'u çıkardı; Hintli ve Sincapurlu şirketler, iflas eden şirketlerden ucuz fiyata yoğun miktarda fiber optik kablo satın aldı; Senegal'da çağrı merkezi kuruldu.	Usama bin Ladin'in eğittiği teröristler 11 Eylül 2001'de ABD'ye cihat açtı; El-Kaide 2005 yılında Hali-fenin Sesi internet radyosunu başlattı.	Pentagon, Irak'ta hizmet etmek üzere 35.000 yabancını işe aldı.	ABD, 20.000 Iraklı göçmenin tarafsız bölgelere gitmesini sağladı; on binlerce Afrikalı yasadışı yollarla Avrupa'ya göç etmeye çalışıyor; uluslararası yolcu miktarı 806 milyona ulaştı.

Teşekkür

Bu kitabı küreselleşme yarattı. Bu, benim dünyada yaptığım gezintilerin, küresel bağlantının düğüm noktası olan ya da olmuş olan yerlere yaptığım ziyaretlerin, bu sürece dâhil olan sayısız insanla yaptığım konuşmaların ve başkalarının yazdıklarında benimsediğim düşüncelerin sonucudur. Bu kadar karşı çıkılan ama yine de hayatımızın bu kadar yaygın bir parçası olan bu olayı anlamama, araştırmama ve yazmama yardımcı olan insanlara duyduğum minneti tam olarak ifade etmem mümkün değil.

Uzun zamandır arkadaşım olan Brookings Enstitüsü Başkanı Strobe Talbott ile karısı Brooke, bu kitabın yazımında çok etkili ve yardımcı olmuşlardır. Küreselleşme olayını ciddi olarak ele almamız gerektiği düşüncesi, 1991 yılında Strobe'la yaptığımız yoğun tartışmalarda, Globe adlı yeni bir aylık dergi çıkarma düşüncesini Time-Warner'da o dönemde patronu olan kişilere satmaya çalışırken ortaya çıkmıştı. Ancak, yayıncısı bu düşüncüyü reddetti ve kısa bir süre sonra Strobe, Clinton yönetimine katıldı ve ben de, yirmi yıllık dergim *Far Eastern Economic Review*'un Hong Kong'daki merkezine taşındım. Ama iştahım kabarmıştı ve konuyu inceleme arzum artmaya devam etti. Bu konuyu yeniden ele alma fırsatı 1999 yılında, *Far Eastern Economic*

Review'un editörü olarak bir dizi özel milenyum sayısı planlamaya başladığım zaman doğdu.

Asya'nın bir önceki bin yıldaki tarihini incelemek ve dünyanın en parlak düşünürlerinden bazılarının görüşlerini anlamak, bu projeye daha da derinlemesine dalmama neden oldu. Bu nedenle, 2001 yılında hükümetten yeni ayrılan Strobe, Yale Küreselleşme Araştırma Merkezi'nin kurulmasında kendisine katılmamı istediği zaman yanıtlım kolay oldu. Yale, muhteşem fakültesi ve ürkütücü akademik kaynakları ve birçok arkadaşımın varlığıyla, enerjimi küreselleşmeyi keşfetmeye ve kitap projesini ciddi olarak başlatmaya odaklayabileceğim cazip bir yerdi. Her ne kadar Talbott'lar o zamandan beri Washington'a geri taşındıysa da, Strobe ve Brooke kitabın hevesli ve sabit destekçileri ve aynı zamanda, geniş ailemizin bir parçası olmayı sürdürmüşlerdir. Strobe kitabın birçok taslağını okudu ve bana hem zamanını ayırdı, hem de tavsiyelerde bulundu. Bu projede ne kadar başarılı olduğuma okuyucular karar verebilir, ama bu harika yolculuğu yapma gücünü Strobe verdi, bu nedenle beni bu maceraya sürüklediği için ona teşekkür ediyorum.

Strobe'den Yale Küreselleşme Araştırma Merkezi'nin direktörlüğünü devralan Ernesto Zedillo, desteğini esirgemedi, ticaret ve alışveriş dünyası hakkında önemli görüşler sundu. Meslektaşım Haynie Wheeler sadık bir şekilde her taslağı okudu ve değerli önerilerde bulundu. Taslağı titizlikle okuması ve düzeltmesi ile beni sayısız utançtan kurtaran meslektaşım Susan Froetschel'e özellikle minnettarım. Anthony Spire bana araştırmada yardım etti ve Debbie Campoli kitapta yer alan resimlerden bazılarını sağladı. YaleGlobal'daki gönüllü öğrenciler Sarah Alexander, Abraham Koogler, Matthew Lee ve Amy Suntok materyal bulmada ve gerçeklerin doğrulanmasında yardımcı olmuşlardır. Alain ve Michele Archambault, Paul de Bakker, David Goodman, Carol Hansa, Valerie Hansen ve Preminder Singh kitabın belli bölümlerini okuyarak değerli önerilerde bulundular.

Yıllar geçtikçe, kitabın araştırmasını yaparken o kadar çok arkadaş ve meslektaş düşüncelerimi berraklaştırmama yardımcı olmuş ve kaynak önermiştir ki, hepsini saymama imkân yok. Ancak birkaç tanesi öne çıkmaktadır: Borje Ljunggren yirmi yıldan beri ve üç kıta boyunca arkadaşşımdır. Dünyayı sürekli gözlemler; kitabın ilk taslağını dikkatle okuyarak, kitabı daha sağlam temellere oturtmuş ve sayısız önerilerde bulunmuştur. Derek Shearer'in kitabın tamamı konusundaki hevesi benim için büyük bir moral

kaynağı oldu. Bo Ekman bazı bölümleri okumaya zaman harcadı ve projenin hevesli bir destekçisi oldu. O ve Tallberg Forumu, dünyanın önde gelen düşünürlerinin konuyla ilgili görüşleri arasında küreselleşme hakkındaki tezimi sınama konusunda eşsiz bir fırsat verdi. Ayrıca, destekleri ve teşvikleri nedeniyle Paresh Chattopadhyay, L. Gordon Crovitz, David Dapice, David Dollar, Staci Ford, Paul Freedman, Banning Garrett, Rajeshwari Ghose, Riaz Hassan, Masato Iso, Shim Jae Hoon, Seth Lipsky, Jonathan Lizée, Kishore Mahbubani, Bruce Mazlish, Rakesh Mohan, Deane Neubauer, Clyde Prestowitz, Jordan Ryan, Ramamurti Shankar, Gordon Slethaug, Martha Smalley, Tomoda Seki, Francesca Trivellato, Oyungerel Tsedevdamda ve Minky Warden'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Ünlü tarihçi Romila Thapar ve sosyolog Immanuel Wallerstein cömert rehberler oldular. Thapar bana küreselleşmenin köklerinin ne kadar derin olduğunu gösterirken, Wallerstein, modern çağdaki gelişmeleri hakkında birçok görüş sundu. Yıllar boyunca Thomas L. Friedman'la yaptığımız tartışmalar entelektüel bir keyif ve küreselleşme konusunda sürekli bir yeni perspektif kaynağı oluşturdu. Infosys'ten N. R. Narayana, Federal Express'ten Michael Ducker ve Symantec'ten Javier Santoyo gibi, küreselleşen sanayilerdeki şirket liderleri, kendi sistemlerinin tam olarak nasıl işlediğini anlatmak için cömertçe zaman harcayarak, modern ticareti anlamama yardımcı oldular.

Far Eastern Economic Review'daki editörüme, rahmetli Derek Davies'e geniş bir bölgenin kapılarını açtığı için ve Calcutta'nın Başkanlık Koleji ile Jadavpur Üniversitesi'ndeki profesörlerim Dilip Kumar Biswas, Ashin Das Gupta, Amalesh Tripathi, Sipra Sarkar'a hayatım boyunca dünyayı inceleme merakını uyandırdıkları için minnettarım. Paris Üniversitesi'ndeki danışmanım François Joyaux, uluslararası politika penceresini açmış ve bana, karmaşık global konuları nasıl analiz edeceğimi öğretmiştir.

Yale Üniversitesi Yayınları Direktörü John Donatch'e, şimdi Basic Books'ta olan eski meslektaşısı Larisa Heimert'e ve pazarlama müdürü Tina Weiner'a kitaba gösterdikleri sıcak destek için minnettarım. Editörüm Michael O'Malley'e gayretli desteği ve önemli yorumları için ve Alex Larson'a kitap üretiminin getirdiği karmaşada düzeni sağladığı için teşekkür ediyorum. Son olarak, Laura Jones Dooley'de, bilgili, sabırlı ve her zaman hevesli olağanüstü bir editör, kısacası her yazarın rüyasını bulduğum için çok şanslıyım.

Bu kitap, bir bakıma, otuz beş yıl önce evimden ayrıldığım yolculuktan beri hazırlanmaktaydı. Bu yolculuktaki partnerim, her zaman eşim Geetanjali oldu. Bu kitap dünya olayları hakkında sayısız tartışmalar ve görüşmelerin, birlikte çeşitli yerlere yaptığımız ziyaretlerin ve karşılaştığımız insanların ürünüdür. Eşim, çeşitli taslakların ilk ve çoğu zaman en şiddetli eleştirmeni ve editörü oldu. Oğullarımız Amit ve Ateesh de çok sayıda taslağı okuyup düzeltti ve düşünceli eleştirileri, kitabın vurgusunu güçlendirmeme yardımcı oldu. Moralim bozulduğunda her zaman sevgiyle cesaret ve kuvvet vermeye hazırlardı. Kardeşim Pulak, kendisi de yazar ve yayıncı olup, kitabın taslağını özenle okudu, hataları düzeltti ve stilistik iyileştirmeler için değerli önerilerde bulundu. Bilgisayar dehası yeğenim Amrita, dijital dünyadaki gelişmelere ayak uydurmamı sağladı. Calcutta, Bangalore ve Delhi'deki akrabalarım, destek ve teşvik kaynağı oldu. *Bound Together – Aramızdaki Bağ* gerçekten bir aile işi oldu.

Notlar

GİRİŞ

1. Branko Milanovic, "Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence from Household Surveys" (Washington, DC: Dünya Bankası, Kalkınma Araştırma Grubu, 22 Eylül 2003).
2. Roland Robertson, *Globalization: Social Theory and Global Culture* (Londra: Granta Books, 1991), 8.

1. BÖLÜM: AFRIKA'DAKİ BAŞLANGIÇ

1. Özdeyiş: http://www.pbs.org/empires/egypt/special/virtual_library/hatsheput_punt.html adresinde aktarılmaktadır. Nicholas Wade, *Before the Dawn: Recovering the Lost History of Our Ancestors* (New York: Penguin Yayınları, 2006), 75, 81.
2. Charles Darwin, *The Descent of Man*, reprint ed, yeniden basım (New York: Penguin Klasikleri, 2004), 6. bölüm.
3. Matt Ridley, *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters* (New York: Harper Collins, 2000), 49.
4. İnsanların kolonileşmesine ilişkin tarih tahminleri, mtDNA verilerine dayanmaktadır; James D. Watson, *DNA: The Secret of Life* (New York: Alfred A. Knopf, 2003), 246.

5. Richard Klein ve Blake Edgar, *The Dawn of Human Culture* (New York: J. Wiley, 2002).
6. Wade, *Before the Dawn*, 58.
7. Steve Olson, *Mapping Human History: Genes, Race, and Our Common Human Origins* (New York: Houghton Mifflin, 2003), 206.
8. Rebecca L. Cann, Mark Stoneking ve Allan C. Wilson, "Mitochondrial DNA and Human Evolution," *Nature* 325 (1 Ocak 1987): 31-36.
9. Watson, *DNA*, 233-39.
10. Olson, *Mapping Human History*, 26.
11. Rebecca L. Cann, "DNA and Human Origins," *Annual Review of Anthropology* 17 (1988): 127-43, at 127.
12. A. Underhill ve diğerleri, "The Phylogeography of Y Chromosome Binary Haplotypes and the Origins of Modern Human Populations," *Annals of Human Genetics* 65 (2001): 43-62.
13. Russell Thomson ve diğerleri, "Recent Common Ancestry of Human Y Chromosomes: Evidence from DNA Sequence Data," *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States* 97 (20 June 2000): 7360-65.
14. Xinzhi Wu, "On the Origin of Modern Humans in China," *Quaternary International* 117 (2004): 131-40.
15. Robert Lee Hotz, "Chinese Roots Lie in Africa, Research Says," *Los Angeles Times*, 29 September 1998.
16. Yuehai ve diğerleri, "African Origin of Modern Humans in East Asia: A Tale of 12,000 Y Chromosomes," *Science* 292 (11 Mayıs 2001): 1151-1153. Ayrıca bakınız, Li Jin ve Bing Su, (Kasım 2000): 126-133.
17. Peter Forster ve Shuichi "Did Early Humans Go North or South?" *Science* 308 (13 Mayıs 2005): 965-966.
18. Nicholas Kristof, "Is Race Real?" *New York Times*, 11 Temmuz 2003 ve yazarla özel yazışmalar.
19. Kumarasamy Thangara ve diğerleri, "Reconstructing the Origin of Andaman Islanders," *Science* 308 (13 Mayıs 2005): 96.
20. Vincent Macaulay ve diğerleri, "Single, Rapid Coastal Settlement of Asia Revealed by Analysis of Complete Mitochondrial Genomes," *Science* 308 (13 Mayıs 2005): 1034-1036.
21. Aynı eser, 69.
22. Robert C. Walter ve diğerleri, "Early Human Occupation of the Red Sea Coast of Eritrea during the Last Interglacial," *Nature* 405 (4 Mayıs 2000): 65-69.
23. Stephen Oppenheimer, *The Real Eve: Modern Man's journey Out of Africa* (New York: Carroll and Graf, 2003), 80; Walter ve diğerleri, "Early Human Occupation of the Red Sea Coast of Eritrea," 65-69.
24. Spencer Wells, *The Journey of Man: A Genetic Odyssey* (Londra: Penguin, 2002), 104. Bu bölüm büyük ölçüde Wells ve onun başkanlığındaki Genografi Projesi tarafından yapılan kendi genomunun analizine dayanmaktadır; aynı eser, 78.

25. Wade, *Before the Dawn*, 81.
26. Alan J. Redd ve diğ erleri, "Gene Flow from the Indian Subcontinent to Australia: Evidence from the Y Chromosome," *Current Biology* 12 (16 Nisan 2002): 676.
27. Paul Plotz, aktarıldığı yer, Elia T. Ben-Ari, "Molecular Biographies: Anthropological Geneticists Are Using the Genome to Decode Human History," *BioScience* 49, no. 2 (1999): 98-IP3.
28. Spencer Wells, aynı eser s. 104'te aktarılmıştır.
29. Cengiz Cinnioğlu ve diğ erleri, "Excavating Y-Chromosome Haplotype Strata in Anatolia," *Human Genetics* 114 (2004): 134.
30. Susanta Roychoudhury ve diğ erleri, "Fundamental Genomic Unity of Ethnic India Is Revealed by Analysis of Mitochondrial DNA," *Current Science* j 79 (10 Kasım 2000): 1182-1191; Toomas Kivisild ve diğ erleri, "An Indian Ancestry: A Key for Understanding Human Diversity in Europe and Beyond," bulunduğu yer, Colin Renfrew ve Katie Boyle editörlüğünde, *Archaeogenetics: DNA and the Population Prehistory of Europe* (Cambridge: McDonald Arkeolojik Araştırma Enstitüsü, 2000).
31. Wells, *Journey of Man*, 117.
32. Wei Deng ve diğ erleri, "Evolution and Migration History of the Chinese Population Inferred from Chinese Y-Chromosome Evidence," *Journal of Human Genetics* 49 (Temmuz 2004): 339-348.
33. Olson, *Mapping Human History*, 131; Ke ve diğ erleri, "African Origin of Modern Humans in East Asia."
34. Ke ve diğ erleri, "African Origin of Modern Humans in East Asia."
35. Wells, *Journey of Man*, 121.
36. Olson, *Mapping Human History*, 131.
37. Jin ve Su, "Natives or Immigrants."
38. Michael F. Hammer ve diğ erleri, "Dual Origins of the Japanese: Common Ground for Hunter-Gatherer and Farmer Y Chromosomes," *Journal of Human Genetics* (Tokyo) 51 (2006): 47- 58.
39. Svante Pääbo, "The Mosaic That Is Our Genome," *Nature* 421 (23 Ocak 2003): 409-412. Kasım 2006'da bilim insanların, modern insanlarla Neanderthallerin, en azından ender durumlarda, birleşt iğine ilişkin yeni genetik kanıtlar buldukları bildirildi. O birleşmenin mirası, dünya nüfusunun yüzde 70'inde bulunan bir gende görülmektedir. John Noble Wilford, "Neanderthals in Gene Pool, Study Suggests" *New York Times*, 9 Kasım 2006.
40. Watson, *DNA*, 245; Charles Pasternak, *Quest: The Essence of Humanity* (Chichester: Wiley, 2003), 97.
41. Paul Mellars, "A New Radiocarbon Revolution and the Dispersal of Modern Humans in Eurasia," *Nature* 439 (23 Şubat 2006): 931-935.
42. Diego Hurtado de Mendoza ve Ricardo Braginski, "Y Chromosomes Point to Native Ame-rican Adam," *Science* 283 (5 Mart 1999): 1439-1440.

43. Olson, *Mapping Human History*, 207.
44. A. Gibbons, "Geneticists Trace the DNA Trail of the First Americans," *Science* 259.(15 Ocak 1993): 312-313.
45. Olson, *Mapping Human History*, 205.
46. David Christian, *Maps of Time: An Introduction to Big History* (Berkeley: University of California Press, 2004), 212.
47. Carles Vilà ve diğerleri, "Widespread Origins of Domestic Horse Lineages," *Science* 291 (19 Ocak 2001), 474-477.
48. Francis S. Collins, "What We Do and Don't Know About 'Race,' 'Ethnicity,' Genetics and Health at the Dawn of the Genome Era," *Nature Genetics Supplement* 36 (Kasım 2004): S13-S15.
49. Luigi. Cavalli-Sforza, *Genes, Peoples, and Languages*, trans. Mark Seielstad (Berkeley: University of California Press, 2001), 11
50. Ian J. Jackson, "Pigmentary Diversity: Identifying the Genes Causing Human Diversity," *European Journal of Human Genetics* 14 (24 Mayıs 2006), 978-980.
51. Wade, *Before the Dawn*, 16.
52. Watson, *DNA*, 254.
53. Aynı eser, 255.
54. Olson, *Mapping Human History*, 133.
55. Luigi Luca Cavalli-Sforza ve Francesco Cavalli-Sforza, *The Great Human Diasporas: A History of Diversity and Evolution*, çeviren Sarah Thorne (Reading, MA: Addison-Wesley, 19-95), 124, vurgular orijinalde yer almaktadır.
56. Ben-Ari, "Molecular Biographies," 103.
57. Olson, *Mapping Human History*, 99.
58. Ofer Bar-Yosef, aktarıldığı yer John Noble Wilford, "In West Bank, a First Hint of Agriculture: Figs," *New York Times*, 2 Haziran 2006.
59. J. M. DeWet, "Grasses and the Culture History of Man," *Annals of the Missouri Botanical Garden* 68 (1981): 87-104.
60. Dennis Normile, "Archaeology: Yangtze Seen as Earliest Rice Site," *Science* 275 (17 Ocak 1997): 309-310.
61. Mordechai E. Kislev, Anat Hartmann ve Ofer Bar-Yosef, "Early Domesticated Fig in the Jordan Valley," *Science* 312 (2 Haziran 2006): 1372-1374.
62. İncil'de yer alan yedi türden beşinin meyve ağaçlarından türemiş olmasına şaşmamak gerekir: zeytinyağı, şarap, kuru üzüm, hurma ve incir.
63. Daniel Zohary ve Pinhas Spiegel-Roy, "Beginnings of Fruit Growing in the Old World," *Science* 187 (31 Ocak 1975): 318-327.
64. Romana Unger-Hamilton, "The Epi-Palaeolithic Southern Levant and the Origins of Cultivation," *Current Anthropology* 30 (Şubat 1989): 88-103.
65. David W. Anthony, "Migration in Archeology: The Baby and the Bathwater," *American Anthropologist* 92 (1990): 895-914.

66. Aynı eser, 898.
67. Michael Baiter, "Search for the Indo-Europeans," *Science* 303 (27 Şubat 2004): 1323.
68. İki okul arasındaki tartışma için bakınız, Guido Barbujani ve Andrea Pilastro, "Genetic Evidence on Origin and Dispersal of Human Populations Speaking Languages of the Nostratic Macro family," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 90 (Mayıs 1993): 4670-4673.
69. David W. Anthony, "The 'Kurgan Culture,' Indo-European Origins, and the Domestication of the Horse: A Reconsideration," *Current Anthropology* 27 (Ağustos-Ekim 1986): 291-313.
70. David Anthony, Dimitri Y. Telegin ve Dorcas Brown, "The Origin of Horseback Riding," *Scientific American* (Aralık 1991): 44-48.
71. Steven Mithen, *After the Ice: A Global Human History, 20,000-5000 BC* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004), 67.
72. Robert P. Clark, *The Global Imperative: An Interpretive History of the Spread of Humankind* (Boulder, CO: Westview, 1997), 46.
73. Ian Hodder, "This Old House," *Natural History*, Haziran 2006.
74. Joan Oates, "Trade and Power in the Fifth and Fourth Millennia bc: New Evidence from Northern Mesopotamia," *World Archaeology* 24, no. 3 (1993): 403-22.
75. Rita Smith Kipp ve Edward M. Schortman, "The Political Impact of Trade in Chiefdoms," *American Anthropologist* 91 (1989): 370-85.
76. G. A. Wainwright, "Early Foreign Trade in East Africa," *Man* 47 (Kasım 1947): 143-148.
77. Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984).
78. Christian, *Maps of Time*, 248.
79. Saul N. Vitkus, "Sargon Unseated," *Biblical Archaeologist*, Eylül 1976, 114-117.
80. Fernand Braudel, *Memory and the Mediterranean*, çeviren Sian Reynolds, (New York: Alfred A. Knopf, 2001), 60.
81. Christopher Edens, "Dynamics of Trade in the Ancient Mesopotamian World System," *American Anthropologist* 94 (1992): 131.
82. Aynı eserde bahsedilmektedir, 132.
83. Charles O. Hucker, *China's Imperial Past: An Introduction to Chinese History and Culture* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1975), 126.
84. R. H. Pfeiffer, "Hammurabi Code: Critical Notes," *American Journal of Semitic Languages and Literatures* (1920): 310-15.
85. "Business in Babylon," *Bulletin of the Business Historical Society* 12 (1938): 25-27.
86. Christian, *Maps of Time*, 317'de anlatılmaktadır.
87. Robert N. Bellah, "Religious Evolution" (ders, Chicago University, 16 Ekim 1963).

2. BÖLÜM: DEVE TİCARETİNDEN E-TİCARETE

Özdeyiş: E. Backhouse ve J. O. P. Bland, *Annals and Memoirs of the Court of Peking* (Boston: Houghton Mifflin, 1914), 322-31.

1. Birleşmiş Milletler, Çokuluslu Girişimi "doğrudan dış yatırımla uğraşan ve birden fazla ülkede katma değerli faaliyetlerde bulunan ya da idare eden girişim" olarak tanımlamaktadır.
2. Cécile Michel, *Correspondance des marchands de kanış* (Paris: Editions du Cerf, 2001), 173'te hesaplandığı gibi.
3. Aynı eser, 434.
4. Aynı eser, 296.
5. Louis Lawrence Orlin, *Assyrian Colonies in Cappadocia* (Lahey: Mouton, 1970), 53.
6. Mogens Trolle Larsen, *Old Assyrian Caravan Procedures* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut in het Nabije Oosten, 1967), 83.
7. Richard W. Bulliet, *The Camel and the Wheel* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975), 56.
8. William H. McNeill, "The Eccentricity of Wheels, or Eurasian Transportation in Historical Perspective," *American Historical Review* 92 (1987): 1111-26.
9. Bir milyon top ipeğin karşılığı yüz bin at olarak ödeniyordu. Sekizinci yüzyılın ortalarında, Tang hanedanının en zengin günlerinde hükümet gelir olarak 7,4 milyon top düz ipek topluyordu. Xinru Liu, *Silk and Religion: An Exploration of Material Life and the Thought of People, AD 600-1200* (Delhi: Oxford University Press, 1996), 183.
10. David Christian, "Silk Roads or Steppe Roads? The Silk Roads in World History," *Journal of World History* n. no. 1 (2000): i-26; Tansen Sen, *Buddhism, Diplomacy, and Trade: The Realignment of Sino-Indian Relations, 600-1400* (Honolulu: Asya Araştırmaları Derneği ve Hawaii University Press, 2003), 118, 197-215.
11. Morris Rossabi, "Decline' of the Central Asian Caravan Trade," bulunduğu eser James D. Tracy, ed. *The Rise of Merchant Empires: Long Distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 352.
12. Çinliler tarafından kâğıt fabrikası kurmak üzere Semerkand'a gönderilen Çinli kâğıt teknisyenleri MS 751 yılında Araplar tarafından yakalanmıştı. Kâğıt yapım teknolojisini Avrupa'ya onlar tanıttı. James Burke, *Connections* (Boston: Little, Brown, 1978), 100. Çinli esirin hikâyesi o zamandan beri yalanlanmıştır, ama Çin'den gelen kâğıt yapım teknolojisinin Avrupa'ya, Orta Asya'daki İslami yönetim tarafından yayıldığı konusunda kuşku yoktur. Bakınız Jonathan M. Bloom, *Paper before Print: The History and Impact of Paper in the Islamic World* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2001), 62-65.
13. Rossabi, "Decline' of the Central Asian Caravan Trade," 358.
14. Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 39.

15. Valerie Hansen, *The Open Empire: A History of China to 1600* (New York: WW. Norton, 2000), 205.
16. Shereen Ratnagar, *Trading Encounters: From the Euphrates to the Indus in the Bronze Age*, 2nd ed. (Yeni Delhi: Oxford University Press, 2004), 129-133.
17. Bridget ve Raymond Allchin, *The Birth of Indian Civilization: India and Pakistan before \$00 B.C.* (Baltimore: Penguin, 1968), 271-72.
18. Shereen Ratnagar, *Understanding Harappa: Civilization in the Greater Indus Valley* (Yeni Delhi: Tulika, 2001), 10, 53.
19. Rondo Cameron, *A Concise Economic History of the World: From Paleolithic Times to the Present* (New York: Oxford University Press, 1997), 35.
20. Romila Thapar, *Early India: From the Origins to A.D. 1300* (Londra: Penguin, Londra, 2003), 178.
21. Aktarıldığı yer, Jay S. Fein ve Pamela L. Stephens editörlüğünde, *Monsoons* (New York: Wiley, 1987), 143.
22. Pliny'nin, Malabar sahiline erişmenin kırk gün sürdüğü şeklindeki yorumunun hatalı olduğu düşünülmektedir. Modern araştırmacılara göre, güneydoğu musonunun sürüklediği yelkenle, Bab el Mandeb ile Malabar Sahili arasındaki yolculuğu gerçekleştirmek yirmi gün sürerdi. Lionel Casson, "Rome's Trade with the East: The Sea Voyage to Africa and India," *Transactions of the American Philological Association* no (1980): 33.
23. Felipe Fernandez-Armesto, *Civilizations* (London: Pan Books, 2001), 462 (Londra: Pan Kitapları, 2001), 462.
24. Lionel Casson, "Rome's Trade with the East: The Sea Voyage to Africa and India," *Transactions of the American Philological Association* 110 (1980): 21-36'da bahsedilmektedir.
25. Lionel "Ancient Naval Technology and the Route to India," bulunduğu eser, Vimala Begley ve Richard daniel De Puma editörlüğünde, *Rome and India: The Ancient Sea Trade* (Madison: Wisconsin University Press, 1991), 10.
26. Grant Parker, "Ex oriente luxuria: Indian Commodities and Roman Experience," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 45, no. 1 (2002): 40-95.
27. Michael Cook, *A Brief History of the Human Race* (New York: W. W. Norton, 2003), 163.
28. Robert B. Jackson, *At Empires Edge: Exploring Rome's Egyptian Frontier* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2002), 88.
29. Aynı eser, 87.
30. Vimala, *The Ancient Port of Arikamedu: New Excavations and Researches*, ip8p – ippi (Pondicherry: Ecole Francaise d'Extreme-Orient, 1996), 23.
31. Elizabeth Lyding Will, "The Mediterranean Shipping Amphoras from Arikamedu," bulunduğu eser, Begley ve De Puma editörlüğünde, *Rome and India*, 151-152.
32. M. P. Prabhakaran, *The Historical Origin of India's Underdevelopment: A World-System Perspective* (Latham, MD: University Press of America, 1989), 15.

33. Haraprasad Ray, *Trade and Diplomacy in India-China Relations: A Study of Bengal during the Fifteenth Century* (Londra: Sangam Kitapları, 1999), 105.
34. I. C. Glover, "Early Trade between India and Southeast Asia: A Link in the Development of a World Trading System" (University of Hull, Güneydoğu Asya Araştırmaları Merkezi, Makaleler 16, 1989).
35. Eric R. Wolf, "The Social Organization of *Mem* and the Origins of Islam," (Kış 1951): 329: 356.
36. G. A. Wainwright, "Early Foreign Trade in East Africa," *Man* 47 (Kasım 1947): 143-148.
37. Milo Kearney, *The Indian Ocean in World History* (New York: Routledge, 2004), 64.
38. George F. Hourani, *Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and Early Medieval Times* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1951), 64.
39. Michael McCormick, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300-900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 585.
40. Jerry H. Bentley, "Hemispheric Integration, 500-1500 C.E," *Journal of World History**, no. 2 (1998): 237-54.
41. Hourani, *Arab Seafaring in the Indian Ocean*, 73.
42. R. W. Beachey, "The East African Ivory Trade in the Nineteenth Century," *Journal of African History* 8, no. 2 (1967): 269-90.
43. "Yakut (MS 1179-1229) adında bir Arap coğrafyacı 'Malabar' kelimesini, 'Mali' (Malayalam'dan) ile 'bar' (Farsça'da 'ülke') kelimelerini birleştirerek oluşturmuştur." Bindu Malieckal, "Muslims, Matriliney and A Midsummer Night's Dream: European Encounters with the Mappilas of Malabar, India," *Muslim Worlds* 95 (Nisan 2005): 297-316.
44. Aynı eser.
45. Hourani, *Arab Seafaring in the Indian Ocean*, 104.
46. Frederic C. Lane, "The Economic Meaning of the Invention of the Compass," *American Historical Review* 68 (1963): 605-617. Ayrıca bakınız Amir D. Aczel, *The Riddle of the Compass: The Invention That Changed the World* (New York: Harcourt, 2001), 77-109.
47. Burke, *Connections*, 26-28.
48. Bu kısımda, S. D. Gotein'in çevirdiği ve editörlüğünü yaptığı *Letters of Medieval Jewish Traders* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1973), 186-193 esas alınmıştır.
49. Aynı eser, 203.
50. R. S. Lopez, aktarıldığı yer, Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System, A.D. 1250 - 1350* (New York: Oxford University Press, 1989), 10.
51. Patricia Risso, *Merchants and Faith: Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean* (Boulder, CO: Westview, 1995), 49.
52. Amando Cortesao, çeviren ve editör, *The Suma Oriental of Tome Pires . . . and the Book of Francisco Rodrigues*. (Londra: Hakluyt vakfı, 1944), 286-287.

53. Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, vol. 2 (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1993), 327.
54. Wolfgang Schivelbusch, *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants, and Intoxicants* (New York: Pantheon, 1992).
55. Paul Freedman, "Spices and Late Medieval European Ideas of Scarcity and Value" (yayınlanmamış makale), aktarıldığı eser, Joaquim Romero Magalhaes, *Portugueses no mundo do seculo XVI: espacos eprodutos* (Lisbon: Comissao Nacional para as Comemoracoes dos Descobrimentos Portugueses, 1998), 24-25; Vitorio Magalhaes Godinho, *Os descobrimentos e a economia mundial*, 2nd ed., vol. 2 (Lisbon: Editora Arcadia, 1965), 159'da Alvaro Velho'ya atfedilen isimsiz kayıt aktarılmaktadır. Ayrıca bakınız, Sanjay Subrahmanyam, *The Career and Legend of Vasco da Gama* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 129.
56. Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 142.
57. Serge Gruzinski, *Les quatreparties du monde: histoire d'une mondialisation* (Paris: Marti-niere, 2004), 46.
58. Robert Finlay, "The Culture of Porcelain in World History;" *Journal of World History* 9, no. 2 (1998): 141-87.
59. Francesca Trivellato, "Trading Diasporas and Trading Networks in the Early Modern Period: A Sephardic Partnership of Livorno in the Mediterranean, Europe and Portuguese India (ca. 1700-1750)" (Doktora tezi, Brown University, 2004). Trivellato'ya bu dönem hakkındaki bilgisini benimle paylaştığı için teşekkür ediyorum.
60. Karl Moore ve David Lewis, *Birth of the Multinational: Two Thousand Years of Ancient Business History, from Ashur to Augustus* (Kopenhag: Kopenhag İşletme Okulu Yayınları, 1999).
61. Jaap R. Bruijn, "Productivity, Profitability and Costs of Private and Corporate Dutch Ship Owning in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," bulunduğu eser Tracy, ed. *Rise of Merchant Empires*, 190.
62. Frank J. Lechner ve John Boli, *The Globalization Reader* (Maiden, MA: Blackwell Publishers, 2000), 52-56.
63. Aynı eser.
64. Kevin H. O'Rourke ve Jeffrey G. Williamson, *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy* (Cambridge, MA: MIT Yayınları, 1999), 3. bölüm.
65. Kevin H. O'Rourke, "Europe and the Causes of Globalization," bulunduğu eser, Henryk Kierzkowski, ed., *Europe and Globalization* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 74.
66. Kenneth Pomerantz ve Steven Topik, *The World That Trade Created: Society, Culture and the World Economy, 1400 to the Present* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1999), 50.
67. Aynı eser, 49.

68. *Electronic Business*, Şubat 2006, 26
69. D. Hummels, "Time as a Trade Barrier" (mimograf), aktarıldığı yer, O'Rourke, "Europe and the Causes of Globalization," 75.
70. Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 15.
71. Thapar, *Early India*, 198.
72. Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 16.
73. Ronald Finlay, "Globalization and the European Economy: Medieval Origins to the Industrial Revolution," bulunduğu eser, Kierzkowski, ed., *Europe and Globalization*, 43.
74. John (H. Munro, "The Monetary Origins of the Price Revolution: South German Silver Mining, Merchant Banking and Venetian Commerce, 1470-1540," bulunduğu yer Dennis O. Flynn, Arturo Giraldez ve Richard von Glahn'ın editörlüğünde, *Global Connections and Monetary History, 1470-1800*, 80-81.
75. Andre Gunder Frank, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age* (Berkeley: California University Press, 1998), 295.
76. Jan De Vries, "Connecting Europe and Asia: A Quantitative Analysis of the Cape-Route Trade, 1497-1795," bulunduğu yer, Flynn, Giraldez ve Glahn editörlüğünde, *Global Connections and Monetary History, 1470-1800*, 80-81.
77. Aynı eser, 94.
78. M. N. Pearson, "Asia and World Precious Metal Flows in the Early Modern Period," bulunduğu yer, John McGuire, Patrick Bertola ve Peter Reeves editörlüğünde, *Evolutions Evolution of the World Economy Precious Metals and India* (Yeni Delhi: Oxford University Press, 2001), 25.
79. Jeyamalar Kathirithamby-Wells, aktarıldığı yer, Anthony Reid, ed., *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power, and Belief* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1993), 124-125.
80. De Vries, "Connecting Europe and Asia," 75.
81. Tom Standage, *The Victorian Internet: The Remarkable Story of the Telegraph and the Nineteenth Century's On-Line Pioneers* (New York: Walker, 1998), 83.
82. Aynı eser, 104.
83. Aynı eser, 151.
84. Malezya'daki İngiliz kolonisi, mucize yalıtkan Gutta-Percha'yı üreten ve daha sağlam sentetik icat edilinceye kadar, dünyanın kablolanmasına imkân sağlayan tesisler bulunuyordu.
85. O'Rourke, "Europe and the Causes of Globalization," 76.
86. Steve Lohr, "Bar Code Detente: U.S. Finally Adds One More Digit," *New York Times*, 12 Temmuz 2004.
87. Mark Fischetti ile birlikte, Tim Berners-Lee, *Weaving the Web: The Original Design and Ultimate Destiny of the World Wide Web by Its Inventor* (San Francisco: Harper San Francisco, 1999), 9-29, italikler orijinalde yer almaktadır.
88. Francis Cairncross, *The Death of Distance: How the Communications Revolution Will Change Our Lives* (Londra: Orion İşletme Kitapları, 1997), 30.

89. "Electronic Trading," *Britannica Book of the Year, 2000*, Encyclopaedia Britannica, Online Britannica Ansiklopedisi, <http://search.eb.com/eb/article-9342433>.
90. Lowell L. Bryan, "The Forces Reshaping Global Banking: Technology and Demography Are Changing the Deep Foundations on Which Traditional Financial Services Rest," *McKinsey Quarterly* 1993, no. 2.
91. Anthony Giddens, *Runaway World: How Globalisation Is Reshaping Our Lives* (New York: Routledge, 2003), 28.
92. *Indian Express*, 1 Ocak 2004.
93. Aralık 2003'de Singapur Technologies Telemedia 250 milyon dolara Global Crossing'in yüzde 61,5 hisse satın aldı; Ocak 2004'de Hindistan'ın Reliance Infocomm şirketi, FLAG Telekom'u 211 milyon dolara satın aldı. TGN'nin 130 milyon dolarlık satış fiyatı, dolarda yaklaşık 5 sente denk gelmekte ve Reliance'ın FLAG için ödediği her dolarda yaklaşık 6 sentle aynı değerdedir. Basın açıklaması, *TeleGeography*, 1 Kasım 2004.
94. "Today India, Tomorrow the World," *Economist*, 2-8 Nisan 2005, 54.
95. Martin Kenney, Richard Florida'yla birlikte editör, *Locating Global Advantage: Industry Dynamics in the International Economy* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2004), 1.

3. BÖLÜM: İÇERİDEKİ DÜNYA

Özdeyiş: Rabindranath Tagore, *Letters to a Friend*, editör C. F. Andrews (New York: Macmillan, 1929), 133-137.

1. "Protests Turn Ugly outside WTO Meeting," Dan Rather, John Roberts, *CBS News: Evening News with Dan Rather*, 30 Kasım 1999.
2. K. N. Chaudhury, *Asia before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 308.
3. Victor Lieberman, *Strange Parallels: Southeast Asia in Global Context c. 800-1830*, 1. cilt, *Integration on the Mainland* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 145.
4. Arnold Pacey, *Technology in World Civilization: A Thousand-Year History* (Cambridge, MA: MIT Yayınları, 2001), 23.
5. Mark Elvin, *The Pattern of the Chinese Past* (Stanford, CA: Stanford University Press, 1973), 184.
6. Lynda Norene Shaffer, "A Concrete Panoply of Intercultural Exchange: Asia in World History," bulunduğu eser, Ainslie T. Embree ve Carol Gluck editörlüğünde, *Asia in Western and World History: A Guide for Teaching* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1997), 812-13.
7. Kenneth Pomeranz ve Stephen Topik, *The World That Trade Created: Culture, Society, and the World Economy, 1400 to the Present* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1999), 17.
8. Chaudhury, *Asia before Europe*, 305.

9. Ruth Barnes, Steve Cohen ve Rosemary Crill, *Trade, Temple and Court: India?! Textiles from the Tapi Collection* (Mumbai: India Book House, 2002), 90.
10. Jasleen Dhamija, "The Geography of Textile," bulunduğu eser, *Textiles Textiles from India: The Global Trade*, ed. Rosemary Crill (Calcutta: Seagull Kitapları, 2006), 265.
11. Chaudhury, *Asia before Europe*, 19.
12. Pomeranz ve Topik, *World That Trade Created*, 2x6.
13. Roma İmparatorluğu altın ve gümüş ödeyerek o kadar çok Hint tekstili alıyordu ki, Roma hazinesinin tükenmesinden korkuluyordu. Roma tarihçisi Yaşlı Pliny, Doğu ile ticaretin, her yıl 550 milyon sesterce'ye (antik Roma sikkesi) mal olmasından yakınıyordu ve bunun beşte biri Hindistan'dan yapılan ithalâta gidiyordu. Pliny Roma soylu sınıfının safahatını eleştirse de, Güney Hindistan'da bulunan altın para yığınları, gelişen ticareti doğrulamaktadır. William Wilson Hunter, *Annals of Rural Bengal* (Londra, 1899), 42, bahsedildiği eser, M. P. Prabakaran, *The Historical Origin of India's Underdevelopment: A World-System Perspective* (Lanham, MD: Amerika University Press, 1989), 15.
14. Jack Goody, *The East in the West* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 127.
15. John McGuire, Patrick Bertola ve Peter Reeves editörlüğünde *Evolution of the World Economy, Precious Metals and India* (Yeni Delhi: Oxford University Press, 2001), 42, 62.
16. Dharma Kumar, *The Cambridge Economic History of India* (Bombay: Cambridge Üniver-sitesi Yayınları, 1982), 842.
17. Barnes, Cohen ve Crill, *Trade, Temple and Court*, 92.
18. "Industries: Silk-weaving," bulunduğu yer, William Page, ed., *A History of the County of Middlesex*, vol. 2, *General*. (Victoria County History, 1911), 132-37. <http://www.british-history.ac.uk/report.asp?compid=22161> adresinde bulunabilir.
19. Peter Dicken, *Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the Twenty-First Century*, 4th ed. (New York: Guilford Yayınları, 2003), 317.
20. Kumar, *Cambridge Economic History of India*, 131.
21. William Bentinck'den, Karl Marks, *Capital*, 1. ciltte (Moskova: [İngilizce baskı]), 406'da alıntı yapılmıştır. Marks kaynağını belirtmediğinden, alıntının doğruluğu konusunda spekülasyonlar yapılmıştır. Ancak, Marks bilgini Paresch Chattopadhyay'ın, Almanca dilindeki yeni *Marx-Engels Complete Works* (Almanca kısaltması MEGA) eserinde bulduğu gibi kaynak 28 Nisan 1863 tarihli *Times*'dir ve metin biraz farklıdır: "Ganj nehrinin kıyılarındaki zavallı el dokumacılarının kemikleri, Genel valiye göre, Hindistan'ın düzlüklerini beyazlatmaktadır." Bu alıntı aslında bir gün önce açıklamayı yapan ve Marks'ın asıl kaynağı olan Avam Kamarası üyesinin -William Bushfield Ferrand'ın- sözlerini aktarmaktadır. Yazarla özel yazışmalar.

22. Hugh Thomas, *The Slave Trade: The History of the Atlantic Slave Trade, 1440-1870* (Londra: Picador, 1997), 69-570.
23. Sven Beckert, "Emancipation and Empire: Reconstructing the Worldwide Web of Cotton Production in the Age of the American Civil War," *American Historical Review* 109 (Aralık 2004): 1405-1438.
24. Grace Rogers Cooper, "The Sewing Machine: Its Invention and Development," dijital baskı (Washington, Dc: Smithsonian Enstitüsü Kütüphaneleri, Şubat 2004), 217, <http://www.sil.si.edu/digitalcollections/hst/cooper> adresinde bulunabilir.
25. Aynı eser.
26. Dicken, *Global Shift*, 320.
27. Uluslararası Çalışma Örgütü, "Globalization of the Footwear, Textiles and Clothing Industries," yeni basım, 28 Ekim 1996, 6.
28. John Magretta, "Fast, Global, and Entrepreneurial: Supply Chain Management, Hong Kong Style: An Interview with Victor Fung," *Harvard Business Review* 76 (Eylül-Ekim 1998): 102-114.
29. Basın duyurusu, Vietnam Haber Ajansı, 20 Şubat 2001.
30. Mei Fong, "U.S. to Consider Curbing Imports of China Apparel: New 'Safeguard' Quotas on Certain Clothing Items Are Sought by Textile Firms," *Wall Street Journal*, 5 Kasım 2004; John Larkin, "India Aims to Be Textile Titan," aynı eser, 17 Aralık 2004.
31. Keith Yearman ve Amy Gluckman, "Falling Off a Cliff," *Dollars and Sense* (Eylül-Ekim 2005), <http://www.dollarsandsense.org/archives/2005/0905/yearman.html> adresinde bulunabilir.
32. Guy de Jonquieres, "Garment Industry Faces a Global Shake-Up," *Financial Times*, 19 Temmuz 2004.
33. Mark S. Henry, "How Are Rural Workers and Industries Affected by Globalization? Discussion of Papers by Jean Crews-Klein and Karen Hamrick," USDA'nın Ekonomik Araştırma Hizmeti ve Çiftlik Vakfı tarafından desteklenen konferansa sunulan bildiri, 6 Haziran 2005, Washington, DC, <http://www.farmfoundation.org/projects/documents/Henry.pdf> adresinde bulunabilir.
34. Marc Lacey, "Along with That Caffeine Rush, a Taste of Seattle," *New York Times*, 22 Temmuz 2005.
35. Mark Pendergrast, *Uncommon Grounds: The History of Coffee and How It Transformed Our World* (New York: Basic Books, 2000), 5.
36. Bernard Lewis, *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East* (Londra: Orion Kitapları, 2004), 48. Kahve kelimesinin Arapçası üzerinde yapılan bir etimolojik analiz sonrasında bir bilgin şu sonuca varmıştı: "Bu nedenle Arapça *qahwah* kelimesinin Etiyopya dilindeki *Kaffa* kelimesinden türemediği, aslında 'karanlık olan', yani 'çekirdek' ya da 'dem' anlamına geldiği konusunda kuşku bulunmamaktadır." Alan S. Kaye, "The Etymology of 'Coffee': The Dark Brew," *Journal of the American Oriental Society* 106 (1986): 557-58.

37. Heinrich Eduard Jacob, *Coffee: The Epic of a Commodity* (New York: Viking, 1935), 7-10.
38. Jean de la Roque, *Voyage de l'Arabie heureuse* (Amsterdam: Steenhower, 1716).
39. Jacob, *Coffee*, 1-10. İslam Ansiklopedisinde, "kahwa" kelimesi altında: Abdülkadir Ceziri (tahminen 16. yüzyıl) kahveyi Yemen'e tanıtan iki farklı Sufi olduğunu düşünüyordu. Ahmed 'Abdülğaffar'ın (1530 civarı) yetkisiyle, Aden'den bir hukukçu olan Muhammad b. Sa'id Dhabhani'nin (ö.1470) Afrika'da sürgünde olduğu dönemde kahveyle tanıştığını ve onun tıbbi etkilerini incelediğini, daha sonra da Sufi çevresine tanıttığını ve onlar tarafından gece duaları sırasında içildiğini bildirmişti.
40. Jacob, *Coffee*, 32.
41. *İslam Ansiklopedisi*, "kahwa" kelimesi altında.
42. Jacob, *Coffee*, 33.
43. *İslam Ansiklopedisi*, "kahwa" kelimesi altında.
44. Ralph S. Hattox, *Coffee and Coffeehouses: Yakın Doğu Araştırmaları*, Washington Üniver-sitesi, cilt 77, no. 3 (Seattle: Washington University Press tarafından dağıtılmıştır, 19-85).
45. Pendergrast, *Uncommon Grounds*, 7.
46. Merid W. Aregay, "The Early History of Ethiopia's Coffee Trade and the Rise of Shawa," *Journal of African History* (1988): 19-25.
47. *İslam Ansiklopedisi*, "kahwa" kelimesi altında.
48. Hayvan gütmeye geleneği ve uzun bir hayvan sütüyle beslenme geçmişi nedeniyle Avrupa nüfusu, insanlığın çoğuna damgasını vuran laktoz intoleransından korunmuştur. Bakınız James D. Watson, *DNA: The Secret of Life* (New York: Alfred K. Knopf, 2003), 256-57.
49. John Crawford, "History of Coffee," *Journal of the Statistical Society of London* (1852):
50. "La grande histoire du cafe," <http://www.nestle.fr/enseignants/docs/histoire.doc>.
51. Robert Harms, *The Diligent: A Voyage through the Worlds of the Slave Trade* (New York: Basic Books, 2002), 345-46,
52. Kenneth (Davids, *Coffee: A Guide to Buying, Brewing, and Enjoying*, 5. baskı (New York: St. Marti's Griffin, 2001); Davids, "Coffee Fundamentals," "<http://www.lucidcafe.com/fundamentals.html#history>."
53. Thomas, *Slave Trade*, 634.
54. Aynı eser, 788.
55. Luella N. Dambaugh, *The Coffee Frontier in Brazil* (Gainesville: Florida University Press, 1959), 5.
56. Nicholas Tarling, ed., *Cambridge History of Southeast Asia*, 1. cilt, 1. madde, *From Early Times to c. 1500* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 595.

57. Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, Fifteenth-Eighteenth Century*, 1. cilt, *The Structures of Everyday Life*, yeniden basım, (Berkeley: California University Press, 19-92), 258.
58. Sidney W Mintz, "The Forefathers of Crack," Latin Amerika hakkındaki Kuzey Amerika Kongresi, *Report on the Americas* 22, no. 6 (1989), <http://www.instruct.uwo.ca/anthro/211/-crack.htm> adresinde bulunabilir.
59. Sherri Day, "Move Over Starbucks, Juan Valdez Is Coming," *New York Times*, 29 Kasım 2003.
60. Celine Charveriat, "Bitter Coffee: How the Poor Are Paying for the Slump in Coffee Prices" (Oxfam, Mayıs 2001).
61. David Adams, "Waking Up to World Coffee Crisis," *St. Petersburg Times*, 11 Ağustos 2002.
62. Basın duyurusu, Reuters, 11 Aralık 2000.
63. http://www.tws.com.sg/singapore/sin_html/directory/shopping/it_electronics.html.
64. Prbhakaran, *Historical Origin of India's Underdevelopment*, 13-16.
65. Maria Rosa Menocal, *Ornament of the World: How Muslims, Jews, and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain* (Boston: Little, Brown, 2002), 180. Jacob Bronowski'nin gözlemi: "Magrip İmparatorluğunu, bilginleri arasında Batı'da kafir Nasturi Hristiyanlar, doğuda imansız Yahudilerin bulunduğu bir tür bilgi pazarı haline getiren şey, boyutu olabilir. İslamiyetin din olarak kalitesi, insanların dinini değiştirmeye çalıştılsa da, bilgilerini küçümsememeleridir." Bronowski, *The Ascent of Man* (Boston: Little, Brown, 1973), 168-69.
66. Bronowski, *Ascent of Man*, 168-69.
67. T. R. Reid, *The Chip: How Two Americans Invented the Microchip and Launched a Revolution*, rev. ed. (New York: Random House, 2001), 11.
68. Jeffrey Zygmunt, *Microchip: An Idea, Its Genesis, and the Revolution It Created* (p bridge, MA: Perseus, 2003), 79.
69. Alan M. Turing, "On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungs problem" bulunduğu eser Martin Davis, ed., *The Undecidable* (New York: Raven Press, 1965) 116-51.
70. T. R. Reid, *The Chip* (New York: Random House, 2001), 132.
71. "Jack Kilby (1923-2005), Inventor of the Integrated Circuit," *IEEE Sign.*; Processing Magazine*, Eylül 2005, 6.
72. Jack S. Kilby, "The Electrical Century," *Proceedings of the IEEE* 88 (Ocak 2000): 110.
73. L. Buckwalter, "Now It's Pocket Calculators," *Mechanics Illustrated* 69 (Şubat 1973): 69, 108-109, bahsedildiği yer, Kathy B. Hamrick, "The History of the Hand-Held Electronic Calculator," *American Mathematical Monthly*, Ekim 1996, 633-639.
74. William Aspray, "The Intel 4004 Microprocessor: What Constituted Invention?" *IEEE Annals of the History of Computing* 19, no. 3 (1997): 4-15.

75. Jeffrey Frieden, *Global Capitalism: Its Fall and Rise in the Twentieth Century* (New York: W. W. Norton, 2006), 395.
76. Küreselleşme karşıtı ve diğer gösterilerin video görüntüleri , <http://video.indymedia.org/en/archive.shtml> adresinde arşivlenmektedir.

4. BÖLÜM: VAİZLERİN DÜNYASI

Özdeyiş: "New Light from an Old Lamp: A Strategic Analysis of Buddhism" (belge-lenen araştırmalar), beş ders halinde sunan Tan Beng Sin, Riyasilo, 1990 (yayınlan-mamış kitap).

1. Richard Dicker, yazarla röportaj, 2 Haziran 2005.
2. Aynı eser.
3. Ken Roth, yazarla röportaj, 18 Mayıs 2005.
4. Max Weber, aktarıldığı yer, Thomas Arnold, *The Spread of Islam in the World* (Lon-dra 1886; tekrar basım, Yeni Delhi: Goodword Kitapları, 2002), 1.
5. Elie Wiesel, "The Perils of Indifference: Lessons Learned from a Violent Cen-tury," Beyaz Saray'daki Yedinci Milenyum Gecesinde yapılan konuşma, 12 Ni-san 1999.
6. Karen Armstrong, *Holy War: The Crusades and Their Impact on the World* (New York: Anchor Kitapları, 2001), 387.
7. Philip Jenkins, *The Next Christendom: The Coming of Global Christianity* (Oxford: Oxford University Press, 1992), 28.
8. Nicholas Tarling, ed., *The Cambridge History of Southeast Asia*, 1. cilt, 1. madde, *From Early Times* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 356.
9. Robert P. Clark, *The Global Imperative: An Interpretive History of the Spread of Hu-mankind* (Boulder, CO: Westview, 1997), 66.
10. Romila Thapar, *A History of India*, 1. cilt (Londra: penguin, 1966), 131.
11. Romila Thapar, *Asoka and the Decline of the Mauryas* (Yeni Delhi: Oxford Univer-sity Press, 1997), 46-49.
12. "Cultural Interchange between India and China"da Tan Yun-Shan şöyle yaz-maktadır: " 'Li-Tai-Kao Seng-Chuan' adlı Çince bir kitapta yer alan kayıtlara ya da çeşitli dönemlerdeki büyük keşişlerin biyografilerine göre, büyük bir başarıyla Hindistan'da okuyan 200 Çinli keşiş ve inanılmaz başarılarla Çin'de vaaz ve-ren 24 Hintli bilge vardı. Ama unutmamak gerekir ki, ya yollarda ölen ya da fa-ni isimlerini gelecek nesillere bırakmak istemeyen çok daha fazla keşiş ve bilgin olmalı." http://ignca.nic.in/ks_40038.htm adresinde mevcuttur.
13. Jonathan. M. Bloom, *Paper before Print: The History and Impact of Paper in the Isla-mic World* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2001), 36. Ayrıca bakı-nız Mishi Saran, *Chasing the Monk's Shadow: A Journey in the Footsteps of Xuanzang* (New Delhi: Penguin, 2005), 11-12.
14. Sally Hovey Wriggins, *Xuanzang: A Buddhist Pilgrim on the Silk Road* (Boulder, CO: Westview, 1996), 160.

15. Çeviren Li Yongshi, *The Life of Hsuan Tsangby Huili*, aynı eser 176'da aktarılmaktadır.
16. Aynı eser, 168.
17. Tan, "Cultural Interchange between India and China."
18. Bu, Budizm'le, Kuran'ın sadece Arapça olarak, yani Allah'ın konuştuğu dilde tekrarlanabildiği İslamiyet arasındaki ilginç bir farktır.
19. Victor H. Mair, "Buddhism and the Rise of the Written Vernacular in East Asia: The Making of National Languages," *Journal of Asian Studies* 53, (Ağustos 1994): 707-751.
20. Xinru Liu, *Silk and Religion: An Exploration of Material Life and the Thought of People, A.D. 600 – 1200* (Yeni Delhi: Oxford University Press, 1996), 14. Orta Asya ve Hindistan'daki kutsal Budist mekânları süsleyen rengârenk ipek bayraklar çoğunlukla Çin'den geliyordu; Xinru Liu, *Ancient India and Ancient China: Trade and Religious Exchanges, A.D. 1 – 600* (Yeni Delhi: Oxford University Press, 1988), 69. Beşinci yüzyılda yaşamış olan Hintli şair Kalidasa, bütün kasabanın Çin yapımı ipek bayraklarla (*cinams'ukam keto*) donatıldığı bir düğün törenini tanımlıyordu. İlginç bir şekilde, bin yıldan fazla bir süre sonra Çin, Birleşik Devletler dahili her türlü yabancı bayrağın tedarikçisi olarak ortaya çıktı.
21. John Kieschnick, *The Impact of Buddhism on Chinese Material Culture* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003), 262. Budistlerin kitap çıkarma arzusuyla ilgili daha önceki tartışma Kieschnick'i esas almaktadır.
22. Liu, *Silk and Religion*, 187.
23. Martin Baumann, "Global Buddhism: Developmental Periods, Regional Histories, and a New Analytical Perspective," *Journal of Global Buddhism* 2 (2001): 1-43, available at, <http://www.geocities.com/globalbuddhism/html/2/baumann011.pdf> adresinde bulunmaktadır.
24. Huston Smith *The Religions of Man* (New York: Harper and Row, 1986), 425. 43'e dayanmaktadır.
25. Michael Cook, *A Brief History of the Human Race* (New York: W. W. Norton, 2005), 222.
26. Thapar, *History of India*, 134-135; ayrıca bakınız David Chidester, *Christianity: A Global History* (New York: HarperCollins, 2000), 452-59.
27. Daniel J. Boorstin, *The Discoverers* (New York: Random House, 1983), 122.
28. "European Exploration," Online Britannica Ansiklopedisi, <http://search.eb.com/eb/article?tocId=25961>.
29. Christopher Columbus, *The Four Voyages*, editör ve çevirmen J. M. Cohen (Londra: Penguin, 1969), 300.
30. Chidester, *Christianity*, 353-54.
31. Aynı eser, 412.
32. Margarita Zamora, *Reading Columbus* (Berkeley: California University Press, 1993), 19.

33. Karen Armstrong, *A History of God: The Four-Thousand-Year Quest of Judaism, Christianity, and Islam* (New York: Ballantine, 1994), 258.
34. Serge Gruzinski, *Les quatre parties du monde: histoire d'une mondialisation* (Paris: Mar-tiniere, 2004), 49.
35. John King Fairbank ve Merle Goldman, *China: A New History* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998), 223.
36. Jonathan D. Spence, *The Search for Modern China* (New York: W. W. Norton, 1990), 206.
37. Lamin Sanneh, *Translating the Message: The Missionary Impact on Culture* (Maryknoll, NY: Orbis, 1989), 123.
38. Le Thanh Khoi, *Histoire du Viet Nam: des origines a 1858* (Paris: Sudestasie, 1981), 290.
39. A. J. R. Russell-Wood, *The Portuguese Empire, 1415-1808: A World on the Move* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992), 202.
40. George Shepperson, "David Livingstone (1813-1873): A Centenary Assessment," *Geographical Journal* 139 (Haziran 1973): 216.
41. Alvyn Austin, "Discovering Livingstone," *Christian History* 16, no. 4 (1997): elektronik kopya.
42. Shepperson, "David Livingstone," 217.
43. Leila Koivunen, "Visualizing Africa: Complexities of Illustrating David Livingstone's *Missionary Travels*" in *The Papers of the Nordic Conference or: the History of Ideas*, 1. cilt (Helsinki: University of Helsinki, 2001). Ayrıca bakınız T. Jack Thompson, "Images of Africa: Missionary Photography in the Nineteenth Century; An Introduction" (Makale, University of Copenhagen, Afrika Araştırmaları Merkezi, Şubat 2004).
44. Shepperson, "David Livingstone," 216.
45. Aynı eserde aktarılmış, 210.
46. Martha Lund Smalley, ed., "Communications from the Field: Missionary Postcards from Africa," *Occasional Publications*, 5. (New Haven: Yale İlahiyat Okulu Kütüphanesi, 1994).
47. Victor Lewis-Smith, "God on the Box," *New Humanist*, 1 Eylül 2002, bulunabileceği web sitesi: http://www.newhumanist.org.uk/volumeii7issue3_more.php?id=224_o_i2_o_C.
48. Efraim Karsh, *Islamic Imperialism: A History* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2006), 88.
49. Amira K. Bennison, "Muslim Universalism and Western Globalization," bulunduğu eser A. G. Hopkins, ed., *Globalization in World History* (New York: W W Norton, 2002), 74.
50. Arnold, *Spread of Islam*, 412.
51. Boorstin, *Discoverers*, 122.

52. R. Hunt Davis, Jr., "Teaching about the African Past in the Context of World History," *World History Connected*, <http://worldhistoryconnected.press.uiuc.edu/2.i/davis.html>.
53. Arnold, *Spread of Islam*, 256.
54. Romila Thapar, *A History of India*, (Londra: Penguin, 1966), 234.
55. Cook, *Brief History*, 287-90.
56. Aktarıldığı yer, Anthony Reid, *Charting the Shape of Early Modern Southeast Asia* (Chiang Mai: Silkworm Kitapları, 1999), 16.
57. D. J. M. Tate, *The Making of Modern South-East Asia*, 1. cilt, *The European Conquest* (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1971), 34.
58. Reid, *Charting the Shape*, 26.
59. Aynı eser, 27.
60. Gene M. Chenoweth, "Melaka, 'Piracy' and the Modern World System," *Journal of Law and Religion* 13, no. 1 (1996): 107-25.
61. M. C. Ricklefs, "Islamization in Java: Fourteenth to Eighteenth Centuries," bulunduğu yer Ahmad İbrahim, Sharon Siddique ve Yasmin Hussain tarafından derlenen *Reading on Islam in Southeast Asia* (Singapur: ISEAS, 1985), 40.
62. Anthony Reid, "A Millennium of Change," *Far Eastern Economic Review*, 10 Haziran 1999.
63. Anthony Reid, *Southeast Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, 2. cilt (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1993), 144. Güneydoğu Asya bölümünün çoğu bu klasik çalışmaya dayanmaktadır.
64. Ricklefs, "Islamization in Java," 41.
65. Sylvia Fraser-Lu, *Silverware of South-East Asia* (Singapur: Oxford University Press, 1989), 3.
66. Michael Laffan, "The Tangled Roots of Islamist Activism in Southeast Asia," *Cambridge Review of International Affairs* (Ekim 2003): 402.
67. T. N. Harper, "Empire, Diaspora, and the Languages of Globalism, 1850-1914," bulunduğu yer, Hopkins, *Globalization in History*, 148.
68. Arnold, *Spread of Islam*, 371-72.
69. Reza Asian, *No God but God: The Origins, Evolution, and Future of Islam* (New York: Random House, 2005), 243.
70. Aynı eser.
71. 2004 yılında yapılan bir araştırmada, Suudi Arabistan kaynaklı elli yedi yayında göya, "Hristiyanlardan ve Yahudilerden nefret etmenin ve her hangi bir şekilde bu 'kafirlerle' arkadaşlık kurmaya, taklit etmeye veya yardım etmeye karşı uyarmanın dini bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir." Freedom House araştırmasına göre, "Amerika'ya karşı saygısızlık" duygusunun yanı sıra, "Yahudilere karşı Nazi benzeri nefret aşılacaktır." John Mintz, "Report Cites 'Hate' Writings in U.S. Mosques," *Washington Post*, 6 Şubat 2005.

72. Oliver Roy, "Why Do They Hate Us? Not Because of Iraq," *New York Times*, 22 Temmuz 2005.
73. Bu kısım büyük ölçüde Armstrong, *History of God*, 132-169'a dayanmaktadır.
74. <http://www.islamicity.com/mosque/default.shtml>.
75. <http://www.islamonline.net/English/AboutUs.shtml>.
76. Anton La Guardia, "Al-Qa'eda Launches Voice of the Caliphate Internet News Bulletins," *Telegraph*, 28 Eylül, 2005.
77. Immanuel Wallerstein, *European Universalism: The Rhetoric of Power* (New York: New Press, 2006), 5.
78. Michael Wood, *Conquistadors* (Berkeley: California University Press, 2002), 271.
79. Aktaran, Martin Dugard, "Stanley Meets Livingstone," *Smithsonian* 34 (Ekim 2003): 68-76.
80. Aktaran, Dan Jacobson, "Dr. Livingstone, He Presumed," *American Scholar* 70 (2001): 99.
81. William Cobbett. *The Parliamentary History of England: From the Norman Conquest in 1066 to the Year 1803*, 36 cilt (Londra: T. Curson Hansard, 1806-1820), 28:45.
82. Benenson'un sözleri Stephen Pincock, "Obituary of Peter James Henry Solomon Benenson," *Lancet*, 2 Nisan 2005, 1224'de aktarılmaktadır.
83. <http://www.amnesty.org.uk/action/events/timeline.shtml>
84. <http://www.amnesty.org.uk/action/events/biography.shtml>.
85. Irene Khan, "Foreword - Önsöz" *Annual report, 2005* (Uluslararası Af Örgütü), bulunduğu internet adresi: <http://web.amnesty.org/report2005/message-eng>.
86. James M. Russell, "The Ambivalence about the Globalization of Telecommunications: The Story of Amnesty International, Shell Oil Company and Nigeria," *Journal of Human Rights* 1 (Eylül 2002): 405-416.
87. Roth röportajı.
88. Dicker röportajı.
89. Kran, "Foreword".
90. Roth röportajı.

5. BÖLÜM: HAREKET HALİNDEKİ DÜNYA

Özdeyiş: Laurence Bergreen, *Over the Edge of the World: Magellan's Terrifying Circumnavigation of the Globe* (New York: William Morrow, 2003), 396.

1. W. M. Spellman, *The Global Community: Migration and the Making of the Modern World* (Stroud: Sutton, 2002), 24.
2. Anthony Pagden, *Peoples and Empires* (New York: Modern Kütüphane, 2001), xix.
3. E. H. Hair, "The 'Periplus of Hanno' in the History and Historiography of Black Africa," *History in Africa* 14 (1987): 43-66.
4. Bu hikâye, Lionel Casson, *Travel in the Ancient World* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994), 44-57.

5. "European Exploration," Online Britannica Ansiklopedisi, <http://search.eb.com/eb/article?toddd=25961>.
6. W. H. Schoff, çevirmen ve editör, *The Periplus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century* (Londra, 1912).
7. Sima Qian, *Records of the Great Historian, Han Dynasty II*, çeviren Burton Watson, revize baskı (New York: Columbia University Press, 1993), 123.
8. Bin Yang, "Horses, Silver, and Cowries: Yunnan in Global Perspective," *Journal of World History* 15 (Eylül 2004): 286.
9. David Christian, "Silk Roads in World History," *Journal of World History II* (Bahar 2000): 1-26.
10. Hok-Lam Chan quoted by Ed Gargan, *Newsday* (New York), 19 Haziran 2003.
11. Kenya dışındaki bir adadan, on dokuz yaşında, Mwamaka Sharifu adında bir genç, Zheng He'nin keşif seferinin 600. yıldönümüne katılmak üzere Çin'e davet edilmişti. Joseph Kahn, "China Has an Ancient Mariner to Tell You About," *New York Times*, 20 Temmuz 2005.
12. Philip Snow, *The Star Raft: Chinas Encounter with Africa* (Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1988), 22.
13. Edward Dreyer, "Review of Gavin Menzies, 1421: The Year China Discovered America," *Journal of the Society for Ming Studies* 50 (Sonbahar 2004): 131.
14. Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, Fifteenth – Eighteenth Century*, 3. cilt, *The Perspective of the World* (Berkeley: California University Press, 1992), 106.
15. Jean Verdon, *Travel in the Middle Ages*, çeviren George Holloch (Notre Dame, In: Notre Dame University Press, 2003), 147.
16. Maxine Feifer, *Tourism in History: From Imperial Rome to the Present* (New York: Stein and Day, 1985), 29.
17. Michael McCormick, *Origins of the European Economy: Communications and Commerce, A.D. 300-900* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), 227-235.
18. K. N. Chaudhury, *Asia before Europe: Economy and Civilisation of the Indian Ocean from the Rise of Islam to 1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 134.
19. Bahsedildiği yer, Robin Hanbury-Tenison, ed., *The Oxford Book of Explorers* (Oxford: Oxford University Press, 1993), 15.
20. Frances "Wood, *Did Marco Polo Go to China*" (Boulder, CO: Westview, 1996), 160.
21. Greg Clydesdale, "European Explorers, Entrepreneurial Selection and Environmental Thresholds," *Prometheus* 23 (Mart 2005): 47-61.
22. A. S. Morris, "The Journey beyond Three Seas," *Geographical journal* 133 (Aralık 1967): 502-508.
23. Cecil Roth, "Genoese Jews in the Thirteenth Century," *Speculum* 25 (Nisan 1950): 190-197.
24. David Whitehouse, "Maritime Trade in the Gulf: The Eleventh and Twelfth Centuries," *World Archaeology* 14 (Şubat 1983): 328-334.

25. Ross E. Dunn, *The Adventures of İbn Battuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century* (Berkeley: California University Press, 1986), 258.
26. D. O. Morgan, "İbn-i Battuta and the Mongols," *Journal of the Royal Asiatic Society*. 3. seri, 11 (2001): 1-11.
27. Charles Beckingham, "In Search of İbn-i Battuta," *Asian Affairs* 8 (Ekim 1977): 268.
28. Walter J. Fischel, "David d'Beth Hillel: An Unknown Jewish Traveller to the Middle East and India in the Nineteenth Century," *Oriens* (Aralık 1957): 240-247.
29. Prester John'un dünyası değerli ticaret olasılıkları da sunuyordu. Yaklaşık 1170 yılında Avrupa'da dolaşan bir mektupta Prester Johns topraklarında her türlü değerli malın (özellikle cevher) bulunduğunu iddia etmektedir. Değerli taşlar, baharattan daha çok vurgulanmaktadır, zira, her ne kadar Prester John'un imparatorluğu büyük miktarlarda biber üretse de, baharatın yine de yılanlar tarafından korunan koruluklardan toplanması gerekiyordu. Paul Freedman, "Spices and Tate Medieval European Ideas of Scarcity and Value" (Yayınlanmayan bildiri)'de bahsedilmiş, Joaquim Romero Magalhaes, *Portugueses no mundo do seculo XVI: espaços e produtos* (Lisbon: Comissao Nacional para as Comemoracoes dos Descobrimentos Portugueses, 1998)'de aktarılmıştır. Prens Henry bir haçlıydı. İsa'nın Şövalyelik Nişanı ile donatılan ve tacirler tarafından değil de, şövalye silahtarları tarafından yönetilen karavelaları, Afrika sahillerindeki Magriblere zarar vermek amacıyla dolaşıyordu. Clydesdale, "European Explorers," *Prometheus* 23 (Mart 2005): 54.
30. Daniel J. Boorstin, *The Discoverers* (New York: Random House, 1983), 168.
31. Michael Prawdin, *The Mongol Empire: Its Rise and Legacy*, çeviren Eden ve Cedar Paul (New York: Free Press, 1967), 510.
32. Hugh Thomas, *Rivers of Gold: The Rise of the Spanish Empire, from Columbus to Magellan* (New York: Random House, 2003), 68.
33. Abbas Hamdani, "Columbus and the Recovery of Jerusalem," *Journal of the American Oriental Society* 99, no. 1 (1979): 39-48.
34. Thomas, *Rivers of Gold*, 76.
35. Boorstin, *Discoverers*, 176.
36. Wolfgang Schiveibusch, *Tastes of Paradise: A Social History of Spices, Stimulants, and Intoxicants* (New York: Vintage, 1993), 12.
37. W. S. Merwin, "Name in the Sand," *New York Review of Books*, 27 Mayıs 2004, 36-37.
38. Henry Kamen, *Empire: How Spain Became a World Power* (New York: HarperCollins, 2003), 129.
39. Kenneth Pomeranz ve Stephen Topik, *The World That Trade Created* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1999), 49.
40. Leslie Page Moch, *Moving Europeans: Migration in Western Europe since 1560* (Bloomington, Indiana University Press, 2003), 147; Alan M. Taylor ve Jeffrey G. Williamson, "Convergence in the Age of Mass Migration," NBR Çalışma belgesi

- No. 4711, Nisan 1994; Andrés Solimano, "International Migration and the Global Economic Order: An Overview," *Dünya Bankası Politika Araştırma Çalışma belgesi* No. 2720, Kasım 2001.
41. John Torpey, *The Invention of the Passport* (Londra : Cambridge University Press, 2000), 92.
 42. Roger Sanjek, "Rethinking Migration, Ancient to Future," *Global Networks* 3 (Temmuz 2003): 315.
 43. Solimano, "International Migration."
 44. Stephen Castles ve Mark J. Miller, *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, 2nd ed. (Basingstoke: Macmillan, 1998), 57.
 45. David Northrup, "Free and Unfree Labor Migration, 1600-1900: An Introduction," *Journal of World History* 24, no. 2 (2003): 125-30.
 46. Hugh R. Baker, "The Myth of the Travelling Wok: The Overseas Chinese," *Asian Affairs* 28 (Mart 1997): 28-37.
 47. Claudia . Rei, "The Role of Transportation Technology in Economic Leadership," bildiri, Boston University, Ekonomi Bölümü, Eylül 2002, [http:// people.bu.edu/cr/Rei_C_Transportation.pdf](http://people.bu.edu/cr/Rei_C_Transportation.pdf). adresinde bulunabilir.
 48. Ölüm oranı çok yüksekti. 1850'de Callao'ya giden iki gemiye binen 740 göçmenin 247'si, yani yüzde 33'den fazlası yolculuk sırasında ölmüştü. Baker, "Myth of the Travelling Wok."
 49. Matthew Pratt Guterl, "After Slavery: Asian Labor, the American South, and the Age of Emancipation," *Journal of WorldHistory* 24, no. 2 (2003): 209-41.
 50. Sanjek, "Rethinking Migration," 315.
 51. Aynı eser.
 52. K. Laxmi Narayan, "Indian Diaspora: A Demographic Perspective," Geçici bildiri, University of Hyderabad, 2002, [http:// www.uohyd.ernet.in/sss/indiandiaspora/oc3.pdf](http://www.uohyd.ernet.in/sss/indiandiaspora/oc3.pdf). adresinde bulunabilir.
 53. Adam McKeown, "Global Migration, 1846-1940," *Journal of World History* 15, no. 2 (2004): 155-89.
 54. Claude Markovits, "Indian Merchant Networks outside India in the Nineteenth and Twentieth Centuries: A Preliminary Survey," *Modern Asian Studies* 33, no. 4 (1999): 883-911
 55. *Migration in an Interconnected World: New Directions for Action* (Uluslararası Göçle İlgili Global Komisyon, Cenevre, Ekim 2005), bulunduğu web sitesi [http:// www.gcim.org/ attachements/gcim-complete-report-2005.pdf](http://www.gcim.org/attachements/gcim-complete-report-2005.pdf).
 56. Howard W. French, "Next Wave of Camera-Wielding Tourists Is from China," *New York Times*, 17 Mayıs 2006.
 57. Denizcilik Bakanlığı, Denizcilik Tarihi Merkezi, "By Sea, Air, and Land: An Illustrated History of the U.S. Navy and the War in Southeast Asia," 5. bölüm, web sitesi adresi [http:// www.history.navy.mil/seairland/chap5.htm](http://www.history.navy.mil/seairland/chap5.htm); Walter J. Boyne, "The Fall of Saigon," *Air-force Magazine Online*, [http:// www.afa.org/magazine/April2000/0400saigon.asp](http://www.afa.org/magazine/April2000/0400saigon.asp).

58. David Lamb., *Vietnam Now: A Reporter Returns* (New York: Basic Books, 2002), 74.
59. Henry Kamen, *Spain's Road to Empire: The Making of a World Power* (Londra: Penguin, 2002), 198.

6. BÖLÜM: İMPARATORLUK DÜZENİ

Özdeyiş: A. G. Hopkins, editör, *Globalization in the World History* (New York: W. W. Norton, 2002), 124'te aktarılmaktadır.

1. Mısırlı İslamcı yazar Seyit Kutb, aktaran Efraim Efraim Karsh, *Islamic Imperialism: A History* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2006), 212.
2. Anthony Paarden, *Peoples and Empires: A Short History of European Migration, Exploration, and Conquest, from Greece to the Present* (New York: Modern Kütüphane, 2001), 12-13.
3. William W. Tarn, "Alexander the Great and the Unity of Mankind," Tarih konusunda Raleigh dersei, İngiliz Akademisi, 10 Mayıs 1933, 4.
4. Aynı eser, 27.
5. Plutarch, aktarıldığı eser, Pagden, *Peoples and Empires*, 13.
6. Aynı eser, 31.
7. Başkan Theodore Roosevelt şu açıklamayı yapmıştı: "Kronik hatalar ya da uygar toplumun bağlarında genel bir gevşemeye yol açan güçsüzlük, başka yerlerde olduğu gibi Amerika'da da, sonuçta uygar bir devletin müdahalesini gerektirebilir ve Batı yarımküresinde... Ancak, Monroe Doktrini Birleşik Devletler'i, istemeden, bariz hata veya güçsüzlük durumunda, uluslararası güç uygulamaya zorlayabilir." Niall Ferguson, *Colossus: The Price of Americas Empire* (New York: Penguin, 2004). 52-53
8. Cesare Polenigh, "Hideyoshi and Korea," 25 Nisan 2003, Samuray Arşivleri, <http://www.samurai-archiives.com/hak.html>.
9. Ferguson, *Colossus*, 80.
10. 120 ülkede otuz binden fazla McDonald's restoranı bulunmaktadır ve Coca Cola'nın satışlarının yüzde 70'i, Kuzey Amerika dışındadır. Aynı eser, 18.
11. Robert Kaplsan, "Empire by Stealth," *Atlantic Monthly*, Temmuz-Ağustos 2003, 66.
12. Ferguson, *Colossus*, 68'de anlatılmaktadır.
13. Geoffrey W. Conrad ve Arthur A. Demarest, *Religion and Empire: The Dynamics of Aztec and Inccu Expansionism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 1, aktarım 129'da.
14. Aynı eser, 129.
15. Albert Hoursani, *A History of the Arab Peoples* (Londra: Faber ve Faber, 1991), 19.
16. Michael Cook, *A Brief History of the Human Race* (New York: W. W. Norton 2003), 281-84
17. Ronald Findlay ve Mats Lundahl, "Demographic Shocks and the Factor Proportions Model: From the Plague of Justinian to the Black Death," daktilo metni, Co-

- lumbia University, Ekonomi Tarihi Semineri, 28, <http://www.econ.barnard.columbia.edu/~econhist/papers/Find-lay%20Justinian.pdf>. adresinde bulunabilir.
18. Karsh, *Islamic Imperialism*, 34.
 19. Valerie Hansen, *The Open Empire: A History of China to 1600*, 6ncı revize baskı, (New York: W. W. Norton, 2000), 337
 20. Jack Weatherford, *Genghis Khan and the Making of the Modern World* (New York: Crown, 2004), 101.
 21. Ronald Findlay ve Mats Lundahl, "The First Globalization Episode: The Creation of the Mongol Empire, or the Economics of Chinggis Khan," 14, <http://yale-global.yale.edu/about/-pdfs/mongol.pctf>. adresinde bulunabilir. Ayrıca bakınız Nicholas Wade, "Scientists Link a Prolific Gene Tree to the Manchu Conquerors of China," *New York Times*, 1 Kasım 2005.
 22. Weatherford, *Genghis Khan*, 111.
 23. Daha sonraki bir anlatıma göre, İskender Suriye'ye doğru yola çıktığında Aristo ona mektup yazarak, Socotra'yı ele geçirmesini ve *alqatir* (reçine) ile aloe uğruna, bir grup Yunanlıyı oraya göndererek yerleşmelerini sağlamasını tavsiye etmişti. Vitaly Naumkin, "Fieldworkin Socotra," *Bulletin of the British Society for Middle Eastern Studies* 16, no. 2 (1989): 133-42.
 24. Daniel J. Boorstin, *The Discoverers* (New York: Random House, 1983), 160-61.
 25. Henry Kamen, *Spain's Road to Empire: The Making of a World Power, 1492-1763* (Londra: Penguin, 2002), 301.
 26. Anthony Pagden, *Spanish Imperialism and the Political Imagination: Studies in European and Spanish-American Social and Political Theory, 1513-1830* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1998), 35.
 27. Robert L. Tignor, "Colonial Africa Through the Lens of Colonial Latin America," bulunduğu yer, Jeremy Adelman, editör, *Colonial Legacies: The Problem of Persistence in Latin American History* (New York: Routledge, 1999), 35.
 28. Niall Ferguson, *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power* (New York: Basic Books, 2002), 7.
 29. James Bryce ve General Stanley Maude, aktaran Tony Judt, "Dreams of Empire," *New York Review of Books*, 4 Kasım 2004.
 30. Pagden, *Peoples and Empires*, xxiii-xxiv.
 31. Sir William Tarn, *Hellenistic Civilisation* (Londra: Edward Arnold, 1927), 4.
 32. Pagden, *Peoples and Empires*, 25.
 33. Peter Mansfield, *A History of the Middle East* (Londra: Penguin, 2003), 17.
 34. John Keegan, *A History of Warfare* (New York: Vintage, 1994), 212.
 35. Findlay ve Lundahl, "First Globalization Episode," 21.
 36. Tatiana Zerjal ve diğerleri, "The Genetic Legacy of the Mongols," *American Journal of Human Genetics* 72 (2003): 717-21.
 37. Weatherford, *Genghis Khan*, 227.
 38. Aynı eser, 221.

39. A. J. R. Russell-Wood, *The Portuguese Empire, 1415-1808: A World on the Move* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992), 60-62.
40. Kamen, *Spain's Road to Empire*, 354.
41. Aynı eser, 345.
42. Aynı eser, 355.
43. James D. Watson, *DNA: The Secret of Life* (New York: Alfred A. Knopf, 2003), 250-251.
44. "İngilizler başka insanların ülkelerinin kıyılarına etnik azınlıklar ve özellikli lobiler oluşturmak amacıyla çıkmaz. Onlar devletler yaratır: Birleşik Devletler, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika. Eski Yunanlılar göç ettiklerinde, geride şehir devletleri bırakmış oluyorlardı; İngilizler göç ettiğinde, devleti beraberlerinde götürüyorlardı." Engseng Ho, "Empire through Diasporic Eyes: A View from the Other Boat," *Comparative Studies in Society and History* 46, no. 2 (2004): 210-46.
45. Stuart Mole, "From Empire to Equality? Migration and the Commonwealth," *Round Table* 55% (2001): 89.
46. Ferguson, *Empire*, 60.
47. Gregory Mann, "Immigrants and Arguments in France and West Africa," *Comparative Studies in Society and History* 45 (2003): 362-85, alıntı 364' de.
48. Claudia Zequeira, "A Petty Officer and Now, a U.S. Citizen," *Orlando Sentinel*, 30 Temmuz 2006.
49. Cam Simpson, "U.S. to Probe Claims of Human Trafficking," *Chicago Tribune*, 19 Ocak 2006.
50. Hopkins, ed., *Globalization in World History*, 155.
51. Denizci Henry, Kuzey Afrika'da birbirlerinin dilini bilmeyen insanlar için tasarlanan "sessiz ticaret" hakkında bir hikâye duymuştu. Daniel Boorstin'in anlattığına göre: "Fas'tan, Atlas dağlarını aşarak güneye giden Müslüman kervanlar yirmi gün sonra Senegal nehrinin kıyılarına ulaşıyordu. Faslı tacirler farklı tuz, mercan boncuklar ve ucuz mal yığınları seriyordu. Sonra da gözden kayboluyorlardı. Altınlarını kazdıkları yerlerdeki madenlerin üstünde yaşayan yerli kabile üyeleri sahile gelip, Faslıların her yığınının yanına bir öbek altın yerleştiriyordu. Sonra onlar da gözden kayboluyor, Faslı tacirleri ya belli bir yığın karşılığında sunulan altınları almak, ya da kendi mal yığınlarını, altın olarak önerilen fiyata uygun olarak azaltmak durumunda bırakıyorlardı. Faslı tacirler yine ortadan kayboluyordu ve süreç böyle devam ediyordu." Boorstin, *Discoverers*, 161.
52. Sir William Tarn, *Hellenistic Civilisation* (Londra: Edward Arnold, 1927), 2.
53. Pagden, *Peoples and Empires*, 36.
54. Mansfield, *History of the Middle East*, 15-16.
55. Cook, *Brief History*, 279.
56. Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, trans. Richard Mayne (New York: Penguin, 1993). 79.
57. Mansfield, *History of the Middle East*, 16.

58. Weatherford, *Genghis Khan*, 112.
58. Macauley'in konuşması <http://www.languageindia.com/april2003/macaulay.html> adresinde bulunabilir.
60. Romila Thapar, *A History of India*, vol. 1 (Londra: Penguin, 1966), 86.
61. Romila Thapar, *Asoka and the Decline of the Mauryas* (Yeni Delhi: Oxford University Press, 1997), 46-49.
62. Priyatosh Priyatosh Banerjee, "The Spread of Indian Art and Culture to Central Asia and China," *Indian Horizons* 1, no. 1-2, (1994), <http://ign-ca.nic.in/pb0013.htm>. adresinde bulunabilir.
63. Richard Fletcher, *The Barbarian Conversion: From Paganism to Christianity* (New York: Henry Holt, 1997), 19.
64. *Catholic Encyclopaedia*, s.v. "The First Council of Nicea" adı altında, <http://www.newad-vent.org/cathen/11044a.htm>. adresinde bulunabilir.
65. Rodney Stark, "Efforts to Christianize Europe, 400-2000," *Journal of Contemporary Religion* 16, no. 1 (Ocak 2001), 109.
66. Aynı eser.
67. Michael Wood, *Conquistadors* (Berkeley: California University Press, 2002), 133-135.
68. Russell-Wood, *Portuguese Empire*, 201.
69. Ferguson, *Colossus*, 7.
70. Aynı eser, 49.
71. Le Thanh Khoi, *Histoire du Viet Nam: des origines a 1858* (Paris: Sudestasie, 1981), 371.
72. Pakistan'ın hikâyesi, "Khilafat Movement [1919-1924]," <http://www.storyofpakistan.com/-articletext.asp?artid=Ao33&Pg=2>.
73. Bruce B. Lawrence, "In Bin Laden's Words," *Chronicle of Higher Education*, 4 Kasım 2005.
74. Pagden, *Peoples and Empires*, 28.
75. Ernest Barker, aynı eserde aktarılmış, 32.
76. Romila Thapar, *Early India from the Origins to A.D. 1300* (New Delhi: Allen Lane, 2002), 255.
77. Janet L. Abu-Lughod, *Before European Hegemony: The World System, A.D. 1250-1350* (Oxford: Oxford University Press, 1989), 198.
78. Mansfield, *History of the Middle East*, 18.
79. Abu-Lughod, *Before European Hegemony*, 170.
80. Weatherford, *Genghis Khan*, 221.
81. Michael Prawdin, *The Mongol Empire: Its Rise and Legacy* çeviren Eden ve Cedar Paul, (New York: Free Press, 1967), 507.
82. Weatherford, *Genghis Khan*, xxiv.
83. William H. McNeill, *The Age of Gunpowder Empires, 1450-1800* (Washington, DC: Amerikan Tarih Kurumu, 1989), 14.
84. Ferguson, *Empire*, 171.

85. Tarn, *Hellenistic Civilisation*, 250–51.
86. Kamen, *Spain's Road to Empire*, 295.
87. Aynı eser, 295.
88. Tahta ve kömür, iletilebilen enerji içermektedir, ama buhar makinesinin icadına kadar, o enerji ısınma dışında başka bir amaçla kullanılamıyordu. Yaylı tüfek ve mancınık, kasla iletilen enerjiyi saklayamıyordu. Bu nedenle, güherçile sülfür ve kömürü birleştiren barut, enerjinin saklanabildiği, nakledilebildiği ve uygulanabildiği ilk icat olmuştu. Kenneth Chase, *Firearms: A Global History to 1700* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 31.
89. Findlay ve Lundahl, "First Globalization Episode," 32.
90. Arnold Pacey, *Technology in World Civilization* (Cambridge, MA: MIT Yayınları, 2001), 46.
91. Alfred W. Crosby, *Throwing Fire: Projectile Technology through History* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 118.
92. Chase, *Firearms*, 71–72.
93. Giancarlo Casale, "The Ottoman 'Discovery' of the Indian Ocean in the Sixteenth Century: The Age of Exploration from an Islamic Perspective, Washington DC, 12–15 Şubat 2003'te, Kongre Kütüphanesinde Deniz manzaraları, Kıyı Bölgeleri ve Okyanusaşırı Değişimlerde sunulan bildiri, <http://www.historycooperative.org/proceedings/seascapes/casale.html>. adresinde bulunabilir.
94. K. T. Achaya, *A Historical Dictionary of Indian Food* (Yeni Delhi: Oxford University Press, 1999), 209.
95. Alfred W. Crosby, *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe, 900–1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 136.
96. Jerry H. Bentley, "Hemispheric Integration, 500–1500 c.e.," *Journal of World History* 9, no. 2, citing Ho Ping-ti, "Early-ripening Rice in Chinese History," *Economic History review*, 2nci seri, 9 (1956): 200–218'den bahsetmektedir.
97. Andrew M. Watson, "The Arab Agricultural Revolution and Its Diffusion, 700–1100," *Journal of Economic History* 34 (1974): 22.
98. Weatherford, *Genghis Khan*, 229.
99. Aynı eser, 229.
100. John Feffer, "Korean Food, Korean Identity: The Impact of Globalization on Korean Agriculture," http://iis-db.stanford.edu/pubs/20815/Globalization_and_Korean_Agriculture-John_Feffer.pdf; adresinde bulunabilir; ayrıca bakınız Choe Yong-shik, "Historians Unearth Secret Past of Kimchi," *Korea Herald*, 3 Ekim 2001. ayrıca bakınız Amal Naj *Peppers: A Story of Hot Pursuits* (New York: Vintage Kitapları, 1992), 8.
101. Achaya, *Historical Dictionary of Indian Food*, 188.
102. Russell-Wood, *Portuguese Empire*, 154.
103. Aynı eser, 172.
104. Murray Hiebert, "Tin Cans and Tyres," *Far Eastern Economic Review*, 15 Nisan 1999.

105. Rigoberto Tiglao, "Roots of Poverty," *Far Eastern Economic Review*, 10 Haziran 1999.
106. Kamen, *Spain's Road to Empire*, 270.
107. Wade Graham, "Traffick According to Their Own Caprice: Trade and Biological Exchange in the Making of the Pacific World, 1766-1825, Washington DC, 12-15 Şubat 2003'de, Kongre Kütüphanesinde Deniz manzaraları, Kıyı Bölgele-ri ve Okyanusasını Değişimlerde sunulan bildiri, <http://www.historycooperative.org/proceedings/seascapes/graham.html>, adresinde bulunabilir.
108. Tony Ballantine, bulunduğu yer, Hopkins, ed., *Globalization in World History*, 135-36.
109. Watson, "Arab Agricultural Revolution," 21.
110. Tarn, *Hellenistic Civilisation*, 168.
111. William H. McNeill, *Plagues and Peoples* (New York: Anchor, 1977), 162.
112. Aktaran, S. A. M. Adshead, *T'ang China: The Rise of the East in World History* (New York: Palgrave, 2004), 183.
113. James Morris, *Pax Britannica: The Climax of an Empire* (Londra: Penguin, 1968).
114. Bahsedildiği yer, *Ferguson*, Empire, 171.
115. Aynı eser.
116. Nisid Hajari, "A Most Dignified Retreat with Bagpipers," *Time* (Uluslararası), 14 Temmuz 1997, 22.

7. BÖLÜM: KÖLELER, MİKROPLAR VE TRUVA ATLARI

Özdeyiş: Kristof Kolomb, *The Four Voyages*, editör ve çeviren J. M. Cohen (Londra: Penguin, 1969), 58.

1. Maureen Johnson, "Another Arrest in Truck Deaths as Details of Journey Emerge," Associated Press, 20 Haziran 2000, Dover trajedisinin hikâyesi, o dönemdeki basın raporlarına dayanmaktadır.
2. Hugh Thomas, *Rivers of Gold: The Rise of the Spanish Empire, from Columbus to Magellan* (New York: Random House, 2003), 155.
3. Milton Meltzer, *Slavery: A World History*, 2 vols. (New York: Da Capo, 1993), 2:39.
4. Amy O'Neill Richard, *International Trafficking in Women to the United States: A Contemporary Manifestation of Slavery and Organized Crime* (Merkezi Haberalma Örgütü, İstihbarat Araştırma Merkezi, Nisan 2000), 3.
5. *Wall Street Journal*, 11 Mart 2006.
6. Mark Mark Riley, "27 Millon Slaves, and We Look Away," *Sydney Morning Herald*, 4 Haziran 2001.
7. Amy Waldman, "Sri Lankan Maids Pay Dearly for Perilous Jobs Overseas," *New York Times*, 8 Mayıs 2005. Bakınız *Migration in an Interconnected World: New Directions for Action* (Uluslararası Göçle İlgili Global Komisyon, Cenevre, Ekim 2005), bulunduğu web sitesi <http://www.gcim.org/attachements/gcim-complete-report-2005.pdf>, 26.

8. Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1. cilt, editörler R. H. Campbell ve A. S. Skinner (Oxford: Clarendon yayınları, 1976), 448.
9. David Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (Berkeley: California University Press, 2004), 263.
10. Meltzer, *Slavery*, 1:71.
11. Aynı eser, 1: 63.
12. Grant Parker, "Ex oriente luxuria: Indian Commodities and Roman Experience," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 45, no. 1 (2002): 50.
13. Timothy Taylor, "Believing the Ancients: Quantitative and Qualitative Dimensions of Slavery and the Slave Trade in Later Prehistoric Eurasia," *World Archaeology* 33, no.1 (2001): 34.
14. Jose Honorio Rodrigues, "The Influence of Africa on Brazil and of Brazil on Africa," *Journal of African History* 3, no. 1 (1962): 54-56.
15. Meltzer, *Slavery*, 2:132.
16. Chris Harman, *A People's History of the World*, pt. 3, chap. 6, "European Feudalism," 143, http://www.istendency.net/pdf/3_06_european_feudalism.pdf. adresinde bulunabilir.
17. Eric R. Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley: California University Press, 1982), 42.
18. Aynı eser, 74.
19. Ronald Findlay, "Globalization and the European Economy:" bulunduğu yer, Henryk Kierzkowski, ed., *Europe and Globalization* (New York: Palgrave Macmillan, 2002), 37.
20. Mustafa al-Jiddawi, "Al-Riqqfi al-Tarikh wan al-Islam" (Slavery throughout history and during Muslim times) (Alexandria, 1963), 92-93.
21. Robin Blackburn, *The Making of New World Slavery* (Londra: Verso, 1997), 79.
22. Jere L. Bacharach, "African Military Slaves in the Medieval Middle East: The Cases of Iraq (869 – 955) and Egypt (868 – 1171)," *International Journal of Middle East Studies* 13
23. "Zanj rebellion," Online Britannica Ansiklopedisi, <http://search.eb.com/eb/article?eu=80343>. Bir başka köle isyanı olayı yaklaşık bin yıl sonra Atlantik üzerinde bir gemide yaşandı. Mitra Sharafi, "The Slave Ship Manuscripts of Captain Joseph B. Cook: A Narrative Reconstruction of the Brig *Nancys* Voyage of 1793," *Slavery and Abolition* 24 (Nisan 2003), 71-100.
24. Ghada Hashem Talhami, "The Zanj Rebellion Reconsidered," *International Journal of African Historical Studies* 10, no. 3 (1977): 456.
25. Patricia Risso, *Merchants and Faith: Muslim Commerce and Culture in the Indian Ocean* (Boulder, CO: Westview, 1995), 16.
26. Barbara L. Solow, "Capitalism and Slavery in the Exceedingly Long Run" *Journal of Inter-disciplinary History* 17 (Bahar 1987: 711-737, alıntı 715'de.
27. Aynı eserde Kolomb'dan alıntı, italikler yazar tarafından eklenmiş.

28. April Lee Hatfield, "A 'very wary people in their bargaining' or 'very good merchandise': English Traders Views of Free and Enslaved Africans, 1550-1650," *Slavery and Abolition* 25 (Aralık 2004): 9.
29. Fernand Braudel *Civilization and Capitalism, Fifteenth-Eighteenth Century*, 2. cilt, *The Wheels of Commerce* (New York: William Collins ve Oğulları, 1982), 191.
30. Afrika'dan Yeni Dünyaya getirilen köle sayısı hâlâ tartışılmaktadır. Tarihçi Philip D. Curtin'in, Atlantik köle ticareti döneminde 8 ile 10,5 milyon arasında köle getirildiğine ilişkin tahminine başkaları karşı çıkmış ve sayıyı epey yukarılara taşımışlardır. Bakınız J. E. Inikori, "Measuring the Atlantic Slave Trade: An Assessment of Curtin and Anstzy" *Journal of African History* 17, no. 2 (1976): 197-223 ve Curtin'in yanıtı için Philip D. Curtin, "Measuring the Atlantic Slave Trade Once Again: A Comment," Daha sonra yapılan bir tahmine göre, Afrika'dan ayrılan köle sayısı 11.863.000 olup, bunun yüzde 10-20'sinin, Orta Geçit denilen Atlantik yolculuğunda öldüğü sanılmaktadır. Paul E. Lovejoy, "The Impact of the Atlantic Slave Trade on Africa: A Review of the Literature," aynı eser. 30, no.3 (1989): 365-394.
31. Blackburn. *Making of New World Slavery*, 581.
32. Kevin G. Hall, "Brazilian Slaves Help Make Products That End Up in the United States through World Trade," *San Jose Mercury News*, 14 Eylül 2004.
33. Teksas'ta soğutmalı bir traktör römorkunun içinde on sekiz yasadışı göçmen ölü bulundu; *Houston Chronicle*, 18 Mayıs 2003. Gazete haberine göre, "Köleliğin resmen kaldırılmasından beri geçen yaklaşık 150 yıl içinde, dünyada 27 milyon civarında insan, fiziksel veya ekonomik olarak zincire vurulmuş durumda kalmıştır bu sayı bugüne kadar görülen en büyük sayıdır ve artmaya devam etmektedir; 27 Milyon Köle.
34. Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, trans. Richard Mayne (Londra: Penguin, 1993), 381.
35. Robert Harms, "Early Globalization and the Slave Trade," *Yale Global Online*, 9 Mayıs 2003, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=i587>. adresinde bulunabilir.
36. Patrick K. O'Brien, gen. ed., *Atlas of World History* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 126.
37. Solow, "Capitalism and Slavery," 730.
38. Puangthong Rungswasdisab, "War and Trade: Siamese Interventions in Cambodia, 1767-1851" (Doktora Tezi, University of Woolongong, 1995), 148.
39. Ward Barrett, "World Bullion Flows, 1450-1800," bulunduğu yer, James D. Tracy, ed. *The Rise of Merchant Empires: Long Distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750* (New York: Cambridge University Press, 1990), 236.
40. Harms, "Early Globalization and the Slave Trade."
41. Robert Harms, *The Diligent: A Voyage through the Worlds of the Slave Trade* (New York: Basic Books, 2002), 82.

42. Solow, "Capitalism and Slavery," 732. İngilizlerin kolonilerdeki sermaye yatırımları 1773 yılında yaklaşık 37 milyon sterlin olup, bunu önemli bir güç haline getirecek kadar büyüktü. 18. yüzyılda içerideki daha yüksek tarım verimliliği nedeniyle -bu durum çiftlik işçilerinin yeni ortaya çıkan sanayilerde çalışmasını sağlamıştı- İngiliz gelirleri arttıkça, şeker talebi artmış ve sistem, Afrika'dan Yeni Dünya'ya esnek köle işçiliği teminiyle işler durumda tutulmuştu; aynı eser, 733.
43. Nicholas F. R. Crafts, "British Economic Growth," *Economic History Reviewed* (1083): U7-99
44. Herbert S. Klein, "Eighteenth-Century Atlantic Slave Trade," in Tracy, ed., *Rise of Merchant Empires*, 289.
45. George Metcalf, "A Microcosm of Why Africans Sold Slaves: Akan Consumption Patterns in the 1770s" *Journal of African History* 28, no. 3 (1987): 393.
46. Tristan Lecomte, aktarıldığı yer, Doreen Carjaval "Third World Gets Help to Help Itself," *International Herald Tribune*, 6 Mayıs 2005.
47. Rachel Chernos Lin, "The Rhode Island Slave-Traders: Butchers, Bakers and Candlestick-Makers," *Slavery and Abolition* 23 (Aralık 2002): 21-38.
48. John Richard Oldfield, "Slavery, Abolition, and Empire," *GSC Quarterly* 14 (Kış - Bahar 2005), <http://www.ssrc.org/programs/gsc/publications/quarterly14/oldfield.pdf>. adresinde bulunabilir.
49. W. G. Clarence-Smith, ed., *The Economics of the Indian Ocean Slave Trade in the Nineteenth Century* (Londra: Frank Cass, 1989).
50. Anthony Reid, *Charting the Shape of Early Modern Southeast Asia* (Singapore: ISEAS, 2000), 208.
51. Norimitsu Onishi, "In Japan's New Texts, Lessons in Rising Nationalism," *New York Times*, 17 Nisan 2005.
52. Paul E. Lovejoy, "The Impact of the Atlantic Slave Trade on Africa: A Review of the Literature," *Journal of African History* 30, no. 3 (1989): 388.
53. Dinesh D'Souza, "The End of Racism," bahsedildiği yer Marian L. Tupy, "Slavery and Globalization", 5 Eylül 2003, Cato Enstitüsü, <http://www.cato.org/dailys/09-05-03.html>. adresinde bulunabilir.
54. Klein, "Eighteenth-Century Atlantic Slave Trade," 291.
55. S. Elisée Soumonni, "Some Reflections on the Brazilian Legacy in Dahomey," *Slavery and Abolition* 22 (Nisan 2001): 42-60.
56. Alıntı yapıldığı yer Rodrigues, "Influence of Africa on Brazil," 52.
57. Aynı eser, 56-61.
58. Nei Lopes, "African Religions in Brazil, Negotiation, and Resistance: A Look from Within," *Journal of Black Studies* 34 (Temmuz 2004): 853.
59. Alfred W. Crosby, Jr., *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492* (Westport, CT: Greenwood, 1972), 31.
60. Niall Ferguson, *Empire: The Rise and Demise of the British World Order and the Lessons for Global Power* (New York: Basic Books, 2002), 71.

61. John Archdale'den alıntı, aynı eser.
62. Ronald Findlay ve Mats Lundahl, "Demographic Shocks and the Factor Proportions Model: From the Plague of Justinian to the Black Death," daktilo yazısı, Columbia University, Ekonomi Tarihi hakkında üniversite semineri, <http://www.econ.barnard.columbia.edu/~econhist/papers/Findlay%20Justinian.pdf>. adresinde bulunabilir.
63. Kenneth F. Kipple, "The Plague of Justinian: An Early Lesson in the Black Death," in Kipple, ed., *Plague, Pox and Pestilence* (Londra: Weidenfeld ve Nicolson, 1997), 29.
64. Ole J. Benedictow, *The Black Death, 1346-1353: The Complete History* (Woodbridge: Boydell, 2004), 3.
65. Aynı eser, 382.
66. James Burke, *Connections* (Boston: Little, Brown, 1978), 70.
67. Ronald Findlay ve Kevin H. O'Rourke, "Commodity Market Integration, 1500-2000," bulunduğu eser, Michael D. Bordo, Alan M. Taylor ve Jeffrey G. Williamson editörlüğünde, *Globalization in Historical Perspective* (Chicago: Chicago University Press, 2003), 15.
68. Burke, *Connections*, 103-104. Kâğıt yapım tekniği Araplar tarafından, MS. 751'de, Çinliler Semerkant'ta fabrika kurmak üzere bir grup kâğıt imalatçısını gönderdikten hemen sonra, bu kente yayıldıklarında öğrenilmişti. 1050 yılına gelindiğinde Kuzey Afrika İspanyasında kâğıt imal ediliyordu. 1280'de Fabriano, İtalya'da su gücüyle çalışan kâğıt fabrikası kurulmuştu; aynı eser, 100.
69. Benedictow, *Black eath*, 393.
70. Rosen, George, *A story of Public Health*, reprint ed. (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1993), 43-45.
71. Aynı eser, 64.
72. Jonathan Tucker. *turge: The Once and Future Threat of Smallpox* (New York: Ayılık Atlantik Dergisi, 2001), 10-11.
73. Ferguson, *Empire*-71.
74. Tucker, *Scourge*,
75. Aynı eser, 16.
76. J. N. Hays, *The Burdens of Disease: Epidemics and Human Response in Western History* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1998), 240.
77. Gina Kolata, *Flue The Story of the Great Influenza Pandemic of 1918 and the Search for the Virus That Caused It* (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 1999), 297-298.
78. Virolog John Oxford, bütün dünyada gripten ölenlerin sayısının, 20-40 milyon yerine 100 milyon olduğunu tahmin ediyordu. Aynı eser, 285.
79. Aynı eser, 5.
80. Rob Stein ve Shankar Vedantam, "Deadly Flu Strain Shipped Worldwide: Officials Race to Destroy Samples," 13 Nisan 2005.
81. Jong-Wha Lee ve Warwick J. Mc Kibbin, *Globalization and Disease: The Case of SARS*, Ağustos 2003, Çalışma Belgesi no 2003/16, Ekonomi Bölümü, Pasifik ve Asya çalışmaları Araştırma Okulu, 13.

82. David Fidler, "SARS: Political Pathology of the First Post-Westphalian Pathogen," *Journal of Law, Medicine and Ethics* 31 (Aralık 2003): 485.
83. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2005/11/20051116-6.html>.
84. David Heymann, "Preparing for a New Global Threat—Part I," *Yale Global Online*, 26 Ocak 2005, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=5174>. adresinde bulunabilir.
85. Thomas Abraham, "Preparing for a New Global Threat—Part II," *Yale Global Online*, 28 Ocak 2005, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=5191>. adresinde bulunabilir.
86. Eugene H. Spafford, "Computer Viruses as Artificial Life," *Journal of Artificial Life* (1994), <http://www.scs.carleton.ca/~soma/biosec/readings/spafford-viruses.pdf>. adresinde bulunabilir.
87. Fred Cohen, "Computer Viruses" (Doktora tezi, Güney California University Press, 19-85).
88. Xin Li, "Computer Viruses: The Threat Today and the Expected Future" (mezuniyet tezi, Linköping University, 2003), <http://www.ep.liu.se/exjobb/isy/2003/3452/exjobb.pdf>. adresinde bulunabilir.
89. Dugan Haltey, "Virus Alert, 2001" daktilo yazısı, <http://eserver.org/courses/soi/tc5io/foo-bar/virus/printable.pdf>. adresinde bulunabilir.
90. Lee Kuan yew, yazarla röportaj, 17 Ocak 2004.
91. Mynardo Macaraig, "Philippine Internet Providers Admit Being 'Love Bug' Source," *Agence France-Presse*, 5 Mayıs 2000; Mark Landler, "A Filipino Linked to 'Love Bug' Talks about His License to Hack," *New York Times*, 21 Ekim 2000.
92. John Eisinger, "Script Kiddies Beware," *Washington and Lee Law Review* 59 (2002): 1507-44. Javier Santoyo, yazarla röportaj, 18 Nisan 2005.
93. Javier Santoyo, interview with author, 18 April 2005.
94. http://www.caida.org/analysis/security/code-red/coderedv2_analysis.xml#animations.
95. Li, "Computer Viruses," 42.
96. Mark Hall, "Sticky Security," *Computerworld*, 19 Ocak 2004, 48.
97. Sanal suçlarla ilgili bu kısım Brian Grow, Jason Bush ile "Hacker Hunters," *Business Week*, 30 Mayıs 2005'e dayanmaktadır.
98. Bahsedildiği yer, Marian L. Tupy, "Slavery and Globalization" Cato Enstitüsü, 5 Eylül 2003, http://www.cato.org/pub_display.php?pub_id=3227 adresinde bulunabilir.

8. BÖLÜM: KÜRESELLEŞME

Özdeyiş: Jagdish N. Bhagwati, "Coping with Antiglobalization: A Trilogy of Discontents," *Foreign Affairs* 81 (January-February 2002): 2. (Ocak-Şubat 2002): 2

1. Jürgen Osterhammel ve Niels P. Petersson, *Globalization: A Short History* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005).

2. Her ne kadar veri tabanında düzinelerce dilde yayınlar bulunsa da, 1971 yılına giden sadece İngilizce ve Fransızca yayınlardan yararlandım.
3. Simon Jeffrey, "What Is Globalisation?" *Guardian*, 31 Ekim 2002.
4. Patrick Smith, "The Seven Year Stitch," *Far Eastern Economic Review*. 3-9 Temmuz 1981, 38.
5. "Gelişmekte Olan On Dokuz Ülkenin Temsilcileri, İhracatlarının Daha Sıkı Denetimi Konusundaki AET Talepleri Karşısında Politikalarını Koordine Etmek Amaçıyla Hong Kong'da Toplanmaktadır," *Guardian*, 23 Haziran 1981; "Çok Taraflı Düzenleme Görüşmeleri Pazartesi Günü Başlıyor," *Wall Street Journal*, 10 Temmuz 1981.
6. Ted Levitt, "The Globalization of Markets," *Harvard Business Review* (Mayıs-Haziran 1983): 92-94, 96-102.
7. "The Drive among Multi-National Companies to Create Products Which Are Global in Their Scope," *Financial Times*, 16 Temmuz 1984.
8. "The BSN of France Wishes to Expand Its Business Worldwide As It Feels Food Tastes Are Becoming Increasingly Global," *Financial Times*, 22 Şubat 1984.
9. Aktarıldığı yer, Warren Brown, "Ford Earns a Record \$1.87 Billion in '83," *Washington Post*, 14 Şubat 1984.
10. Harvey Enchin, "Labor Negotiations in Auto Industry Are Facing New Threat," *Globe and Mail*, 13 Ağustos, 1984.
11. Jim Ostroff, "AAMA Convention to Focus on Sourcing, Exporting Event Kicks Off Thursday in Arizona," *Daily News Record*, 3 Mayıs 1995.
12. Christopher Lorenz, "Plastic Can First Step to 'Globalization,'" *Financial Times*, 23 Temmuz 1984.
13. Douglas McArthur, "U.S. Airlines Becoming Jumpy about Trend to 'Globalization,'" *Globe and Mail*, 15 Ekim 1988.
14. "On the Opening Day of a Conference on World Financial Futures," *Financial Times*, 29 Eylül 1983.
15. "The Challenges Facing the Growing International Share-Dealing Market Given the Soaring Popularity of Round-the-Clock Trading," *Financial Times*, 5 Kasım 1985.
16. David Lake, "NYSE Seeks to Gain Share of Global Equities Market," *Dallas Morning News*, 14 Nisan 1986.
17. Stephen Kindel, "Markets Far and Wide; Global Trading Is Becoming an Efficient Way to Raise and Shift Capital," *Financial World*, 16 Eylül 1986, 106.
18. "Regulatory Issues Arise with Globalization of Financial Markets," *American Banker*, 31 Temmuz 1987.
19. Dennis Walters, "A Worldwide Market: A Matter of Perspective," *American Banker* 30 Temmuz 1987. Daha sonraki haberlere göre, "Çöküşün önemli bir özelliği, yabancı stokların toptan dampingi ve yerel piyasalara geri çekilmeydi." Credit Suisse'in New York'ta bulunan birimi Credit Suisse Malvarlığı Yönetiminin başkanı Gordon Bowyer böyle söylemişti. "İngilizler, İsviçre ve Alman hisse senet-

- lerini satın evlerine gittiler. İsviçreliler İngiltere ve Amerika'dan çekiliyordu. Bu anlamda, küreselleşme başarısız olmuştu." Ama başka bir bankacı şöyle diyor-
du: "Küreselleşme ilerleyecek, ama bundan sonra yavaş yavaş. Finans piyasala-
rında mükemmel bir beş yıl yaşadık; şimdi de, belki iki üç yıl sürecek çok zor yıl-
ların ilkinin yaşıyoruz." Michael R. Sesit, "Slowing the Global Express: World-Wi-
de Markets May Be Inevitable, but Right Now Investors Are Wary," *Wall Street*
Journal, 23 Eylül 1988.
20. Mark W. Olson, "Globalization Raises a World of Questions," *American Banker*, 19 Temmuz 1989.
 21. "Corrigan Offers Perspective on Globalization," *American Banker* 30 Temmuz 1987.
 22. Steve Lohr, "Crash Shifts Investors' Foreign Stock Plans," *New York Times* 23 Ara-
lık 1987.
 23. Louis Uchitelle, "U.S. Firms Shed National Identity as They Expand Abroad,"
New York Times 24 Mayıs 1989.
 24. Cynthia Barnum ve Natasha Walniansky, "Globalization: Moving a Step beyond
the Inter-national Firm," *Management Review*, 1 Eylül 1989.
 25. "Globalization of the Retail Industry: A Strategic Imperative," *Chain Store Age*
Executive with Shopping Center Age 15 Aralık 1993, 6.
 26. John King, "World without Borders," *Canada and the World Backgrounder* 60, no. 5
(1995): 8.
 27. Carla Rapoport, "Retailers Go Global," *Fortune*, 20 Şubat 1995, 102.
 28. Dünya Bankası, *Global Economic Prospects and the Developing Countries*, April 20,
1995, bahsedildiği yer, *Presidents and Prime Ministers* 4 (Temmuz-Ağustos 1995): 21.
 29. G. Pascal Zachary, "Supercapitalism," *Wall Street Journal*, 29 Mart 1997.
 30. Jane Fraser ve Jeremy Oppenheim, "What's New about Globalization?" *McKin-
sey Quarterly*, 22 Mart 1997.
 31. Başkan Bill Clinton, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu için yaptığı konu-
şma, 12 Ekim 1995, Washington, DC:
 32. Sue Neales, "Japan Lifts Its Bamboo Curtain," *Australian Financial Review*, 7 Tem-
muz 1988.
 33. Klaus Schwab ve Claude Smadja, "Start Taking the Backlash against Globalizati-
on Seriously," *International Herald Tribune*, 1 Şubat 1996.
 34. Donald Coxe, "Vanishing Act: Economic Crisis Threatens to Make the Complex
Trade Network Known as Globalization Disappear," *Globe and Mail* 20 Ekim
1998.
 35. Başyazı, "Rethinking Globalization," *Toronto Star*, 28 Aralık 1998.
 36. Başkan Bill Clinton, aktarıldığı yer E. J. Dionne, Jr., "Globalization Camps," *Pitt-
sburgh Post-Gazette*, 25 Ocak 1999.
 37. Yashwant Sinha, Davos'taki Dünya Ekonomi Forumunda yaptığı konuşma, bah-
sedildiği yer Kamalakshi Mehta, "The G Word," *WorldLink*, Mart-Nisan 1999, 25.

38. Al R. Dizon, "World Trade Organization Meeting: S Asean Watch Calm before the Storm," *Business World*, 26 Kasım 1999, 20.
39. Mike Moore, alıntı yapıldığı yer Rebecca Cook, "Protesters Launch 'Battle in Seattle' against WTO," *Associated Press*, 28 Kasım 1999.
40. Dünya Bankasının bir yetkilisiyle özel yazışma, 3 Ağustos 2006.
41. Vandana Shiva, "The Two Fascisms (Economic Globalization)," *Ecologist* 1 Mayıs 1999.
42. Nayan Chanda, Başkan Bill Clinton'la röportaj, 31 Ekim 2003, <http://yaleglobal.yale.edu/-display.article?id=2840>. adresinde bulunabilir.
43. Richard Tomkins, "Happy Birthday, Globalisation," *Financial Times* 6 Mayıs 2003.
44. Başyazı, "Who's Afraid of Globalization?" *Manila Standard*, 19 Ocak 2000.
45. Robert E. Litan, "The 'Globalization' Challenge: The U.S. Role in Shaping World Trade and Investment," *Brookings Review* 18 (Bahar 2000): 35-37.
46. "Assessing Globalization," *Dünya Bankası Brifingi*, tarihsiz, <http://wwwi.worldbank.org/-economicpolicy/globalization/documents/AssessingGlobalizationPi.pdf>. adresinde bulunabilir.
47. Naomi Klein, "Fete for the End of the End of History," *Nation*, 19 Mart 2001.
48. Yaklaşık 900 STK, çevreci, feminist ve hükümet temsilcisi bu Brezilya kentinde toplandı; "Forum de Porto Alegre," *Agence Telegraphique Suisse*, 21 Ocak 2001.
49. "Selon un sondage Eurobarometre, la majorite des Europeans ne craint pas la mondialisation," *Agence Europe*, 19 Kasım 2003.
50. Françoise Antoine ve Marie Brandeleer, "Qui sont cts marcheurs?" *Trends/Tendances*, 13 Aralık 2001.
51. Fiona Fleck, "Antiglobalization Forces Shift to Pragmatic Tactics," *International Herald Tribune*, 21 Ocak 2004.
52. Xavier Harel, "Les alter-mondialisation á l'heure du dialogue," *La Tribune*, 30 Ocak 2003.
53. John Holusha, "General Motors Corp Chairman Roger B. Smith Says That Company is Looking...," *New York Times*, 14 Ekim 1981.
54. Daniel Gross, "Why 'Outsourcing' May Lose Its Power as a Scare Word," *New York Times*, 13 Ağustos, 2006.
55. Yorumlar, Hazine Bakanı Henry M Paulson'un Columbia University konuşması için hazırlanmıştır, 1 Ağustos 2006, <http://www.treas.gov/press/releases/-hp41.htm>. adresinde bulunabilir.

9. BÖLÜM: KÜRESELLEŞMEDEN KİM KORKAR?

Özdeyiş: Anne O. Kruger "Supporting Globalization," IMF, <http://www.imf.org/external/np/-speeches/2002/092602a.htm>; adresinde bulunabilir; Susan George, "Another World Is Possible," *Khckej Times*, 18 Ekim 2004, <http://www.kha->

leeirimes.com/DisplayArticle.asp?xfile=data/opinion-/2004/October/opinion_October31.xml&section = opinion& col = . adresinde bulunabilir.

1. Laura Carlsen, "WTO Kills Farmers: In Memory of Lee Kyung Hae," 16 Eylül 2003, <http://www.countercurrents.org/glocarlsen160903.htm>. adresinde bulunabilir.
2. Sulak Sivaraksa, "Globalisation Represents Greed," *Bangkok Post* 21 Eylül 1997.
3. Dani Rodrick, *Has Globalization Gone Too Far?* (Washington, DC: Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, 1997).
4. Alternatif küreselleşme hakkında bir özet için James H. Mittelman, "Where Have All the Protesters Gone?" *Yale Global Online*, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=4637>, ad-resinde bulunabilir ve kitabı *Whither Globalization? The Vortex of Knowledge and Ideology* (New York: Routledge, 2004)'e bakınız.
5. Nicholas Thomas, *Cook: The Extraordinary Voyages of Captain James Cook* (New York: Walker, 2004), 391-401.
6. Karl Marks ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (Chicago: Haymarket Kitapları, 2005), 44-45, italikler yazar tarafından eklenmiştir.
7. Karl Marx, *Capital*, (Moskova: Progress Publishers, 1954), 252.
8. Anthony Reid, *South East Asia in the Age of Commerce, 1450-1680*, 2. cilt (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1993), 7-9.
9. D. J. M. Tate, *The Making of Modern Southeast Asia*, 2. cilt (Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1979), 93.
10. Nicholas Tarling, ed., *Cambridge History of Southeast Asia*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 602.
11. Blair B. Kling, *The Blue Mutiny: The Indigo Disturbances in Bengal, 1859-1862* (Philadelphia: Pennsylvania University Press, 1966).
12. Jeffrey G. Williamson, "Winners and Losers over Two Centuries of Globalization," 2002 WIDER Yıllık Konferansı, Kopenhag, 5 Eylül 2002.
13. Kevin O'Rourke ve Jeffrey G. Williamson, *Globalization and History: The Evolution of a Nineteenth-Century Atlantic Economy* (Cambridge, MA: MIT Yayınları, 1999), 183.
14. Charles A. Price, *The Great White Walls Are Built: Restrictive Immigration to North America and Australasia, 1836-1888* (Canberra: Avustralya Ulusal Üniversite Yayınları, 1974), 323. Ayrıca bakınız O'Rourke ve Williamson, *Globalization and History*, 190.
15. Harold James, *The End of Globalization: Lessons from the Great Depression* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2001), 30.
16. Aynı eser, 121.
17. Jeffry Frieden, *Global Capitalism: Its Fall and Rise in the Twentieth Century* (New York: WW. Norton, 2006), 396.
18. Niall Ferguson, bulunduğu eser Strobe Talbort ve Nayan Chanda editörlüğünde, *The Age of Terror: America and the World after September 11* (New York: Basic Books, 2002).

19. Bernard Gordon, "Development vs. Free Trade," *Yale Global Online*, 20 Temmuz 2006, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=7850>. adresinde bulunabilir.
20. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT); Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) ve Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakkı Anlaşması (TRIPS).
21. Uluslararası Ekonomi Enstitüsü, *US-China Trade Disputes*, Önsöz, 3. Bölüm: Tekstil ve Giyim, http://www.iie.com/publications/chapters_preview/3942/03iie3942.pdf.
22. Kenneth Rogoff, "Paul Samuelson's Contributions to International Economics," 11 Mayıs 2005, Paul Samuelson'un doksancı yaş günü onuruna hazırlanan kitap için hazırlanan bildiri, editör Michael Szenberg, <http://www.economics.harvard.edu/faculty/rogoff/papers/-Samuelson.pdf>. adresinde bulunabilir.
23. *Cultivating Poverty: The Impact of U.S. Cotton Subsidies on Africa*, Oxfam Brifing Bildirisi, 30 (Londra: Oxfam, 2002), 2. Dünyadaki pamuk fiyatları 1990'ların ortasından beri yarı yarıya düşmüştür. Enflasyona uyarlandığında, 1930'ların Büyük Depresyon günlerinden daha da düşüktür.
24. Uluslararası Pamuk Danışma Komitesi tarafından yapılan bir çalışmaya göre; aynı eserde bahsedilmektedir, 32.
25. Birleşmiş Milletler Ticaret hakkındaki Çalışma Kolu Projesi, *Tradefor Development* (New York, 2005), 49
26. G. Pascal Zachary, "Africa's Bitter Cotton Harvest," *Straits Times* 19 Nisan 2006.
27. Aynı eser.
28. "The Chief Responsibility Lies Here," Lamy Tells G-8," *WTO News*: Konuşmalar, Genel Müdür Pascal Lamy, http://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl32_e.htm. adresinde bulunabilir.
29. Jose Bové, Robert Siegel'la röportaj, *Ulusal Radyo*, 30 Kasım 1999.
30. Yabancı yayınlar Bilgi Servisi raporu, Washington, DC, 20 Ağustos 2003.
31. *Kicking Down the Door: How Upcoming WTO Talks Threaten Farmers in Poor Countries*, Oxfam Brifing bildirisi, 72 (Londra: Oxfam, 2005).
32. Başyazı, "Sweet Justice for EU Sugar: The WTO Has Put a Time-Bomb under an Indefensible Policy," *Financial Times*, 6 Ağustos 2004.
33. Bahsedildiği yer, Pranab Bardhan, "Does Globalization Help or Hurt the World's Poor?" *Scientific American*, Nisan 2006.
34. Reuters, "Soya Exporters to Stop Buying Amazon Beans," *Sydney Morning Herald*, 26 Temmuz 2006.
35. Michael McCarthy, "The Great Rainforest Tragedy," *Independent*, 28 Haziran 2003.
36. John Vidal, "The 7000-Km Journey That Links Amazon Destruction to Fast Food," *Guardian*, 10 Nisan 2006.
37. Matt Pottinger, Steve Stecklow ve John J. Fialka, "Invisible Export-A Hidden Cost of Chinas Growth: Mercury Migration," *Wall Street Journal*, 20 Aralık 2004.
38. Tina Rosenberg, "Globalization," *New York Times Magazine*, 18 Ağustos 2002.

39. Keith Bradsher, "Vietnam's Roaring Economy Is Set for World Stage," *New York Times*, 25 Ekim 2006.
40. Chakravarthi "A Theatre of the Absurd at Seattle," Üçüncü Dünya Şebekesi, <http://mvw.twinside.org.sg/title/deb3-cn.htm>. adresinde bulunabilir.
41. Thomas L. Friedman, comment, Asia Society, New York, 4 Nisan 2005, <http://www.asiasociety.org/speeches/friedman05.html>. adresinde bulunabilir.
42. Sözde Washington konsensüsü, 1990 konsensüsünü yansıtan ve John Williamson tarafından yapılan bir Dünya Bankası çalışmasında önerilen bir dizi düşüncedir. Bahsedilen on unsur şunlardır: (1) mali disiplin; (2) eğitim ve sağlık konularında kamu harcamaları önceliği; (3) vergi reformu (vergi tabanı geniş olmalı ve marjinal vergi oranları daha makul olmalı); (4) olumlu ama ılımlı piyasa güdümlü faiz oranları; (5) " 'dışa yönelik' ekonomik politikanın en önemli unsuru olarak rekabetçi döviz kurları; (6) ithalatın liberalleşmesi; (7) doğrudan dış yatırım açıklığı (ama "yabancı finans akışının liberalleşmesi, yüksek öncelikli olarak değerlendirilmemektedir") (8) özelleştirme ("özel sektörün, devlet işletmelerinden daha etkin bir şekilde yönetildiği inancına" dayanarak); (9) Fiyatların serbest bırakılması ve (10) mülkiyet haklarının korunması. Bahsedildiği eser, Stanley Fischer, "Globalization and Its Challenges," *AEA Papers and Proceedings* 93 (Mayıs 2003), 6.
43. "50 Yıl yeterli" tarafından yayınlanan bir sirküler, 28 Eylül 2001, Washington, DC.
44. Rosenberg, "Globalization."
45. Stiglitz, aktarıldığı yer, Ed Crook, "The Odd Couple of Global Finance," *Financial Times* 5 Temmuz 2002.
46. ABD Ticaret Bakanlığı , *U.S. Census Bureau: U.S. Bureau of Economic Analysis News*, 9 Haziran 2006, birinci çeyrek ticaret açığının 254 milyar dolar olduğunu bildirmiştir.
47. Steve Lohr, "A Dissenter on Outsourcing States His Case," *International Herald Tribune*, 7 Eylül 2004.
48. David Dapice, yazarla röportaj, 18 Kasım 2004.
49. Branko Milanovic, "Why Globalization Is in Trouble," 1. kısım, 29 Ağustos 2006. *Yale Global Online*, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=8o73>. adresinde bulunabilir.
50. Andrew Grove, aktarıldığı yer, Manjeet Kripalani ve Pete Engardio, "The Rise of India," *Business Week Online*, 8 Aralık 2003, http://www.businessweek.com/magazine/-content/o3_49/b386iooi_mzooi.htm. adresinde bulunabilir.
51. Hindistan o zaman dünyadaki kumaşın yüzde 25'ini ürettiyordu ve Hint tekstili, Güneydoğu Asya baharatının ve Afrika kölelerinin bedelini karşılıyordu. Kenneth Pomeranz ve Steven . and Steven Topik, *The World That Trade Created*(Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1999), 228-29.
52. Aralık 2004'te General Electric, operasyonun yüzde 60'ını sattı ve adını değiştirdi.

53. Ashutosh Sheshabalaya, *Rising Elephant: The Growing Clash with India over White Collar Jobs* (Monroe, ME: Common Courage yayınları, 2005), 46.
54. "Faster, Cheaper and Better," bulunduğu yer, "Survey in Outsourcing," *Economist*, 11 Kasım 2004.
55. Bahsedildiği yer, Jeffrey A. Frieden, *Global Capitalism*.
56. Mike Ricciuti ve Mike Yamamoto, "Companies Determined to Retain 'Secret Sauce,'" *C-NETNews*, 5 Mayıs 2004.
57. Bir ileri teknoloji firmasının elemanı tarafından editöre yazılan mektup, *Sentinel and Enterprise*, 13 Mayıs 2006, http://www.sentinelandenterprise.com/ci_3819745. adresinde bulunabilir.
58. "The Future of Outsourcing: How It's Transforming Whole Industries and Changing the Way We Work," *Business Week*, 30 Ocak 2006.
59. Global Crossing iflas etmeden önce, küresel fiber optik ağı kurmak için 415 milyar dolar harcamıştı. Singapur'daki devlet-kontrollü Sem Corp şirketi bu ağın yüzde 61'ini sadece 250 milyon dolara satın aldı. Bir SemCorp yöneticisiyle özel yazışma, 2 Mayıs 2006.
60. Thomas L. Friedman, *The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century* (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2005), 128-132.
61. Robert Fulford, "Upwardly Mobile Phone Jockey... or 'Cyber-Coolie'?" *National Post*, 1 Kasım 2003.
62. Geoffrey Colvin, "America Isn't Ready [Here's What to Do about It]," *Fortune*, 25 Temmuz 2005,
63. Alan S. Blinder, "Offshoring: The Next Industrial Revolution?" *Foreign Affairs* 85 (Mart-Nisan 2006): 113-128.
64. Philip Aldrick, "Indian Workers 'Slash IT Wages,'" *Daily Telegraph*, 26 Aralık 2005.
65. Daniel Gross, "Invest Globally, Stagnate Locally," *New York Times*, 2 Nisan 2006.
66. Aynı eserde aktarılmıştır.
67. Craig, "Do We Want to Compete?," Dış Kaynak Yuvarlak masa Toplantısı, *CNET News.com*, http://news.com.com/2009-1022_3-5198961.html. adresinde bulunabilir.
68. Somini Sengupta, "Skills Gap Hurts Technology Boom in India," *New York Times*, 17 Ekim 2006.
69. *International Trade: Current Government Data Provide Limited Insight into Offshoring of Services* (Washington, DC: Birleşik Devletler Hükümeti Mali Sorumluluk Bürosu, 2004), 34.
70. McKinsey, 2008 yılına gelindiğinde 160 milyon işin veya toplam global servis işlerinin yüzde 11'inin uzaktan yapılabileceğini, ama bunların yalnızca 4,1 milyonunun dış kaynağa aktarılacağını tahmin ediyordu. Bu alçakgönüllü tahmin, düzenleme engellerinden çok, şirkete özel engellere bağlanmaktadır. Mari Sako'nun geçmişle ilgili bildirisi "Outsourcing and Offshoring: Key Trends and Issues" (Said İşletme Okulu, Oxford, Kasım 2005)' bakınız.
71. Daniel W Drezner, "The Outsourcing Bogeyman," *Foreign Affairs* 83 (Mayıs-Haziran 2004): 22-34.

72. Thomas L. Friedman, *The World Is Flat*, expanded ed. (Londra: penguin, 2006), 278.
73. Branko Milanovic, "Why Globalization Is in Trouble," *Yale Global Online*, 29 Ağustos 2006, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=8o73>. adresinde bulunabilir.
74. Gross, "Invest Globally, Stagnate Locally."
75. Elaine Sciolino, "French Youth at the Barricades, But a Revolution? It Can Wait," *New York Times*, 28 Mart 2006.
76. Stephen Roach, "Chinas Emergence and the Global Labor Arbitrage," 7 Nisan 2006, Morgan Stanley ana sayfası, <http://www.tribemagazine.com/board/showthread.php?t=114271>.
77. Joseph E. Stiglitz, "Why We Should Worry about Outsourcing," *Miami Herald*, 9 Mayıs 2004.
78. Tutanak, IMF'nin Ekonomi Danışmanı ve Araştırma Direktörü Raghuram Rajan'la, Bahar 2006 Dünya Ekonomi Görünümünün Analitik Kısımları hakkında Konferans Çağrısı, 13 Nisan 2006, <http://www.internationalmonetary-fund.org/external/np/tr/2006/tro6o4i3.htm>. adresinde bulunabilir.
79. David Dollar, "The Poor Like Globalization," *Yale Global Online*, 23 Haziran 2003, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=i934>. adresinde bulunabilir.
80. Barry Naughton, "The Chinese Economy: Five Snapshots," tutanak, California University, San Diego, 9 Nisan 2006.
81. Pranab Bardhan, "Time for India to Reduce Inequality," *Financial Times*, 7 Ağustos 2006.
82. David Dollar ve Aart Kraay, "Growth Is Good for the Poor," Dünya Bankası Politika Araştırma Bildirisi no. 2587, Nisan 2001, <http://ssrn.com/abstract=632656>. adresinde bulunabilir.
83. M. Lundberg ve B. Milanovic, "Globalization and Inequality: Are They Linked and How?" (Dünya Bankası, 2000), <http://www.worldbank.org/prem/poverty/inequal/abstracts/mila-nov.htm>. adresinde bulunabilir.
84. Branko Milanovic, "Can We Discern the Effect of Globalization on Income Distribution? Evidence from Household Surveys" (Bildiri, Dünya Bankası, 22 Eylül 2003), 31-32.
85. Nancy Birdsall, "Cheerleaders, Cynics and Worried Doubters," *Global Agenda*, 2003, http://www.cgdev.org/doc/commentary/birdsall_cheerleaders.pdf. adresinde bulunabilir.
86. Pranab Bardhan, "Does Globalization Help or Hurt the World's Poor?" *Scientific American*, Nisan 2006.
87. Pew Research Center for the People and the Press, "Views of a Changing World 2003," 3 Haziran 2003, <http://people-press.org/reports/print.php3?PageID=7i2>. adresinde bulunabilir.
88. "Indians along with Half the World's Consumers Buy into Globalisation: Survey," Indi-antelevision.com, 23 Ağustos 2006, <http://www.indiantelevision.com/mam/headlines/y2k6/-aug/augmamio6.htm>. adresinde bulunabilir,

89. Frieden, *Global Capitalism*, 436.
90. Makul bir analiz için bakınız Pranab Bardhan, "China, India Superpower? Not So Fast!" *YaleGlobal Online*, 25 Ekim 2005, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=64Q7>. adresinde bulunabilir.

10. BÖLÜM: ÖNÜMÜZDEKİ YOL

Özdeyiş: Alıntı yapıldığı eser, Serge Gruzinski, *Les quatreparties du monde: histoire d'une mondi-alisation* (Paris: Martiniere, 2004), 402.

1. Angus Maddison, *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: OECD, 2001), 263.
2. Thomas P. M. Barnett, *The Pentagons New Map: War and Peace in the Twenty-First Century* (New York: G. P. Putnam's Sons, 2004), 107-91.
3. *Migration in an Intercojmedted World: New Directions for Action* (Uluslararası Göç Global Komisyonu, Cenevre, Ekim 2005), 11, <http://www.gcim.org/attachements/gcim-complete-report-2005.pdf>. adresinde bulunabilir.
4. Roger Cohen, "Spreading Work around Leaves Other Work to Do," *International Herald Tribune*, 27 Mayıs 2006.
5. Henry Paulson, röportaj, *Der Siegel*, 13 Haziran 2006.
6. Gordon Brown, Mansion House' daki konuşma, Londra, 21 Haziran 2006, http://www.hm-treasury.gov.uk/newsroom_and_speeches/press/2006/press_44_06.cfm.adresinde bulunabilir.
7. Janet L. Yellen, "Economic Inequality in the United States," 2006-2007 Yönetim Ekonomisi Dersi, Demokrasi Araştırma Merkezi, California University, Irvine, 6 Kasım 2006, <http://-www.frbsf.org/news/speeches/2006/uo6.html>. adresinde bulunabilir.
8. "Election Pushes Globalization to Forefront," *USA Today*, 14 Kasım 2006.
9. Pascal Lamy, "The Doha Marathon," *Wall Street Journal*, 3 Kasım 2006.
10. Cohen, "Spreading Work around."
11. Strobe Talbott, *A Gathering of Tribes: Reflections on the Unity of Nations* (yakında çıkacak, 2007).
12. Dr. H. Mahler, aktarıldığı eser, Jack W. Hopkins, *The Eradication of Smallpox: Organization and Innovation in Internatiojial Health* (Boulder, CO: Westview, 1989), 125.
13. Nicholas Stern, *The Economics of Climate Change: The Stern Review* (Cambridge, 2006), PDF versiyonu http://www.hm-treasury.gov.uk/independent_reviews/stern_review_econo-mics_climate_change/stern_review_report.cfm. adresinde bulunabilir.

Dizin

11 Eylül; 148, 285-286, 304, 345
50 Yıl Yeter; 285, 312, 408
I. Charles; 159-160
I. Darius; 196
I. Dünya Savaşı; 65, 68, 183, 207, 252, 346
I. Joseph; 221
I. Richard; 57
II. Dünya Savaşı; 65, 107-108, 184, 196, 207, 219, 244, 277, 301-302, 340, 342
II. John Henry; 174
II. Millione; 169-170
II. Philip; 150, 201
III. George; 37
III. Napolyon; 213
IV. Murat; 94
VII. Henry; 202
VIII. Henry; 217, 357
XIV. Louis; 95-96

A

AAMA (American Apparel Manufacturers Association); 273, 403
Abdullah, Muhammed bin; 141
Abdur Köyü; 11
Abdülvahhab; 147
Abu-Lughod, Janet; 215
Accenture; 317
Adams, John; 210, 383
Aden; 53-54, 59, 382
Adil Düzenin Yumruğu; 135
Afganistan; 15, 41, 45, 125, 130, 148, 166, 211, 231, 333, 341, 345, 353, 361-362
Afrika; Çok sayıda
Afrika'daki Başlangıç; xvi, 1
Afrikalı Havva; 6-9
Afrodit; 33
Afyon Savaşı; 137, 192
Agade; 32

- AIDS; 122
 Akad İmparatorluğu; 31, 201
 Akadlar; 26, 32
 Akdeniz; Çok sayıda
 Alabama; 276
 Alaska; 16, 20, 38, 332
 Alberdi, Bautista; 181
 Allah; 142, 146, 194, 197-199, 385
 Almanya; xiii, 9, 18, 63, 130-131, 153-154, 218, 249, 302, 322
 Altay Dağları; 18-19
 Amerika; Çok sayıda
 Amerikan Hava Kuvvetleri; 196
 Amerikan İç Savaşı; 85
 Amerikan Kölelik Karşısı Grup; 231
 Amerikan Özel Kuvvetleri; 196
 Amerikan Patologlar Koleji; 253
 Amerikan Silahlı Kuvvetleri; 187, 208
 Amerikan Tarım Bakanlığı; 89
 Amerikan Yedinci Filosu; 186
 Ana Tanrıça; 33
 Anat; 33, 372
 Angola Adası; 137
 Annan, Kofi; 278, 280-281
 Anthony, David; 27-28, 373
 Apollo 11; 269
 Apple; 37-40, 58, 70, 361, 363
 Arap Denizi; 11, 47, 58, 82, 171, 201, 204
 Arap Yarımadası; 9, 15, 49, 131, 204
 Arapça; 3, 47, 80, 92, 105, 141-143, 148-149, 167, 172, 177, 209, 223, 236, 354, 355, 381, 385
 Archdale, John; 247, 401
 Aristo; 194, 209, 219, 233, 393
 Arjantin; 60, 181, 183, 222, 278, 282
 Armstrong, Karen; 103, 133, 384, 386, 388
 Artus, Patrick; 323
 ASCII; 69, 360
 Ashanti; 24
 Asoka; 125, 155, 211, 352, 384, 395
 Assur-idi; 41
 Asteriks; 305
 Asurlular; 26
 Asya; Çok sayıda
 Aşk Böceği; 259
 Atlantik Adası; 137
 Atlantik Okyanusu; 67, 160, 174, 215, 235, 237
 Atlantik; Çok sayıda
 Augustine; 131
 Avrasya; 15-19, 21, 29, 31-32, 215
 Avrupa Birliği; 4, 89, 304-305, 307-309, 322, 337
 Avrupa Ekonomik Topluluğu; 266, 270
 Avrupa; Çok sayıda
 Avustralya; Çok sayıda
 Aziz Francis; 161
 Aziz Patrick; 131
 Aziz Thomas; 131
 Aziz, Abdul; 147
 Aztekler; 197, 251
B
 Bab-el Mandab; 15, 47
 Babil; 32-33, 104
 Bağdat; 50, 105, 171, 199-200, 202, 215, 222-223, 235, 354, 355, 359
 Baharat Adaları; 64, 159-160, 178
 Baikunur Cosmodrome; 268
 Baker, Hugh R.; 182, 391
 Balkan Savaşı; 187
 Bangalore; 74, 315, 368
 Bangladeş; 87-88, 154, 184, 231
 Banks, Joseph; 222
 Barcelona; 336
 Barnum, Cynthia; 276, 404
 Barrett, Craig; 320, 400
 Barygaza; 49, 215
 Batlamyus; 104, 175, 179

Batuta; xvii, 143, 172-173, 188, 356, 390
 Behaim, Martin; 265, 268
 Belçika; 139, 153, 228
 Bell, Alexander Graham; 68
 Benenson, Peter; 153, 154, 360, 388
 Bengal; 47, 49, 82, 125, 136, 376, 380, 406
 Benjamin; 210, 355
 Benjamin'in Seyahatleri; 171
 Bentinck, William; 84, 210, 380
 Bentley, Jerry; xv, 50, 219
 Bereketli Hilal; 15, 25-26, 31, 40, 142, 179, 199
 Bering; 178, 332
 Beringia; 6, 16
 Berlin Duvarı; 231
 Bermejo, Juan R.; 176
 Beyaz Saray; 202, 259, 384
 Birdsall, Nancy; 326, 410
 Birinci Küreselleşme; xvi
 Birleşik Arap Emirlikleri; 183, 231
 Birleşik Devletler; Çok sayıda
 Bizans İmparatorluğu; 62, 168
 Blackberry; 333
 Blinder, Alan S.; 290, 319, 321, 409
 BM Güvenlik Konseyi; 155
 Boer; 152
 Bohr, Niels; 107
 Bonapart, Napolyon; 66
 Boniface; 131
 Boole, George; 105
 Bordeaux; 242
 Bottle, Blue; 95
 Bové; 282, 296, 305-306, 407
 Braudel, Fernand; xv, 168, 223, 373, 383, 389, 394, 399
 Brezilya; Çok sayıda
 Britannia; 192, 225
 British Telecom; 317
 Brown, Gordon; 243, 338-339, 373-374, 377, 383, 401, 403, 411

Brüksel; 121
 Buda; 115, 120, 124-130, 155, 351
 Buddha, Gautam; 33
 Budist; Çok sayıda
 Budizm; Çok sayıda
 Burma; 166, 183, 211
 Bush, George W.; 116, 208, 255, 285, 380, 402
 Business Week; 261, 317, 402, 408
 Buzul Çağı; xvi, 6, 9-11, 16, 19-21, 23-24
 Büyük Beyaz Duvar; 301
 Büyük Darius; 165
 Büyük Depresyon; 65, 68, 301, 312, 342, 407
 Büyük Ekonomik Kriz; xix
 Büyük Han; 175-176
 Büyük İskender; xvii, 165, 194, 201, 203, 209, 217, 219, 352
 Büyük Kanal; 169

C

Cabot, John; 174, 178, 202
 Cabral; 57
 Caffre; 152
 Caldwell, Philip; 272
 Calicut; 51, 57, 175, 177
 California; xiii, 6, 38-39, 65, 111, 134, 182-183, 188, 256-257, 276, 289, 332, 372, 378, 383, 385, 388-390, 395, 398, 402, 410-411
 Callahan, E. A.; 67
 Cancún; xviii, 286, 293-296, 303, 306-307, 328
 Canlanmış Afrika Coğrafyası; 137
 Cann, Rebecca; 6-7, 370
 Canterbury; 131
 Canton; 50-51, 60, 144, 235, 252, 354
 Cape Verde; 177
 Carey, William; 136
 Cargill; 306

- Carlsberg; 272
 Carrefour; 277
 Castile; 201
 Cathay; 169-170, 175-176
 Cavalli, Luigi L.; 7, 372
 Cavalli-Sforza, Luigi Luca; 7, 22-24
 Cavallo, Domingo; 278
 Cavendish, Thomas; 178, 357
 Cebelitarık Boğazı; 162, 164, 199
 Cebu Adası; 178
 Cenevre; 295, 304, 391, 398, 411
 Cengiz Han; xvii, 66, 193, 200-201, 204, 218, 224, 355-356
 Cennet Krallığı; 134-135
 Cennetin Oğlu; 167
 Cenova; xviii, 52, 55, 63, 171, 174, 177-178, 217, 248, 294, 356
 CERN; 71, 369, 410
 Ceuta; 185-186, 201
 Chan, Hok-Lam; 166
 Charlemagne; 212, 354
 Chicago Borsası; 72, 362
 Chicago Ticaret Kurulu; 67
 China News Analysis; 135
 Chirac, Jaques; 322
 Christian, David; 20, 33, 232, 372, 374, 389
 CIA; 140, 231, 331, 374, 376, 399
 Cidde; 82
 Cihangir; 221
 Cimon; 233
 Cipangu; 63, 169-170, 174-175
 civitas; 195
 Clark, Arthur C.; 67
 Clark, Robert P.; xv, 373, 384
 Clinton, Bill; 77, 278-279, 281, 283, 285, 311, 365, 404-405
 Clovis; 19, 212, 353
 Code Red virüsü; 259
 Coffea Arabica; 90
 Cohen, Fred; 257, 380, 385, 397, 402, 411
 Colgate-Palmolive Co; 275
 Collins, Francis; 22
 Cook, James; 18, 179, 198, 209, 222, 298, 358, 375, 385, 387, 392, 394, 398, 405-406
 Cordoba; 124, 132
 Cornell Üniversitesi; 260, 378
 Coromandel; 82
 Corona; 253
 Cottonopolis; 84
 Cranganore; 51
 Creole; 246
 Cromford; 84
 Crosby, Alfred W.; 218-219, 246, 396, 401
 Curtin, Philip D.; xv, 50, 57, 373-374, 377, 399
 Cübeyr, İbn-i; 168

 Ç
 Çad; 303
 Çatal Höyük; 29-31, 350-351
 Çernobil virüsü; 260
 Çin Halk Kurtuluş Ordusu; 191
 Çin İmparatorluğu; 192
 Çin Ulusal Doğa Bilimi Vakfı; 8
 Çin; Çok sayıda
 çok uluslu; 35, 40, 55, 59, 79, 122, 240, 265, 271, 273, 280, 303, 306, 308, 315, 358

 D
 d'Aviano, Marco; 95
 da Gama, Vasco; 51, 55, 57, 82, 134, 161, 167, 170, 175, 177, 201, 216, 221, 357, 377
 Dakar; 74, 318, 322
 Danimarka; 107, 272
 Darfur; 116-118, 140, 155, 156
 Dar'ül Harb; 213
 Dar'ül İslam; 213

- Darwin, Charles; 5, 139, 223, 359, 369
 Davos; 280-281, 284, 286-288, 405
 de Clieu, Gabriel M.; 96
 de la Roque, Lean; 59, 74, 77, 92, 96, 382
 de Moluccas, Armada; 159-160
 de Nobili, Roberto; 134
 de Rhodes, Alexandre; 136, 141
 de Sepulveda, Juan G.; 151
 del Carpini, Giovanni da Pian; 132
 del Oro, Tore; 160
 Dell; 319, 332, 401
 Delos Limanı; 234
 Delphi Corporation; 320
 Demokles; 112, 338
 Demokrat Parti; 288-289, 339
 Descartes, Rene; 105
 Detroit; 276
 Deve Ticaretinden E-Ticarete; xvi, 37
 Dharmaraksa; 126
 Diamond Sutra; 126
 Diamond, Jared; xv
 Dias, Bartolomeu; 175, 372, 377, 387, 391, 394
 Dicker, Richard; 116-118, 156, 384, 388
 Dicle; 15, 30-32, 41, 50
 Dilmun; 31
 Diodorus; 233
 DNA; Çok sayıda
 Doğu Akdeniz; xvi, 14-16, 18, 29, 44, 46, 52, 63, 217, 237, 250, 351
 Doha; 285-286, 304, 336, 340, 343, 41
 Dover; 227, 229, 232, 240, 397
 Dow Jones; 266
 Dördüncü Haçlı Ordusu; 123
 Drake, Sir Francis; 61, 178, 357
 d-ticaret; 40
 Dubai; 188
 Dubrovnik; 250
 Dummer, Geoff; 110
 Dunhuang Mağarası; 115
 Duniya; 1-3, 347
 Dünya Bankası; xii, 88, 100, 231, 266, 277-278, 282, 284-286, 294, 296-297, 308, 312-313, 315, 324-325, 328, 369, 391, 404-405, 408, 410
 Dünya Düzdür; xii, 318
 Dünya Ekonomi Forumu; 280-281, 284, 286-287
 Dünya Sağlık Teşkilatı; 253-256, 342
 Dünya Ticaret Merkezi; 115
 Dünya Ticaret Örgütü (WTO); xviii, 77-78, 89, 112, 267, 279-281, 285, 293-297, 302-312, 327, 336, 340, 342, 345
 Dünya Vahşi Yaşam Fonu; 269
 Dünyanın Tanımı; 168
 Düşünce Suçluları Fonu; 154
 E
 East India Company (Doğu Hindistan Şirketi); 40, 300
 Easter Adası; 179
 Edison, Thomas A.; 106
 El Arabiya; 149
 El Biruni; 143-144
 El Cezire; 149
 El Harizmi; 105, 143
 El Harizmi; xiii
 El Kaide; 148-149, 287, 341
 El Manar; 149
 Empire State; 115-117
 Empire Windrush; 184, 207
 Encyclopedia Britannica; xii, 72
 Endonezya; 5, 13, 20, 25, 55, 62, 78, 83, 96, 98, 130, 144, 146-148, 183, 199, 239, 255, 282, 299, 324, 360
 Engels, Friedrich; 180, 298, 380, 406
 ENIAC; 107-109, 111
 Ergas, Isaac; 58, 66
 Eritrea; 11, 30, 234, 370
 Ermenistan; 9, 141

e-ticaret; 40, 75
 Etiyopya; xiii, 4, 8, 14, 20, 22, 47, 59,
 90, 94, 100, 102, 131, 236, 353, 381

F

Far Eastern Economic Review; 191,
 365, 367, 387, 397, 403
 Faraday, Michael; 106
 Fas; xvii, 53, 81-82, 143, 162, 172-173,
 185, 188, 201, 218-219, 394, 405,
 409
 Fatma; 236
 Federal Araştırma Bürosu (FBI); 261
 Federal Express; 38, 69, 75, 361, 367
 Federal Merkez Bankası; 274
 FedEx; 38, 69-70, 75
 Ferdinand; xiv, xvii, 44, 57, 60,
 159-161, 178, 201, 205, 227, 298
 Ferguson, Niall; 207, 212, 246,
 301-302, 392-397, 401, 407
 Fırat; 15, 25, 30-32, 41, 46, 139, 235
 Fibonacci; 105
 Field, Cyrus; 67
 Fiji; 183
 Filipinler; 137, 178, 183, 186, 206, 212,
 222, 307
 Filistin; 53
 Filistiyalılar; 27
 Financial Times; 89, 272-273, 283-284,
 381, 403, 405, 407-408, 410
 Fleming, J. A.; 107, 227
 Flinders, Matthew; 179
 Floransa; 63, 174-175, 217, 249
 Ford Motors Company; 272
 Ford, Henry; Çok sayıda
 Foreign Affairs; 265, 319, 403, 409
 Francis S. Crick; 5
 Fransa Ulusal Kütüphanesi; 37
 Fransa; Çok sayıda
 Fransız Devrimi; 152
 Fransız Guyana; 97, 239

Freyre, Gilberto; 245
 Friedman, Thomas L.; xii, 318, 367,
 408- 410
 Fulton, Robert; 60

G

G-7; 312
 G-8; xviii, 267, 288, 294, 296
 Galapagos Adası; 223
 Galaup, Jean-François; 179, 358
 Gandhara; 125
 Ganj; 31, 380
 Gargi Samhita; 104
 GATT (Ticaret ve Gümrük Tarifeleri
 Genel Anlaşması); 269-270, 302,
 407
 Gautam, Siddharta; 33-34, 125
 GDO; 306
 GE Uluslararası Ana Hizmetler; 317
 General Electric; 316, 318, 409
 General Motors; 272-273, 288, 317,
 320, 405
 Geniza; 53, 66
 Genografi Projesi; 13, 370
 Genpact; 317
 Georgia; 85, 289
 Ghandi, Mahatma; 81
 Gilbert, William; 106
 Gine Körfezi; 245
 Glassner, Jean-Jacques; 32
 Global Exchange; 78, 101
 Goa; 58, 66, 134, 221, 357
 GOD TV; 140-141, 362
 Gossypium; 80
 Greenpeace; 309, 361
 Greko – Romen; 165, 195, 234
 Grove, Andrew; 316, 408
 Gruzinski, Serge; 134, 377, 411
 Guadaljara; 210
 Guadalquivir; 187
 Guardian; 270, 403

Guinness, H. Grattan; 227
 Gujarat; 82
 Gutenberg, Johannes; 122, 250
 Guyana; 97, 183, 239
 Güney Kore; 39, 71, 88, 104, 112, 220,
 270, 277, 294-296, 303, 307, 321,
 346

H

H2N2; 253
 Haçlı Seferleri; 57, 123, 145-146, 168,
 170-171, 201
 Hakka-Punti savaşları; 182
 Halep; 93
 Halifenin Sesi; 149
 Hammond, James H.; 85
 Hammurabi Kanunları; 32
 Hanibal; 224
 Hanno; xvii, 162, 173, 188, 351, 388
 Hansen, Valerie; 45, 200, 366, 375, 393
 Harappa; 31-32, 46, 375
 Harappan; 15
 Hareket Halindeki Dünya; xvii, 159
 HARLIE tek başımayken-1972; 257
 Harvard Business Review; 271, 275,
 381, 403
 Haşim; 236
 Hatşepsut; 1, 162, 351
 Hattox, Ralph S.; 93, 382
 Hausa; 3, 24
 Hawkins, John; 238
 Hays, J.N.; 252, 401
 Hazreti Muhammed; 50, 141, 149, 173
 He, Zheng; 52, 166, 167, 357, 389
 Heathrow Havaalanı; 272
 Helen; 126, 211
 Helenizm; 194
 Helsinki Anlaşması; 121
 Herodot; 138, 164, 351
 Hewlett-Packard; 317
 Hristiyan; Çok sayıda

Hillel; 173, 359, 390
 Himalaya; 16, 123
 Hindistan; Çok sayıda
 Hindu; 3, 16, 63, 81, 105, 127, 134,
 143-146, 246, 281, 355
 Hint Okyanusu; 10, 47, 49-50, 52, 55,
 62, 82, 130, 144, 165, 167, 175,
 177-178, 183, 216, 234, 236, 353
 Hint Yarımadası; 195, 211
 Hint-Avrupa; 28, 180
 Hititler; 26
 Hollanda; Çok sayıda
 Holy Savior-Kutsal Kurtarıcı; 132
 homines viatore; 161
 Homo erectus; 5, 7
 Homo sapiens; 3, 5, 7, 11
 Hong Kong; xviii, 60, 68, 88, 121, 135,
 188, 191-193, 202, 208, 225,
 253-255, 258, 270, 303, 342, 362,
 365, 381, 403
 Hoover, Herbert; 301
 Howe, Elias; 86-87
 HTML; 71, 369, 381-383, 385, 387,
 392, 395-397, 400, 402, 408-409,
 411
 Huan, Ma; 167
 Hui salar; 17
 Hüseyin, Saddam; 199, 236

I

IBM; 13, 70, 317
 Ideal-X; 61
 ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü);
 258, 260, 281
 ILOVEYOU; 258, 260
 IMF; 88, 269, 282-283, 285-286, 296,
 312-313, 323, 406, 410
 Indiana; 38, 188, 289, 390
 Indua Vadisi; 165
 Instruments, Texas; 109-110
 Intel Corporation; 315

Intel; 80, 103, 104, 111, 112, 315, 320, 383
 Irak; 50, 66, 81, 171, 199, 202, 208, 231, 236, 341, 345, 354-355, 363

İ

İber yarımadası; 178, 248
 İbraniler; 27
 İçerideki Dünya; xvii, 77
 İkinci Enternasyonal; 302
 İkiz Kule; 345
 İlerideki Yol; xix
 İnanna; 33
 İncil; 122, 131-132, 136, 141, 156, 372
 İndus Nehri; 15, 80, 127
 İndus Vadisi; 25-26, 30, 33, 165, 209
 İngiliz İmparatorluğu; xvii, 139, 184, 191-193, 202, 206-207, 214, 221, 239
 İngiliz Malaya; 183
 İngiltere; Çok sayıda
 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi; 154
 İnsan Hakları İzleme Örgütü; 116, 121, 140, 150, 155
 İnsan Hakları İzleme; 116-118, 120-121, 140, 150, 155
 İpek Yolu; 39, 44-45, 54, 66, 125-126, 128, 130, 166, 168, 215, 248, 352
 İran Körfezi; 30-32, 37, 46, 50, 56, 165, 200, 215
 İran; Çok sayıda
 İrlanda; 131, 153, 180, 318, 346
 İsa; 34, 130, 134, 139-140, 156, 211-212, 353, 390
 İsis; 33
 İskender; xvii, 165, 194-196, 201, 203, 209, 215, 217, 219, 224, 352, 393
 İskitler; 26
 İskoçya; 9, 39, 188, 204
 İslam İmparatorluğu; 193
 İspanya İç Savaşı; 154
 İspanya; Çok sayıda

İspanyol İmparatorluğu; 201-202, 206, 242
 İsrail; 5, 9, 173
 İstanbul Boğazı; 194, 248
 İstanbul; 80, 93-94, 123, 125, 131, 174, 251, 345, 353, 356-358
 İsviçre çakısı; 295
 İştar; 33

J

Jacob, Heinrich; 90, 92, 94, 97, 105, 382, 383, 388
 Jamaika; 184
 Japonya; Çok sayıda
 Java; xiii, 5, 7, 13, 49, 55, 96-98, 145-147, 300, 358-359, 387
 Jefferson, Thomas; 195, 210
 Jenner, Edward; 251-252
 Jin; 17-18, 370-371
 Jobs, Steve; 39, 70-71, 74, 398, 409
 Johannesburg; 188
 Johnson, Samuel; 58, 397
 Journal of Economic Perspectives; 313
 Jüstinien; 214, 248, 354

K

Kadisiye; 199
 Kahire; 53, 66, 92, 94, 147, 171, 175, 223, 356
 Kalinga Savaşı; 211
 Kamboçya; 88, 187-188, 195, 208, 242, 255
 Kamen, Henry; 49, 206, 222, 390, 392-394, 396-397
 Kanada; 20, 181-183, 206-208, 224, 272, 273, 281-282, 284, 394
 Kanarya Adaları; 4, 185, 237, 322, 336
 Kanishka; 211
 Kara Ölüm; 248-250, 256, 342, 346
 Kara Pazartesi; 275
 Karakorum; 132

- Karayip Denizi; 183
- Karayıpler; 94, 96, 178, 206, 210, 239, 246, 308, 334
- Kartaca; xvii, 162
- Kastilya; 133, 175, 177, 202, 227, 238
- Katalan Krallığı; 57
- Katar; 149, 285
- Katolik; 131, 134, 137, 139, 176-177, 180, 201, 212-213, 218, 269, 357
- Kaya Sanatı Araştırma Merkezi; 1
- Kazak; 17
- KE82; 331, 333
- Keder Kapısı; 15
- Kelime-i Şehadet; 143
- Kenanlar; 27, 33
- Kenney, Martin; 75, 379
- Kenya; 8, 79, 97, 303, 389
- Kerry, John; 288, 313
- Keynes, John M.; 225
- Khan, Irene; 51, 154-156, 388, 393, 395-396
- Khoisanlar; 8
- Kıbrıs; 46, 81, 154, 237
- Kırgız; 17
- Kızıldeniz; 215
- Kızıldeniz; 9, 11, 13, 15, 29-30, 47-50, 56, 60, 82, 164-165, 171, 234, 248, 347
- Kızılderili; 19, 132, 150, 178, 203, 205-206, 222, 229, 238, 245-247, 251
- Kieschnick, John; 129, 385
- Kilby, Jack; 103, 109-110, 383
- Kilwa; 50
- Ki-Poon, Lee; 307
- Kish; 171
- Klein, Naomi; 284, 370, 381, 400, 405
- Koine; 209, 352
- Kolata, Gina; 99, 242, 252, 401
- Kolomb, Kristof; xiii, 6, 20-21, 57, 63, 67, 80, 94, 132, 133, 159, 161, 167-168, 170, 174-179, 187, 201-202, 217, 220, 227, 229, 237-238, 246, 268, 357, 397, 399
- Kolombiya Değişimi; 246
- Kolombiya; xi, xiii, 101, 206, 246, 336
- Komünist Manifesto; 298, 406
- Kongo; 151, 231, 244, 245
- Konstantin; 131, 211
- Kore savaşı; 187
- Kore; Çok sayıda
- Kotasyon Birliği; 274
- Köleler, Mikroplar ve Truva Atları; xviii, 227
- Kraft Foods; 100
- Kral I. Charles; 160
- Kral II. Jayavarman; 195
- Kral V. John; 205
- Kraliçe Elizabeth; 192, 238
- Kraliçe Victoria; 67, 160, 196, 223-224, 359, 380
- Kraliyet Düzeni; xvii
- Kristof, Nicholas; 8-9, 370
- Kubılay Han; 168-169, 205, 220
- Kuran; 70, 84, 139, 141, 149, 178, 194, 197-198, 209, 214, 243, 385
- Kureyş; 49-50, 141, 236
- Kushan; 211, 353
- Kutb, Seyit; 213, 392
- Kutsal Topraklar; 148, 171
- Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması; 269
- Kuzey Amerika; 19-20, 38, 68, 72, 80, 134, 178-179, 206, 208, 222, 239, 269, 272, 327, 359, 383, 392
- Kuzey Carolina; 61, 87, 289
- Küba; 182
- Küresel Grip Programı; 255
- Küreselleşme: Profesyonel Sözcükten Lanete; xviii, 265
- Küreselleşmekten Kim Korkar?; xviii
- Küreselleştirme Araştırmaları Merkezi; xi

Kyoto Protokolü; 343

Kyung; 294-296, 307, 328, 406

L

L1; 7

L2; 7

L3; 7

La malbouffe; 296

La Procope; 95

Ladin, Osama Bin; 213, 362-363

Lama, Dalai; 130

Lamy, Pascal; 304, 407, 411

Laos; 187

Las Casas; 151, 298, 357

Latin Amerika; 79, 156, 183, 196, 201,
326-327, 336, 346, 383

Latter Day Saints (Çağdaş Azizler);
140

Le Monde; 345

Leakey, Mary; 5

LecomteTristan; 243, 400

Leibniz, Gottfried W.; 105

Leiden Üniversitesi; 106

Levitt, Ted; 271-272, 283, 403

Libya; 164

Liquid Tide (Sıvı Tide); 273

Liu, Xinru; 129, 261, 374, 385, 402

Livingstone, David; 137-139, 141,
151-152, 359, 386, 388

Livorno; 58, 66, 174, 250, 377

Lizbon; 58, 64, 66, 153, 175, 357

Londra Borsası; 274

Londra; Çok sayıda

Lonely Planet; 189

Lopes, Nei; 245, 401

Lord Macauley; 210

Los Angeles; 121, 231, 370

Lundberg, M.; 325, 410

Luoyang; 126

Lübnan; 46, 149, 164

M

M130; 10, 15, 17

M168; 7, 14-15, 17

M173; 18-19

M175; 17, 19, 23

M20; 16

M201; 14-15

M45; 16, 18-19

M52; 9, 14-16, 19

M9; 16

Macaristan; 108, 126, 135, 154, 200,
360

Macatan; 177-178

Macauley, Vincent; 10, 210, 370, 395

Madagaskar; 178, 215

Madrid; 175, 179, 341

Magellan, Ferdinand; xiv, xvii, 57,
159-161, 178, 187, 189, 298, 357,
388, 390, 397

Magrib; 207, 209, 390

Mahabharata; 27

Mahinda; 126, 211

Mahmut, Gazneli; 143

Mainz; 249

Mair, Victor H.; 128, 385

Maitreya; 125

Malabar; 47, 51, 53, 55, 66, 143, 221,
375, 376

Malakka; 55-56, 145

Malay; 132, 144, 208

Malaya; 67, 182-183, 221-222, 376

malbouffe; 296, 306

Maldivler; 242

Malezya; 10, 51, 55, 58, 72, 208, 221,
255, 276, 350, 360, 378

Malindi; 50, 177

Management Review; 276, 404

Manchester; 84, 180, 336

Mançurya; 183

Mangin, Charles; 207

Manila; 188, 206, 242, 259, 284, 405

Mansfield, Peter; 215, 393, 394, 395
 Mapilla; 51
 Marks; xii, 298-299, 380, 406
 Marseille; 250-251
 Martel, Charles; 131, 199
 Martial; 234
 Martinik; 96
 Maude, Frederick S.; 202, 282, 393
 Mauritius; 183, 326
 Mauryalar; 32
 Mauryan; 211
 Mazlish, Bruce; xv, 367
 McCormick, Michael; 168, 376, 389
 McDonald's; 196, 282, 305-306, 392
 McDünya; 296
 McKinley, William; 212
 McLean, Malcolm; 61
 McNamara, Frank X.; 65
 McNeill, William; xv, 44, 251
 Meadowcroft Mağarası; 19
 Mekke; Çok sayıda
 Mekong Deltası; 307, 346
 Meksika; 63-64, 123, 134, 177, 186, 192,
 206, 231, 239, 242, 251, 272, 276,
 293-294, 321, 331, 332, 335-336, 358
 Mekteb-i irfan; 93
 Melaka; 55-56, 58, 68, 69, 145, 357, 387
 Mellars, Paul; 19, 371
 Meluhha; 32, 46
 Memphis; 69
 Mercedes Benz; 44
 Mesih; 34
 Mexico City; 210
 Mezar Kazıcılarının İstilas-1956; 315
 Mezopotamya; 30-31, 33, 41, 46, 104,
 166, 199, 209, 215, 247, 350, 354
 MFA; 87, 88, 270
 Mısır; Çok sayıda
 MIT; 50, 54, 109, 170, 373, 377, 379,
 396, 398, 400, 402, 406
 Michael Moore; 272

Michigan; 272, 289
 Microsoft Windows; 78, 260, 318
 Mikronezya; 18
 Milanovic, Branko; 315, 321, 325, 369,
 408, 410
 Ming; 45, 107, 126, 166, 227, 383-384,
 389-390, 403, 407, 409
 Mintz, Sidney; 99, 383, 387
 Missionary Travels; 138, 386
 Misyoner Eğitim Merkezi; 140
 Mogadishu; 50
 Moğol İmparatorluğu; 45, 83, 168,
 172-173, 204, 210, 215, 216, 220,
 224
 Moğolistan; 200
 Moğollar; 33, 141, 165, 199-201, 205,
 215-216, 218, 220, 356, 358
 Mohenjo Daro; 31, 46
 Monroe Doktrini; 195, 392
 Monsanto; 306
 Mont Cenis Tüneli; 139
 Morgan, Dan; 173, 323, 390, 410
 Moritanya; 4
 Moskova; 121, 302, 380, 406
 Motorola; 314
 Mssissauga; 276
 mtDNA; 6-8, 10, 17, 20, 206, 369
 Muhammed, Ali ibn; 236
 Mumbai; 286, 341, 380
 Mun, Thomas; 83
 Mungo Gölü; 10
 Murthy, Narayana N. R.; 73-74
 Müslüman; Çok sayıda
 MyDoom; 262

N
 NAFTA (Kuzey Amerika Serbest
 Ticaret Anlaşması); 269, 278
 Nagazaki; 134
 Namibya; 1
 Nantes; 242

Napolyon; 64, 66, 213, 214
 NASDAQ (National Association Of Securities Dealers Automated Quotations); 274
 National Geographic; 13-14
 Nature; 11, 370-372, 398
 Neanderthal; 5, 19, 371
 Necho; 164, 351
 Neolitik; 26, 180
 Nestlé; 100
 Nesturilik; 45
 Neumann, Von; 108-109, 112
 New England; 87, 247, 309
 New Haven; xi, xiii, 38, 75, 282, 308, 332, 358, 374, 375, 377, 384, 386-387, 392-393, 406
 New Jersey; 9, 108, 260, 262
 New Mexico; 19
 New York Times; 8, 275, 290, 370-372, 378, 381, 383, 388, 389, 391, 393, 398, 400, 402, 404-405, 408-410
 New York; Çok sayıda
 Newfoundland; 178
 Nicaea (İznik) Konseyi; 211
 Nielsen, A.C.; 327
 Nieuw Zeeland; 179
 Nijer; 164, 173
 Nijerya; 24, 45, 83, 214
 Nikitin Volga; 170
 Nil; 4, 30-31, 34, 92, 112, 128, 131, 137-138, 141, 151, 164, 173, 236-237, 351, 401
 Nilekani, Nandan; 317
 Niña; 246
 Nobel Barış Ödülü; 122, 154
 Nobel; 103, 110, 121, 286, 313
 Normandiya; 218, 305
 Northrup, David; 181, 391
 Norveç; 9
 Noyce, Robert; 103, 109-111
 Nueva Espana; 123

Nuremberg; 177, 268
 Nyangwe; 151

O-Ö

O'Rourke, Kevin; xii, 68, 300, 406
 Observer; 153
 Obsidyen; 29, 40
 OECD; 303-304, 411
 Ofer Bar-Yosef; 25
 Ohmae, Kenichi; 272
 Ontario; 276
 Orlin, Louis L.; 43, 374
 Ormuz; 37
 Orta Asya; Çok sayıda
 Orta Doğu; Çok sayıda
 Orta Geçiş; 229
 Osmanlı İmparatorluğu; 133, 147, 174, 199, 209, 213, 216-217, 251
 Osmanlı; 80, 93, 95, 142, 146, 187, 299, 356-358
 Oxfam; 100, 307, 383, 407
 Oxford İngilizce Sözlük; 161
 Oxford; 94, 358, 374-376, 378, 380, 384-385, 387, 389, 395-396, 398-399, 401, 406, 410
 Ölümsüz Mavi Gök; 200

P-Q

Pacey, Arnald; 218, 379, 396
 Pagden, Anthony; 195, 203, 214, 388, 392-395
 Pakistan; 24, 125, 143, 148, 184, 213, 257, 341, 375, 395
 Palos; 47, 176
 Panama Kanalı; 60-61, 213, 360
 Panama; 179, 308
 Papa II. Jean Paul; 125
 Papa IV. Innocent; 132
 Papa VIII. Clement; 93, 357
 Papa; 94, 131, 133-134, 168, 177, 201, 211-212, 238, 241, 245, 345, 354

Paraguay; 60
 Parameswaram; 55, 145
 Pasifik Adaları; 18, 237
 Pasifik Demiryolları; 139
 Pasifik; 20-21, 38, 60, 68, 77, 87-88,
 112, 128, 160-161, 178-180, 185,
 187, 199, 213, 222, 223, 255, 256,
 308, 327, 332, 402
 Patten, Chris; 192, 225
 Paulson, Hank; 290, 338, 405, 411
 PayPal; 40, 62, 75, 362
 Peder Odoric; 132
 Pekin; 5, 7, 17, 45, 102, 195, 205, 254
 Pennsylvania; 19, 61, 107, 289, 406
 Pentagon; 208, 225, 259, 363
 Pergamum; 224
 Perry, Matthew; 212, 359
 Peru; 63-64, 101, 123, 182, 217, 239,
 242, 251, 357
 Petersson, Neils P.; 266, 403
 Philadelphia; 108, 239
 Phuc, Than T.; 112
 Pigafetta, Antonio; 189
 Pinta; 176, 246
 Pisa; 248
 Pizarro, Francisco; 123, 193, 202, 212,
 357
 Plato; 194, 209
 Polinezya; 18
 Polo, Marco; xvii, 5, 10, 27, 37, 52, 63,
 144, 161, 168-175, 185, 356,
 371-373, 389
 Polonya; 9, 200, 321-322
 Pomeranz, Kenneth; 60, 180, 379-380,
 390, 409
 Pordenone; 132, 356
 Portal Player; 39
 Porto Alegre; 284-286, 405
 Predator; 333
 Prens Charles; 192
 Prens Henry; 132, 174, 201, 217, 390

Prences Diana; 125
 Pres, Tomé; 55, 74
 Presley, Elvis; 108
 Procter and Gamble; 100-101, 222, 273
 Protestan; 84, 137, 139, 212, 358
 Proto-Hint-Avrupa; 28, 180
 Provo-Utah; 140
 Punt; 1, 13, 30, 369
 Pusu-ken; 41, 43, 59, 66, 74, 333
 Pythea; 164
 Qian, Zhang; 37, 165-166, 352, 389

R

Ramayana; 146
 Reagan, Ronald; 273
 Reid, Anthony; 56, 145, 377, 378, 387,
 400, 406
 Reinsch, Bill; 339
 Reuters; 266, 359, 383, 407
 Ricci, Matteo; 134, 141, 409
 Rice, Condollezza; 117, 195, 209, 372,
 396, 397
 Rift Vadisi; 5
 Rio de Janeiro; 97
 Roach, Stephen; 323, 410
 Robertson, Roland; xiv, 369
 Roma İmparatorluğu; 33, 44, 47-48,
 56, 62, 130-131, 195, 204, 208, 209-
 210, 214-215, 223, 234-235, 247-248,
 332, 346, 380
 Roma; Çok sayıda
 Ross, Andrew; 139, 390, 399
 Roth, Kenneth; 118, 155, 157, 321, 384,
 388-389
 Rotterdam; 61
 Roy, Oliver; 148, 333, 372, 388
 Rönesans; 45, 216, 219, 223, 250
 Rua Nova dos Mercadores; 58
 Rubruck, William; 173
 Rus Bolşevik Devrimi; 187
 Rusya; 155, 183, 228, 262, 279-280, 282,
 288, 320

- S**
- Sage, Jesse; 231, 386, 388, 399
- Sagres; 216, 217
- Sahra; 25, 30, 44-45, 50, 143, 185, 188, 199, 234-236, 326-327, 335-336
- Saigon; 112, 391
- Salazar, Antonio de Oliveira; 153
- Salim-ahum; 41
- Samuelson, Paul A.; 313, 407
- San Diego; 134, 410
- San Francisco; 60, 121, 338-339, 378
- San Salvador; 6, 21, 132, 176-177
- Sanayi Devrimi; xvi, 79, 82, 84-86, 170, 202, 250, 319, 338
- Sanneh, Lamin; 136, 386
- Santa Maria; 21, 160, 168, 176, 246
- Santa Monica; 256
- Sara Lee; 100
- Sardunya; 46, 134
- Sargon; 31-32, 46, 193, 199, 201, 351, 373
- Sarı İmparator; 17
- SARS; xviii, 253-255, 257, 342-343, 402
- Saud, Bin; 147-148
- Savaş Yurdu; 213
- Sawt al-Khilafa; 149
- Saygon; 186-187
- Schwab, Klaus; 280, 404
- Science; 10, 370-373
- Scientific American; 29, 373, 407, 410
- Scott, Jeffery D.; 331
- Scylax; 165, 351
- Seattle; xviii, 77-80, 86-87, 89-90, 101-102, 113, 269, 279, 280-285, 294, 305, 311, 313, 324, 362, 381-382, 405, 408
- Senegal; 4, 45, 74, 185, 303, 318, 336, 363, 394
- Senegalli avcılar; 207
- Serra, Junipero; 134
- Seul; 307, 331
- Seville; 159-160, 178, 180, 187, 188, 205
- Seylan; 96-97, 221
- Sezar; 224
- ShadowCrew; 261-262
- Shehodet Manastırı; 90
- Shockley, William; 108, 110
- Sibirya; 16-20, 22-23, 183, 200, 333
- Sicilya; 46, 81, 171, 237
- Sidon; 46
- Siegel, Don; 315, 407, 411
- Sierra Leone; 162, 238, 308
- Silikon Vadisi; 175
- Silvera; 58
- Sind; 50, 166
- Singapur; 73, 182, 254, 258, 270, 342, 346, 379, 387
- Siyam; 242
- Smadja, Claude; 280, 404
- Smalley, Martha; 140, 367, 386
- Smith, Adam; 40, 69, 138, 232, 260, 288, 373, 381, 385-386, 388, 398, 400, 403, 405
- Smoot-Hawley Yasası; 301, 340
- Socotra; 165, 201, 393
- Sofala; 50
- Solow, Barbara; 237, 399-400
- Somali; 4, 336
- Song; 81, 218-219, 355
- Sovyet İmparatorluğu; 196, 282, 310
- Spence, Jonathan; 135, 386
- Spitalfields; 84
- Squire, L.; 325
- Sri Lanka; 13, 87-88, 126, 211, 231, 239
- Srivijaya; 130
- St. Petersburg; 288, 383
- Starbucks; xiii, 78-80, 90, 92, 100-102, 282, 383
- Stein, Aurel; 126, 360, 389, 402
- Stern, Nicholas; 342, 411
- Stiglitz, Joseph; 286, 312-313, 323, 408, 410

Strabo; 47, 234
 Straw, Jack; 117
 Stupa; 130
 Sudan; 31, 116-117, 156, 173, 235
 Su-Kubum; 41
 Sumatra Adası; 55, 130, 144-145, 147, 215
 Surat; 215
 Surinam; 183
 Suriye; 30-31, 45, 53, 63, 81, 131, 144, 146, 164, 209, 356, 393
 Suudi Arabistan; 147-149, 237, 360, 387
 Sümerler; 26, 33, 66
 Süveyş kanalı; 60, 139, 147, 181, 213, 359
 Swahili; 143, 165, 209
 Sydney; 188, 397, 407
 Symantec Şirketi; 256

Ş
 Şam; Çok sayıda
 Şangay; 38, 61

T
 Taagepera, Rein; 32
 Tac Mahal; 144
 Tagore, Rabindranath; 77, 379
 Taiping isyanı; 182
 Tanrı; Çok sayıda
 Tarn, Sir William; 194, 203, 392-394, 396-397
 Tasman, Abel; 179
 Taşkent; 121
 Tawantinsuyu; 197
 Tayland; 87, 166, 255, 280, 282, 296, 307, 332
 Taylor, Alex; 317, 390, 398, 401
 Tayvan; 18, 88, 104, 112, 260, 270, 276, 346
 Tennessee; 69-70, 276

Terra Incognita; 179
 Tevrat; 130, 134
 Thatcher, Margaret; 273-274
 Thimonnier, Barthelemy; 87
 Thomson, J. J.; 106-107, 370
 Tien Shan; 16
 Timur; 166
 Tobago; 183
 Topik, Steven; 180, 377, 379-380, 390, 409
 Tordesillas Anlaşması; 177, 357
 Toronto; 121, 405
 Toulon; 250
 Tours Savaşı; 141, 199, 354
 Trablusgarp; 250
 TriBeCa; 116
 Trinidad; 160, 183, 246
 Trivellato, Francesca; 58, 367, 377
 Tunus; 53-54, 57, 81, 177, 188
 Turing, Alan M.; 108-109, 112, 383
 Tyco; 73
 Tyre; 46

U

Ulanbatur; 66
 Ulusal Dış Ticaret Konseyi; 339
 Ulusal Köken Yasası; 183
 Ulusal Menkul Değerler Bayiliği
 Otomatik
 Uluslar Kanunu; 214
 Uluslararası Adalet Programı; 116
 Uluslararası Af Örgütü; 35, 150, 153-155, 269
 Uluslararası Ceza Mahkemesi; 117, 155-156
 Uluslararası Para Fonu; 269, 278, 285, 293-294, 297, 312
 Underhill, Peter; 7
 Unutulan Mahkûmlar; 153
 UV ışınları; 22
 Uygur; 17
 Uzak Doğu; 53, 68

Ü

Üçüncü Enternasyonal; 302
 Ümit Burnu; 59, 175, 201, 216
 Ürdün; 4, 26

V

Vader, Darth; 78
 Vaizlerin Dünyası; xvii, 115
 Vasudhaiva kutumbakam; 14
 Venedik; 52, 56-57, 63-64, 168, 174,
 217, 235, 249-250, 356-357
 Verne, Jules; 60
 Versailles; 95
 Vespucci, Amerigo; 174
 Via Campesina; 294
 Via Piperatica (Biber Sokağı); 48
 Vicenza; 189
 Vietnam Savaşı; 186, 208, 271, 360-361
 Vietnam; Çok sayıda
 Viyana; 95, 357
 Vizigotlar; 56
 Volga-Dnieper; 28
 VSNL; 73

W

Wadi al-Kabir; 159
 Wall Street Journal; 65, 231, 270, 275,
 277, 312, 381, 397, 403-404, 408,
 411
 Wal-Mart; 243, 277, 313-314, 329,
 337
 Walniansky, Natasha; 276, 404
 Walter, Robert C.; 11, 370
 Warson, James L.; xii
 Washington Irving; 159
 Washington Konsensüsü; 312, 408
 Washington, Booker T.; 138
 Washington; Çok sayıda
 Watson, Andrew; 219
 Watson, James D.; 5, 7, 206, 369, 382,
 394

Weatherford, Jack; 205, 210, 393,
 395-396
 Weber, Max; 121, 384
 Webster Sözlüğü; 268
 Webster; 193, 270, 360
 Wells, Spencer; 13, 16, 370-371
 West England Üniversitesi; 262
 Western Union; 67
 Whitney, Eli; 85, 239, 359
 Wickham, Alexander; 221
 Wiesel, Eli; 121, 384
 Wilberforce; 152, 298
 Will, Elizabeth; 49, 375, 378
 Williams, Jody; 122
 Williamson, Jeffrey; 300
 Williamson, John G.; xii
 Wilson, Allan; 6-7, 9-10, 370, 380
 Wing, Yung; 135, 372, 381-382, 396,
 403-404, 409
 Wisconsin; 289, 375
 Wood, Frances; 169-170, 386, 388-389,
 394-395, 397, 401
 World Wide Web; 70-71, 378
 WSF (Dünya Sosyal Forumu); 284-286

X

Xavier, Francis; 134, 357, 405
 Xionghu; 165
 Xiuquan, Hong; 134
 Xuanzang; 115, 125-127, 155, 354, 384

Y

Y kromozomunu; 7, 9, 19, 204
 Y. Pestis; 247
 Y2K; 316
 Yahudi; 51, 53, 58, 63, 66, 74, 94, 130,
 133, 154, 165, 171, 173, 209, 250,
 356-357, 359, 383, 387
 Yangtze havzası; 25-26, 81, 372
 Yellen, Janet L.; 338-339, 411
 Yellow (Sarı) Nehir; 31

Yellow River; 165

Yemen; 4, 11, 53, 59, 77, 90, 92-93, 95-96, 97, 102, 129, 143, 171, 239, 382

Yengeç Dönencesi; 132

Yeni Dünya; xiii, xviii, 57, 63, 65, 68, 80, 82-83, 94, 96, 120, 132, 137, 150, 159-160, 176, 180-182, 184, 187, 192, 201-202, 205-207, 210, 218, 220-222, 227, 229, 231-232, 237-241, 246, 249, 251, 276, 300, 358, 399-400

Yeni İspanya; 177, 188, 206

Yeni Zelanda; 6, 179, 206, 281

Yiju, Abraham; 53-54, 74

Ying, Gan; 166

Yucatán Yarımadası; 293

Yunanistan; 28, 33, 46, 49, 188, 196, 203

Yun-Shan, Tan; 128

Z

Zachary, Pascal G.; 277, 404, 407

Zambezi Nehri; 138

Zamorin; 221

Zanj; 235-236, 355, 398

Zeebrugge; 227-228

Zelu; 258

Zhenzong; 219

Zionist-Haçlı; 213

Zümrüt Şehir; 77

